

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА РЕЛІГІЙ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ІСТОРІЯ. ЕТНОГРАФІЯ. КУЛЬТУРА. НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірка наукових матеріалів
ХІ Миколаївської обласної краєзнавчої конференції
24-25 жовтня 2019 року

Миколаїв
«Гліон»
2019

УДК 908(477.73)(045)
ББК 63.3(4Укр-4Мик)лб
І-90

РЕДАКЦІЙНА РАДА

М.Ф. ДИМИТРОВ (голова) – кандидат філософських наук, заслужений працівник культури України, начальник управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації;
В.А. МИХАЙЛОВ – заслужений працівник культури України, директор Миколаївського обласного краєзнавчого музею;
В.В. ЧЕРНЯВСЬКИЙ – кандидат історичних наук, заступник директора Миколаївського обласного краєзнавчого музею з наукової роботи;
В.В. ЖИВОТОВСЬКА – учений секретар Миколаївського обласного краєзнавчого музею.

Відповідальний за випуск: В.А. МИХАЙЛОВ

XI Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура.
Нові дослідження: збірник наукових матеріалів / ред.рада: М.Ф. Димитров, В.А. Михайлов,
В.В. Чернявський, В.В. Животовська – Миколаїв: Іліон, 2019 – 163 с.

До наукової збірки XI Миколаївської обласної краєзнавчої конференції увійшли тексти кращих доповідей з історії, етнографії, джерелознавства, природознавства, що були зачитані під час проведення конференції 24-25 жовтня 2019 року. Збірка розрахована на науковців, викладачів, студентів, аспірантів та всіх, хто цікавиться краєзнавством.

УДК 908(477.73)(045)
ББК 63.3(4Укр-4Мик)лб
І-90

Миколаївський обласний краєзнавчий музей, 2019

ЗМІСТ

I

АРХЕОЛОГІЯ ТА ПРАДАВНЯ ІСТОРІЯ

Горбенко К.В., Кузовков В.В.	
Приміщення № 24 городища доби фінальної бронзи Дикий Сад	7
Никитин В.И.	
Изображения змей на берегу реки Ингул (предварительное сообщение)	12
Гребенніков В.Б., Стеблiченко В.С.	
Поселення Афанасівка II	12
Смирнов О.І., Смирнов Л.І., Апунович О.О.	
Дослідження античної пам'ятки Велика Корениха-III у 2016-2017 рр.	14
Снытко И.А., Бондаренко А.А.	
Весовые гирышки – монеты Ольвии IV-III вв. до н.э.	15
Сугацька Н.В.	
Основні риси процесуального права в Ольвії	19

II

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

Серебрякова Т.В.	
Іноземні стародруки у фонді миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки	22
Сергеева Е.В., Петренко С.А.	
Краеведческий аспект электронных баз данных Центральной городской библиотеки имени М.Л. Кропивницкого г. Николаева	24
Гребенніков В.Б., Снитко І.А.	
Серія брошур про археологів Миколаївщини	26
Чиатурелі О.В.	
Визволення населених пунктів Кінбурнського півострову в листопаді-грудні 1943 р.: історіографія проблеми	27
Сабалдашов В.В.	
Конрад Келлер та його книга «Die Deutsche Kolonien in Südrussland»	29

III

ІСТОРІЯ КРАЮ

Котляр Ю.В.	
Регіон «Південна Україна»: назва та територія	33
Иващенко В.В.	
Черноморское козачье войско и его роль в освоении юга Украины	35
Шевченко Н.В.	
Утворення нотаріальних контор та організацій роботи молодших нотаріусів на півдні України у II пол. XIX – на поч. XX ст.	39
Мітківська Т.С.	
Зародження і розвиток лоцманського промислу у Північному Причорномор'ї у XIX – на поч. XX ст.	42

Крикалова І.В.	Становлення профспілкового руху на Миколаївщині	45
Коваль Г.П.	Деятельность Николаевской городской думы в вопросах конки, водопровода, озеленения, торговли в 1898 году	47
Скарлат Н.Н., Луцива И.В.	Мартовское восстание 1918 г. в Николаеве против немецко-австрийских оккупантов	50
Денисюк Н.І.	Катеринівка та катеринівські вулиці	53
Сарафонова Л.Г.	Панорама общественно-культурной жизни Николаева в 1920-е гг.	54
Чайка В.В.	Українізація серед представників національних меншин Миколаївщини (1920 – 1930-ті рр.)	56
Тригуб О.П.	«Грецька операція» 1937-1938 рр. на Миколаївщині. Окремі сторінки людських доль	57
Чернявський В.В., Животовська В.В.	Статеві-віковий та професійний склад населення, вивезеного на примусові роботи до Третього рейху в 1941-1944 роках. На матеріалах Миколаївської області	60
Чернявська К.В.	Окупаційна преса як інструмент вербувальної кампанії по набору робочої сили для Третього рейху на Півдні України в 1942-1943 рр.	62
Крамаренко М.В.	Етапи будівництва військового містечка № 72 у м. Миколаєві	65
Бондаренко Г.Г., Смирнова А.О., Дем'яненко Ю.М.	Флагмани освіти Миколаївського будівельного коледжу (технікуму) у 1944-2013 рр.	67
Бобіна О.В.	«Русский мир» і проросійський сепаратизм в Миколаєві в незалежній Україні (1991-2014): довоєнний час	72
Шпилевой В.В.	Население Очакова	74

IV

МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА МИКОЛАЇВЩИНИ

Сарафонова Л.Г.	Особенности развития театрального искусства Николаева в 20-е гг. XX ст.	76
Требух О.О., Требух Г.М.	До 120-річчя створення українського самодіяльного народного театру в Баштанці	78
Дорошенко О.М.	Храм з двома невідомими (до питання про час будівництва, руйнація та відродження церкви Святої Варвари у м. Первомайську)	80
Маринченко Г.М.	Залучення молоді та дітей до релігійного життя на Миколаївщині в роки хрущовської «відлиги»	83
Шостак А.В.	Основні напрями втілення державного курсу щодо релігійних організацій на Півдні України у 1980-1984 рр.: на прикладі Миколаївської області	84
Сапак Н.В.	Мистецтво металопластики в архітектурі Миколаєва	89

Одегова Л.І.	Живописні образи українського козацтва у творах із колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна	91
Камінська М.І.	Каталог творчих робіт Є.П. Зайцева з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею	93
Зайцева О.М.	Колекція ляльок – мотанок з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею	95
Романенко С.В.	Особливості вишивки Миколаївщини – аналіз фондової колекції Миколаївського обласного краєзнавчого музею	97
Запісочна Л.О.	Творча спадщина родини Базилевських-Барташевичів у контексті розвитку сучасного декоративно-ужиткового мистецтва	98
Божкова Г.Л.	Збереження нематеріальної культурної спадщини: світовий, національний та регіональний виміри	100

V

ВИДАТНІ ПОСТАТІ КРАЮ

Макушина Г.І.	Микола Разумнікович Авраамов: деякі сторінки біографії	102
Александренко І.І.	Народний художник України А.Д. Антонюк в експозиціях Миколаївського обласного краєзнавчого музею	104
Александренко І.І.	Легенда журналістики Б.Л. Аров	106
Гаврилов І.В., Гаркуша Н.М.	Кузнецов Леонид Семенович – соціальний портрет музейного співробітника	109
Акинина Р.Р.	Гейст Фердинанд Карлович – природолюб, громадський діяч	113
Забиянов Е.В.	Н.В. Кленцарь: неупоминаний труженик	116
Іванова Г.А.	Родина Кенігсбергів в історії міста Миколаєва	117
Пархоменко В.А.	Миколаївський брандмейстер Фелікс Карлович Вісневський	119
Пономарева Е.В.	В.Н. Печковский – «піонер казенного залізничного будівництва»	120
Серединський О.В.	М.П. Леонтович – український композитор, громадський діяч, педагог	122
Гаврилов І.В., Пономарева Е.В.	Роль родинних стосунків в житті та діяльності Тодора Минкова	124
Юрченко С.С., Котляр О.	Рід Аркасів в історичній ретроспективі	127
Генчев В.В., Куценко С.В.	Історія родини Александра Тропина, засновника садиби над Інгулом	132
Демьяненко Ю.Н., Демьяненко В.И.	Рід родинних священнослужителів Торських	135

Демьяненко Ю.Н.	
Неизвестный николаевский городской голова XIX в. – Евдоким Павлович Расторгуев	137
Єрмілов В.С.	
Петерс – ідеальний лікар із душею кристалічної чистоти	140
Щетинина Л.Н.	
Я в геологии философ	142

VI МУЗЕЙНА СПРАВА

Бабенко Л.О.	
Ефективність проведення масових театралізованих свят у музейних закладах	145
Давиденко Я.К.	
Trends Watch і футурологічні обриси Миколаївського обласного художнього музею	148
Шинкаренко Л.П.	
Співпраця музею Суднобудування і флоту з державними, громадськими, осві- тянськими та культурними організаціями	149

VII ПРИРОДА КРАЮ

Веденєва Г.К.	
Із гербарних зібрань лікарських рослин О.А. Янати в фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею	152
Озерянов В.В.	
Лепидоптерофауна Николаевской области: маленьких бабочек	154

VIII ГІПОТЕЗИ ТА ВЕРСІЇ

Ковальський Ю.В.	
Про знахідки артефактів на урочищі Сіверський маяк	157
Губская Т.Н.	
История подвенечного платья	159

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	161
------------------------------------	-----

АРХЕОЛОГІЯ ТА ПРАЦАВНЯ ІСТОРІЯ

Горбенко К.В., Кузовков В.В.
(*м. Миколаїв*)

ПРИМІЩЕННЯ № 24 ГОРОДИЩА ДОБИ ФІНАЛЬНОЇ БРОНЗИ ДИКИЙ САД

Городище Дикий Сад розташоване у центральній частині сучасного міста Миколаїв на високому плато при злитті річок Південний Буг та Інгул. За принципами будови городище складається з трьох умовних частин: огорожена ровом «Цитадель», «Передмістя» і «Посад», що розташовувався за зовнішнім ровом (рис. 1). Час існування життя на городищі тривало з другої половини 13-го – до кінця 11-го століття до н.е. [4, с. 6-20.].

Метою є характеристика структури та матеріальних предметів, отриманих під час розкопок приміщення № 24 (2018 рік), що розташоване на території «цитаделі» городища Дикий Сад.

Приміщення № 24 розташоване в південній частині «цитаделі», навпроти оборонного рову, біля приміщення № 10 (рис. 1). Воно мало прямокутну форму (7,0x6,0 м, з заглибленням на 0,3 м). Загальна площа об'єкту складає 42 м² (рис. 2).

Верхнє заповнення – залишки будівельного сміття ХХ ст. та глинистих завалів стін. Основний матеріал знаходився практично у нижній частині заповнення вперемішку з вапняковим бутом.

У нижньому заповненні приміщення зафіксовано фрагменти керамічного посуду (розвали горщиків, келихів, черпаків, мисок, жаровень, цідилки з отворами), кістки тварин (ВРХ, ДРХ) та риби, панцири черепах.

У центральній частині приміщення, над вогнищами перекритими антропоморфними плитами, виявлено завал дрібного каміння, навколо та під ним групувалася переважна частина знахідок. Можливо, що це залишки своєрідного ритуального комплексу. Кам'яна викладка витягнута за віссю Північний Схід-Південний Захід (рис. 2). Біля викладки знаходились дві стелі, під ними – вогнище та ями. У цьому скупченні дрібного каміння – розвали керамічних посудин, кістки тварин (ВРХ, ДРХ, череп та щелепа собаки), ріг оленя та сайги, кістки риби, фрагменти панцира черепахи, мушлі, вуглики та плями вохри.

Розміри центральної викладки за віссю Північний Схід-Південний Захід: 1,8x0,8 м. Загальна чисельність каменів – близько 106 шт. Серед знахідок розвали керамічного посуду: горщики, фрагменти лощеної корчаги та корчаги з чотирма соскоподібними наліпними упорами, кам'яні куранти округлої форми, керамічний диск.

У культурному шарі (гумус з суглинком темно-коричневого кольору) заповнення приміщення зафіксовано фрагменти керамічного посуду, предмети з глини, бронзи, кістки, каміння та кістки тварин і риби (таблиця 1).

У керамічному посуді виокремлюються закриті та відкриті типи, що представлені вінцями, стінками та донцями.

Серед закритих посудин переважають горщики різних типів, келихи, корчаги, банки та черпаки. Відкриті посудини представлені фрагментами чаш, мисками з прямими відігнутими стінками, плоским денцем великого діаметру (вінчики

мисок заокруглені, переважно орнаментовані овальним та округлим вдавлуванням), цідилками та плоскими жаровнями, частина з них має сегментно-обрізаний корпус.

Формувальна маса груба, хоча зустрічаються фрагменти посуду з заглаженою та лощеною структурою поверхні (9 фрагментів: горщик, корчаги, чаші та келихи). Орнаментация посуду різноманітна (пружки, прокреслені лінії, насічки, овальні вдавлування, упори, бордюри з прокресленими лініями; з зубчатим штампом та з косими прокресленими лініями, під яким прокреслені лінії у формі трикутників, вершиною до гори).

Бронзові речі – серп та черешок кинджалу. Вироби з глини – керамічні диски (вотиви). Кам'яні знаряддя праці – куранти та кам'яний диск з отворами. Вироби з кісток тварин представлені прясельцем та заготівкою для «ковзана».

Серед кісток тварин переважають фрагменти скелетів ВРХ, ДРХ, кістки риби (сом, карпові), панцири черепах та рештки рогів (олень, сайга).

Серед найбільш знакових артефактів можна виділити (рис. 3: 1-22):

- фрагменти керамічного посуду: горщики різних типів, корчаги, банкоподібні горщики, келихи, черпаки, миски, жаровні, цідилки (рис. 3: 4-6, 9, 11-17, 20-21);

- донна частина горщика з отворами (5 отворів) (рис. 3: 7);

- бронзовий серп (кв. 24: біля південної стіни приміщення на глибині 0,20 м від рівня виходу материка) (рис. 3: 1). Його параметри: максимальна довжина – 18 см, ширина леза – 2 см. Ймовірно, після відливки серп не використовувався.

- фрагмент черешка кинджала (кв. 24: біля серпа на глибині 0,20 м) (рис. 3: 2);

- кістяне прясельце в формі усіченої піраміди (кв. 30: на глибині 0,15 м) (рис. 3: 3);

- заготівка «ковзана» з кістки коня;

- вапняковий камінь округлої форми, обробленими гранями та з отвором у центрі (рис. 3: 10).

Підлога приміщення глиниста, місцями просушена, в південно-західному куті – скупчення лиманної глини зеленого кольору. На рівні підлоги зафіксовано 1 вогнище та 27 ям (13 господарчих; 3 господарсько-ритуальні та 11 стовпових) (рис. 1, 2):

- господарчі (№ 1, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 20, 22, 27);

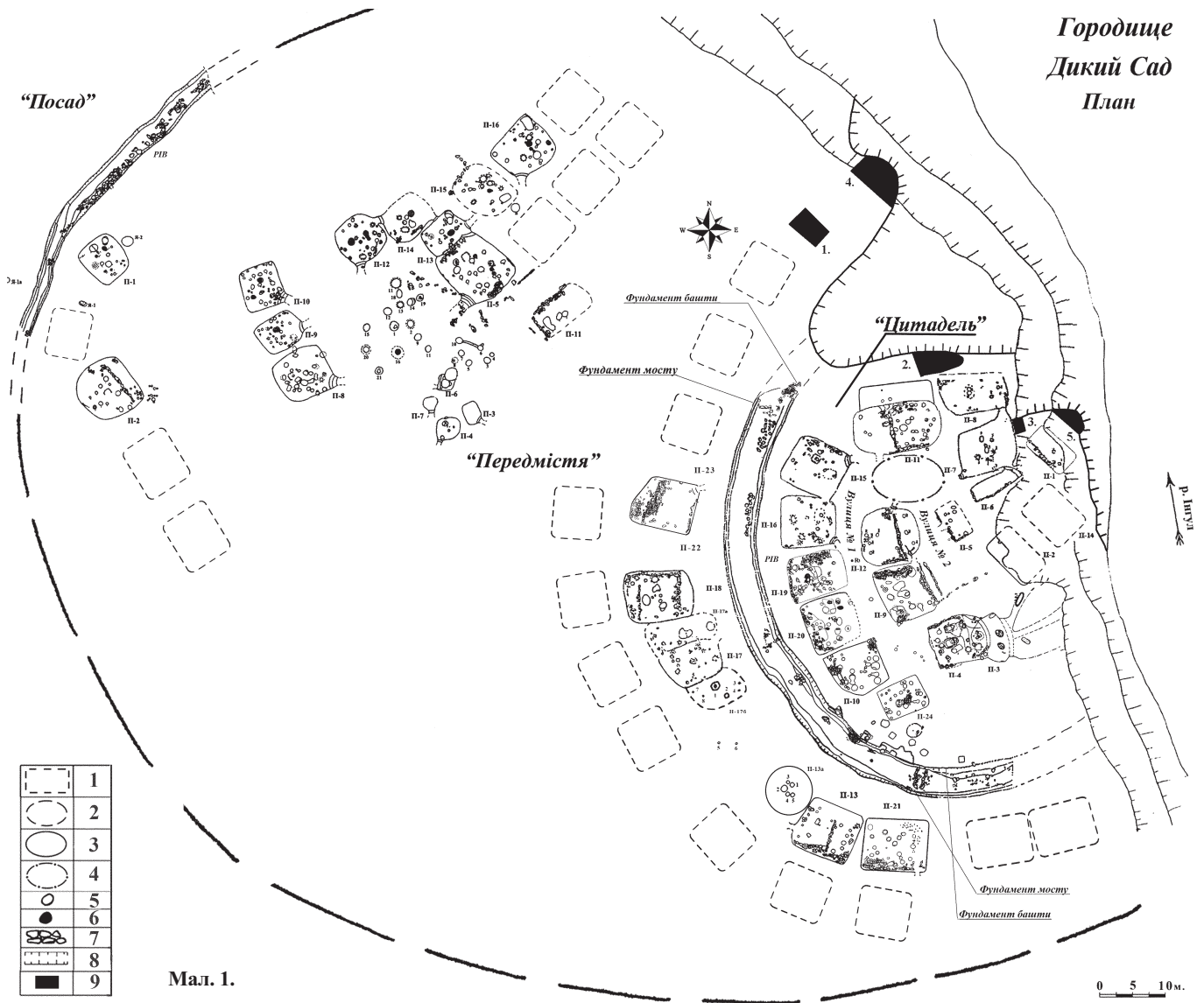
- господарсько-ритуальні (№ 12, 25, 26);

- стовпові (№ 2, 3, 4, 10, 11, 15, 16, 19, 21, 23, 24).

- Вогнище № 1 (кв. № 30) округлої форми. Розміри: Ø – 0,4 м, глибина – 0,05 м. Заповнення – помаранчевий опал. Дно сильно пропечене. Стінки до донної частини звужуються.

- Яма № 1 (Р-15, кв. № 24,25,29,30) овальної округлої форми. Розміри: Пн – Пд – 0,8 м; З-С – 0,85 м, глибина – 1,0 м, Ø денця – 0,4 м. Заповнення – темний гумус із фрагментами ке-

рамки: горщики, корчага, миски, кісток тварин (ВРХ, ДРХ) та хребців риби (сом). Фрагменти лощеної корчаги світло-коричневого кольору, що збіглися з аналогічними фрагментами із ями № 13 та із заповнення приміщення (центральна викладка). Дно просушене. Із заходу звужується стінка. Яма господарського призначення.

- Яма № 2 (Р-10, кв. № 6) округлої форми. Розміри: $\varnothing$ – 0,3 м, глибина – 0,1 м.

Заповнення – світлий гумусовий суглинок, по контуру ями у заповненні – розвал горщика, орнаментований пружком з овальним вдавленням. Стінки рівні, як і дно. Яма стовпова.

- Яма № 3 (Р-15, кв. № 28) округлої форми. Розміри: $\varnothing$ – 0,4 м, глибина – 0,15 м. Заповнення – коричневий суглинок з вкрапленням горіння. Стінки трохи звужуються. Яма стовпова.

- Яма № 4 (Р-10, кв. № 8-9) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,55 м, З-С – 0,45 м, глибина – 0,16 м. Заповнення – темний гумус з вкрапленням горіння, є фрагменти невиразної кераміки, кістки риби. У північній частині – пропалена. Підбий у північній частині – 0,1 м. Яма стовпова.

- Яма № 5 (Р-10, кв. № 7) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,5 м, З-С – 0,4 м, глибина – 0,2 м. Заповнення – коричневий суглинок, фрагменти керамічного посуду: фрагменти горщиків, корчаги, миски. Фрагменти стінок корчаги теракотового кольору, орнаментованої овальним вдавленням, збігається з вінчиком із ями № 8. Стінки звужуються у Південно-Західній частині ями. Яма господарського призначення.

- Яма № 6 (Р-10, кв. № 7) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,6 м, З-С – 0,55 м, глибина – 1,0 м, $\varnothing$ денця – 0,6 м. Верхнє заповнення – темний гумус на глибині 0,4 м переходить у світло-сірий. У південній частині на глибині 0,4 м – материкова

ступінь. У північній – підбий – глибина 0,45 м. У заповненні – фрагменти керамічного посуду: горщики, келих, миска та кістки риби. Яма господарського призначення.

- Яма № 7 (Р-15, кв. № 28) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,35 м, З-С – 0,4 м, глибина – 0,8 м, $\varnothing$ денця – 0,5 м. Заповнення – світло-коричневий суглинок. У заповненні – кераміка (фрагменти горщика та миски) та невиразні кістки тварин. Розширюється ближче до донної частини. Яма господарського призначення.

- Яма № 8 (Р-10, кв. № 7) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,45 м, З-С – 0,35 м, глибина – 0,35 м, $\varnothing$ денця – 0,25 м. Заповнення – світло-коричневий суглинок. У заповненні – фрагменти керамічних посудин, фрагмент жаровні з прямою відігнутою стінкою та сегментно-обрізаним корпусом (по вінцю орнаментована овальним вдавленням), фрагмент миски, вінця керамічного посуду, один вінчик збігається з стінками корчаги із ями № 5, равлики, кістки риби. Ближче до донної частини яма звужується. Яма господарського призначення.

- Яма № 9 (Р-15, кв. № 30) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,35 м, З-С – 1,0 м, глибина ями – 1,3 м. Заповнення – коричневий суглинок, є невиразні фрагменти кераміки, кістки тварин (ВРХ), на дні – копито. У західній частині має прямок з двома каміннями. Яма господарського призначення.

- Яма № 10 (Р-15, кв. № 23) округлої форми. Розміри: $\varnothing$ – 0,4 м, глибина – 0,2 м. Заповнення: світлий гумус. Стінки трохи звужуються. Яма стовпова.

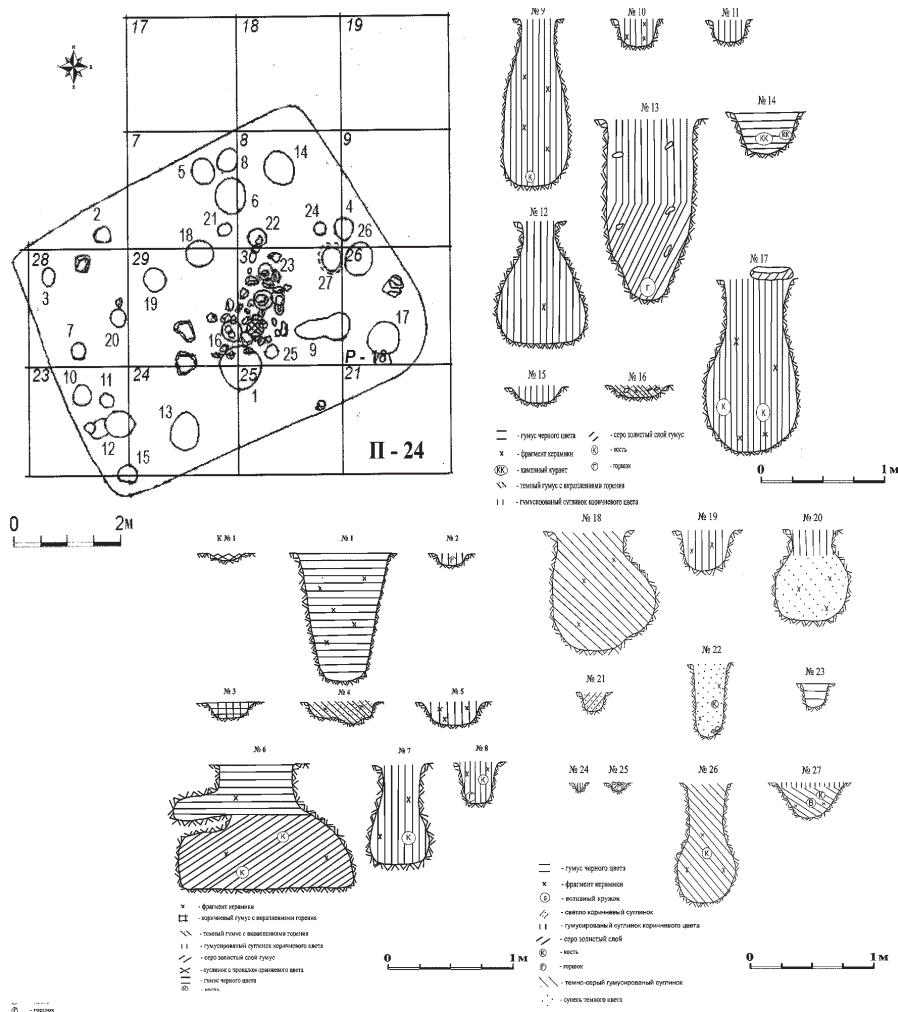
- Яма № 11 (Р-15, кв. № 23) округлої форми. Розміри: $\varnothing$ – 0,35 м, глибина – 0,15 м. Заповнення – світлий гумус. Дно просушене. Яма стовпова.

- Яма № 12 (Р-15, кв. № 23) овальної форми. Розміри: Пн-

ЛОКАЦІЯ У ПРИМІЩЕНІ	КАТЕГОРІЇ ЗНАХІДОК З ПРИМІЩЕННЯ № 24																											
	ФРАГМЕНТИ КЕРАМІЧНИХ ПОСУДИН										ВИРОБИ										ЕКОФАКТИ							
	закриті					відкриті					бронза та кістка					камінь та глина					рога тварин (олень, сайга)	кістки тварин ВРХ; ДРХ, астрагали	кістки риби (сом, карпові)	панцир черепахи / собака	равлики	Загальна кількість		
	горщики різних типів	банкоподібні	келихи	черпаки	корчаги	Загальна кількість	чаші	миски	пластики жаровні / з відігнутими стінками та сегментно-обрізані	цідилки	Загальна кількість	бронзовий серп та черешок кинджала	кістяне прясельце	заготівка ковзана (кінь)	лощило (копиги)	Загальна кількість	керамічні диски	кам'яний диск	куранти	ковадло							кам'яна плитка	Загальна кількість
Заповнення	46	2	11	2	7	68	1	18	13/2	2	36	1/1	1	1	-	4	2	1	5	-		8	2	72/3	18	8/2	-	105
Яма 1 (г)	3				1	4		2			2													8	5			13
Яма 2 (с)	1					1																						
Яма 4 (с)	1					1																			3			3
Яма 5 (г)	3				1	4		1			1																	
Яма 6 (г)	2		2			4		1			1														4			4
Яма 7 (г)	1					1		1			1													7				7
Яма 8 (г)	2					2		1	1/		2														3		3	6
Яма 9 (г)	1		2			3		1			1			1	1									5				5
Яма 12 (г/р)	2					2	1(л)	2			3							2	1			3		5/1				6
Яма 13 (г)	1				1	2																			3		3	6
Яма 14 (г)																		3				3		4				4
Яма 16 (с)	2					2												1				1						
Яма 17 (г)	1					1																		3/1	2		3	9
Яма 18 (г)	1					1																		3	3		20	26
Яма 20 (г)	1					1																						
Яма 22 (г)	2					2																			4			4
Яма 25 (г/р)		1				1																			12			12
Яма 26 (г/р)	1		1			2			/1		1										1	1		3				3
Яма 27 (г)	2				1(л)	3		2			2														4			4
Ями	27	1	5	-	4	37	1	11	1/1	-	14	-	-	-	1	1	-	-	6	1	1	8	-	38/2	43	-	29	112
Усього	73	3	16	2	11	105	2	29	14/3	2	50	1/1	1	1	5	2	1	11	1	1	16	2	110/5	61	8/2	29	217	

- Стопкові ями № 3, 10, 11, 15, 19, 21, 23, 24 – заповнення без знахідок.
- (с) – стовпва яма; (г) – господарська яма; (г/р) – господарсько-ритуальна; 1(л) – лощений фрагмент.
- лощений посуд: заповнення (9 фр.); заповнення ям (2 фр.); яма № 12 та яма № 27.

Мал. 2.

Пд – 0,3 м, З-С – 0,45 м, глибина – 1,0 м, Ø денця – 0,72 м. Заповнення – коричневий суглинок, фрагменти керамічного посуду (горщик, стінки лощеної чаші, вінчики горщика, миски з орнаментом), кам’яні знаряддя праці (ковадло, куранти), астрагал та кістки ДРХ. Яма має підбій з західної сторони. Розміри: Пн-Пд – 0,2 м, З-С – 0,8 м, глибина – 0,4 м. На глибині 0,5 м із західної сторони – половина горщика (фото 296-302). Ймовірно, яма ритуальна.

- Яма № 13 (Р-15, кв. № 24) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,8 м, З-С – 0,6 м, глибина – 1,15 м. Заповнення – коричневий суглинок. На глибині 0,7 м змінився на світло-сірий шар. У заповнення – фрагменти кераміки: стінка горщика з орнаментованим пружком та стінки лощеної корчаги (частина горщика в ямі № 2; корчаги – в ямі № 1 та в заповненні центральної викладки приміщення), 5 каменів (дрібний бут), равлики та кістки тварин.

У південній частині – підбій глибиною 0,35 м. По центру ями є приямок Ø 0,65 м. Глибина по краям – 0,3 м. Дно просушене. Яма господарського призначення.

- Яма № 14 (Р-15, кв. № 28) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,6 м, З-С – 0,5 м, глибина – 0,3 м, Ø денця – 0,3 м. Заповнення – темний гумус, кістки тварин. На глибині 0,25 м у східній частині – 1 курант (праща?), у північно-східній – 2 куранти (праща?) (фото 296-302). Стінки звужуються. Дно просушене. Яма господарського призначення.

- Яма № 15 (Р-15, кв. № 23, 24) округлої форми. Розміри: Ø – 0,45 м, глибина – 0,15 м. Верхнє заповнення – світло-коричневий суглинок, інвентар відсутній. Дно просушене. Яма стовпова.

- Яма № 16 (Р-15, кв. № 29) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,55 м, З-С – 0,45 м, глибина – 0,12 м. Заповнення – темний горілий гумус. У верхньому заповненні – три вапнякових камені, абразив й фрагменти кераміки. Розташована під кострищем.

Має у східній частині приямок: 0,16x0,14x0,15 м. Яма стовпова.

- Яма № 17 (Р-18, кв. № 26) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 1,2 м, З-С – 1,4 м, глибина – 1,45 м. Зверху перекрита вапняком 0,5x0,35x0,1 м. Верхнє заповнення – світло-коричневий суглинок. У заповненні – равлики, фрагменти невиразної кераміки, астрагал (1) кістки тварин (ДРХ) та риби. У північно-східній частині приямок глибиною 1,4 м. Глибина підбою 1,4 м. У західній частині приступок, під ним підбій. Яма господарського призначення.

- Яма № 18 (Р-10, кв. № 7; Р-15, кв. № 29) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,55 м, З-С – 0,5 м, глибина – 0,85 м. Верхнє заповнення – темно-сірий гумусовий суглинок, є фрагменти невиразної кераміки, кістки тварин та риби, равлики. Підбій у північній частині. Глибина підбою – 0,35 м, висота – 0,2 м, Ø денця – 0,6 м. Яма господарського призначення.

- Яма № 19 (Р-15, кв. № 29) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,45 м, З-С – 0,41 м, глибина – 0,3 м. Верхнє заповнення – темно-коричневий суглинок. У західній частині розташований невеликий камінь на ребрі. Стінки рівні. Яма стовпова.

- Яма № 20 (Р-15, кв. № 28) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,4 м, З-С – 0,35 м, глибина – 0,65 м, Ø денця – 0,55 м. Заповнення – коричневий суглинок. На 0,2 м заповнення змінюється на супіски. На глибині 0,2 м по всій площині – підбій. У заповненні – невиразні фрагменти кера-

міки. Стінки й дно просушені. Яма господарського призначення.

- Яма № 21 (Р-10, кв. № 7) округлої форми. Розміри: Ø – 0,25 м. Глибина – 0,15 м. Стінки рівні. Заповнення світло-коричневий суглинок. Інвентар відсутній. Яма стовпова.

- Яма № 22 (Р-15, кв. № 22) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,35 м, З-С – 0,3 м, глибина – 0,6 м. Заповнення – коричневі супіски. Фрагменти кераміки, хребці риби. На дні у північній частині – скупчення каміння (7 шт.). Стінки трохи розширюються. Яма господарського призначення.

- Яма № 23 (Р-15, кв. № 30) овальної форми. Розміри: Пн-Пд – 0,25 м, З-С – 0,3 м, глибина – 0,17 м. Заповнення – темний гумус. По контуру – опал. Має зі східної сторони приямок. Яма стовпова.

- Яма № 24 (Р-10, кв. № 8) округлої форми. Розміри: Ø – 0,2 м, глибина – 0,15 м. Заповнення світло-коричневий суглинок. Інвентар відсутній. Стінки рівні. Яма стовпова.

- Яма № 25 (Р-15, кв. № 30) округлої форми. Розміри: Ø – 0,2 м, глибина – 0,1 м. Яма розташована під центральним завалом каменів, що підтверджує її ритуальне призначення. Заповнення – темно-сірий гумус. В центрі ями – груба банкоподібна посудина (фото 303-306). Навколо посудини – дрібні вапнякові каміннями й рибні кістки, всередині – рибні кістки. Вінчик трохи відтягнутий, тісто з домішками кварцового піску. Яма ритуального призначення.

- Яма № 26 (Р-18, кв. № 26, Р-15, кв. № 30) округлої форми. Розміри: Ø – 0,6 м, глибина – 0,2 м. Заповнення – коричневий гумус. Зверху перекрита камінням. На 0,05 м шар змінюється на горілий грунт. У ньому – фрагмент обробленої, заглаженої вотивної (?) плитки, шматок обпаленої глини, фрагменти кераміки й кісток тварин. Стінки звужуються. Дно просушене. Яма ритуального призначення.

- Яма № 27 (Р-15, кв. № 30) округлої форми. Розміри: Ø –

0,4 м, глибина – 1,0 м., денце – 0,4x0,5 м. Верхнє заповнення – темний гумусовий суглинок. У заповненні – фрагменти кераміки, кістки риби. Яма з підбєм по всій площині з глибини – 0,5 м. Дно піщане. Стінки просушені. Яма господарського призначення.

Отже, в заповненні ям, серед артефактів переважає фрагментований керамічний посуд, що представлено вінцями, стінками та донцями посудин. Закриті посудини представлені горщиками різних типів, келихами, корчагами та посудинами банкоподібної форми. Відкриті посудини репрезентовані фрагментами мисок з прямими відігнутими стінками, плоским денцем великого діаметру (вінчики мисок заокруглені, переважно орнаментовані овальним та округлим вдвлюванням) фрагментом чаші та плоскими жаровнями, частина з них має сегментно-обрізаний корпус.

Формувальна маса груба, окремо зустрічаються фрагменти посуду з заглаженою та лощеною структурою поверхні (2 фрагмента: чаша та корчага). Орнаментация посуду різноманітна (пружки, прокреслені лінії, овальні вдвлювання).

Вироби з кісток тварин представлені лощиком з копита коня. Кам'яні знаряддя праці – куранти, ковадло та плитка антропоморфної форми.

Серед кісток тварин переважають фрагменти кісток риб (сом, карпові), кістки ВРХ, ДРХ, в чотирьох ямах зафіксовано равликів (таблиця 1).

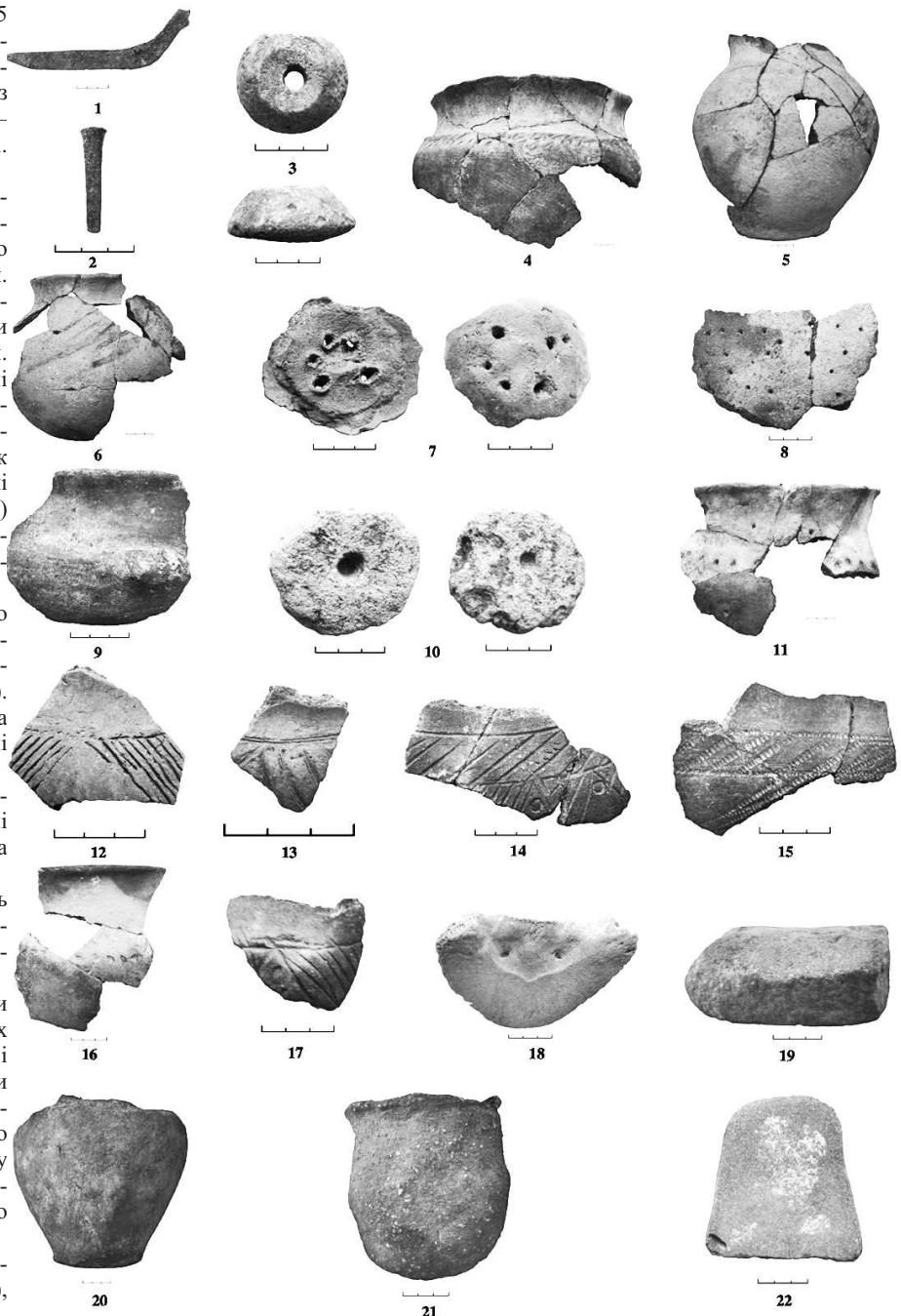
Враховуючи характер побудови приміщення та особливості глинистих завалів можливо припустити, що всі стіни приміщення були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку. Вхід до приміщення, ймовірно розташовувався в північно-східному куті в формі плоского коридору (ширина 0,6-0,7 м) з невеликим нахилом до внутрішньої частини приміщення.

Приміщення було практично наземним (заглиблене в материк на 0,3 м), що є нехарактерним для будівель «цитаделі» городища. Серед 19 житлових споруд, аналогічними наземними об'єктами можна вважати тільки декілька – приміщення № 5, 12, 19, 15, 16.

Отже, приміщення № 24 розташовувалося вздовж оборонного рову «цитаделі» (перша лінія споруд вздовж рову) та орієнтувалося практично за сторонами світу (вісь Пн-Сх–Пд-Зх), перпендикулярно річці Інгул (рис.1). Особливості побудови та отримані артефакти дозволяють охарактеризувати приміщення № 24 як житлове (наземне) з набором стовпових, господарських та господарсько-ритуальних ям. Усі артефакти, що зафіксовано у основному заповненні та у заповненні ям приміщення № 24, є характерними для колекції матеріальних предметів Дикого Саду [3, с. 29-40; 4, с. 20-38] та відносяться до старожитностей білозерсько-тудоровського часу регіону Північно-Західного Причорномор'я [1, с. 59-81].

Список використаних джерел і літератури

1. Ванчугов В.П. Белозерская культура в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры. Киев, 1990. – 168 с.
2. Горбенко К.В. Укріплене поселення (городище) епохи фі-

Мал. 3.

нальної бронзи Дикий Сад у місті Миколаєві / Кирило Горбенко // Краєзнавство. Науковий журнал. 1 (102) 2018. – Київ, 2018. 222 с. – С. 6–20.

3. Горбенко К.В. Посуд ділянки «Цитадель» городища Дикий Сад // Археологія, 2018, № 4. – С. 28–46.
4. Горбенко К.В. Посуд з рову ділянки «Цитадель» городища Дикий Сад // Археологія, 2019, № 2. – С. 19–39.

Перелік рисунків та таблиць

Малюнок 1. План городища Дикий Сад 2018 рік.

Малюнок 2. План та розрізи ям приміщення № 24.

Малюнок 3. Артефакти з приміщення № 24.

- Заповнення: 1-15 – (фрагменти керамічного посуду – 4-9, 11-15); бронзовий серп – 1, черешок бронзового kindжалу – 2, кістяне прясельце – 3, кам'яний диск з отвором – 10, шідлики – 7-8.
- Ями: 16-22 – 16 (яма 5); 17 (яма 6); 18 (яма 9); 19-20 (яма 12); 21 (яма 25); 22 (яма 26).
керамічний посуд – 16-17, 20-21; копито (лощило) – 18; кам'яне ковадло – 19; кам'яна плитка (вотив?) – 22.

Таблиця 1. Статистика знахідок з приміщення № 24 (заповнення та ями).

Никитин В.И.
(г. Николаев)

ИЗОБРАЖЕНИЯ ЗМЕЙ НА БЕРЕГУ РЕКИ ИНГУЛ (ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ)

Ещё в 1956 г. экспедиция Московского университета им. Ломоносова под руководством профессора Б.Н. Гракова и при содействии научного сотрудника Николаевского краеведческого музея Ф.Т. Каминского провела археологическую разведку по обоим берегам реки Ингул [1].

В результате обследования берегов реки было выявлено 50 памятников археологии разных эпох: от каменного века до средневековья.

Самым ранним памятником на Ингуле была зафиксирована на плато левого берега реки напротив с. Софиевка Новобугского р-на Николаевской области стоянка каменного века (палеолит? мезолит?).

Но, к сожалению, экспедиция не обратила внимание на береговые выходы гранитно-гнейсовых скальных пород.

И лишь в 1966 году экспедиция Института археологии АН Украины под руководством О.Г. Шапошниковой под впечатлением рассказов местных жителей с. Софиевка, обратила внимание на некоторые изображения – петроглифы на выходах скальных пород на левом берегу реки. Как затем выяснилось, это были изображения двух небольших змей, почти вплоты расположенных друг другу [2].

Эти петроглифы находились в нескольких метрах от берега реки, а со строительством плотины и поднятия уровня воды в Софиевском водохранилище на реке, петроглифы полностью ушли под воду.

Об этих петроглифах – изображениях змей много писал исследователь В.Г. Лазаренко [3;4].

В текущем 2019 году на том же левом берегу Ингула напротив с. Софиевка с южной стороны в 50-60 м от уреза береговой линии были обнаружены новые петроглифы – изображения змей на выходах горизонтально расположенной скальной породе с выдолбленными углублениями разного диаметра (от 3 до 8 см), окружающими в некоторых местах петроглифы.

Следует отметить, места стыковки гранитно-гнейсовых плит были умело использованы древним человеком для изображения извивающихся змей. С этой целью эти места протирались бороздками шириной 2-3 см с двух сторон, получая изображения извивающегося змея. Глубина бороздок в ряде мест колебалась от 3 до 5 см и выше в зависимости от уровня расположения

скальных плит, так как они не плоские, а со многими выпуклостями. Поэтому изображения змей находятся на разных уровнях, создавая иллюзию ныряющего движения (то вверх, то вниз).

При расчистке петроглифов выяснилось, что это изображения трёх змей, следовавших одна за другой, высеченных одной растянутой линией. Между ними оставяли пространство размером 10-15 см. Длина среднего змея – 5,5 м, северного – 5,7 м (не до конца расчищен), а у южного змея сохранился участок размером 1,8 м, так как остальная часть изображения отсутствует из-за трещины и выбоин в камне. Расстояние между бороздками, с помощью которых подчеркивались изображения змей, везде практически одинаково – 10 см (фото).

Таким образом, учитывая местонахождение стоянки каменного века (к сожалению, уничтоженной гранитным карьером) и рядом внизу расположение петроглифов, можно предположить, что изображения змей, видимо, имело отношение к обитателям стоянки. Возможно также, что для этих обитателей выходы скальных пород с изображением змей являлись сакральным местом для отправления церемоний, связанных с культом змея. И, очевидно, углубления (чашевидные образования), связанные с изображениями змей, могли служить для слива крови принесённых в жертву животных.

Так, впервые в науке в степях Северного Причерноморья открыты петроглифы с изображением извивающихся змей, которые по предварительным данным могли относиться к каменному веку (палеолит? мезолит?).

Список использованных источников и литературы

1. Елагина Н.Г. Археологическая разведка по берегам Ингула / Н.Г. Елагина, Н.Н. Погребова // КСИИМК. – 1959. - №77. - С. 21-34.
2. Шапошникова О.Г. Археологические разведки по берегам Ингула / О.Г. Шапошникова, И.Н. Шарфутдинова, С.В. Смирнов, В.И. Никитин // АИУ 1965-1966 гг. - К., Наукова думка. - 1967. - Вып. 1. - С. 200-204.
3. Лазаренко В.Г. Культ змей в Северном Причерноморье IV – I тысячелетий до н.э. / В.Г. Лазаренко // Вісник Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна могила». - Запоріжжя: «Дике поле». - 2016. - Вип.1. - С. 37-48.
4. Лазаренко В.Г. Ахилл – бог Северного Причерноморья / В.Г. Лазаренко // Ижевск. - 2018. - С. 32-74 и др. его публикации.

Гребенников В.Б., Стебличенко В.С.
(м. Николаїв)

ПОСЕЛЕННЯ АФАНАСІВКА II

Перші археологічні розвідки на берегах середнього та нижнього Інгульця були проведені А.В. Добровольським у 1923-26 рр. За цей час він відкрив та дослідив біля 20 поселень доби бронзи та перших століть нової ери. Останні потім були віднесені до черняхівської культури [1]. Зокрема була обстежена і місцевість біля с. Афанасівка. В даному районі А.В. Добровольський провів розкопки на поселенні перших століть нової ери Отобіді-Василівка (зараз с. Василівка) [2].

Наступну розвідку в цьому районі провели співробітники ОАМ у 1950-51 рр. Були проведені невеличкі дослідження на поселенні доби бронзи біля с. Старокондакове (зараз не існує) і на поселенні перших століть нової ери біля с. Новокогдакове [3]. У 1951-52 рр. на р. Інгулець провела розвідки та розкопки Інгулецька експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Л.М. Славина [4]. На поселенні черняхівської культури Афанасівка були проведені розкопки [5].

Як свідчать матеріали цих досліджень археологів цікавили у першу чергу поселення черняхівської культури. Поселенням

доби бронзи вони не приділили значної уваги.

У 1974 р. вздовж берегів Нижнього Інгульця провела розвідку Інгулецька експедиція ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошникової. Її співробітники відкрили і прошурфували кілька поселень доби бронзи та черняхівської культури [6], але район Афанасівки вони не зачепили, тому що вважали його вже обстеженим.

За даними попередніх досліджень, поселення черняхівської культури біля с. Афанасівка (Снігурівський р-н, Миколаївська обл.) було розташовано у 2 км на південь від села, на заплавному терасі правого берега р. Інгулець. Дослідники у 1952 р. віднесли його до вище вказаної культури, але зазначили, що на ньому зустрічається кераміка доби пізньої бронзи. Поселення обстежене В.С. Стебличенко знаходиться у 1,9 км на південь, південний схід від сучасної південної околиці с. Афанасівка¹, на похилому схилі плато правого берега р. Інгулець і займає частину тери-

¹ За 70 років село збільшилося у розмірах. Отже у 1950 р. відстань від нього до поселення була би більшою.

торії широкої лісосмуги, частково попало у межі розташування сонячних батарей. Матеріалів черняхівської культури тут не знайдено. Отже його можна вважати новим археологічним об'єктом відкритим місцевим краєзнавцем В.С. Стебличенко.

Восени 2018 р. під час планування території для спорудження сонячної електростанції бульдозером у північно-східній частині був знятий пагорб землі до 0,5 м висотою. Під ним В.С. Стебличенко виявив залишки поселення: зольний ґрунт, уламки кераміки, кам'яні знаряддя, кремeneві відщепи, кістки тварин. Потужність культурного шару досягала 0,6 м. Зібраний підйомний матеріал він передав до державної інспекції по охороні пам'яток культури в Миколаївській області. Всього було передано більше 200 артефактів. Цікаво, що при обстеженні ділянки дослідник зафіксував відсутність будівельного каміння. В.С. Стебличенко вважає, що саме поселення знаходиться під лісосмугою, а нижче йшов змив ґрунту з його території. Також це могло бути зручне місце для тимчасових стоянок протягом багатьох століть. Та крапку в цьому питанні можуть поставити тільки розкопки.

Мета цієї публікації ввести даний цікавий археологічний об'єкт у науковий обіг. Привернути до нього увагу дослідників.

Найбільшу цікавість серед знахідок являє орнаментована ліпна кераміка. Серед неї переважають уламки посудів, які належать до інгульської катакомбної культури². Це прямі, або трохи відігнуті назовні вінця, с закругленими або прямими кінцями. Переважно товсті стінки з різноманітним прокресленим орнаментом та прямі денця. Багато фрагментів мають розгоси з внутрішньої та зовнішньої сторін. Гончарне тісто грубого замісу з додаванням органічних та неорганічних речовин. Сосуди виготовлялися шляхом відкритого випалу при досить високій температурі. Також знайдені фрагменти горщиків, які були зроблені при досить низькій температурі, але ідентифікувати їх культурну належність неможливо. Більша частина кераміки має зовні червонуватий, жовтий та світлосірий колір, а у середині має від світлосірого до темносірого і майже чорний колір. Аналоги такого посуду зустрічаються на поселенні Матвіївка I (біля м. Миколаїв) та на літовках Тилігуло-Інгульського межиріччя [7;8].

Крім розцосів орнаменти представлені горизонтальними широкими прокресленими лініями, нігтьовими насічками та защипами. Шнуровий орнамент представлений горизонтальними смугами і косими, які починаються від самого вінця. Також знайдено фрагмент з двох прокреслених ліній між якими нанесені насічки. Один фрагмент має широку прорізану горизонтальну лінію, від неї майже вертикально вниз йдуть насічки у вигляді ялинки, а від насічок по площі стінки зроблені широкі расчеси.

Кераміка доби пізньої бронзи представлена чисельними уламками переважно без орнаменту жовтуватого, світлосірого та сірого кольору. Вінця трохи та значно відігнуті назовні. Знайдені три уламки прямих трохи відігнутих назовні вінців, на ребрі яких паличкою зроблений орнамент у вигляді круглих ямок. Під деякими вінцями розташовані відтягнуті пружки, котрі часто прикрашені пальцевими та нігтьовими вдвпленнями. Тісто грубого замісу з додаванням шамоту. У одному випадку пружок зроблений біля денця. Самі денця слабо профільовані. Сосуди виготовлялися шляхом відкритого випалу при досить високій температурі. Фрагменти у зламі чорного кольору. Така кераміка характерна для поселень сабатинівської культури, яких багато розташовано у межах даного регіону. Зокрема, подібна кераміка з аналогічними орнаментами знайдена на поселенні Сергіївка III на р. Висунь [9].

З кам'яних знарядь знайдені два круглих розтирача з вапняка та фрагмент точильного бруска з гнейсу. Також знайдено 13 крем'яних виробів та відщепів, які могли використовувати як ріжучі інструменти та шкребки.

Характерним для поселень доби пізньої бронзи у степовій частині Північного Причорномор'я є наявність на їх території фрагментів амфор. Наразі знайдено їх більше трьох десятків. За визначенням І.О. Снитко³ амфорний матеріал належить до класичного, елліністичного, римського та ранньовізантійського періодів. Серед нього чітко визначаються фасоські амфори IV-III ст. до н.е.

² Автори висловлюють щирю подяку археологу, автору розкопок поселення Матвіївка I, фахівцю з інгульської катакомбної культури Нікітину Василю Івановичу.

³ Автори висловлюють щирю вдячність ст. науковому співробітнику ДЮПК к.і.н. Снитку Івану Олексійовичу за визначення та датування амфорного матеріалу.

На поселенні зібрані шість ліпних фрагментів, край вінця яких прикрашений пальцевими защипами і вдвпленнями та паличковими насічками. Схожу кераміку можна побачити серед скіфських, пізньоскіфських та античних поселень архаїчного часу [10, с. 131,135;11;12]. Але прямих аналогів нам знайти не вдалося. Також малий розмір фрагментів не дає можливості скласти повне уявлення про орнамент.

Також на теренах поселення знайдені фрагменти кружалної кераміки Вона виготовлена з добре замішаної глини, має рівномірний випал. Кераміка червоного, жовтого та сірого кольору з обох сторін. Прикрашена горизонтальними паралельно прокресленими кількома лініями та паралельними хвилеподібними лініями. Один фрагмент прикрашений під вінцем горизонтальним жолобком. Така кераміка характерна для слов'ян VIII-XI ст. н.е. [13, с.71,80].

За свідченням В. Стебличенко, у різні роки в місцевості біля поселення були знайдені металеві наконечники стріл, се-стерцій Адріана (117-138 рр. н.е.) та анонімний фоліс (968-1034 рр. н.е.), також у цьому районі були знайдені монети Фофорса (285-309 рр.н.е.) та Луція Вера (130-169 рр. н.е.)

Встановити скільки культурних шарів має поселення можуть тільки повномасштабні розкопки. Зараз на підставі попередніх досліджень підйомного матеріалу можна зробити висновок, що на поселенні Афанасівка II присутні матеріали інгульської катакомбної, сабатинівської культур, скіфо-античного часу та культури ранніх слов'ян. Щодо амфорного матеріалу, то як вже зазначалося, що він присутній майже на всіх поселеннях доби пізньої бронзи Надчорномор'я, зокрема сабатинівської культури, але на розкопаних поселеннях цього періоду шару античного часу не зафіксовано.

Список використаних джерел і літератури

1. Добровольский А. В. Древние земледельческие поселения по берегам Ингульца / А. В. Добровольский // ВОКК, 1925. – Одесса. – Ч.2-3. – С.78-79.
2. Добровольский А.В. Землеробське поселення перших століть нашої ери на Ингульці / А. В. Добровольский // Археологія, 1950. – Т.3. – С. 167-175.
3. Єсипенко А.Л. Археологічні розвідки Одеського музею у 1950-51 рр./ А.Л. Єсипенко // АП, 1956. – Т.6. – С. 203-204.
4. Славин Л.М. Археологические исследования в районе Ингулецко-Бугского междуречья в 1951 г./ Л.М. Славин // НА ИА НАНУ, 1951/7, ф.э. №1485; Славин Л.М. Раскопки поселений и могильников на Ингульце в 1952 г. / Л.М. Славин // НА ИА НАНУ, 1952/9, ф.э. №2032.
5. Славин Л.М. Поселения первых веков нашей эры на среднем и нижнем Ингульце / Л.М. Славин // КСИА, 1954. – Вып. 3. – С.49-59.
6. Шапошникова О. Г. и др. Отчет Ингульской экспедиции о работе в 1974 г. // НА ИА НАНУ, 1974/12, ф.э.№6957-6958.
7. Никитин В.И. Катакомбные поселения и стойбища в Нижнем Побужье / В.И. Никитин// Проблемы археологии Северного Причерноморья. Херсон, 1991. – С. 34-48.
8. Никитин В.И. Керамика поселения катакомбной культуры Матвеевка 1 на Южном Буге / В.И. Никитин // В печати.
9. Борисова Т.А. Археологічні пам'ятки біля с. Сергіївки на Миколаївщині (за матеріалами А.О. Сікорського) /Т.А. Борисова, А.В. Борисов// Магістеріум, Археологічні студії, 2018. – Вып. 70. – С. 59-66.
10. Погребова Н.Н. Позднескіфские городища на Нижнем Днепре / Н.Н. Погребова // МИА, 1956. – №64. – С. 103-247.
11. Гаврилюк Н.А. Лепная керамика архаического поселения Большая Черноморка 2 / Н.А. Гаврилюк, В.М. Отрешко // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 75-90.
12. Охотников С.Б. Нижнее Поднестровье в VI-V вв. до н.э./ С.Б. Охотников // К., 1990. – 88с.
13. Смиленко А.Т. Средневековые поселения в приморской части Днестро-Дунайского междуречья / А.Т. Смиленко, А.А. Козловский// Днестро-Дунайское междуречье в I начале II тыс. н.э. – К., 1987. – С. 67-83.

Список скорочень

АП – Археологічні пам'ятки
 ВОКК – Вісник одеської краєзнавчої комісії
 ДЮПК – Державна інспекція по охороні пам'яток культури в Миколаївській області
 ІА АН УРСР – Інститут археології Академії Наук УРСР
 КСІА – Краткие сообщения института археологии
 НА ИА НАНУ – Научный архив Института археологии Национальной Академии Наук Украины
 ОАМ – Одеський археологічний музей

Смирнов О.І., Смирнов Л.І., Апунович О.О.
(м. Миколаїв)

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ ВЕЛИКА КОРЕНИХА—III У 2016-2017 РР.

Археологічні обстеження в м. Миколаєві проводяться з середини XIX століття археологами-аматорами, спеціалістами Інституту археології НАН України, фахівцями Миколаївського Краєзнавчого музею, співробітниками Обласного управління Культури, спеціалістами НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України. Серед них треба відзначити Гошкевича Віктора Івановича, Фабріціус Ірину Василівну, Славіна Лазаря Мойсейовича, Камінського Теодозія Тимофійовича, Нікітина Василя Івановича, Снитко Івана Олександровича, Рубана Володимира Володимировича. За цей час була виявлена достатня кількість поселень, курганів, ґрунтових могильників, (Наукові звіти зберігаються в архіві Інституту археології НАН України).

На території Заводського району археологічні розвідки проводилися у першій чверті XX ст. загоном Миколаївського краєзнавчого музею у 1960-х–1980-х роках силами наукових співробітників сектору археології Миколаївського краєзнавчого музею – Нікітіним В.І., Снитко І.О., Гребенниковим В.Б., а також співробітниками периферійного загону Ольвійської експедиції – Бураковим А.В., Рубаном В.В., Буйських С.Б., Отрешко В.М. Інституту археології НАН України. Під час досліджень району, на його території були зафіксовані залишки різночасових стародавніх поселень та курганів [2, с.116 - 120].

Упродовж 2016-17 роках Миколаївська археологічна експедиція (співробітники ІА НАН України, ДП НДЦ «Лукомор'є») та співробітники і студенти навчально-наукового інституту історії, політології і права Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського, вихованці гуртка «Археологічне краєзнавство» - МЦТКЕ УМ) проводила рятівні археологічні дослідження на поселенні Велика Корениха III, яке розташоване в балці між Південною та Північною частинами мікрорайону (Велика Корениха) на території Заводського району міста Миколаєва Миколаївської області.

Дослідження проводилися у рамках договору між ДП НДЦ «Лукомор'є» та Управлінням з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради на надання археологічних послуг (розкопок поселення (Корениха III, рішення № 370 від 20.07.1978 р. н/п 1316 (626 номер в рішенні)), у межах території Заводського району міста Миколаєва (Велика Корениха).

Археологічні дослідження проводилися у декілька етапів.

Перший етап – вивчення історико-архівних даних щодо об'єкту археологічної спадщини. Складання програми науково-дослідницьких робіт (археологічних розкопок). Визначення основних положень щодо ведення археологічних досліджень з узгодженням та одержанням Відкритого листа на право проведення археологічних досліджень та Дозволу Міністерства культури.

Археологічне дослідження поселення проводилося вручну за допомогою спеціальних інструментів (лопати, ножі, щітки, пензлі та ін.) з постійною фіксацією (фотофіксація) роботи та графічним оформленням польових робіт (креслення) більш 100 кв.м. у 2016 році та більш 300 кв.м. у 2017 р[9, р.29 - 30].

Другий етап – камеральна та лабораторна обробка отриманих артефактів. Шифрування, реставрація, фіксація знахідок (фотографування та креслення). Комп'ютерна обробка креслень та фотографій. Проведення архівних, лабораторних та інших видів вивчення археологічного матеріалу, знайдених під час польових робіт. Оформлення альбому фотоілюстрацій. Складання наукового звіту з археологічних досліджень. Підготовка до друку матеріалів з висновками та результатами досліджень.

Археологічні дослідження поселення проводилися з урахуванням загальної наукової методології та методики проведення польових робіт. Частина поселення була розбита на квадрати з урахуванням широтної прив'язки, культурний шар досліджувався пошарово, артефакти вилучалися за списками.

Після завершення археологічних досліджень розкоп був законсервованій відвальним ґрунтом.

Миколаїв розташований на півдні області, основна частина міста знаходиться на півострові, який утворений р. Інгул та Бузьким лиманом. На сьогодні місто займає більш ніж 100 квадратних кілометрів завдяки приєднанню до міста сіл, які були розташовані поруч (Матвіївка, Тернівка, Велика та Мала Корениха та ін). На сучасній території міста розташовано багато пам'яток археології. Найстарші з них датуються епохою неоліту (парк «Ліски»). А потім в хронологічній послідовності представлені майже всіма археологічними культурами характерними для регіону від неоліту до козацької доби.

Після заснування сучасного міста в 1789 році та під час будівельних робіт в місті, люди часто знаходили стародавні речі, ці колекції приваблювали до Миколаєва визнаних спеціалістів археологів. В місті працювали такі визнані спеціалісти, як О.С. Уваров, П.Й. Бурачков, В.М. Ястребов, О.О. Спіцин. На початку XX століття роботами по вивченню пам'яток міста займався директор Херсонського музею В.І. Гошкевіч. В 1920-х роках вказаного століття роботу очолював вже директор Миколаївського музею Ф.Т.Камінський, який долучав до роботи видатного дослідника античності Б.В.Фармаковського. В той же час велику роботу по опису археологічного матеріалу Північного Причорномор'я проводила І.В. Фабріціус. Пізніше на пам'ятках міста працювали такі визнані спеціалісти як Ф.М. Штительман, Л.М. Славін, В.М. Ключенцев, В.І. Нікітін, В.В. Лапін, І.О.Снитко, Ю.С. Гребенников, В.Б. Гребенников, В.В. Рубан, К.В. Горбенко та ін. Ще більше дослідників зверталися до матеріалів знайдених в Миколаєві та долучалися до їх наукової обробки.

Поселення Велика Корениха III, відкрито В.В. Рубаном у 1968 році, та обстежувалося ним у 1974 році[5, с.59-60]. Площа дорівнювала більш 10 000 квадратних метрів при потужності культурного шару до 0,5 м. Після робіт В.В. Рубан ідентифікував поселення, як поселення Черняхівської культури [6, с.145-149] і датував III-IV століттям нової ери [10, с.45-47; 8, с.44-51].

Роботи на об'єкті були відновлені у вересні 2015 року (результати висвітлені у попередній конференції) та проводилися у 2016 та 2017 роках. Упродовж останніх десятиліть поверхня пам'ятки використовувалась під пасовисько для свійської худоби та як несанкціонований смітник під будівельний бруд та невеликі кар'єри (для здобуття ґрунту). Майже по всій площі (біля 10000 кв. м) трапляється кераміка, яка відноситься до археологічного об'єкту.

По всій площі розкопів на глибину до 0,5 м, був досліджений культурний шар світло-сіроглиняного кольору з великою кількістю світлоглиняних заплівів та фрагментованих глиняних вальків, вся площа насичена керамікою кінця V ст. до н.е. - II ст. н.е.

З індивідуальних знахідок переважає керамічний матеріал, також присутній і остеологічний матеріал притаманний античним пам'яткам Нижнього Побужжя, кістки великої рогатої та дрібної рогатої худоби (під час робіт у 2017 році досліджений кістяк крупно рогатої худоби). Слід виокремити знахідку пірамідального кремнієвого нуклеусу докерамічного неоліту у 2016 році та артилерійський снаряд часів Другої Світової війни.

Класифікуючи кераміку знайдену під час робіт слід зауважити повне домінування античного посуду з дуже незначним відсотком умовно варварського елемента (сіроглиняна та ліпна кераміка) [3, с.71-79]. Амфорна тара презентована, в основному керамікою, V ст. до н.е. – це Хіоські пухлогорлі амфори, Лесбоські красоглиняні амфори, Клазоменські амфори. До другої групи слід віднести Гераклеїські красоглиняні амфори [7] та світлоглиняні амфори з двоствольними ручками (незначний відсоток) [4, с.354].

У 2016 року виходячи з карто-схеми поселення було закладено десять розвідувальних шурфів на південному плато Коренихської балки роботи були розірвані в часі у зв'язку з дощами. Розміри шурфів 1 x 2 м. Загальна стратиграфія шурфів однакова 0,1 м дерен далі побутові та будівельне сміття XX століття до 0,6-0,8 м, перевідкладений гумус 0,2 м далі глиняний материк з домішками вапнякової жорстви. За результатами шурфування та робіт у 2015 році було закладено два розкопи Р-2 та Р-3.

Р-2 розмірами 8 x 8 м. В центральній частині розкопу виявлено залишки кам'яної кладки (північний кут приміщення). Залишки кладки репрезентовані крупними вапняковими плитами розмірами 0,67~0,15 x 0,32~0,15 x 0,38~0,19 м. Північно-західний кут приміщення зберігся фрагментарно, залишки північної стіни репрезентовані одним каменем, залишки західної стіни репрезентовані п'ятьма плитами. Залишки кладки являють собою частину укріплення материкового фундаменту котловану археологічного об'єкту (напівземлянки). Зачистка полів об'єкту, виявила залишки органічного тліну, поли з трави чи очерету. Також досліджені дві стовпові ями. Діаметром до 0,25 м глибиною до 0,15 м.

Р-3 розмірами 5x5 м розташований в 30 м на північ від Р-2. Стратиграфія: дерен 0,1 м, під дерном шар перевідкладеної вапнякової жорстви з гумусом з котловану несанкціонованого кар'єру. Культурний шар пам'ятки повністю зруйнований.

У 2017 році був закладений розкоп № 4 20x10 м на відстані 13,5 м від Р-2. Виявлено кладки, кут приміщення на стовпові ями. Ділянка поселення дуже пошкоджена у сучасний час. Слід відмітити участь у дослідженнях 2017 року не тільки гуртківців археологів а ще й допомогу гуртківців "Історико-красознавчого гуртка "Спадщина"" Шостівської школи 1-3 ступеню. Керівник Нестеренко Олена Юріївна

Проведені дослідження та античний матеріал, в більшості, підтверджує концепцію С.Б. Буйських, В.М. Отрешко стосовно етапів розвитку сільської округи Ольвії [1, с. 136 - 147].

Освоєння регіону грецькими колоністами активізується в кінці VI ст. до н.е. і у цей час доходять до меж сучасного Миколаєва, подальша активізація життя на хорі Ольвійської держави припадає на початок V ст. до н.е. (Велика Корениха III), що пов'язано не тільки з новими хвилями переселенців з Греції, а також і з внутрішньою колонізацією. Потім настає період соціально-економічної кризи Ольвійської хори та період походу македонських військ в Пониззя Бугу, що приводить до загибелі поселення. Відродження поселення відноситься до II ст. н.е. періоду прямого впливу Римської імперії на Ольвійську державу

*Снитко І.А., Бондаренко А.А.
(з. Николаєв)*

МОНЕТЫ – ВЕСОВЫЕ ГИРЬКИ ОЛЬВИИ IV – III ВВ. ДО Н.Э.

В 2019 г. на территории Голопристанского и Алёшковского районов Херсонской области в качестве случайных находок местными жителями были найдены и переданы в Государственную инспекцию по охране памятников культуры в Николаевской области две ольвийские бронзовые монеты, специально подрезанные со всех сторон и имеющие в их нынешнем облике подтрапециевидную форму.

Экземпляр № 1 (Рис. 1, 2). Аверс – молодой безбородый Геракл в львиной шкуре (в профиль, влево), изображённый в стиле известных образов на монетной иконографии Александра Македонского. Реверс – горит. Под горитом палица Геракла. Дифферент – ПЕЕІ. Надпись «ОΛΒΙΟ», обычно расположенная сверху над горитом, обрезана и от неё лишь сохранились едва заметные краешки нижних частей литер. Эмиссия монет этой серии относится к 30-20 гг. III века до н.э., к так называемому кризисному этапу чеканки бронзовых монет Ольвийского полиса [19, с. 89; 91, рис. 8, 3]. Изначально округлая по форме монета была обрезана по четырём краям, образуя своеобразную по форме трапецию. Вес искусственно воспроизведённого из монеты предмета составляет 6,420 гр. Края по обрубленным

та периоду відродження хори під прикриттям та за допомогою римських військових.

Подальші роботи на пам'ятці Велика Корениха III, можуть більш повно та детально відповісти нам на питання культурної приналежності пам'ятки та допомогти висвітлити сторінки історії на території нашого міста та регіону у першому тисячолітті до н.е. – на початку першого тисячоліття н.е. оперуючи археологічними даними.

Список використаних джерел і літератури

1. Буйских С.Б., Отрешко В.М. Основные этапы развития сельской округи Ольвии доримского времени /С.Б. Буйских, В.М. Отрешко // ОЛЬВИЙСКИЕ ДРЕВНОСТИ. Сборник научных трудов памяти В.М. Отрешко (1949-1999). – К., 2009. – С. 136-147.
2. Гребенников В.Б. Исследования памятников археологии Николаевщины /В.Б. Гребенников. – Николаев: Иллион, 2011. – С.116 - 120.
3. Крапивина В.В. Простая столовая керамика /В.В. Крапивина // Культура населения Ольвии и ее округи в архаическое время. – Киев, 1987. – С. 71-79.
4. Крапивина В.В. Ольвия. Материальная культура I – IV вв. н.э. /В.В. Крапивина – К., 1993. – 354 с.
5. Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии /С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, А.В. Бураков, В.М. Отрешко. – Киев, 1989. – С. 59-60.
6. Магомедов Б. В. Чернявская культура: Проблема этноса /Б.В. Магомедов. – Lublin, 2001 Археология. – 2003. – № 1. – С. 145-149.
7. Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-инпортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель /С.Ю. Монахов. – Москва, Саратов: Киммериды, 2003 – с. 426.
8. Смирнов О.І. Іранці на території Нижнього Побужжя на початку першого тисячоліття (до питання етнічних взаємовідносин населення) /О.І. Смирнов // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Випуск 3.32: Історичні науки. – Миколаїв: МНУ, 2012. – С. 44 – 51.
9. Oleksandr Smyrnov. Badania ratownicze na osadzie antycznej Welyka Korenyha III w 2016 r. / O. Smyrnov // Badania archeologiczne w Polsce: streszczenia referatów XXXII konferencji. Pod redakcją: Anny Zakoscielnej. Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie –Skłodowskiej w Lublinie, Muzeum Lubelskie w Lublinie. – Lublin, 2017. p 29-30.
10. Смирнов О.І. Охоронні дослідження на поселенні Велика Корениха-III у 2015-2016 роках. /О.І.Смирнов // Історія. Етнографія. Культура: Нові дослідження: збірник наукових матеріалів X Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 20-21 жовтня 2016 року) / ред. рада: М.Ф.Димитров (голова), В.А.Михайлов, В.В.Чернявський, В.В.Животовська. - Миколаїв: Іліон, 2016. С.45-47.

сторонам гурта со всех четырёх сторон затёрты и заглажены, что свидетельствует о долгом использовании данного своеобразного монетного «гибрида» в быту, хотя он и имеет хорошую сохранность. Найден в окрестностях с. Рыбальче.

Экземпляр № 2 (Рис. 3). Аверс – полностью затёрт и специально запылен, сужен и заглажен в процессе длительного использования предмета. Реверс – ольвийский городской герб – орёл на дельфине (влево) в синоско-истрийском варианте [12, с. 13, 22, 24-25; 17, с. 98, 1982, с. 83]. От традиционной надписи «ОΛΒΙΟ» частично сохранились лишь три литеры («...ΛΒΙ...»). Не возникает сомнений, что данный предмет в форме трапеции изготовлен из известного младшего номинала серии бронзовых чеканных монет Деметра – орёл на дельфине, второй четверти IV века до н.э. и в иных качествах, избегая надчеканов и прочих эволюций, был использован уже, вероятнее всего, в эллинистическую эпоху. Его вес в нынешнем состоянии, с учётом удельного удельного состояния изображения со стороны реверса, в благородной патине, составляет – 1,04 гр. Найден в окрестностях с. Солонцы.

При рассмотрении данного варианта монетных сегментов, недавно найденных в Херсонской области, упомянем и ещё

один известный, но неопубликованный экземпляр из экспозиции Николаевского краеведческого музея:

Экземпляр № 3 (Рис. 4). Аверс – бородастая голова Борисфена (сильно затёртая), от которой, после обрезок, частично сохранились лишь едва прослеживаемый профиль (влево) с деталями носа, глаза и «причёски». Реверс монеты также сильно затёрт. Слегка заметно изображение горита. Монета, в качестве её использования в денежном варианте, датируется первой четвертью IV – первой третью III в. до н. э. Вес монеты – 4,530 г. Передана музею известным херсонским специалистом в области нумизматики и коллекционером В.Б. Пиворовичем в 1992 году (из собрания херсонского коллекционера М.А. Вирлича). Инвентарный номер: А-6320-КВ-44464. По данным из инвентарной карточки монета предположительно происходит из окрестностей Ольвии, хотя В.Б. Пиворовичем не указано точное место её находки. Это вполне может быть и Херсонская область, в том числе и микрорегион Голопристанского и Алёшковского районов, где были найдены вышеупомянутые гири-трапеции.

Все монеты, стилизованные под гири, ориентировочно относятся к эпохе эллинизма. Имеют форму трапеции.

Приведём и опубликованные в своё время В.Б. Пиворовичем аналогичные предметы, которые он также идентифицирует как гири [36, с. 86, 89, 102]:

Экземпляр № 1. Аверс – Деметра (вправо). Реверс – орёл на дельфине (вправо), надпись «ОΛΒΙΟ». Подквадратной формы, приближающейся к трапеции. Вес – 4,33 гр. Найден в окрестностях с. Парутино, Очаковского района Николаевской области в 2003 году [36, рис. на с. 86].

Экземпляр № 2. Аверс в иллюстрациях не приведён (вероятнее всего – Деметра). Реверс – орёл на дельфине (вправо). Под ними надпись «ОΛΒΙΟ». Форма подквадратная, приближающаяся к трапеции. Вес – 1,13 гр. Найден в окрестностях с. Парутино в 1999 году [36, рис. на с. 89].

Экземпляр № 3. Аверс – Борисфен (сильно затёрт). Реверс – оружие (едва прослеживается). Форма подквадратная, близкая к трапеции. Вес 3,43 гр. Найдена в окрестностях с. Яселка, Очаковского района Николаевской области в 2000 году [36, рис. на с. 102].

Экземпляр № 4. Аверс – Борисфен (сильно затёрт). Реверс – оружие. Надпись «ОΛΒΙΟ» и дифферент обрублены. Форма подтрапециевидная. Вес – 5,50 гр. Найден в окрестностях с. Парутино, в урочище Широкая балка в 2003 году [36, рис. на с. 102].

Экземпляр № 5. Аверс затёрт (вероятнее всего Борисфен). Реверс – оружие. Надпись «ОΛΒΙΟ» и дифферент отсутствуют. Форма прямоугольная, приближающаяся к трапеции. Вес – 4,12 гр. Найден в окрестностях с. Рыбальче, Голопристанского района Херсонской области в 2004 году [36, рис. на с. 102].

Заметим, что трапециевидная форма бронзовых гирек характерна для Березани и Ольвии с архаического времени и

практически стала традиционной [23, с. 105-111]. В данных монетных сегментах – весовых гириках прослеживаются реминисценции архаической эпохи. На ранних трапециевидных гириках Березани, вероятнее всего, крупных номиналах стреловидных монет, присутствует изображение монет-стрелок символов Аполлона Врача [27, с. 145; 13, с. 125 – 127; 22, с. 168, 173; 23, с. 107; 24, с. 131 – 133, рис. 46, 5-6]. Существует предположение о том, что подобные сегменты с изображением монет – стрел на «реверсе» и головы рыбы на «аверсе» выступали и в качестве своеобразных денежных знаков, до появления крупных номиналов бронзовых литых округлых монет – т.н. «ассов» с изображением Афины на аверсе и колеса на реверсе. Подобные случаи широко известны в археологии и этнографии. Зафиксировано множество вариантов постепенного перехода от примитивных денежных форм в виде слитков, предметов, орудий труда, украшений и пр., служивших ценовым эквивалентом, к непосредственно денежным номиналам [см.: 19, с.33]. Культивируется и мнение о том, что местом их выпуска непосредственно являлся Борисфен, якобы имевший в те времена полисный статус [34, с. 119-122; 35, с. 149-152; 30, с. 33; 47, с. 93 сл., 48, с. 20 – 23; 54, р. 70, fig. 3].

Что касается выпуска стреловидных сегментов на Березани, где существовали первые бронзолитейные мастерские, изготовлявшие всевозможную утварь, в том числе и первые на Понте зеркала борисфенитского типа [15, с.144 сл., 16, с. 241], то в этом плане особых возражений не имеется. Тем не менее, это не может являться аргументом в пользу полисного статуса Борисфена, ибо данные мастерские могли выполнять заказы на изготовление этих серий от храма, либо полисной администрации, а могли быть и под непосредственной их опекой. Учтём и то, что с древнейших времён в Ольвийском полисе существовало разумное экономическое территориальное районирование, с учётом местных природных ресурсов [31; 3, 4; 25, с. 84, 94; 41, 43, с. 4] и поселение на о-ве Березань при этом, в эпоху архаики, являлось одним из важнейших ремесленных центров государства [31, с. 15 -158; 32, с. 112 - 122].

Существует и иная, на наш взгляд, достаточно интересная гипотеза, выдвинутая В.В. Рубаном. Учитывая многочисленные находки стреловидных монет от устья Днепра до Бургасского залива, автор приходит к выводу о наличии единой денежной единицы и создании некоего валютного союза между колониальными полисами Левого Понта, а, следовательно, и о возможной попытке создания ими некоей религиозно-политической симмахии по типу малоазийского Паниониона [37, с. 147 – 149].

Тем не менее, как свидетельствуют современные археологические исследования в Нижнем Побужье, центром полиса изначально была Ольвия. Поселение на острове Березань, основанное несколько ранее Ольвии, вероятнее всего, исходя из последних разработок [1, с. 164] следует рассматривать как эмпорий – центр посреднической торговли с варварским хинтерландом [4, с. 225; 5, с. 58 -59; 2, 2013, с. 21 сл.].

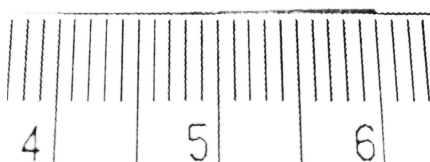

Рис. 1. Аверс монеты-гирьки с изображением Геракла (фото О. Крутинь)

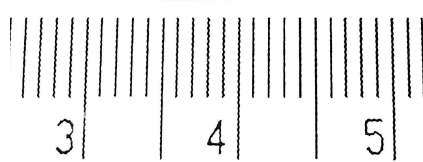

Рис. 2. Реверс монеты-гирьки с изображением горита и палицы Геракла (фото О. Крутинь)

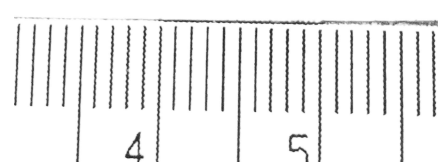

Рис. 3. Реверс монеты-гирьки с изображением городского герба Ольвии - орла на дельфине (фото О. Крутинь)

Не анализируя в нынешней обзорной статье проблемы исторического плана, имеющие принципиальный характер, относительно раннего этапа освоения греками Нижнего Побужья, отметим лишь, что, вероятнее всего, в локализации данных сегментов, как весовых гирь, в определённой степени, всё же была права, собравшая воедино материал В.В. Крапивина и её предшественники, опубликовавшие и, именно, таким образом, идентифицировавшие находки. Хотя, однозначно трактовать данные сегменты как весовые гири, также рискованно. Как свидетельствует историческая практика, подобные сегменты, в виде протомонет, носили двойные функции [см.: 19, с.33]. Не исключено и, даже весьма вероятно, использование их, как крупных бронзовых денежных номиналов монет – стрел, в качестве параллельного варианта. Косвенным аргументом этому является и наличие в несколько более позднее время крупных весовых номиналов монет – дельфинов [19, с. 37, Рис. 3, 6 - 8], которые где-то в последней четверти VI века до н.э. сменили в Ольвийском полисе стреловидные деньги и символизировали культ Аполлона Дельфиния. Очевидно, первые выпуски дельфиновидных денежных знаков также были храмовыми. Этот, вариант, недавно был достаточно скрупулёзно проанализирован В.П. Яйленко, небезосновательно предполагающим, что сокращения имён на ранних ольвийских квазимонетах принадлежат не частным лицам, или же каким-либо мифическим варварским правителям, «протекторам» и пр., а эсимнетам Союза мольпов Аполлона Дельфиния, подобно тому, как предшествовавшие им монеты - стрелки выпускало святилище Аполлона Иетра [51, с. 90 - 91].

Тем не менее, существование весовых мелких монет – гирек подтрапециевидной, подквадратной и подпрямоугольной форм классической и эллинистической эпохи мелких размеров и незначительного веса, приведённых выше, свидетельствует о том, что такая трактовка предметов характерна в большей степени для гирь, нежели для монетных единиц, не глядя на то, что изготовлены они из официальных денежных знаков. Хотя, здесь следует учитывать, что рассмотрению подлежат артефакты IV – III вв. до н.э., когда сама округлая форма монет для античных полисов Ойкумены была практически стандартной и устоявшейся.

Заметим, что в Ольвии, как и во многих других древнегреческих городах, широко использовались «стационарные» гирьки из свинца. Подквадратная свинцовая гирька с изображением дельфина – символа Аполлона Дельфиния и надписью «ΑΓΟΡ (ΑΙΑ)», указывающей именно на торговый вес, литерой «Н», чуть ниже надписи, в возможном сокращении слова «Н (ΜΙΣΥ)» - «половина», зафиксирована на Надлиманском городище в Нижнем Поднестровье [14, с. 138 - 140]. Все известные весовые гири Ольвии, изученные в своё время В.В. Крапивиной (53 экземпляра), относятся к эвбейско-аттической весовой системе и по своей форме (прямоугольные, квадратные, реже подтрапециевидные) аналогичны гирям Афинской агоры и Олинфа [23, с. 106].

Отметим, и то, что большинство описываемых трапециевидных монет-гирек классико-эллинистической эпохи были найдены на хоре Ольвии (многие – в Гилее), в удалении от города. Учитывая это, можно предположить, что данный монетный весовой сегмент, при вторичном использовании, послужил из-за дефицита обычных рыночных весовых гирь от агораномов, а порой и изменчивости в весовых стандартах, в качестве весового эквивалента для взвешивания дорогостоящих металлов (слитки, ювелирные изделия и пр.). При этом, учтём, что все монеты затёрты, «обрезаны» и «облегчены» в контексте денежного кризиса, а собственно и весовых инноваций в оценке денежного металла этого периода. Данные самодельные сегменты вполне могли заменять официальные весовые гирьки на окраинных посёлках полиса и в его ближайшем приграничье, а также использоваться в качестве мелких и средних весовых единиц при взвешивании в добавление, в виде разновесов, к стандартным, более крупным, гирям.

Обратим внимание и на одну существенную деталь – указанные сегменты избежали процесса «надчеканов», что произошло в ольвийской нумизматике с подавляющим большинством мелких и средних бронзовых номиналов этого периода. Это, вероятнее всего, дополнительно свидетельствует

в пользу того, что они уже не использовались в качестве официальных монетных единиц. Об этом косвенно свидетельствует и их затёртость, в процессе длительного использования и запыли в форме трапеций. Исключением из правила может послужить номинал (экземпляр №1) с изображением Геракла, имеющий почти идеальную сохранность.

Не исключено, что указанные весовые гирьки, изготовленные из монет, могли использоваться на протяжении нескольких столетий, включая в дальнейшем и римский период. Хотя, для эпохи Римской империи уже применялись совершенно иные денежные весовые стандарты, связанные с введением международной валюты – денариев и римскими традициями, распространёнными, в том числе, и на древнегреческие полисы Северо-Западного Причерноморья. Тем не менее, в альбоме В.Б. Пиворовича приведена аналогичная гирька, изготовленная из монеты эпохи Флавиев, с надчеканом в виде кадуцея, весом 2,56 гр. Монета-гирька найдена в окрестностях с. Александровка, Белозерского района Херсонской области, в урочище Скелька в 2005 году [36, рис. на с. 108]. Данная находка свидетельствует о сохранившейся у ольвиополитов традиции изготовления подобных весовых единиц из монет и в римское время.

В заключение, отметим, что, к сожалению, найденные предметы зафиксированы в качестве случайных находок и, увы, лишены археологического, чётко датирующего их контекста. Тем не менее, ещё раз подчеркнём, что многие из них найдены в Гилее, в эллинистическую эпоху являвшейся территорией непосредственной контактной зоны между ольвиополитами и Приднепровской, а в дальнейшем, Крымской Скифией, через которую проходили сухопутные торговые пути на полуостров. Учтём и то, что лесистая Гилея, где издревле находились священные рощи и святилища Гекаты, Матери Богов, Геракла и Борисфена, являлась одним из основных сакральных районов для ольвиополитов [40, с. 154-155; 6, с. 95]. Из Гилеи начинал свой «бег» Ахиллесов дром – Тендровская коса, на оконечности которой находилось святилище Ахилла [49, с. 452 - 472], где в честь божественного героя периодически проводились празднества с различными спортивными состязаниями [26, с. 224 – 226; 40, с. 116-124, 215 -216]. Местом поклонения Ахиллу следует считать и Кинбурнскую косу [33, с. 108], где, судя по надписи [IOSPE, 12, № 327], датируемой IV в. до н.э., ему были посвящены жертвенник и плод кедра. В римское время восточные территории полиса, в том числе и Гилея, находились под сакральным протекторатом Аполлона Простата, о чём свидетельствует находка посвящения ему от коллегии ольвийских страгатов, зафиксированная у с. Бехтеры, Голопристанского района Херсонской области [20, с. 77 - 78]. Вероятнее всего, харистерия Аполлону Простату, связана с успешно проведёнными лесозаготовками для строительства и ремонта фортификационных сооружений хоры – городищ и фортов [42, с. 36-37].

Кроме мероприятий культового характера, учитывая известную античную практику, вероятнее всего, здесь велась и интенсивная торговля между греками-ольвиополитами и окружающими полис варварскими племенами, а также с эллинами из различных полисов Эллады - купцами и паломниками, осуществлявшими священные феории в легендарные, прославленные ещё Геродотом, земли Гилеи. В какой-то степени об этом свидетельствуют отдельные находки и клады монет иных государств. Так в 2004 г. в районе с. Васильевка, в северо-западной части Кинбурнской косы был зафиксирован клад из 24 бронзовых македонских монет Филиппа-II и Александра-III, находку которого авторы публикации объясняют не столько торговыми контактами Ольвии с Западным Причерноморьем, сколько неспокойным временем в этих краях и вероятным оттоком населения на восток. Жители Истрии могли спастись от войн Лисимаха в восточном регионе [8, с. 74 – 75]. Полностью не исключая такой гипотетической возможности, всё же, в данном случае, на наш взгляд, следует, в первую очередь, обратить внимание именно на тесные политические, экономические и религиозные связи ольвиополитов с античными полисами Северо-Западного Причерноморья, в том числе и с Истрией, имевших, начиная с архаической эпохи, почти одинаковый с Ольвией культовый Пантеон.

Что касается иностранной меди и не только, то её хождение на территории Ольвийского полиса в позднелатинский и раннеэллинистический периоды было запрещено известным законом Каноба. Декретом, под угрозой наказания предписывалось при торговых сделках на территории полиса пользоваться исключительно местной монетой. Материалы ольвийской периферии показывают, что эта финансовая политика строго проводилась в жизнь [38, с. 52; 25, с. 143]. Современная датировка декрета — 340-335 гг. до н.э. [10, с. 23-27; 11, с. 25, 38]. Закон Каноба был связан, прежде всего, со стремлением ольвиополитов упорядочить внутреннюю торговлю и денежное обращение [19, с. 14-16]. Очевидно, имплементация основных положений закона в государстве, охватила, как минимум, десятилетие, вплоть до появления бронзовых монет «борисфенов», выполненных по определённым весовым стандартам [46, с. 123].

Находки иностранных монет эллинистической эпохи на хоре Ольвии единичны. Их нередко находят в самой Ольвии и на Березани, но это объясняется тем, что именно там и производился обмен этих монет на ольвийские деньги, посредством которых и осуществлялись торговые операции. Исключения могут составлять святилища, куда монеты традиционно преподносились в качестве даров. Так, к примеру, на священном острове Ахилла - Левке, находившемся под патронатом ольвиополитов вплоть до римского времени, зафиксированы монеты, география которых охватывает все более или менее значительные полисы Понта и Средиземноморья [33, с. 108]. Изредка иногородние монеты встречаются на окраинных поселениях хоры Ольвии и памятниках ближайшего ольвийского приграничья, преимущественно, в районе святилищ. Истрийские монеты в единичном экземпляре зафиксированы на поселениях в Лузановке и Дидова Хата-I [38, 1986, с. 52]. На Белозерском поселении дальней хоры Ольвии в 2007 г. обнаружены две бронзовые монеты Пантикапея III в. до н.э. [7, с. 36]. В сезон 2003 г. в процессе исследования зольника-святилища Кошарского поселения была найдена бронзовая монета Тиря [52, р. 17, fig. 6, 53, р.58]. Имеется информация о находке монеты Филиппа в районе Станиславского (Гиполаева) мыса [Былкова, Сикоза, 2011, с. 74], где по описанию Геродота издревле находилось святилище Деметры, а сам Гиполаев мыс, как и Гилея, входил в мифогеографическую сакральную структуру Ольвийского полиса, маркировавшую его территориальное пространство, начиная с архаической эпохи [39, с. 29; 6, с. 95].

Список использованных источников и литературы

1. Буйских А.В. Некоторые полемические заметки по поводу становления и развития Борисфена и Ольвии в VI – V вв. до н.э. // ВДИ. - 2005. - № 2. - С. 146 – 164.
2. Буйских А.В. О греческой колонизации Северо-Западного Причерноморья (Новая модель?) // ВДИ. - 2013. - № 1. - С. 21 – 39.
3. Буйских С.Б. Некоторые итоги изучения Ольвийской хоры // ПИО. - Парутино, 1985, с. 6 – 10.
4. Буйских С.Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. - Т. XV. - Запоріжжя, 2009. - С. 225 -247.
5. Буйских С.Б. До проблеми заснування та становлення Ольвійського полісу // ДП. - IX. - Одеса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. - С. 58-59.
6. Буйских С.Б. Мифо-географическое пространство Ольвийского полиса в VI – V вв. до н.э. // ДП. - X. - Одеса: ФЛП «Фридман А.С.», 2013. - С. 94 – 99.
7. Былкова В.П. Находки монет на Белозерском поселении дальней хоры Ольвии // Проблемы истории и археологии Украины. - Материалы VI Международной научной конференции, посвящённой 150-летию со дня рождения академика В.П. Бузескула. - Харьков: ООО «НТМТ», 2008. - С. 36.
8. Былкова В.П., Сикоза Д.Н. Клад македонских бронзовых монет с Кинбурнской косы // ДП. - IX. - Одеса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. - С. 71 – 76.
9. Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII – I вв. до н.э. (историко-эпиграфическое исследование). - М.: Наука, 1989. - 288 с., ил.
10. Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимости драгоценных металлов на Понте в IV в. до н.э. // ВДИ. - 1976. - № 4. - С. 20 – 42.
11. Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Каллиник, сын Евксена: проблемы политической и социально-экономической истории Ольвии второй половины IV в. до н.э. // ВДИ. - 1983. - №1. - Ч. 2. - С.

- 21 – 39.
12. Граков Б.Н. Древнегреческие клейма с именами астиномов. - М., 1929 – 223 с. – 19 табл.
13. Граков Б.Н. Ещё раз о монетах - стрелках // ВДИ. - 1971. - № 3. - С. 125 – 127.
14. Дзис-Райко Г.А. Гирия из Надлиманского городища // Нумизматика античного Причерноморья. - К.: Наукова думка, 1982. - С. 138 – 140.
15. Зуев В.Ю. Типология борисфенитских зеркал // Північне Причорномор'я за античної доби (на пошану С.Д. Крижицького). - К.: Стародавній світ, 2017. - С. 144 – 154.
16. Зуев В.Ю. Об одной серии зеркал борисфенитского типа // Причерноморье в античное и раннесредневековое время. - Вып. 2. - Сб. научн. трудов посвящённый 70-летию профессора В.П. Копылова. - Ростов-на-Дону: Типография «Лаки-Паку», 2018. - С. 232 – 243.
17. Карышковский П.О. Из истории монетного дела Ольвии в первой половине IV в. до н.э. // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. - К.: Наукова думка, 1978. - С. 83 – 99.
18. Карышковский П.О. Об изображении орла и дельфина на монетах Синопя, Истрии и Ольвии // Нумизматика античного Причерноморья. - К.: Наукова думка, 1982. - С. 80 – 98.
19. Карышковский П.О. Монеты Ольвии (очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху). - К.: Наукова думка, 1988. - 164 с.
20. Карышковский П.О. Новые ольвийские посвящения первых веков нашей эры // ВДИ. - 1993. - № 1. - С. 141 – 154.
21. Карышковский П.О., Клейман И.Б. Древний город Тира. - К.: Наукова думка, 1985. - 158 с.
22. Копейкина Л.В. Особенности развития поселения на о. Березань в архаический период (по результатам раскопок на северо-западном участке) // СА. - 1981- № 1. - С. 192 – 208.
23. Крапивина В.В. Архаические весовые гири Березани и Ольвии // Ольвия и её округа. - К.: Наукова думка, 1986. - С. 105-111.
24. Крапивина В.В. Весовые гири // Культура населения Ольвии и её округи в архаическое время. - К.: Наукова думка, 1987. - С. 131 – 133.
25. Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии. - К.: Наукова думка, 1989. - 240 с.
26. Кубланов М.М. Легенда о ристалище Ахилла и ольвийские агонистические празднества (к истории формирования культов античного полиса) // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. - Т. 1. - М. – Л., 1957. - С. 222 – 231.
27. Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья (Критический очерк отечественных теорий колонизации). - К.: Наукова думка, 1966. - 240 с.
28. Лейпунская Н.А. Керамическая тара из Ольвии (из опыта изучения амфор VI – IV вв. до н.э.). - К.: Наукова думка, 1981. - 120 с.
29. Наумов В.И. Новые находки ольвийских монет у с. Васильевка на Кинбурнской косе // Проблемы археологии Северного Причерноморья. - Тез. докл. конф. - Ч. 3. - Херсон, 1990. - С. 36-37.
30. Наумов В.И. Новый тип литой монеты? // Древний мир. - № 3. - К., 2002. - С. 33.
31. Отрешко В.М. К проблеме экономического районирования Нижнего Побужья в архаическую эпоху // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. - Материалы I Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. - Цхалтубо -77. - Тбилиси: Мецниереба, 1979. - С. 151 – 158.
32. Отрешко В.М. Про основі економіки Березанського поселення // Археологія. - 1994. - № 2. - С.112 – 122.
33. Охотников С.Б., Островерхов А.С. Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином). - К.: Наукова думка, 1993. - 140 с.
34. Пиворович В.Б. Древнейшие денежные знаки Северного Причерноморья // Летопись Причерноморья. - Вып. 4. - Херсон, 2000. - С. 119 – 122.
35. Пиворович В.Б. Новые находки древнейших денежных знаков на острове Березань // Летопись Причерноморья. - Вып. 5. - Херсон, 2001. - С. 149 – 152.
36. Пиворович В.Б. Монеты и клады Юга Украины. - Херсон: Літопис Причорномор'я, 2009. - 180 с.
37. Рубан В.В. Заметки о расселении ионийских греков в Причерноморье // Ольвийские древности. - Сб. научн. трудов памяти В.М. Отрешко (1949 – 1999). - К.: Наукова думка, 2009. - С. 147 – 150.
38. Рубан В.В., Урсалов В.Н. История денежного обращения на территории Борисфениды и Ольвии догетского времени // ВДИ. - 1986. - № 4. - С. 31 – 53.
39. Русяева А.С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. - К.: Наукова думка, 1979. - 172 с.
40. Русяева А.С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху: Мифы. Святилища. Культы олимпийских богов и героев. - К.: Издательский дом «Стилос», 2005. - 559 с.
41. Снытко И.А. Новая древнегреческая надпись с левого бережья Буг-

- ского лимана // ВЭ. – Т. V. – М., 2011. – С. 180 – 191.
42. Снитко І.О. Ще раз про межі Ольвійського поліса // Археологія. – 2012. - № 4. – С. 31 – 42.
43. Снитко І.О. Про соціально-демографічний та адміністративно-територіальний поділ Ольвійського поліса // Археологія. – 2013. - № 3. – С. 3 – 14.
44. Снитко І.О. Характер і динаміка економічних стосунків Ольвії з містами Іонії в VI – V ст. до н. е. та початок формування внутрішньопонтійського ринку // Археологія. – 2014. - № 2. – С. 17 – 28.
45. Снитко І.О. Амфори з сільських некрополів Ольвійського полісу VI – III ст. до н.е.: центри виробництва, сакрально-ритуальний аспект // Археологія. – 2016. - №1. – С. 19 – 32.
46. Снитко І.А. О времени хождения ассов серий «Горгонейон» и «Деметра» на территории Ольвийского полиса // «ПриПОНТийский меняла: деньги местного рынка». - V International numismatic symposium. – Севастополь, Симферополь, Москва, 2018. – С. 121-124.
47. Соловьёв С.Л. Из истории полисов Нижнего Побужья: Борисфен и Ольвия // Античное Причерноморье. – Спб: Государственный Эрмитаж, 2000. - С. 93 – 109.
48. Соловьёв С.Л. Начало античной эпохи в Северном Причерноморье // Борисфен – Березань. – СПб, 2010. – 123 с.
49. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII – середина XIX в.). – СПб., 2002. – 676 С.
50. Яйленко В.П. Греческая колонизация VII – III вв. до н.э. – М.: Наука, 1982. – 312 с.

Сугацька Н.В.
(*м.Миколаїв*)

ОСНОВНІ РИСИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В ОЛЬВІЇ

Перед українським народом постало завдання величезної ваги – побудова демократичної, правової держави. Це завдання сприяє об'єктивному вивченню актуальних тем з історії українського народу, його держави та права. Дослідники історії держави та права України вивчають й узагальнюють досвід державотворення і правотворення на українських землях у минулому, а також накреслюють шляхи з тим, щоб його здобутки можна було запропонувати й взяти до уваги у подальшому розвитку державно-правового будівництва в Україні. Актуальним в цьому плані є дослідження еволюції процесуального права на українських землях, зокрема основних рис процесуального права в Ольвії. Українськими науковцями та краєзнавцями досліджено археологічні пам'ятки Північного Причорномор'я, економічний, соціально-політичний, культурний розвиток Ольвійської держави. Цьому питанню присвячені роботи Гаркуші Н., Гребенникова В., Крапівіної В., Кузнецова А., Ніколаєва М., Рослякова С., Смирнова І., Смирнова О. та ін. [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Але правова система Ольвійської держави потребує більш детального дослідження. Плідно працює над цією темою харківський дослідник Гавриленко О. [1; 2].

Процесуальне право в Ольвії досягло значного рівня розвитку. Юрисдикційний процес (лат. *jurisdictio* – судочинство, від *jus* (*juris*) – право та *dicere* – говорити, проголошувати), тобто нормативно закріплена процедура здійснення органами державної влади (органами самоврядування) покладених на них функцій по відправленню правосуддя в античних державах, у тому числі й в Ольвії, мав певні загальні характерні риси.

До судових органів влади, які розглядали справи, пов'язані із вчиненням особами злочинів та правопорушень, належали колегія архонтів та інші магістрати, а також народний суд – суд дікастів. Зважаючи на значення міжнародної, зокрема морської торгівлі в економіці Ольвії, можна припустити й існування тут інституту навтодіків, які здійснювали судочинство у справах, пов'язаних із морською торгівлею, а також вели процеси про присвоєння прав громадянства. Допоміжні функції у судах (як і в інших громадських місцях) виконували державні раби з фракійців, скіфів та інших варварів [1, с. 161]. Судові органи відігравали важливу роль в суспільному житті Ольвії. Оскільки греки навіть незначні суперечки вирішували за допомогою судових позовів, це вимагало створення дуже розвиненої системи

51. Яйленко В.П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса, Боспора VII в. до н.э. – VII в. н.э. – Спб: Нестор-История, 2016. – 980 с. - ил. – (Исторические исследования).
52. Bodzek J. Koshary (Ukraine) – Coin finds in 2004- // ПОНТИКА - 2006. – Krakow: Uniwersytet Jagiellonski, 2008. – P. 13 – 23.
53. Bodzek J. Remarks on monetary circulation in the Chora of Olbia – the Case Koshary // Proceedings of the XIV th International Numismatic Congress Glasgow 2009. – Glasgow, 2011, p. 58 – 64.
54. Solovyov S.L. Monetary Circulation at the Political history of Archaic Borysthene // ACSS. – 12. 1 – 2. – Leiden, 2006. – P. 63 – 75.

Сокращения

ВДИ	- Вестник древней истории
ВЭ	- Вопросы эпиграфики
ДП	- Древнее Причерноморье
ПНО	- Проблемы исследования Ольвии
СА	- Советская археология
ССПК	- Старожитності Степового Причорномор'я і Криму
ACSS	- Ancient Civilizations from Scythia to Siberia
IOSPE	- Latyshev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropoli.

судових органів, які б здатні були розглянути цю кількість скарг.

Суд дікастів – це найвищий судовий орган античних міст-держав Причорномор'я. За своїми функціями, структурою, компетенцією цей орган влади був схожий на афінську Гелію – вищий судовий орган Афін. Суд дікастів розглядав найважливіші кримінальні та цивільні справи. Він був фактично апеляційною інстанцією на рішення магістратів та інших посадових осіб. Рішення цього органу були остаточні і не підлягали оскарженню. До цієї установи міг бути обраний будь-який громадянин, який досяг 30-річного віку, не мав боргів та не був підданий атимії (втрата громадянських прав) [1, с. 159]. Перед тим, як вступити на посаду, дікаст повинен був принести присягу. Після цього він отримував пінакіон – дерев'яну, бронзову або кістяну пластинку з вирізьбленим на ній офіційним ім'ям судді та номером його дікастерію, що позначався однією з перших літер грецької абетки.

В якості голови суду могли виступати різні державні посадові особи в залежності від суті справи. Насамперед ці функції виконували архонти, а також інші магістрати за своєю компетенцією. Взагалі поняття головування у суді у той час трактувалося ширше, ніж нині. Ігемон (голова суду) був зобов'язаний прийняти від громадянина скаргу, здійснити попереднє слідство, головувати при розгляді справи судом та здійснювати контроль за виконанням судових вироків. У маловажливих справах, а також у разі особистого зізнання злочинця або очевидності й беззаперечності доказів, архонти та колегія пританів мали право здійснювати судочинство й особисто. Але у важливих справах, коли злочинцю загрожувала смертна кара, архонти могли приймати остаточне рішення лише тоді, коли злочин та покарання були прямо передбачені законом. В інших випадках справа переносилася до дікастерію – спеціального судового приміщення [2, с. 27].

Про існування цієї установи в Ольвії переконливо свідчать археологічні дані. Ще у 1969 р. при розкопках головної площі – ольвійської агори – було досліджено будівлю дікастерію, пропорції якої значною мірою повторюють співвідношення розмірів афінської Гелієї. Тоді ж було віднайдені два бронзових псефи другої половини IV – початку III ст. до н.е., повністю ідентичних афінським, які відрізняються від останніх лише на-

писом – не $\psi\eta\kappa\phi\omicron\varsigma\eta\mu\omicron\sigma\iota\alpha$, а $\iota\epsilon\rho\alpha$ [2, с.27]. Ольвійський дікастерій був досить великою будівлею, в якій могли одночасно заслуховуватися декілька справ.

У судовому процесі брали участь судді, обвинувачені, свідки, позивачі. Судовий процес мав, як правило, відкритий характер, а значить за діяльністю суду могло спостерігати практично все населення.

Виступати в якості позивача мали право тільки повнолітні і не позбавлені прав громадяни. Вони могли здійснювати позов не лише від власного імені, але й від імені осіб, що не мали на це права: за жінку чи неповнолітнього – батько, чоловік або опікун, за іноземця – його покровитель з числа громадян, за раба – його власник. Відповідачами ж могли бути особи будь-якої статі незалежно від їх соціального стану. Виключення у певних випадках становили лише раби та обмежені в дієздатності члени сім'ї громадян. Процес мав обвинувально-змагальний характер і рухався ініціативою зацікавлених сторін.

Вже в державах античної демократії у процесі бачимо певні прояви принципу законності. «У чому ж полягає сила законів? Якщо хто-небудь голосно закричить, що його образили, – чи прибіжать до нього закони на допомогу, щоб його захистити? Ні, звичайно! Адже це написані тексти і вони самі по собі нічого не можуть зробити. У чому ж полягає їх дійсна сила? Вона полягає у тому, щоб ви – судді, дікасти – неухильно виконували їх та постійно їх застосовували, приходючи на допомогу будь-кому, хто потребує їхнього захисту», – наголошував давньогрецький оратор Демосфен у промові «Проти Мідія про лясас» [2, с.38].

Усі судові справи за формою процесу підрозділялися взагалі на два різновиди – графе та діке – державні та приватні. Юрисдикційний процес складався з кількох стадій:

1) Порухення справи – відбувалося за письмовою скаргою до відповідного магістрату. Якщо позивач та відповідач перебували у громадянстві різних держав, і між цими державами не було укладено ніякого спеціального договору, як, наприклад, між Ольвією та Мілетом (невдовзі після 331 р. до н.е.), то за принципом, розповсюдженим у грецькому світі, судочинство повинно було відбуватися в полісі відповідача. При поданні скарги та порушенні приватної справи стягувалася пританея – судове мито, що сплачувалося обома сторонами (позивачем та відповідачем). Сторона, яка програла процес, мусила повернути суму мита стороні-переможниці. У державних процесах символічне судове мито, яке називалося парастасія, сплачувалося лише позивачем. Іноді з нього могла стягуватися пританея, але тільки у тому випадку, коли за законом позивач мав отримати частину штрафу, що стягувався із засудженого, або частину його конфіскованого майна.

2) Просклесія – заклик до відповідача з'явитися у визначений день до магістрату, в компетенції якого знаходився розгляд справи. Цей виклик здійснювався на вулиці чи площі у присутності клетерів – понятих, які у випадку неприбуття відповідача до суду мали свідчити про те, що заклик було здійснено. В такому разі судочинство могло відбуватися й без присутності обвинуваченого (відповідача), звичайно не на його користь. Інколи до обвинуваченого міг бути застосований попередній арешт. При цьому в певних випадках його могли звільнити під грошову заставу, яка вносилася поручителями.

3) Анакрісія – попереднє слідство. На початку позивач оголошував своє бажання передати справу на розгляд суду діетета, або ж безпосередньо до суду присяжних – Гелієї. В останньому випадку обидві сторони мали підтвердити свої свідчення спеціальною присягою – діомосією чи антомосією. Обидві сторони повинні були надати докази своєї правоти: закони, усілякі документи, показання свідків, свідчення лікарів, свідчення рабів, отримані під час катування, клятви тощо [2, с.39].

Як свідки могли виступати лише вільні особи – громадяни чи іноземці. Не могли давати свідчення жінки, неповнолітні та близькі родичі сторін.

Свідчення давалися голові суду і за його наказом одразу ж занотовувалися. Іноді, за наявності поважних причин, свідчення могли надсилатися вже у записаному вигляді через довірених осіб. Особисті свідчення називалися мартіріями, письмові свідчення відсутніх, автентичність яких обов'язково повинна була

підтверджуватися спеціальними свідками, іменувалися екмартіріями. Свідчення рабів обов'язково повинні бути одержані за допомогою катування (биття бичами із щетини, заливання оцту в ніздрі, підвішування на мотузках тощо). Одна сторона мала право вимагати від іншої рабів на катування або пропонувати своїх. Відмова при цьому була невігідною, оскільки могла бути використана противною стороною як доказ страху і невпевненості у правоті. Катування раба здійснювалося в присутності обох сторін. Свідчення допитуваних заносилися до протоколу.

Після закінчення попереднього слідства всі документи, свідчення та інші докази складалися до окремих для кожної сторони мідних чи глиняних посудин – ехін – і одразу ж опечатувалися. З цього моменту сторони вже не могли додавати докази і під час судового розгляду посилалися на документи, які не знаходилися в їхніх ехінах.

4) Судочинство – безпосередня діяльність суду по здійсненню правосуддя. День засідання суду призначався після закінчення попереднього слідства та повідомлявся за кілька днів наперед. Перед кожним засіданням колегія архонтів проводила жеребкування з метою запобігти підкупу суддів. За його наслідками визначався відділ суду, що буде розглядати дану судову справу, та приміщення, де відбуватиметься судове засідання [1, с.160]. Іноді, коли справа була дуже важливою, її могли розглядати одночасно два, три і навіть чотири відділи. Якщо через якусь причину не вистачало суддів, то проводилось жеребкування серед запасних суддів. Суд дікастів був постійно діючим органом, який працював цілий день до заходу сонця. Судові засідання не призначалися у свята та дні, які вважалися тяжкими та нещасливими. У такі дні судили лише вбивць.

Кожен суддя показував металічну або дерев'яну табличку зі своїм ім'ям та отримував псефи для голосування, що являли собою кола, які мали або рівну поверхню, або просвердлений посередині отвір. Голова сідав на високе крісло, коло нього знаходився секретар. Перед ними стояв стіл, на якому ставили ехіни та посуд для голосування. Присяжні займали місця, віддалені від іншої зали перегородкою або мотузкою. Засідання починалось з молитви богам і, вірогідно, жертвоприношенням. Далі секретар викликав позивача та відповідача, вимагав їх назвати власні імена та читав текст позову. Після цього на бему (спеціальне місце) виходив позивач і виголошував свою промову; за ним вступав відповідач. Відповідач же повинен був висунути аргументи на свою користь, які заперечували свідчення пошукувачів у єдиній промові. У більшості процесів для виголошення промов призначався певний час, який контролювався за допомогою водяного годинника – клепсидри, за якою наглядав спеціальний службовець. Обом сторонам надавалося порівну часу, але конкретна тривалість його визначалася залежно від обсягу та важливості кожної окремої справи. На час читання законів, заслуховування свідчень, зачитування інших документів клепсидру зупиняли. Інколи, щоб показати свою впевненість у правоті справи, оратори пропонували противнику говорити додатково у час, наданий для їх власної промови, але це, звісно, був лише риторичний прийом.

Незважаючи на те, що згідно з законом вимагалось, щоб кожен громадянин сам вів свою справу, на практиці обидві сторони часто запрошували захисників. У такому випадку сам позивач або відповідач виголошували лише короткий вступ. Нерідко позивач чи відповідач особисто виголошували завчені на пам'ять промови, наперед складені досвідченими ораторами. Під час промови оратори мали у своєму розпорядженні всі представлені під час попереднього слідства документи та зафіксовані письмово свідчення, які у разі необхідності просили зачитати секретаря. Вони могли також звертатися до свідків, які мали бути присутніми у суді та підтверджувати свідчення, дані під час попереднього слідства.

Після закінчення судового розгляду відбувалося таємне голосування суддів без попередньої наради їх між собою шляхом закритої подачі голосів. Для виправдання підсудного судді кидали до спеціально призначеної для цього посудини білі або цілі камінці, для засудження – чорні або просвердлені. При голосуванні у найважливіших державних справах процедура здійснювалася за допомогою псефів – спеціальних бронзових жетонів. Відповідно до результату голосування головою суду

оголошувалося рішення. При рівній кількості голосів відповідач вважався виправданим. При розгляді державних справ позивач, якщо він не отримав навіть 1/5 частини від загальної кількості голосів, мусив сплатити значний штраф та втрачав на майбутнє право виступати з подібними позовами. Якщо ж розглядалася приватна справа, позивач у подібному випадку сплачував епобелію – грошову компенсацію на користь відповідача [2, с.40].

Відносно наслідків проголошеного вироку всі процеси поділялися на дві категорії: «цініми» та «нецініми». Цініми вважалися такі процеси, у яких покарання визначалося власне судом (або тому, що його вид та розмір не передбачався законом, або тому, що суддям надавалася можливість вибрати одне з двох покарань чи самостійно визначити розміри штрафу). У такому разі після першого подання голосів, якщо вердикт був обвинувальний, здійснювалося додаткове голосування відносно міри покарання. У цьому випадку судді мали право радитися між собою. Міра покарання могла пропонуватися як позивачем, зазвичай, у своїй письмовій скарзі, так і відповідачем. При цьому відповідачеві не вигідно було пропонувати застосування по відношенню до себе надто малого покарання, бо в такому разі судді могли схилитися на бік покарання, яке пропонував позивач. Нецініми процеси – ті, у яких міра покарання передбачалася діючими законами та постановами, а у приватних справах відносно змісту судового рішення існувала попередня домовленість між сторонами.

5) Стадія виконання судового рішення (вироку). Виконання смертного вироку (наприклад, за вбивство) здійснювалося негайно, зазвичай родичами вбитого або членами його філії. Здійснення судових рішень у цивільних справах покладалося на магістратів. До нашого часу не збереглося пам'яток права Ольвії та інших держав Північного Причорномор'я, які б містили відповідні норми, але відомі джерела подібного змісту, що походять з інших грецьких полісів. Так, за делоським законом (бл. 250 р. до н.е.) у випадку накладення штрафу «агораноми повинні стягнути необхідну суму грошей протягом 10 днів, починаючи з дня винесення вироку, і звільнюються від необхідності давати в цьому звіті. Якщо вони не в змозі будуть виконати це, вони, давши в тім присягу, передадуть винного та його майно в розпорядження того, хто здійснив донос; виклавши всю справу

на дерев'яній дощці, вони передадуть її до архіву Ради...» [2, с.41].

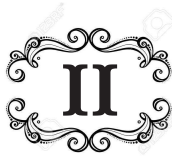
Зазначимо, що судочинство в Ольвійській державі мало певні характерні риси. До судових органів належали колегія архонтів та інші магістрати, а також народний суд – суд дікастів. Судові засідання відбувались в дікастерію – спеціальному судовому приміщенні. У судовому процесі брали участь судді, обвинувачені, свідки, позивачі. Виступати в якості позивача мали право тільки повнолітні громадяни. Відповідачами могли бути особи будь-якої статі незалежно від їх соціального стану. Процес мав обвинувально-змагальний характер. Оскільки процес був відкритий, то за діяльністю суду могло спостерігати практично все населення.

Процесуальне право в Ольвійській державі досягло значного рівня розвитку, задовольняло тогочасні суспільні потреби і відповідало ступеню розвитку державності.

Список використаних джерел і літератури

1. Гавриленко О. А. Судові органи античних полісів Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2006. – №32. – С. 157 – 162.
2. Гавриленко О. А. Історія держави і права України. Стародавня доба / О. А. Гавриленко. – Харків : ХНУВС, 2011. – 64 с.
3. Гребенников В. Б. Исследования памятников археологии Николаевщины : препринт / В. Б. Гребенников. – Николаев : Иллион, 2011. – 180 с.
4. Крапівіна В. В. Ольвія Понтийська / В. В. Крапівіна. – Київ : Видавник Олег Філюк, 2014. – 355 с.
5. Кузнецов А. Следы ольвийских дорог / А. Кузнецов // Южная правда. – 2014. – 23 авг.
6. Николаев Н. И. Ольвия Понтийская в эпиграфических памятниках античного мира / Н. И. Николаев // «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження» : VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2010. – С. 88 – 91.
7. Росляков С. Н. Ольвія. Життя та смерть цивілізацій / С. Н. Росляков. – Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2003. – С. 98 – 101.
8. Смирнов О. Підсумки дослідження будівельних комплексів догетського періоду на ділянці «Кліф» нижнього міста Ольвії у 2000 – 2001 рр. / О. Смирнов, І. Смирнов // Краєзнавчий альманах. – Миколаїв, 2006. – №1. – С. 50 – 54.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

Серебрякова Т.В.
(м. Миколаїв)

ІНОЗЕМНІ СТАРОДРУКИ У ФОНДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

«Книги мають здатність безсмертя. Вони найдовговічніші плоди людської діяльності» – цей вислів шотландського письменника Семюела Смайlsa з разючою точністю передає цінність старовинних книг, що попри роки та століття несуть у собі унікальний вантаж знань для прийдешніх поколінь.

У фонді Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки зберігається понад 40 тис. книжкових пам'яток минулих століть, що є важливою джерельною базою для сучасних досліджень з історії різних галузей знань. Значення творів та праць відомих літераторів, учених, фахівців з різних галузей знань виходить далеко за межі їхньої епохи, актуалізується в умовах незалежної України, коли ці матеріали можуть бути неупереджено прочитані й осмислені в усій своїй глибині. Вивчення окремих книжкових пам'яток та колекцій рідкісних видань є вкрай необхідним і актуальним у наш час, оскільки це збагатить книгознавство і бібліотекознавство новими даними, допоможе створити переконливу картину історії книжкової культури, відкриє ще одну сторінку духовної спадщини нашого народу. Тому на базі відділу науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями здійснюється постійне дослідження «Бібліотечні фонди XVII – поч. XX ст. Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки: вивчення, введення до наукового обігу». Цілями дослідження є характеристика кількісного та тематичного складу фонду рідкісних видань, аналіз їхнього фізичного стану, бібліографування, встановлення відомостей про життя та діяльність їхніх колишніх власників, розкриття змісту та широке розповсюдження інформації про документи минулих століть.

Ретельне вивчення книг та періодичних видань XVII – поч. XX ст. надало змогу виявити у фонді бібліотеки книги, надруковані кириличним та гражданським шрифтами, перші та прижиттєві видання творів відомих письменників, діячів науки, культури, мистецтва, політиків, сформувані низку колекцій.

Найбільш цінною є колекція стародруків – видань, що вийшли у світ від початку запровадження друкарства в Європі до 1830 р. Вона нараховує понад 600 примірників. 3-поміж них є іноземні стародруки, видані протягом XVII – XVIII ст. у французьких, німецьких, італійських та інших європейських типографіях. Іноземні видання до 1800 р. включно відносяться до книжкових пам'яток, відповідно до затвердженого Міністерством культури України «Порядку відбору рукописних книг, рід-

кісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання» (постанова від 8 липня 2016 р.). Вивчення даної колекції важливе не тільки з книгознавчої точки зору через рідкісність видань, а й історико-краєзнавчої, адже доля деяких книг тісно пов'язана з історією Миколаївського краю та діяльністю відомих постатей. Докладний результат дослідження іноземних стародруків з фонду обласної бібліотеки оприлюднюється вперше.

Необхідність і актуальність вивчення іноземних видань XVII – XVIII ст. постійно констатується фахівцями бібліотечної галузі у низці книгознавчих статей. Даною проблемою опікуються наукові співробітники Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Неодноразово питання вивчення іноземних стародруків порушувалися на сторінках збірників «Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського» [7], «Рукописна та книжкова спадщина України» [1, 6]. Методологічні та методичні аспекти дослідження стародруків розглядаються у працях доктора історичних наук Г. І. Ковальчук [2, 3]. Крім того, даною темою опікуються фахівці обласних наукових бібліотек України. Зокрема, Вінницька ОУНБ ім. К.А. Тимірязєва свої наукові здобутки у галузі вивчення іноземних стародруків оприлюднила у друкованих каталогах [4, 5].

Колекція стародрукованих видань латинським шрифтом Миколаївської ОУНБ нараховує 46 примірників. Географія місць видання досить велика: Париж, Лейпциг, Амстердам, Женева та ін. Дане зібрання різноманітне за змістом. Значну частину складають твори художньої літератури. Також колекція включає до себе книги з мовознавства, суспільствознавчих, природничих, мистецтвознавчих наук. За мовним складом переважають видання французькою мовою (51%). Є також книги, надруковані італійською, німецькою, англійською та латинською мовами. Багато книжок мають цінні прикмети часу: екслібриси, автографи, маргінальні помітки. Це свідчить про те, що головними джерелами надходження даних видань до бібліотеки були приватні книжкові зібрання миколаївців та навчальні заклади, що функціонували у місті у XIX – на поч. XX ст.

Перлиною колекції іноземних стародруків є другий том франко-італійського словника (Венеція, 1686) [15], що був складений французьким перекладачем Антуаном Оудіном та італійським – Лореном Ферретті. Це видання є найстарішою книгою

у фонді бібліотеки. Незважаючи на свій досить поважний вік вона гарно збереглася. Видання надруковано на цупкому папері з водяними знаками. Свого часу книга мала червоний обріз, але на сьогоднішній день фарба майже стерлася. Обкладинка тверда, кришки книжкового блоку з картону, обклеєні коричневим папером з малюнком «під мармур», куточки укріплені чорним ледерином, корінець ледериновий, чорний. На шмуцтитулі та титульному аркуші міститься печатка «Библиотека Николаевской Александровской гимназии», що свідчить про те, що книга належала даному навчальному закладу. У наш час цінність видання полягає у тому, що він надає багатий матеріал для вивчення історії книги та друкування у Європі у II половині XVII ст. Крім того, ця книжкова пам'ятка не втрачає своєї наукової цінності, оскільки дозволяє фахівцям з мовознавства побачити еволюцію французької та італійської мов.

На сторінках деяких книжок зустрічаються одразу дві печатки: Миколаївської Олександрівської гімназії та Чорноморського штурманського училища, що у 1798 р. було переведено до Миколаєва з Херсону. У 1826 р. училище було перейменовано у Чорноморську штурманську роту, а у 1862 р. рота була розформована та у її приміщенні була відкрита Перша чоловіча гімназія (у 1874-1920 рр. – Миколаївська Олександрівська гімназія). Разом з приміщенням гімназія отримала бібліотеку штурманської роти, що нараховувала 12963 томи. Печатки даних навчальних закладів містяться на титульних аркушах та шмуцтитулах багатотомного видання «Театр ярмарку, або Опера комік» [16, 17, 18] (Амстердам, Лейпциг, 1764). У словосполученні «Опера комік» – два значення. Поряд з назвою знаменитого паризького музичного театру, воно означає ще й жанр оперного мистецтва – французьку комічну оперу, що зіграла величезну роль у становленні і розвитку оперного мистецтва Франції та опери в цілому як унікального феномену європейської культури Нового часу. Комічна опера заснована на поєднанні музичних номерів, речитативів і розмовних діалогів. У Франції середини XVIII ст. такі опери представляли під час ярмарків. У цих виставах висміювалися звичаї аристократії і дворянства, піднімалися питання повсякденного життя, зображувалися історичні сюжети. Комічна опера явила світові безліч незабутніх шедеврів світової оперної класики. У фонді зберігаються перший, дев'ятий та десятий томи, на сторінках яких містяться кращі твори видатних французьких сатириків: Алена Рене Лесажа та Валуа д'Орневалля, що були представлені на щорічних паризьких ярмарках Сен-Жермен та Сен-Лоран. Обкладинки книг шкіряні з золотим тисненням. Наприкінці кожного тому є ноти мелодій, виконані за допомогою гравіювання на міді гравером міс Мішелон. Текст прикрашають майстерно виконані ілюстрації та орнаментальні композиції, що становлять собою витвір мистецтва, дивуючи ювелірно точним гравіюванням. Завдяки численним ілюстраціям читачі мають змогу відчувати атмосферу знаменитих паризьких ярмарків та веселих ярмаркових вистав.

Варто відмітити книги з приватної бібліотеки миколаївського міського голови Михайла Павловича Паризо-де-ла-Валетта, одного з засновників та першого голови дирекції Миколаївської громадської бібліотеки. На форзацах книг з його зібрання містяться наклейки «Библиотека М.П. Паризо-де-ла-Валетт» форматом 56x34 мм, а також відтиски на титульних аркушах або шмуцтитулах «Михаил Павлович Паризо-де-ла-Валетт». У приватному зібранні дев'ять книжок французькою мовою, що не дивно, враховуючи французьке походження роду Паризо. Михайлу Павловичу було притаманне особливе ставлення до французької літератури та культури. Оригінальні французькі видання у колекції Паризо представлені творами філософів Вольтера [22] та Ж.-Ж. Руссо [19], посібником «L'art de bien parler francois» («Мистецтво добре говорити французькою») [20].

Серед книжок з власницькими позначками М.П. Паризо-де-ла-Валетта є «Dictionnaire abrege de la fable» [14] – скорочений словник з міфології, що був складений викладачем французької мови, автором низки навчальних книг П'єром Шомпре. Дана праця має незвичайну історію створення. Спілкуючись зі своїми учнями, П. Шомпре дійшов висновку, що вони стикаються з багатьма труднощами у сприйнятті творів давнини і середньовіччя. Класика для школярів дуже важка для

сприйняття через застарілий стиль викладення, незвичайні звороти і рясні описи. Часто зміст легенд неможливо зрозуміти, не звертаючись до певної довідкової літератури. Крім того, на думку автора, міфологія являє собою заплутану масу фактів без хронології та порядку, сюжети багатьох легенд повторюються під різними назвами. Тому він не рекомендував молоді читати твори Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Це заняття він вважав недоцільним та навіть шкідливим для душі. Однак, оскільки знання цих творів необхідно, щоб почути великих авторів античності, ознайомитися зі стародавньою культурою, П. Шомпре склав працю, до якої увійшли основні відомості про античну міфологію, та все, що важливо знати щодо цього питання. Таким чином, керуючись виключно освітніми амбіціями, автор зумів зібрати і синтезувати елементи класичної культури та зробити її зрозумілою, доступною і навіть цікавою для вивчення. Словник мав великий успіх серед читачів XVIII – XIX ст. Уперше він вийшов у світ у 1727 р., пізніше був перекладений на декілька мов і неодноразово перевидавався аж до середини XIX ст. У бібліотеці зберігається восьме видання, що вийшло друком у Парижі у 1756 р. Це невелика за форматом книга у шкіряній палітурці коричневого кольору, корінець прикрашений золотим тисненням, обріз червоний.

Колекція іноземних стародруків містить шість книг з медицини зі штампом «Дар А.А. Понятовского» або написом чорними чорнилами «А. Понятовский», подарованих бібліотеці на початку XX ст. лікарем О.О. Понятовським, який жив та працював у Миколаєві. Це лекції з медицини [8, 9, 10, 11, 12, 13] нідерландського ботаніка, хіміка, одного з найвідоміших у XVIII ст. лікарів Германа Бургава. Праці були видані після смерті автора за редакцією його учня Альбрехта фон Галлера. Вони мали велике наукове значення, видавалися у багатьох країнах. Всесвітній популярності праць сприяли вміння автора зрозуміло і просто висловлювати свої думки, всебічне знання медичної класичної і тогочасної літератури, підкріплення теоретичних засад медицини фактами з практики. Для студентів медичних навчальних закладів роботи Г. Бургава довгий час слугували незамінними посібниками з вивчення теоретичної та практичної медицини.

Цікавий екслібрис розміром 65x92 мм міститься на форзаці 32-го тому «Повного зібрання творів» [23] Вольтера. У верхній частині – зображення дерева, у центрі розташований малюнок у вигляді емблеми з трьома зірками, у нижній частині екслібриса широка стрічка з написом «VIRTUS SIBI PREMIUM» (лат. – «добросесність сама собі нагорода»), медальйон на вузькій стрічці, зав'язаний у бант та орнамент з витких рослин. Внизу чорними чорнилами проставлений № 371. На сторінках книги збереглися численні маргінальні помітки простим олівцем.

У шостому томі «Подорожі француза Італією» [24] є екслібрис розміром 49x68 мм, що містить зображення герба з елементами рослинного орнаменту. У верхній частині розташовано зображення лику, у нижній – стрічка з написом «WSEVREY AV-OCAT». Орнаментальна композиція виконана тонкими графічними лініями, що надають малюнку легкості.

Звертає на себе увагу витончене кишенькове видання (розміром 65x120 мм) твору найвидатнішого поета стародавнього Риму Вергілія «Георгіки» [21]. У знаменитій дидактичній поемі йде мова про землеробство, плідництво, виноградарство, скотарство та бджільництво. Твір спирався на попередні джерела і вплинув на багатьох більш пізніх авторів від античності до наших днів. Видання у твердій шкіряній палітурці із золотим обрізом, на кришках книжкового блоку є золоте лінійне тиснення. Корінець прикрашений золотим тисненням у вигляді рослинного орнаменту, має вставку зі шкіри червоного кольору з тисненням назви твору. На фронтисписі міститься портрет автора. Текст твору подано латинською та французькою мовами. На жаль, невідомо, коли і як потрапило дане видання до фонду бібліотеки. Проте, маргінальні позначки, що збереглися на сторінках книги, свідчать, що вона належала Марі Зоге фон Мантейфель, яка походила з древнього прибалтійського дворянського баронського роду. На титульному аркуші є напис чорними чорнилами «Maire Zoegel», на авантитулі – напис чорними чорнилами «Maire Zoegel Mannteuffel 1834», а також написи олівцем.

Таким чином, вивчення книжок XVII – XVIII ст. надало можливість зрозуміти, що випуск кожної з них був особливою

подією у науковому, культурному та соціальному житті певної країни Європи. А книжкові знаки, виявлені на сторінках видань, дозволяють дізнатися про існування у Миколаєві унікальних приватних книжкових зібрань. Кожна з книг має власну неповторну історію й заслуговує на окрему розвідку.

Колекція іноземних стародруків – це лише маленька краплинка у великому фонді бібліотеки, але завдяки рідкісності та унікальності цих книжок є досить значущою. Дбайливо збережені видання XVII – XVIII ст. є цінним культурним надбанням. І хоча сьогодні новітні інформаційні технології дають можливість віднайти у віртуальному просторі інформацію про будь-яке видання у світі, у т. ч. його повнотекстове візуальне відтворення, воно ніколи не матиме тієї цінності, що являють собою оригінали старовинних книг.

Список використаних джерел і літератури

1. Ковальчук, Г. І. Базельські стародруки XV–XVI ст. у відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Г. І. Ковальчук // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідж. унік. арх. та бібл. фондів. – Київ, 2014. – Вип. 18. – С. 3–11.
2. Ковальчук, Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – Київ : НБУВ, 2004. – 644 с.
3. Ковальчук, Г. І. Рукописні книги та стародруки : навч. посіб. / Г. І. Ковальчук. – Київ : НБУВ, 2011. – 100 с. : ил.
4. Стародруки XVII ст. відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва : каталог / уклад.: Т. Р. Каросєва, О. В. Сафронова ; відп. за вип. Л. Б. Сенік. – Вінниця : [б. в.], 2018. – 92 с. : ил.
5. Стародруки XVI ст. у фонді відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва : ілюстр. кат. / уклад. Т. Р. Соломонова ; відп. за вип. Н. І. Морозова. – Вінниця : [б. в.], 2012. – 24 с. : ил.
6. Стельмашева, М. А. Франкомовні періодичні видання кінця XVII – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / М. А. Стельмашева // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідж. унік. арх. та бібл. фондів. – Київ, 2005. – Вип. 10. – С. 421–425.
7. Ціборовська-Римарович, І. О. Стародруки як джерело біографічних досліджень / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2004. – Вип. 13. – С. 34–45.
8. Boerhaave, H. Methodus studii medici : in 2 v. / H. Boerhaave ; emaculata, acceffionibus locupletata ab A. Haller. – Amstelaedami : Sumptibus Jacobi a Wetstein, 1751. – 2 v.
9. Boerhaave, H. Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae. V. 1. Chylificatio / H. Boerhaave ; edidit, et notas addidit A. Haller. – Gottingae : Apud Abram Vandenhoeck, 1745. – 607 p.
10. Boerhaave, H. Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae. V. 2. Arteria, cor, pulmo, sangvis, glandula, cerebrum / H. Boerhaave ; edidit, et notas addidit A. Haller. – Gottingae : Apud Abram Vandenhoeck, 1745. – 688 p.
11. Boerhaave, H. Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae. V. 3. Lien, hepar, renes, muscoli, cutis, nutritio / H. Boerhaave ; edidit, et notas addidit A. Haller. – Gottingae : Apud Abram Vandenhoeck, 1741. – 732 p.
12. Boerhaave, H. Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae. V. 4. Sensus externi, interni, somnus / H. Boerhaave ; edidit, et notas addidit A. Haller. – Gottingae : Apud Abram Vandenhoeck, 1743. – 616 p.
13. Boerhaave, H. Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae. V. 6. Pathologia, semeiotice, hugiene, therapevtice, accedit index totius operis / H. Boerhaave ; edidit, et notas addidit A. Haller. – Gottingae : Apud Abram Vandenhoeck, 1744. – 432, 144 p.
14. Chompre, P. Dictionnaire abrege de la fable / P. Chompre. – 8-e edition. – Paris : Chez Desaint et Saillant, 1756. – 366 p.
15. Dittionario francese, et italiano. T. 2. – Venise : Chez Eftienne Curti, 1686. – 551 p.
16. Le theatre de la foire, ou l'opera comique. T. 1 / Le Sage, D'Orneval. – Amsterdam ; Leipzig : Chez Arkstee et Merkus, 1764. – 388, 64 p.
17. Le theatre de la foire, ou l'opera comique. T. 9 / Le Sage, D'Orneval ; compofees, revues et corrigees Carolet. – Amsterdam ; Leipzig : Chez Arkstee et Merkus, 1764. – 568, [4], 66 p.
18. Le theatre de la foire, ou l'opera comique. T. 10 / Le Sage, D'Orneval ; compofees, revues et corrigees Carolet. – Amsterdam ; Leipzig : Chez Arkstee et Merkus, 1764. – 534, [6], 46 p.
19. Rousseau, J. J. Emile, ou de l'education. T. 4 / J. J. Rousseau. – Geneve : [s. p.], 1780. – 364 p.
20. Touche, M. L'art de bien parler francois. T. 2 / M. Touche. – Amsterdam ; Leipzig : Chez Arkstee et Merkus, 1747. – 628 p.
21. Virgile. Les Georgique / Virgile ; traduction en vers Francois par M. Delille. – Geneve, 1777. – 191 p.
22. Voltaire. Oeuvres completes. T. 16 / Voltaire. – Deux-Ponts : Chez Sanson et Compagnie, 1791. – 392 p.
23. Voltaire. Oeuvres completes. T. 32 / Voltaire. – Deux-Ponts : Chez Sanson et Compagnie, 1792. – 379 p.
24. Voyage d'un françois en Italie, fait dans les Années 1765–1766. T. 6. – Venise ; Paris : Chez Desaint, 1769. – 439 p.

Сергеева Е.В., Петренко С.А.

(з. Николаев)

КРАЕВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЭЛЕКТРОННЫХ БАЗ ДАННЫХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГОРОДСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМЕНИ М.Л. КРОПИВНИЦКОГО Г. НИКОЛАЕВА

Деятельность современной библиотеки уже немыслимо без использования новых информационных технологий, позволяющих облегчить доступ читателей и пользователей к необходимой им информации, в том числе краеведческой. Информационные технологии позволяют использовать краеведческие информационные ресурсы с наибольшей полнотой и удобством.

С 1992 года Центральная городская библиотека им. М.Л. Кропивницкого приступила к автоматизации библиотечных процессов и формированию электронных баз данных. С 2003 года библиотека уже активно работает по формированию собственных баз данных. Особое внимание уделяется созданию электронных краеведческих информационных ресурсов. К примеру, если изначально электронными была только Краеведческая картотека, то сейчас библиотекой создаются многочисленные краеведческие электронные базы данных, включающие объем информации с возможностью поиска по различным параметрам. Кроме библиографических БД за последние 5 лет в библиотеке созданы фактографические БД, такие как «Литературный музей», «Мастера декоративно-прикладного искусства Николаева» и др. Таким образом, происходит постоянное расширение видового разнообразия электронных краеведческих ресурсов, появление все новых и более совершенных информационных продуктов библиотек. Это

происходит потому, что библиотека ставят перед собой перспективную задачу максимального и комфортного раскрытия для большего числа пользователей краеведческих ресурсов.

Основными краеведческими электронными ресурсами библиотеки являются:

- электронная база данных «Краеведение»;
  - электронная база данных «Литературный музей»;
  - электронная база данных «Николаев в фотографиях»;
  - электронная база данных «Нормативные акты Николаевского городского совета и горисполкома»;
  - электронная база данных «Мастера декоративно-прикладного искусства Николаева»;
  - электронная база данных «Экспонаты историко-краеведческого зала библиотеки-филиала № 21».
- Главным краеведческим электронным ресурсом библиотеки является ЭБД «Краеведение» (Электронная краеведческая картотека). В ней отражаются все виды документов:
- книги, в том числе ретроспективный фонд краеведческой тематики;
  - статьи из периодических изданий, как из местных, так и всеукраинских и зарубежных;
  - карты;

- открытки, фото;
- видеofilмы, аудиокассеты, компакт-диски.

В БД отражаются не только издания, которые есть в фонде библиотеки, но и те, которые находятся в других библиотеках или в свободном доступе в интернете. В БД например, есть библиографическое описание книги Л. Вышеславского «Мемуары» (Киев, 2017) с пометкой «отсутствует в библиотеке», но такая информация важна для библиографирования творчества нашего выдающегося земляка.

ЭБД «Краеведение» на 1.07.2019 содержит более 71 тысячи записей из них: книг – 3500, статей из газет – 59 000, и журналов – 4500, полных текстов более – 3700.

Самое «старое издание» - это электронный вариант книги изданной в Санкт-Петербурге в 1794 году А.К. Мейера «Повественное землемерное и естествословное описание Очаковской земли. Содержащееся в двух донесениях».

Библиографическая запись формируется так, что возможен многоаспектный поиск: по автору, названию, персоналиям, ключевым словам, предметным рубрикам, году издания и т.д.

С каждым годом растет количество библиографических записей с полными текстами документов. Это и книги полностью и отдельные главы из книг, и статьи из газет и журналов, сборников, альманахов, справочников и т.п.

В тематическом плане приоритетными являются такие темы: история Николаева и история судостроения в городе, литературная жизнь, экология. Формирование документов с полными текстами в основном ведется при изучение открытых источников в интернете: сайтов архивов, библиотек, краеведов. Так, например: систематически описываются материалы ежегодных научных конференций «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки», «Сучасні тенденції розвитку туризму» опубликованные только в электронном виде; журналов, которые не получает библиотека «Історичний архів», «Історико-літературний журнал», «Емінак», «Вісник Таврійської фундації», «Краєзнавство» и др. Статьи в ЭДБ отражена статья А.А. Янаты «Державне завдання краєзнавства» в журнале «Краєзнавство» №1 за 1928 год.

Историко-краеведческое наследие ученого-кораблестроителя, известного историка Николаева Ю.С. Крючкова насчитывается 40 книг, 196 полных текстов статей по истории города и истории судостроения и флота с 1991 года, в свое время подаренные библиотеке. Большая часть - это статьи из газет «Вечерний Николаев», «Южная правда», «Кораблестроитель» и др., 16 книг с автографами.

Особое внимание уделяется полным текстам книг по истории Николаева, редким и раритетным изданиям. В ЭБД «Краеведение» представлены тексты Адрес-календарей и путеводителей города Николаева, Главного указателя Николаева, Херсона, Вознесенска, Елисаветграда и других городов, Памятные книги Херсонской губернии, книга А.К.Мейера «Повественное землемерное и естествословное описание Очаковской земли: Содержащееся в двух донесениях» и т.д., изданные в в конце XVIII–начале XX вв.

Библиотека носит имя корифея украинского театра, драматурга, Марка Лукича Кропивницкого это обязывает нас тщательно собирать материалы о выдающемся земляке. Библиографическую редкость представляет электронная версия драмы корифея «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», изданной в Нью Йорке в 1921 году.

К раритетным изданиям можно отнести и первую книгу стихов В. Бойченко «Іскри» (1972), которая имеется и в электронном варианте.

С 2015 года из местной прессы дублируются полные тексты статей приоритетно по таким темам : история (более 400), экология, литературная Николаевщина (более 700), стихи о Николаеве (около 60), ЦБС для взрослых (более 800). Данные на 01.07.2019.

Коллекция автографов насчитывает более 400 изображений автографов местных авторов книг. Изображения автографов прикреплены к описаниям книг.

Значительная роль в краеведческих источниках информации принадлежит выдающимся людям края. В словаре «Персоналии», помещается информация о выдающихся земляках и деятелях края. В базу данных заносятся следующие сведения: фамилия с раскрытыми инициалами, годы жизни, псевдоним, место рождения, обучение, сфера деятельности, связь с краем. Словарь «Персоналии» содержит более 18 тысяч записей. Лидеры в этом

справочнике - олимпийская чемпионка по фехтованию Ольга Харлан - 318 записей; Дмитро Креминь – 275 записей на 1.09.2019.

Полностью расписаны на персоны: энциклопедический словарь «Николаевцы» (Николаев, 1999) около 2000 записей ; «Шевченківський енциклопедичний словарь Миколаївщини» - 218; «Енциклопедія Сучасної України» 20 томов - около 500 и т.д.

Электронная картотека библиотеки - это основа для дальнейшего создания всех краеведческих электронных ресурсов.

Кроме ЭБД «Краеведение», как уже говорилось, созданы различные базы данных, некоторые из которых созданы недавно и пока еще накапливают свой потенциал, некоторые уже активно используются.

Электронная база данных «Литературный музей, созданная недавно, насчитывает около 1000 записей книг, рукописей, музейные экспонаты, фотографий, личных вещей и др.

Представляет интерес для краеведов города ЭБД «Нормативные акты Николаевского городского совета и горисполкома», которая содержит тексты решений Николаевского городского совета и горисполкома, поступивших в фонды Центральной библиотеки с 2000 года. В ней можно найти решений о присвоении званий «Почетный гражданин г. Николаева», о внесении лучших горожан в Книгу Почета г. Николаева и др.

Большая часть ресурсов широко представлена на веб-сайте библиотеки, который является главным средством доступа к краеведческим ресурсам. Сайт библиотеки <http://www.niklib.com> предоставляют доступ виртуальным пользователям в том числе и к краеведческим информационным ресурсам. Кроме перечисленных выше электронных краеведческих ресурсов, на сайте библиотеки есть полнотекстовый ресурс «Краеведческая библиотека» по согласованию с авторами и издателями пользователи могут читать 95 книг николаевских авторов. Среди них книги краеведов Д.И. Заковоротного, Ю.С. Крючкова, Н.Н. Шитюка, а также книги николаевских писателей и поэтов – С. Гаврилова, В. Пучкова, А. Финюгеева, Л. Чижовой и др.

С каждым годом растут посещения раздела сайта «Каталог», где представлены и электронные краеведческие базы данных собственной генерации. Это 70% от общего количества посещений в 2018 году.

Внедрение в библиотечную отрасль компьютерных технологий открыло новые возможности для реализации и формирования краеведческих ресурсов. Переход от традиционных к электронным формам работы, позволил расширить репертуар краеведческих ресурсов, улучшить обмен краеведческой информацией, усовершенствовать хранения краеведческой документной информации, повысить доступ к краеведческим ресурсам.

Система краеведческих баз данных является динамичной частью ресурсов библиотеки, которые постоянно пополняются и обогащаются.

Публикация краеведческой информации в условиях электронной среды позволяет наладить обмен краеведческими полнотекстовым базам данных между библиотеками и другими учреждениями и предоставлять библиографическую информацию о наличии и местонахождении краеведческих и местных документов.

Краеведческая информация давно вышла за стены библиотеки и стала частью мировых информационных ресурсов. Представляя ее в глобальной сети Интернет, библиотека не только обеспечивает доступность создаваемой информации, но распространяет знания о своем регионе, способствует формированию и развитию информационных краеведческих потребностей. Несомненно, эта деятельность способствует наращиванию интеллектуального потенциала родного края, сохранению культурного наследия региона.

Список использованных источников и литературы

- 1.Некипелова, О. Краєзнавчі електронні ресурси : погляд крізь призму сайту Центральної міської бібліотеки ім. М.Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаєва / О. Некипелова // Бібліотечна планета. - 2009. - № 2. - С. 22-24.
- 2.Сергеева, Е. Формирование краеведческих информационных ресурсов в ЦБС для взрослых г. Николаева: решения, проблемы и перспективы / Е. Сергеева // Электронні ресурси в бібліотеках. – Київ, 2004. - С. 11-13.

Гребенніков В.Б., Снитко І.О.
(м. Миколаїв)

СЕРІЯ БРОШУР ПРО АРХЕОЛОГІВ МИКОЛАЇВЩИНИ

Українська археологічна школа, яка почала поступово формуватися ще з кінця XIX ст., дала науковому світу багато видатних археологів, які назавжди закарбували своє ім'я в даній науці. Це, в першу чергу, В.Б. Антонович, В.В. Хвойка, Д.В. Яворницький та багато інших. Про них написано багато спогадів, наукових публікацій та книжок різного плану [1;2;3;4]. XX століття подарувало Україні та світу нові видатні імена. Перелічувати їх немає сенсу бо список цей величезний і фахівці його знають. Їм присвячені збірники, ювілейні та пам'ятні конференції, окремі видання тощо. Та поряд з ними працювало багато колег, часом не менш талановитих і працьовитих, але під дією різних обставин, які не вийшли у перші ряди науковців, не отримали високих звань та не залишили за собою великих наукових досліджень. Колеги писали про них публікації під час ювілеїв, або вже некрологи. Згадувалися вони й у спеціалізованих наукових виданнях [5;6]. Отже автори не почали цю тему з нуля. Але на їх погляд, цим людям - «рядовим археологіям», які все своє життя віддали любимій науці, приділено мало уваги. Таких науковців працювало багато в кожній області в різних наукових установах (вузах, музеях тощо). Також тут треба згадати й аматорів археології – не скарбощукачів, а тих хто працював у археологічних експедиціях та всіляко допомагав професійним археологам.

У 2017 р. до нас звернувся відомий на Миколаївщині еколог та краєзнавець Ю.В. Ковальський з пропозицією написати книжку про В.М. Ключинцева. Справа в тому, що Ключинцев кандидат історичних наук, знаний в області та за її межами археолог довгий час проводив розкопки у складі Миколаївської експедиції в зоні спорудження водосховищ Південноукраїнської АЕС. Там він стикнувся з проблемами екології. Затоплення водосховищ, спорудження об'єктів АЕС та Ташлицької ГАЕС стало загрожувати екосистемі Бузького Гарду. Володимир Миколайович встав на її захист. Але «атомна енергетика помстилася йому». У 1998 р. він передчасно помер від онкологічного захворювання.

Отже пропозиція Ю.В. Ковальського захопила нас і ми, давні колеги і товариши В.М. Ключинцева, за досить короткий строк написали книжку [7]. Вона сподобалася Юрію Ващавичу, він також вніс свої повідомлення у брошуру, і вона була швидко надрукована у видавництві «Яслав». Це видання отримало позитивний резонанс у середовищі істориків та краєзнавців Миколаївщини та за її межами. Розвиваючи власну ідею, Ю.В. Ковальський запропонував нам створити серію таких книжок про археологів нашої області. Автори, залучивши до своєї праці Н.М. Гаркушу – наукового співробітника МКМ, написали книжку про іншого співробітника Миколаївської експедиції В.Ф. Єлісєєва та його дружину А.І. Єлісєєву [8], яка працювали у МКМ і всіляко допомагала своєму чоловікові у його науковій діяльності.

Того ж року виповнилося 70 років відомому в області та країні археологу, кандидату історичних наук, доценту Ю.С. Гребенникову. Також виповнилося 55 років з початку його археологічної діяльності. Виникла ідея написати книгу про нього. Юрій Спиридонович жваво підтримав її і активно допомагав авторам у її написанні. Але восени він, на жаль, помер, не побачивши її видання. Книга була надрукована вже у наступного – 2018 р. Вона стала своєрідним підсумком його наукової діяльності [9].

Ідея видання серії книг «Миколаївські археологи» настільки захопила авторів, що вони почали активний збір матеріалів про інших археологів-земляків, залучаючи до цього своїх колег. Так на 2018 р. було намічено святкування 80-річчя відомого миколаївського археолога, письменника, історика і краєзнавця В.І. Нікітіна. Після нетривалого колювання він дав згоду на написання про нього книги, і надав для неї всі необхідні матеріали з свого архіву. Отже на 1 квітня (день його народження)

книга була готова [10].

Також у цьому році вийшла книжечка «В.В. Рубан. Доля археолога», про нелегкий життєвий шлях кандидата історичних наук, відомого фахівця з вивчення хори Ольвії та елліністичного часу Північного Причорномор'я. Особливістю даного видання стала передрукована стаття С.Б. Буйських, яка найкраще висвітлює творчий шлях цього археолога. Тут, завдяки Ю.В. Ковальському, вдалося надрукувати перелік газетних публікацій В.В. Рубана, котрий останні роки свого життя активно співпрацював з різними українськими та миколаївськими газетами [11].

В кінці року у видавництві «Яслав» вийшла брошура про В.В. Лапіна – кандидата історичних наук, відомого дослідника острова Березані. Тут також надрукована стаття С.Б. Буйських про науковий шлях археолога, та включені особисті спогади його колег А.С. Русяєвої та І.О. Снитко. Містить вона й окремі вірші В.В. Лапіна [12].

Читаючи попередні рядки, може скластися враження, що все йде дуже легко і просто «прийшов, побачив, переміг». Та це оманливе враження. Спочатку треба зазначити, що автори особисто знали і довгий час працювали або спілкувалися з людьми про яких написали книжки. Суб'єкти написання, які були живі, надавали авторам можливість працювати із особистими архівами. Надавали право вибирати необхідні світлини, малюнки та креслення. Макети брошур обов'язково погоджувалися з ними. Пишучи про археологів, які померли, автори шукали їх родичів, радилися з ними, враховували їх пропозиції та зауваження. І не весь час ці відносини були безхмарними. Крім цього, автори передивилися наукові звіти археологів у різних архівах та фондах, польові щоденники, наукові праці, газетні публікації, спілкувалися з їх колегами та особами, які їх добре знали. Також, за весь довгий час своєї власної дослідницької діяльності автори накопичили величезний матеріал з історії усіх археологічних досліджень на теренах Миколаївської області.

Починаючи дану серію, автори старалися дотримуватися наступного порядку написання. Вступ – де коротко характеризується дослідник. Далі йде біографічна стаття, та стаття в якій головний упор зроблений на його археологічну діяльність на Миколаївщині. Якщо є, то включалися особисті спогади колег. Також у кожному вступі входить знакова стаття вченого, яка б відображала його наукові пріоритети. Потім йде перелік його наукових праць та публікацій про нього. І наостанок, малюнки та креслення з його польових досліджень та найбільш цікавих знахідок. Весь текст супроводжується світлинами з зображенням даного археолога.

У першій половині 2019 р. видані брошури про О.М. Балущіну та А.В. Буракова. Перша має назву «О.М. Балущіна. Археолог всупереч долі» і розповідає про нелегкий шлях миколаївського археолога, якій незважаючи на всі припони, присвятив своє життя улюбленій науці [13]. Друга - про відомого дослідника ольвійської хори, якій більшу частину свого життя прожив та пропрацював у НІАЗ «Ольвія». Вона приурочена до століття з дня народження А.В. Буракова [14].

Зараз у видавництві «Яслав» передана для друкування брошура про відому в Україні та за її межами археолога Шапошникову О.Г., яка багато років керувала Миколаївською археологічною експедицією та проводила розкопки у багатьох районах нашої області. Також готуються до друку книги про Л.М. Славина, А.С. Острроверхова, Ю. І. Козуб, І.М. Шарфутдінову та ін.

Паралельно та у тісному зв'язку з авторами працює науковий співробітник МКМ Гаркуша Н.М. У 2017 р. вона видала книгу про Б. М. Мозолєвського [15], якій народився та провів дитинство на Миколаївщині. У наступних роках вона готує до виходу книжки про Ф.Т. Камінського та С.І. Гайдученка, які присвятили все своє свідоме життя археології нашого регіону.

Без перебільшення можна сказати, що дана серія брошур,

зацікавила не тільки миколаївських істориків-краєзнавців, але й багатьох колег з інших областей та регіонів України і навіть за кордоном. Дехто з них вже міркує над тим, щоб почати писати такі книжки і про своїх археологів-земляків. Миколаївські ж автори мають натхнення продовжити цю серію та розпочати нову – під назвою «Краєзнавці Миколаївщини».

Список використаних джерел і літератури

1. Антонович Володимир Боніфатійович // Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-е вид. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985.
2. Черняков І.Т. Хвойка Вікентій В'ячеславович / І.Т. Черняков // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2013. — Т. 10: Т — Я. — С. 365.
3. Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький / І. Гапусенко. - К. 1969.
4. Шубравська М. Д. І. Яворницький / М. Шубравська. - К. 1972.
5. ІА НАНУ 1918-2014 рр. (Ред. П.П. Толочко) - К: АДЕФ-Україна, 2015, 668с.
6. Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник / Г. Мезенцева. - Чернівці, 1997.
7. В.М. Клошинцев – людина і вчений (автори-упорядники: Гребенников В.Б., Снитко І.О., Ковальський Ю.В.) // Миколаїв: «Яслав», 2017, 36с.
8. В.Ф. Єлісєєв – археолог і вихователь (автори-упорядники: Снитко І.О., Гаркуша Н.М., Гребенников В.Б.) // Миколаїв: «Яслав», 2017, 32с.
9. Ю.С. Гребенников – понад півстоліття в археології (автори-упорядники: Снитко І.О., Гребенников В.Б.) // Миколаїв: «Яслав», 2018, 40с.
10. В.І. Нікітін – все свідоме життя в археології (автори-упорядники: Снитко І.О., Гребенников В.Б.) // Миколаїв: «Яслав», 2018, 40с.
11. В.В. Рубан. Доля археолога. (автори-упорядники: Буйських С.Б., Снитко І.О., Гребенников В.Б.) // Миколаїв: «Яслав», 2018, 64с.
12. В.В. Лапін – дослідник Березані. (автори-упорядники: А.С. Русяєва, Снитко І.О., Буйських С.Б., Гребенников В.Б.) // Миколаїв: «Яслав», 2018, 48с.
13. О.М. Балушкін. Археолог всупереч долі (автори-упорядники: Снитко І.О., Гребенников В.Б.) // Миколаїв: «Яслав», 2019, 36с.
14. Бураков А.В. – дослідник ольвійської хори (автори-упорядники: Буйських С.Б., Снитко І.О., Гребенников В.Б.) // Миколаїв, «Яслав», 2019, 48с.
15. Гаркуша Н. Борис Николаевич Мозолевский / Н. М. Гаркуша – Николаев: ФЛП Швец В.М., 2017, 48с.

Список скорочень

АЕС – атомна електростанція
 ГАЕС – гідроаккумуляуюча електростанція
 ІА НАНУ – Інститут археології Національної Академії Наук України
 МКМ – Миколаївський краєзнавчий музей
 МНУ – Миколаївський національний університет
 НІАЗ – Національний історико-археологічний заповідник
 ОАМ – Одеський археологічний музей
 УРЕ – Українська радянська енциклопедія

Чиатурелі О.В.
 (м. Миколаїв)

ВИЗВОЛЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ КІНБУРНЬСЬКОГО ПІВОСТРОВУ В ЛИСТОПАДІ-ГРУДНІ 1943 РОКУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Роки йдуть і все далі й далі відходять події Другої світової війни, які турбують серця і душу нашого українського народу. Наше покоління мало що знає про ці воєнні часи. Але наше завдання розповісти про ті події і людські життя, які відбувалися в ті часи з нашим народом.

Вважаємо, що сьогодні одним з важливих завдань учених є глибоке і всебічне дослідження та правдиве висвітлення історії нашого народу в ті страшні трагічні роки. Це було зумовлено певними обставинами. Чимало подій, що відбувалися в Україні у воєнні часи, радянською історіографією настільки сфальсифіковані, перекручені, що важко сьогоднішнім дослідникам відрізнити правду від брехні. Крім того, існує велике коло невідомих, недосліджених або малодосліджених проблем, подій, фактів. Це цілком стосується й історії Миколаївщини в роки Другої світової війни.

Хотілося б зупинитися на проблемі історіографії визвольних подій на Кінбурнському півострові кінця 1943 року.

Одним із перших авторів, який підняв цю тему, був генерал-лейтенант артилерії запасу Іван Семенович Стрельбицький [12]. Автор книги «Штурм» народився в 1900 році в місті Горлівці на Донеччині. Понад сорока років прослужив у рядах Радянської Армії і пройшов шлях від курсанта до командувача артилерією армії. Учасник трьох воєн. Нагороджений сімома орденами і багатьма медалями. У книзі «Штурм» розповідається про бої за визволення Донбасу та Криму. Автор з душевною теплотою розповідає про радянських солдатів, офіцерів і генералів, які самовіддано билися з ворогом, показує, як у важких умовах війни розкривалися і гартувалися їх характери. Якщо говорити про нашу тему, то автор книги згадав про ці воєнні події на Кінбурні лише невеликим уривком щодо боїв радянських військ 24-ї гвардійської стрілецької дивізії проти ворожих солдатів румунського полку. У 1965 році І.С. Стельбицький перевидав свою книгу спогадів [13]. Після виходу його попередньої книги автор отримав багато листів читачів, у яких висловлювалися цінні пропозиції та зауваження. Він врахував їх при підготовці нового видання своєї праці: ширше і яскравіше показав бої за звільнення Сева-

стополя, з душевною теплотою повідав про рядових трудівників війни, подвиги яких стали йому відомі в результаті додаткових досліджень в архівах і зустрічей з товаришами по зброї. Вже у цьому виданні автор доповнив воєнні події на Кінбурні згадуваної нами 24-ї гвардійської стрілецької дивізії проти румунських військ. Але не дивлячись на те, що мемуарна література має велике політичне, наукове і виховне значення, в той же час існують і суттєві недоліки цього жанру. В радянські часи цензура ніщівно вишолощувала все те, що не відповідало нормативам комуністичної ідеології, тому й не дивно, що мемуарні джерела носять у собі відбиток авторської суб'єктивності, не позбавлені заданості і тенденційності, вимагають до себе дуже обережного аналітичного відношення.

У 70-х роках ХХ століття з'являються перші наукові дослідження визволення населених пунктів на Кінбурнському півострові. Це – книга авторського колективу під керівництвом генерал-лейтенанта В.М. Домникова «У наступі гвардія» є популярним, широко документованим військово-історичним нарисом про бойовий шлях 2-ї гвардійської армії, її бійців, командирів і політпрацівників [3]. З'єднання армії за роки Другої світової війни пройшли славний бойовий шлях від Волги до Кенігсберга. Воїни-гвардійці проявили масовий героїзм і високу майстерність у боях з нацистськими загарбниками під Сталінградом і Ростовом, в Донбасі й Криму, Прибалтиці та Східній Пруссії. В рядах армії виховалося більше ста Героїв Радянського Союзу і п'ятдесят повних кавалерів ордена Слави. Десятки тисяч бійців та офіцерів удостоїлися високих урядових нагород за доблесть і мужність у боях з ворогом.

Про воєнні дії на Кінбурні восени-взимку 1943 року автори також згадують невеликим уривком. Але звичайно у цьому невеличкому уривку книги трохи згадуються і трагічні події. Так, коли радянські війська вийшли до річки Дніпра, забезпеченість 2-ї гвардійської армії матеріальними засобами, особливо боеприпасами, значно знизилася. Через осіннє бездоріжжя машини з боеприпасами або зав'язали в непролазний бруд, або стояли без пального. Відстала частина корпусної та армійської артиле-

рії, тили розтягнулися на десятки кілометрів. Військова Рада армії приймала екстрені заходи для підтягування баз постачання до військ. Працівники штабу тилу армії постійно знаходилися в дорозі, контролювали просування машин з вантажем, на місці ліквідували пробки. Під свій контроль взяв цю ділянку роботи перший член Військової Ради армії генерал М.Є. Субботін. Крім того, в ході наступу виникали й інші труднощі, і головна з них – нестача кадрів, добре навченого поповнення. Частина кадрового складу вийшла з ладу. Молоде ж поповнення, призване з районів, недавно звільнених від окупантів, не мало бойового досвіду [3, с. 175].

У цій праці автори використали дуже цікавий фактичний матеріал з архівних документів та спогадів учасників тих воєнних подій.

У 1975 році була видана книга «Під гвардійським прапором» С.М. Жиліна, Ю.І. Кириленка та Т.І. Степанова [8]. Книга присвячена воїнам 24-ї гвардійської Червонопрапорної Євпаторійської стрілецької дивізії, народженій на вологодській землі. З винятковою мужністю і хоробрістю воїни-гвардійці билися на багатьох ділянках Волховського фронту, особливо під Малою Вішерою, М'ясним Бором і на Синявських висотах. Вони внесли значний вклад у розгром угруповання Манштейна під Сталінградом, звільняли Ростовську область, проривали глибоко ешелоновану оборону противника на річках Міусі та Молочній, звільняли Донбас, Північну Таврію, Севастополь, Прибалтику і, нарешті, штурмували Кенігсберг та очищали від гітлерівців Земландський півострів. Про ці воєнні події добре розповідають живі свідки боїв, ветерани дивізії, автори цієї книги. Їхні спогади доповнюють архівні документи. Так складається об'єктивне уявлення про характер фронтового життя однополчан, про доблесний бойовий шлях з'єднання, що обчислюється тисячами надзвичайно важких кілометрів.

Автори книги повніше і детальніше розповідають про воєнні дії радянських військ 24-ї гвардійської стрілецької дивізії на Кінбурнському півострові наприкінці 1943 року проти німецьких та румунських загарбників. Вони вже більш-менш точно розповідають проти саме яких ворожих сил воювали радянські гвардійці-солдати, детально описують бойові операції щодо вигнання нацистських і румунських військ з населених пунктів Кінбурнського півострова, крім того, також була опублікована і карта воєнних дій на Кінбурнській косі, що не було в минулих виданнях.

Але звичайно, що ці книги позбавлені критичного підходу до аналізу прорахунків, помилок командування (вищого та й низового) як стратегічного, так і тактичного характеру, взаємовідносин у армійському середовищі тощо.

Пам'ятною подією став вихід у тому ж таки 1975 році ґрунтовної (на той час) книги «Херсонська область у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: збірник документів і матеріалів» [15].

Збірник документів скомпоновано за тематично-хронологічним принципом, що дозволяє прослідкувати складний та суперечливий перебіг героїчних і трагічних подій на території Херсонщини в роки Великої Вітчизняної війни.

Він включає три розділи: «Херсонщина в початковий період Великої Вітчизняної війни (червень-листопад 1941 р.)», «Боротьба трудящих Херсонщини проти німецько-фашистських загарбників (серпень 1941 р. – березень 1944 р.)», «Звільнення Херсонщини від німецько-фашистської окупації. Боротьба трудящих області за відбудову народного господарства (жовтень 1943 р. – травень 1945 р.)». Збірник містить хроніку тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками великих населених пунктів Херсонської області і визволення їх частинами Радянської Армії.

Про воєнні події визволення населених пунктів Кінбурнського півострова восени-взимку 1943 року розповідає опублікований документ № 137 з архівних фондів Центрального архіву Міністерства Оборони СРСР. Це – дані з військово-історичної довідки штабу 2-ї гвардійської армії про ліквідацію плацдарму противника на Кінбурнській косі, датованої 20 грудня 1943 року [15, с. 187–188]. У цьому архівному документі сухо і стисло, але з більш-менш достатньою точністю, описуються воєнні дії радянських військ 24-ї гвардійської стрілецької дивізії проти во-

рожих частин та підрозділів 15-ї піхотної румунської дивізії під командуванням дивізійного генерала Жоржеску, про наступ противника на населені пункти Кінбурну, відбиття ворожих атак радянськими солдатами та повне визволення півострова від німецьких та румунських військ. Незважаючи на те, що ці матеріали взято з архівних документів Центральних архівів, безперечно замовчуються різні прорахунки та помилки вищого й низового військового командування, і не тільки, під час бойових дій на фронті.

Протягом 80-х років ХХ століття в місцевій та обласній пресі Миколаївщини було опубліковано ряд статей різних авторів – учасників і очевидців тих воєнних подій, членів товариства охорони пам'ятників історії та культури тощо [2; 4; 5; 6; 7; 11; 14]. Звичайно, що ці газетні публікації мають хиби, зокрема, повторення, декларативність і описовість. Але автори намагаються доповнити цю прогалину в нашій історії, в тому числі й історії Миколаївщини в роки Другої світової війни. Потрібно відзначити, що ці газетні статті написані на основі архівних документів та спогадів учасників тих боїв. І тому більш-менш докладніше описують ті героїчні і трагічні воєнні події на Кінбурнському півострові в листопаді-грудні 1943 року.

З проголошенням незалежності Української держави починається детальне вивчення усіх історичних тем та проблем, які замовчувалися в радянські часи.

Так, одним із перших розпочав у роки незалежності та продовжив вивчати історію Другої світової війни, в тому числі й на території Миколаївщини, учасник тих подій М.А. Іванов, який воював у складі 1-го гвардійського Миколаївського Червонопрапорного укріпленого району та був командиром взводу зв'язку [10]. Протягом десяти років автор збирав матеріал про бойовий шлях радянського військового з'єднання, перерахував масу наявних у бібліотеках міста Миколаєва книг про минулу війну, вибрав усе, що говорилося про бойову діяльність укріпрайону, ознайомився з документами Миколаївського архіву колишнього обкому партії, в яких висвітлена динаміка боїв під Миколаєвом у березні 1944 року. Неоціненну допомогу в написанні історії з'єднання надали однополчани автора книги. Більше ста людей, воїни всіх частин і різних спеціальностей прислали йому сотні листів, у яких поділилися своїми спогадами про війну.

Про бойові дії 1-го гвардійського укріпрайону на території Кінбурнського півострова наприкінці 1943 року автор розповідає більш точно й детальніше. Він описує воєнні дії радянських військ укріпрайону проти ворожих частин та підрозділів 15-ї піхотної румунської дивізії, про наступ противника на населені пункти Кінбурну, відбиття ворожих атак радянськими солдатами та повне визволення півострова від німецьких та румунських військ. Крім того, автор намагається розповісти не тільки героїчні і переможні бої на Кінбурнському півострові та однойменній косі, а й згадує прорахунки, поразки, помилки радянського військового вищого, середнього, низового командування, офіцерів і рядових солдатів. Безперечно, що автор книги розповів як героїчні, так і трагічні сторінки воєнної історії країни.

У 2008 році була видана книга В.І. Циганов «Удар «Меча»» [16]. В роки Другої світової війни 139 морським піхотинцям було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. З них 89 героїв дав Чорноморський флот. А в одному 384-му окремому Миколаївському Червонопрапорному батальйоні морської піхоти Чорноморського флоту цієї високої нагороди були удостоєні 58 осіб.

Ця книга розповідає про бойовий шлях 384-го окремого Миколаївського Червонопрапорного батальйону морської піхоти, про матросів, старшин і офіцерів цього батальйону.

Цю книгу автор присвячує своєму батькові І.М. Циганову – командир 45-ї батареї 384-го окремого Червонопрапорного Миколаївського батальйону морської піхоти Чорноморського флоту.

Про воєнні дії 384-го окремого батальйону морської піхоти проти ворожих військ на Кінбурнському півострові восени-взимку 1943 року автор розповідає та згадує лише невеликим уривком. Вже в 2011 році В.І. Циганов перевидає свою книгу під назвою «...від «Меча» і загине!» [17]. 384-й окремих Миколаївський Червонопрапорний батальйон морської піхоти в роки Другої світової війни пройшов, звільняючи Таганрог, Маріуполь,

Бердянськ, Кінбурнську косу, Миколаїв, Жебріани, Кілію, Вилкове. Висаджував десанти до Констанци, Варни і Бургаса. 58 морських піхотинців батальйону стали Героями Радянського Союзу, командир батальйону Герой Радянського Союзу підполковник Ф.С. Котанов на Параді Перемоги йшов на чолі батальйону зведеного полку Військово-морського флоту. У цьому виданні автор, використовуючи архівні матеріали, спогади учасників боїв та інші матеріали (оперативні зведення, повідомлення Радянського інформбюро тощо), доповнює свою попередню книгу та більш-менш правдиво розповідає про воєнні дії, солдатов 24-ї гвардійської стрілецької дивізії, 1-го гвардійського укріплення та 384-го окремого батальйону морської піхоти проти ворожих військ 15-го піхотного полку Піскулеску 12-ї румунської піхотної дивізії на Кінбурнському півострові наприкінці 1943 року. Крім того описує перебіг бою на однойменній косі і робить висновок, що в результаті дводенних боїв вищезгаданими радянськими військовими частинами був розгромлений десант противника, при цьому було вбито до 700 чоловік та взято в полон близько 500, в тому числі 11 офіцерів на чолі з командиром полку полковником Піскулеску. Безперечно, що це дані втрат лише ворожих сил, а щодо втрат з радянської сторони, то автор їх оминає, хоча й використав багато архівних документів і спогадів учасників боїв.

Протягом наступних років продовжувались видаватися різні книги досліджень із історії визволення населених пунктів Кінбурнського півострова від нацистських загарбників. Так, дуже цікавою є газетна стаття Наталії Архипової [1]. У ній вона розповідає про визволення Очаківського району на Миколаївщині від німецьких та румунських окупантів. Щодо воєнних дій на Кінбурні в листопаді-грудні 1943 року, то автор, використовуючи архівні документи та матеріали, детально описує перебіг боїв з документальною точністю. Крім того, пише, які військові частини й з'єднання брали участь у боях з обох сторін, які населені пункти було визволено від ворожих військ і робить висновок, що в результаті бойових дій з ворожої сторони вбито і поранено до 700 чоловік та взято в полон близько 500 осіб 15-го піхотного полку Піскулеску 12-ї румунської піхотної дивізії, а з радянської сторони загинуло понад 100 чоловік воїнів 70-го та 71-го гвардійських стрілецьких полків 24-ї гвардійської стрілецької дивізії. Як бачимо, автор газетної статті більш-менш змогла розповісти про те, що замовчували чи оминали інші автори, дослідники, учасники тих героїчних і трагічних подій.

Іншим дослідженням є збірник документів херсонських авторів – «Журнали бойових дій військ 3-го та 4-го Українських фронтів. Жовтень 1943–1944», який видано у 2015 році до 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні [9]. До уваги читачів пропонується збірник документів із фондів державного архіву Херсонської області. Опубліковано фрагменти журналів бойових дій 3-го та 4-го Українських фронтів, які у жовтні 1943 – квітні 1944 років визволяли Херсонщину. Дані службові звітні-інформаційні документи, в які щоденно записувалися відомості про підготовку і хід бойових дій, дозволяють побачити визволення краю очима штабних офіцерів, отримати фактичний матеріал з історії населених пунктів, ознайомитись із маловідомим для широкого загалу видом історичного документу.

Про бойові дії на Кінбурнському півострові наприкінці 1943 року архівні документи розповідають сухо і стисло, але з більш-

менш достатньою точністю, описуються воєнні дії радянських військ, які тоді були підпорядковані 2-й гвардійській армії, проти ворожих частин та підрозділів, про наступ противника на населені пункти Кінбурну, їх захоплення ворогом, відбиття ворожих атак радянськими солдатами та повне визволення півострова від німецьких та румунських військ. Як бачимо, що автори збірника документів розповіли нам як про героїчні, так і трагічні сторінки воєнної історії нашого південноукраїнського краю.

Таким чином, воєнні події визволення населених пунктів Кінбурнського півострова та Кінбурнської коси від нацистських загарбників восени-взимку 1943 року під час Другої світової війни були висвітлені у вище згаданих публікаціях і фактично ніхто не займався проблемою історіографії. Але, незважаючи на це, для вивчення цієї проблеми (мається на увазі, воєнні події визволення Кінбурнського півострова) потрібно переглянути, вивчити і систематизувати архівні документи Центрального архіву Міністерства Оборони Російської Федерації у місті Подольську та Центрального військово-морського архіву Росії в місті Гатчині. Тільки все зваживши, можна дати об'єктивну оцінку тих героїчних і трагічних подій.

Список використаних джерел і літератури

- Архипова Н. Как освобождалась Очаковщина / Н. Архипова // Черноморська зірка. – 2014. – № 25–26. – 28 березня. – С. 2.
- Аряшев С. Ми знову прийшли на Кінбурнську косу / С. Аряшев // Південна правда. – 1980. – № 105 (16336). – 4 травня. – С. 4.
- В наступлении гвардия: очерк о боевом пути 2-й гвардейской армии / ред. ген.-лейт. В.М. Домников. – М.: Воениздат, 1971. – 312 с. с черт.; 14 л. ил.
- Громовий Г. Визволення Кінбурна / Г. Громовий // Черноморська зірка. – 1982. – № 147 (7918). – 25 листопада. – С. 2.
- Громовий Г. Піски Кінбурна / Г. Громовий // Черноморська зірка. – 1983. – № 148 (8081). – 6 грудня. – С. 3.
- Євсєєв Ф. У гарячих пісках Кінбурна / Ф. Євсєєв // Черноморська зірка. – 1982. – № 39 (7810). – 30 березня. – С. 2.
- Євсєєв Ф. У гарячих пісках Кінбурна / Ф. Євсєєв // Черноморська зірка. – 1982. – № 41 (7812). – 3 квітня. – С. 4.
- Жилин С., Кириленко Ю., Степанов Т. Под гвардейским знаменем. – Вологда: Северо-Западное кн. изд-во, 1975. – 272 с.
- Журнали бойових дій військ 3-го та 4-го Українських фронтів. Жовтень 1943–1944: Збірник документів / Уклад.: І.В. Лопушинська, О.І. Шинкаренко; Відп. за вип. В.О. Лебідь, М.І. Рябуха. Державний архів Херсонської області; Херсонський ліцей Херсонської обласної ради. – Херсон: Державний архів Херсонської області, 2015. – 80 с.
- Иванов Н.А. 1-й гвардейский Николаевский Краснознаменный укрепленный район / Н.А. Иванов. – Николаев: [б.и.], 1995. – 304 с.
- Петренко Г. Останній бій / Г. Петренко // Черноморська зірка. – 1986. – № 154 (8475). – 25 грудня. – С. 3.
- Стрельбицкий И.С. Штурм / И.С. Стрельбицкий. – М.: Воениздат, 1962. – 212 с.
- Стрельбицкий И.С. Штурм / И.С. Стрельбицкий. – 2-е, дополненное издание. – М.: Воениздат, 1965. – 250 с.
- Фролов П. Перший орден – за Кінбурн / П. Фролов // Черноморська зірка. – 1982. – № 39 (7810). – 30 березня. – С. 3.
- Херсонская область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): сборник документов и материалов / ред. А.Е. Касьяненко. – Симферополь: Таврия, 1975. – 320 с.
- Цыганов В.И. Удар «Меча» / В.И. Цыганов. – Николаев: Гудым И.А., 2008. – 368 с.: ил.
- Цыганов В.И. «...от «Меча» и погибнет!»: эссе / В.И. Цыганов. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2011. – 446 с.: ил.

Сабалдашов В.В.

(м. Миколаїв)

КОНРАД КЕЛЛЕР ТА ЙОГО КНИГА «DIE DEUTSCHE KOIONIEN IN SUDRUSSLAND»

Конрад Келлер (Konrad Keller) народився 1 березня 1857 року у великій селянській родині (вісім дітей) в Зульці (Sulz), поблизу Одеси. Батько хлопчика, його дядько і два брати працювали тут вчителями. Його предки були одними з перших засновників колонії, які у 1809 році прийшли до Черноморського регіону із Біндерсбах, земля Рейнланд-Пфальц [11].

З дитинства фізично слабкий, Конрад вирізнявся ясним розумом і сильною волею. Після чотирьох років навчання в сільській школі, батьки відправили його в приватну установу К. Шнайдера і Ф. Доманського, де і проходили заняття у 1871–1873 рр. Після цього Келлер працював два роки (1875–1876 рр.) вчителем у сусідньому селі Блюменфельд (Blumenfeld) [4].

У 1876 році 19-річний Конрад вступає до Саратовської семінарії. Тут він активно відвідує уроки з національної та світової історії, географії, проявляє інтерес до науки. Відправляючись на службу в німецькі колонії пастором, Келлер вміло використав поїздки як можливість зібрати та оцінити краснорічний матеріал.

Його дослідження відбувалися в епоху перебування на посаді єпископа Франца Ксавера Зоттмана (Zottmann) із Орнбау (Ornbau, Нюрнберг). Це був час розширення прибічників єпархії, її економічного розвитку та розвитку релігійного життя в середовищі колоністів [10].

Після закінчення семінарії у 1882 році Келлер один рік займав посаду в парафіяльній школі в Блуменфельді, а 23 листопада 1883 року, у віці 26 років, висвячений у священники.

Впродовж одинадцяти років Конрад подорожує в цьому статусі по всій території Російської імперії: служить в парафіях Острогівка (Ostrogowka) та Мечетна (Metschetnaja, 1883-1884 pp.), Рощественське (Roshdestwenskoje, Кавказ, 1884-1886 pp.); Темір-Чан-Шура (Temir-Chan-Schura) (П'ятигорськ, Кавказ, 1886-1895 pp.), Баку (як військовий священник, або капелан, 1895-1898 pp.) [9]. Звідси Конрад здійснив важку подорож через Туркестан до китайського кордону, де відправляв службу для німецьких та польських солдатів. Тут він захворів на серйозну форму азіатської малярії.

У 1895 році проходив консультацію у відомих лікарів Мюнхена з приводу астми, лікувався у санаторії Верісхофена (Wörlshofen), але так і не зміг до кінця подолати хворобу. Впродовж п'яти років Келлер проводив пасторальну роботу в Одесі: поселення Понятівка (Ponjatowka, 1898-1903 pp.) та Францфельд (Franzfeld, 1903-1904 pp.). У травні 1904 року 47-річний Конрад знайомиться із місцевими жителями колонії, які пропонують йому цінні матеріали для досліджень.

У цьому ж році єпископ Тираспольсько-Саратовської єпархії відпустив Келлера з-під душпастирської опіки, він переїжджає до Одеси та повністю присвячує себе дослідженню історії німецьких колоній Російської імперії. Із початком Першої світової війни виїжджає до Німеччини та більше до Росії не повертається.

Через погіршення стану здоров'я, 27 квітня 1917 року єпископство в Падерборні організувало для 57-річного Конрада госпіталізацію в хоспіс для священників в Нойбурзі (Neuburg) на річці Дунай в Баварії [11]. Тут він проводив останні роки свого життя, не маючи можливості займатися дослідницькою роботою. Помер 7 серпня 1925 року в результаті загострення малярії та астми, похований у місцевому монастирі.

Наукова діяльність

Конрад Келлер був одним із перших істориків-краєзнавців, який досліджував появу німецьких колоній в Російській імперії і публікував результати у численних наукових статтях та публікаціях.

Основним джерелом для їхнього написання були адміністративні архіви Одеського «Попечительського комітету», особливо записи 1849 року та матеріали перепису 1840 року. Він консультувався з різними місцевими парафіяльними архівами, які надавали йому порівняльні статистичні записи, наприклад, про колонії Раштадт (Rastadt) 1811 р. та Мюнхен 1818 р. [10].

Крім того, Келлер проводив дослідження за кордоном, працював у архіві Товариства Ісуса в Кракові, Германському колегіумі (Collegium Germanicum) в Римі. Він також здійснив декілька наукових поїздок до Німеччини та вивчив численні списки емігрантів у реєстрах парафій Бадена та Ельзасу.

Впродовж 1905-1910 pp. з-під пера дослідника виходить 15 нарисів, які були надруковані в історичних календарях («Hausfreund», «Wirtschaftskalender», «Deutschen Kalender» та «Deutsche Erde»). У Німеччині результати дослідницької діяльності Келлера були опубліковані в місті Гота (Тюрингія) в газеті «Deutsche Erde» під редакцією професора Ланганса у 1909-1911 pp.

Крім того, статті, написані Келлером до століття існування Березанських колоній, опубліковані щоденними німецькими газетами «Landauer», «Heidelberger day list», «Pfälzisches museum», «Caritas» [8, С. 6].

«Німецькі колонії Півдня Росії»

Головна робота його життя – двотомна «Die deutschen Kolonien in Südrussland», присвячена століттю заснування перших німецьких колоній на півдні Російської імперії.

Перший том книги вийшов у 1905 році в місті Одеса у знаменитій друкарні А. Шульце, яка знаходилася по вулиці Ланжеронівській в будинку №30 (сьогодні – №28). В історію Одеси цей будинок увійшов під назвою «Будинку Карузо», названий так за іменем власника – Костянтина Івановича Карузо, сина Анни Петрівни Ілітіс, члена Одеського жіночого благодійного товариства [1].»

До 1876 року типографія називалася «Типографія Ульриха і Шульце», і розташовувалася за адресою Червоний перевулок, 3 (будинок знесений). В типографії друком вийшло багато наукових праць, найвідомішою з яких стало видання «Одесса. 1794-1894 гг.», – історія міста до сторіччя з дня заснування [3].

Друга частина роботи К. Келлера вийшла також в Одесі, у 1914 році. Цього разу місцем друку стала типолітографія «Клеменс» товариства Св. Климента (завідуючий П.І. Бем). У 1912 році її річне виробництво у грошовому еквіваленті складало 8 тис. рублів, штат 6 чоловік. Типографія знаходилася у т.зв. «прибутковому будинку» С.В. Шестопалова, за адресою вул. Дерибасівська, 13 [1].

У першому томі проводиться огляд загального розвитку німецьких колоній на півдні Російської імперії протягом 100 років із дня їх заснування. Автор знайомить читачів із передумовами та причинами переселенського процесу жителів Німеччини на початку XIX ст., аналізує його особливості, і, що дуже важливо, описує участь у цих процесах представників російської адміністрації.

У вступі Конрад Келлер пояснює історичну необхідність написання своєї книги: «...привітати всіх жителів Березані, далеко вони чи близько, і розповісти про їхніх дідів та прадідів» [10].

Вступне слово закінчується словами: «Так виїди ж моя дорога, маленька книжка, в широкий світ, і розповідай людям про давню епоху історії німців Росії. Нехай почує все її населення про пам'ятну новину: є на її теренах народ, який тепер має право розвиватися з усіх боків як носій культури, і боротися, і боротися...» [8, С. 15].

Кожен розділ другого тому книги присвячений історії т.зв. «материнських» колоній на Півдні України, в межах сучасного Веселинівського району: Ландау (нині – Широколанівка), Шпаєр (Пісчаний Брід), Зульц (Веселе, поселення не існує), Карлсрує (Степове), Катериненталь (Катеринівка), Раштадт (Поріччя), Мюнхен (Мале Поріччя).

Головним об'єктом дослідження Келлера були католицькі колонії Півдня України. Свідченням високого професійного рівня автора є публікація унікального матеріалу – списків перших переселенців-засновників колоній (у тому числі, їхній вік, рід занять, місце народження), біографічні дані всіх пасторів місцевих парафій, особливості їхньої політики під час перебування на посту. Історія заснування колоній та процес їхнього розвитку описані з великою любов'ю до деталей.

Обидва томи надруковані з використанням т.зв. «готичного шрифту» («Sütterlin»), статистичні дані зведені в таблиці. Доповнюють роботу цінні ілюстрації – тут можна знайти фотографії з видами німецьких колоній, портрети пасторів місцевих приходів, а також окремі ілюстрації будинків колоністів, їхнього національного одягу і т.д.

Незважаючи на те, що праця Келлера виходила в період жорсткого імперського управління, вона не стала інструментом демонстрації лояльності існуючому режиму. Критичні висновки автор формує на основі співставлення історичних джерел, керуючись науковою об'єктивністю дослідження.

Часткову лояльність імператорському дому можна знайти лише під час знайомства із розділом «Святкування сторіччя Березанських колоній в Ландау» у другому томі [12, С. 86-89]. 30 вересня 1910 року відбулося відзначення ювілею із дня створення першої німецької католицької колонії на Півдні України. В якості премії Конрад Келлер отримав грошову винагороду як вдячність за написання книги з історії Березанських колоністів.

Можливо, саме тому представлений розділ характеризу-

ється великою кількістю хвалебних слів на адресу імперської сім'ї Романових, Келлер писав, що тільки глибока любов і повага стали причиною мирного співіснування двох народів в межах однієї держави. На святкуванні, за словами автора, як мінімум вісім разів гості та запрошені виконували «Боже, Царя храни» [12, С. 87]. Як представники колоністів, так і губернські посадовці висловлювали пієтичну повагу один до одного, обмінювалися взаємними компліментами.

Більше того, член Державної думи, пан Лутц, став одним із авторів телеграми із подякою, яку відправили самому імператорові:

«Господину министру внутренних дел.

Прошу Ваше Высочайшее Провидение подвергнуть к стопам Его Величества следующие единодушные чувства верноподданных:

Ваше Императорское Величество!

Мы, немцы, населяющие юг (России), собравшись отпраздновать столетие переселения из Германии и преисполненные глубокой привязанностью к нашей родине России, просим Вашего Провидения сохранить на многие лета драгоценнейшее для нас здравие Вашего Величества.

Всеподданнейше просим, Государь!

Верить, что мы всюду и вечно готовы своей грудью защищать мощь престола Вашего и почитаем священным долгом признательность обожаемому Царю и великому Отечеству.

Вашего Императорского Величества верноподданные.

По умолчанию присутствующих, член Гос. Думы

Л.Г. Люць» [12, С. 88].

У жовтні надійшло повідомлення, що імператор залишився задоволений телеграмою, особисто висловив подяку за написання праці К. Келлеру, а всім учасникам святкування відправив записку: «Я читаю вашу телеграму із задоволенням. Висловлю вам свою подяку» [8, С. 88].

На думку автора, Конрад Келлер може справедливо вважатися одним із піонерів у дослідженні історії німецьких колоністів Півдня України в зарубіжній історіографії, а його робота – фундаментальною працею з аналізу їхнього соціально-економічного та культурного розвитку. Не маючи фахової освіти, він, спромігся створити справжній науковий шедевр, який стоїть на перетині кількох видів історичної роботи – це і генеалогічний довідник, і самостійне етнографічне есе, і комплексне краєзнавче дослідження, яке розкриває невідомі сторінки перших років існування німецьких колоній на Півдні України.

Конрад Келлер, разом із іншими тогочасними дослідниками німецької спадщини Російської імперії (А. Веліцин, Я. Штах, А. Клаус), став одним із перших істориків, який дослідив походження чорноморських німецьких католиків. Завдяки новаторському виданню «Die deutschen Kolonien in Südrussland», він провів історичне порівняння економічного розвитку корінних земель переселенців на Рейні та їхньої «нової Батьківщини» на Чорному морі.

У результаті, дослідження Келлера ефективно підкреслило важливу роль німецьких колоністів у економічних та культурних процесах царської Росії. Написане рідною для колоністів мовою, видання також стало вагомим підтвердженням їхньої багатой етнічної спадщини. Відразу після публікації книги можна було знайти в якості настільної практично в кожному німецькому будинку, де її називали «Келлер-Бюхери» («der Keller», або «das Kellerbuch») [11].

Процес видання дослідження відбувався за сприятливих умов і збігся із кількома поворотними подіями в історії німецько-російських відносин початку ХХ століття – 100-річчя із дня заснування перших німецьких колоній на півдні Російської імперії (1909-1910 рр.), та 300-річчя династії Романових у 1913 році.

Поява цих томів також була вчасною і в тому плані, що вона збіглася із масовою хвилею еміграції із колоній Березанського округу до Канади, США та Латинської Америки, на початку 1880-х рр. Книги Келлера дозволили емігрантам взяти із собою «крихтний фрагмент батьківщини», зберігаючи імена своїх предків і розповіді про їхні досягнення.

Після початку Першої світової війни німецьке населення

Російської імперії піддавалося жорстким політичним утискам з боку офіційної влади, у щоденних газетах та деяких історичних дослідженнях; від нього вимагали демонстрації своєї лояльності правлячому режиму. Келлер, будучи покірним католиком, стає на захист інтересів свого народу. Свої позиції він обґрунтовує, наприклад, під час поїздок з лекціями в Німеччині у серпні 1914 року [10].

На цьому етапі своєчасним була серія публікацій, зроблена із 14 по 23 жовтня 1921 року журналом «Nord-Dakota Herald» в Дікінсоні. Статті розповідали про історію Березанських колоній, а остання оголосила про підготовку до видання збірника матеріалів «Die Deutsche Kolonien in Südrussland, hauptsächlich im Gouvernement Cherson» [10].

Крім вже виданих статей, у книгу були включені дані перепису 1840 року, які містили списки перших поселенців-засновників колоній Березанського округу, повний перелік всіх німецьких колоній в Російській імперії, списки іммігрантів першої хвилі до США, та навіть анекдоти про революцію і страждання колоністів при більшовицькому режимі.

Дослідження Келлера у вивченні історії німецьких колоністів виявилися корисними і під час Другої світової війни. Як зазначав Джон Філіппс, коли окупаційна адміністрація (Volksdeutsche Mittelstelle) наказала підготувати списки сімей в колоніях колишнього Березанського округу, «... допомогли нам у цій справі книги Конрада Келлера» [10]. На жаль, саме в цей час більшість копій його праць були втрачені.

Тим не менше, у 1966 році професор історії Ентоні Бекер в Канаді та отець Джордж П. Аберле в Дікінсоні після багатьох років пошуків віднайшли по одному тому копії книги.

У 1968 та 1973 рр. з'являються англійські переклади Келлера у виданні Е. Беккера, – ці примірники активно шукали університетські бібліотеки по всьому світові, а «Інститут міжнародних відносин» (Institut für Auslandsbeziehungen) в Штутгарті розпочав цілу кампанію по віднайденню копій та її внесення до реєстру установи.

До 75-ї річниці із дня смерті автора «Історико-дослідницьке об'єднання німців з Росії» взяла на себе завдання перевидати його роботу. Результатом стало нове видання, яке включає в себе два томи роботи загальним об'ємом 603 сторінки. Воно містить 118 зображень, написане із використанням сучасного шрифту, транслітерованого із німецького Sütterlin («Готик») [9].

У зв'язку із недостатньою вивченістю творчого доробку, Келлера часто несправедливо забувають, коли говорять про історіографію історії Березанських колоній. До цього часу не встановлені спадкоємці його маєтку в Нойбурзі, невідоме місце знаходження його рукописів та неопублікованих наукових статей. Потребує також глибокого дослідження історія його родоvodu, з'ясування дати народження багатьох предків, а також пошук можливих родичів.

Тим не менше, Конрад Келлер, відставний парафіяльний священник, член Асоціації письменників Імператорського Новоросійського університету, почесний член товариства Св. Климента Тираспольської єпархії, вніс вагомий внесок у дослідження німецьких колоній Півдня України, а книга «Die Deutsche Kolonien in Südrussland» стала важливим етапом на шляху до розкриття «білих плям» їхньої історії.

Список використаних джерел і літератури

1. Архитектурная фотобанка «Домофото» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://domofoto.ru/>. – Назва з екрана.
2. Дом Карузо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikimaria.org/>. – Назва з екрана.
3. История исчезнувших мостов и безымянных улочек в Одессе на Дерибасовской [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uc.od.ua/news/urbanism/1212870>. – Назва з екрана.
4. Немецкие населенные пункты в Российской империи: География и население. Справочник. Сост. В.Ф. Дизендорф. М.: Общественная академия наук российских немцев, 2006. – 664 с.
5. Прогулки по Старой Одессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.odessitclub.org/news_club/2007/0401.htm. – Назва з екрана.
6. Die deutschen Kolonien in Südrussland / Keller K. 1 Band. – Odessa: Druckerei A. Schulze, 1905. – 329 S.
7. Die deutschen Kolonien in Südrussland / Keller K. 2 Band. – Odessa: Stadelmeier, 1914. – 376 S.

8. Die deutschen Kolonien in Südrußland / Konrad Keller. [Historischer Forschungsverein der Deutschen aus Russland e.V. ; Arbeitskreis 2 "Geschichte, Deutsche Ostsiedlungen, HdH, Nürnberg]. – Nürnberg: HFDR, 2000. – Neuauflage. – 603 S.
9. Die deutschen Kolonien in Südrussland. By Konrad Keller [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://library.ndsu.edu/grhc/order/german_language/kkeller.html. – Назва з екрана.
10. Die deutschen Kolonien in Suedrussland. Book review by Dr. Roland M. Wagner, Ph.D. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://library.ndsu.edu/grhc/order/german_language/kkeller.html. – Назва з екрана.
11. Keller Konrad [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wolgadeutsche.rucentr.tv/catalog/keller-konrad.html>. – Назва з екрана.
12. The German Colonies in South Russia / Translated from German to English by Dr. Anthony Becker, American Historical Society of Germans from Russia, Lincoln, Nebraska. Volume II. – 1973. – 289 p.

ІСТОРІЯ КРАЮ

Котляр Ю.В.
(м. Миколаїв)

РЕГІОН «ПІВДЕННА УКРАЇНА»: НАЗВА ТА ТЕРИТОРІЯ

Південна Україна – це окремий історичний регіон з власною історією, територією, етнічним складом та ментальними особливостями.

За визначенням київського історика Я. Верменич, історичний регіон – це історично сформований ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населенням, національно-культурною аурую. Як правило, регіон характеризується певною спільністю територіальних інтересів, домінуванням історично сформованих тут мовних і релігійних орієнтацій громадян і навіть специфічною регіональною самосвідомістю» [2, с. 8].

Мета дослідження: визначити процес формування назви та географічні межі регіону «Південна Україна».

Донині існує термінологічна неоднорідність у назвах регіону (Південна Україна, Степова Україна, Північно-Східна Україна, Новоросія, Північне Причорномор'я) [6, с. 432-434]. Спробуємо визначити найбільш оптимальний варіант назви регіону і території, які до нього входять, спираючись на дослідження істориків XIX – XXI ст.

Український історик М. Грушевський віддавав перевагу назві «Полуднева Україна»; уводячи в обіг це поняття, він мав на увазі широку прибережну смугу, що включала Степову Україну, Чорноморсько-Азовське узбережжя, а також Крим. Утім, і для нього Полуднева Україна як цілісність, багато в чому лишалася «неясною». Новомодний на той час термін «Новоросія» він органічно не сприймав, поняття «Україна» й «Новоросія» М. Грушевський вважав «диспаритетними, не пов'язаними органічно». Його надзвичайно цікавило, якими шляхами ішла колонізація цих земель – із Заходу і Сходу, як взаємодіяли тут елементи середньоземноморської та передньо-азійської цивілізацій, як шов процес освоєння цих земель слов'янською (українською) людністю. Світова наука, вважав М. Грушевський, дуже зацікавлена у вивченні Південної України як арени зустрічей і боротьби світових культур, території, звідки починався і наступ на Європу готів, гунів, аварів, болгар, мадяр. Степ, доводив М. Грушевський, «не був лише ворогом Русі-України, він дав чимало позитивного в загальну скарбницю України як передатчик культурних впливів Кавказу та Сходу». Зустріч на цій території кількох цивілізацій – грецької, скіфської, римської, а пізніше готської і хозарської, М. Грушевський вважав «незмірно цікавою» – не тільки місцеве населення, але й переселенці з антської півночі мали нагоду «черпати обома руками з джерел східних і західних, ловити

рефлекси старого і нового, принципи нового права, нової етики, нової цивілізації, що напливала в різних формах і варіантах». Сформований на цій основі культурний синкретизм стимулював не лише бурхливе міське життя і великий торговельний рух, але й соціальну диференціацію і спеціалізацію праці. При цьому завдання істориків М. Грушевський вбачав у з'ясуванні «постійності, стихійної непереможності й органічності» руху слов'янської людності на південь, а також перешкод, що виникали на цьому шляху. «Полудневу українську експансію» він вважав чинником, який справив величезний вплив на всю історію України» [4, с. 180-193].

Дефініції «Полуднева» (Південна) та «Східно-Полуднева» (Східно-Південна) Україна зустрічаються і на сторінках багатотомної «Історії України-Руси». Зокрема, один із розділів цього тому має назву «Східно-полуднева Україна в XV-XVI вв.» [3, с. 1-65].

Основи «кордонного бачення» української історії на початку XX ст. заклад фундаменту вітчизняної географії С. Рудницький. Констатуєчи феномен межовості України на рубежі західноєвропейського, орієнтального мусульманського та кочового азійського світів, він звернув увагу на зіткнення рас, культурних кіл, народів, характеризуючи Україну як «країну кордонів». Щоправда, наявні політичні й адміністративні межі початку XX ст. С. Рудницький вважав штучними, що не відповідають ані природно-географічним, ані антропологічним межах, а тому йому доводилося займатися тим, що сьогодні іменується ментальним картографуванням. Виходив вчений при цьому з двох критеріїв – напрямів колонізаційних потоків та етнотомного середовища. На Півдні України він виокремлював «довгу смугу Чорноморської низовини», «українську частину Бессарабії», «область Донецького кряжа», «Північний Крим». Увівши у науковий обіг поняття «природничо-географічний підхід», С. Рудницький на перше місце серед ознак самостійності народу ставив територію. Водночас, вчений впевнено прокладав шлях до дослідження кордонів і погранич у рамках «етнографічного простору», простежуючи і притаманне українській культурі тяжіння до «інших полів впливу» [11, с. 361-380].

Харківський історик Д. Багалій також використовував термін Південна Україна: «Ми будемо оповідати про південну Україну, котра заселена була запорозькими козаками і називалася Запорожжям, а потім Новоросією або Новоросійськими степами і захоплювала сучасні Катеринославську, Херсонську і частини Таврійську губ.» [1, с. 3]. Дніпровський історик Д. Яворницький, на відміну від Д. Багалія, називав вказаний ре-

гійон як Степову Україну, у межах якої новоросійська колонізація подавалася на тлі скасування вольностей запорозького козацтва та пізнішого закріпачення місцевих мешканців [14]. Назву «Степова Україна» вживав і одеський історик М. Слабченко, хоча у його текстах трапляються й інші термінологічні означення [12].

Термін Південна Україна («Южная Украина») використовувала у своїх публікаціях і навіть в назві дисертації український історик Н. Полонська-Василенко. Вона вважала, що «... історія Південної України XVIII ст. малодосліджена. В загальних курсах історії України їй присвячено дуже мало місця, а якщо й присвячено, то іншим питанням. Причин до цього чимало: перш за все істориків українських довгий час відштовхувала штучна назва – Новоросія, за якою проходила для більшості з них непоміченою важлива й цікава зо всіх поглядів історія України, українського народу, що був рідним і близьким запорізькому козацтву і який так само, як і запорожці, тікав на землі, примусово відібрані російським урядом у запорожців, тікав тому, що, як колись запорожці, не міг і не хотів коритися кріпацькому ярму» [9, с. 305-326].

В найбільш відомій своїй праці – двотомній «Історії України», Н. Полонська-Василенко з жалем писала: «... штучна назва «Новоросія» поширилася на всю Південну Україну, і цю аберацію – ніби країна «Запорізьких Вольностей» є Росією, а не Україною – твердо засвоїли і сучасники, і нащадки, і адміністрація, і історики – до середини XX століття» [10, с. 276].

На важливості дослідження українського територіального масиву наголошував український історик з діаспори О. Оглоблин у виголошеній на науковій конференції в Нью-Йорку доповіді «Проблема схеми історії України XIX–XX століття» (грудень 1970 р.). Південна Україна виступає у його баченні як одна з п'яти історико-географічних територій (поряд із Правобережною, Лівобережною, Слобідською та Західною Україною), кожна з яких мала свою історичну долю, і без розуміння їхньої специфіки неможливо досягнути основоположний для розвитку цієї частини Східної Європи процес перетворення конгломерату територій у «єдину національно-територіальну цілісність» [8, с. 198-210].

Остаточне утвердження терміну «Південна Україна» відбулося в українській історіографії 1990-х–2000-х рр. У цей час сформувалися дослідницькі осередки з вивчення минулого регіону, які видають фахові періодичні збірники:

- Запорізьке наукове товариство ім. Якова Павловича Новицького було створене в середовищі запорізьких істориків першої половини 90-х рр. XX ст. За два роки до створення ЗНТН було організовано Науково-дослідну лабораторію історії Південної України Запорізького державного університету. Керівники – А. Бойко, С. Білівенко. Видання: «Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету», «Часопис Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького «Південна Україна», «Старожитності Південної України», «Джерела до історії Південної України», «Усна історія Степової України»

- Відділ історії козацтва на півдні України, створений у 2000 р. як філія Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України на базі історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Керівник – О. Бачинська, видання – «Чорноморська минувшина».

- Миколаївське відділення Інституту історії України НАН України, створене в 2010 р., як структурний підрозділ Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Керівник – Ю. Котляр. Попередниками Миколаївського відділення були: «Регіональний центр Інституту історії України НАН України з проблем Нижнього Подніпров'я і Побужжя» (керівник – П. Тригуб), що діяв в ЧДУ імені П. Могили з 1996 по 2012 рр. та «Відділ дослідження голодоморів XX століття на Миколаївщині» (керівник – Ю. Котляр), що діяв в ЧДУ імені П. Могили з 2007 по 2010 рр. Видання: «Чорноморський літопис», «Наукові праці. Історія».

Цікавим виглядає поєднання термінології в науково-по-

пулярному виданні краєзнавця П. Лаврива «Історія Південно-Східної України» [7], яке фактично наслідує термін «Східно-Полуднева Україна» М. Грушевського.

Бердянський історик І. Лиман вважає, що дослідники, які пишуть про південноукраїнські землі часів до XVIII ст., і частина науковців, які вивчають історію цих земель після розпаду Російської імперії, вживаючи термін Південна Україна, значною мірою спираються на традиції, сформовані дослідниками, що звертаються до історії регіону XIX – початку XX ст., тому доцільно обрати саме один з підходів останніх. Не вважаючи за доцільне залишати поза межами досліджень з історії Південної України ні землі Кримського півострова, ні південно-західну частину сучасної Одещини, варто пристати до традиції, згідно з якою під Південною Україною розуміються землі Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній і Південної Бессарабії. При цьому треба обумовити, що оскільки на сьогодні зазначені землі охоплюють і частину території Російської Федерації та Молдови, то під Південною Україною варто розуміти саме ті землі колишніх Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній і Південної Бессарабії, які зараз перебувають у кордонах України. Це територія Автономної Республіки Крим, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Запорізької, Дніпропетровської, Донецької областей і південно-східної частини Луганської області [5, с. 9].

З точки зору запорізького історика Ф. Турченка, у сучасній історіографії стосовно XIX–XX ст. в Україні виділяють п'ять великих історичних регіонів: Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина, Західна Україна, Південна Україна. До Південної України, як великого історичного регіону, відносяться землі, які до 1917 р. входили до складу Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній. Але як територія, що характеризується певною єдністю історичної долі, тобто як більш-менш цілісний історичний регіон України, Південь може сприйматися лише до початку 80-х рр. XIX ст. Що ж стосується XX ст., то в цей час він вже постає як достатньо сегментована територія. В межах цього великого регіону (або, регіону вищого рівня) яскравою специфікою виділяються чотири території, які сприймаються як регіони другого рівня – Донецький басейн, Крим, Степовий Південний Схід (територія, що тягнеться до портових міст Одеси, Миколаєва, Херсона і простягається від Дніпра до Дунаю); Надпорозжжя і Запорозжжя (охоплює колишню територію Запорізьких Вольностей (без Донбасу) і Азовського козацького війська – тепер це Дніпровський промисловий регіон) [13, с. 8].

Київський історик О. Ясь доводить, що «Південноукраїнський / степовий / чорноморський дискурс (точніше слід казати про низку дискурс-формацій південноукраїнського спрямування) постав у межах імперського культурного поля, зокрема, як своєрідна сепарація від «новоросійського» представлення минувшини. Цей дискурс ніколи не посідав панівного становища навіть у найсприятливіші періоди інтелектуальної історії України (1920-ті рр., кінець 1990-х – початок 2000-х рр.), а повсякчас зазнавав руйнівних метаморфоз, що обривали спадкоємність дослідницьких і культурних практик. Його циркуляція протягом усього XX ст. значною мірою забезпечувалася подвижницькою та навіть жертвовою працею багатьох українських інтелектуалів і громадсько-культурних діячів як в Україні, так і поза її межами. З перспективи сьогодення підтримання, поглиблення й поширення південноукраїнського та інших національно-регіональних дискурсів пов'язане не тільки з академічною проблематикою, передусім із творенням новітніх концептуалізацій і конструкцій нашої історії з урахуванням всього розмаїття мультикультурного та просторово-крайового минулого, а й з критичними і, водночас, системними складовими державного буття сучасної України» [15, с. 161-162].

Таким чином, логічною назвою регіону є термін «Південна Україна». Територіальні рамки визначаються історико-географічними межами Причорномор'я та Приазов'я, куди входять території сучасних Запорізької, Миколаївської, південно-східної частини Одеської, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим.

Список використаних джерел і літератури

- Багалій Д. Заселення Південної України (Запорозжя й Новоросійського краю) і перші початки його культурного розвитку. Харків, 1920. 102 с.
- Верменич Я. Исторична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. 2002. № 2. С. 3–36.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / редколегія: П. С. Сохань (голова). К.: Наукова думка, 1995. Т. 7. 628 с.
- Грушевський М. С. Степ і море в історії України. Кілька слів щодо пляну і перспектив сього досліджу // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 176–194.
- Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / упорядник: І. Лиман. К., 2013. 393 с.
- Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. К.: Вид-во Часопис «Критика», 2011. 544 с.
- Лаврів П. Історія Південно-Східної України. Львів: «Слово», 1992. 152 с.
- Оглоблин О. П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Український історичний журнал. 2016. № 6. С. 198–210.
- Полонська-Василенко Н. До історії першої Новоросійської губернії (1764–1774) // Славистична збірка. Випуск 2. К., 2016. С. 305–326.
- Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х томах. К.: Либідь, 1995. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 608 с.
- Рудницький С. Очерк географії України // Украинский народ в его прошлом и настоящем. М.: Тип. М. А. Славинского, 1916. Т. 2. С. 361–380.
- Слабченко М. С. Матеріали до економічно-соціальної історії України. Б. м., 1925. Т. 1. VIII, 318 с.; 1927. Т. 2. 278 с.
- Турченко Ф. Г. Південь України напередодні Першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2004. Випуск XVII. С. 7–47.
- Яворницький Д. І. До історії Степової України. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 444 с.
- Ясь О. Південна Україна як об'єкт історіографічного осмислення й політичних маніпуляцій // Вірменич Я. Південна Україна в цивілізаційному пограниччі. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 111–162.

Иващенко В.В.

(г. Николаев)

ЧЕРНОМОРСКОЕ КОЗАЧЬЕ ВОЙСКО И ЕГО РОЛЬ В ОСВОЕНИИ ЮГА УКРАИНЫ

Разговаривая о бескрайних степях Причерноморья никак нельзя не упомянуть о славных войнах, свободолюбивых и мужественных защитниках земли своей и веры православной – запорожских казаках. Об их участии в формировании и достижении геополитических целей мира того времени. Ведь и в самом деле, многострадальная украинская земля граничащая на юге с «Диким полем» так тогда назывались при- крымские степи, а на западе с «Папой» то есть со странами католического вероисповедания, фанатично исполняющими волю «Папы» и желающими во чтобы-то ни стало обратить здешний народ в свою веру. В угоду провидению и интересов мировой политики эта земля была под гнетом то литовцев, то поляков. Именно поэтому украинское казачество является значительным и знаменательным явлением не только в истории Украины, но и во всей европейской истории.

Давайте рассмотрим общепринятую аксиому возникновения казачества. Но сначала узнаем, что означает слово «казак». Слово имеет тюркское происхождение, переводится оно как «свободный человек».

Главное историческое условие возникновения украинского казачества как общественного сословия и представителей вооружённых сил – это как говорилось выше, подневольное положение Украины, находившейся под властью соседних государств, отсутствие собственной этнической государственности, социальное угнетение, а также национальные и религиозные притеснения, которые претерпевал украинский народ от чужеземных властителей.

Как отмечает хроника истории того времени, украинские земли подвергались венгерскому, литовскому, польскому и молдавскому завоеваниям, с конца XV века с новой силой возобновились набеги утвердившихся и окрепших в Северном Причерноморье крымско-татарских ханов, не прочь были поживиться и турки. Орды завоевателей, совершая грабительские походы на соседние украинские и русские земли, захватывали города и замки в Причерноморье, уничтожали опорные пункты Великого княжества Литовского в степной части Украины. Мало заботились о защите и освоении этих земель и польские феодалы, к которым они перешли после Люблинской унии, что была подписана в 1569 году, и являла собой государственный союз между Королевством Польским и Великим княжеством Литовским, положивший начало создания единого федеративного государства Речи Посполитой.

Набеги завоевателей сопровождался разорением поселений, а так же массовым пленением и угоном местных жителей на невольничьи рынки Крыма для продажи их в рабство.

Запорожская Сечь стала могучим оплотом не только украинского народа, но и всех соседних государств в борьбе против

внешних врагов, и в первую очередь против султанской Турции и Крымского ханства.

Запорожцы не только отражали нападения завоевателей, но и сами предпринимали военные походы, своего рода вылазки или правильнее будет сказать тактические удары, целью которых было скорее подрыв боевого духа войск неприятеля и разрушение инфраструктуры торговли и дипломатической связи. А так же ходили «через море» вызволять из неволи побратимов и прочих люд православный, разорять сторожевые гарнизоны и крепости. Не раз, разрушали они стены крепости Очаков – важнейшего опорного пункта турок в Северном Причерноморье.

Именно так, казацкие атаманы частенько ходили по воде на Крым и прочие владения турков и татар. Конечно, можно с уверенностью сказать, что запорожцы обладали регулярным военным флотом. Но так ли это? Скорее, наоборот.

Ведь, в общепринятом понимании, военный флот – это самостоятельный род войск, имеющий в своём составе регулярные соединения военных кораблей с командами, службами обеспечения тыла, охраны и прочее. Казаки же использовали корабли, как средство доставки определённой группы войск к месту непосредственного сражения. Давайте детально рассмотрим типы казацких кораблей. Знаменитые «Чайки», «Дубки», «Байдаки», «Скампаеи». Что же это за корабли?

Начнём, пожалуй, по порядку, с самого многочисленного и знаменитого казацкого корабля, воспетого в славных казацких песнях.

«Чайка» – беспалубный плоскдонный чёлн, по своей сути большая лодка. Основой построения лодки был киль длиной до пятнадцати метров, на его основе возводился корпус – ставились шпангоуты и наращивались борта, пока судно не становилось около двадцати метров в длину, и три с половиной метра в ширину при высоте борта не много более полутора метра. Снаружи бортов для увеличения остойчивости и плавучести крепился камышовый пояс или фашина, диаметром около немного больше полуметра. Такой «спасательный круг» часто помогал казакам прятаться от вражеских судов. При наступлении случая опасности «Чайка» загонялась в плавни и притапливалась, при этом благодаря фашинам лодка получала нейтральную плавучесть, то есть держалась на плаву в затопленном состоянии. Также вязки камыша защищали экипаж от низколетящих пуль, и служили в роли своего рода буфера при швартовании. Судно имело поперечные переборки, на которых были скамьи для гребцов, 10–15 пар вёсел с расчётом два человека на весло, было оснащено носовым и кормовым рулями, вмещало до 70 человек на борт.

Так же «Чайка» имела мачту с парусом, однако парусное

вооружение использовалось лишь в качестве дополнительного двигателя. Мачту и парус ставили лишь при благоприятном ветре. Наличие складной мачты позволяло «Чайке» быть очень незаметной в случае засады или при скрытном подходе к противнику. Вооружение составляло 4-6 фальконетов (пушки калибром – 30мм). На борту имелся достаточный, для длительных морских походов, запас оружия и провианта.

«Дубок» – судно подобное по конструкции и вооружению «Чайке», но его корпус был в виде огромной выдолбленной дубовой колоды, по бортам обшитой досками. Длина судна около восемнадцати метров, ширина три с половиной метра и высота бортов полтора метра.

«Байдак» – это речное плоскодонное одномачтовое судно, с длинной корпуса до двадцати метров, шириной до четырёх метров, с высотой борта пять метров, концы корпуса заужены. Судно оснащалось парусом. В основном использовалось для перевозки груза, так как обладало большой грузоподъёмностью. Иногда выходили в море в качестве десантных кораблей. Стационарное вооружение отсутствовало.

«Скампавея» – военное быстроходное судно русского галерного флота в XVIII веке. «Скампавея» предназначалась для перевозки войск, высадки и огневой поддержки десантов, разведки и охранения или при действиях в шхерах. Длина судна составляла до тридцати метров, ширина до шести метров, осадка корпуса не превышала метра. «Скампавея» приводилась в движение 12-18 парами вёсел, оснащалась одной или двумя мачтами с косыми парусами. Вооружение составляло одну-две пушки малого калибра, которые обычно располагались в носовой части корабля. Могла принимать на борт до 150 солдат для ведения абордажного боя.

Какой же делаем вывод?

Во-первых, все суда гребного типа, паруса в большей степени были дополнением, использовался преимущественно только косой парус. Во-вторых, предназначались эти суда, как правило, в основном для переброски войск, в тактике морского сражения преобладал абордажный вид боя. Иными словами данный тип кораблей можно отнести к разряду вспомогательного флота.

Но, как известно для каждого времени и места есть и свои герои.

Вот, как 1634 году описывал применение «Чаек» доминиканский аббат Эмилио Дасколи из города Кафы, в своём трактате «Описании Черного моря и Тартарии»: «... и по настоящие времена до тридцати, сорока и пятидесяти челнов спускаются ежегодно в море, и в битвах причиняют столь жестокий, не соизмеримый вред, что берега Черного моря стали совсем необитаемы, за исключением некоторых мест, защищенных крепостями.

На море ни один корабль, как бы он ни был велик и хорошо вооружен, не находится в безопасности, если, к несчастью, встретится с «Чайками», особенно в тихую погоду. Казаки так отважны, что не только при равных силах, но и двадцатью «чайками» не боятся тридцати галер падишаха, как это видно ежегодно на деле...»

Самым ярким примером морских походов запорожцев является военные экспедиции под руководством Пётра Конашевич-Сагайдачного – Гетмана Войска Запорожского. Который считал, что по мере развития Запорожской Сечи борьба казаков против турок и татар будет приобретать активный наступательный характер. И он оказался прав.

В начале XVII века, когда казацкое войско имело достаточную численность, казаки не только давали отпор нашествиям татарских и турецких орд, но и сами развернули активное наступление на владения Турции, и её вассала – Крымское ханство. Таким образом, пытаясь перенести военные действия непосредственно на их территорию, запорожцы, десятками, а порой и сотнями, «Чаек» и «Дубков» совершали морские походы, наводя ужас на противника.

В 1606 году казаки захватили турецкую крепость Варну, которая до того считалась неприступной. В этом походе было захвачено десять турецких галер с продовольствием, различными товарами и экипажами. Разъяренный турецкий султан Ахмед I приказал перегородить Днепр около острова Тавани (остров расположенный между современной Каховкой и Бериславом)

железной цепью, тщетно пытаясь заблокировать казаков и не пустить их в Чёрное море.

В начале 1609 года запорожцы во главе с Сагайдачным осуществили морской поход на шестнадцать «Чайках» войдя в устье реки Дунай атаковали Килию, Белгород и Измаил. За всё время таких походов казацкие чайки нанесли немало ощутимых ударов и могучему турецкому флоту. Иногда из Сечи выходило свыше трёхсот различных судов, в которых размещалось до двадцати тысяч казачьего войска.

В 1614 году казаки овладели Синопом, а через два года, в 1616 году, штурмом взяли хорошо укрепленную турецкую крепость Кафа, разгромив 14-тысячный гарнизон неприятеля и освободив пленных. Кроме того, в том же году произошла Самарская битва, в ходе которой запорожские казаки вблизи притока Днепра, реки Самары практически полностью истребили крымских татар, возвращавшихся после набега на украинские земли. По свидетельству современников, казаки почти безраздельно воцарились на Чёрном море и, в сущности, контролировали навигацию между Босфором и Днепро-Бугским лиманом.

Вернёмся всё же к разговору о нашем крае.

Новая волна заселения территорий Причерноморского края, его хозяйственное развитие, как понимаете из вышеизложенного, неразрывно связано с образованием Запорожской Сечи. Казаки и беглые крестьяне с Правобережной Украины, а так же бескрайней России основали свои поселения в северной части современной Николаевщины уже в конце XVII века. Это были укрепления или зимовники на Южном Буге и его притоках. К началу 70-х годов XVIII века в границах нынешней области насчитывалось 59 казацких зимовников. В это время здесь располагались Бугогардовская и Прогноевская паланки войска запорожского. Центром первой был Гард, слобода имела название от наименования заграждения на реке для ловли рыбы. Здесь несли службу 300 казаков во главе со старшинами. Ежегодно весной, когда обострялась угроза нападения турецко-татарских орд, из Сечи и других зимовников прибывало подкрепление, количество войска увеличивалось местами от пятисот до тысячи человек.

В исторических документах упоминаются зимовники в Соколах, Вербовом, Мигее, Корабельном, Харсютине, Громклеке. Одним из пограничных населённых пунктов в низовьях Южного Буга была Кисляковка, современный посёлок Лиманы. В зимовниках селились мужественные люди, вынужденные вести не только хозяйственную деятельность в трудных условиях, но и быть всегда готовыми к отражению нападения врага. Зимовники, выдвинутые далеко на юг «Дикого поля», играли большую роль в освоение южных украинских земель. С течением времени, зимовники расширялись в большие усадьбы, зачастую с несколькими жилыми и хозяйственными постройками, то есть, непосредственно домами хозяина-собственника или управляющего усадьбой, а отдельные хаты предназначались батракам. Иными словами, зимовник представлял собой своеобразный хорошо устроенный и укрепленный хутор. И фактически являлся главной формой землевладения в период Запорожской Сечи. Только собственный и наёмный труд, без феодального принуждения и крепостной зависимости, применялся в запорожских зимовниках. Собственником хутора-зимовника мог стать каждый желающий. В XVIII веке зимовники превратились в крупные многоотраслевые хозяйства, где наряду с земледелием развивались и скотоводство, рыболовство, пчеловодство, охота, гончарство и прочие ремёсла и промыслы.

После ликвидации в 1775 году Запорожской Сечи, значительная часть паланковых казаков не пожелавших покинуть свои зимовники и хутора, постепенно превратились в государственных или казенных крестьян. Именно с этих зимовников и казённых крестьян начиналась история ряда современных сел, поселков и городов в Николаевской области.

К их числу можно отнести – село Гайдамацкое современная Арбузинка, села Семеновка, Воеводское, Корабельное, Константиновка расположены в Арбузинском районе, Кашперо-Николаевка, Привольное, Ингулка расположены в Баштанском районе, Щербани, Александровка расположены на

территории Вознесенского района, Лысая Гора в Первомайском районе, оборонительное укрепление «Орлик» ныне город Первомайск, зимовник «Якова Куцого» ныне город Новый Буг и другие.

Часть из них впоследствии стали военными поселениями, в которых располагались Украинские уланские полки Российской императорской армии. В период существования Бугского казачьего войска в 1769-1817 годах возникли поселения: станция Соколы ныне город Вознесенск, Раково, Михайловка, станция Федоровская – современная Новая Одеса, Касперовка, Дымовка, Белоусовка, Дорошовка, Таборовка и другие.

Считаю, стоит уделить внимание истории возникновения Бугского казачьего войска.

Бугское казачье войско – военное формирование в большей своей численности состояло из украинских казаков, входило в состав Российской императорской армии. Первый полк Бугского казачьего войска был создан, как не странно звучит из перебежчиков. А было это так, в 1769 году, во время русско-турецкой войны, турки сформировали уланский полк из числа христиан: сербов, болгар, румын, валахов и греков. Этот полк, во время первой же стычки с русскими войсками под Хотинем, перешел на сторону противника, где продолжил войну уже в составе российской армии. Вновь созданное воинское подразделение стало именоваться казачий полк, командование над ним принял генерал Прозоровский. В дальнейшем по ходу войны он пополнялся, в основном, украинскими казаками. Полк принимал активное участие в первой русско-турецкой войне 1768-1774 годов и сражался с турками так храбро и стойко, что на него было обращено высочайшее монаршее внимание и решено было, по окончании войны, оставить воинское звание казаков всем, кто воевал в его составе.

По окончании войны казакам разрешено было поселиться на приграничных землях вдоль реки Южный Буг. Вместе с ними селились и арнауты-волонтеры (албанцы), бежавшие из владений Турецкой империи. В 1776 году переселенцев насчитывалось уже более тысячи. Согласно императорского указа поселенцам было выделено в пользование 109 407 десятин земли (около 120 тысяч гектар).

Предвидя опасность новой войны, князь Григорий Александрович Потемкин сформировал из казаков и арнаутов два Бугских казачьих полка общим числом 714 человек, под командованием подполковника Касперова и майора Скаржинского, который впоследствии стал первым наказным атаманом Бугского войска. Для увеличения числа казаков, в войско были приписаны 3179 душ крестьян из государственных имений Елисаветградского уезда, выкупленных Потемкиным у различных помещиков.

Опасения светлейшего князя вскоре подтвердились, Турция вновь объявила России войну. С началом военных действий полки выступили из Вознесенска к месту баталий. Во время второй русско-турецкой войны, бугские казаки участвовали в осаде и штурме Очакова, отбивали турецкий десант на Кинбурнской косе, отличились они и в сражениях под Бендерами, Аккерманом, Килией. Зимой 1790 года, в жестокие двадцатиградусные морозы, вооруженные одними лишь пиками, бугцы одолели неприступные стены Измаила, чем заслужили благодарность Александра Васильевича Суворова. По окончании войны Бугский казачий полк занял приграничную линию по реке Днестр и вдоль побережья Чёрного моря вплоть до Очакова.

В 1797 году Бугское казачье войско было расформировано, так как имперское правительство полагало, что надобность в нем отпала. Казаки были переведены в разряд государственных крестьян с переподчинением местной администрации – Черноморскому адмиралтейству в Николаеве. Не смирившись с таким решением, казаки направили несколько писем императору Павлу, а потом и делегацию в Петербург. Однако просьбу о восстановлении войска рассматривал уже новый император Александр I. Он понимал, Россия стоит на пороге новой войны с Турцией, а в перспективе – и с Францией, поэтому отнесся к просьбе казаков с сочувствием.

Постановлением Сената от 8 мая 1803 года решено было: «Обратить бугских казаков в их первобытное состояние с при-

совокуплением к ним и болгар, и иных на их землях поселившихся».

Бугское казачье войско вскоре было восстановлено, но по образцу Донского войска – на полном собственном содержании, то есть каждые четыре двора станицы или слободы обязаны содержать одного казака проходящего военную службу, но с обязательным освобождением от всех государственных налогов. Командиром войска назначен генерал-майор Иван Краснов. Административным центром войска был определён город Вознесенск. При определении территории границ ответственности войска, Бугским казакам было определено выставлять ежегодно на службу один пятисотенный конный полк и два полка такого же состава держать в резерве.

Главной обязанностью полков было несение сторожевой службы по турецкой границе. Один из полков постоянно находился на Днестре, где проходила граница. Казаки быстро осваивали сторожевую службу, приобрели искусные навыки в ловле черноморских контрабандистов и спасении христиан – беженцев из Турции.

В русско-турецкой войне 1806-1812 годов Бугское войско участвовало в боевых действиях в Молдавии, Валахии. Вновь штурмовало крепость Измаил. В Отечественную войну 1812 года три полка бугских казаков действовали в составе корпуса Матвея Платова. Один из полков участвовал в заграничном походе, казаки отличились в сражениях при Краоне, Лаоне, Арсисе, участвовали во взятии Парижа.

За эти ратные подвиги, полк был награжден высшей кавалерийской наградой того времени – георгиевским штандартом с надписью «За храбрость». Особо отличал бугцев партизанский командир полковник Денис Давыдов. В его отряде так же воевали бугские казаки, а именно сотня под командованием ротмистра Чеченского, который за отличие в сражениях был награжден орденом Святого Георгия 4 степени.

24 декабря 1817 года Бугское казачье войско было переведено в разряд военных поселений. Это решение вызвало недовольство казаков, что вылилось в восстание, для подавления которого было привлечено более 10 тысяч человек регулярной армии. Зачинщики восстания были приговорены к смертной казни, но решено было заменить казнь шпицрутенами и последующей отдачей в солдаты.

Из казаков было сформировано четыре поселенческих уланских полка – это Ольвиопольский, Бугский, Вознесенский и Одесский, которые потом были сведенные в Бугскую уланскую дивизию. Многие из бывших казаков Бугского казачьего войска причислились впоследствии к Дунайскому, Азовскому и Кавказским казачьим войскам, где и слились с тамошним казачьим населением.

Следующим военным поселением, которое проживало в окрестностях николаевщины в период 1788-1792 годов, были казаки Черноморского казачьего войска. Для войска отводилась зона ответственности между Южным Бугом и Днестром, с административным центром войска в городе Слободзее (Приднестровье). Проживали же они преимущественно в Очакове, а так же в поселениях: Аджигол, Солониха, Ковалевка, Голой, Чичиклее, Куцовка, Тилигул, Жировка, Сасычка, Анчекрак, Царигилицы, Барабойная, Трубачевка. Всего в этих селениях было 289 казачьих дворов, в которых проживали 875 мужчин и 796 женщин. После переселения черноморских казаков на Кубань, большинство этих поселений были подарены или переданы в собственность дворянам, а часть казаков, которые не сумели переселиться превратились в крепостных крестьян.

История образования Черноморского казачьего войска заслуживает своего, отдельного повествования.

К концу XVIII века после многочисленных политических побед Российской империи, коренным образом изменились приоритеты развития южных окраин государства, и особенно проживающих там казаков Запорожской Сечи.

С заключением выгодного Кючук - Кайнарджийского договора в 1774 году Россия получила выход в Чёрное море и Крым. На западе, ослабленная Речь Посполита была на грани краха и раздела.

В свою очередь политическим катаклизмам подверглась и Украина. В казачьем войске произошел своего рода раскол,

многое казацкие старшины и казаки среднего ранга, владевшие земельными наделами, постепенно становились помещиками, некоторым из них был жалован дворянский титул. Так, вчерашние бесстрашные войны вливались в элитарные круги тогдашнего бомонда.

Но были и другие казаки, которые не желали терять свою волюницу, Сечь Запорожскую, и свой привычный образ жизни, а так же продолжали представлять серьезную военную и политическую силу, способную влиять на ход событий.

И это очень беспокоило ни сколько центральное правительство Империи, сколько новых помещиков растущих как грибы в этих бескрайних степях, которые фактически являлись представителями российской власти на местах.

Таким образом, пребывание казаков в прежнем качестве на их исторической родине, а так же дальнейшая необходимость использования их для охраны южных границ Российской империи отпала. Так или иначе но именно их традиционный образ жизни, который очень часто приводил к конфликтам с российскими властями, стал катализатором последующих событий. После неоднократных погромов сербских поселенцев, а также в связи с поддержкой казаками Пугачёвского восстания, императрица Екатерина II приказала расформировать, Запорожскую Сечь, что и было исполнено генералом Петром Текелли в июне 1775 года, по приказу князя Григория Потёмкина-Таврического «Об усмирении запорожских казаков».

Следствием расформирования, был уход около пяти тысяч казаков в устье Дуная, создав там Задунайскую Сечь под протекторатом турецкого султана. И Османская империя, получившая дополнительные силы в лице дунайских казаков, стала вновь грозить России новой войной.

В свою очередь правительством были предприняты меры по интеграции оставшихся двенадцать тысяч казаков в российскую армию и общество будущей Новороссии. Так у князя Потёмкина возникла мысль возобновить существование казацкого войска, с целью охраны границ вновь образованной Новороссийской провинции. В 1783 году он дал разрешение бывшим запорожцам Антону Головатому, Захарии Чепеге по прозвищу «Хорёк» и Сидору Белому по прозвищу «Легкоступ»: «Приглашать охотников к служению в казачьем звании».

Во время знаменательного и беспрецедентного по масштабу путешествия Екатерины Великой в Крым, в почётном эскорте императрицы, находились казацкие старшины, в число которых входил и Сидор Белый. В городе Кременчуг при наступлении удачного момента они передали ей прошение об организации из бывших запорожцев «Войска верных казаков». В этот момент новая война с Турцией была уже очевидна, российскому правительству необходимо было мобилизовать все имеющиеся силы, и, учитывая эти причины, высочайшее согласие было дано.

По окончании путешествия, в память о своём проезде через Херсонский уезд императрица подарила Сидору Белому золотую табакерку, будет к стати сказать, что сам Сидор Белый по совместительству был тогда предводителем уездного дворянства.

Вновь созданное войско очень быстро набрало «охотников до службы» в два отряда – конный и пеший. Начальство над обеими отрядами было поручено Белому.

К концу 1788 года в отряды набралось около 600 человек добровольцев. В это же время он и был выбран казаками Кошевым атаманом (вторым атаманом был Захарий Чепига), но эти выборы происходили, скорее всего – лишь как дань традиции, потому как в то время атаманы казацких военных формирований уже назначались российским правительством.

Главным же начальником Сидора Белого был светлейший князь Потёмкин-Таврический, в 1790 году получивший титул Великого Гетмана Екатеринославского и Черноморского казачьих войск и получил прозвище «Нечёса». В этом и был весь Потёмкин, любовь к наградам и титулам двигала им к взятию новых вершин не только в военно-политическом сегменте, но и в делах административных, и градоустроительных. Во всех делах и начинаниях во благо Отечества, князь стремился быть первым и организатором, и контролёром, тем самым, подчеркивал свой энтузиазм.

Из трёх основателей войска черноморского особого внимания заслуживает Сидор Игнатьевич Белый – войсковой есаул Запорожского казачьего войска, предводитель дворянства Херсонского уезда, первый Кошевой атаман Черноморского казачьего войска, подполковник русской императорской армии, активный участник русско-турецких войн второй половины XVIII столетия.

Вот как описывают последнее сражение первого атамана Черноморского казачьего войска.

Шла очередная война в приделах южных границ Империи. Сидор Белый избрал местом Коша (военного лагеря) урочище Василькове на реке Буг. В его распоряжении были, отряд конных казаков под командой Захария Чепиги и гребная флотилия, состоящая из «Чаяк», «Дубков», и «Скампавей».

С окончанием зимы, военные действия активизировались.

В марте 1788 года, князь Потёмкин-Таврический, выразил неудовольствие трусоватым и не решительным действиям адмирала Мордвинова в районах Лимана и крепости Очаков и отправил его в Херсон для общего контроля дел в адмиралтействе и организации резерва. И назначил для непосредственного командования гребной флотилией контр-адмирала Карла Генриха принца Нассау-Зигена, который был подчинён командующему войсками в районе Лимана генерал-аншефу Суворову.

Парусная эскадра Днепровской флотилии была поручена греку по происхождению, капитан-бригадиру Алексиано, сохранившему номинальное подчинение адмиралу Мордвинову. Но вскоре эскадру по велению светлейшего принял контр-адмирал Джон Поль Джонс (на русской службе Павел Джонес). Капитан-бригадир Алексиано остался на эскадре и сыграл выдающуюся роль в последующих сражениях с турками, но главная его заслуга была в том, что он выступил в роли «буфера» между двумя адмиралами. Ведь Джонс и принц Нассау-Зиген не были подчинены друг другу и страдали взаимной ревностью к успехам соперника.

В мае, у входа в Днепровский лиман вновь появился флот Османской империи. Возглавлял его, находившийся уже в преклонном возрасте Великий Визирь Османской империи, адмирал Джезаирли Гази Хасан-паша (капудан-паша Гассан). Турецкий флот, состоявший из примерно ста кораблей разных классов, стремился прорваться к Херсону, что бы уничтожить кораблестроительные верфи и строящиеся на них корабли.

Против турецкого флота оперировали две русские эскадры.

Первая – это эскадра в количестве 14 парусных кораблей Днепровской флотилии под командованием контр-адмирала Джонса, находящегося на флагмане, 24-пушечном фрегате «Владимир». Общим числом эскадра имела до 200 орудий и около 2800 человек в экипажах судов. И вторая – это эскадра галерного-гребного флота, общим числом 51 судно, а именно – 7 галер, 6 плавучих батарей, 2 бомбардирских судна, а так же 36 дубель-шлюпок и баркасов, вооруженных 18-фитовыми пушками, под командованием контр-адмирала принца Нассау-Зигена. Казачья флотилия общим количеством 20 кораблей при ста пушках, и числом около 1500 человек под командованием самого кошевого атамана Сидора Белого, входила в состав флотилии принца Нассау-Зигена. В общем на судах флотилии насчитывалось 200 орудий и около трёх тысяч человек в экипажах. Задачей галерного флота было сковывание действий флота неприятеля, лишения его свободного манёвра, а так же ведение абордажных баталлий.

7 июня 1788 на водах Днепро-Бугского лимана началось сражение, вошедшее в историю войны под названием «Лиманское сражение».

За самоотверженные действия казацкого флота в первый день этой баталлии, а так же за умелое руководство флотом во время сражения – Сидору Белому был пожалован чин подполковника, а рядовым казакам жаловано было по одному рублю.

16 июня корабли обеих сторон выстроились в боевой порядок и приготовились к очередному сражению.

Основной удар пришелся на левый фланг флотилии. Но неожиданно, в результате проведения неудачных манёвров, турецкий флагман сел на мель, а остальные суда беспорядочно встали на якорь вокруг него. Вечером, того же дня к галерному флоту присоединилась парусная эскадра. Русский флот решил

воспользоваться этим и при наступлении благоприятного ветра, атаковал неприятеля. Но турки не решились принять бой, спешно начали ставить паруса и отступать. При этом 64-пушечный линейный корабль «Леонтий Мученик» сел на мель, и был окружен русскими кораблями. После длительной и ожесточенной орудийной и ружейной перестрелки, под угрозой сожжения подведённым к нему брандером, он сдался. Остальным турецким кораблям удалось отойти в глубину лимана. В ходе этого боя, одна из плавающих батарей отряда капитан-бригадира Алексея, получила пробоину и затонула. В ночь следующего дня турки предприняли попытку выйти в открытое море. При проходе Кинбурнской косы турки были обстреляны скрытой береговой батареей, установленной здесь по приказу Суворова. Под её огнём строй неприятеля нарушился, многие корабли сели на отмели и косы, изобилующие в лимане. Артиллерийский обстрел продолжался всю ночь.

Утром 18 июня, принц Нассау-Зиген получив известия от Суворова, о ночной попытке прорыва турок и нынешнем положении турецкой эскадры, повёл свою гребную флотилию в лиман. Эскадра Джонса осталась на глубокой воде. Русские суда полумесяцем окружили корабли капудана-паши Гассана, и под сильнейшим огнём корабельных орудий неприятеля и батарей очаковской крепости, стали с ним сближаться.

И вот именно сейчас, принц Нассау-Зиген оценил истинное мужество и воинское умение казаков. Как никогда, мгновенно в молниеносном броске, как множество муравьёв набрасываются на крупного жука, казацкие «Чайки» набрасывались на

турецкие корабли, брали их на абордаж, таким образом, сковывали действия турецкого флота. В этом сражении, турецкая эскадра в большей степени была разгромлена. Капудан-паша Гассан с остатками флота отступил в открытое море. Не получившая поддержки, осаждённая и блокированная с моря, крепость Очаков, была взята штурмом.

Но, как говорят, войны без потерь не бывает. Русский флот тоже понёс потери – 18 человек убитыми, 67 человек раненых. Не все атаки на неприятеля закончились удачно и для казаков – в этом бою, 235 казаков попали в плен, 3 человека убито, 8 человек тяжело ранено, среди них был и Сидор Белый. 19 июня того же года он скончался.

Внимание к его смертельному ранению, сожаление и печаль по поводу его гибели выразило высшее армейское начальство, а именно Суворов и Потёмкин. Это указывает на то, что Сидор Белый был для них не просто атаманом «потешного» казачьего войска, а авторитетным и уважаемым командиром. Который и словом и делом доказал непоколебимую верность своему Отечеству и делу, которому он посвятил всю свою жизнь. Сидор Игнатьевич Белый был похоронен со всеми воинскими почестями в Александровской церкви Кинбурна.

Подводя итог, можно сделать вывод, что хотя численное преимущество и было на стороне турок, но преимущество русского флота в манёвре и инициативе во время сражения, умелые действия комендоров флота и береговых батарей, а также безприщидентные действия казачьего войска – принесли им полную победу над неприятелем.

Шевченко Н.В.
(*м. Миколаїв*)

УТВОРЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ КОНТОР ТА ОРГАНІЗАЦІЙ РОБОТИ МОЛОДШИХ НОТАРІУСІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Становлення і розвиток інституту нотаріату на Півдні України були пов'язані з судовою реформою 1864 р. Згідно зі ст. 1 Правил про порядок введення в дію Положення про нотаріальну частину 1866 р., воно вводилося в дію в тих місцевостях, де були відкриті судові установи, утворені на основі Судових статутів 20 листопада 1864 р. [39, арк. 28].

Метою даної статті є аналіз діяльності нотаріусів та особливості утворення і функціонування нотаріальних контор на Півдні України в другій половині ХІХ на початку ХХ століття.

Нотаріат, хоча і був від'єднаний від суду, але вважався частиною загальнодержавної судової системи. Судова реформа привела до реорганізації структури судових органів у губерніях і запровадила їх струнку систему зі строго визначеною компетенцією. Так, згідно з реформою, систему загальних судів склали: 1) окружні суди (суд першої інстанції в цивільних і кримінальних справах у межах декількох повітів); 2) судові палати (друга ланка загальної судової системи, одна на декілька губерній, а також – орган судового управління); 3) Сенат (вищий касаційний суд).

Провідною ланкою в системі загальних судів був окружний суд, який розглядав усі цивільні та нескладні кримінальні справи. Усього в Російській імперії діяло 104 окружні суди [40], які входили до 14 судових округів [36, с. 34]. В Україні було створено 25 окружних судів, із яких п'ять у південному регіоні – Одеський, Херсонський, Катеринославський, Сімферопольський (відкриті у 1869 р.), Єлисаветградський (заснований у 1874 р. за підключенням міського громадського управління і повітового земства та підтримкою херсонського губернатора М. Абази [25, с. 201]). Апелювати на вироки окружних судів можна було до відповідних судових палат, яких в Україні було три: Одеська, Харківська, Київська [29, с. 443].

Судова палата складалася із кримінального і цивільного департаментів, об'єднувала декілька судових округів. Зазначимо, що судова мережа не збігалася з адміністративною, і розмежу-

вання адміністративно-територіального та судово-територіального поділу вважалося однією з гарантій незалежності судової влади від виконавчої. Так, 30 червня 1868 р. на Півдні України було відкрито Одеську судову палату, яка обслуговувала Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Подільську губернії та Бессарабську область (з 1873 р. – губернію). Таким чином, ця судова палата контролювала діяльність Одеського, Херсонського, Єлисаветградського, Катеринославського, Сімферопольського, а також Кишинівського, Вінницького і Кам'янець-Подільського окружних судів.

Із них Одеський окружний суд поширював свої функції на м. Одеса, Одеський, Тираспольський, Ананіївський повіти Херсонської губернії; Херсонський – на міста Херсон, Миколаїв, Херсонський повіт Херсонської губернії і Дніпровський повіт Таврійської губернії; Єлисаветградський – м. Єлисаветград, Єлисаветградський і Олександрійський повіти Херсонської губернії; Сімферопольський – на міста Сімферополь та Севастополь, Сімферопольський, Ялтинський, Феодосійський, Перекопський, Євпаторійський, Мелітопольський, Бердянський повіти Таврійської губернії та Керч-Єникальське і Севастопольське градоначальства [17, арк. 28]. Частково до нашого дослідження віднесено Кишинівський окружний суд, який, крім інших, поширював свої функції на Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабської губернії (сучасна територія Одеської області). Своєрідна ситуація склалася з судово-територіальним поділом Катеринославської губернії, яку було поділено на 3 окружні суди. Так, Катеринославському окружному суду підпорядковувалися м. Катеринослав, Верхньодніпровський, Новомосковський, Павлоградський, Олександрівський та Катеринославський повіти [19, с. 27]. Інші повіти губернії – Бахмутський і Словожаносербський – віднесено до Ізюмського окружного суду [31, с. 55], а Ростовський і Маріупольський повіти увійшли до Таганрозького окружного суду, які входили до округу Харківської судової палати [32, с. 59].

Саме у межах зазначених міст і повітів відкривалися нотаріальні контори, які належали до окружних судів Одеської судової палати.

Одеська судова палата початково знаходилася на Куліковому полі, пізніше переведена на вул. Пантелеймонівську, в будинок Судових установ [4, с. 113], а на початку ХХ ст. розміщувалася на вул. Новорибній, у власному будинку. Старшим головою палати в 1901 р. був таємний радник Б. Вітте [28, с. 12], у 1907 р. його заступив таємний радник, сенатор П. Ошанін [11, с. 319], а з 1912 р. – таємний радник Є. Хлодовський [30, с. 113].

Одеський окружний суд початково розміщувався на Поліцейській площі, 8, а в 1901 р. переїхав до будинку Судових установ. Головою суду у 1885 р. був колезький радник М. Акімов, з 1901 р. – статський радник Ф. Панфілов [28, с. 13], з 1911 р. – статський радник К. Маршалков.

Відповідно до Положення про нотаріальну частину 1866 р. у столицях, губерніях і повітових містах, а в разі потреби – і в повітах почали відкривати нотаріальні контори [23, с. 47].

Реформовані нотаріальні контори в губерніях Російської імперії почали відкривати з 1867 р. Згідно з указом Олександра II від 14 березня 1869 р. «Про призначення терміну вступу нотаріусів і старших нотаріусів у відправлення їхніх обов'язків у губерніях округу Одеської судової палати» нотаріальні контори відкрито в округах: Одеського окружного суду – з 2 квітня, Катеринославського – з 8, Херсонського – з 13, Сімферопольського – з 22 квітня, Кишинівського – з 1 грудня 1869 р. [39, арк. 28].

Розклад штатної чисельності нотаріусів був складений Міністерством юстиції за погодженням з Міністерствами внутрішніх справ і фінансів. До того ж при визначенні кількості нотаріусів уряд виходив з таких обставин: по-перше, враховувалася чисельність населення відповідної місцевості; по-друге, особливі обставини (згідно зі ст. 4 Положення).

Ще під час обговорення проекту Положення про нотаріальну частину у 1863 р., з питання визначення кількості нотаріусів були висловлені дві протилежні точки зору. Прихильники першого погляду виступали проти штучного встановлення кількості нотаріусів, доводячи, що нестача таких призведе до їх фізичного перевантаження, сповільнить укладення угод і таким чином порушить права клієнтів, що звертаються в нотаріат.

Прихильники другої позиції вважали, що в цій ситуації слід виходити з кількості нотаріусів, яка була встановлена у Зводі законів 1857 р., а якщо виявиться їх нестача – оперативно збільшити штатний розклад. Ця точка зору була визнана більш зваженою і покладена в основу формулювання ст. 4 Положення про нотаріальну частину 1866 р. Більше того, при нестачі кадрів у деяких місцевостях наявна вакансія могла бути заміщена призначенням нотаріуса від уряду, якому встановлювалася відповідна заробітна плата [7, с. 72–74].

У зв'язку з прийнятими пропозиціями уряд визначив штатний розклад кількості нотаріусів, який увійшов у Положення 1866 р. Згідно з ним, у містах Санкт-Петербург і Москва призначено по 25 нотаріусів, Одесі – 15, Нижньому Новгороді – 10, Саратові – 8, Києві – 7, Харкові, Воронежі, Херсоні, Таганрозі, Кишиневі – по 6, Тифлісі – 5, Кременчуку, Ростові-на-Дону, Керчі, Кам'янці-Подільському, Житомирі і Бердичеві – по 3 нотаріуси. В інших губернських містах призначено по 4 нотаріуси, у повітових і заштатних містах – по 2, а в деяких селищах – по одному нотаріусу [17, арк. 182].

Слід зазначити, що штат нотаріусів на Півдні України було набрано не відразу, повністю він сформувався до 1880 р. Зокрема, із визначених у м. Одеса 15 нотаріусів у 1869–1871 рр. було призначено на посаду всього сім осіб, у м. Херсон – із 6 призначено 5. Відсутність статистичного матеріалу, на жаль, не дає змоги прослідкувати точну кількість нотаріусів в інших містах регіону в перші роки проведення нотаріальної реформи. Перші нотаріуси пореформеного періоду переважно призначалися із осіб, які працювали нотаріусами або мали суддівську практику у дореформений період. Такими були М. Белін-Белінович, С. Гаврик, О. Гангелов (м. Єлисаветград), І. Добровольський (м. Вознесенськ), І. Зайдлер (м. Одеса), І. Корбуль, А. Корнієнко (м. Бобринець), Ф. Крижановський, М. Лемберг (м.

Ананьїв), Д. Ляховецький (м. Новомиргород), І. Поржицький (м. Миколаїв), Л. Ринцький, С. Соловйов (м. Олександрія), Л. Фан-Юнг (м. Херсон), Д. Чернявський, С. Шамаков, В. Юматов.

Станом на 1880 р., згідно зі штатним розкладом, в Одесі працювало 15 нотаріусів, у Херсоні – 6, Сімферополі – 4, Миколаєві і Катеринославі – по 3 нотаріуси [13, арк. 1]. Усього, за даними на 1913 рік, на Півдні України сформувався штат нотаріусів у кількості 150 осіб.

Так, за переписом населення Російської імперії 1897 р., у містах Півдня України проживали: в Одесі – 403,8 тис. осіб, Катеринославі – 112,8 тис. осіб, Миколаєві – 92 тис. осіб, Херсоні – 59,1 тис. осіб, Сімферополі – 49,1 тис. [34]. За цими даними можна підрахувати, що нотаріус однієї контори в м. Одеса (загальну кількість населення ділимо на 15 нотаріусів, визначених згідно зі штатним розкладом) міг обслуговувати близько 27 тис. осіб, у м. Катеринослав (3 нотаріуси) – 37,5 тис. осіб, у м. Миколаїв (4 нотаріуси) – 23 тис. осіб, у м. Херсон (6 нотаріусів) – 10 тис. осіб, у м. Сімферополь (4 нотаріуси) – 12 тис. осіб. Як можна побачити, найбільша кількість потенційних клієнтів у нотаріусів спостерігалася у містах Катеринослав, Одеса і Миколаїв.

Однією з умов збільшення кількості нотаріальних контор і клієнтів нотаріальних послуг на Півдні України стала урбанізація, яка сприяла зростанню мобільності населення у регіоні. За даними Т. Водотики, за рівнем урбанізації регіони України виглядали так: Правобережжя – 9,56 %, Лівобережжя – 11,48 %, Південь – 17,76 %. Південний регіон випереджав середній рівень урбанізації у 1,4 рази від середніх показників, отже, мав найкращий потенціал для модернізації і мобільності населення. Перші місця Херсонської (28,65 %) і Катеринославської (11,40 %) губерній на Півдні України кореспондуються з усталеними оцінками рівня соціально-економічного поступу в пореформений час [9, с. 128].

Мобільність обумовлювалася життєвими і кар'єрними причинами, інтереси підприємництва поступово посилювалися як причина переїзду до міста. Основну масу населення становили селяни. Частка дворян і чиновників була незначною, хоча в містах Наддніпрянської України їх було доволі багато – у 8,3 рази більше порівняно з селом. Значною була питома вага категорії «інші стани», що становила 62,31 % від всієї людності (міщани, купці, духовництво), почесні громадяни), які склали переважну частину міського населення. Ця категорія була найбільш втягнута в модернізацію як суб'єкти й об'єкти ринку – підприємці, робітники, ремісники, банкіри, орендарі, недержавні службовці тощо. Із цієї категорії 32,1 % населення змінювали місце проживання. Їхня міграція в межах губернії сягала 10,64 %, з інших губерній – 20,28 %. В абсолютній більшості представники міських станів мігрували з малих міст до великих. Лідером міграційного потенціалу був південний регіон [9, с. 132].

Приплив мігрантів до міст зумовив сплеск житлового будівництва – принципово нової галузі міського підприємництва. Найшвидше зводилися прибуткові будинки – універсальні споруди, під дахом яких містились торгові площі, офіси, житло. Серед міст Півдня України розвиток цієї галузі був характерним переважно для Одеси і Миколаєва [10, с. 214].

Переїзд людини з однієї губернії в іншу, або в межах однієї губернії, природно ставив перед нею питання придбання нового житла, передачу його у спадок, купівлю-продаж, а заняття підприємництвом і торгівлею приводили до укладання угод, засвідчення документів, застави майна та інших нотаріальних операцій. В результаті, кількість операцій, які здійснювалися нотаріусами у містах, постійно збільшувалася. Саме з цих причин 23 серпня 1873 р. за підключенням Бессарабської обласної земської управи і поданням Новоросійського генерал-губернатора відкрито нотаріальну контору в м. Атаки Сороцького повіту. Причиною було названо розвиток хлібної торгівлі, яка знаходилася в руках одеських неогоціантів. Ця торгівля в 1871 р. принесла прибутку в 239,5 тис. руб., а Богоявленська, Середопостна і Георгіївська ярмарки в м. Атаки – 75 тис. руб. До того ж, за відомостями Сороцької повітової земської управи, з 1870 до 1873 рр. тільки із цього міста поступило у місцевий збір 3900 руб. 38 коп. нотаріального податку [17, арк. 179].

У 1880 р. у м. Миколаїв відкрито третю нотаріальну кон-

тору, нотаріусом якої призначено купця С. Кузнецова [14, арк. 33, 43]. Наступного року по одній нотаріальній конторі відкрили в містечках Северинівці, Курисово-Покровському і Ландау Одеського повіту [38, арк. 128]. У 1899 р. постало питання про відкриття в м. Миколаїв четвертої нотаріальної контори. Причиною цього міська управа, яка звітувала Миколаївському військовому губернатору, назвала швидке зростання міста, розвиток в ньому комерційних підприємств і заводської промисловості, що значно збільшило кількість нотаріальних угод. Зокрема, у 1896 р. нотаріусами міста було здійснено 863 угод і актів; у 1897 р. ця цифра зросла до 1022; у 1898 р. – до 1448. Записано було за реєстром номерів: у 1896 р. – 20 720; у 1897 р. – 23 786; у 1898 р. – 26 903. Таким чином, у період останніх 3 років кількість угод збільшилась на 585 і кількість номерів за реєстрами на 6183. Після вивчення цього питання, Міська дума вирішила його позитивно і дала дозвіл на відкриття ще однієї контори в місті [13, арк. 1].

Найбільшу кількість нотаріальних контор в Російській імперії було відкрито в Санкт-Петербурзі. Зокрема, наприкінці XIX ст. їх було 25, а в 1903 р. вже 30 [18, с. 13]. На Півдні України найбільше нотаріусів працювало в Одесі: у 1885 р. – 15 нотаріусів [4, с. 116], у 1894 р. – 16 [5, с. 133], у 1895 р. – 17 [6, с. 132]. Усього за даними статистичного щорічника Росії, в 1910 р. в 50 губерніях імперії нараховувалось 583 нотаріальні контори [35, с. 379; 37, с. 16]. У 1914 р. в Російській імперії працювало 1700 молодших нотаріусів, із них на дев'ять українських губерній (Волинську, Київську, Подільську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Таврійську і Херсонську) приходилося 390 нотаріусів, що складало 23 % від їх загальної кількості [36, с. 119]. Частка нотаріусів південних губерній України від загальної їх кількості становила 38,5 %.

Однією із вимог до заняття посади нотаріуса та створення нотаріальної контори, у дореформений період нотаріусами не могли бути іноземці та особи єврейської національності. У 1863 р. Олександр II підписав указ, що скасував дискримінацію євреїв як кандидатів у нотаріуси в так званих смугах осілості, в яких дозволялося вільне проживання єврейського народу. Якщо ж у населеному пункті існувала лише одна нотаріальна посада, на неї можна було обрати єврея, але з обов'язкового дозволу губернського начальства. Так у цьому році на прохання євреїв Товариства купців і ремісників м. Миколаєва, з дозволу Миколаївської міської думи, Миколаївського військового губернатора і згідно з указом Урядового Сенату від 5 червня 1863 р. нотаріусом у місті було призначено єврея В. Зільберберга [15, арк. 1–3]. У березні 1869 р. у цьому ж місті, за дозволом Миколаївського військового губернатора, нотаріусом було призначено єврея одеського міщанина З. Гольфа [16, арк. 1–3]. Але дозвіл на займання представниками єврейської національності нотаріальних посад проіснував не довго, і згідно з наказом міністра юстиції від 6 червня 1887 р. євреям було знову заборонено займати ці посади [8, с. 22].

Перед зарахуванням на посаду кандидати в нотаріуси повинні були внести грошову заставу. Початкова сума застави в столичному місті складала 10 тис. руб., у губернському – 6 тис., у повітовому місті або повіті, де були окружні суди – 4 тис., в інших містах – 2 тис. руб. Згодом, з початком практики, застава мала поповнюватися 33 % відрахуваннями із отримуваної нотаріусами плати за вчинені посадові дії. Ці відрахування продовжувалися до моменту збільшення суми застави в столичних містах до 25 тис. руб., у губернських – до 15 тис., у повітових містах і повітах – до 10 тис. руб. (ст. 210 Положення) [36, с. 39–40].

Часто професія нотаріуса ставала продовженням діяльності людини на іншому терені, де вона могла зібрати необхідну суму для застави і організації власної контори. Частіше за все у нотаріат приходили особи, які займалися до того юридичною практикою, в тому числі ті, які служили в судових органах, або ті, хто раніше був пов'язаний з фінансами.

Можна констатувати, що більшу частину нотаріусів складали дворяни, міщани, колишні військові і державні службовці, розподіл яких за окружними судами був приблизно однаковим. Найменшу частку серед нотаріусів складали поселяни власники. Єдиним представником князівського стану був О. Ерістов,

який працював нотаріусом у м. Єлисаветград з 1913 р. [20, с. 96].

Іншою особливістю нотаріусів було присвоєння їм за службу цивільного чину VIII класу згідно з Табелем про ранги 1722 р. Але документи свідчать, що нотаріуси Півдня України перебували в чинах від IV до XIV класу. Так, із 341 молодшого нотаріуса встановлено, що цивільні чини було присвоєно 90 нотаріусам. Один з найвищих чинів IV класу таємного радника було присвоєно нотаріусу м. Бобринець В. Каруцу [30, с. 165], V клас чину статського радника мали миколаївський нотаріус П. Містюк [12, арк. 1; 77, арк.], катеринославські нотаріуси М. Мардар'єв [33, с. 538], А. Тумановський [2, с. 138], І. Кучинський [22, с. 191], М. Карпов [21, с. 191], нотаріус м. Олександрівськ В. Орнатський [32, с. 112], сімферопольський нотаріус М. Мурзаєв [3, с. 25], нотаріус с. Волонтирівка Аккерманського повіту К. Теут [24, с. 193].

Доволі важливим був факт принесення присяги майбутнім нотаріусом на публічному засіданні окружного суду, головними словами якої були: «Обіцяю і клянусь... чесно і сумлінно виконувати всі обов'язки прийнятої мною на себе посади і пов'язані з ними закони і доручення, не перевищувати наданої мені влади і не завдавати умислом нікому шкоди або збитків» [36, с. 37]. Зазначимо, що практика принесення присяги існує і сьогодні.

Отже, інститут нотаріату на Півдні України розвивався згідно з постановами судової реформи 1864 р. у межах 5 окружних судів Одеської судової палати. Відкриття нотаріальних контор і запровадження посад молодших нотаріусів позитивно позначилися на розвитку нотаріальної справи в регіоні, який перебував у другій половині XIX ст. у стані модернізації, урбанізації, розвитку економіки, промисловості і торгівлі. Структура і штати нотаріальних установ були приведені у відповідність до чинних норм Судових статутів і Положення про нотаріальну частину 1866 р. Дослідження кількості нотаріусів і нотаріальних контор на Півдні України дозволяє зробити висновок, що штат нотаріальних контор був заповнений повністю. Чисельність нотаріусів регіону складала 38,5 % від загальної кількості нотаріусів в інших українських губерніях. Великі застави при зарахуванні на посаду нотаріуса привели до зайняття таких осіб заможних станів – дворян, міщан і колишніх військових. Присвоєння нотаріусам цивільних чинів говорило про переважно довгий період перебування їх на посаді. Водночас намагання підняти вимоги до кадрового складу нотаріальних установ, боротьба за вигідне місце для нотаріальної контори призводили до виникнення негативних явищ, хабарництва серед голів судових палат, окружних судів і самих нотаріусів, що підірвало престиж нотаріальної справи у цілому.

Список використаних джерел і літератури

1. Абоимов Д. В. Настольная книга для нотариусов. Составил Д. Абоимов. Самара : Паровая тип-фия Н. А. Жданова, 1896. 304 с.; VIII с. прилож.
2. Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1910 год. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета / Под ред. Г. Д. Рогдакова. Екатеринослав : Типо-Литография Губернского Правления, 1910. 355 с.
3. Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год. Издание Таврического Губернского Правления. Симферополь : Таврическая губернская тип-фия, 1913. 297 с.; 93 с. прилож.
4. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1885 год. Одесса : Тип-фия штаба Одесского военного округа, 1885. 402 с.; XIV с. прилож.
5. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1894 год. Одесса : Тип-фия штаба Одесского военного округа, 1894. 588 с.; LXXXX с. прилож.
6. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1895 год. Одесса : Тип-фия штаба Одесского военного округа, 1895. 378 с.; 212 с. прилож.
7. Афанасьева Е. А. Нотариат Российской империи периода модернизации страны (конец XIX – начало XX века): историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина. Москва, 2014. 223 с.
8. Ахмедов Ч. Н. Положение о нотариальной части 1866 года как нормативное основание функционирования нотариата во второй половине XIX – начале XX века // История государства и права. 2007.

- № 8. С. 20–22.
9. Водотика Т. С. Міграційні й модернізаційні процеси в містах Наддніпрянської України за даними першого загального перепису Російської імперії 1897 р. // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 124–142.
  10. Водотика Т. С. Модернізаційні та урбанізаційні процеси на півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Регіональна історія України. Збірник наукових праць. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. Вип. 10: До 80-річчя Інституту історії України НАН України. С. 201–220.
  11. Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 год. Издание и редакция Л. П. Лисянского. Год издания седьмой. Одесса : Типография Л. А. Лисянского, 1907. 682 с.; прилож.
  12. ДАМО, ф. 146, оп. 1, спр. 4, 300 арк.
  13. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 14411, 3 арк.
  14. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 10600, 172 арк.
  15. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4374, 3 арк.
  16. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4662, 4 арк.
  17. ДАМО, ф. 1, оп. 140, спр. 90 (ч. 1), 223 арк.
  18. Демина Н. В. Формирование и развитие нотариата в контексте эволюции государственности России (историко-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2010. 19 с.
  19. Державний архів Дніпропетровської області : путівник : у 2 т. Т. 1. Дніпро : ЛІРА, 2016. 610 с.
  20. Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Т. 1. Фонди до 1917 року / Упорядники: Т. В. Базишена, О. К. Жук, Л. В. Равська, Т. В. Чвань, Ю. В. Чорна. Кіровоград : Державний комітет архівів України, Державний архів Кіровоградської області, 2005. 292 с.
  21. Екатеринославский адрес-календарь. 1915 год. Издание губернской типографии. Екатеринослав : Губернская тип-фия, 1915. 541 с.; 51 с. прилож.
  22. Екатеринославский адрес-календарь. 1916 год. Издание губернской типографии. Екатеринослав : Губернская тип-фия, 1916. 505 с.
  23. Знание мирового судопроизводства и нотариальной части. Настольный руководитель для мировых судей, нотариусов, надсмотрщиков крепостных дел, адвокатов и других лиц, желающих успешно и безошибочно вести свои дела без чужой помощи. Составил И. Зенович. Санкт-Петербург : Тип-фия В. С. Балашева, 1873. 482 с.; прилож.
  24. Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913 год. Издание Бессарабского губернского статистического комитета под редакцией Б. А. Топиро. Год 31-й. Кишинев : Тип-фия Бессарабского Губернского Правления, 1912. 220 с.; 78 с. прилож.
  25. Исторический очерк г. Елисаветграда. Составил и издал А. Н. Пашутин. Елисаветград : Лито-Типография Бр. Шполянских, 1897. 311 с.
  26. Нелін О. І. Становлення і розвиток контролю і нагляду у сфері нотаріату України і Росії у дореволюційний період: історико-правовий аналіз // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис. 2014. № 11. С. 4–9.
  27. Нотариат // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. Т. XXI. Санкт-Петербург : Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1897. С. 390–392.
  28. Одесса, ее окрестности и курорты. Иллюстрированный путеводитель Г. Каранта. Издание год III-й. 1901. Одесса : Книгоиздательство Г. Н. Каранта, 1901. 228 с.; 72 с. прилож.
  29. Павелко В. О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / Редкол. : С. В. Ківалов (гол. ред.), Л. І. Кормич, Ю. П. Аленіч [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 46. С. 439–446.
  30. Памятная книжка (Адрес-Календарь) Херсонской губернии на 1912 год. Издана Херсонским Губернским Правлением. Херсон : Тип-фия Херсонского Губернского Правления, 1912. 220 с.; 52 с. прилож.
  31. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1875 год. Составлена Екатеринославским Губернским Статистическим Комитетом. Екатеринослав : В тип-фии Губернского Правления, 1875. 165 с.; 88 с. прилож.
  32. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1911 г. Издание Губернского Статистического Комитета. Екатеринослав : Типо-литография Губернского Правления, 1911. 424 с.
  33. Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год. Составил Николай Серапионович Быстрицкий, секретарь Екатеринославского Губернского Статистического Комитета. Екатеринослав : Тип-фия Губернского Правления, 1889. 600 с. 3
  34. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Наличное население в губерниях, уездах, городах Российской империи (без Финляндии). URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.php?reg=3
  35. Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник. Санкт-Петербург : Блиц, 1995. 416 с.
  36. Рукавицын И. А. Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга-плюс, 2013. 136с.
  37. Статистический ежегодник России. 1914 год. Год одиннадцатый. Петроград : Тип-фия Штаба Петроградского военного округа, 1915. Отд. V. 617 с.
  38. ЦДДАУК, ф. 1191, оп. 1, спр. 300, 155 арк
  39. ЦДДАУК, ф. 707, оп. 35, спр. 7, 174 арк.
  40. Шандра В. С. Окружный суд // Энциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2010. 728 с.
  41. Шандра В. С. Судові палати // Энциклопедія історії України: Т. 9: Прил-С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2012. 944 с.

Мітковська Т.С.
(м. Миколаїв)

ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛОЦМАНСЬКОГО ПРОМИСЛУ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (До 150-річчя заснування Товариства миколаївських лоцманів)

Досить цікавим і малодослідженим питанням історії України є формування і діяльність гідрографічних служб у Північному Причорномор'ї, зокрема лоцманському промислу. При цьому історіографія даного питання досить обмежена й представлена невеликою кількістю досліджень. Так в історіографічному комплексі, що охоплює період до початку XX ст., лоцманській службі присвячено дослідження І. Сабо, де наша тема висвітлена фрагментарно у контексті історії Російської імперії. Серед праць сучасних істориків лоцманській службі присвячені розвідки К. Дубенко.

Метою дослідження є здійснення аналізу літератури та неопублікованих джерел, сукупність яких дозволила розглянути визначену проблему комплексно.

В кінці XVIII – на початку XIX ст. в ході колонізації Півдня країни здійснено великий обсяг робіт по гідрографії з метою поліпшення судноплавства у Чорноморському регіоні. Проте, не-

зважаючи на велику кількість попереджувальних знаків на воді, капітани кораблів і суден, особливо іноземних, все ж потребували послуг лоцманів.

Зародження лоцманського промислу на Чорному та Азовському морях відноситься до початку XIX ст. Фізико-географічні умови цих морів зумовили виникнення портів у гирлах річок, що впадають в моря, чи на акваторіях зі складними умовами плавання. Чорноморські та азовські лоцманські товариства були цивільними, добровільними, порівняно легко створювалися і розпадалися. Відповідно до джерел, організаційні форми об'єднання лоцманів та керівництво ними відрізнялися не лише на окремих водоймах, але й в різних портах одного й того ж моря. Початковими формами об'єднання лоцманів стали товариства та артілі з усними договорами та звичаями. Так, 26 січня 1834 р. «на користь Чорноморського купецького мореплавання велено заснувати у містах Олешки та Нікополі матроські товариства, у вигляді

експерименту на 10 років, зі звільненням вступаючих від платні податків та від рекрутської повинності» [1, с. 41]. Вільні матроси – члени товариства, брали на себе обов'язок прослужити для набуття практичного досвіду у лоцманській справі п'ять років на суднах Чорноморського флоту та не раніше, ніж через десять років бути звільненими з товариства.

В окремі періоди працювали лоцмани в Одесі, Новоросійську, Поті, Батумі, Бердянську, Маріуполі. Проте постійних організацій існувало дві: Товариство миколаївських та Товариство керч-снікальських лоцманів. В Керчі перші лоцмани з'явилися у 1822 р. У поселенні Єнікале створено артіль лоцманів, що у 1847 р. підпорядковувалася доглядачу митниці Керчі. Лист Одеського та Бессарабського генерал-губернатора одеському градоначальнику від 17 грудня 1861 р. містить інформацію про «Височайше затверджене 5 червня 1861 р. положення про Єнікальських лоцманів» [2]. Вже пізніше, у 1869 р., жителі Керчі звернулися до уряду з проханням про організацію Товариства лоцманів Азовського моря: «Займаючий посаду Міністра Шляхів сполучення передав у Міністерство Фінансів клопотання повіреного жителів м. Керчі Дмитра Антонопуло про дозвіл заснувати лоцманський цех для провадження суден через Керченську протоку у порти Азовського моря». До клопотання додався проект Статуту Товариства лоцманів Азовського моря. Серйозні природні перешкоди у Керченській протоці вимагали дій професійних лоцманів: «За загородженням навпроти Керченської фортеці, де течія між загородженням та Павлівським мисом, змінивши фарватер ближче до берега, від чого й Таманська коса формує бугор, вводить в оману шкіперів, що сприймають за фарватер, означений на карті, та внаслідок цих змін, протягом останніх двох років сталося сім випадків аварій» [3].

У портах Одеси та Феодосії на цей час працювали лише портові лоцмани [2; 4]. Вхід у Севастопольську бухту вважався достатньо безпечним, саме тому в Севастополі довгий час не користувалися лоцманськими послугами. Тільки в кінці XIX ст., зі збільшенням кількості суден та аварій, в таких послугах виникла необхідність. У 1892 р. начальником Чорноморського лоцманського округу в Севастополі створено лоцманське товариство. Проте, в 1899 р. торговий порт у Севастополі закрили і лоцманська служба там перестала існувати [5, с. 562].

Лоцманська допомога в Миколаєві почала оформлюватися у 1864 р. З відкриттям у 1862 р. у Миколаєві Морського торговельного порту значно зріс морський і річковий вантажопотік. Тільки за навігацію 1867 р. у Миколаївський порт прибуло 582 судна. Єдиної організації місцевих лоцманів на той час ще не існувало, і безпечний прохід по фарватеру лиману здійснювали окремі особи, які, по-перше, вимагали високої платні за провадження, по-друге, не несли ніякої відповідальності у випадку посадження судна на міліну, або його пошкодження. У зв'язку з цим, за ініціативи групи відставних флотських штурманів на чолі з капітан-лейтенантом А. В. Каніним місцеве портове керівництво розробило проект статуту лоцманського товариства у Миколаєві. Затвердження державними інстанціями питання створення товариства вимагало певного часу. «Проект статуту цього цеху надано Головним Командиром Миколаївського порту Б. Глазенапом Пану Управляючому Морським Міністерством 18 січня 1866 р. ... і дозвіл очікується найближчим часом» [6]. У листі Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора П. Коцебу одеському градоначальнику від 3 грудня 1868 р. згадується про намір заснувати у Миколаєві лоцманський цех «з метою провадження комерційних суден та пароплавів усіляких націй від Кінбурнського плавучого маяка в Очаків, до Голої Пристані та у Миколаїв, а також для виведення суден від цих місць за Кінбурнський плавучий маяк» [6]. В цей час питання про створення лоцманських цехів ставили на порядок денний лоцмани Одеси та Очакова [2; 6]. Однак, це питання вирішувалося у контексті створення лоцманської організації у Миколаєві: «у передбачуваний лоцманський цех будуть приймати на роботу всіх тих із жителів Очакова, які покажуть достатню обізнаність місцевого фарватеру та знання у справі управління морехідними суднами» [6]. Товариство Миколаївських лоцманів створено Наказом № 17 (від 25 січня 1869 р.) по Морському відомству «Про необхідність заснування в Миколаєві (Херсонської губернії) товариства лоцманів у 23 день грудня 1868 року» [7, с. 17–26; 8]. На підставі статуту Товариства Миколаївсь-

ких лоцманів регламентувалися правила, права та обов'язки, фінансова та інші сфери життєдіяльності товариства. Статті статуту в процесі становлення товариства неодноразово коригували та доповнювали.

Керівництво Товариством Миколаївських лоцманів здійснював лоц-командир, який призначався Головним командиром Миколаївського порту за згодою Головного гідрографічного управління та обирався із флотських або штурманських офіцерів. Першим лоц-командиром призначено А. Каніна. Контора Товариства Миколаївських лоцманів розміщувалася біля спуску з 1-ї Слобідської вулиці у закордонному відділі порту, що на розі 1-ї Слобідської та Заводської вулиць [9]. Товариство розвивалося дуже швидко й незабаром налічувало 24 співробітника – 17 лоцманів та 7 лоцманських учнів. У 1891 р. в його розпорядженні перебувало два криголами, що давало змогу підтримувати навігацію протягом усього року [10, с. 146–150; 11].

Як бачимо з вище зазначеного, лоцманські об'єднання перебували у підпорядкуванні митниць, портів, міських управ та магістратів, градоначальників. Ними керували лоц-командири, лоц-капітани, спеціально призначені офіцери флоту, старости.

Професійна підготовка лоцманів відбувалася у декількох напрямках: у процесі практичної діяльності від більш досвідчених та знайомих лоцманів; після закінчення спеціальних шкіл, класів, училищ. У деяких випадках лоцманами ставали шкіпери та штурмани.

З розвитком лоцманської справи зростали і вимоги до осіб, які бажали отримати професію лоцмана. До основних відносились, окрім знань району плавання, міцне здоров'я, хороший зір, здатність розрізняти кольори прапорів та вогнів на значній відстані, знання основ навігації, морської практики, гідрографії, місцевих умов плавання. Лоцманом могла стати особа віком не менше 21 року, а учнем – не менше 10 років [12].

Проблему відповідальності лоцмана перед судновласником за безпеку проводки вирішували по-різному. Приватні лоцмани ніякої відповідальності за аварію з їх вини не несли, оскільки судновласник користувався їх послугами на свій страх і ризик. В деяких великих лоцманських об'єднаннях, що перебували у підпорядкуванні державних структур, існувало дисциплінарне покарання лоцманів за аварії з їх вини. У рапорті Керч-Єнікальського градоначальника Новоросійському генерал-губернатору, датованому 1869 р., зазначено, що «судна ці, що провадяться Урядовими лоцманами, у випадку аварії, гарантовані перед страховими компаніями» [3]. Зі свого боку, перебування на державній службі, особливо керівного складу товариств, мало певні переваги у соціальному захисті, про що свідчать архівні джерела. Так, у рапорті Керч-Єнікальського градоначальника Новоросійському та Бессарабському генерал-губернатору від 25 травня 1871 р. міститься прохання про затвердження «... штаб-офіцера, начальника Єнікальської лоцманської станції відставного резервного флоту Капітан-Лейтенанта Олександра Прасолова у званні лоц-командира на дійсній службі за прикладом того, як носять ці звання начальники Кронштадського та Миколаївського цехів» [13]. Державні лоцмани мали певні пільги у відношенні податків, військової повинності, лікування у шпиталях і т.п. [14, с. 8–9].

Лоц-командир слідував за своєчасною постановкою бакенів і віх, системою попереджувальних знаків на воді, фіксував у штрафному журналі всі провини лоцманів та учнів. Він же слідував за змінами глибин фарватерів і сповіщав Головне гідрографічне управління про всі загрози вільного пересування каналом.

За порядок серед лоцманів та учнів відповідав лоцманський староста. Він також розподіляв учнів серед лоцманів «для вивчення усіх фарватерів», тобто для проходження практики. У період навігації учні по черзі ходили лоцманами на іноземних пароплавах, закріплюючи знання, отримані у Миколаївських морехідних класах. Прийом у члени товариства здійснювався самим товариством за допомогою відкритого голосування за згодою лоц-командира [15, с. 164–167].

Зарховували новопризначених лоцманів спочатку до друтого розряду, і лише за два роки, якщо не було ніяких зауважень, з поданням лоц-командира переводили до першого розряду [10].

Лоцманські збори у різні роки та у різних портах різнилися. Після 1890 р. розмір лоцманського збору встановлювали в залежності від вантажовмістимості судна та навігаційних умов марш-

рутів проводок [16; 11; 17]. Частина від зібраних коштів йшла на утримання лоцманів [18]. Великі суми витрачалися і на вирішення питань підготовки кадрів та удосконалення систем безпеки плавання у тих портах, де вони збиралися: «Збір цієї платні складає суму 59487 р., що дає можливість здійснити бажання Уряду влаштувати рятувальну станцію та, крім того, відкрити морехідну школу, в якій і будуть виховуватися майбутні лоцмани» [3].

На всі лоцманські об'єднання покладалася обов'язки по здійсненню проміру, огороженню фарватерів та навігаційних небезпек плавучими застережними знаками, що надавалися їм митними, портовими та іншими адміністративними установами [19; 20; 21; 22].

До 1890 р. лоцманська служба офіційно не підпорядковувалася безпосередньо гідрографії. Проте, у щорічних звітах Гідрографічного департаменту, а потім Головного Гідрографічного управління відомості про лоцманів публікувалися з середини XIX ст. Поступово ці відомості ставали більш докладними.

На кінець XIX ст. Загальні правила діяльності морських лоцманів у Російській імперії, впроваджені ще у кінці XVIII ст., застаріли та не відповідали умовам проведення парових суден, і тому, при розробці окремих статутів товариств та артілей, доводилося в них вносити положення, не погоджені з Загальними правилами. Саме з метою виключення цих протиріч виникла необхідність привести до єдиного стандарту правові та організаційні основи лоцманської діяльності в державі.

У 1886 р. створили особливу комісію з представників зацікавлених відомств. Головою її призначили члена Адміралтействради генерал-лейтенанта Ф. Веселаго. На період роботи комісії для Товариства Миколаївських лоцманів комітетом міністрів затверджено тимчасові правила [23]. На основі проведеного комісією аналізу розроблено проект Загального положення про морських лоцманів. Його затвердили 1 травня 1890 р. З прийняттям Загального положення на державному рівні лоцманів статуту окремих товариств затверджувалися лише Морським відомством [5, с. 559].

Отже, у 1890 році введено єдину в країні організацію лоцманської служби з підпорядкуванням її Морському міністерству через Головне Гідрографічне управління. У відповідності з Загальним положенням на всі моря створили шість лоцманських округів, у тому числі і Чорноморський. Керівництво Чорноморським округом здійснював головний командир Чорноморського флоту та портів. Він, як і керівники інших округів, здійснював загальний нагляд за діяльністю лоцманських організацій, за виконанням ними діючих постанов та розпоряджень уряду. Безпосереднє управління лоцманськими підрозділами та окремими лоцманами покладалось на портові управління. Згідно Загального положення про морських лоцманів основною організаційною одиницею визначалося товариство лоцманів – трудова спілка лоцманів, що діяла на основі окремого статуту під контролем державних структур (Гідрографічної служби, портових управлінь). На чолі кожного товариства лоцманів поставлено офіцера: лоц-командира і його помічника. В той же час товариства залишалися цивільними господарюючими організаціями з суворим порядком та відповідальністю. За збитки, спричинені судновласникам з вини лоцманів, товариство розраховувалося зі свого фонду [23, с. 9].

У зв'язку з вищезгаданими організаційними змінами статут Товариства Миколаївських лоцманів розроблено у новій редакції. В 1894–1896 рр. його узгоджували багато інстанцій, про що свідчать документи Державного архіву Миколаївської області [24]. У фондах музею суднобудування та флоту зберігається оригінал статуту Товариства Миколаївських лоцманів, виданий у Санкт-Петербурзі у 1900 р. На сорока п'яти сторінках регламентовано штати, підпорядкування, робочий процес, обов'язки миколаївських лоцманів – членів Товариства [25]. 6 грудня 1902 року текст нового статуту затверджено управляючим Морським міністерством генерал-ад'ютантом П. Тирговим. Новий текст розміщено у щомісячному журналі Імператорського товариства судноплавства «Русское судоходство» за 1903 р. [26, с. 1–26].

Згідно нового статуту лоц-командир обирався головним командиром Чорноморського флоту і портів Чорного моря за згодою командира Миколаївського порту та призначався наказом по Морському відомству.

В обов'язки лоц-командира входило негайне надання допомоги суднам, з якими трапилася біда та людям, які тонули. Про всі нещасні випадки у районі його діяльності лоц-командир мав доповідати командирі Миколаївського порту. В його обов'язки також входило піклування про справність огороженню фарватерів, суден, що затонули та інших небезпек в районі своєї лоцмейстерської дистанції перед початком навігації – літніми пересторожними знаками та, по закінченню навігації – зимовими. Він мав постійно спостерігати за цілісністю та правильністю їх розміщень, особливо після сильного вітру та льодоходу. Потрібно було негайно відновлювати їх особисто або через своїх помічників, підлеглих лоцманів, сповіщаючи про кожен випадок пошкодження директора маяків і лоцій Чорного та Азовського морів.

Загальне положення узаконувало текст присяги для лоцманів. Звання лоцмана присвоювали лише особам, що отримали свідоцтво на право проведення суден та прийняли присягу.

У статуті визначалося, що для безперервного постачання морехідних суден лоцманами Миколаївське товариство має три лоцманські станції: одна у Миколаєві, друга в Очакові, третя в Одесі. Крім того, з поглибленням підходу до Херсона Товариство мало відкрити і четверту станцію у Херсоні. Про те, що станцію відкрили, свідчать архівні документи – відомості про грошові витрати на утримання лоцмейстерського посту у Дніпровських гирлах [27].

На лоцманських станціях та на судах Товариства лоцманів піднімався «лоцманський прапор», що використовувався російськими військовими суднами для запрошення лоцманів. Вітрила лоцманських ботів мали розпізнавальні знаки: червону смугу по середині вітрила та номер боту. Товариство мало свою гербову печатку з написом по колу: «Товариство Миколаївських Лоцманів» [26, с. 5].

Лоцмани, згідно статуту, бралися проводити через Очаківський канал судна, осадка яких не перевищувала найменшої глибини каналу. Найменша глибина каналу повідомлялася портовим управлінням під розписку шкіперам усіх суден при виході із порту. Район дії лоцманів простягався на 42 милі і тому, при відсутності достатніх транспортних засобів, їм було дуже важко виконувати роботу, оскільки лоцмани відповідали ще й за охорону фарватерів від засмічення. Фонд Товариства поповнювався платою «за провід комерційних суден від меридіана Суворовського маяка, на всьому протязі фарватерів Дніпровського лиману та гирла р. Буг до Глибокої пристані та Миколаєва та у зворотному напрямку» [23, с. 6]. Статутом Товариства визначалися наступні тарифи: «Обов'язково за провід вітрильних та парових суден у один кінець від Суворовського маяка до Миколаївської комерційної пристані (Попової балки) та у зворотному напрямку, платиться: вмістимістю до 400 тонн по 1 крб. з фути заглиблення; від 400 до 600 – 1 крб. 50 коп.; від 600 і більше – 2 крб.» [23, с. 7]. Для полегшення та упорядкування лоцманської служби місто виділило Товариству позику в 15 тис. крб. Кошти спрямовувалися на забезпечення плавучими засобами, криголами, землечерпальками, що постійно прочищали та поглиблювали канали від Адміралтейства до Очакова.

В «Адрес-Календарі та Довідковій книзі по Миколаєву на 1904 р.» перелічено 14 плавзасобів та землечерпальних машин, закріплені за управлінням Миколаївського торгового порту, а також приведено перелік робіт, що проводилися управлінням на той час. [9, с. 208].

В «Адрес-Календарі Миколаєва на 1915 р.» знаходимо, що Управління Товариства Миколаївських лоцманів у цей період очолював лоц-командир, капітан першого рангу Гулькевич Леонід Орестович (1865–1919 рр.), випускник Берлінського гідрографічного інституту [28]. Л. Гулькевич брав участь у трьох навколосвітніх плаваннях та став членом колективу укладачів «Гідрографічного атласу» [29].

З початком Першої світової війни умови діяльності чорноморських та азовських товариств лоцманів зазнали значних змін. У зв'язку з військовими діями припинилися плавання та входи у порти Російської імперії іноземних суден. Відповідно в цей час лоцмани обслуговували лише вітчизняні судна та виконували різноманітні завдання, пов'язані з військовими обставинами. У певні періоди заборонялося здійснювати плавання й вітчизняним суднам. Про це свідчить циркуляр Міністерства торгівлі й промисло-

вості, надісланий у січні 1915 року начальникам торговельних портів Чорного і Азовського морів: «...регулярні рейси Чорним морем наразі абсолютно недопустимі; випадкові ж рейси дозволяються не інакше, як з дозволу Штабу Командуючого флотом» [22, арк. 3]. Справа про умови каботажного плавання по Чорному і Азовському морях та Дніпровсько-Бугському лиману, що зберігається в Державному архіві Миколаївської області, вміщує 254 документи, датовані липнем 1914 – лютом 1916 рр. Це циркуляри, накази, правила та інструкції, видані для плавань за воєнних обставин річкою Буг, Лиманом, Чорним та Азовським морями. Розпорядження та накази надавалися: командуючим Морськими силами в Чорному морі та його штабом, головним командиром Севастопольського порту, командиром Миколаївського порту, Дирекцією маяків і лоцій, начальниками оборони Північної частини Чорного моря та Керченської протоки, комендантом м. Очакова [22, арк. 191].

У повідомленні Дирекції маяків і лоцій Чорного і Азовського морів, що містить правила входу в чорноморські порти та виходу з них, надісланому керівникам портів 14 липня 1914 р., оголошується про припинення освітлення маяками та маяковими вогнями району Севастополя. З 21 липня припиняли маякове освітлення «російського узбережжя та Керч-Єнікальської протоки», а з 23 липня – освітлення всіх маяків та маякових вогнів в річці Буг, Буго-Дніпровському лимані та в гирлах Дніпра [22, арк. 8].

У 1917 р. товариства лоцманів ліквідовано, а самі лоцмани, як військовослужбовці, перейшли в повне підпорядкування Головного Гідрографічного управління.

Список використаних джерел і літератури

1. Коргуев Н. Русский флот в царствование Императора Николая I // Морской сборник. – 1896. Т. CCLXXIV. № 7. С. 35–42. Неофициальный отдел.
2. 330 ДАОО. Ф.2. Оп.1. Спр. 629. Про заснування при Одеському порту лоцманського цеху. 19 грудня 1862 р. – 1 березня 1863 р. 16 арк.
3. 288 ДАОО. Ф.1. Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. Оп.17. Спр. 114. Про заснування лоцманського цеху для проводки суден через Керченську протоку в порти Азовського моря. 22 грудня 1869 р. – 11 березня 1874 р. 16 арк.
4. 150 лет Гидрографической службы ВМФ: Исторический очерк. Л.: Главное Управление Навигации и Океанографии Министерства обороны СССР. 1977. 267 с.
5. История гидрографической службы российского флота / отв. ред. адмирал А. А. Комарин. СПб.: ГУНиО МО РФ. 1997. Т. 1. 634 с.
6. ДАОО. Ф.2. Оп.1. Спр. 775. Про заснування в Очакові лоцманського цеху та побудову для цього необхідних веслових суден. 4 листопада 1868 р. – 3 грудня 1869 р. 14 арк.
7. Приказы изданные по Морскому ведомству. (1864–1871 гг.). СПб.: Типография Морского министерства. 37 с.
8. ДАМО. Ф. 266. Миколаївська торгова митниця, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. Оп. 1. Спр. 71. Циркуляри, розпорядження Департаменту митних зборів та листування з начальником Одеського митного округу про ... заснування Миколаївського товариства лоцманів та його статут. 5 грудня 1868 р. – 3 грудня 1869 р. 135 арк.
9. Музей суднобудування та флоту (далі – МСФ): Фонди. Група збереження: Допоміжні документи (далі – Д. д.) – 63. Адрес-календарь и справочная книга Николаевского градоначальства на 1904 г. Николаев: Канцелярия Николаевского градоначальства. 1903. 265 с.
10. Дубенко К. І. Розвиток лоцманської справи у Миколаєві в XIX ст. // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв: Атол, 2004. С. 146–150.
11. ДАМО. Ф. 229. Канцелярія Миколаївського градоначальника, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. Оп. 1. Спр. 29. Листування Управляючого морським міністерством з Міністерством внутрішніх справ, департаментом поліції про зміни такси лоцманського збору для Товариства Миколаївських лоцманів. 16 червня 1899 р. – 7 червня 1901 р. 6 арк.
12. МСФ. Фонди. ПП–338. Статут Товарищества Николаевских лоцманов. СПб., 1900. 45 с.
13. Севастополь. Энциклопедический довідник / ред. - укл. М. П. Апошанська. Севастополь: Музей героїчної оборони і звільнення Севастополя, 2000. 688 с.
14. Сабо И. К. Историческое развитие лоцманской службы в России // Сборник кратких сведений по Морскому ведомству. СПб.: Типография Морского министерства, 1908. 92 с.
15. Отчет директора Гидрографического департамента Морского министерства за 1883 г. СПб., 1885. 290 с.
16. ЦДІАК. Ф. 356. Канцелярія Миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонської губернії. Оп. 1. Спр. 39. Про надання у Міністерство внутрішніх справ відомостей про збори, що стягуються у портових містах з товарів, що експортуються. 19 травня – 24 вересня 1860 р. 8 арк.
17. ДАМО. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 131. Розпорядження управляючого Морським Міністерством Лоц-командиру Товариства миколаївських лоцманів про стягнення платні на утримання криголама «Гайдамак» з пароплавів, що прибувають до Миколаївського порту. Листопада 1876 р. – 17 лютого 1901 р. 15 арк.
18. ДАОО. Ф.1. Оп.17. Спр. 82. Про Керч-Єнікальських лоцманів. 5 квітня – 18 грудня 1868 р. 108 арк.
19. ЦДІАК. Ф.692. Оп. 1. Спр. 1423. Інструкція службовцям судноплавного нагляду на водних шляхах сполучення Округу. 21 січня 1882 р. 48 арк.
20. ЦДІАК. Ф.692. Оп. 16. Спр. 7. Справа про знищення поліцейсько-лоцмейстерського посту в Дніпровських гирлах ураганом. 1888 р. 57 арк.
21. ЦДІАК. Ф.692. Оп. 16. Спр. 10. Листування з завідуючим поліцейсько-лоцмейстерського посту про діяльність вищезазначеного посту, заснованого у Дніпровських гирлах (Херсонська губернія) з метою недопущення порушень на водних просторах. 20 січня 1882 р. – 6 листопада 1885 р. 68 арк.
22. ДАМО. Ф. 255. Оп. 2. Спр. 15. Про умови каботажного плавання по Чорному та Азовському морях та Дніпровсько-Бугському лиману. 3 лютого 1915 р. – 2 лютого 1916 р. 254 арк.
23. О временных правилах для общества Николаевских лоцманов // Русское судоходство. 1889. № 80. С. 6–9. Правительственные известия.
24. ДАМО. Ф. 230. Оп.1. Спр. 13584. Зауваження Миколаївського військового губернатора до проекту Статуту Миколаївського товариства лоцманів. 9 лютого 1894 р. – 24 серпня 1896 р. 10 арк.
25. МСФ. Фонди. ПП–338. Статут Товарищества Николаевских лоцманов. СПб., 1900. 45 с.
26. Устав Общества Николаевских лоцманов // Русское судоходство. СПб., 1903. № 2. Раздел 1. Указания и распоряжения правительства. С. 1–27.
27. ЦДІАК. Ф.692. Оп. 16. Спр. 10. Листування з завідуючим поліцейсько-лоцмейстерського посту про діяльність вищезазначеного посту, заснованого у Дніпровських гирлах (Херсонська губернія) з метою недопущення порушень на водних просторах. 20 січня 1882 р. – 6 листопада 1885 р. 68 арк.
28. МСФ. Фонди. Д. д.–60. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 г. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Электрическая типолитография бр. Л. и И. Белопицких. Николаев. 1914. 366 с.
29. Ишимов В., Лукин А. Обманчивая тишина. Москва: Молодая гвардия, 1966. 288 с.

Крикалова І.В.
(*м. Миколаїв*)

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Перші профспілки на Миколаївщині виникли на хвилі масових страйків у листопаді 1905 року. 1917 р. в період української революції розпочалася нова сторінка в історії профспілкового руху Миколаївщини. У м. Миколаїв на 01 квітня 1917 р. налічувалося 20 професійних та виробничих спілок загальною кількістю членів – 9627. Найбільш чисельними були спілки металістів – 594 членів, будівельних робітників –

2000 членів та портових робітників – 3386 членів.

Миколаївська професійна спілка робітників металістів була утворена у квітні 1917 р., нараховувалося 594 членів спілки, на 01 січня 1918 р. – 17200, на 01 квітня 1918 р. – 17570, на 01 січня 1919 р. – 10894, на 01 липня 1919 р. – 8843, на 01 січня 1920 р. – 4263, на 01 серпня 1920 р. – 6000, на 01 січня 1921 р. – 7689, на 01 серпня 1920 р. – 8000 [1, арк. 2].

У лютому 1918 р. була проведена об'єднана конференція фабрично-заводських комітетів та цехових комітетів заводів «Наваль» та «Руссуд» м. Миколаїв щодо передачі заводів радянській владі у місті [2, арк. 3-3 зв.].

Водночас з великими професійними спілками у м. Миколаїв розпочали діяльність багато невеликих профспілкових організацій, котрі об'єднували працівників споріднених професій.

Так, у серпні 1918 р. був прийнятий статут професійної спілки працівників пралень та фарбувальників м. Миколаїв [3, арк. 157-158 зв.].

Статут професійного товариства «Спілка робітників друкованої справи» м. Миколаїв Херсонської губернії був затверджений Херсонським окружним судом 27 вересня 1918 р. У липні 1919 р. вказаною спілкою було введено тарифні ставки для працівників [4, арк. 80-85, 108].

Профспілковою діяльністю робітники та працівники установ та підприємств досить часто займалися у робочий час, що викликало незадоволення керівництва. Так, дирекція Миколаївського гвоздильно-дротяного заводу 20 грудня 1918 р. вказала членам заводського комітету про необхідності працювати у робочий час, а громадською роботою займатися у вільний від роботи та безоплатний час [5, арк. 14].

У березні 1919 року були укладені колективні договори між спілкою металістів та заводоуправліннями заводів «Наваль», «Руссуд», «Темвод» із зазначенням умов праці робітників, тарифних ставок, норм виробництва та заробітної плати, умовами найму та звільнення робітників, погодинних ставок заробітної плати тощо [6, арк. 27-39].

На делегатських зборах членів спілки металістів, що відбулися 06 жовтня 1919 р. було вирішено питання щодо розподілу коштів від членських внесків: 25 відсотків – крайовому бюро, 20 відсотків – склав страйковий фонд, 10 відсотків – місцевій раді професіональних спілок, 5 відсотків – до фонду безробітних, 5 відсотків – для проведення культурно-освітніх заходів, 35 відсотків – на організаційну роботу спілки. На цих зборах розглядалося також питання щодо необхідності утворення у м. Миколаїв спілки професійних товариств під назвою «Рада професійних спілок міста Миколаєва» [7, арк. 50-52 зв.].

Цей профспілковий орган був утворений у квітні 1919 р., цього ж місяця радою професіональних спілок м. Миколаїв було зареєстровано статут професійної спілки агрономів м. Миколаїв та його округи. Метою спілки було сприяти розвитку сільського господарства району, надання селянству агрономічної допомоги [8, арк. 271, 187-189 зв.].

20 жовтня 1919 р. прийнято статут ради професійних спілок м. Миколаїв, що мав сприяти розвитку професійних спілок працівників та робітників м. Миколаїв, об'єднанню їх між собою, надати захист правових, економічних та професійних інтересів робітників та службовців, сприяти культурному розвитку членів спілок, розширенню загальної професійної освіти тощо [9, арк. 54-56 зв.].

1919 р. діяла професійна спілка робітників «Харчпрому», членські внески на 01 грудня 1919 р. становили 8679 крб. 41 к., вступні внески – 185 крб., перераховано до страйкового фонду – 3471 крб. 76 к. [10, арк. 71].

Новий етап відродження профспілкових організацій України, зокрема на Миколаївщині, розпочався у січні 1920 року з відновлення діяльності губернської ради профспілок.

У цей період відновлюється робота багатьох галузевих профспілок міста. Так, у лютому 1920 р. поновила діяльність професійна спілка наглядачів дворів, кучерів та жіночих хатніх службовців м. Миколаїв, голова спілки звернувся до губернської ради профспілок щодо її реєстрації, зазначивши, що за два дні з відкриття було отримано 317 крб. членських внесків та затверджено 8-ми годинний робочий день для членів спілки [11, арк. 155, 144].

1920 р. йшов процес становлення організаційної структури галузевих профспілок Миколаївщини. Часто до галузевих професійних спілок входили різнопланові установи та організації. З метою упорядкування роботи, губернською радою профспілок було рекомендовано переглянути їх склад. Так, у листі організаційно-інструкторського відділу Херсонської губернской ради профспілок до спілки муніципальних працівників (профе-

сійна спілка працівників всіх установ та підприємств Миколаївського міського громадського самоуправління) м. Миколаїв від 27 квітня 1920 р № 677 були зазначені установи та підприємства, що мали входити до складу спілки: міські боїни, санітарний обоз, водопровідні майстерні, водопровідна секція при комунальному відділі, пожежна спілка, службовці та робітники цвинтару, будівельно-ремонтна секція при комун відділі, працівники пралень та фарбувальники, перукарі, службовці. Було рекомендовано виключити з членів спілки (з переходом в інші професійні спілки) такі установи та організації: трамвайний парк, трамвайний відділ, електрична станція, електричний відділ, лікарняні установи, відділи продовольства та просвіти, біржа труда, фінансовий відділ. На той час до складу вказаної профспілки входило 1425 членів [12, арк. 91, 13-14].

У м. Миколаїв на 01 серпня 1920 р. налічувалося 19 спілок з загальною кількістю членів 10414 [13, арк. 2].

Херсонська губернская рада професійних спілок м. Миколаїв у зверненні до всіх профспілок та відділів Всеросійських виробничих спілок Херсонської губернії у 1920 р. зазначала ряд важливих питань профспілкових організацій: необхідність проведення роботи з організації праці, боротьби з економічною розрухою, організаційного будівництва профспілок [14, арк. 264].

У травні 1920 р. у м. Миколаїв відбувся І губернский з'їзд профспілок, на котрому були присутні 130 делегатів (партійний склад з'їзду становив: 82 комуністів та співчуваючих, 32 безпартійних, 6 меншовиків та співчуваючих, 4 лівих есерів, 4 правих есерів, 1 анархіст) від 64 професійних спілок, що об'єднували 24079 членів. Із 130 делегатів за різними формальними причинами було виключено 3 делегати. Були розглянуті питання щодо тарифної політики, трудової дисципліни та повинності, соціального забезпечення, охорони праці, щодо організації професійних спілок, культурно-просвітницької діяльності. Резолюція щодо тарифної політики була прийнята переважною більшістю (106 проти 8), щодо загальної трудової повинності – одногослосно [15, арк. 28 зв.-35].

Виходячи з вимог того часу, 1920 р. у складі губернської профради діяв військово-мобілізаційний відділ. Мобілізації підлягали члени профспілок чоловічої статі у віці від 20-ти до 43-х років, за винятком членів спілок залізничників, водного транспорту. Родини мобілізованих членів спілок мали отримувати середній заробіток, з відрахуванням червоноармійської платні [16, арк. 180-180 зв.].

З проведенням І губернского з'їзду профспілок значно поживавішала робота галузевих профспілкових організацій Миколаївщини. Вже 06 травня 1920 р. відбувся губернский з'їзд членів Всеросійської спілки працівників мистецтва м. Миколаїв. Були присутні делегати Херсонської спілки, м. Александрія, м. Єлисаветград. На з'їзді були прийняті рішення щодо включення до членів спілки працівників мистецтва ювелірів, граверів, фотографів та створення секцій: артистичної, музикальної, технічної та образотворчого мистецтва [17, арк. 8-9 зв.].

Спілка працівників «Всеробітземліс» у Миколаївській губернії розпочала роботу у березні 1920 р., до її складу входили представники спілок агрономів, землемірів, сільськогосподарських машиністів, ветеринарів. Перший губернский з'їзд спілки відбувся у жовтні 1920 р., був затверджений план робіт та обрано правління. Для поліпшення роботи вже у січні 1921 р. до правління було дообрано 10 членів. Та лише після 3-го губернского з'їзду – 23 жовтня 1921 р. розпочалась робота профспілки: діяли шість відділів: оргвідділ, економічний, загальний, культпросвітвідділ, відділ з охорони праці, тарифний відділ [18, арк. 450-452].

1920 р. формувалися нові керівні органи галузевих профспілок. Так, 23 серпня 1920 р. відбулося засідання нового складу членів правління губпросвіти, де були сформовані такі відділи: організаційний, тарифно-нормувальний, відділ охорони праці, культурно-просвітний, дисциплінарний суд, продовольчий відділ [19, арк. 146].

Слід зазначити що діяльність повітових професійних спілок також відновилася у 1920-1921 рр. До професійної спілки працівників комунального господарства Вознесенського відділення у липні 1921 р. у м. Вознесенськ входило 127 членів (з

них чоловіків – 99, жінок – 17, підлітків – 11), у повіті нараховувалося лише 3 членів [20, арк. 1-1 зв.].

У грудні 1920 р. відбувся II губернський з'їзд профспілок, на котрому були присутні делегати від 34 професійних спілок [21, арк. 5-5 зв.]. У липні 1921 р. відбувся III губернський з'їзд профспілок, на котрому були присутні 296 делегатів (з них – 284 чоловіків, 12 жінок) від 25 професійних спілок [22, арк. 655].

Саме в ці роки розпочалася практика підписання колективних договорів, тарифних угод. При профспілках працювали клуби, будинки-читальні, школи лікнепу, функціонували комітети допомоги потерпілим від голоду, створювалися притулки для дітей тощо.

Діяльність відділів губернської ради професійних спілок у 1921 р. проходила досить цілеспрямовано та наполегливо.

Робота тарифного відділу губспілки у 1921 р. полягала у розробці та впровадженні основних норм оплати праці та преміювання, проводилися перевірки професійних спілок щодо норм відрядної оплати та системи преміювання (були перевірені преміальні системи працівників освіти, медичних працівників, спілки харчовиків тощо). Так звані «калькулятори» провели обстеження 17 міських підприємств щодо встановлених розцінок на окремі види робіт та видів преміювання [23, арк. 180-181].

Організаційний відділ складав зведення щодо діяльності галузевих профспілок, надавав статистичні відомості щодо кількості членів профспілок, розробляв форми анкет. Фінансовою секцією (розпочала роботу у квітні 1921 р.) вказаного відділу проводилися перевірки та складалися кошториси спілок, розроблялася єдина система ведення рахівництва у галузевих профспілках, стягнення профспілкових внесків. З 15 по 22 лютого 1921 р. у м. Миколаїв та м. Херсон було проведено профтиждень.

Відділом охорони праці Миколаївської губернської профспілкової ради к серпню 1921 р. було перевірено та проведено нормування робочого часу (встановлено для дорослих працівників – 8-ми часовий робочий день, для підлітків 16-18 років – 6-ти часовий, для малолітніх 14-16 років – 4-х часовий). Понаднормові роботи допускалися інспекторами праці та профспілками у виключних випадках. Слід зазначити, що відділи охорони праці були утворені при всіх 19 галузевих профспілках

м. Миколаїв [24, арк. 32-32 зв., 37-38].

На 01 серпня 1921 р. у м. Миколаїв налічувалося 18 спілок з загальною кількістю членів 31629. Серед них найбільш численними були такі професійні спілки: робітників металістів – 8000 членів, харчовиків – 1121 членів, працівників радянських та громадських установ – 1216 членів, працівників медично-санітарної справи «Медсанпраця» – 4800 членів, залізничників – 1300 членів, будівельних працівників – 1855 членів та спілки «Всеробітземліс» – 1797 членів.

На 01 січня 1922 р. у м. Миколаїв налічувалося 19 спілок з загальною кількістю членів 33882 [25, арк. 2].

Профспілкові організації Миколаївщини, що були утворені на тлі революційного настрою суспільства того часу, безумовно, відіграли значну роль в історії громадських організацій та підтвердивши свою необхідність, продовжують свою роботу.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО), ф. Р-778, оп. 1, спр. 304.
2. Там саме, ф. Р-852, оп. 1, спр. 13.
3. Там саме, ф. Р-779, оп. 1, спр. 10.
4. Там саме, спр. 126.
5. Там саме, ф. Р-775, оп. 1, спр. 4.
6. Там саме, спр. 9.
7. Там саме, спр. 10.
8. Там саме, ф. Р-779, оп. 1, спр. 1.
9. Там саме, ф. Р-775, оп. 1, спр. 10.
10. Там саме, ф. Р-779, оп. 1, спр. 136.
11. Там саме, спр. 10.
12. Там саме.
13. Там саме, ф. Р-778, оп. 1, спр. 304.
14. Там саме, ф. Р-779, оп. 1, спр. 1.
15. Там саме, ф. Р-778, оп. 1, спр. 636.
16. Там саме, ф. Р-779, оп. 1, спр. 9.
17. Там саме, спр. 101.
18. Там саме, спр. 56.
19. Там саме, спр. 151.
20. Там саме, ф. Р-766, оп. 1, спр. 17.
21. Там саме, ф. Р-779, оп. 1, спр. 5.
22. Там саме, спр. 46.
23. Там саме, спр. 42.
24. Там саме, спр. 154.
25. Там саме, ф. Р-778, оп. 1, спр. 304.

Коваль Г. П.

(с. Новосафронівка)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИКОЛАЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ В ВОПРОСАХ КОНКИ, ВОДОПРОВОДА, ОЗЕЛЕНЕНИЯ, ТОРГОВЛИ В 1898 ГОДУ

История каждого населенного пункта складывается с переплетения разных комплексов проблем, деятельности множества организаций, предприятий, людей, отношения их между собой и окружающим миром. Не был исключением и Николаев с его городской думой. Историей деятельности Николаевской городской думы в вопросах городского хозяйства и торговли занимались историки Марченко О.М. [1], Черемисин О.В. [2], Цибуленко Л.О. [3] [4], занимался этими вопросами и автор [5] [6] [7] [8] [9]. В статье автором показано деятельность Николаевской городской думы в вопросах конки, водопровода, озеленения, торговли в 1898 году.

Тише едешь – дальше будешь... от того места, куда едешь. Эта мудрая поговорка служила руководящим началом в деятельности Николаевского муниципалитета. Так подвигались в Николаеве многие вопросы: водопроводный, электрического освещения, по устройству нового мясного ряда, по благоустройству рыбного рынка, по сооружению аналитической станции для исследования пищевых продуктов и так далее без конца. Для разработки всех мало-мальских важных вопросов дума избирала особые комиссии, назначение которых, как указал многолетний опыт, – заключалась в том, чтобы безвозвратно поглощать благие начинания, выдвигаемые на очередь

требованиями времени. В Николаеве водопроводный вопрос тянулся с 1884 года; предложения от разных предпринимателей на устройство электрического освещения стали поступать в управу в 1892 году; о необходимости благоустройства рыбной площади говорили в думе в течении 10 лет (с 1888 года) и так далее. Некоторые из подобных вопросов пережили целое поколение гласных, оставшись нерешенными; таким образом, для решения их оказывается у нас мало целой жизни одного поколения. Несомненно, что «ум хорошо, два – лучше»; но отчего это у нас выходит так, что чем больше умов, тем запутаннее становится дело и тем меньше получается шансов на благополучное его разрешение, и если уж в решении общественных дел так неизбежны комиссии с подкомиссиями, то было-бы желательнее делать исключение для второстепенных вопросов, разработку которых можно было-бы возложить на городскую управу. От этого много выиграли-бы те текущие дела, которые не требуют глубокомысленного размышления многочисленной комиссии, тем более, что коллегии управы возможно на законном основании понудить к срочному решению того или иного вопроса, тогда как неоплачиваемый труд комиссии никак не укладывается в рамки срочности и аккуратности [10].

Огромное значение для развития города Николаева играла конно-железная дорога.

10 февраля состоялось очередное заседание Николаевской городской думы, которое посвящено было рассмотрению, между прочим, ходатайства представителя анонимного бельгийского общества николаевских конно-железных дорог, Гоосенса, о сложении с общества штрафа в сумме 2100 рублей. Этот штраф был наложен городом на общество за различные нарушения последних договорных условий. Так, по контракту общества с городом, оно обязано страховать свой подвижной состав на имя города, чего общество в свое время не сделало, а застраховало все вагоны от своего имени. На неоднократные напоминания со стороны управы о присылке страховых полисов на имя города, Гоосенс отмахивался и в это время все продолжал требовать от города возврата ему 2500 рублей залога, удержанных городом от первоначальной суммы залога в 5000 рублей. Кроме того, город нашел нарушение заключенного в июле 1897 года дополнительного договора, по которому первая линия «конки» определяется: от часовни, на Привозном рынке, до угла 3-й Военной и Столярной улиц, тогда как со дня открытия линии вагоны «Конки» циркулируют только до Военного рынка. На это также неоднократно было обращено внимание представителя бельгийского общества, но он многозначительно отмахивался. Наконец терпение управы закончилось и она наложила штраф. Едва состоялось журнальное постановление управы об оштрафовании общества, как на другой-же день, а именно 29 января, Гоосенсом было представлено полисы на застрахование вагонов с надписью о передаче их городу. Магическое действие штрафа сейчас-же сказалось, а затем последовало и ходатайство о сложении штрафа, причем, конечно, нет недостатка в оправданиях, почему вагоны ходят только до Военного рынка, а не до 3-й Военной улицы. Это оправдание, впрочем, не выдерживает критики. Говорится, например, что вагоны не могут ходить до 3-й Военной улицы потому, что вокзальная линия не окончена... Вокзальная-же линия имеет столько общего с линией от Военного рынка до 3-й Военной улицы, сколько Панамский перешеек с Суэцким каналом. Как и следовало ожидать, дума не придавала значения этому оправданию и постановила выждать до 1 апреля, с тем, что если к этому времени анонимное общество не соизволит поддерживать сообщение до 3 Военной улицы, то штраф не будет сложен. Вообще надо заметить, что общество не особенно склонно к точному выполнению договорных обязательств; город это отлично заметил и решил быть с обществом осторожней [11].

Также концессионером Николаевской конки предложено лошадиную тягу заменить электрической энергией. Желание – очень похвальное хотя-бы по той причине, что перестанут мучить лошадей, которые, как показал опыт, не выносят и трех месяцев работы по нашим улицам, из которых, например, Одеская имеет непрерывный подъем на протяжении 600 сажней. Но условия были невозможными для города. Концессионером затребовано: продлить срок концессии с 35 на 55 лет, выбросить из договора обязательство концессионера отчислять в пользу городской касс известный процент из годовых доходов «конки», отдалить срок выкупа городом всего предприятия и так далее. Само собою разумеется, городская комиссия отнеслась к этому предложению отрицательно, но, кажется, хватила также через край: в виду того, что введение в дело электрической энергии внесет за собою полную ликвидацию одних существующих приспособлений и капитальное переустройство других, справедливость требует принять во внимание необходимые на это затраты и сделать концессионеру некоторую, пропорциональную предстоящим расходам, льготу. Наиболее удобно в этом случае льготой – было-бы продление концессии на 6-8 лет, а может быть и меньше, смотря по той цифре, какую выразится дополнительный расход на переустройство. Этот пункт соглашения представляется менее обременительным для города, ибо нет существенной разницы между сроками концессии в 35 и в 40 лет, при условии получения городом известного процента с дохода «конки» и при оставлении за городом права выкупа предприятия; если оно будет очень выгодно, то ничто не мешает городу осуществить этот выкуп и сделаться полным хозяином всего предприятия. Как-бы то ни было, но городскому управ-

лению следует идти на встречу задуманной концессионером реформе [12].

Существовало предположение изменить направление линии конно-железной дороги, идущей в Спасск, а именно: линия пойдет не по Адмиральской улице, мимо здания думы, где в высокаторжественные дни бывают войсковые парады, молебны и прочее, а по смежной Никольской улице, ведущей по прямой линии в Спасск. Это новое направление было бы выгодно и для публики, как уменьшающее длину объезда [13]. Предложение было сделано исполняющим дела военного губернатора, контр-адмиралом А.В.Федотовым [14].

5 мая было экстренное заседание нашей думы для решения вопроса об изменении направления конно-железной дороги в Спасское урочище. По этому поводу управой, совместно с городской комиссией, представлено в думу доклад, в котором рекомендовано следующее направление конки: от Соборной улицы по Никольской до Наваринской, по Наваринской до Потемкинской и по этой последней в Спасск. Вместе с тем, признается необходимым, в интересах жителей, направить линию, выходящую на Военный рынок, не к кладбищу, как это проектировалось в начале, а к городской больнице, близ которой находится казармы, сводный лазарет, полицейская часть, морской госпиталь, приют и густо заселенная слободка. На все эти изменения получено полное согласие и представителя дороги [15].

Другим чрезвычайно важным для Николаева вопросом был водопроводный. Он породил в городе две партии – приверженцев киевской канализации Фадеева и сторонников подпочвенного водоснабжения Смеркера. Проект водопровода был сдан городской комиссией на разработку обществу врачей и отделению технического общества. От членов этих почтенных учреждений пришлось слышать, что комиссия задала им академическую работу и что по некоторым из постановленных вопросов приходится сочинять целые ученые трактаты, на что требуется много времени. Всю эту многотомную работу комиссия предполагала преподнести на благоусмотрение думы. Зная уклончивый характер городской комиссии, не имеющей по этому делу своего собственного мнения, следовало ожидать, что в данном случае комиссия даст такое заключение, что, с одной стороны, нельзя не сознаться, а с другой – нельзя не признаться, другими словами: мы заварили кашу, а вам не угодно ли расхлебывать. После долгих и томительных ожиданий последнего слова комиссии, обе враждебные партии прониклись единомыслием: желанием видеть многострадальный водопроводный вопрос представленным возможно скорее на решение думы. Сумеет-ли дума ориентироваться в путанице, над которою два года трудилась комиссия с усердием, достойным лучшего применения, – это другой вопрос. Важно то, что решении этого дела в думе делается, наконец, ясным – чего хотят представители нашего муниципалитета [16].

Влияли на решение водопроводного вопроса и кадровые назначения. Председатель водопроводной комиссии В.Ф.Соболев в начале марта сдал свою должность, по болезни, члену комиссии А.И.Косякову. Предполагалось, что отличающийся стремительностью действий Косяков даст толчок приостановившемуся в своем течении водопроводному делу [17].

На внешний вид города Николаева влияли многие факторы, в том числе отношение жителей к порядку, санитарным нормам, древесным насаждениям.

Штат полиции Николаева в 1898 году был более чем скромный, а горожане находились еще в такой стадии развития, когда для исполнения всех требований, предъявляемых общественным сожителем, необходимо почти у каждого обывателя поставить околоточного. Отсюда – нескончаемый ряд всяческих нарушений: санитарных, строительных, пожарных и так далее. Учиняемые обывателями безобразия – не поддаются описанию. Уничтожение на улицах древесных насаждений, порча оград и скамеек в скверах, рассылка грязных анонимов, выпускание из дворов на улицы помоев и тому подобное, все это практиковалось невозбранно, и особенно под покровом ночи. Происходили систематические выпускания на улицы соержимого в ретирадае. Это безобразия практиковали ассенизационные конторы для сокращения времени по очистке этих мест. В таких случаях городская управа штрафовала провинив-

шегоса десятью рублями. Но что такое для ассенизатора десять рублей, если из десяти učinяемых им безобразий – он поймается на одном? Простой расчет говорит, что он, все-таки, останется в барыше, ибо вместо 2-3 концов за город в течении ночи, он упрощенным способом делает десять концов. А, между тем, сколько санитарного зла приносили ассенизаторы населению города: разливаемые на улицах нечистоты, заключающие в себе массу болезнетворных начал, высыхали, насыщали уличную пыль, и, при малейшем ветре, наполняли воздух, которым дышали жители. Не удивительно, при этом, если в домах, где гигиенические условия поставлены наилучшим образом, внезапно появлялись дифтерит, скарлатина, тиф и так далее. Очевидно, вышеупомянутые санитарные нарушения имели все признаки уголовного преступления и городской управе, в интересах охранения народного здоровья, следовало бы, не ограничиваясь штрафами, которые было необходимо удешевить, привлечь ассенизаторов к уголовной ответственности [18].

Николаев, не в пример новым городам, в конце XIX века не имел ни садов, ни скверов, ни бульваров, в смысле принадлежности их городскому управлению, за исключением небольшого Манганаринского сквера, отданного городской управою в пользование общества охранения народного здоровья. Все остальное до этой части принадлежало морскому ведомству, а именно: Приингульский бульвар, Аркасовский сквер и обширная площадь Спасского урочища и Лесков. Окончательное укрупнение этих местностей за морским ведомством произошло при главном командире Черноморского флота адмирале Аркасе, бывшем почетном гражданине нашего города. Городское управление, задумав восполнить этот пробел в своем хозяйстве, приступило к насаждениям на свободных городских площадях; так, в течении 1896 – 1898 годов, оно устроило один сквер против обсерватории, другой – против зимнего морского собрания и, наконец, устраивает бульвар по всей длине Садовой улицы, протяжением около двух верст. К сожалению, благие начинания городской управы разбиваются о дикие нравы наших обывателей: так, на Садовой улице, в первую-же ночь по устройстве ограды, было уворовано более 100 труб, а затем систематически вырываются из земли молодые насаждения, которые не редко тут же и оставляются. Следует добавить к этому, что подобное возмутительное отношение к растительности наблюдается и в самых бойких частях города, где европейские дикари конца XIX века безнаказанно портят и уничтожают деревья на тротуарах, а попутно с этим разбиваются уличные фонари. Как это ни странно, а приходилось согласиться с тем, что для охраны общественных насаждений необходимы сторожа, вооруженные нагайками [19].

Одна из отраслей городского благоустройства, – древесные насаждения на площадях и тротуарах, – стоит у нас вне какого-бы то ни было надзора. У нас прекрасно произрастают акации, тополи, шелковица и прочее; но все это преждевременно погибает только потому, что некому позаботиться о правильном уходе за растительностью. С наступлением весны, а нередко и среди зимы, начинается на улицах беспощадная обрезка деревьев, причем за это дело берутся какие-то неизвестные «ботаники», получающие за свой труд, кроме денежной платы, все обрезанные на деревьях сучья; поэтому деревья обрезаются вплоть до стволов; такая система ухода за деревьями приводит к тому, что лучшие экземпляры их погибают в 3-4 года. В устранение этого варварского обращения с уличными насаждениями, местный отдел Российского общества садоводства обращался в городскую управу с заявлением, в котором просил об издании обязательных постановлений, в силу которых уличные насаждения считались-бы городской собственностью; затем, за домовладельцами оставить право насаждения на их тротуарах деревьев, но уход за ними должен быть отдан исключительно в руки городских садовников. В Николаеве высказывалась надежда, что городская управа, при помощи компетентных лиц, поставит наконец эту отрасль благоустройства на должную высоту [20].

Историю деятельности торгового-финансового отделения Николаевской городской управы в деле водворения на базарных площадях порядка и благоустройства оценено поговоркой: «Усердие не по разуму, или стрельба из пушек по воробьям».

Прежде всего замечено, что деятельность того или иного отделения управы, помимо общих руководящих начал, получало окраску от управляющего этим отделением члена управы. В данном случае эту окраску давал член управы И.А.Бойкин. Каждое очередное заседание думы – бенефис И.А.Бойкина, ибо две трети докладов принадлежали торгового-финансовому отделению. Эти доклады – пространные, высоким слогом изложенные трактаты по поводу отдачи с торгов двух-жестяно-посудных лавочек, или отвода по окладу мест лицам, торгующим старою ветошью. Обыкновенно, в этих докладах густыми красками обрисовывается упорство торговцев, наотрез отказывающихся садиться в захолустных углах базарной площади, в которых приходится не торговать, а волком выть, или черная неблагодарность зеленщиц, не умеющих проникнуться высоким назначением быть дойной коровой, от которой городская касса требует ежегодно надбавку на 10 процентов. Сколько помнится, в прежние времена городская дума не занималась такими пустяками: все это улаживала управа и ублажала так, что и касса была не в убытке и торговцы не роптали. В последнее время объектом для экспериментов Бойкина сделалась базарная мелкота: торгующие в миллионном ряду шапками и башмаками, торговцы ветошью и группа голодающих ремесленников, занимающихся на открытом воздухе починкою старых сапог. Во имя высших соображений о благоустройстве – их согнали с насиженных мест. Ежедневно по утрам они торчат у подъезда городской управы в ожидании милостивого решения их горькой участи. Но эти ожидания – напрасны; просители идут к губернатору; получаются запросы; завязывается переписка; составляются новые доклады. В чем же заключается по существу домогательство управы? Возьмем на выдержку торговлю ветошью. Эта торговля производится в миллионном ряду из лавочек, а управа почему-то требует, чтобы торговали из рундуков, то есть из таких помещений, в которых нельзя укрыться от дождя и солнечного зноя и вдобавок нельзя товар оставить на ночь, а нужно ежедневно увозить его домой. Торговцы говорят, что перевозка товара домой и обратно на базар принесет им разорение, а управа ссылается на свое журнальное постановление, сделанное по настоянию члена управы. Очевидно, член управы хочет управлять живым делом на базаре на основании особых принципов, по заранее составленной, мертвой формуле. И выходит по этой формуле, что люди, зарабатывающие латаньем старых сапог 20-30 копеек в сутки, сразу лишаются этого грошевого заработка и обрекаются с семьей на голоданье, оказывается, что член управы, заведующий торговым отделением, стреляет из пушек по воробьям, тогда как для этих выстрелов имеются в его отделении другие, более крупные птицы [21].

Николаевский городской голова В.А.Даценко в начале мая предложил заведующему базарами члену управы И.А.Бойкину разработать вопрос о постройке городского рыбного ряда на базаре и о сооружении на скотобойнях городских салганов для вытопки сала. Оба эти вопроса давно уже стояли на очереди [14]. Николаевский главный базар было признано считать благоустроенным: вместе с замощением базарной площади, городское управление сделало новую планировку торговых рядов и, частью на свой счет, частью на счет арендаторов, построило лавки и навесы. Это переустройство базарной площади почему-то не коснулось рыбного рынка, остающегося и по сей день в самом неприглядном виде. Высказывалось мнение, будто-бы этот рынок нельзя улучшить до сооружения водопровода; это справедливо только отчасти, ибо, прежде всего, рыбные столы совсем не защищены от дождя, пыли и солнечного припека, и в этом отношении можно сделать многое для благоустройства рыбного базара даже при небольшой затрате – в 25-30 тысяч рублей. Управа надеялась, что Бойкин справится с поставленной задачей в непродолжительном времени [15].

Также значительным в Николаеве был вопрос с мукой. В виду вздорожания муки в начале мая, дума увеличила таксу на печеный пшеничный и ржаной хлеб на полкопейки за фунт [13]. Пекари Николаева вели дружную атаку против городской управы, настойчиво требуя увеличения таксы на полторы копейки на фунт всех сортов печеного хлеба. По рекомендации управы, дума в своем последнем заседании подняла таксу на

полкопейки, но пекари этим не были удовлетворены, указывая на значительное повышение в последнее время цен на зерно и на муку и угрожая прекратить производство хлеба. Дела обострились так, что городской управе, видимо упорствующей в этой борьбе, придется уступить, ибо против очевидного факта крайнего вздорожания всех сортов зернового хлеба идти невозможно. Следует, однако ж, принять во внимание, что повышение цен на муку не соответствует повышению цен на зерно: первое слабее второго, по той причине, что заграничный спрос усилился собственно на зерно; мука же старого помола поднялась в цене около 40 копеек на пуд, тогда как цена пшеницы поднялась, по сравнению с ценами прошлого года, на 70-80 копеек за пуд. Поэтому, следует думать, что увеличение таксы на печены хлеб на одну копейку на фунт оградит пекарей от убытков [15].

Таким образом, мы видим, насколько интенсивной, насыщенной, продуктивной, разнообразной была деятельность Николаевской городской думы в вопросах конки, водопровода, озеленения, торговли в 1898 году, каким было отношение гласных, предпринимателей, должностных лиц, жителей города к этим вопросам.

Список использованных источников и литературы

1. Марченко О.М. Міське самоврядування на півдні України за реформою 1870 року: сутність, функції та діяльність // Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного Університету. – Вип. 4(5). – Запоріжжя, 1999. – С. 179-188.
2. Черемісін О.В. Міське самоврядування Херсона, Миколаєва, Одеси в 1785–1870 рр. – Херсон: Олді-плюс, 2018. – 183 с.
3. Цибуленко Л.О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття. – Херсон: ХЮІ НУВС, 2003. – 160 с.
4. Цибуленко Л.О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва і Херсона у розвитку транспортних систем Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск VII. – Запоріжжя, 1999. – С. 187-195.
5. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі торгівлі в кінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович // [Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили]. Наукові праці. Випуск 4. 2002. Том 17. – С. 78 – 82.
6. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі озеленення міста Миколаєва в кінці ХУІІІ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Миколаїв. 2006. – С. 112 – 115.
7. Коваль Г.П. Миколаївська міська дума та побудова в Миколаєві лінії електричного трамвая. // Коваль Геннадій Павлович // Краснавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. Миколаїв: ОПППО, 2008. – № 1. – 88 с. – С. 34 – 45.
8. Коваль Г.П. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі благоустрою міста Миколаєва в ХІХ – на початку ХХ століття. // Коваль Геннадій Павлович // Краснавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – № 1. – Миколаїв: ОПППО, 2007. – 90 с. – С. 35 – 40.
9. Коваль Г.П. Вопросы строительства трамвая в порту в работе Николаевской городской думы в 1914 году. // Коваль Геннадій Павлович // Минувле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково – практичної краснавчої конференції з міжнародною участю (14 – 15 вересня 2017 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка – Херсон: Гілея, 2017. – 212 с. – С. 70 – 72. Коваль Геннадій Павлович.
10. Одесский Листок. – 1898. – № 66, 10 (22) апреля.
11. Там же. – № 43, 15 (27) февраля.
12. Там же. – № 62, 7 (19) марта.
13. Там же. – № 85, 1 (13) мая.
14. Там же. – № 89, 5 (17) мая.
15. Там же. – № 90, 6 (18) мая.
16. Там же. – № 51, 24 февраля (8 марта).
17. Там же. – № 59, 4 (16) марта.
18. Там же. – № 63, 8 (20) марта.
19. Там же. – № 77, 21 апреля (3 мая).
20. Там же. – № 37, 9 (21) февраля.
21. Там же. – № 54, 27 февраля (11 марта).

Скарлат Н.Н., Луцива И.В.
(г. Николаев)

МАРТОВСКОЕ ВОССТАНИЕ 1918 ГОДА В НИКОЛАЕВЕ ПРОТИВ НЕМЕЦКО-АВСТРИЙСКИХ ОККУПАНТОВ

В 2019 году исполняется 105 лет с момента начала Первой мировой войны (1914-1918). Ровно сто лет прошло с того момента, как человечество вошло в новый этап ведения войны, когда смерть была «поставлена на конвейер». Новейшие для того времени виды оружия беспощадно косили миллионы людей, и человек без особого труда уничтожал себе подобных. В прежние, советские времена, эта война, именуемая «империалистической», не была избалована вниманием историков. Советские историки рассматривали её как неизбежную патологию, вышедшую из последней стадии капитализма-империализма. И собственно, рассматривали её как пролог Гражданской войны. Именно этим в наше время и вызывает особый интерес эта война, ведь для наших дедов и прадедов она как-то незаметно перешла из «Второй Отечественной» (как её тогда именовали) в Гражданскую.

Многие военные конфликты, имевшие место на просторах бывшей Российской империи в 1918 году, можно рассматривать как эпизод Мировой войны, либо как Гражданской. Вообще, в 1918 году боевые действия на Восточном фронте не прекратились даже после подписания Брестского мира. Войска Четвертого союза несли большие потери, суммарно засчитывая их в общие потери, понесённые в период Первой мировой войны. И только за первые шесть месяцев пребывания в Украине, войска Центральных держав потеряли несколько десятков тысяч солдат. Сюда входят потери, понесённые в боях с большевиками, анархистами Н. Махно и другими многочисленными повстанцами. Несколько тысяч оккупантов погибло

при подавлении восстаний на юге Украины - в Николаеве и Херсоне, в марте 1918 года.

В советский период восстание николаевского пролетариата против оккупантов в марте 1918 года рассматривалось как борьба с интервентами в период Гражданской войны.

Сейчас, когда Советский Союз в прошлом, актуальность «однобокого» изучения тех событий отпадает, и теперь героическое восстание и бои в городе весной 1918 года можно рассмотреть как малоизвестную битву местного значения времён Первой мировой войны.

В первые годы войны Николаев (с населением чуть более 100 тысяч человек) являлся тихим, провинциальным и заштатным, будучи одним из городов обширной Херсонской губернии, находясь при этом далеко от линии фронта. И вообще, к моменту описываемых событий, к 1918 году, за всю свою предыдущую, 129-летнюю историю, Николаев не знал оккупации. Никогда до того времени сапог вражеского солдата не ступал на землю Николаевщины. И одна только мысль о том, что немцы когда-нибудь дойдут до Николаева, могла расцениваться среди горожан как упадничество духа и неверие в российскую императорскую армию. Но царская армия к весне 1918 года перестала существовать, а сама империя «крошилась». Одним из таких «осколков» империи и оказался Николаев, принявший в 1918 году удар и большевиков, и австро-немецких войск.

15 января 1918 года в Николаеве была объявлена советская власть. А начиная с 18 февраля, после подписания Брестского

мира, между Украинской Народной Республикой и странами Четвертного союза (кстати, первый мир в той войне) немецкие и австро-венгерские части (более 230 тыс. чел.- 29 пехотных и 4,5 кавалерийских дивизий) стали переходить украинские участки Восточного фронта, продвигаясь вглубь Украины. Наступление велось по нескольким направлениям. В конце февраля, к Николаеву со стороны Одессы стали приближаться австро-германские войска. Однако большевики, находящиеся у власти в городе, пытались успокоить горожан, утверждая о приостановлении наступления австро - немецких войск. Из сообщения Николаевской газеты «Власть труда» №239 от 6 марта 1918 года: «Австро-украинские части продолжают наступление от Жмеринки на Юг, но очень медленно и притом, небольшими отрядами». [1, с.5].

Именно австро-украинские части, поскольку вместе с войсками Центральных держав продвигались и украинские войска Центральной Рады, также в австрийской армии служили украинские сечевые стрельцы. Вопрос пребывания на Николаевщине сечевых стрельцов до сих пор остается малоисследованным.

2 (15- по новому стилю) марта 1918 Николаев был объявлен на военном положении. В эти дни в городе распространяются слухи о приближении войск Четвертного союза. Панические слухи большевики попытались опровергнуть в своём печатном органе, газете «Власть Труда»: «Злонамеренными лицами распространяются слухи, якобы Вознесенск занят австрийцами и т.п. Слухи эти лишены всякого основания. Город в полной безопасности» [1, с.5].

14 марта в Николаеве стало известно, что Одессу заняли немецкие войска. Организацию обороны Николаева взяла на себя городская Дума. В этот же день состоялось заседание совета, на которое прибыли Х. Раковский и только что оставивший Одессу полковник М. А. Муравьев, обещавший отстоять Николаев.

Участник общего собрания Красной Гвардии всех заводов города тов. Васильев впоследствии вспоминал: « После падения Одессы, пришло сообщение о том, что через день немцев надо ждать со стороны Варваровки» [2, с.1].

Общее собрание Красной Гвардии, прошедшее в Николаеве перед приходом немцев, в здании бывшей городской управы закончилось словами тов. Шмелёва: «Митинг, товарищи, нужно кончать, лучше быть мёртвым львом, чем живой собакой - за оружие и к Варваровскому мосту» [2, с.1].

Варваровский мост был разведён, на нём была организована оборона. Однако большевики уже плохо контролировали ситуацию в городе. Невозможность организовать умелую оборону, снабдить обороняющихся, собрать разведанные о вражеской силе, также отсутствие военной подготовки у обороняющихся - всё это способствовало быстрому отходу большевиков под натиском наступающих немцев. Также нужно отметить, что впереди немцев и быстрее них наступали панические слухи, никак не укрепляющие боевой дух красногвардейцев. После непродолжительного боя большевики отступили.

17 марта 1918 года Николаев был занят отрядом 52-го германского корпуса (32 грузовика мотопехоты и 6 броневедомостей). Комендантом города стал полковник (по другим документам - генерал, генерал-майор) фон Закк-Гильгаузен, интендантом- генерал Мундт [7, с.101].

Из воспоминаний очевидца тех событий тов. Шибаева: « Ещё не успели уйти красногвардейские части из города, как на улицах появляется самоохрانا из меньшевистского лагеря. На другой день мы уже видим немецких солдат, а ведь каждому было интересно видеть, в особенности и рабочим - как же будут встречать немцев. И вот потянулась вереница от площади к городской Управе: купечество, дворянство и хлеборобы из помещиков. Преподносят цветы, хлеб-соль...» [3, с.1].

Тем временем недовольство оккупантами нарастало, особенно в рабочей среде. Заводы стали закрываться, что вызывало массовую безработицу и угрозу голода. Из сообщения Николаевской «Трудовой газеты» от 5 (18) марта 1918 года: «Количество безработных в Николаеве растёт с каждым днём. В настоящее время на бирже труда зарегистрировано свыше

10000 безработных разных специальностей [4, с.154].

Подтверждение слов корреспондента можно увидеть в воспоминаниях тов. Шибаева (участника восстания): « Продукты дорожают, немцы тащат всё, что под руки попадёт, всё к себе на родину. Несмотря эту грабильку у рабочих терпение лопается и вот начинается суждение среди рабочих, как бы эту грабильку приостановить. Началось складываться мнение, что надо выступить с оружием и отбить аппетит немцев на лакомый кусок» [3, с.1].

8 (21) марта в Николаеве прошло объединённое заседание заводских комитетов большевиков, оставшихся в городе. На заводе «Руссуд» был организован митинг, принявший решение о восстании рабочих против оккупантов [4, с.154].

Последней каплей стал конфликт между германским отрядом и рабочими завода «Наваль» на почве недопущения вывоза с завода бензина, потребовавшегося для оккупантов. Конфликт произошёл за день до восстания, 21 марта.

Также горожанами было принято «в штыки» распоряжение оккупационной власти о сдаче оружия, что и можно считать детонатором взрыва восстания. Николаев в ту пору был переполнен солдатами фронтовиками, дезертирами, целый год проведшими в митингах и манифестациях. В это время «человек с ружьём» стал принадлежностью нового социального строя [5, с.138].

Именно этот «человек с ружьём», вчерашний солдат-фронтвик и стал главной противоборствующей силой оккупационному режиму.

В пятницу, 9 (22) марта 1918 года около 2 часов дня со стороны Водопоя послышалась сильная орудийная стрельба. Далее слово непосредственного участника тех событий, тов. Шибаева: «И вот, 22-го марта рабочие после орудийного выстрела со ст. Водопой из отряда Маруси, анархистки, впопыхах бросились за оружием кто куда, и так с оружием против немцев начались первые бои».

Около 3-х часов дня рабочие, в количестве нескольких тысяч человек, совместно с фронтовиками двинулись к милиции и в эсеровский клуб и, забрав здесь большое количество разного оружия: бомбы и ручные гранаты, таким же порядком направились к вокзалу, разоружая немцев, встречавшихся на пути. Толпа разделилась на две части, причём одна из них, сосредоточившись на Глазенаповской улице, открыла оружейную стрельбу по немецким отрядам. Другая часть, отправившись к флотским казармам, где водворена была немецкая пехота, повела наступление на казармы [4, с.155].

Тем временем засуетился немецкий штаб, и в течение полудня вся Соборная улица была загружена немецким войсками и в полной боевой готовности. На всех прилегающих к ней улицах были устроены засады и установлены пулемёты. Около 4-х часов дня по городу стали стрелять пулемёты, у флотского полужкипажа завязался горячий бой, и в течение 2-х часов казармы переходили из рук в руки [6, с.31].

Почти безоружные рабочие Слободки, среди которых были женщины и дети, приступом взяли радиостанцию, захватили в плен 59 солдат, 2 пулемёта [7, с.101].

К вечеру, немцы перешли в наступление вдоль Глазенаповской улицы, ведя ураганный огонь из пулемётов. На этом участке было большое количество убитых - более 100 человек. Повстанцы вынуждены были отступить на смежные улицы. Их силы были разбросаны на 13-ти километровом фронте.

К 12-ти часам ночи стрельба несколько утихла. Жители города, застрявшие в чужих кварталах, желая воспользоваться прекращением стрельбы, стали перебираться к своим домам. Внезапно по всему городу возобновилась пулемётная стрельба и многие из них пали, как случайные жертвы партизанской войны [4, с.156].

В субботу, 10 (23) марта, на рассвете начался штурм казарм флотского полужкипажа. После продолжительного боя партизанские отряды вынуждены были отступить, на 2-ю и 3-ю Воненные улицы.

Повстанцы надеялись на помощь 1-го Черноморского Феодосийского отряда Красной Гвардии И.Федько (300 штыков, бронепоезд), который в момент восстания прибыл на ст. Водопой и который бросил восставших в самый роковой момент.

Также в среде восставших ходили слухи, что из Херсона тоже гонят немцев, и скоро херсонские повстанцы подойдут к Николаеву. Надеялись даже на подход эскадры из Севастополя.

Вот как вспоминал 2-ой день восстания красногвардеец Шibaев: « Но когда прошёл день - помощи нет, надо было быстрее драться, скорей покончить с немцами своими силами ... На второй день мы имели свой штаб, который помещался по 6-ой Слободской в казармах мобилизованных. Этот штаб давал распоряжения и имел конную связь» [3, с.2].

На второй день восстания, после отхода повстанцев, немцы, укрепившись, значительными силами преследовали отступавшие отряды пулемётным огнём, сопровождавшимся перекрёстным огнём трёхдюймовых орудий. Таким образом, бои в течение субботнего дня, 10 (23) марта происходили главным образом в районе базара и 2-ой и 3-ей Военной улиц.

На улицах лежало много обгорелых трупов, причём убрать их не было никакой возможности вследствие переполнения морга. Убитых в городе ко второму дню восстания было не менее 2 тысяч человек. Было также разрушено много зданий, среди них: здание Городской Думы, Петроградская гостиница, дом со складом сельхозорудий. К тому же, большая часть населения Николаева осталась без воды, так как ещё в первый день восстания шальной снаряд попал в водонапорную башню, повредив водопровод. Позже, при зачистке местности, немцы подожгли район Слободки, один из эпицентров восстания, после чего начались массовые пожары.

На третий день, 11 (24) марта инициатива была явно не в руках повстанцев. Красногвардеец Шibaев оставил свои воспоминания о заключительном этапе восстания: « На третий день боя у нас стали иссякать патроны, да плюс к этому к немцам скорей пришло подкрепление - мадьярский корпус, а мы своего не дождалась. Немцы, долго не думая, чтобы скорей покончить, начали зажигательными снарядами жечь части города: Базарную площадь, Коммерческий порт и часть Слободки [3, с.2].

На следующий день, 12 (25) марта город снова оказался в руках оккупантов. Начались жестокие репрессии против населения. Немцы объявили город на осадном положении и начали массовые аресты. Городской голова В. Костенко был арестован немцами («за не обеспечение порядка в городе», хотя за неделю до этого, по его распоряжению немцы были впущены в город практически без сопротивления. В. Костенко сам был участником русско-японской войны и Цусимского сражения, и как никто знал, что такое война, и в первую очередь он старался уберечь Николаев от массовых жертв и катастрофических разрушений.

По-разному сложились судьбы многих участников восстания. Подготовка, ход и руководство восстания велось большевиками: И. Чигрин, М. Никитин, М. Щеглов. Но, конечно, костяк повстанцев составляли простые николаевские корабельцы, рабочие заводов «Наваль» и «Руссуд», многие из которых впоследствии были расстреляны: А. Селиванов (1890-1918), Н. Левицкий. Также, решением военно-полевого суда была расстреляна целая семья рабочих - столяр В. Апарин, слесарь М. Апарин, рабочий И. Апарин и столяр Д. Апарин. А сообщение о приведении приговора в исполнение напечатано в газете «Николаевский Вестник» №2, 6 апреля 1918 года.

Многим повстанцам посчастливилось выжить и даже избежать наказания. Среди них много ставших впоследствии известными людей: М. Спектор, чекист, сотрудник контрразведки и КГБ, литератор (в 1918 году ему было всего 15 лет), В. Свиционник - чекист и подпольщик времён Второй мировой войны, Т. Чикановский - корабельщик, один из старейших участников восстания (умер в 1972 г.). А последний из известных участников мартовского восстания, Л. Околотенко (род. 1898 г.) - персональный пенсионер всесоюзного значения, умер в Николаеве в 1986 году. В фондах Николаевского областного краеведческого музея хранятся его личные вещи и материалы, рассказывающие о тех событиях. В нашем городе есть улица, носящая название Мартовского восстания.

Однако, самым неисследованным и интересным вопросом того периода является факт пребывания украинских сечевых стрелцов на Николаевщине, которые, как известно, прини-

мали участие в Первой мировой войне, в рядах австро-венгерской армии. Они входили в состав 21 ландверной австрийской дивизии и прибыли на Николаевщину в марте 1918 года.

Бесспорно, что сечевые стрелцы принимали участие в подавлении мартовского восстания, хотя в источниках об этом нигде не упоминается. Во-первых, в советской исторической литературе тема эта была многие годы под запретом, авторы же дошедших до нас свидетельств были настолько равнодушны к национальному украинскому строительству, что могли путать воинские объединения УНР и УСС. Тем более, сечевых стрелцов, одетых в австрийскую форму, можно было совсем не заметить [5, с.139].

Но, невозможно было оставить без внимания приезд в Николаев такой личности, как архипринца Австро - Венгрии, сотника УСС - Вильгельма Габсбурга (полное имя - Вильгельм Франц-Габсбург Лотарингский, (1896-1948), прозванного Васильем Вышиваным, за любовь к украинской идее и культуре. В 1918 году он пребывал в Херсонской губернии и останавливался в Николаеве, будучи во главе армейской группы австрийских войск, в которую входил легион украинских сечевых стрелцов. Пребывание в Николаеве члена австрийской царской фамилии документально подтверждено. Кстати, тогда, ещё до утверждения Гетьманата, ему пророчили украинский престол.

Таким образом, после подавления восстания, оккупационная власть окончательно утвердилась в Николаеве, немецкие военные будут находиться в городе до февраля 1919 года. Параллельно с Николаевским восстанием, в Херсоне также произошло массовое военное выступление против оккупантов (20 марта - 5 апреля 1918 г.). Восстания в Николаеве и Херсоне задержали продвижение австро-венгерских войск в Северную Таврию и к Александровску (ныне город Запорожье).

Многие из жертв восстания нашли своё последнее пристанище на старом городском кладбище, где имеются 3 массовых захоронения, связанных с Мартовским восстанием. Все три надгробия были установлены в 1920-х гг., к 10-й годовщине «Октябрьской революции».

На первых двух могилах есть текст: «Вечная слава борцам за свободу. Расстреляны немцами в г. Николаеве 5.03.1918» (дата ошибочна).

Надпись на третьей могиле, расположенной в юго-восточной части кладбища гласит: «Вечная слава борцам за свободу, погибшим 5.03.1918 г. от капиталистов в Николаеве». Рядом с последним захоронением находится неопознанная могила с полуразрушенным каменным крестом, предположительно, захоронение является братской могилкой сечевых стрелцов и австрийских солдат, так как в этом месте находилась братская могила под бетонным памятником австро-германцев, умерших или погибших в Николаеве, за время пребывания здесь. Многие могилы иностранных солдат и участников восстания в разных частях кладбища и в коммерческом порту не сохранились.

Оно и понятно, за прошедшие 100 лет, с момента начала Первой мировой войны разрушено много памятников, захоронений как временем, так и людьми. В СССР не было ни одного кладбища воинов времён той войны. В самом Николаеве чудом уцелело около двух десятков могил фронтовиков. Единственное, что невозможно разрушить и уничтожить - это память, живущую в нас, и наш долг её сохранить и передать грядущим поколениям.

Список использованных источников и литературы

1. Газета «Власть Труда» №239, 6 марта 1918 г.
2. Державний архів Миколаївської області, ф. 1817, оп. 2, д. 503.
3. ДАМО, ф. 1817, оп. 2, д. 520
4. Крючков. Ю. С. История Николаева. - Николаев, 2006, 300 с.
5. Матеріали 2-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Том 2-й. Історія і культура. - Миколаїв, 1997.
6. Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны. Документы и материалы (март 1918 - декабрь 1920). - Херсон, 1962, 195 с.
7. 8-я Миколаївська обласна краєзнавча конференція. - Миколаїв, 2010.

Денісюк Н.І.
(с. Катеринівка)

КАТЕРИНІВКА ТА КАТЕРИНІВСЬКІ ВУЛИЦІ

Часом заснування села Катеринівка вважається 1817 рік. Восени того року прибули на виділену землю в кількості 5564 десятин перші переселенці – 17 сімей німців-колоністів. Вони оселилися в 6 верстах на північний схід від Ландау - центру Березанського національного німецького округу. У 1818-1819 роках теж приїздило сюди по 17 сімей. Переселенці з Німеччини (Баден, Пфальц, Ельзас, Вюртемберг), 51 сім'я, стали зватися засновниками нової колонії №4 - саме така була початкова назва села. 31 грудня 1819 року колонія отримала нову назву Катериненталь від голови Опікунського комітету за іноземними поселенцями південного краю Царської Росії генерала Івана Микитовича Інзова, що в перекладі з німецької мови назва означає «Катеринина долина». З 15 вересня 1914 року по 28 серпня 1920 року село називалось Скобелево, згодом було повернуто попередню назву - Катериненталь. А вже з 20 жовтня 1944 року і до сьогодні населений пункт зветься селом Катеринівкою, яке розкинулось по обидва боки вдовж балки – місце лівої притоки річки Березань, яка ділить сьогодні село на дві частини: стару (де проживали німці-колоністи з 1818 по 1944 роки і живуть люди вже другого етапу заселення села) і нову (де був розташований відгодівельний радгосп «Плавні», організований 19 лютого 1955 року та жили його працівники). Цю балку сьогодні називають Калістрівською (назва походить від попередньої назви сусіднього села Степове – Карлсруе, в народі - Калістрове), саме на ній за 2 км на північ від Катеринівки з 22 травня 1982 року і знаходиться єдиний на Веселинівщині гідрологічний заповідник місцевого значення – Катеринівське водосховище. Назва Стара Катеринівка є історичною помилкою. Її село ніколи не мало. Цей топонім поширено серед людей через те, що село Катериненталь вважалось материнською колонією, а поряд за 5 км на північ в 1925 році було засноване нове поселення – дочірня колонія хутір Нова Катериненталь (сьогодні це село Новокатеринівка). На превеликий жаль, у Веселинівському районі ще й сьогодні на медичних картках в лікарні, абонементних книжках з енерго- та газопостачання працівники вказують неправильну адресу, додаючи ще одну помилку – нову частину Катеринівки записують як село Плавні, хоч всім відомо, що села з такою назвою тут не було і нема.

На початку XIX ст. планування вулиць займалися люди військової спеціальності. Катеринентальським плануванням займався член Опікунського комітету - воєнний комісар Крюгер. Саме він заклад дві найстарші і найдовші вулиці, які спланував у формі хреста, в центрі якого була розміщена вулична площа, де проводились зібрання. З півночі, півдня, заходу і сходу весною 1818 року було розпочато будівництво перших чотирьох будинків, які були розміщені фасадами один до одного та до центру площі, а від них у чотири сторони будувались будинки на перших двох вулицях села, які залишались єдиними двома великими довгими вулицями ще й на 1850 – 1855 роки.

Сьогодні в селі Катеринівка 11 сільських вулиць, з них 9 – з двохсторонім і 2 з одностороннім розміщенням будинків вдовж вуличних доріг. Ще з часу проживання тут німців-колоністів в селі були провулки між вулицями, які використовувались для переїзду з однієї на іншу. На провулках будинки не будувались. Кожна вулиця має свою історію заселення, кожна вулиця по-своєму незабутня і рідна, її пам'ятають і не забувають жителі уже двох заселень села. А краса вулиці і її вік залежить від самих жителів. Чотири вулиці села у в'їзній, молодшій частині Катеринівки: вулиця Гагаріна (забудову розпочато весною 1961 року, в рік польоту першого в світі космонавта Ю.О. Гагаріна, звідси й назва), вулиця Центральна (тут першими були побудовані радгоспні контора, дитсадок, клуб, магазин, столова і квартири для працівників радгоспу, назва говорить сама про себе), вулиця Робітничка – одностороння, початок будівництва - 1963 рік, тут будували працівники радгоспу, які мали бажання жити не в квартирі), вулиця

Лугова знаходиться першою над долининим лугом, житлові будинки тут розпочато будувати в 1975 році, а тому вона вважається наймолодшою в цій частині села.

В старшій частині села закладались вулиці, яким судилося жити й донині: Вулиця Катценгасе (в перекладі з німецької означає Котяча) будувалась вже після 1850-1855 років. В свій час тут, поряд з жилими будинками, розміщувався сільський банк, найперший сезонний дитсадок. Ця вулиця розміщена паралельно Молодіжній, яка через активність молодих передовиків колгоспу, була названа Комсомольською, з 11 лютого 2015 року ця вулиця перейменована у вулицю Шевченка.

Вулиця Набережна, назва в минулому - Лемгасе (в перекладі з німецької означає Глиняна), розташовувалась вдовж лівої притоки, сьогодні вдовж балки в бік Катеринівського водосховища. В кінці цієї вулиці за часів німців-колоністів був вітряний млин з елеватором, в перший день окупації (серпень 1941 року) підпалений фашистами, а поряд була кузня з каретною майстернею. В свій час ця вулиця славилась розміщеними тут колгоспними парниками для городніх культур. Одностороння вулиця Горького розміщена паралельно Широколанівській, назва в минулому Шнурайтен-гасе, що в перекладі з німецької означає «Рівна». При долині край вулиці стояла колись відома навкруги кузня.

Вулиця Степова (в минулому звалась Нью – гасе, що в перекладі з німецької означає «Нова вулиця»), розміщена як і колись паралельно вулиці Миру, де на початку був невеличкий ставок. Тут зберігся будинок з датою побудови – 1940 рік, що підтверджує назву останньої вулиці, закладеної при німцях. Назва Степова нагадує, що за нею степ, а далі на південь село Степове. Вулиця Молодіжна свою назву не змінювала від початку її забудови – 1976 року. Вона густо залюднена, будинки розміщені найближче один до другого, тут планувалось проживання спеціалістів сільського господарства. На початку вулиці з 4 січня 1980 року тут знаходиться медичний заклад села.

Вулиця Миру, що простягнулась з півночі на південь (з боку села Новокатеринівка в бік села Степове) від самого часу заснування села вважається найстаршою та найдовшою. Перші чотири будинки закладались від центру, призначались для сільської управи, проживання священика, для школи та церкви. На жаль приміщення Катеринентальської вищої початкової школи, побудоване в 1908 році та приміщення сільського правління, побудоване в 1818 році, яке довгий час було шкільним приміщенням, не збереглися, одне навіть було освяченим для переобладнання під церкву села. Збережено колишнє приміщення пасторату, побудоване в 1870 році (сьогодні тут розміщується сільська рада) і приміщення, де жив священик і була перша школа – однокласна церковна школа села Катериненталь. В основному на перших двох вулицях села знаходились і шкільні, і дошкільні, і медичні, і торговельні установи. Віддавна ця вулиця ділила село Катериненталь на так зване Верхнє село і Нижнє. Верхнє знаходилось в бік села Весняна Квітка, а Нижнє – до долини (в бік села Широколанівка). За часи життя назва вулиці змінювалась не раз. В 1920-1925-их роках при сільській раді виносились рішення про назви вулиць та провулків.

Сьогоднішня вулиця Миру, точніше її більша частина з північної сторони до центру називалась Обергасе, що в перекладі з німецької мови означає «Головна». Після побудови в центрі села в 1869 році Катеринентальської римсько-католицької церкви на честь Святого П'я 5-го жителі між собою звали цю частину села – вулиця, яка лежить справа від церкви. А вулицю, яка лежить в південному напрямку (до Степового) називали вулицею, яка лежить зліва від церкви, а ще ця частина вулиці мала назву Шванцгасе, що в перекладі з німецької означає «Хвостова». То ж виходить, що початок цієї вулиці був в північній стороні, а закінчувалась вона в південному напрямку. На думку автора після того, як в селі було зруйноване церковне примі-

щення, з липня 1967 року ця вулиця була перейменована і називалась вулицею «18-го партз'їзду». Підтвердженням цього є газетний матеріал того часу, де напередодні виборів друкувались списки виборчих округів. Чи малий відрізок часу вона звалась вулицею Леніна, а вже з 11 лютого 2015 року згідно розпорядження №10-р сільського голови Катеринівської сільради вулиця зветься вулицею Миру. Тут в центрі знаходяться: Братська могила, де поховані три загиблих захисники в роки Другої світової війни, над якою в 1952 році встановлено пам'ятник солдату (робота скульптора Миколи Ігнат'єва з м. Миколаєва), скульптура матері і дитини «Не для війни ростимо ми синів» поряд з сільським Будинком культури (робота скульптора Зої Ломикіної з м. Одеса). Саме на цій вулиці в свій час було розміщено три контори колгоспів: «Більшовик», «Комсомолец» і «18-го партз'їзду», згодом була тут контора колгоспу «Зорі Кремля», КСП «Промінь». Сьогодні тут знаходяться приміщення Катеринівської ЗОШ І-ІІІ ст., ДНЗ «Малютко» та три магазини, працює поштове відділення, а ще саме на цій вулиці з часу створення знаходились і заклади культури: клуб, бібліотека, СБК, два музеї – музей історії с. Катеринівка та «Батьківська кімната німця-колоніста». На вулиці є пам'ятні знаки: на подвір'ї зруйнованої школи, хрест з капличкою, знак голодомору. Дорога тут широка і довга, асфальтування проводилось частинами з 1970 року. Край вулиці з північної сторони колись розташовувалось батрацьке поселення, були фермські приміщення, а з південної сторони край вулиці стояла велика піч по випалюванню вапна, сьогодні з північної сторони видно греблю водосховища, а з південної – греблю колишнього колгоспного ставка.

Будівництво вулиці Широколанівської розпочиналось з весни 1818 року разом із вулицею Миру, при плануванні вона була вдвоє меншою. Ці дві вулиці в усі часи нагадували форму хреста своїм розташуванням одна до одної. Можливо комісар Крюгер мотивувався це тим, що наше село знаходилось неподалік Карсруе (сьогодні це с. Степове), де й у цей час вражає своєю величністю напівзруйнований костюл, який був побудований на честь Св. апостолів Петра і Павла, а неподалік нього знаходилась прогімназія - місце навчання для священнослужителів. Колись в'їзна частина цієї вулиці (з боку Широколанівки)

Сарафонов Л.Г.
(з. Николаев)

ПАНОРАМА ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ НИКОЛАЕВА В 1920-Е ГГ.: ПО МАТЕРИАЛАМ КОЛЛЕКЦИИ АФИШ ИЗ ФОНДОВ НОКМ

Постреволюционный период в истории нашего государства привлекает большое внимание современных исследователей. Это время, отмеченное коренными переменами, когда общественно-культурный процесс объединил разнообразное, иногда взаимоисключающие, тенденции. Новая мораль сочеталась с устоявшимися канонами патриархальной России, с современными буржуазными взглядами и мещанством. Сознание человека 20-х годов было поражено дерзостью атеизма, что нарушало стабильность мировосприятия.

Основные направления в общественно-культурной жизни Николаева определялись запросами «разношерстного» населения города, лидирующие позиции среди которого занимал малограмотный пролетариат.

Все многообразие интересов советского общества того периода отражено в уникальной коллекции афиш 20-х годов XX века. Она была собрана известным коллекционером, краеведом, педагогом, автором ряда историко-литературных публикаций Владимиром Андреевичем Филевским и подарена музею.

Коллекция насчитывает 77 афиш, среди которых тематически можно выделить театральные, концертные, цирковые, спортивные, массовых мероприятий, а также киноафиши.

Каждая из них является уникальным оригинальным источником информативного материала для исследователя, отобра-

звалась Швабенгассе, що означало проживання тут перших жителів, які прибули сюди з швабської території Німеччини. Найвеличнішою спорудою тут на цій вулиці вважався побудований в 1929 році Катеринентальський механічний маслозавод, до якого з усієї округи звозили молоко та сметану, тут виробляли масло, бринзу, сири, морожене. Зворотна частина вулиці була названа на честь катеринентальця Йозефа Буча, який першим побудував на цій вулиці свій будинок, тому ця половина вулиці звалась Йозефгассе. Найвеличнішою спорудою на цій вулиці вважалась сільська лікарня, яка була побудована паралельно вуличній дорозі та знаходилась попереду шкільного стадіону. Був час, коли цю вулицю, яку при німцях-колоністах ділили на дві частини, називали Маслозаводською, що повністю відповідало дійсності. Саме на цій вулиці від долини до маслозаводу в 1968 році було проведено перше асфальтування вулиці в Катеринівці, яке збережено й до сьогодні. А ще ця вулиця була відома у свій час колгоспним родильним будинком, ФАП-ом, медичним пунктом – такі були назви медичної установи на селі. На думку автора назва вулиці Маслозаводська стала не авторитетною після закриття та знищення приміщення Катеринівського маслозаводу (1972-1973 роки, після пуску в дію заводу СЗМ у Веселиновому), а назва вулиці Маслозаводська було змінено на Широколанівську. Це єдина вулиця з такою назвою у нас в районі, вона вказує на пряму дорогу, яка йде у напрямку колишнього райцентру – Широколанівка. Лише пам'ятний знак сепаратору, встановлений на місці маслозаводського маслоцеху перед 200- річчям заснування Катеринівки, нагадує про Катеринівське молокопереробне підприємство. На колишній території маслозаводу висаджено багато порід дерев та квітів.

Список використаних джерел і літератури

1. Конрад Келлер К. Die deutschen Kolonien in Südrussland. (Neuaufgabe).- Nürnberg, München, 2000.- 603 S.
2. Улріч Мертенс «Короткий опис про російсько-німецькі населенні пункти». - Нюрнберг, 2001. - 562 с.
3. Німці Причорномор'я. Каталог. – Одеса: «Астропринт», 2003. - 118 с.
4. Сабалдаш В. Німецькі колоністи на Миколаївщині (газетний матеріал).
5. Спогади жителів Катериненталля Гришаніної Е.А., Келлермана А.А., що проживають в Німеччині.

жая это удивительное время новаций в нашей истории, когда трагедия и комедия, героическое и низменное, пафос и наивность составляли эмоциональную канву жизни николаевцев.

Вот, например, афиша атеистического диспута «Жил ли Христос?», прошедшего 13 декабря 1927 года во Дворце труда (ул. Фалеевская, 3/1) [4, с. 6]. Новое время вызвало к жизни и новые проблемы, формы, методы. Диспуты на «глобальные» темы пользовались большой популярностью. Каждое подобное мероприятие тщательно готовилось, заранее печатались афиши (тираж от 500 до 2500 экземпляров) и входные билеты (стоимость от 20 до 50 копеек), происходил серьезный отбор приглашенных.

Так, принять участие в вышеупомянутом диспуте были приглашены представители различных конфессий города: епископ Прозоровский, протоиереи Смирнов, Левандовский, Романовский, священники Кузовов, Чепковский, Слатвинский, Холодный, Левицкий, Андреевский, Курлов, ксендз Штанг, раввины Яновский, Шнеерсон, Тверской, пастор Зейб и представитель евангельской общины Тонконогий. Оппонировал им профессор В.А. Язловский.

Еще одна проблема 20-х годов – так называемый «женский вопрос» - обсуждался 21 ноября 1927 года в клубе имени Свердлова (улица Свердлова, 38) на диспуте «Трагедия женщины»

[4, с. 5]. Для его проведения был приглашен известный николаевский профессор И.С. Шкабара. Присутствующим предлагалось для обсуждения достаточно «смелые» вопросы:

«1. Как зарождается женщина? 2. В чем ее отличие от мужчины? 3. Минусы положения современной женщины. 4. Источник «женственного» в женском организме. 5. Что такое женская душа? 6. Половая перегруженность женщины. 7. Трагедия девственности. 8. Менструальный период половозрелой женщины и его теневые стороны. 9. Между матерью и проституткой. 10. Трагедия женщины-матери. 11. Может ли женщина освободиться от рабства пола и будет ли когда-нибудь конец трагедии женщины?».

Вступительную лекцию на тему «Чем же и как помочь женщине?» прочитал заведующий окружной инспекцией здоровья Гросер. К обсуждению проблемы приглашались юристы, врачи, общественные деятели, педагоги, журналисты, а также все «желающие из публики».

Одним из самых популярных средств «массового воздействия» в 1920-х годах было кино. В городе функционировали два стационарных кинотеатра Всеукраинского фотокиноуправления (ВУФКУ):

- Первое Госкино имени Ильича (улица Свердлова, 47). – Второе Госкино имени Томского (улица Свердлова, 49).

Демонстрация кинофильмов сопровождалась «специальной музыкальной иллюстрацией» (первая звуковая кинолента прошла в николаевском прокате в 1932 году). В Первом госкино, (как правило, проходило три вечерних сеанса) постоянно работал «концертный оркестр» под управлением Д. Кулика.

С киноафиш улыбаются кинозвезды мирового экрана: Дуглас Фербенкс («Багдадский вор», «Роковые приметы»); Пола Негри («Испанская танцовщица») [2, с. 9, 15, 21, 23]; Мэри Пикфорд («Когда погас маяк») [2, с. 9, 15, 21, 23].

В те годы зарождалось и отечественно киноискусство. В коллекции – афиши Одесской киностудии, а также «Совкино» и «Межрабпомруси». Начинают «делать» свое кино Л. Протозанов («Дон Диего и Пелагея», Госкино имени Томского, 1928 год) и Ф. Эрмлер («Парижский сапожник», Госкино имени Ильича, 1927 год). Покоряют зрителей И. Ильинский («Мисс Менд», Госкино имени Ильича, 1927 год) и В. Кторов («Круг», Госкино имени Ильича, 1926 год) [2, с. 8, 10, 13, 18].

В 1926 году на экранах города прошла одна из самых дорогостоящих картин того времени – кинороман «Укразия», снятая режиссером М. Гардыниным на Одесской киностудии. Ее производство стоило более 200 тысяч рублей, которые предстояло окупить прокату (при цене билетов 25-75 копеек). Афиша заинтересовывала зрителей актуальностью темы: «Они по-разному видят Красную Украину» [2, с. 24].

Кино привлекало и покоряло, было доступным, понятным и, как следствие, наиболее востребованным.

Музыкальное искусство 1920-х годов в Николаеве представлено во всем своем многообразии, начиная от классики и заканчивая джазом, как в творчестве местных музыкантов, так и многочисленных гастролеров. Основной концертный зал города располагался в клубе имени Свердлова (улица Свердлова, 38).

С целью «популяризации классической музыки среди рабочих», отделом искусств наробраза проводились так называемые «общедоступные» концерты, на коллективное посещение которых завкомам предоставлялись скидки до 20%, а также действовала система контрамарок.

Сохранились афиши о проведении в январе 1925 года в клубе имени Свердлова «прощального общедоступного концерта» А. Пирогова при участии артиста оперы Д. Зорина, в исполнении которых звучали арии из опер и романсы, а в июне 1927 года в Доме образования (улица Розы Люксембург, 13) прошел «последний концерт – общедоступник» заслуженного артиста республики, известного тенора А. Лабинского при участии артистки Ленинградского большого оперного театра Л. Андреевой-Дельмос. Фортепианные произведения в феврале 1927 года на сцене клуба имени Свердлова исполнял «знаменитый европейский пианист-виртуоз С. Барер перед отъездом в турне за границу» [3, с. 5, 9, 12].

20 сентября 1926 года в клубе имени Свердлова секция работников печати и бюро рабкоров силами николаевских музыкантов-авангардистов организовали «огромный вечер-концерт» в трех отделениях (конферанс Мускина), в программу которого вошли:

1. Квартет Крылова по Мейерхольду (джаз-банд) Д. Юнга.
2. Агитация наоборот и Николаев с точки зрения. Чертова карусель (последний цикл Д. Юнга).
3. Сатирические рассказы М. Зощенко в исполнении В. Кузнецова.
4. Выступление ксилофониста Л. Романченко.
5. Сеанс гипноза провел «лучший в городе» гипнотизер Гаврилов [3, с. 11].

Сеансы гипноза, иллюзиона, спиритизма пользовались огромной популярностью николаевцев и устраивались регулярно во время представлений в цирке Окпротдета (окружная комиссия помощи детям, директор ответственный уполномоченный Укрпомдета А. Кисо, администратор М. Горленко, здание располагалось на площади Декабристов).

Часть средств, полученных от цирковых представлений, использовалась комитетом для оказания помощи детским учреждениям города.

Для привлечения зрителей на каждом представлении проводились розыгрыши призов. Общая сумма призового фонда составляла от 75 до 450 рублей. Розыгрывались различные предметы. Например, сохранилась афиша о выступлении 1 апреля 1928 года трио Ефимовых «Круг смерти» [1, с. 8], во время которого разыгрывались следующие призы: никелированный самовар, чайный и столовый сервизы, мужские золотые часы, 50 рублей наличными.

В 1920-е годы цирк, как и все виды искусства, кардинально менялся. Как написано на одной из афиш – «В основе дня – американизация цирка». Программы составлялись по образцу американских цирков с участием 30 и более номеров различных жанров [1, с. 11].

Во время гастролей «Ампира старшего в мировом аттракционе XX века Человек-молния» (весна 1926 года городской Бульвар) среди прочих демонстрировался показательный номер «Американский электрический стул» (применение электрики для смертной казни в «цивилизованной Америке») [4 с. 2].

В нашем городе развлечения были на любой вкус – балы, гуляния, маскарады. Азартные приглашались на специально оборудованный механический ипподром «Пти-шво» (улица Советская, 40), где каждый вечер можно было поставить на удачу от 10 копеек до 20 рублей [4, с. 10].

Футбольные фанаты предпочитали Красный стадион (улица Пограничная, угол Садовой). Сохранилась афиша о проведении в 1927 году двух междугородних матчей Киев – Николаев: 14 августа - Киев (сборная) – райком металлистов (входили все судостроительные предприятия); 15 августа - Киев (сборная) – Николаев (сборная). Был опубликован состав николаевской команды, в которую вошли игроки: Козырский, Андрианов, Булгаков, Цофнас, Поличенский, Диркаченко, Гичкин, Кондратенко, Шульц, Смоленский, Жиров [4, с. 12].

Любители острых ощущений приглашались на «Большую научно-показательную зооэкспозицию «Мир животных» под руководством И. Филатова» (1929 год, улица Советская, между Католической и Таврической), где всего за 50 копеек можно было «лицезреть» кормление огромных удавов живыми кроликами и морскими свинками [4, с. 9]. Дети на это зрелище не допускались. Для них предназначался «Детский карнавал» (городской Бульвар), где каждому ребенку был обещан бесплатный подарок, а также масса игр, хороводов и выпуск «на свободу» надувных воздушных шаров [4, с. 3].

Большой популярностью среди горожан пользовались гуляния. Афиша от 19 июля 1925 года возвещала о новинке сезона – «гулянье на всю ночь в яхт-клубе с музыкой, балетом, танцами, пением, фейерверком, катанием на яхтах, световыми эффектами на воде и на суше, оркестром, буфетом и общедоступными ценами!» [4, с. 4].

Уникальная коллекция афиш 20-х годов прошлого века приближает нас к давно ушедшему времени, является неоценимым источником информации при изучении данного исторического

періода, дає реальне представлення об общественно-культурній життєвій ситуації горожан, о широком спектре их інтересів і моральних критеріях. Николаевський обласний краєведчий музей успішно використовує афіши не тільки в дослідницькій, але і в виставочній роботі. В наші часи деякі з них можна побачити в музейних залах постійно діючої експозиції (вулиця Набережна, 29).

Чайка В.В.

(*м. Миколаїв*)

УКРАЇНІЗАЦІЯ СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН МИКОЛАЇВЩИНИ (1920–1930-ТІ РР.)

Пріоритетними завданнями внутрішньої політики незалежної України має бути гармонізація між національними відносинами. Першочерговими завданнями етнополітики є забезпечення прав та свобод громадян, підвищення національної свідомості, творення національних цінностей і формування наріжних основ політичної нації. У зв'язку з цим особливого значення набуває науково-історичне обґрунтування, вироблення практичних рекомендацій задля здійснення сучасної вираженої національної політики. Реалізація такої етнополітики допомогла б збалансувати оптимальне співвідношення інтересів українців як титульної нації з одного боку, і етнічних меншин з іншого, сприяла б розвитку їхніх національно-культурних складових, забезпечила б правову основу паритетної міжетнічної взаємодії різних національних спільнот, розробку законодавчо-нормативних актів, які б сприяли унормуванню життя в поліетнічній Україні.

Дослідження вказаної проблематики дає можливість з'ясувати вплив політики українізації на національні меншини та обумовлені нею зміни в системі цінностей і культурно-мовних орієнтацій неукраїнської людності у 1920-х – на початку 1930-х рр.

Мета статті – висвітлити заходи політики українізації в середовищі національних меншин Миколаївщини.

У новітній українській історіографії усталеним є висновок про те, що справжня суть політики коренізації полягала в рекрутуванні до партійного та державного апарату всіх рівнів представників передусім корінної національності, тобто українців [4, с. 152]. Творці цієї політики були свідомі, що лише таким чином вони стабілізують обстановку й утримають владу на місцях, а також, опираючись на місцеві кадри, забезпечать свою перемогу у боротьбі за владу в партії і країні. Саме це було головним у політиці коренізації. Інші її складові (освіта, культура, традиційні форми господарювання та ін.), попри їх важливе значення в житті національних меншин, були похідними.

Одночасно з українізацією апаратної сфери, поширенням української мови і поживленням культурного життя українського народу влада енергійно запроваджувала коренізацію серед національних меншин. Її стрижнем або, як підкреслив у звіті українського уряду на II сесії ЦВК СРСР 16 квітня 1926 р. В. Чубар, «найголовнішим моментом у справі здійснення національної політики за останні роки» стало утворення національних районів, селищних і сільських рад. Питання про організаційну сторону створення національних районів на Півдні України і ступінь охоплення ними національних меншин було розглянуто в другому розділі, тож тепер зупинимося на проблемі впливу українізаційних процесів на партійні та державні органи, а також профспілковий і господарський апарат різних рівнів як у цих адміністративних одиницях, так і в цілому у містах і не національних округах і районах.

У процесі коренізації перед владою і самими національними меншинами, які зазнавали активної русифікації за царських часів, постала проблема участі в українізації, ставлення до української мови, врешті, вибору асиміляційного середовища. «Як повинна проходити українізація, чи повинна вона йти разом із забезпеченням прав нацменшин, чи вона повинна випереджати їх; в яке становище мають бути поставлені нацменшини по відношенню до українізації? Чи треба українізувати нацменшини» – так сформу-

Список использованных источников и литературы

1. Николаевский областной краеведческий музей (в дальнейшем НОКМ): - КП-49368/1-14. – Д-23199/1-14.
2. НОКМ: - КП-49369/1-24. – Д-23200/1-24.
3. НОКМ: - КП-49371/1-13. – Д-23202/1-13.
4. НОКМ: - КП-49372/1-13. – Д-23203/1-13.

лював цю проблему у виступі на Першій Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин у січні 1927 р. представник НКВС М. Черлунчакевич [3, с. 77].

Роботою з проведення українізації керувала комісія з рівноправності мов. На території Миколаївщини, наприклад, вона була організована при окрinspectурі Наросвіти 1 березня 1924 р. на підставі постанови окрвиконкому від 22 лютого того ж року. Як свідчить звіт комісії за період з 1 березня 1924 р. до 1 липня 1925 р., за цей період було проведено 38 засідань комісії, на яких було розглянуто 118 питань. До складу комісії входили: голова комісії – заступник голови Окрвиконкому, заступник голови комісії – старший інспектор Наросвіти, представник КП(б)У, представник Політосу, представник спілки робітників освіти, представник Українського Наукового Товариства. Комісія розпочала свою роботу з того, що розіслала анкети рай осередкам та установам для виявлення національного складу робітників установ, рівня їхнього володіння українською мовою, відомостей про влаштування курсів та ін. Більшість службовців не володіли мовою, тому й більшість установ не могли перевести діловодство на українську мову. На засіданнях комісії були присутні представники різних установ, що звітували про стан українізації тієї чи іншої установи. Як свідчить звіт комісії, низький рівень знань робітниками української мови пояснювався «завантаженістю робітників працею, важкістю вивчення мови та ін.

З огляду на проведення справи українізації в установах міста Миколаєва у звіті комісії з рівноправності мов за період з 1 березня 1924 р. до 1 липня 1925 р. зроблено висновок, що найкращим чином просувається справа в держустановах, де українізацію проведено на 80%. На другому місці – профорганізації, де українізацію проведено на 40-50%, на останньому місці – кооперативні та інші установи, де українізація лише починається. У тому ж звіті робився висновок, що «в галузі українізації радустанов по Миколаївському округу мають деякі досягнення, але українізація має формальний характер. Як масове явище в установах, де формально проведена українізація апарату, всі співробітники цих установ, які пройшли курси українознавства та одержали посвідчення – в щоденній праці розмовляють російською мовою. Відношення до українізації з боку службовців в більшості випадків пасивне, що пояснюється не досить енергійними вимогами тої чи іншої установи до справи українізації» [5, с. 215].

На кожному підприємстві діяли «урядові комісії», які здійснювали роботу з українізації безпосередньо на місцях. Комісією мав очолювати голова установи або його заступник, а членами комісії мали бути: представник міському, представник комосередку й персонально затверджені комісією відповідальні працівники даної установи. У районах головою комісії з українізації пропонувалося бути голові РВК, а його заступником – одному з членів РВК. До комісії також входили: завідувач культсоцфілією, представник райпарткому, завідувач агітпропу.

У листі Миколаївської окркомісії від 16.09.1926 р. висувалася категорична вимога «з 1 жовтня 1926 р. перевірити знання української мови співробітниками, віднесеними до 3-ї категорії, а також тих, що зовсім не були на іспиті. Для проведення перевірки ви повинні запросити фахівців від інспектури наросвіти, які й проведуть іспит. Зазначені службовці, які після перевірки не бу-

дуть переведені з 3-ї категорії до вищої, – повинні бути звільнені з посад крім фахівців і відповідальних працівників, яким наданий окремий термін» [2, с. 7]. Однак, як свідчать архівні документи, ні ця, ні ряд інших постанов такого змісту виконаними так і не були.

Підсумки з роботи з українізації радянського апарату Миколаївщини, були підведені в доповіді окружної комісії з українізації рад апарату на Миколаївщині за період від 7 липня до 1 січня 1927 р. Наведені в доповіді дані надають уявлення не тільки про результати проведення цієї роботи, але й про національний склад службовців Миколаєва. Так, починаючи з 1 серпня 1926 р. до 1 січня 1927 р. було перевірено 72 установи Миколаєва з загальною кількістю службовців 6302 чоловіка, з яких українців 2148 чоловік (34,09%), росіян 2344 (37,19%), євреїв 1437 (22,81%), інших 373 (5,91%). Що ж стосувалося знання цими службовцями української мови, то статистика була такою: I категорія (добре знають) – 80 (1,28%), II категорія (досить знають) 1330 (21,11%), III категорія (не знають) 1526 (24,21%), не склали іспиту 2940 (46,66%), зовсім не володіють мовою 426 (6,76%) [2, с. 9].

Тобто, незважаючи на те, що українці становили приблизно 34% із загальної кількості службовців перевірених установ, українською мовою на достатньому рівні володіли лише 22,39%. Більшість службовців мови не знали або володіли нею на низькому рівні. В доповіді окружної парторганізації за 1927 р. також відзначалося, що питання бази українізації в Миколаївському окрузі «значно складніше в порівнянні з середньо українськими даними національного складу» [2, с. 11].

Наслідком такого стану безперечно була особливість етнічного складу регіону, політика русифікації, яка проводилася за часів Російської імперії, а також бюрократичні методи у проведенні українізації, що часто розумілася як українізація діловодства. Крім цього не ставилося завдання сприяти розвитку національної свідомості, не вистачало освічених національних кадрів, відповідної літератури, культурно-освітніх закладів. Нехтування цими особливостями сприяли байдужості, а часом і ворожості населення всіх національностей щодо проведення українізації. Неприпустимим в цій справі був формалізм. Усе це особливо чітко спостерігалось на прикладі південного регіону.

Зі зміною етнополітичного курсу радянської влади в 1933 р. після смерті М. Скрипника, подій, пов'язаних з колективізацією і голодомором, а також внаслідок зміни зовнішньополітичної ситуації, процеси українізації на Півдні України істотно загальмувалися, а досягнення попереднього періоду почали зводитись нанівець. Обмежилося висування як українців так і представників національних меншин, крім росіян, на посади у керівних органах краю. 29 серпня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло резолюцію «Про українізацію в областях», в якій зазначалося, що Одеський обком займається справою українізації недостатньо. Політбюро доручило утворити комісії для перевірки стану справ. В Одеській області головою комісії був А. Хвиля, який відзначав, що й українці хоча й становили 64,5% всього населення, українська мова фактично була відсутня «в ділових стосунках і побуті міста (Одеса, Миколаїв)». Коли до відповідальних працівників звертались з якимось питанням, то багато з них відповідали російською мовою настійливо, немов рекомендували співрозмовникові перейти на ту ж мову. Партійна робота, крім офіційного листування, провадилася російською мовою. Те ж саме стосувалося й партосвіти. З 700 партосвітніх курсів лише в 72 (10,2%), а з пропагандистських – в 130 з 561 (23,2%) навчання велося укра-

їнською мовою. А. Хвиля з обуренням зазначав, що «навіть у тих школах, де викладання ведеться українською мовою, піонерська та комсомольська робота ведуться російською мовою». Це призводило до того, що «діти не звикають до української мови, як до мови політичного життя, керівництва і культурного зросту і вибирають погляди на опанування української мови і культури, як на річ другорядну» [1, с. 55–56].

В подальшому ситуація з українізацією лише погіршувалася. Так, на початку червня 1937 р. стан обслуговування радянським апаратом населення рідною мовою було перевірено в 6 національних районах: двох – єврейських, трьох німецьких і одному – болгарському. Висновки комісії свідчили, що «стан обслуговування радянськими органами нацрайонів рідною мовою перебуває явно в незадовільному стані, що є порушенням ленінсько-сталінської національної політики». У постанові оргбюро ЦК КП(б)У з цього питання зазначається, що «діловодство в районних апаратах в усіх випадках, коли воно ведеться не рідною мовою, повинне проводитися державною мовою УРСР, тобто українською мовою» [1, с. 60]. Отже, представники влади начебто визнавали своїми помилки у проведенні національної політики, які полягали в недостатній коренізації партійних і державних установ, у слабкому висуненні кадрів з числа корінного населення. Менш ніж за рік майже весь ЦК КП(б)У був пресесований з того чи іншого приводу, чільним серед яких було саме звинувачення в «українському націоналізмі».

Таким чином, українізація 20-х – 30-х рр. ХХ ст. створила реальні передумови для зміни парадигми культурних та освітньо-мовних орієнтацій національних меншин на Миколаївщині з російської на українську, однак через низку об'єктивних і суб'єктивних причин ці процеси так і залишились в недовіршеному вигляді.

Однак, українізація, як противага русифікації і основа, на якій мали забезпечуватися культурні права національних меншин, не змогла перемогти сильні асиміляційні впливи російської мови та культури. На деякий час національно-культурне відродження стримувало русифікаторські тенденції. Але відсутність реального державного суверенітету УСРР, непослідовність і половинчастість національної політики уряду, обмеженість українізації лише культурно-мовними межами загальмували процес творення української політичної нації.

Список використаних джерел і літератури

1. Єфіменко Г. Національні аспекти в регулюванні засобів масової інформації // Україна на межі тисячоліття: етнос, нація, культура. К., 2001. С. 47–60.
2. Овчаренко Д. В. Українізація службовців державних та партійних установ Миколаївського округу у 1920-і роки // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. К., 2009. Вип. 23. С. 66–74.
3. Первое всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 8–11 января 1927. Стенографический отчет, резолюция. Постановления и материалы. – Харьков: издание ЦКНМ при ВУЦИК, 1927. 230 с.
4. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. К.: Плюс, 2000. 447 с.
5. Чумак В., Лашкевич Л. Відображення політики українізації 20-30-х рр. ХХ ст. у повсякденній свідомості населення Півдня України // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу». Луцьк, 17-19 травня 2006 р. Т. III. Луцьк, 2008. С. 214–219.

Тригуб О.П.
(м. Миколаїв)

«ГРЕЦЬКА ОПЕРАЦІЯ» 1937-1938 РР. НА МИКОЛАЇВЩИНІ: ОКРЕМІ СТОРІНКИ ЛЮДСЬКИХ ДОЛЬ

У 2018 р. Україна із сумом згадувала 80-у річницю проведення «Великого терору», одним із елементів якої була так звана «грецька операція». Не дивлячись на те, що в Україні вже майже 30 років проводяться системні дослідження з вивчення злочинів сталінського режиму, а на вершині цього про-

цесу знаходиться НАН України та Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (відділення якої працює і в Миколаєві, але під назвою Миколаївський обласний центр пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності), до сьогодні не було створено

узагальнюючої праці з проведення «грецької операції» на Миколаївщині. При цьому наявна історіографія обмежується або ж окремими згадками про репресії серед греків (М.М. Шитюк [14, с. 337-339]), або ж книгами у вузькорегіональному аспекті (І. Джуха [7], І. Голобородько [4], В. Никольський [11]). Саме це підштовхнуло автора до окреслення окремих аспектів проведення «грецької операції» на Миколаївщині.

11 грудня 1937 р. в усі республіканські, крайові й обласні управління НКВС надійшла директива № 50215 наркома внутрішніх справ СРСР М.І. Єжова, в якій була визначена дата – 15 грудня, коли необхідно було «одночасно у всіх республіках, краях і областях провести арешти всіх греків, підозрюваних у шпигунській, диверсійній, повстанській і націоналістичній антирадянській роботі», а також визначалися категорії громадян, які підлягають «вилученню»: а) ті, що перебувають на оперативному обліку і розробляються; б) колишні великі торговці, спекулянти, контрабандисти та валютники; в) греки, які ведуть активну антирадянську націоналістичну роботу, в першу чергу, з середовища розкуркулених, а також усі, хто переховувався від розкуркування; г) політемігранти з Греції та всі греки, що нелегально прибули до СРСР, незалежно від країни, з якої вони прибули; д) всі осілі на території СРСР греки, так звані, закордонні агенти ІНО НКВС та розвідувального управління РСЧА. При цьому з «розгортанням операції» рекомендувалося «проводити енергійну слідчу роботу з метою вичерпуючого розкриття усіх осередків і ліній шпигунсько-диверсійної, повстанської і націоналістичної роботи грецької розвідки» [10].

Пошуки пояснення причин «грецької операції» серед українських дослідників призвели до того, що на сьогодні більшість підтримує висновки провідного фахівця з питань радянських репресій щодо греків Івана Джухи [8, с. 21-24]. Останній стверджує, що ключова причина полягала у проживанні на території СРСР значної кількості підданих Греції, які склали 95% від загальної кількості всіх іноземних підданих, що перебували у Радянському Союзі. Їх перебування зумовлювалося бажанням Й. Сталіна використати цих людей для розгортання підпільної та диверсійної роботи на Близькому Сході й у Південній Америці. Але після приходу у серпні 1936 р. до влади у Греції генерала Метакса – прихильника військової диктатури та відновлення монархії – Компартія Греції опинилася у глибокому підпіллі. У цьому контексті греки на теренах СРСР стали «небезпечними» та кваліфікувалися як «п'ята колона» [12, с. 112]. Окрім того, на думку І. Джухи, Й. Сталін намагався помститися радянським грекам і за провал операції у Греції [13, с. 20].

Внаслідок виконання директиви в усіх містах і районах СРСР одночасно почалися арешти грецького населення, переважно чоловічої статі. Згідно службовій статистиці НКВС протягом першого місяця «грецької операції» на Півдні України було заарештовано 595 осіб (503 – в Одеській області і 92 – у Миколаївській [2, арк. 209; 3, арк. 20]). Відомий миколаївський історик М. Шитюк наводить цифру по даним Миколаївської, Херсонської й Одеської картотек у 665 осіб [14, с. 338], 203 з яких було розстріляно. Враховуючи, що дослідник не враховував дані Кіровоградської області, які увійшли до статистики Миколаївського Управління НКВС, але, у той же час, арешти продовжувалися до кінця 1938 року, то вказана М. Шитюком цифра наближена до дійсної.

Звіт по «грецькій операції» у Миколаївській області за період до 10 січня 1938 р. вказував, що з 92 заарештованих 44 були грецькопідданими. За обвинуваченням вони поділялися на: агентів грецької розвідки – 36, учасників контрреволюційних повстанських організацій – 37, антирадянський і націоналістичний елемент – 19 осіб [3, арк. 20].

Згідно матеріалів слідства «грецькі розвідувальні органи глибоко упродували свою агентуру на найважливіших об'єктах оборонного значення», яка керувалася «закордонними розвідувальними пунктами через іноземних моряків і грецьким консулом у Москві – Колумбісом». При цьому грецька церква, що діяла в Миколаєві, була «місцем концентрації грецьких контрреволюційних націоналістичних елементів і

пунктом зустрічей грецьких моряків-кур'єрів розвідки з агентурою, що знаходилася у місті Миколаєві» [3, арк. 20].

При цьому, на думку слідства, грецька розвідка субсидувала та пересилала гроші нелегальними шляхами, переважно через моряків для націоналістичної та повстанської роботи, що слідувало зі справ священників грецької парафії М. Романовського й Д. Оксамитного [3, арк. 21].

Відносно М. Романовського, то взагалі незрозуміло, яким чином чекісти стверджують про його причетність до розвідувальної діяльності, адже його було заарештовано у 1935 р. і розстріляно у Караганді за новим звинуваченням 20 листопада 1937 р. [9, с. 99-100] (ще до початку «грецької операції»). Відносно Д. Оксамитного, то він був заарештований у рамках операції 15 грудня і виступав як учасник «грецької шпигунсько-націоналістичної організації, що мав діловий зв'язок з агентами грецької розвідки Фінідісом, Барбаріго й Ікономіді», які, до речі, зізналися і вказали на свого священика. Засуджений 5 лютого 1938 р. Вишинським і Єжовим, 22 лютого 1938 р. Д. Оксамитний, як і більшість його миколаївських «колег», був розстріляний [6, арк. 22-23].

Розкрито було і контрреволюційну «шпигунську розвідувальну резидентуру», на чолі з «крупним агентом» Пірейського розвідувального пункту – Діогеном Філіпповичем Сідоропуло, що був перекинутий у 1935 році з Греції до СРСР зі спеціальними завданнями. Цікавим є те, що Д. Сідоропуло був закордонним агентом Одеського ДПУ, який у 1934 р. був закинутий із спеціальним завданням до Греції, але у подальшому був там перевербований і перекинутий до СРСР Пірейською розвідкою [3, арк. 21].

Передісторія цієї шпигунської історії була наступною. На початку 1930-х років Д. Сідоропуло, працюючи на миколаївському заводі імені А. Марті начальником розрахункового відділу, почав співробітничати з органами Державного політичного управління (ДПУ). Одеський відділ ІНО ДПУ (ІНО – іноземний відділ, що займався іноземною розвідкою) вирішив відправити його у Пірей (Греція) для виконання спеціального завдання по висвітленню діяльності білоемігрантів (яке він успішно виконав). Для створення відповідної обстановки виїзду до Греції («легенди») у 1934 р. Д. Сідоропуло, за пропозицією спецслужб був звільнений з заводу начебто по причині затримки виплати заробітної і використання цих грошей у спекулятивних цілях. Після цього його, як іноземного підданого, що порушив радянські закони, в адміністративному порядку «вислали» з СРСР. Відповідно, оскільки Д. Сідоропуло мав грецьке громадянство, то йому не складало жодних проблем залишитися проживати у м. Пірей для виконання поставлених чекістами завдань.

По прибутті на місце розвідник за допомогою своїх родичів влаштувався на роботу до одного з приватних підприємств, одночасно виконуючи отримане завдання органів НКВС. Оскільки головним завданням було висвітлення життя білоемігрантів у Греції, то Д. Сідоропуло познайомився (за дорученням радянської розвідки через радянського резидента у Греції, консула Зоріна) з керівником «білоемігрантської фашистської організації “Донських козаків”» Вишневським. Останній був агентом грецької розвідки і вже до кінця 1934 р. «розкусив» Сідоропуло та почав поширювати чутки про зв'язок політемігранта з органами НКВС. У грудні 1934 р., як агента радянської розвідки, Д. Сідоропуло попросили повернутися до СРСР, що ним і було зроблено у квітні 1935 р. (матеріали слідчої справи на Д.Ф. Сідоропуло).

На допиті 25 грудня 1937 р. Сідоропуло з цього приводу зазначав: «У 1934 році після розшифрування мене, як співробітника НКВС, змушений був повернутися до СРСР. За час перебування у Піреї я ні з ким із співробітників грецької розвідки зв'язаний не був і до її роботи не залучався. Навпаки, коли виникли підозри [про мої] зв'язки з НКВС, я піддавався переслідуванню з боку грецької влади і був змушений виїхати з Греції» (матеріали слідчої справи на Д.Ф. Сідоропуло).

Натомість вже на допиті 27 грудня Д. Сідоропуло визнав, що у 1934 р. був, по прибутті до Греції, завербований грецькою розвідкою. Відбулося це шляхом знайомства з головою «Комітету допомоги грекам постраждалим у СРСР» Євтерієм

Чавелакосом, що був одним із агентів грецької розвідки. У процесі вербування Д. Сідоропуло, С. Чавелако розповів, що «Комітет» фактично є філіалом грецької розвідки, що допомагав їй вербувати агента для розвідувальної роботи на території СРСР. «Таким чином, розповідав Д. Сідоропуло, ще до оформлення мене, як агента грецької розвідки, я з нею зв'язався через Чавелака, повідомивши йому низку даних по заводу імені Марті, знаючи про те, що ці відомості його цікавлять для розвідувальних органів Греції».

Через деякий час Чавелако познайомив Сідоропуло з офіційним працівником грецької розвідки Попандоулосом. На першій же зустрічі розвідник заявив, що йому відомо про співпрацю Сідоропуло з НКВС і поставлені перед ним завдання і його не арештовували лиш з тієї причини, що він був необхідний грецькій розвідці для роботи у СРСР. При цьому Д. Сідоропуло було обіцяно, що у разі провалу, «йому, як агенту грецької розвідки, буде надано всеохоплюючу допомогу з боку грецького посла в СРСР включно з його поверненням до Греції». У відповідь Сідоропуло детально проінформував Попандоулоса про свої зв'язки з органами НКВС у СРСР, шляхах його відправи у Грецію та поставлені завдання, повідомивши про радянську резидентуру, зв'язкових і явки.

Для показового «вислання» подвійного агента було влаштоване інсценування на одному із зібрань організації «Донських козаків», що проходило в Афінах, де Д. Сідоропуло було публічно звинувачено у роботі на розвідку СРСР і поширено чутки серед емігрантів про нього як агента НКВС. Це дало можливість вимагати від резидента Зоріна повернення до СРСР «у зв'язку з небезпекою повного розшифрування та можливого арешту грецькою владою». Зорін підтвердив поширення чуток і порекомендував поїхати до Туреччини, звідки Д. Сідоропуло було переправлено в СРСР.

Після проходження відповідної підготовки Сідоропуло перед перекиданням отримав від розвідки явку до грецького консула у Москві Колумбіса, що був одночасно помічником начальника грецької охорони. Окрім Колумбіса Сідоропуло мав явки до резидентів грецької розвідки в Одесі (Панайотіс) та Миколаєві (Попандопуло).

Грецька розвідка вимагала від Д. Сідоропуло обов'язково оселитися в Одесі чи Миколаєві, оскільки їх цікавили ці міста як порти звідки відправлялася значна частина вантажів для Туреччини. Окрім цього у Миколаєві зосереджені суднобудівні заводи, які також цікавили грецьку розвідку, що було пов'язано з радянськими поставками для оновленої турецької армії (воєнних суден, десантних барж і вантажних автотомобілів).

Зв'язавшись зі своїми зв'язковими Панайотісом і Попандопуло, Сідоропуло створив у Миколаєві шпигунську групу з грецьких підданих, які займалися збором відомостей про роботу оборонних суднобудівних заводів, про вантажі, що відправлялися за кордон з Миколаївського порту, наявність військово-повітряних сил у Миколаєві, про політичні настрої населення тощо. Зв'язок і передача матеріалів здійснювалася через командний склад грецьких суден, що прибували до Миколаївського порту і грецького консула у Москві Колумбіса [3, арк. 21].

У результаті Діоген Сідоропуло рішенням Наркому Внутрішніх Справ СРСР і Прокурора СРСР від 05.02.1938 р. засуджений до розстрілу і того ж дня страчений. Реабілітований у 1958 році [1, с. 55].

Вихвалялися чекісти і ліквідацією у Миколаєві «контрреволюційної грецької націоналістичної шпигунської організації» з 14-ти осіб, на чолі якої стояли відомі діячі грецької релігійної громади Занес Барбаріго та Ілля Фінідіс.

Учасники цієї організації проводили активну контрреволюційну націоналістичну роботу серед грецької общини для «підготовки контрреволюційних кадрів» для активної боротьби з радянською владою, а також займалися збором матеріалів шпигунського характеру про продукцію оборонних суднобудівних заводів Миколаєва [3, арк. 22].

На одному із допитів у грудні 1937 р. З. Барбаріго свідчив, що у 1933 р. І. Фінідіс завербував його до шпигунсько-націо-

налістичної організації: «Приблизно у липні 1933 р. Фінідіс у бесіді зі мною у себе на квартирі розповів, що він особисто зв'язаний з грецьким консулом у Москві і за його завданням проводить шпигунську роботу на користь грецьких розвідувальних органів... Грецький консул доручив йому розгорнути роботу з вербування надійних греків, що проживали у місті Миколаєві і через них добувати відомості по Миколаївським оборонним заводам» [5, арк. 43].

І, таким чином, сформувалося майбутнє ядро шпигунської мережі куди увійшли: Василій Кентрос, Александр Валака, Калагеоргія Панайотіс, Ніколай Зулас, Андрій Маргеліс, Василій Цехан, Федір Цехан та інші.

15 грудня 1937 р. більшість «членів» шпигунської організації була заарештована і після нетривалих слідчих дій рішенням Наркому Внутрішніх Справ СРСР і Прокурора СРСР від 05.02.1938 р. засуджені до розстрілу.

Натомість, на нашу думку, Заноса Барбаріго врятувало те, що він був таємним співробітником НКВС завербованим Миколаївським міським відділом ДПУ-НКВС у 1933 р. і працював до 1936 року під псевдо «Хитрий» [5, арк. 60]. Його справу (єдину з усіх засуджених Миколаївським НКВС по «грецькій операції») було відправлено на дослідження і лише 29.10.1939 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР він засуджений до заслання у Північний Казахстан строком до 5 років. Подальша доля невідома. Реабілітований у 1990 р.

Загалом, необхідно відзначити, що у 1937-38 роках все, що підтримувало греків після втрати батьківщини – грецька мова, школи, технікуми, видавництва, театри – були скасовані та заборонені. Грецька інтелігенція та духовенство були розстріляні або репресовані практично повністю. Дуже часто не було кому навіть передати наступним поколінням досягнення своєї грецької культури, що особливо посилювалося тим, що зв'язку з Грецією, як з капіталістичною країною, на той момент фактично не було. Цим і відрізняється грецька трагедія від трагедій інших народів.

Список використаних джерел і літератури

1. Булетень (відомості про громадян, що зазнали політичних репресій, м. Миколаїв, 1996. 63 с.
2. Галузевий держархів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, оп. 1, спр. 199.
3. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 319.
4. Голобородько І. Национальність: грек. Виновен! Одесса: Студия «Негоциант», 2005. 528 с.
5. Держархів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-5859, оп.2, спр.481.
6. ДАМО, ф. Р-5859, оп.2, спр.3588.
7. Джуха І. «Греческая операция» НКВД в Украине. Книга Памяти мариупольских греков (жертвы греческой операции НКВД). Санкт-Петербург: Изд-во «Алетейя», 2017. 641 с.
8. Джуха І. Греческая операция: История репрессий против греков в СССР. Санкт-Петербург: Изд-во «Алетейя», 2006. 416 с.
9. Димитров М.Ф., Ташлай Л.Б. «Накажи здесь, Господи, и помилуй в вечности...» (репресії проти церкви на Миколаївщині у 1920-30-х рр.) // Реабілітовані історією. Миколаївська область. Т. 4. Київ: Світогляд, 2008. С. 90-120.
10. Директива НКВД СССР № 50215 от 11 декабря 1937 г. // Греческий мартиролог. URL: http://www.greek-martirolog.ru/f_protocols/directive50215.php
11. Книга пам'яті греків України / В. Нікольський та ін. Донецьк: Вид-во КП «Реґіон», 2005. 336 с.
12. Подкур Р. «Великий терор» 1937-1938 рр. на Донбасі. Київ: Інститут історії НАН України, 2016. 126 с.
13. Романцова В.М., Богатікова О.В. Причини проведення «грецької операції» в умовах сталінського тоталітарного режиму // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2011. Вип. 1. С. 17-22.
14. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття. Київ: «Тетра», 2000. 534 с.

Чернявський В.В., Животовська В.В.
(м. Миколаїв)

СТАТЕВО-ВІКОВИЙ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ, ВИВЕЗЕНОГО НА ПРИМУСОВІ РОБОТИ ДО ТРЕТЬОГО РЕЙХУ В 1941-1944 РОКАХ. НА МАТЕРІАЛАХ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У сучасній українській історіографії вербувальні кампанії по набору робочої сили для Третього рейху подаються як хаотичні вербувально-департаційні заходи, що не мали якісної системи відбору робочої сили, а дії німецько-фашистських окупантів зводились до прагнення забезпечити економіку рейху дешевою робочою силою в найкоротші строки. Окупаційна влада повністю ігнорувала економічні особливості окупованих районів СРСР та їхні власні потреби в робочій силі, а під час вербувальних кампаній німці не віддавали пріоритету ні кваліфікованим робітникам, ні представникам конкретних професій, так само не хвилював окупантів відтік робочої сили та спровоковане ним падіння виробничих потужностей на окупованій території.

Панування такої точки зору зумовлено в першу чергу відсутністю повноцінних статистичних досліджень, оскільки більшість з них орієнтовані на підрахування загальної кількості примусових працівників, депортованих до Німеччини в роки окупації, при цьому вікова, статевая та професійна складові депортованого населення не враховуються або подаються поверхово.

Дана стаття є спробою відстежити динаміку вербувальних кампаній по набору робочої сили для Третього рейху на матеріалах Миколаївської області з урахуванням професійного, статевого та вікового складу депортованих осіб. За для цього необхідна постановка наступних питань: чи віддавали окупанти пріоритет кваліфікованій робочій силі і як змінювався відсоток робітників-спеціалістів серед депортованих осіб протягом усього періоду окупації? Які робочі спеціальності користувалися найбільшим попитом під час відправки до Німеччини? Як економічний потенціал регіону вплинув на характер та перебіг вербувальних кампаній?

Матеріалом для дослідження став «Реєстр осіб, угнаних в Німецьке рабство зі Сталінського району міста Миколаєва», зроблений «Комісією по розслідуванню злочинів фашистських окупантів» в 1945-1947 роках. Реєстр укладений у формі таблиці, в якій подаються ім'я особи, рік народження, стать, партійна приналежність, спеціальність або місце праці, рік угоду до Німеччини та адреса. Реєстр складається з двох списків: перший нараховує 1582 особи, другий – 264, всього 1846 осіб, вивезених з міста Миколаєва протягом 1941-1944 років [6; 7-28].

Проте в даному списку зафіксовані не всі, депортовані до рейху, а лише ті громадяни, які повернулися на Батьківщину після закінчення війни. Всього за даними «Комісії по розслідуванню злочинів фашистських окупантів» по Сталінському району зафіксовано 2076 випадків депортації до Німеччини [6]. Під час підрахування використано 1548 випадків, оскільки решта випадків містили не повні дані про депортованих осіб (відсутня інформація про рік депортації та професійну орієнтацію).

Кампанія по набору робочої сили для Третього рейху на території міста Миколаєва тривала з жовтня 1941 по березень 1944 і складалась з шести вербувальних акцій. Серед усіх досліджених випадків на жовтень-січень 1941 року припадають лише 11 депортацій до рейху (з 1548 випадків!), з них 10 чоловіків та одна жінка. За професійним складом важко простежити якусь системність. Наприкінці осені та в грудні 1941 року переводом робочої сили з окупованих територій у рейх керувала «Група промислового використання» В.Мансфельда, який під час проведення вербувальної кампанії не використовував інструментів прямого примусу, обмежуючись лише агі-

тацією та пропагандою. Набір робітників відбувався на основі добровільного виїзду до рейху, через що кількість завербованих працівників на території України в листопаді-грудні 1941 та в січні 1942 років відносно незначна, що чітко простежується і на прикладі міста Миколаєва, де в 1941 році до рейху депортували 0,7% від загального числа досліджених випадків. Така динаміка зберігалась і протягом початку 1942 року.

Докорінно ситуація змінюється в лютому 1942 року, коли крах відомства В.Мансфельда став очевидним. На керівній посаді його замінив Ф.Заукель, який розпустив «Групу промислового використання» та утворив замість неї «Імперське бюро з використання трудової сили». 31 березня 1942 року виходить директива Ф.Заукеля, в якій наказувалось форсувати вербувальну кампанію усіма доступними методами. Таким чином, окупанти перейшли до прямого примусу та репресивно-терористичних методів, що відзначилось на кількості депортованих осіб протягом 1942 року. В реєстрі осіб, угнаних в німецьке рабство зі Сталінського району міста Миколаєва з березня по грудень 1942 року зафіксовано 447 випадків депортації до Німеччини, що складає 28,8% від загальної кількості депортованих за всі роки окупації. За вербувальні кампанії 1942 року депортували 87 працівників не виробничих спеціальностей (тобто людей, задіяних у сфері послуг або таких, які не брали участь у виробництві), 69 безробітних. Цікавим є факт переваги кваліфікованих робітників над некваліфікованими протягом усього 1942 року. Так, на 29 випадків угоду чорноробочих припадає 262 кваліфіковані працівники, з яких найбільше слюсарів -34, токарів -14, суднозбірників -14, електриків -8, столярів -8, розмітників- 5. Усього за 1942 рік до рейху депортували представників 23 робітничих спеціальностей. Окрім кваліфікованих робітників, до Німеччини виїхали 3 інженери. Статевий склад депортованих осіб у 1942 році мав таку структуру: з 447 осіб майже дві третини склали чоловіки, яких зафіксовано 321 особа, жінок – 126 осіб.

У 1943 році окупаційна влада вдалась до нової тактики набору робочої сили. Тепер робочу силу для економіки рейху набирали за допомогою так званих мобілізацій молоді, коли вивезенню до рейху підпадали молоді люди певного віку народження. Так, у 1943 році проводилось усього дві мобілізації в січні – травні, коли вивозились особи 1925 року народження та в липні-вересні, коли під депортацію потрапила молодь 1926 року народження. Наприкінці вербувальної кампанії до рейху почали вивозити й осіб 1927 року народження. Паралельно з вищезазначеними через біржу праці велась вербовка осіб інших років народження. У реєстрі зафіксовано 358 випадків депортації по Сталінському району міста Миколаєва що складає 23.1% від загального числа. У професійному відношенні переважна більшість - безробітні 241 випадок, наступні за кількістю представники не виробничих професій-25. Вивезених некваліфікованих працівників нараховувалось усього 11 осіб, кваліфікованих – 59, з них представники 13 робітничих професій: найбільше слюсарів- 6, кваліфікованих - 3, електриків- 3. Порівняно з попереднім роком значно збільшилась кількість депортованих жінок. Так, у реєстрі за весь 1943 рік зафіксовано 142 випадки депортації жінок, чоловіків - 216. Фактично в 1943 році німецько-фашистські окупанти провели останню чітко сплановану вербувальну кампанію на території м. Миколаєва.

У лютому-березні 1944 року в місті Миколаєві та області окупаційна влада проводила останню акцію по набору робочої сили для Третього рейху. У зв'язку з наближенням Червоної

армії німецькі війська розпочали евакуацію. Ще в листопаді 1943 року з території міста та області почали вивозити фольксдойчей, цивільну окупаційну адміністрацію та інших колаборантів. Окупанти прагнули максимально виснажити промислові потужності Миколаївщини, в першу чергу суднобудівної галузі, тому разом з вивезенням матеріальних цінностей під виглядом евакуації в лютому-березні 1944 року розгорнулись масштабні акції по набору робочої сили для Третього рейху. За 1944 рік у реєстрі зафіксовано 743 випадки депортації до рейху, 47,4% від загальної кількості. Професійний склад: безробітні - 185 чоловік, невиробничі спеціальності - 120. Кількість кваліфікованих працівників - 351 особа, а не кваліфікованих - 78 осіб. Усього за 1944 рік зафіксовано 19 робітничих спеціальностей, серед них найбільше: слюсарів - 48, столярів - 18, електриків - 16, розмітчиків - 11, токарів - 8, техніків - 8. Статеву структуру депортованих осіб у лютому-березні 1944 року суттєво відрізняється від двох попередніх років. Випадків депортації жінок зафіксовано лише 59, а чоловіків 684 особи!

При порівнянні динамік вербувальних кампаній по набору робочої сили для Третього рейху видно цілий ряд тенденцій, більшість з яких не співпадають з традиційними уявленнями, що склалися в вітчизняній історичній науці. По перше, це співвідношення кваліфікованої та некваліфікованої робочої сили.

Так, у 1942 році з усієї кількості депортованих осіб кваліфіковані робітники склали близько 58,6%, а некваліфіковані - лише 6,5%, беручи до уваги той факт, що безробітні склали близько 15,4%, а на представників невиробничих спеціальностей припадає 19,5% від загальної кількості випадків. На основі цього можна зробити цілком справедливе припущення, що протягом перших вербувальних кампаній німці віддавали пріоритет саме кваліфікованим кадрам (чим можна пояснити і велику кількість слюсарів, депортованих до рейху в 1942 році). Цю точку зору підтверджує і цілий ряд інших фактів. Так, відомство В.Мансфельда станом на 19 лютого 1942 року депортувало до Німеччини з окупованих східних територій 600 - 650 тис чоловік, серед яких 300 тис. кваліфікованих промислових робітників В.Мансфельд у доповіді відмічав високу «якість» доставленої робочої сили, пропонує збільшити її продуктивність шляхом матеріальної стимуляції праці[4;660]! Але після утворення «Імперського бюро з використання робочої сили» вербувальні кампанії стали переслідувати в першу чергу кількісні цілі, прагнучи в найкоротші строки покрити катастрофічний дефіцит робочої сили, що ріс у геометричній прогресії після кожної нової хвилі мобілізації до лав Вермахту.

Чи планувалось використання кваліфікованої робочої сили на території рейху? Відповідь на це питання може дати тільки дослідження проблеми відповідності радянських робітників особливостям німецької промисловості. За роки першої п'ятирічки в СРСР виникла власна «технічна культура» та «культура виробництва», які увібрали в себе як кліматичні і географічні особливості СРСР так й ідеологічні кліше доби сталінізму. Саме тому такі великі німецькі промислові концерни як «Хенкель», «Круп» та «Гэфарбен» відмовились брати «шефство» над радянськими заводами та фабриками. Оскільки, на їхню думку, доцільнішою була побудова нових підприємств, ніж модернізація старої радянської інфраструктури під німецькі зразки[1;67]. Можливо, з використанням радянської кваліфікованої робочої сили виникли аналогічні проблеми. Тобто навіть кваліфікованого радянського робітника необхідно було практично заново навчати працювати з новим обладнанням, на що у фашистського керівництва не було ні часу, ні коштів, ні бажання. З професійного складу депортованого населення Сталінського району м. Миколаєва за 1942 рік чітко простежується пріоритет кваліфікованої робочої сили, чого не скажеш про вербувальні кампанії 1943 року, коли кваліфікована робоча сила складала лише 16,4%. При цьому кількість робітничих професій порівняно з 1942 зменшилась на 10, склавши 13 спеціальностей, від загального числа депортованих при абсолютній більшості безробітних - 67,3%. Представники невиробничих спеціальностей склали 12,3% від загальної кількості.

Відношення некваліфікованих робітників до загальної кількості так само мізерне, приблизно 3%. Така динаміка не звична й тим, що на більшості окупованих східних територій за кількістю депортованих найрезультативнішим вважається саме 1943 рік. У нашому випадку за 1943 рік по Сталінському району м. Миколаєва під депортацію потрапила найменша кількість людей, хоча в цей період вербувальні заходи по всіх тимчасово окупованих територіях СРСР велись з найбільшою інтенсивністю. Так, паралельно з мобілізацією молоді 1925-1927 років народження продовжувався набір через повістки бірж праці старших осіб, а облови стали звичайним явищем.

Чому в нашому випадку зовсім інша ситуація? Можливо, відповідь треба шукати в промислових та стратегічних особливостях м. Миколаєва, яке, починаючи з самого заснування, відіграло одну з ключових ролей в контролі судноплавства на Чорному та Азовському морях. Миколаївський морський порт із судноремонтним заводом і два потужні суднобудівні заводи: імені А.Марті та імені 61 комунара були потрібні німцям для організації судноплавства та його контролю. Окрім того, на стапелях заводу імені А.Марті знаходився лінкор «Радянська Україна» в стані 17,5% готовності, що складало значний інтерес для окупантів. Протягом 1941 та першої половини 1942 років німцям вдалося налагодити виробництво на суднобудівних підприємствах міста. У 1943 році вони працювали на 25% потужності довоєнного часу[5;122]. У такій ситуації масовий відтік робочих рук з м. Миколаєва є не логічним.

Ставлення окупантів до трудових ресурсів міста можна простежити на прикладі змін кількості депортованих до Німеччини з суднобудівних підприємств у 1942-1944 роках. Так, у 1942 році з заводу А.Марті депортували 44 особи, з заводу імені 61 комунара - 26, усього - 70. За 1943 рік з заводу А.Марті - 18 чоловік, з заводу імені 61 комунара - лише 8 чоловік, разом 26 осіб. У процентному відношенні робітники з підприємств суднобудівної галузі в 1942 р. склали 28,9% від загальної кількості депортованих кваліфікованих працівників, за 1943 рік - приблизно 44%, якщо враховувати більше ніж у 2,5 рази меншу кількість депортованих кваліфікованих робітників. Працівники суднобудівних заводів складають незначну частину від депортованих до Німеччини осіб, як у загальному відношенні так і у відношенні виключно до групи кваліфікованих працівників.

Таким чином, можна констатувати особливе ставлення окупантів до трудових ресурсів усього міста в цілому, оскільки практично вся міська інфраструктура обслуговувала потреби кораблебудування, а завод «Сільськогосподарської техніки» та завод «Дормашина» не працювали. Більшу кількість випадків угону в 1942 році можна пояснити тим, що німці ще не налагодили повноцінне виробництво. На відміну від інших регіонів окупанти не створювали в м. Миколаєві «штучного безробіття». Наприклад, після реєстрації працездатного населення міста, всі особи, що мали в робочій книжці відмітку «Верф» обов'язково мали повернутися на робочі місця. А ось звернення коменданта міста до населення від 12.03.42 року: «Закликаю населення до енергійного виробництва та відбудови. Але відбудову все ще саботують тим, що працездатні особи не приходять до відділу праці або не приймають призначену роботу. Тому, починаючи з 27.04.42 року до примусової роботи притягатимуться всі безробітні та непрацездатні особи, що вчасно не заявили в відділі праці про поважну причину»[7].

У 1942 році німці часто використовували депортацію до рейху як дисциплінарне покарання для стимуляції роботи решти робітників. Економія окупантами трудових ресурсів міста пояснює чому до Німеччини депортували відносно мало мешканців Миколаєва. Так, за всі роки окупації до Німеччини депортували всього 5000 чоловік[8]. Це небагато, якщо брати до уваги, що станом на 1939 рік населення м. Миколаєва разом з приміською територією складало 139 тисяч чоловік, хоча внаслідок призову до лав Червоної армії та евакуації населення міста сильно скоротилось[9].

Наймасовішою стала вербувальна кампанія 1944 року, яка проходила під виглядом примусової евакуації. Якщо порівнювати із загальноукраїнськими тенденціями, то 1944 рік поступається за кількістю депортованих 1943 року. У нашому ж

випадку - це рік наймасовішої депортації за весь період війни, незважаючи на те, що населення міста та області вивозилося до рейху лише протягом лютого – березня, оскільки 28 березня 1944 року місто Николаїв звільнила радянська армія. Невелику, порівняно з 1943 роком, кількість депортованих до рейху по окупованих східних територіях можна пояснити безладом, спровокованим відступом тилових та фронтових частин Вермахту. Але в випадку з м. Николаєвом окупантам вдалося відправити до Німеччини найбільшу кількість людей. Це знову пояснюється стратегічними особливостями південного регіону України, оскільки наявність потужної річкової мережі з виходом до моря та портових інфраструктур, дозволяли перевозити великі вантажі навіть в екстремальних умовах. Наприклад, персонал суднобудівного заводу імені 61 комунара та судноремонтного заводу вивозився на баржах, підігнаних по річках прямо до підприємств. Більшість осіб, депортованих у 1944 році, вивозились на машинах в Одесу, а далі морем відправлялись у Румунію. Отже, ті особливості, що в 1942 та 1943 роках провокували економне ставлення окупантів до трудових ресурсів міста Николаєва, зробили можливою масову депортацію в лютому-березні 1944 року. Вербувальна кампанія 1944 року мала лише одну мету - вивезти до приходу Червоної армії з території міста та області якомога більше працездатного населення. Звісно, пріоритети 1942 та 1943 років втратили свою значимість, тому в 1944 році кваліфіковані працівники склали 47.7% . З заводу імені 61 комунара вивезли 63 робітники, а з заводу імені А.Марті - 93 особи, що разом склало 156 чоловік, а це 46.8% від кількості депортованих кваліфікованих працівників. Серед списку депортованих спеціалістів представники суто суднобудівних спеціальностей, наприклад, такелажники в реєстрі осіб, угнаних в німецьке рабство за 1944 рік є п'ять таких випадків. У 1944 році фашисти не гребували навіть непрацездатними, про що свідчать 9 випадків депортації інвалідів.

Статева структура депортованого населення суперечить традиційним уявленням. Перше, що не відповідає загальній думці, це надзвичайно малий відсоток жінок серед депортованих осіб. Традиційно вважається, що серед східних робітників кількість жінок досягала близько 50% від загальної кількості. На 1548 досліджених випадків жінки склали 327, це приблизно 21,1% від загальної кількості, тобто на одну депортовану жінку припадало 3-4 чоловіки. Співвідношення статей змінювалось і залежно від років депортації. Так, за 1942 рік до рейху вивезли 126 жінок та 321 чоловіка. Найбільшу кількість жінок вивезли до Німеччини в 1943 році - 142 особи, тоді як чоловіків - 216. Найбільший процент депортацій населення жіночої статі в 1943 році можна пояснити тим, що тоді вербу-

вальні кампанії йшли на основі мобілізацій молоді за роками народження і депортації піддавалась уся вікова група незалежно від статі. Окупанти надзвичайно мало вивезли жінок в останні місяці окупації. Так, у лютому-березні 1944 року кількість депортованих чоловіків склало 743 особи, а жінок - лише 59! Таку мізерну кількість можна пояснити бажанням окупантів максимально послабити регіон як у промисловому, так і у військовому відношеннях, тому в першу чергу під депортації потрапляли лише чоловіки, придатні для військової служби та кваліфіковані робочі. Враховуючи обмежену кількість транспорту, вивозити ще й жінок було не логічно. Таким чином, фашисти під час набору робочої сили для німецької економіки орієнтувались у першу чергу на чоловіків, мобілізація та депортація жіночого населення не були такими масовими і скоріш за все мали допоміжний характер.

Вікова структура депортованого населення в цілому не відрізняється від загальноукраїнських тенденцій. Так, у 1942 році середній вік депортованих склав 26 років, у 1943 лише 19, оскільки основна маса депортованих складалась з юнаків і дівчат від 16 до 18 років. У 1944 - 36 років, а вік вивезених осіб мав суттєву амплітуду від 17-18 до 60 і більше років.

Зроблені нами підрахунки не є абсолютно точними, а лише вказують на загальній перебіг вербувальних кампаній, виходячи зі стратегічних та економічних особливостей регіону. Отримані дані здебільшого мають суперечливий характер і яскраво доводять факт впливу регіональних особливостей на хід вербувальних кампаній, що робить доцільним перегляд традиційної точки зору.

Список використаних джерел і літератури

1. Айхольд Д. Цели Германии в войне против СССР //Новая и новейшая история.- 2002. - №6 - С. 43-71.
2. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневоловачам. – Вінниця, 2003. – 344 с.
3. Черних Г.Г. Угон і репатріація радянської молоді в роки Другої світової війни.//Матеріали 2-ї Николаївської обласної конференції «Історія. Етнографія. Нові дослідження». – 1997. – Т.2. С.-84-87
4. Нюрнбергский процес: Сборник материалов в 8-ми т. Т.4. –М.:Юрид. лит., 1990. 692с.
5. Николаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944 Квіт М.: - 2004. -523с.
6. Державний архів Николаївської області (далі ДАМО).Ф.Р.-1894. Оп.2.- спр.16. - Арк. 6, 7-28.
7. ДАМО. Ф.Р.-1035 .Оп.1- Спр.31.- Арк.20
8. ДАМО. Ф.Р.1894. Оп.2- Спр.2.- Арк.2
9. ДАМО. Ф.Р.2134. Оп.1- Спр.1.- Арк.4

Чернявська К.В.

(м. Николаїв)

ОКУПАЦІЙНА ПРЕСА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЕРБУВАЛЬНОЇ КАМПАНІЇ ПО НАБОРУ РОБОЧОЇ СИЛИ ДЛЯ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1942-1943 РР.

Протягом окупації Півдня України німецько-румунські війська вивезли на примусові роботи до рейху близько 160 тисяч чоловік. Більша частина з яких вербувалась за рахунок «привітів» біржі праці, облав і арештів, що проводила окупаційна влада в 1942-1944 роках. Окрім прямого фізичного тиску окупанти використовували пропаганду, сенс якої зводився до інформаційної обробки населення, створення відповідного відношення до вербування робочої сили, агітації на добровільний виїзд до рейху та дезінформацію радянських громадян. На сьогоднішній день робота німецько-фашистської пропаганди в контексті вербувальних кампаній по набору робочої сили для економіки Третього рейху розроблена відносно поверхово оскільки досі залишаються незрозумілими методика та генезис фашистського пропагандистського апарату.

В цьому відношенні найбільший інтерес представляє ні-

мецька окупаційна пресова періодика як основний засіб масової інформації, через який велась агітація населення окупованих територій до добровільного виїзду на роботу в Німеччину. Проблема вербування робочої сили залишалась ключовою темою окупаційної преси в 1942-1943 роках, що дає можливість встановити коли і як змінювався характер фашистської пропаганди, на яких технологіях вона ґрунтувалась та які цілі переслідувала. В рамках даної доповіді аналізуються основні напрямки та методи пропагандистської підтримки через періодичні пресові видання вербувальної кампанії по набору робочої сили. Матеріалом для дослідження стали газети «Українська думка» та «Голос Дніпра» які виходили на території Николаївської та Херсонської області в період німецько-румунської окупації.

Агітація населення на виїзд до Німеччини розпочалась з

березня 1942 року до цього моменту дана тематика не зачіпалась окупаційною пресою, проте існував напрямок висвітлення умов та оплати праці німецьким робітникам які протиставлялись радянським реаліям[5], що певною мірою сприяла подальшому розгортанню фашистської пропаганди один з векторів якої ґрунтувався на порівнянні підходів до виробництва в СРСР та Третьюму рейху. Початок підтримки мобілізації робочої до рейху через періодичні пресові видання Миколаївського генерал округу припадає на 7 березня 1942 року коли в черговому номері газети «Українська думка» було оприлюднено об'яву окупаційної влади: «Всі робітники, що шукають роботу: чорнороби, металісти та особливо які працювали на верфі можуть знайти роботу в Німеччині. Залишена в Миколаєві родина буде цілком забезпечена місцевою владою. Гарантується комфортна подорож, харчі та достойний зарібок. Хто відгукнеться на цю відозву допоможе собі та своїм рідним. Заяви приймає миколаївське бюро праці.»[6]. Агітація населення міста Херсон через окупаційну пресою розпочалась значно пізніше з 9 червня 1942 року[20]. Протягом 1942-1943 років окупаційні періодичні видання вирішували наступні цілі та задачі, а саме: 1) Обґрунтування масового використання праці іноземців в економіці рейху. Яке полягало в донесенні до населення думки про те, що закордонна робоча сила нормальне явище для економіки рейху. Війна лише посилила цю обставину. З іншого боку фашистка пропаганда намагалась показати працю іноземців в рейху як спільну справу народів Європи сенс якої в приближенні перемоги на більшовизмом. 2) Висвітлення умов праці українських робітників в рейху. 3) Демонстрація лояльності населення України по відношенню до вербувальних компаній по набору робочої сили. 4) Боротьба з пропагандою патріотичного підпілля. Вище згадані цілі та задачі реалізовувались на основі об'яв та звернень окупаційної влади до населення, публікації статей про життя та умови праці радянських громадян в Німеччині, публікації листів остарбайтерів, розповідей осіб чий родич працюють в Німеччині.

Протягом весни 1942 року пропагандистська підтримка вербувальної кампанії базувалась на публікаціях листів українських робітників. Варто зауважити, що сам факт написання остарбайтером листа до рідних створював прецедент навколо якого розгортався текст пропагандистської статті. Як приклад можна взяти матеріал опублікований в газеті Українська думка за 28 березня 1942 року в якому поєднано листи С.Сидорова та Г.Левчук. Обидва остарбайтера змальовують тотожні картини щасливої праці та достатку, чим викликають неприховану радість своїх батьків, реакція яких і складає основний зміст статті. Роль залучення оцінки батьків остарбайтерів як засіб пропаганди на нашу думку має двояку направленість з одного боку критика радянського ладу «Батько Сергія старий Охрим дуже радий за сина, кожного дня має добрий настрій. Він багато пережив НКВД закатувало його старшого сина.» з іншого прихований заклик населення їхати на роботу в рейх «Батько Г.Левчук відверто зізнається що хоче відправити й іншу доньку до Німеччини.»[7]. Аналогічна за змістом стаття «На працю до Німеччини» в якій розповідається про «остарбайтерку Галю» яка виїхала до Німеччини разом з 30-ма іншими селянами. В своєму листі вона згадує, що перед від'їздом мати дала їй чітку настанову «Галю ти повинна виправдати довіру німців своєю сумлінною працею»[8]. «Діалог» батьків з дітьми певною мірою створював «ілюзію зворотного зв'язку» і мав доводити автентичність листування. Проте беззаперечним є той факт, що всі листи остарбайтерів надруковані в період з березня по липень 1942 року можна вважати фальшивками оскільки офіційно листування було дозволене лише з липня 1942 року[3, с 140]. Метод залучення оцінки рідних та близьких до тексту листа остарбайтера продовжував використовуватись і на далі проте зазнавши суттєвих змін. Як приклад можна взяти статтю «Мій син в Німеччині» опубліковану в газеті «Голос Дніпра» 5 грудня 1942 року. Стаття написана на основі листа в редакцію працівника херсонського пивзаводу Л.С.Тараненка в якому він просив опублікувати лист його сина, що працював в Німеччині[21]. Зміст даної статті майже нічим не відрізнявся від двох попередніх проте змінюється сам образ «батька» який на відміну від решти згаданих випадків проявляє власну ініціативу

за для того щоб донести текст листа свого сина до громадськості. Окрім цього в статті «Мій син в Німеччині» герої публікації являються місцевими мешканцями. Подібний агітаційний матеріал було надруковано в «Українській думці» за 16 вересня 1942 року у статті «Ми не турбуємося за нашого Сергія» представлено інтерв'ю в рамках якого бабуся остарбайтера мешканка Миколаєва М.М.Дяченко зачитувала уривки з листа онука. В якому він писав про цілком пристойне життя в Німеччині, за що М.М.Дяченко щиро дякувала німця[9]. Таким чином ми можемо припустити, що в окупаційній пресі як засіб пропаганди та агітації використовувався образ «рідної людини», через яку відбувалась оцінка листів остарбайтерів протягом березня-грудня 1942 року даний образ конкретизувався та набував більшої реалістичності. Окрім цього можна інше припущення. Оскільки листи М.М.Дяченко та Л.С.Тараненка мали місцеве походження існує велика ймовірність того, що фабрикування листів остарбайтерів велась не лише на рівні рейхскомісаріату Україна, а і на рівні генерал комісаріатів та окремих гебітів. В цілому ж агітаційна підтримка вербувальних компаній по набору робочої сили мало централізовану природу. Практично всі опубліковані матеріали готувались службою «Української кореспонденції»[3, с 140].

Публікація листів остарбайтерів продовжувалась практично до середини 1943 року проте їхня подача суттєво відрізнялась від аналогічних матеріалів 1942 року. Наприклад в газеті Українська думка за 8 лютого 1943 року розміщена ціла рубрика «Листи з Німеччини» в якій опубліковано два листа остарбайтерів, що не супроводжувались ні сторонніми коментарями ні закличками їхати на роботу в рейх. Увага продовжувалась концентруватись на проблемі харчування, одягу, свободи пересування та відношенні населення Німеччини до радянських громадян. Так лейб мотивом листа Ніни Невільнарної є відношення до неї її німецьких господарів. Вона відмічає, що була дуже добре прийнята німецькою родиною, господиня сприйняла її як доньку виділила для неї окрему кімнату й дала хороший одяг та білизну. Трудова діяльність Н.Невільнарної зводилась до допомоги хазяйці по хатньому господарству. Третю частину тексту листа займає опис будинку: «Будинок де я живу має два поверхи та 8 кімнат. Кімнати чисті та світлі, так що боюсь ступити як слід, підлога аж блищить і всюди лежать килими» [10]. На нашу думку пропагандистські цілі даної публікації полягає в переконанні населення, що німецьке суспільство налаштоване приязно по відношенню до робітників зі сходу, та демонстрації комфортного та безпечного середовища. Подібним в структурному та ціловому відношенні є лист іншого остарбайтера Ф.Раханського в якому він доводить батька, що чутки про три разове харчування в Німеччині дійсно правда та описує власний раціон: «Так, ще раз підтверджую, що три рази в 9, 12 та 6 годин. Вранці дають 300 г хліба і чай, суп дають густий та смачний і дають багато отже я добре наїдаюсь». Іншою складовою листа так само як і в попередньому випадку є опис середовища та характеру праці. «Робота в коцегарці не важка тільки трохи брудна, проте в бараках є пральні машини і завжди є гаряча вода»[11]. На нашу обидві вище згадані статті мали мету не скільки залучення добровольців скільки переконання населення в тому, що чутки про ганебне становище радянських громадян та нелюдські умови життя та праці в Третьюму рейху не відповідають дійсності. В цілому ж публікації листів остарбайтерів виснажились як агітаційний метод ще наприкінці 1942 року, що пов'язано з крахом всієї пропагандистської підтримки вербувальної кампанії по набору робочої сили для Третьюго рейху.

В квітні 1942 року німецька пропаганда розпочала створення через періодичні пресові видання відповідного відношення у населення окупованих територій до мобілізації трудових ресурсів. Так сам факт використання іноземної праці в економіці рейху тлумачився як нормальне явище. Яке стало типовим для Німеччини, ще до початку Першої світової війни. З 1932 року кількість закордонних робітників почала безперервно збільшуватись і станом на 1941 рік склала 2.1 млн. чоловік. Ставлення населення рейху до «армії іноземних робітників» класифікувалось як нормальне. Німецька пропа-

ганда визнавала, що без залучення закордонних трудових ресурсів неможливим є безперервне виробництво в гірничій, металургійній та будівельній галузі[12]. 28 липня 1943 року мова велась вже про 12.1 млн. іноземних робітників разом з військово полоненими. Окрім цього праця іноземців активно використовується поза межами Німеччини, на окупованих територіях та безпосередньо в зоні воєнних дій яких налічується близько 5.3 млн. В сільському господарстві задіяно 4.5 мільйонів працівників[13]. Оpubліковані статистичні данні є правдивою інформацією. В 1939 році в німецькій економіці вже було задіяно близько 939 386 іноземних робітників, а до вересня 1941 року їхня кількість збільшилась до 2.1 млн. [1,18-19].

Паралельно з цим трудову міграцію в рейх фашистський пропагандистський апарат демонстрував як цілісне інтернаціональне явище наприклад широкого розголосу в окупаційній пресі зазнав приїзд 500 іспанських мусульман з Кордова на роботу до Німеччини, що подавалось як солідарність ісламської громади Іспанії[22]. Аналогічна за характером є і промова Ф.Заукеля розмішена в газеті Голос Дніпра за 9 червня 1942 року в якій він наголошує «про неопхдність мобілізації всіх трудових ресурсів Європи на боротьбу з більшовизмом»[20]. Тобто в окупаційній пресі праця іноземних робітників в рейху розглядалась в двох контекстах як особливність німецької економіки та як боротьба народів Європи проти більшовизму. Складовою цієї боротьби з кінця весни 1942 року окупаційна преса починає розглядати і працю українців в рейху. В статті «Українці з'єднують робітників на працю до Німеччини» надрукований закликає до української молоді «Львівського допомогового центру» в якому сама праця українців в німецькій економіці подається як моральний обов'язок українського народу». Через газети як засіб масової інформації створювався образ роботи українців в Німеччині як національна справа, подібного роду публікації мали яскраво виражений патріотичний та антирадянський характер підкріплені розповідями про цікаве та комфортне життя українських робітників в рейху[14]. Фашистка пропаганда не облежалась простими зверненнями до населення, на сторінках періодичних видань поширювались інтерв'ю з особами, що начебто повернулись з Німеччини на Батьківщину чи продовжували жити та працювати в рейху. Вони оцінювали свою працю як обов'язок українського народу, посилюючи допомогу Німеччині та внесок в розгром більшовизму[15].

Значна частина німецько-фашистської агітації будувалась на основі антитез. Тобто протиставленні умов життя та праці в СРСР та Німеччини. Як приклад стаття «Марія надіслала листа з Німеччини»: «В СРСР працювала по 14 годин шахті виконувала важку фізичну роботу на рівні з чоловіками. Особливо було тяжко в часи фінської війни коли на 24 години припадало лише 4 години відпочинку». На цьому фоні яскраво контрастують умови праці в рейху де Марія працювала на текстильній фабриці і не виконує важкої фізичної роботи. Її робочий день тривав з 6 ранку до 17 вечора з перервами на обід[16]. Аналогічним за змістом є лист миколаївця І.Крикалова «Німецькі будинки просторі та охайні це не та конура в якій ми жили при сонетах. Проте найбільше мені подобається ставлення на роботі працюю металістом за фахом. Тут нема ніякої стахановщини працюємо не квапливо й акуратно німці цінують чесну сумлінну працю, за що я в них в авторитеті»[17].

Не зважаючи на практично повну відсутність добровольців починаючи з початку 1943 року агітація населення через пресу не припиняється проте значно зменшується кількість публікацій листів оstarбайтерів які замінюються статтями про умови життя та праці радянських громадян в Третьюму рейху, та офіційними зверненнями окупаційної влади до населення. Основними темами подібних публікацій були норми харчування, оплата праці та трудові і побутові умови. На початку 1943 року через газети поширювалась наступна інформація про харчові норми встановлені для східних робітників. На тиждень для кожного окремого робітника виділялось: хлібу від 2600 гр. до 4400 гр., мяса від 250 гр. до 600 гр., картоплі 700 гр., цукру 110 гр.. Окрім цього в статті «Українські робітники в Німеччині» стверджувалось, що кухарський персонал дбає про те щоб харчі готувались згідно домашніх рецептів українських робітників [18]. Звісно все вище сказане не відповідало реаліям оstarбайтерів. Так щоденна норма хліба коливалась

від 100-200 грамів, а найпоширенішими стравами були суп з брукви чи капусти та варена нечищена картопля. Незважаючи на те, що в раціоні оstarбайтерів зазначалась певна кількість м'яса його постачання в трудові табори практично не велась. Якщо східним робітникам і видавали м'ясні продукти то як правило лише нижчих сортів з мертвої чи зараженої худоби.

Іншим вектором діяльності окупаційної влади було переконання населення у можливості отримання в Німеччині робітничої спеціальності як приклад можна взяти статтю «Робітники з України будуть спеціалістами» в якій повідомляється, що всі східні робітники проходять навчання за обраним фахом. Як приклад приведеться випробування 152 східних робітників, що виявили високий рівень технічної обдарованості 22% з яких зарахували до технічних креслярів[23].

Проводячи агітацію радянської молоді 1926-1927 років окупаційна влада розмістила на сторінках пресових періодичних видань наступну звернення «Молоді 1926 - 1927 років народження пропонується виїзд до Німеччини. Термін роботи обмежений двома роками. Східні робітники мають право на відпустку після одного року праці в спеціально облаштованих таборах. Окрім цього після кожного відпрацьованого року гарантується виплата грошових премій: після першого року - 20%, після другого 30%, після третього 50% від розміру заробітної плати»[24]. Цікавим фактом є те, що обіцянки наданні відпустки та грошових премій відповідали дійсності починаючи з 1944 року німці почали дозволяти оstarбайтерам проводити відпустку вдома[4, с 118].

Інколи спроби окупаційної влади створити «ілюзію добробуту» українських робітників в рейху доходили до абсурду. Так в газеті Українська думка за 24 листопада 1943 року розповідалось, що німецька влада прикладає максимум зусиль для того щоб забезпечити тим українським робітникам, що добровільно виїхали на працю в Німеччину все сторонню. Частиною якої є забезпечення культурних потреб українських робітників. Саме через це німецька влада налагодила друк «Бібліотеки для українських робітників» до якої мали б увійти твори української та світової літературної класики кожний том даної серії мав великий тираж від 10 до 20 тисяч примірників станом на листопад 1943 року повідомлялось про існування п'яти томів серії[19].

Наприкінці 1943 року пропагандистка підтримка вербувальної кампанії по набору робочої сили зникає з і сторінок окупаційної преси, що пов'язано її цілковитим провалом та наближенням фронту.

Протягом 1942-1943 років окупаційна влада розгорнула на території Миколаївського генерального округу широку пропагандистську кампанію по підтримці вербування робочої сили для економіки третього рейху. Проте втновити її ефективність практично неможливо. Всього по рейхскомісаріату Україна середня кількість добровільно виїхавши в Німеччину коливається від 4% до 16% від загальної кількості депортованих[2, с 99]. На основі чого ми можемо зробити припущення що коефіцієнт корисної дії німецької пропаганди через пресові видання був відносно не високим. Сама же характер пропаганди в 1942 та 1943 докорінно відрізнявся. Оскільки в 1942 році окупанти прагнули долучити до лав іноземної робочої сили Третьюго рейха більше добровольців потік, але в 1943 році не залишилось бажаних за власної ініціативи їхати в Німеччину. Тому відбулась переорієнтація пропагандистського апарату від прямої агітації до обґрунтування правдивості описаних умов життя та праці східних робітників.

Список використаних джерел та літератури

1. Кнадько Г.Д. Белорусские оstarбайтери. Историко-аналитические исследования. Минск.: НАРБ, 2001. - 336с
2. Лапан Т.Д.
3. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська підтримка заходів німецької окупаційної влади з вербування робітників до рейху// Сторінками воєнної історії. – 2008. - №11 С.139-148
4. Потильчак Олександр Валентинович. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 1999. — 205л. — Бібліогр.: л.159-190.
5. Державний архів Миколаївської області. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 30.09.41

6. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 07.03. 42
7. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 28.03. 42
8. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 08.04.42
9. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 20.05.42
10. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 08.02.43
11. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 03.04.43
12. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 15.04.42
13. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 28.07.43
14. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 23.05.42
15. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 21.10.42

16. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 26.08.42
17. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 12.09.42
18. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 20.02.43
19. Там само. Ф.Р. – Газ «Українська Думка» від 24.11.43
20. Державний архів Херсонської області. Ф.Р.- Газ «Голос Дніпра» від 9.06.42
21. Там само. Ф.Р. – Газ «Голос Дніпра» від 25.12.42
22. Там само. Ф.Р. – Газ «Голос Дніпра» від 21.08.42
23. Там само. Ф.Р. – Газ «Голос Дніпра» від 03.06.43
24. Там само. Ф.Р. – Газ «Голос Дніпра» від 16.09.43

Крамаренко М.В.

(*м. Миколаїв*)

ЕТАПИ БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВОГО МІСТЕЧКА № 72 У М. МИКОЛАЄВІ

Мікрорайон Соляні у І пол. ХХ ст. являв собою мало забудовану частину міста Миколаєва та складався зі складських приміщень та селища «Темвод», побудованого у 1930-41 рр. для працівників заводу ім. 61 Комунара. Тільки після війни, з переведенням в Миколаїв військових частин, мікрорайон почав активно забудовуватися [5].

Після закінчення Другої світової війни 92-та гвардійська мотострілецька Криворізька дивізія, яка входила до 150-го гвардійського окружного навчального Криворізького центру, закінчила свій бойовий шлях у Болгарії, у складі 3-го Українського фронту та у 1946 р. була переведена у м. Миколаїв. [2].

Для потреб дивізії в селищі Соляні вздовж Київського шосе, яке у 1982 р. було перейменоване у проспект Героїв Сталінграду, а з 2016 р. – у проспект Героїв України, було побудоване військове містечко № 72. В ньому розміщувались наступні військові частини, які входили до складу 92-ї гвардійської мотострілецької Криворізької дивізії: в/ч 21559 – штаб дивізії, в/ч 26489 – 332 навчальний мотострілецький полк, в/ч 28821 – 335 навчальний мотострілецький полк, в/ч 75531 – 274 навчальний танковий полк, в/ч 65130 – 54 окремих навчальних автомобільний батальйон, в/ч 28542- 340 мотострілецький кадрований полк, в/ч 15712 – навчальний ремонтно - відновлювальний батальйон. [6,7].

Перші 13 будівель були здані в експлуатацію у 1952 р., при їх будівництві використовувалася цегла з “Петровського заводу” та “Артелі 18-го партійного з’їзду”. Це були три казарми (номера будівель надані згідно з генеральним планом військового містечка № 72): № 1, 2, 4; їдальня № 3, клуб - їдальня 36 (на першому поверсі була розташована їдальня розрахована на 750 місць - 1600 обідів 332-го та 335-го окремих мотострілецьких полків, а на другому поверсі будівлі були розташовані клуб розрахований на 500 місць та бібліотека окремого танкового полку), штаб – казарма № 6, в одній частині будівлі розміщувався штаб 54 окремого навчального автомобільного батальйону, в другій - казарма для особового складу батальйону, № 5 об’єднаний медпункт, в якому вели прийом військові медики різних частин та знаходився ізолятор для військовослужбовців строкової служби, № 11, 12, 26, 27, 28, 29 складські приміщення та сховища, в яких було розміщено майно в/ч 28821, в/ч 75531, в/ч 65130, в/ч 26489. (1)

У 1954-1964 рр. були введені в експлуатацію ще 15 будівель: № 39, 40 - штаби полків; № 44 - КПП; № 62, 63 - казарми - штаб кадрованих полків; № 34, 46, 95 - овочесховище; № 111, 112, 119 - навіси/сховища паркової зони; № 115- спортзал. В них були розміщені в/ч 26489, в/ч 21448, в/ч 75531, в/ч 28542, в/ч 65130.

З 1966 по 1971 рр. були побудовані наступні 16 будівель: № 123, 124 - лазні; № 126, 134, 138, 140 - склади; № 129, 136 - навчальні корпуси танкового полку та 332 мотострілецького полу; № 131, 132, 133 - казарми під штаби окремих батальйонів та кадрованого полку; № 137 - казарма 335 – го полку; № 141, 142, 146, 147, 151, 152 навіси /сховища; № 154 - їдальня 332-го полку та 322 школи прапорщиків, розрахована на 1000 місць - 2000 обідів. Будівлі були виділені під потреби та розміщення в/ч 12392, в/ч 75531, в/ч 28542, в/ч 15712, в/ч 74463 та в/ч 26489. [7,9].

З 1972 року на місті старих технічних підсобних приміщень,

для потреб 322 школи прапорщиків м. Миколаєва була побудована казарма № 155, в яку за рік був переведений особовий склад 332 мотострілецького полку, а з 1976 року була побудована казарма № 172, в якій був розташований особовий склад того же полку. [7,9].

З початку сімдесятих років для військової техніки частин були побудовані сховища та будівлі паркової зони, а в 1974 році для потреб особового складу дивізії клуб «Дейтон» - № 168, розрахований на 1000 місць та навчальний корпус техніки № 175.

З сімдесятих років штатний розклад дивізії кілька разів доповнювався. В зв’язку зі збільшенням особового складу 332 полку та 335 полку виникла потреба в будівництві нового медичного пункту № 210. Будівля буда введена в експлуатацію в 1989 році.

За час свого існування 92-га навчальна дивізія вважалася однією з найкращих навчальних дивізій зборених сил СРСР. У своєму розпорядженні мала розгорнуту навалю – технічну матеріальну базу. Наприклад, будівля № 107 була побудована, як навчальний корпус для підготовки курсантів танкістів для підводного керування танками. В цьому навчальному корпусі були розташовані: басейн для занурення танків з екіпажем та потужна система водопостачання та вентиляції. [6].

У навчальному корпусі № 175 для підготовки курсантів мотострілецьких полків було створена наступна матеріально-технічна база: макети моторів та технічного обладнання БМП. На цій навчальній базі курсанти мотострілецьких полків добували знання з керування авто технікою та важкими бойовими машинами. [6,7].

До складу навчальної дивізії входив Тернівський навчальний центр та автодром (92-ге військове містечко), на яких відпрацьовувалися бойові навички курсантів навчальної дивізії. На базі дивізії щомісяця проводилися навчальні збори офіцерів: від командирів взводів, командирів рот або командирів батальйонів, дивізій всіх збройних сил СРСР. На полігоні проводилися різноманітні тактичні навчання на рівні рот, полків, дивізій.

Під час зйомок фільму «Комбати» у 1983 р. була використана територія автодрому та територія 72-го військового містечка (клуб, плац, казарми), а особовий склад дивізії брав безпосередню участь у зйомках.

При дивізії був сформована та успішно працювала жіноча рада. Зі спогадів голови жіночої ради 332 мотострілецького полку В. Б. Димової, в повноваження ради входили: організація побуту військовослужбовців та їх родин, організація та проведення масових заходів (концертів, новорічних свят для дітлахів військовослужбовців, перевірка умов проходження служби курсантів та військовослужбовців строкової служби та інших напрямків). [9].

На даний час на території містечка зберігся стадіон, який розташований біля автопарку десантної бригади. Під час існування дивізії там проводилися змагання збірних команд частин по футболу на рівні Одеського Військового округу. Також біля стадіону була розташована військова станція «Дельфін», на якій проводилися змагання підрозділів та здача норм ГТУ по пла-

Бондаренко Г.Г., Смирнова А.О., Дем'яненко Ю.М.
(м. Миколаїв)

ФЛАГМАНИ ОСВІТИ МИКОЛАЇВСЬКОГО БУДІВЕЛЬНОГО КОЛЕДЖУ (ТЕХНІКУМУ) У 1944-2013 рр. (до 75-річчя коледжу)

У травні 2019 року відзначив свій 75-річний ювілей один із провідних середніх спеціальних і вищих учбових закладів області – Миколаївський будівельний коледж Київського національного університету будівництва і архітектури (МБК КНУБА). Коледж готує фахівців з 5 спеціальностей. Сам заклад розташований у стінах старих флотських казарм, побудованих у середині 19 ст. за проектом англійського архітектора Карла (Чарльза) Акройда з метою створення у Миколаєві штурманського училища. Корпус училища, де зараз розташовано МБК був споруджений у 1848–1852 рр. У різні роки в історичному будинку у центрі міста діяли різні освітні заклади: 1854–1862 рр. – штурманське училище; 1862–1920 рр. – чоловіча гімназія (1862–1874 рр. – мала назву «Миколаївська чоловіча гімназія», у 1874–1917 рр. – «Миколаївська Олександрівська чоловіча гімназія»; у 1917–1920 рр. – «Миколаївська 1-ша чоловіча гімназія»; на початку 1920-х рр. – народний університет; у 1920-ті – 1941 рр. – партійна школа [24, с. 20-23].

Довоєнна історія спеціальностей технікуму: у 1921–1922 рр. у місті Миколаєві існувала Миколаївська професійна школа образотворчого мистецтва, яка підпорядковувалась Миколаївському губернському відділу народної освіти; у 1923–1927 рр. вона існувала вже у вигляді будівельно-керамічної професійної школи у підпорядкуванні окружного відділу народної освіти, складалась з 2-х відділень: архітектурно-будівельного і живопису та малюнка. Паралельно з нею у Миколаєві у 1924–1927 рр. існував будівельний факультет Миколаївського інституту кораблебудування.

У 1929–1941 рр. у місті існував попередник Миколаївського будівельного технікуму – Миколаївський технікум цивільного і дорожнього будівництва, який у 1937–1941 рр. мав назву «Миколаївський технікум комунального і цивільного будівництва». У 1929–1941 рр. ним керували відомі свого часу особистості: О.М. Кочергін, О.О. Зайчик, О.О. Красний [17, д. 7, арк. 8; 24, с. 10; 29]. Працювали у ньому викладачі, родини яких добре відомі миколаївським краєзнавцям, які залишили вагомий внесок в історію міста: 1) Вишеславський М.Д., викладач електромеханіки, родич відомого Миколаївського письменника, поета, публіциста Леоніда Миколайовича Вишеславського (1914–2002); 2) Єсипенко Георгій Євменович, викладач суспільних дисциплін, старший брат П.Є. Єсипенка (див. прим № 4 нижче); 3) Канонников Борис Володимирович (10.07.1887, Миколаїв – п. 17.08.1941), викладач технічної механіки, син військового лікаря Каноннікова Володимира Івановича (у 1913–1915 рр. – гласного (депутата) Миколаївської міської думи), випускник Миколаївської чоловічої гімназії 1905 р., старший брат Каноннікова Всеволода Володимировича (1889, Миколаїв – 1966, Асуньон, Парагвай), національного героя Республіки Парагвай, одного із ключових осіб парагвайсько-болівійської Чакської війни 1932–1935 рр.; 4) Ремесвєнський Юрій Генріхович, військовий керівник (в. к.), учасник бойових дій у 1941–1945 рр., у 1946–1950 рр. – в. к. залізничного технікуму, у 1950–1967 рр. – в. к. МБТ; 5) Есмонт (Ейсмонт) Микола Михайлович (?) (пр. 1890 – п. 17.08.1941), викладач каналізаційно-санітарних робіт, родич капітана 58-го піхотного Празького полку, учасника 1-ї Світової війни Есмонта Віктора Миколайовича (пр. 1870 – 16.08.1914, ПЗФ) [17, д. 2, арк. 1, 4-бзв; д. 3, арк. 65; д. 7, арк. 8-9зв; 20; 24, с. 49; 26, с. 93; 27, с. 103-104]. Авторам вдалося встановити прізвища деяких відомих в історії міста та країни випускників трудової профшколи і буд. технікуму, що існували до 1941 р.: 1) Кирилов Костянтин Порфірович, вип. проф. школи 1921 р. (прим № 1); 2) Марков Володимир Якович, вип. буд. техн. 1930 р. (прим. № 2); 3) Артеменко Анатолій Павлович, вип. буд. техн. 1938 р. (прим. № 3); 4) Єсипенко Павло Євменович, вип. буд. техн. 1938 р. (прим. № 4).

Після звільнення Миколаєва від німецько-фашистських військ 28 березня 1944 р. гостро постало питання відбудови зруйнованого у роки війни, як у самому місті, так і за його межами. Для цього були потрібні кваліфіковані робітничі та інженерні кадри. Було прийнято рішення про організацію будівельного технікуму і відновлення будівлі по вулиці 1-ша Слобідська 2.

30 травня 1944 р. Народний комісаріат будівництва, на основі розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР за № 11506-р від 27.05.1944 р., видав наказ № 299, яким наказав відкрити у м. Миколаїв будівельний технікум і встановити контингент прийому учнів на 1-й курс у розмірі 250 осіб. МБТ був підпорядкований Головному управлінню навчальних закладів Народного комісаріату будівництва СРСР з 1.06. 1946 р. технікум підпорядковано Міністерству будівництва військових і військово-морських підприємств СРСР (наказ №8 від 16.05.1946 р.). Весною 1947 р. МБТ переселився у відбудований військово-воположенними та робітниками навчальний корпус (вул. 1-ша Слобідська, 2), в якому знаходиться і сьогодні. У різні роки свого існування МБТ (МБК) підпорядковувалась різним міністерствам і відомствам: 1953–1957 рр. – у підпорядкуванні Міністерства будівництва СРСР (наказ №18 від 14.01.1953 р.); з грудня 1957 р. по 1963 р. – підпорядковано Раді народного господарства Херсонського адміністративно-економічного району; 1963–1967 рр. – у підпорядкуванні Міністерства будівництва УРСР; 1967–1977 рр. – Міністерства промислового будівництва УРСР; 1977–1986 рр. – Міністерства промислового будівництва СРСР. У 1986 році технікум передано у ведення Міністерства будівництва УРСР, яке постановою Кабінету Міністрів УРСР від 01.07.1991 року реорганізовано в Українську державну будівельну корпорацію [21; 25, с. 101-104].

Технікум, згодом – коледж, по праву пишається своїми видатними випускниками: Героями Соціалістичної праці: кавалерами орденів Трудового Червоного прапора, Трудової Слави: Серед них Герої Соціалістичної Праці: Боришевський В.І. – технік-механік, випускник 1964 р.; Болдирев О.Т. – технік-будівельник, випускник 1974 р.; Сліпченко І.К. – механік-будівельник, випускник 1979 р.; Єганов С.З. – технік-будівельник, випускник 1958 р., заслужений будівельник; Олександрова В.І. – технік-будівельник, випускниця 1981 р., нагороджена орденом Трудової слави III і II ступенів; Заремба М.М. – технік-будівельник, випускниця 1981 р., нагороджена двома орденами Радянського Союзу; матрос-механік атомного криголаму «Арктика» Несторов Л.П., учасник історичного, першого у світі високоширотного плавання і досягнення Північного полюсу 17.08.1977 р., технік-механік, випускник вечірнього відділення 1987 р., нагороджений за плавання медаллю «За трудову доблесть», пам'ятним знаком, значком «Почесний полярник» [21; 24, с. 9, 83].

Значну роль у тому, що технікум (коледж) не тільки зберігся як повноцінний навчальний заклад, але й зміг розвиватись, відкриваючи нові спеціальності, належить його директорам – справжнім флагманам освіти Миколаївщини. Біографії директорів подано у хронологічному порядку.

1. Шубін Петро Іванович (14(27).01.1894, м. Астрахань – 1956, м. Миколаїв). З родини робітників: батько, Іван Шубін (пр. 1860, Дуразька вол., Нарочатський пов., Пензенська губ. – п. хх.12.1917). З 1901 р. – навчався у 1-му відділенні Петровського 4-х класного міського училища, з весни 1906 р. – у Дербентському 4-х класному міському училищі, яке і закінчив у 1910 р. У 1910–1912 рр. навчався на дворічних педагогічних курсах у м. Петровськ, із правами народного вчителя, які успішно завершив влітку 1912 р. з 01.07.1912 р. по серпень 1917 р. – вчитель і завідувач школи Міністерства народної освіти у

Дагестанській області. З вересня 1917 р. по січень 1921 р. – діловод наркомату промисловості у м. Баку. З січня 1921 р. по вересень 1923 р. – учитель-вихователь дитячого будинку наркомату освіти (далі – НКО), м. Баку.

У 1922 р. П. І. Шубін зміг продовжити навчання, вступивши на 2-й курс Бакинського Інституту Народної освіти (далі – ІНО) на літературно-історичне відділення, який і закінчив влітку 1924 р. Під час перебування у м. Баку П. І. Шубін одружився на доньці робітника залізничного депо Євгенії Дмитрівні Панащенко, яка отримала педагогічну університетську освіту. З жовтня 1923 р. по грудень 1928 р. – викладач однієї зі шкіл НКО, м. Баку. У березні 1927 р. – був прийнятий у кандидати ВКП(б). З грудня 1928 р. по серпень 1929 р. – зав. школою № 30 НКО, м. Баку. У вересні 1929 р. Бакинською парторганізацією був прийнятий до лав ВКП(б). З вересня 1929 р. по лютий 1931 р. – зав. школою ФЗУ № 3, м. Баку. З березня 1931 р. по вересень 1934 р. – директор будівельного технікуму Наркомату Землеустрою (далі – НКЗ СРСР), м. Тамбов. У вересні–жовтні 1934 р. – директор ветеринарного технікуму НКЗ СРСР, м. Астрахань. З листопада 1934 р. по лютий 1935 р. – директор зразкової школи № 2 НКО, м. Баку. З січня по вересень 1935 р. – викладач школи № 37, м. Баку. З липня 1935 р. по листопад 1936 р. – директор рибного факультету Інституту водного транспорту Наркомату водного транспорту (далі – НКВТ), м. Баку. З липня 1935 р. по вересень 1937 р. – директор Інституту ПХ Вода, НКВТ, м. Баку. З вересня 1937 р. по жовтень 1939 р. – директор школи № 190, м. Баку. З листопада 1939 р. по серпень 1940 р. – викладач школи № 41, м. Баку. На підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 10.04.1936 р. про встановлення персональних звань для вчителів, П. І. Шубіну, який закінчив Бакинський ІНО і пройшов встановлений стаж педагогічної роботи у школі, 20 червня 1940 р. було присвоєно звання «учитель середньої школи». З липня 1940 р. по липень 1941 р. – П. І. Шубін – директор школи № 27 НКО, м. Калінін. З початком війни пішов добровольцем на фронт, з 13.07.1941 р. по 10.12.1941 р. – служив у лавах Червоної армії, з 17 липня по 10 жовтня 1941 р. – перебував на Калінінському фронті комісаром роти, без військового звання. У груді 1941 р. – був демобілізований, з січня 1942 р. – перебував разом із родиною в евакуації. У січні – лютому 1942 р. – директор школи № 58 НКО, м. Астрахань. У лютому–серпні 1942 р. – директор школи глухонімих, м. Астрахань. З серпня 1942 р. по червень 1943 р. – перебував в евакуації у Казахській РСР. З вересня 1942 р. по березень 1943 р. – директор дитячого будинку НКО, пос. Антонов, Західно-Казахстанська обл. З березня по червень 1943 р. – викладач однієї із евакуйованих шкіл, пос. Антонов, Західно-Казахстанська обл. З червня по жовтень 1943 р. – директор чоловічої школи № 1 НКО, м. Калінін. З жовтня 1943 р. по червень 1944 р. – директор буд. технікуму Наркомату комунального господарства Російської РФСР, м. Калінін.

У травні 1944 р. Народний комісар будівництва (НКБ) на підставі розпорядження Ради РНК СРСР за № 11506-р від 27.05.1944 р. видав наказ № 299, яким відкрив у Миколаєві будівельний технікум (далі – МБТ) і встановив контингент прийому учнів на 1-й курс у кількості 250 осіб. МБТ був підпорядкований Головному управлінню навчальних закладів (далі – ГУНЗ) НКБ СРСР. На основі наказу за № 185 від 8 червня 1944 р. по ГУНЗ Наркомату будівництва СРСР П. І. Шубін був призначений в. о. директора МБТ, з 1 липня 1944 р. приступив до виконання своїх службових обов'язків. 7 грудня 1944 р. – був затверджений на цій посаді. З часу свого призначення на посаду директора П. І. Шубін зіткнувся із значними складнощами. Весною 1944 р. у час його створення технікум був розташований на вул. Никольській, 57, у невеличкому двоповерховому будинку. Учні в першій половині дня навчалися, а в другій – працювали, ремонтуючи приміщення технікуму. Навчальний рік почався з жовтня 1944 р. у складі семи груп на базі 7-8 класів. Активну участь у відбудовчих роботах брали викладачі і студенти, що проходили виробничу практику. На 1-му і 2-му поверхах були обладнані навчальні кабінети, лабораторії, а на 3-му – гуртожиток для учнів, який проіснував до 1952 р., поки поруч було збудовано новий 3-х поверховий гуртожиток. За вмілу організацію роботи технікуму під час періоду його

відбудови, у зв'язку із 35-ти річчям «бездоганної суспільної і педагогічної діяльності» міністр військових і військово-морських підприємств М. Дигай наказом за № 324 від 30.07.1947 р. оголосив П. І. Шубіну подяку із видачею грошової нагороди у розмірі двомісячного окладу. Також був нагороджений медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». Два рази обирався депутатом Миколаївської міської ради у 1947–1950 рр., 1950–1953 рр.

За роки керування П. І. Шубіним технікумом у 1953 р. було завершено спорудження 2-го корпусу МБТ, який спочатку використовувався як гуртожиток.

Складні життєві випробування погіршили стан здоров'я П. І. Шубіна. У 1948-1949 рр. навчальному році він захворів на важке хронічне захворювання. Тому, у 1948-1955 рр. П. І. Шубін неодноразово знаходився у відпустках за станом здоров'я. Наказом Міністерства будівництва СРСР від 22.02.1955 № 31-к П. І. Шубін був звільнений від обов'язків директора МБТ у зв'язку із тривалою хворобою. Тим же наказом на цю ж посаду було призначено В. А. Мишутіна. П. І. Шубін був одружений. В родині – 1 син і 1 донька. Родина проживала за адресою: вул. Московська 5, кв. 15 [16; 24, с. 12-15].

2. Мишутін Володимир Андрійович (10.02.1925, Костянтинград Харківська губ. (обл.) – 1998, Миколаїв) із родини робітників, після 1917 р. – службовців. Батько, Мишутін Андрій Давидович (нар. 30.10.1898 р.) – робітник міськторгу м. Полтава, мати, Мишутіна Ганна Максимівна (нар. 20.08.1905 р.) – домогосподарка. З 01.09.1939 р. за 01.06.1941 р. – навчався у Миколаївському суднобудівному технікумі. З 01.09.1941 р. за 01.01.1943 р. – учень школи механізації в м. Пугачов, Саратовської області. З 01.01.1943 р. до 01.03.1945 р. червоноармієць Червоної Армії, брав участь в Великій Вітчизняній війні з 2.02.1943 р. у складі 25-го артилерійського полку, 7-ї гвардійської стрілецької дивізії на Калінінському, 2-му Прибалтійському фронтах. Під час боїв у Прибалтиці 13.11.1944 р. був поранений, з листопада 1944 р. до березня 1945 р. – знаходився на лікуванні в евакошпиталі № 3141; 10.04.1945 р. – комісований внаслідок поранення та визнаний інвалідом.

Член ВЛКСМ з 1940 р. по 1943 р., з 1943 р. – кандидат, з серпня 1944 р. – член ВКП(б). Після війни отримав вищу освіту у Полтавській інституті сільськогосподарського будівництва, на факультеті будівництва, де навчався з 01.09.1945 р. до 01.08.1950 р., за спеціальністю «Інженер-будівельник». 01.09.1950 р. – 01.08.1953 р. – викладач Моршанського будівельного технікуму. З 01.08.1953 р. – викладач, з 22.02.1955 р. до 12.04.1956 р. – директор Миколаївського будівельного технікуму.

У вересні–грудні 1955 р. намагався організувати вечірні відділення технікуму у містах Одеса і Херсон для чого три рази від'їжджав у відрядження разом із керівником вечірнього відділення І. І. Анісімовим. На жаль, цього зробити не вдалося. При В. А. Мишутіні у технікумі поживалась науково-практична діяльність учнів. 17.04.1956 р. В. А. Мишутін, згідно з наказом, передав повноваження директора І. Г. Варенику і залишився працювати викладачем до 1958 р. У травні 1958 р. – поступив до аспірантури, у серпні 1958 р. – перейшов на роботу до філіалу № 1 центрального науково-дослідного інституту Держкомітету Ради Міністрів СРСР з суднобудування. Захистив кандидатську дисертацію у Київському інженерно-будівельному інституті (КІБІ) і працював у науково-дослідному інституті до пенсії. Є автором численних наукових робіт, лауреатом Держпремії УРСР у галузі будівництва. Помер у 1998 р. Похований на Миколаївському цвинтарі. В. А. Мишутін був одружений з Оксаною Лукініною Матвієць (нар. 20.02.1930 р.). В родині – 2 синів.

За виконання завдань командування в Великій Вітчизняній війні нагороджений: у 1943 р. – орденом «Червона Зірка», в 1944 р. – медаллю «За Відвагу», у 1945 р. – медаллю «За перемогу над Німеччиною», після 1945 р. – грамотами Мінбуду [10; 24, с. 15-16].

3. Вареник Іван Георгійович (25.01.1922, с. Гірки, Новгород-Сіверський повіт, Чернігівська губ. – 26.01.2001, Миколаїв). Батьки (Вареник Георгій Григорович (1896 р. н.) і Вареник Мавра Макарівна (1894 р. н.) до 1917 р. займалися сільським

господарством. Після 1917 р. – батько службовець, бухгалтер, мати – домогосподарка. Батько працював бухгалтером в системі Міністерства лісового господарства, а потім – у системі Міністерства сільськогосподарства. Родина була багатодітною, Іван допомагав батькам у вихованні брата Леоніда (1927 р. н.) та сестер Ніни і Олени (1924, 1931 р. н.). У липні 1941 р. його батько, Вареник Г.Г., був мобілізований до лав Червоної армії, а в березні 1943 р. – загинув на фронті.

У 1939 р. І.Г. Вареник закінчив Новгород-Сіверську середню школу і вступив до Ленінградського автомобільно-дорожнього інституту. У вересні 1940 р. (з другого курсу був призваний до лав Червоної Армії, а потім отримав відстрочку через хворобу. Працював виконробом у Новгород-Сіверському райдорвідділі. У серпні 1941 р. – мобілізований до лав Червоної армії. Служив червоноармійцем в Рубцовському піхотному училищі, потім (з січня 1942 р.), радистом, радистом-танкістом у складі діючої армії у різних частинах Західного, 3-го Білоруського фронту, групі окупаційних військ у Німеччині до жовтня 1945 р. За час перебування у лавах діючої армії під час війни від рядового дослужився до звання молодшого лейтенанта. За зразкове виконання бойових завдань командуванням 213-ї танкової бригади 3-го Білоруського фронту був нагороджений 2-ма орденами «Червона Зірка», 2-ма медалями «За відвагу», медалями «За взяття Кенігсберга», «За перемогу над Німеччиною». Член ВЛКСМ з 1939 р. до 1944 р., з 1944 р. – кандидат, член КП(б)У – з 1945 р. Демобілізований 10.10.1945 р. за Указом Верховної Ради РСР від 25.09.1945 р., як студент для продовження навчання. У грудні 1945 р. вступив, а березні 1950 р. – закінчив Київський автодорожній інститут, за фахом «інженер-будівельник».

Працював начальником ділянок №№ 2 та 4, управління № 464 тресту Стальмонтаж-2 Міністерства будівництва у Гомелі, потім – у Мінську. У жовтні 1952 р. наказом керівника «Голов-сталь конструкцій» був призначений головним інженером Горьківського заводу металоконструкцій, а в січні 1954 р. – головним інженером управління № 462 у Миколаєві, де і працював до 22 квітня 1955 р. Як головний інженер оборонного підприємства мав допуск до документів, які містили державну таємницю, що засвідчено головою 5-го Управління КДБ по Мик. обл. О. Качуром довідкою від 5.06.1954 р. 14 травня 1955 р. – переведений на викладацьку роботу в МБТ викладачем спец. дисциплін. Наказом Міністерства будівництва від 12.04.1956 р. призначений директором МБТ. У 1957 р. – поступив до аспірантури КІБІ, але адміністративно-господарча та навчально-виховна діяльність не дала йому змоги завершити навчання. За час роботи у МБТ велику увагу приділяв виховній роботі, організації виробничої практики учнів і створення матеріально-технічної бази технікуму. За високі показники дисципліни «НВП» (початкова військова підготовка) у 1958-1959 рр., директор технікуму І.Г. Вареник особисто та група викладачів фізичного і військового виховання були нагороджені Почесною грамотою Ради народного господарства та наказом командуючого Одеського військового округу № 0222 за 1959 р. грамотою ОдВО та прапором. Вже за перші 3 роки керування І.Г. Вареника колектив викладачів досяг значних успіхів у галузі спорту. Так, за 1958-1959 рр. спортсмени МБТ вибороли 23 призових місця у обласних, республіканських, всесоюзних змаганнях, у тому числі: перших – 11, других – 7, третіх – 5, отримали 3 кубки. Щорічно технікум готував 70-75 значкових ГТО II ступеня, 5-7 – вищого; спортивно-масовою роботою було охоплено до 65-80 % студентів. За перші роки керування МБТ І.Г. Вареник зміг досягти відкриття філіалів МБТ у містах Одеса та Херсон (подолавши адміністративну планку, яку так і не зміг осилити В.А. Мишутін); контингент студентів на денному, заочному, вечірньому відділеннях складав 1450-2050 осіб, технікум щорічно випускав по 400-450 молодих спеціалістів і був одним із небагатьох центрів освіти у колишньому СРСР та чи не єдиним у Миколаєві, який мав право розподіляти студентів поза межами СРСР (у країні соц. табору). Працював директором до лютого 1984 р., викладав у технікумі до 1988 р. За роки керування І.Г. Вареником технікуму у 1963 р. було завершено спорудження 3-го лабораторно-виробничого корпусу МБТ, у 1977 р. – 9-ти поверховий гуртожиток, який розташовувався на

проспекті Героїв Сталінграду (на 2019 р. – проспект Героїв України) та у 1985 р. був замінений 5-ти поверховим гуртожитком за адресою: вул. Набережна, 25.

За вмілу організацію навчального процесу був нагороджений орденом Президією ВР СРСР орденом «Знак Пошани» у 1971 р., орденом «Трудового Червоного прапора» у 1981 р., 5 медалями, включаючи «За доблесну працю», «За трудову відзнаку», «Ветеран праці». Був відзначений рядом інших нагород. У 1972 р. був нагороджений почесною грамотою Міністерства промислового будівництва СРСР. Два рази обирався депутатом Миколаївської міської ради у 1970-х рр. У 1978 р. обирався делегатом Всесоюзного з'їзду вчителів. 27.08.1988 р. – вийшов на пенсію. І.Г. Вареник помер у 2001 р., похований на Миколаївському цвинтарі. І.Г. Вареник був одружений з Давидик Тамарою Костянтинівною (1928 р. н.). В родині – 1 син. У 1950-ті рр. родина проживала за адресою: вул. Вел. Морська 47, кв. 9; у 1970-ті рр. – вул. Вел. Морська 65, кв. 54 [3; 24, с. 16-17].

4. Нестерчук Валерій Андрійович, (10.09.1938, с. Цюріх-таль Старо-Кримський район, Кримська область – 14.03.2013, Миколаїв). 3 родини робітників. Закінчивши середню школу, з вересня 1956 р. до липня 1957 р. працював токарем Харківського заводу тютюнового машинобудування. Вересень–грудень 1957 р. – учень Харківського механічного училища. З грудня 1957 р. по липень 1958 р. – курсант військової частини №56723, місто Ленкорань, Азербайджанська РСР. З жовтня 1958 р. по липень 1960 р. – заступник командира взводу військової частини № 56723, м. Ленкорань. У 1960-1965 рр. – студент Харківського інституту інженерів залізничного транспорту. Навчався на факультеті автоматики, телемеханіки і зв'язку, по закінченню отримав диплом «інженер-електрик». З вересня 1965 р. до вересня 1966 р. – майстер будівельно-монтажного потягу «Зв'язокцем-27» тресту «Трансв'язоксигналбуд» Міністерства транспортного будівництва, м. Дніпропетровськ. З вересня 1966 р. по червень 1969 р. – начальник електростанції станції, м. Вознесенськ. З червня 1969 р. по червень 1973 р. – інструктор промислово-транспортного відділу Вознесенського міському КПУ, з червня 1973 р. по травень 1975 р. – завідувач транспортним відділом Вознесенського міському КПУ. Травень 1975 р. – вересень 1976 р. – заступник голови Вознесенського міському, з вересня 1976 р. по січень 1982 р. – секретар Вознесенського міському КПУ. З січня 1982 р. по лютий 1984 р. – заступник начальника комбінату «Миколаївбуд», м. Миколаїв. З 17 лютого 1984 р. до моменту смерті – працював директором МБТ.

Обирався депутатом Вознесенської міської ради народних депутатів у 1973–1982 рр., Миколаївської міської ради у 1982–1986 рр.

У радянській період був нагороджений орденом «Знак Пошани» у 1979 р., 3 медалями, включаючи «За доблесну працю», «Ветеран праці».

Нестерчук В.А. багато зробив для перетворення технікуму у сучасний коледж. 27.12.1990 р. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерство будівництва УРСР видали спільний наказ за № 2417/324 про перетворення Миколаївського будівельного технікуму і будівельний коледж «з метою забезпечення підвищеного рівня підготовки кваліфікованих спеціалістів середньої ланки будівельного профілю у системі безперервної освіти, більш ефективного використання науково-педагогічної і учбово-лабораторної бази учбових закладів» наказали: «на основі пропозицій Одеського інженерно-будівельного інституту, Миколаївського будівельного технікуму, ради директорів середніх спеціальних учбових закладів, а також, договорів на цільову підготовку спеціалістів із вищою освітою перетворити Миколаївський будівельний технікум у Миколаївський будівельний коледж з 1 січня 1991 р.» [23; 24, с. 18-19]. Досвід роботи педагогічного колективу дав можливість перейти до наступного етапу удосконалення навчального процесу. За висновками та пропозиціями експертної комісії Головного управління акредитації та атестації навчальних закладів Міністерства освіти України коледж одержав ліцензію на підготовку «Бакалаврів будівельників» та «Бакалаврів механіків», починаючи з 1994-1995 н. р. до 2015-2016 н. р. здійснював їх підготовку і випуск. Також В.А. Нестерчук приділяв достатньо уваги інформатизації навчання: 1990 р. – відкрито, 1998 р. – переобладнано 1-й

комп'ютерний клас, 2001–2002 рр. – а відкрито 2-й, 2006–2011 рр. – 3-й і 4-й комп'ютерні класи МБК. За роки керування В.А. Нестерчуком навчальним закладом у 1996 р. було завершено спорудження нового спортзалу, у 1994–1996 рр. – побудовано, у 1997 р. – відкрито критий надземний перехід між 1-м та 2-м корпусами, сучасна їдальня [12; 23; 24, с. 18–19].

З 1998 р. була відкрита нова спеціальність «Програмування для електронно-обчислювальної техніки та автоматизованих систем», з 2012 р. – умови для створення спеціальності «Архітектурне проектування та внутрішній інтер'єр» Не стояв осторонь суспільних справ: у 1994 р., за його ініціативою, перед будівлею коледжу було поновлено пам'ятник матросу Гнату Шевченку, герою війни 1853–1856 рр. З 1986 р. колектив коледжу на чолі з директором почав роботу з реставрації та повернення пам'ятника місту. Перші спроби були невдалими: 12.05.1986 р. Виконкомом міської ради народних депутатів у своєму рішенні № 926/05-13-01 постановив: «... розглянувши питання про прив'язку пам'ятника матросу Гнату Шевченку, вважає виготовлення пам'ятника і встановлення недоцільним». Дирекція коледжу, не дивлячись на таке рішення, продовжувала розпочату роботу. 27.04.1992 р. ТОВ «Екзит ЛТД» на чолі з директором Б.Т. Пінчуком уклали договір із Санкт-Петербурзьким центральним військово-морським музеєм про виготовлення однієї копії бюсту. Врешті-решт ініціатива коледжу була підтримана: 5.06.1993 р. Миколаївська міська рада народних депутатів прийняла рішення № 265 про встановлення в Миколаєві пам'ятника матросу Шевченку перед головним фасадом будівлі будівельного коледжу. 30.09.1994 р. відбулось його урочисте відкриття і освячення [24, с. 25–27]. Чимало сил поклав колектив коледжу на чолі з директором для переходу із підпорядкування корпорації «Укрбуд» Міністерства будівництва України до складу Міністерства освіти саме як відокремлений структурний підрозділ Київського національного університету будівництва і архітектури (КНУБА). У травні 2006 р. коледж перейшов у підпорядкування КНУБА. У період 1991–2013 рр. В.А. Нестерчук був нагороджений почесним знаком «Відмінник освіти», численними грамотами від управління освіти і науки Миколаївської облдержадміністрації, корпорації Укрбуд, Всеукраїнської Академії Культурної Спадщини, Українського реєстрового Косяцтва. Указом Президента України Л.Д. Кучми від 18.03.1998 р. за № 206/98 В.А. Нестерчуку було присвоєно почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України» за «вагомий внесок у розвиток національної освіти, впровадження сучасних методів навчання і виховання молоді». Похований на Миколаївському міському цвинтарі. В.А. Нестерчук був одружений, в родині – 1 донька, Наталія Валеріївна Найдьонова (1975 р. н.). Родина проживала за адресою: пр. Центральний, 16 [12].

За період 1944–2013 рр. чимало зробили для відбудови, розширення, нормального функціонування коледжу, організації та керування навчальним процесом заступники директора з навчальної частини (далі – заступник директора). Це наступні висококваліфіковані спеціалісти, інженери та педагоги (в алфавітному порядку):

1. Антонова (Сицихівська) Алла Адамівна (нар. 26.01.1947, Миколаїв), випускниця фізмату Миколаївського державного педагогічного інституту (МДПІ) 1971 р., заступник директора з 31.08.1994 р. до 30.10.1996 р.; була звільнена у зв'язку з переходом на іншу роботу [1].

2. Аржаєв Геннадій Олександрович (21.01.1945, Хабаровськ – 23.12.2017, Миколаїв, 26.12.2017 р. похований на Мик. міськ. цвинтарі), випускник Хабаровського політехнічного інституту 1967 р., кандидат технічних наук, відомий вчений, раціоналізатор-механік, автор 7 монографій, більш ніж 50 наукових робіт, більш ніж 50 патентів СРСР та України, викладач спец. дисциплін з 1.09.1987 р. до 23.12.2017 р., заступник директора з 26.08.1993 р. до 31.08.1994 р. [2].

3. Ватіпко Борис Антонович (нар. 28.04.1919 р., с. Козацьке, Бериславський р-н, Херсонська губ. (обл.) – п. 1970), випускник факультету машинобудування Миколаївського кораблебудівного інституту (МКІ) 1945 р., викладач спец. дисциплін з 1.05.1949 р. до 1.02.1954 р., заступник директора з 11.02.1950 р. до 10.12.1953 р. [4].

4. Воеводкін Василь Павлович (нар. 12.12.1924 р., с. Трубілово, Понизівський р-н, Смоленська обл. – п. 1979), випускник Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту (ДІБІ) 1955 р., викладач спец. дисциплін з 30.01.1956 р. до 11.05.1978 р., керівник відділення «будівництво» з 30.08.1958 р. до 13.05.1961 р., заступник директора з 13.05.1961 р. до 30.07.1970 р. [5].

5. Волчо Іван Дмитрович (13.08.1938, п. Тернівка, Мик. обл. – 14.04.1997, Миколаїв, 16.04.1997 р. пох. на Тернівському місцевому цвинт.), випускник Одеського інженерно-будівельного інституту (ОдІБІ) 1967 р., викладач спец. дисциплін Мик. сільськогосподарського технікуму з 1.09.1974 р. до 11.05.1978 р., викладач спец. дисциплін МБТ (МБК) з 1.09.1978 р. до 14.04.1997 р., заступник директора з 28.09.1989 р. до 30.07.1993 р. [6].

6. Дейнека (Фалько) Людмила Іванівна (нар. 1956 р.), випускниця МДПІ 1982 (?) р., заступник директора з 31.08.2000 р. до 25.12.2001 р. [7].

7. Дубельт Михайло Іванович (23.07.1939 р., с. Денісово, Козловський р-н, Тернопільська обл. – 2.06.1999, Миколаїв, 4.06.1999, пох. на Мик. міськ. цвинт.), випускник радіотехнічного факультету Одеського політехнічного інституту 1967 р., викладач спец. дисциплін з 27.03.1972 р. до 2.06.1999 р., керівник відділення «механіка» з 25.01.1985 р. до 2.06.1999 р., заступник директора з 9.04.1982 р. до 24.01.1985 р. [8].

8. Дулін Георгій Петрович (17.12.1927, м. Попасна, Ворошиловградська (Луганська) обл. – п. 1993), випускник Московського інституту залізничного транспорту 1957 р., викладач спец. дисциплін та керівник заочного відділення з 1.09.1963 до 30.07.1970 р., в. о. заступника директора з перервами з 30.08.1970 р. до 17.01.1985 р. [9].

9. Морозов Володимир Пантелесович (2.08.1944, с. Гуляй-Борисівка, Зерноградський р-н, Ростовська обл. – п. 1994), випускник МКІ 1972 р., викладач загально-технічних дисциплін з 1.09.1972 р. до 22.06.1989 р. із перервами, з 1.09.1973 р. до 28.10.1977 р. – до 1.03.1983 р. – відповідальний робітник Миколаївського дослідного заводу «Кристал», з 1.03.1983 р. до 23.01.1985 р. – відповідальний робітник міського відділу освіти, заступник директора з 24.01.1985 р. до 22.06.1989 р.; наказом Державного комітету СРСР з питань праці та соціальної політики від 22.06.1989 р. за № 187-ж був призначений на посаду директора Миколаївського обласного центру професійної орієнтації молоді, на якій працював до 1991 р. [11].

10. Решетняк Григорій Матвійович (12.09.1927, хутір Сигор, Старобельський р-н, Ворошиловградська (Луганська) обл. – п. 1983), випускник Львівського політехнічного інституту 1961 р., викладач економіки і заступник директора з 10.08.1970 р. до 9.04.1982 р. [13].

11. Скарлат Валентин Федорович (нар. 5.02.1948, Миколаїв), випускник Кадієвського філіалу Комунарського гірничо-металургійного інституту 1976 р., викладач спец. дисциплін з 1.09.1981 р. до 31.08.2000 р., керівник заочного відділення з 30.08.1992 до 10.10.1996 р., заступник директора з 10.10.1996 р. до 31.08.2000 р.; одним із перших у місті розробив прикладні програми для використання під час розрахунково-графічних робіт для ЕОМ [14; 24, с. 67].

12. Торлецький Олександр Васильович (1904, Ростов-на-Дону – п. 1954), випускник Донського політехнічного інституту 1929 р., заступник директора з 13.02.1948 р. до 1.04.1950 р., наказом Міністерства машинобудування СРСР переведений до Тресту № 10 управління «Головне-Південьбуд» Міністерства машинобудування СРСР на посаду інженера [15].

З 15.03.2013 р. виконуючим обов'язки директора, з 26.09.2013 р. – директором МБК працює Бондаренко Георгій Григорович (нар. 29.02.1952, Миколаїв), випускник Кадієвського філіалу Комунарського гірничо-металургійного інституту 1976 р. за спеціальністю «інженер-будівельник», викладач спец. дисциплін з 1.09.1976 р., керівник відділення «Будівництво» з 5.03.1982 р., заступник директора з навчальної роботи з 21.02.2002 р., кандидат технічних наук, член-кореспондент Академії будівництва України [24, с. 43], відмінник освіти України. Він зміг організувати у 2013 р. була відкриті нові спеціальності – «Архітектурне проектування та внутрішній інтер'єр» і «Екс-

платування засобів механізації та автоматизації перевантажувальних робіт». За його ініціативи на базі коледжу було відкрито сектор інституту інноваційної освіти КНУБА (2016 р.) де випускники мають можливість продовжити навчання за заочною формою для отримання кваліфікації «бакалавр» та «магістр». За його участю у МБК більш інтенсивно розвивається наукова робота: 3 викладачів захистили кандидатські дисертації. Викладачі і студенти приймають участь у наукових конференціях, отримують патенти на винаходи. Багато студентів протягом 2013-2018 рр. ставали переможцями та призерами предметних олімпіад на міському, обласному, всеукраїнському рівнях.

За роки керування Г.Г. Бондаренком МБК у 2016 р. було завершено реконструкцію нового спортзалу, у 2019 р. – реконструйована їдальня.

До 75-річного ювілею колектив коледжу був відзначений Грамотою Верховної Ради України.

З 2013 р. заступником директора працює Щербина Олексій Вікторович (нар. 10.04.1981 р., Єланець, Мик. обл.), випускник Миколаївського державного університету 2003 р., викладач суспільних дисциплін з 1.09.2003 р., методист заочного відділення у 2006-2008 рр., керівник заочного відділення у 2008-2013 рр., заступник директора з навчальної роботи з 2013 р., нагороджений почесним знаком «Лідер освіти Миколаївщини» [24, с. 46].

Керівники коледжу приділяють багато уваги збереженню та розширенню матеріальної бази коледжу, впровадженню нових методів та форм освіти, розширенню учбового потенціалу викладацького колективу.

Висновок: стаття розглянула у хронологічному порядку основні етапи розвитку МБТ (МБК), історію його підпорядкування, вперше було оприлюднено детальні біографії 4-х попередніх директорів навчального закладу, складено повний список заступників директорів із 12 прізвищ; у біографічних примітках надано інформацію про 4-х відомих випускників будівельних освітніх закладів періоду до 1941 р.

Примітка: автори виражають велику подяку ст. н. співробітнику Миколаївського краєзнавчого музею (МКМ) І.В. Гаврилову за уточнення років існування закладів освіти міста з архітектурно-будівельною спеціалізацією до 1941 р., ст. н. співробітнику МКМ Т.М. Губській за інформацію про родинні зв'язки капітана 58-го п. п. В.М. Есмонта.

Примітки біографічні

1. Кирилов Костянтин Порфирівич (18.07.1906, Миколаїв – 25.05.1988, Миколаїв). Народився у родині інспектора і викладача Миколаївського Олександрівського реального училища (МОРУ) Порфирія Порфирівича Кирилова (5.09.1859 – до 27.02.1917) і Ганни Павлівни Дмитрієвої у Миколаєві (вул. Спаська, № 23 (тепер – № 25)). Середню освіту отримав у МОРУ, професійній трудовій школі (1921 р.), Миколаївському технікумі залізничного транспорту, вищу – на будівельному факультеті Миколаївського кораблебудівного інституту (МКІ). Водночас – отримав музикальну освіту, у Миколаївському музичному училищі та Миколаївській консерваторії (до її закриття у 1925 р.). Травень 1925 р. – дипломований інженер-будівельник, випускник МКІ. 1925-1929 рр. – майстер-стажер, виконроб будівельних бригад суднобудівельних заводів міста, заводу «Плуг і Молот». 1929-1930 рр. – головний інженер Миколаївського тресту Держбуд, 1931-1933 рр. – заступник головного інженера з будівельної частини на будівництві нової Миколаївської електростанції, один із активних учасників електрифікації міста. 1933-1936 рр. – головний інженер Миколаївської філії Одеського обласного будівельного тресту. 1937-1938 рр. – головний будівельник Миколаївської ТЕЦ, 1939-1941 рр. – начальник виробничо-технічного відділу та заступник головного інженера буд тресту № 44 Наркомату будівництва. 1941-1947 рр. – на відповідальній роботі у Наркоматі (Міністерстві) Озброєнь, учасник будівництва оборонних заводів у м. Свердловськ (Сктеринбург) та інших містах Уралу. У 1947 р. відмовився від посади начальника заводу у Московській області, повернувшись до Миколаєва. 1947-1968 рр. – відповідальний робітник будтресту, автор кількох проєктів, активний учасник відбудови міста після війни, будівництва заводів «Зоря», «Океан», Ольшанського цементного, Бармашовського (Засельського) цукрового заводів та інших важливих об'єктів народного господарства. На початку 1960-х рр. усинив Клару Величкіну і Георгія Мартиненка. З 1912 р. (неповні 6 років) – яхтсмен, член Миколаївського яхт-клубу. Неодноразовий переможець і призер регіональних, республіканських регат. У 1920-ті – 1930-ті рр. – викладач техніки судноплавства учбового морського допризывного пункту. У 1936 р. – спроектував і побудував яхту власної конструкції. Його друзями-суперниками у регатах були викладач будівельного технікуму Б.В. Каноніков, ректор МКІ П.П. Андріанов, відомі у місті та в Україні яхт-

смени В.Т. і Г.Т. Червонооченкі, Б.О. Горбаченко, О.Д. Квітка. Похований на Миколаївському некрополі [30, с. 284-287].

2. Марков Володимир Якович (1910, Миколаїв – 1960, Миколаїв). Отримав середню спеціальну освіту у суднобудівельному (механічний факультет) і будівельному (відділення цивільного будівництва) технікумах. 1930 р. – випускник Миколаївського буд. технікуму. 1930-1933 рр. – інженер-стажер, інженер цивільного будівництва на підприємств міста. 1933-1936 рр. – інженер на будівництві Ново-Краматорського машинобудівного заводу. 1936-1937 рр. – після повернення у Миколаїв працював прорабом на будівництві дитячого стадіону, басейну для плавання у яхт-клубі. 1941-1945 рр. – учасник Великої вітчизняної війни у складі ВМФ. 1948-1949 рр. – повернення у Миколаїв, виконроб будівництва водної станції для дітей і басейну спортивного товариства «Спартак». 1950-1951 рр. – директор міської дитячої водної станції. 1952-1954 рр. – виконроб будівництва автобазу «Укргадгосптехніка». З середини 1950-х рр. – інженер обласного відділу управління будівництва та архітектури. Усе життя займався спортом, брав участь у всеукраїнських та всесоюзних змаганнях з плавання, вітрильного спорту, гімнастики, гандболу. Ветеран Миколаївського яхт-клубу. 1930 р. – секретар спортивного бюро Чорноморського суднобудівного заводу. 1930-ті рр. – учасник збірної Української РСР на 1-й Всесоюзній спартакіаді. У кінці 1935 р. був призначений тренером міської команди з плавання. У 1937-1941 рр. – тренер дитячої міської школи плавання. Три роки поспіль його вихованці ставали другими на республіканських змаганнях з плавання, пропускаючи вперед лише найсильнішу в СРСР кievську команду, а в 1940 р. – миколаївська команда здобула перемогу у Всеукраїнській спартакіаді школярів. Помер від серцевого захворювання через тиждень після свого 50-ти річного ювілею. Похований на старому Миколаївському некрополі [30, с. 304-307].

3. Артеменко Анатолій Павлович (нар. 6(19).12.1918, с. Стара Кантакузівка, Херсонська губ. (зараз – с. Прибужани, Вознесенський р-н, Мик. обл.) у родині селян: батько Артеменко Павло Васильович (1886-1973), мати – Артеменко Марія Марківна (1888-1981), старші брати Іван і Микола. 1934 р. – завершив 7 класів Кантакузівської школи. 1938 р. – випускник Миколаївського будівельного технікуму. 1938-1940 рр. – інженер-конструктор суднобудівного заводу ім. А. Марті (зараз – ЧЗЗ). 1938-1940 рр. – курсант Миколаївського аероклубу. 1940-1941 рр. – льотчик-курсант Херсонської повітряної школи. 1941 р. – інструктор Миколаївського аероклубу. 1941-1943 рр. – сержант, інструктор Херсонської військової повітряної школи винишувачів, інструктор 19-ї військової аерошколи, командир учбової ланки школи штурмової авіації, м. Куйбишев (Самара). З травня 1943 р. – сержант, з липня 1943 р. – лейтенант 93-го штурмового авіаполку, 5-ї гвардійської штурмової авіадивізії, 2-ї Повітряної армії Воронежського фронту. Учасник Курської битви, звільнення Харкова, Правобережної України, міст Херсон, Миколаїв, Одеса, Уманськ-Ботошанської, Карпатської, Берлінської, Празької наступальних операцій Червоної армії. На березень 1945 р. – капітан, командир 93-го штурмового авіаполку. За 1943-1945 рр. – здійснив 186 бойових вильотів, з них – 159 вильотів – на штурміку укріплень, живої сили та техніки, знищивши 60 автомашин, 40 танків, 20 польових гармат. У повітряних боях знищив 3 бомбардувальники і 1 винишувач люфтваффе. 27.06.1945 р. – йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу (медаль № 6589). Нагороджений більше ніж 10 орденами і багатьма медалями СРСР та України. Також нагороджений Повітряним Хрестом США № 17547, орденами Німецької Демократичної Республіки, Соціалістичної Республіки Румунія. 1953 р. – завершив з відзнакою Військово-Політичну Академію. 1953-1956 рр. – заступник командира 448-го штурмового авіаполку з політичної частини. 1956-1957 рр. – інспектор політичного управління ВПС МО СРСР. 1957-1959 рр. – інструктор відділу адміністративних органів ЦК КПРС, у 1-й половині 1960-х рр. – начальник політвідділу винишувального авіакорпусу групи радянських військ у Східній Німеччині. 7.05.1966 р. – присвоєно звання генерал-майора авіації. 1966-1970 рр. – заступник командира-начальник політичного відділу науково-дослідного інституту Авіаційної та космічної медицини у м. Москва. 1970-1977 рр. – голова військово-повітряного факультету Військово-політичної академії. З 1977 р. – у запасі. Займається патріотичним вихованням молоді, почесний громадянин м. Вознесенськ. Родина: дружина: Артеменко Надія Павлівна (1926 р. н.), домогосподарка. Доньки: Росол Алла Анатоліївна (1947 р. н.), Дворецька Наталія Анатоліївна (1953 р. н.). Син: Артеменко Володимир Анатолійович (1956 р. н.) [28, с. 152-156].

4. Єсипенко Павло Євменович (29.08.1919, Баштанка, Херсонська губ. (Миколаївська обл.) – 14.04.2013, Київ) — український будівельник і державний діяч, академік, доктор техн. наук (2003 р.). Член ЦК КПУ у 1976—1990рр. депутат Верховної Ради УРСР 9-11-го скликань. Народився у родині селянина-бідняка. У 1938 р. закінчив Миколаївський будівельний технікум. 1938-1939 рр. — інженер Миколаївського обласного дорожнього відділу з обліку доріг і штучних споруд. Жовт. 1939 р. — 1946 р. — у Червоній армії. Учасник Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр. У 1944-1945 рр. — лейтенант, начальник зв'язку прожекторного батальйону 415-го зенітно-артилерійського полку ППО. З 1946 р. — виконроб, старший виконроб тресту «Південавтобуд», начальник будівельної дільниці тресту № 17, м. Дніпропетровськ. З 1949 р. — член ВКП(б). 1958 р. — закінчив Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут. 1958-1962 рр. — головний

інженер, з 1962 р. — керуючий будівельно-монтажного тресту № 17 у місті Дніпропетровську. 1963-1965 рр. — заступник начальника Головного управління з будівництва Придніпровського раднаргоспу (Головпридніпровбуду). 1965-1969 рр. — заступник міністра сільського будівництва Української РСР, 1969 р. — жовт. 1973 р. — 1-й заступник міністра сільського будівництва Української РСР. 19.10.1973 р. — 1975 р. — міністр сільського будівництва Української РСР. 1975 — 18.09.1987 р. — заступник голови Ради Міністрів Української РСР. Обирався делегатом 15, 26, 27 з'їздів КПУ, делегатом 27 з'їзду КПРС. 1977 р. — призначений Головою Олімпійського комітету УРСР. Дійсний член та член президії (1994 р.), почесний доктор будівництва (2004 р.) Академії будівництва України. Проживав у Києві. Похований 17 квітня 2013 р. на Байковому цвинтарі у м. Київ. Відзнаки: Член президії Академії будівництва України; Лауреат Державної премії Української РСР у галузі науки і техніки (1983 р.); Лауреат премії академіка Буднікова; нагороджений почесними грамотами Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; кавалер 17 орденів, з них: чотири ордени Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани», «Дружби народів», Вітчизняної війни II ступеня, «За заслуги» (1999 р.), Богдана Хмельницького (2000 р.) 3-го ступ.; 30 медалей, з них «За бойові заслуги», «За перемогу над Німеччиною»; нагороджений почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Мав звання «Почесний громадянин Баштанського району» (рішення районної ради від 07 вересня 2010 року №17) [22].

Список використаних джерел і літератури.

- Архів Миколаївського будівельного коледжу (АМБК). Ф. 1. «Особові справи (ОС)». — Спр. «ОС. Антонова (Сицихівська) Алла Адамівна». — 18.08.1994 р. — 4.09.1997 р. — 63 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Аржаєв Геннадій Олександрович». — 1.09.1987 р. — 29.12.2017 р. — 158 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Вареник Іван Георгійович». — 14.05.1955 р. — 27.08.1988 р. — 124 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Ватіпко Борис Антонович». — 30.03.1950 р. — 1.02.1954 р. — 76 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Воеводкін Василь Павлович». — 30.01.1956 р. — 11.05.1978 р. — 76 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Волчо Іван Дмитрович». — 1.09.1968 р. — 17.04.1997 р. — 73 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Дейнека (Фалько) Людмила Іванівна». — 31.08.2000 р. — 25.12.2001 р. — 48 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Дубельт Михайло Іванович». — 27.03.1972 р. — 3.06.1999 р. — 85 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Дулін Георгій Петрович». — 1.09.1963 р. — 29.12.2017 р. — 65 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Мишутін Володимир Андрійович». — 1.09.1953 р. — 20.08.1958 р. — 53 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Морозов Володимир Пантелєєвич». — 1.09.1972 р. — 22.06.1989 р. — 87 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Нестерчук Валерій Андрійович». — 17.02.1984 р. — 14.03.2013 р. — 132 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Решетняк Григорій Матвійович». — 10.08.1970 р. — 9.04.1982 р. — 86 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Скарлат Валентин Федорович». — 1.09.1981 р. — 31.08.2000 р. — 58 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Торлецький Олександр Васильович». — 13.02.1948 р. — 1.04.1950 р. — 24 арк.
- АМБК. Ф. 1. — Спр. «ОС. Шубін Петро Іванович». — 1.06.1944 р. — 22.02.1955 р. — 26 арк.
- Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф.-р. 1398 «Миколаївський технікум комунального і цивільного будівництва (МТКіЦБ)». — Оп. 1. — Д. 2 «Річний звіт про роботу МТКіЦБ за 1939-1940 рр.». — 22 арк. ,
- ДАМО. Ф.-р. 1398. — Оп. 1. — Д. 3 «Відомість на виплату заробітної плати за 1940 р.». — 11.12.1939 р. — 1.12.1940 р. — 196 арк.
- ДАМО. Ф.-р. 1398. — Оп. 1. — Д. 7 «Вимогові відомості на виплату заробітної плати за січень — серпень 1941 р.». — 123 арк.
- Дем'яненко Ю.Н. Персоналії директорів, інспекторів, педагогів, викладачів, преподавателей, учителей, церковных старост, работников, учеников и выпускников Николаевской Александровской мужской гимназии (1862-1920 гг.) / Ю.Н. Дем'яненко. // Личный архив автора. 2010-2017 гг. — 2822 регистрационных биографических карточек. — [Сост. на 30.09.2017 г.].
- Дем'яненко Ю.М. Історична довідка про утворення і діяльність Миколаївського будівельного технікуму (коледжу). / Ю.М. Дем'яненко. — Сайт МБК КНУБА. — Розділ: «Загальна інформація». — Тема: «Історія коледжу». — [Ел. документ]. — Режим доступу: http://mbk.mk.ua/?page_id=86. — Дата зверн. 2.02.2015 р. — Назва з екрану.
- Сипенко Павло Євменович. — Сайт Wikipedia. — Категорія: «Українські будівельники». — [Ел. документ]. — Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Сипенко, Павло Євменович](https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Сипенко,ПавлоЄвменович) — Дата зверн. 5.03.2016 р. — Назва з екрану.
- Матеріали державної підсумкової атестації МБК КНУБА.
- Миколаївський коледж Київського національного університету будівництва і архітектури. 75 років від дня заснування: збірник нарисів і спогадів. — Миколаїв: Ліон, 2019. — 104 с.
- Нестерчук, В. А. Будівельний коледж / В. А. Нестерчук. // Освіта на Миколаївщині у XIX — XX століттях. Історичні нариси. — Миколаїв: видавництво УДМУ. — 1997 р. — 176 с. — С. 101-104.
- Николаевцы. Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) гл. ред. В.А. Карнаух. / за общ. ред. В.А. Карнауха. // Николаев: Возможности Киммерии. — 1999. — 376 с., илл.
- Пархоменко В.А., Губская Т.Н. Честью и кровью венчанные. Николаев. Первая мировая война. / В.А. Пархоменко, Т.Н. Губская. — Миколаїв: Видавель І.О. Гудим. — 2016. — 180 с., ил.
- Пилипчук А.А. Крылатый витязь Прибужья: боевой и жизненный путь Героя Советского Союза Анатолия Павловича Артеменко // А.А. Пилипчук. — Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. ІХ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. — Миколаїв: вид-во І. Гудим. — 2015. — 248 с. — С. 152-156.
- Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею (фото 1930, 1937 рр.).
- Яхтклуб: материалы по истории парусного спорта и Николаевского яхтклуба. — Николаев: издатель Лев Траспов, 2012. — 600 с.: ил. — С. 284-287, 307-308.

Бобіна О.В.

(м. Миколаїв)

«РУССКИЙ МИР» І ПРОРОСІЙСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ В МИКОЛАЄВІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991–2014): ДОВОЄННИЙ ЧАС

2019 р. важливий рік для розуміння подій які змінили Україну. П'ять років дозволяють проаналізувати попередні часи і винести певні уроки (як не банально це звучить), звичайно ж для тих, хто хоче. Поняття «русский мир» активно використовується російськими теоретиками з середини 90-х рр. XX ст. З початком 2000-х рр. концепт «русский мир» перетворюється не лише в ідеологічно-клерикально-культурну доктрину, а і використовується в якості зовнішньополітичної доктрини російською (путінською) владою. Латентна функція доктрини «русского мира» — виступати інструментом спецслужб Російської Федерації для формування стійкого контингенту прихильників ідеї «Великої, єдиної Росії», «собирання русских земель» і т. ін. Згодом із цих прихильників, як показали події 2013–2014 рр. можна було вербувати агентів для виконання різних завдань. Звичайно, що доктрина най-

краще поширювалась на територіях, які мали концентровані адміністративні і економічні зв'язки з Росією, виконували задачі і завдання трьох імперій (Російська імперія, СРСР, Російська імперія 2.0 — Путінська імперія), зростали разом з імперіями і в цьому сенсі залежали від їхнього зростання. Саме на цих територіях зберігалась, до XXI ст., на думку сучасних російських ідеологів (Дугін, Глазєв, Прилепін, Старіков) історична пам'ять про великі імперські проекти. Зрозуміло, що ця пам'ять була густо замішана на історичних міфах, що цементували російську національно-шовіністичну ідентичність. «Живим» інструментом поширення ідей «русского мира» стали різноманітні культурні і громадські організації і товариства. Ці організації і товариства функціонували на гроші платників податків з Росії і перераховувались виконавцям через спеціальні організації.

Загалом всі російські організації, які діяли в Україні і продовжують діяти в багатьох країнах, можна поділити на декілька груп. Це – культурні організації, ветеранські організації, молодіжні організації, організації з захисту прав, релігійні організації (як підпорядковані Московській патріархії так і «Росспівробітництву» («Россотрудничество»)), історичні товариства, козацькі організації. Всі проросійські організації в Україні, об'єднались у Всеукраїнську координаційну раду організацій російських співвітчизників (КСОРС – рус.). Діяльність російських товариств забезпечували, в інформаційному електронному просторі, близько десятка потужних сайтів. На зразок «Русские на Украине» («Руські в Україні»), «Русская правда» («Руська правда»), сайти самих організацій. Всі російські організації координувались спеціальною державною федеральною організацією «Росспівробітництво». Важливою була діяльність Уряду Москви («Правительство Москвы», департамент внешнеэкономических и международных связей города Москвы, «Московский центр международного сотрудничества»). Всі російські організації були поділені по округам: Західний, Центральний, Південний, Східний. На лютий 2015 р., за даними «КСОРС», в Україні нараховувалось 153 організації руських співвітчизників. В АР Крим – 19, Миколаївській обл. – 8, Одеській обл. – 5, Херсонській обл. – 4, м. Севастополь – 11. Більшість з них декларувала за мету збереження і популяризацію руської культури, виходячи із «загрози українізації». Теза про насильницьку «українізацію» використовувалась блюзнірські для прикриття активної роботи і роздмухування протистояння.

В Миколаєві було зареєстровано вісім організацій т. зв. російських співвітчизників: «Руська національна община Русич» («Русская национальная община «Русичь», обласна організація); «Руська національна община «Русич – Миколаїв»» («Русская национальная община «Русичь – Николаев»»), міська організація); «Молода гвардія» («Молодая гвардия», Миколаїв, молодіжна організація); «Руський культурний центр Миколаївської області (Русский культурный центр Николаевской области); Товариство бурятської культури (Общество бурятской культуры, обласна організація); Центр руської культури «Русь» (Центр русской культуры «Русь», міська організація); «Морське зібрання» («Морское собрание», обласна організація); «Діалог» («Информационно-консультационный центр защиты семьи и личности «Диалог», міська організація). Всі ці організації ніколи не працювали активно. В «мирний» час було достатньо небагато, самих активних. Серед них «Руська національна община «Русичь – Миколаїв»».

Головна увага, приділялась щорічному святкуванню «року руської мови» і «руської літератури». Це, за згодою Миколаївського обласного управління науки і освіти, обласного і міського відділу культури дозволяло залучати школи, бібліотеки, руський художній драматичний театр до цих заходів. Школяри-переможці в змаганнях із знання московсько-руської мови і російської літератури нерідко відвідували Москву в складі делегацій на чолі якої стояли керівник «общини» Тамара Белоусова. В 2011–2012 рр. т. зв. «русичі» нараховували більше 300 членів.

Робота російсько-русських культурних зосереджувалась і на інших напрямках. Таких як: 1) робота з вчителями руської мови і літератури, постійна критика влади, щодо закриття т. зв. «русських» шкіл, кількість яких після проголошення незалежності України звичайно скоротилась; 2) утворення культурних центрів «Руський мір» («Русский мир») і передача бібліотекам літератури відповідного змісту; 3) робота з репертуаром руського драматичного театру, в якому мали бути обов'язково не лише вистави руською мовою, але і п'єси російських авторів; 4) участь в масових заходах присвячених русько-російській тематичі. Чіткіше уявити собі діяльність «співвітчизників» може дати документи, що має назву «Решение Всеукраинского координационного совета организации российских соотечественников от 9.07.2012 №1.2: О поддержке проектов организаций российских соотечественников системы КСОРС. Список проектов (Не предначинен для открытой публикации)». Список нараховує 108 проектів-заходів по всій Україні. На Миколаїв (в межах області і районів заходи не проводились) припадає 6 акцій. Це такі як: 1) програма «Пам'ять поколінь» – екскурсії в

музей, міський некрополь, проведення виставки «Миколаїв і руські адмірали», видання путівника «Миколаївський некрополь»; 2) святкування 100-річчя народження С. Бойченка – миколаївського пловця; 3) заходи присвячені Дню незваних республік; 4) святкування Дня російського прапора; 5) відкриття фестивалю руської народної пісні; 6) заходи присвячені Дню народної єдності. Як бачимо серед культурологічно-спортивних акцій обов'язково присутні заходи, що мають політико-ідеологічне забарвлення. Зрозуміло, що цей план доповнювався іншими акціями які відбувались за офіційними планами МЗС Росії (російський консул в Одесі був постійним учасником усіх урочистостей в Миколаєві), за офіційними планами «побратимства міст», а побратимом Миколаєва була Москва (голова міської ради В. Чайка запевняв голову миколаївського земляцтва в Москві В. Христенко, що поки він при владі Миколаїв «не вийде із «палітри» руськомовних міст»); за офіційним планами Миколаївської організації Союзу письменників Росії та інших організацій.

Із самих відомих «акцій–досягнень» проросійських співвітчизників можна назвати такі: рішення міської ради про відмову відключати російські канали під час російської агресії в Грузію (серпень 2008 р., ініціатива фракції Н. Вітренко); надання руській мові статусу регіональної за законом Колесніченко–Ківалова (в міській раді 60 депутатів голосували за, 4 – проти, 4 – утримались, 4 – не голосували); відкриття в Педагогічній бібліотеці Миколаєва центру з вивчення руської мови; відкриття в Руському художньому драматичному театрі центру т. зв. Руського миру; акції з передачі художньої літератури в міські і шкільні бібліотеки; підтримка Партії регіонів, КПУ, Прогресивної соціалістичної партії України Н. Вітренко на виборах, як місцевих так і загальнодержавних; утворення проросійського наметового містечка під час т. зв. Руської весни (лютий–квітень 2014 р.); організація Антимайдану, підтримка антиєвропейських акцій в Миколаєві; блокування полігону Широкий Лан під час міжнародних навчань. Як бачимо діяльність «соотечественников» була направлена, перш-за-все на збереження, під прикриттям руської мови і культури, російського політичного простору в Миколаєві; формування ідеї і практики боротьби за т. зв. Новоросію (2014 р.) Після невеликого спаду в 2015 р. активісти «руського миру» знову починають діяти. В лютому 2016 р., в літературній віталії (колишній центр «руського мира») руського художнього драматичного театру відзначають «свято» 23 лютого і закликають до боротьби з «фашизмом».

Під час подій на майдані (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) проросійські організації однозначно виступили на боці Партії регіонів і В. Януковича. Але внутрішньо-громадянський конфлікт (революція) який міг перерости в громадянську війну, після втручання Російської федерації (лютий 2014 р.) переріс в акт зовнішньої агресії сепаратизму, і боротьби за незалежність. Внутрішній конфлікт переріс в війну на захист революції і боротьбу з сепаратистськими заколотами, що підтримуються зовнішнім ворогом. Вже 23-24 лютого 2014 р. поширюється повідомлення від імені т. зв. Південно-східного фронту України, що від 22.02.14 р. Київ не столиця України, а влада переходить до органів місцевого самоуправління. 25.02.14 р. встановлюються палатки біля пам'ятника «ольшанцям». Сам пам'ятник закутують в російський триколор, над палатками, здіймається прапор РФ, із динаміків звучить «Неприступний Севастополь». Таким чином до кінця лютого проросійські організації, які склали основу антимайдану відкрито проголосили ідеї розколу України. 1-2.03.14 р. починається блокування військової техніки з усіх напрямків. Жінки перекривають дороги. Блокуються військові частини і аеродром. 5.03.14 р. керівники проросійських сепаратистів заявили, що їх треба ввести до складу виконкому міської ради. На 5.03.14 р. планувався і перший штурм ОДА. 16.03.14 р. лідери сепаратистів провели т. зв. «референдум» про утворення «федеративного округу Новоросія» у складі України. 28.03.14 р. на 70-ти річчя визволення Миколаєва від нацистів, сепаратисти планують чергові акції. В Миколаїв прибувають проросійські сепаратисти з Одеси, активісти «Одеської дружини». Вони приїхали з прапорами Росії, Російської імперії, щитами. Їх оглядала міліція і пропускала на мітинг. На 6.04.14

р. містом поширилась інформація про штурм сепаратистами ОДА. 7.04.14 р., увечері, поширюється інформація, що проросійські сепаратисти зібрались біля ОДА і намагаються захопити будівлю. О 23:00 з'являються новини про сутички між українцями і сепаратистами. В 23:50 з'являється звістка про те, що «майданівці» погнали прихильників Росії з головної площі міста, і знесли їх наметовий табір.

Революція і окупація Росією Криму і окремих районів Донецької і Луганської областей виявили суть т. зв. культурницький «руських» організацій. Російська державна машина «творчо» опрацювала досвід США в просуванні «soft power». Але якщо США пропагує цінності модерного і постмодерного суспільства, то проросійські організації пропонують «велич Росії, її особливий дух, особливий шлях і месіанство». Більше того, вони розглядаються ФСБ як «бойові одиниці», що здатні спровокувати і підтримувати конфліктні ситуації. Випадок Миколаєва в 2014 р. показав, що українська влада була слабо підготовлена до такого розвитку подій. Провідну роль в

придушенні сепаратизму відіграли громадські проукраїнські організації, рух «майданівців», і можливо СБУ. Більшість населення в силу різних причин не виявили своєї активності.

Список використаних джерел і літератури

1. Представительство Россотрудничества. Украина (Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukr.rs.gov.ru/>.
2. База данных защищена авторским правом ©ru.convdocs.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ru.convdocs.org/category/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/>.
3. Евроклуб «Диалог» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ekdialog.org/main/index>.
4. В Одессе создан южный окружной координационный совет организаций российских соотечественников [Електронний ресурс]. – Режим доступу к ресурсу: <http://rus-ua.info/news/131.html>.
5. Хмельницкий, Д. Кремлевский маскарад или Российские агенты влияния за границей / Д. Хмельницкий // ZN.ua, 18.08.2018 р. – №30 (18 август – 23 августа).

Шпилевой В.В.

(г. Очаков)

НАСЕЛЕНИЕ ОЧАКОВА

С переходом Очакова под власть Российской империи (1788), первая перепись городского населения была проведена в 1792 году. В дальнейшем, учёт народонаселения вёлся на основании списков регистрации родившихся и умерших, а также по записям паспортных данных прибывавших в город.

Годы	Всего	Мужчин	Женщин
1792	Ок. 300		
1799	504	337	167
1825	Ок.1200		
1847	4393		
1849	4823	2427	2396
1856	4789	2703	2086
1857	5434	2850	2693
1858	5437	2828	2609
1859	3744	1933	1811
1868	4823	2427	2396
1890	6896	3262	3634
1894	3876	1979	1997
1896	7218	3562	3656
1897	10 786		
1899	10874		
1904	12400		

По метрическим книгам рост и убыль народонаселения города выглядели так [2]:

Годы	Родилось		Умерло		Браков
	муж	жен	муж	жен	
1795 - 1801	153	117			103
1804 - 1814	202	236	301	88	138
1814 - 1835	493	441	319	162	242
1835 - 1845	874	673	514	293	362
1845 - 1855	939	879	843	665	359

Количество населения города и пригородов, осуществлялось волостными правлениями и городскими управами, что влекло за собой известные неточности. Получаемые таким путем сведения, давали весьма смутное представление об эт-

нографических особенностях жителей и практически не классифицировали их по разным признакам; сведения являлись шаткими и не соответствующими действительности. Формируемые сведения печатались в популярных изданиях.

Так, «НОВОРОССИЙСКИЙ КАЛЕНДАРЬ» показывал население Очакова к концу 1857 года в 2705 душ обоого пола [3].

В то же время, ГУБЕРНАТОРСКИЙ ОТЧЕТ на 1 января 1857 год по приросту и убыли населения города Очакова несколько отличался [4]:

Годы	Всего		Родилось		Умерло		Браков
	муж	жен	муж	жен	муж	жен	
1856	2703	2086	40	52	848	186	91
1857	2850	2693	99	126	25	23	52
1858	2828	2609	85	102	53	45	47
1859	1933	1811	111	96	65	62	19

«РУССКИЙ КАЛЕНДАРЬ» приводил свои сведения по росту населения[5]:

Годы	1869	1879	1887	1888	1889	1892	1897
Население, чел	5390	5227	6795	6809	6815	6984	10784

«НОВОРОССИЙСКИЙ КАЛЕНДАРЬ» численность населения Очакова в 1893 году показывал в 6960 душ. Из них - мужчин 3340, женщин 3720 человек[6].

Численность городского населения распределялась по пригородам (1893):

Очаков	Название пригорода	В них жителей		
		Мужчин	Женщин	Обоого пола
	Слобода Карантинная	378	387	765
	Слобода Приморская	430	436	866
	Архиерейская дача	2	2	4
	Куцуруб	773	726	1499
	Дальний Бейкуш	262	235	497
	Малый Бейкуш	482	502	984
	Большой Бейкуш	233	266	499
	Александродар	36	24	60

В разных источниках пригороды Очакова указываются по-разному (1893)[2].

Части города Очакова	Дворов	Хозяйств	Количество жителей		
			Муж.	Жен.	Обоего пола
Центральная часть	448	622	1482	1563	3042
Карантинная слободка	100	132	340	324	664
Приморская слободка	118	156	382	389	771
Военный городок		37	1757*	59	1816
Итого	666	947	3961	2335	6296

*Здесь, помимо офицеров и военных чиновников, входящих в состав указанного числа хозяйств, включено 1704 нижних чина Очаковского гарнизона

Ближний Бейкуш	177	160	433	416	819
Дальний Бейкуш	195	199	476	469	945
Куцуруб	251	238	698	691	1389
Кабурга	11	12	29	27	56
Итого	634	609	1636	1603	3239
Всего по Очакову	1300	1556	5597	3838	9535

В 1892 году при производстве в городах Одесского уезда описания недвижимых имуществ с целью их переоценки, были попутно собраны дополнительные сведения о населении городов.

На основании переписи удалось «в конце концов, получить весьма полный и более или менее достоверный материал, на основании которого и является возможность сделать краткую характеристику населения города».

«В итоге, как видим, всё количество городского населения, вместе с Очаковским гарнизоном, не превышает 18718 душ обоего пола, что, по сравнению с общим количеством населения всего уезда, составляет часть его, приблизительно равную 10%. Между отдельными городами первым по количеству населения является Очаков, жители которого составляют 50% всех жителей трех городов Овидиополь, с 26% всех городских жителей и, наконец, третьим – г. Маяки, с населением, не превышающим 22% общего количества населения уезда. Принимая, при этом, во внимание общее число хозяйств, в какие группируется городское население, можно указать, что в среднем на одно городское хозяйство приходится около 5 душ обоего пола; в частности же по отдельным городам одно хозяйство в среднем состоит в Очакове из 5 душ обоего пола.

В отношении численной зависимости отдельных полов, на сто мужчин городского населения, вместе с солдатами, приходится женщин 84, а на 100 мужчин без солдат - 102 женщины, в том числе в городе Очакове 70 с солдатами и 102 без солдат.

Число хозяйств	Коренных			Постоянных			Временных				
	Кол-во жителей			Кол-во жителей			Кол-во жителей				
	Мужчин	Женщин	Итого	Мужчин	Женщин	Итого	Мужчин	Женщин	Итого		
1132	2925	3038	5963	81	2525	90	3311	40	147	110	257

В юридическом смысле всё наличное население городов распределяется на коренных жителей, к которым относятся все родившиеся и приписанные к городам лица, затем на постоечных, т.е. таких, которые родились и приписаны в других местах, но постоянное местожительство и занятия имеют здесь и, наконец – на временных, к числу которых отнесены все временно присутствовавшие лица во время производившихся в городе оценочных работ, за исключением, разве, разряда постоянно-живущих, в котором, по причине включения в число мужчин 1704 нижних чинов Очаковского гарнизона, женщин оказывается на 1626 меньше; если же исключить указанное число нижних чинов, то по каждому разряду некоторый перевес в численности будет за женщинами.

Что касается процентного отношения указанных разрядов населения в каждом из городов отдельно, то они выражаются таким образом.

На сто человек населения приходится жителей в Очакове коренных 63, постоянных 35, временных 2.

Таким образом, наибольшее количество коренного населения имеется в Овидиополе, наименьшее - в Очакове, в котором коренное население сильно разрежено присутствием значительного количества нижних чинов»[2].

В 1897 году была проведена перепись населения Российской Империи. Население Очакова на основании опубликованных данных Всенародной переписи от 28 января 1897 года определено в таких цифрах: Список использованных источников и литературы

В Очакове проживало 10784 души, из них 6228 мужчин и 4556 женщин, с войсками - 11 314 души, из них - 6319 мужчин и 4715 женщин[7].

По советским источникам, сведения расходятся[8].

Годы	Мужчин	Женщин	Всего
1897	4290	4521	8811
1920	2636	3108	3744
1923	2225	2614	4829
1926	1802	2054	3856

Список использованных источников и литературы

- Экскурсия в Крым окончивших курс Киево-Печерской гимназии в 1892 Гду: Дневник воспитанника К.П.Г., студента А.А. Иванова. - Киев: тип. С.В. Кульженко, 1895. 46 с.
- Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1893 г. 223 с.
- Новороссийский календарь на 1854 год/ Изд. от Ришельевского лицея. - Одесса, 1853. 412 с.
- Памятная книжка для Херсонской губернии, изданная Херсонским Губернским Статистическим комитетом на 1864 год. Херсон. Типография Херсонского губернского Правления. 1864. 462 с.
- Русский календарь 1897 год. СПб.: Издательство А.С. Суворина, 1896. 600 с.
- Новороссийский календарь на 1893 год / под ред. А. С. Бориневича. Одесское городское общественное управление. — ОДЕССА: Типография В. В. Кирхнера, 1892. 28 с.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел ; Под ред. Н. А. Троицкого. - [СПб.], 1897 - 1905. 319 с.
- Справочная книга «Вся Николаевщина» 1927 года / под ред. И.Я. Ганса, Н.Н. Белова, С.М. Фрейденберга. - Николаев : Николаевское окружное общество «Долой неграмотность», 1927. 150 с.

МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА МИКОЛАЇВЩИНИ

Сарафонова Л.Г.
(г. Николаев)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА НИКОЛАЕВА В 20-Е ГГ. XX СТ.

Развитие советского искусства в 1920-е годы являлось составной частью культурных преобразований, определяемых, прежде всего, политическими тенденциями в стране и отражало изменившиеся моральные нормы советского общества.

Новая экономическая политика Советского Союза требовала «новационного» искусства. Появляется многообразие творческих направлений, ориентированных на удовлетворение как пролетарских, так и мелкобуржуазных «нэпманских» интересов. Зарождаются новые формы, виды, жанры, актуальность приобретают массовые культурные мероприятия. В полной мере эти изменения коснулись и театрального искусства. В течение последних лет автор неоднократно обращался к исследованию данной темы на страницах краеведческих сборников [15].

Становление революционного театра, ориентированного на пролетарского зрителя, определялось тенденцией борьбы нового революционного театра со старым классическим. Этот процесс сопровождался падением профессионального уровня режиссуры, актерской игры, репертуара. Укреплялся самодельный театр. Данное направление в городе представляли многочисленные театральные коллективы при клубах и красных уголках отдела народного образования, профсоюзов, предприятий. Актеров для них готовили многочисленные студии. «Молодые студийцы, - писал николаевский драматург Д. Юнг, - та смена, которые грезят, чтобы на осиротевших подмостках построить новый театр» [16, с. 15]. В нашем городе подобные студии появились уже в 1923 году. Так, при Центральном окружном профсоюзном бюро была создана первая рабочая «показательная» студия под руководством режиссёра А.И. Мерца, а в качестве образца предлагались постановки «Странник» и «Суд над Парижской коммуной».

В данный период, согласно резолюции 12 съезда РКП (б) (1923 год), театр становится оружием «массовой пропаганды идей борьбы за коммунизм» [8, с. 466]. Как следствие, появились театры «малых форм», основной целью которых стала агитация за новые ценности - в идеологическом плане, в творческом - это были театры «синтетического» жанра, совмещающего слово, музыку, танец, пение.

Жанр «синтетического» театра в полной мере проявился в

творчестве трупп, работающих в формате «живой газеты» с постановками - «статьями»: передовицей, фельетоном, обзором и так далее. При этом использовались злободневность материала и доступность подачи. Одним из самых популярных театров такого плана стала «Синяя блуза», являющаяся своеобразным символом времени. Основным критерием для подбора материала таких коллективов была новизна и, собственно, полное игнорирование законов драматургии. Подача материала происходила посредством исполнения декламаций, частушек, танцев и, обязательно, физкультурных номеров, которые отличали театры такого типа. В представлениях, как правило, героика и патетика сочетались с сатирой и юмором. Название «Синяя блуза» происходило от цвета униформы первого подобного коллектива, организованного в Москве в 1923 году.

В Николаеве увлечение «Синей блузой» началось после гастролей московского театра в 1924/1925 театральном сезоне. Саша Красный в журнале «Бурав» писал об этих выступлениях: «В противовес старому театру здесь нет ненужной расхлябанности, интеллигентных завязок на несколько актов, нет растянутости, здесь - динамика, острота, краткость, ясность..., пение, декламация, имитация, танец, четкость, акробатика, неожиданный трюк при полном отсутствии драматургии». Важным моментом статьи являлась характеристика актера «нового» типа, который должен был сочетать в себе агитатора, пропагандиста, политического работника, осуществлять тесную связь с рабочими массами, даже внешне отличаться от «старой актерской среды»: «Такая мелочь как подкрашивание губ, обручальные кольца, серьги не имеют права на существование» [12, с. 12].

Положения статьи стали руководством для «синезолуной перестройки» середины 20-х годов в нашем городе. Театры данного типа получили большую популярность у пролетарского зрителя и начали массово открываться. Так, по типу «Синей блузы» в мае 1925 года членами профсоюза работников просвещения был создан сатирическо-агитационный театр «Гудок и молот» (режиссер И. Раковский). Название отражало главную «творческую» задачу: гудок - будил от спячки и звал к культурной работе, молот - разбивал прежние устои «бесправия и мрака». В постановках отражались текущие моменты жизни,

имеющие профессиональное и общественное значение. Выступления готовились 3-4 раза в месяц при участии членов литературной группы «Октябрь». Первая постановка прошла 4 июля 1925 года. В репертуаре были такие тематические программы, как «Кодекс о труде», «Страховая карточка», «Крестыанский заем». Особой популярностью пользовались балетные постановки «Ремонт здоровья школьников» и «Украинизация». [3, с.12].

Аналогичные театральные коллективы были организованы на таких предприятиях города, как завод имени Андре Марти, «Плуг и молот», «Астра». Так, на заводе имени Андре Марти в 1927/1928 театральном сезоне начал работать «Театр рабочей молодежи» (ТРАМ). Его возглавил режиссер Б.И. Ридерер, художественное оформление осуществлял Р.М. Ковалев, музыкальное сопровождение – А. Иври [2, с. 6]. В репертуаре коллектива были постановки на русском и украинском языках. Использовали сюжеты на «злободневные» темы, в том числе заводские, как местных, так и иногородних авторов. Например, в декабре 1928 года в клубе им. Свердлова состоялся спектакль по пьесе николаевского драматурга Д. Юнга «Герой тараканьего быта» - «буффонада в шести картинах о мещанине» [11, с.4]. В 1929 году была переведена на украинский язык и поставлена пьеса из репертуара ленинградского ТРАМа «Бузлива когорта» - «бурлящий поток бодрости и энтузиазма о заре комсомола». [10, с. 4].

В мае 1928 года на основе разработанного и утвержденного Положения, театр «Синяя блуза» был создан Николаевским окрполитпросветом (зав. Гужнев, режиссер А. Мерц). Цель, стоящая перед коллективом, формулировалась следующим образом: «... обслуживание рабочего класса города и округа зрелищем политически актуальным, освещающим вопросы социалистического строительства и великой борьбы всемирного пролетариата за лучшее будущее». [5, с. 64]. Творческая платформа предполагала создание «синтетического зрелища». Основными критериями выступлений оставались «актуальность темы, бодрость, динамичность, доходчивость, зрелищность». В 1929 году для усиления контроля за деятельностью театра была создана «художественная тройка» под председательством М.О. Шаха, от которой зависело решение основных вопросов, в том числе комплектация актерского состава и репертуарная политика. По существующему Положению членами театрального коллектива могли стать рабочие и служащие, а также члены их семей, не лишённые избирательных прав (так называемые «лишенцы»). За соблюдением этой нормы тщательно следили. В случае подозрения оформлялась докладная записка в соответствующие органы и подавался запрос в окрминотдел. Например, в ноябре 1929 года документы были составлены на Георгия Бузника. [5, с. 106]. Поощрялось совмещение должностей. Так, Г.А. Музыченко совмещал сразу четыре должности, являясь членом «тройки», заведующим технической частью, дежурным режиссером и актером. [5, с. 104].

В составе коллектива выступали артисты различных жанров: Пиварович, Савельев – сатирики; Полежаев, Шумская – художественный рассказ; Дербис, Музыченко – куплетисты; Гренковский – пианист, Майская – вокалист и другие.

В основе репертуара были произведения местных авторов и материалы специального сборника «Синяя блуза». Программы выступлений утверждались комиссией окрполитпросвета в составе Онищенко, Селюка, Файндберга. Они же давали рекомендации, носившие зачастую абсурдный характер. Так, в октябре 1929 года в протокол № 92 занесено следующее: «...в пьесе «Гибель» в реплике «твою мать» убрать слово «твою» [6, с. 217].

Определенные трудности коллектив испытывал с репетиционной базой, которая постоянно менялась в зависимости от договоренностей окрполитпросвета. Наиболее часто репетировали на сцене клуба кустарей (улица Католическая, угол Советской, заведующий Хейфец). Первые полтора года труппа не имела сценических костюмов и только в конце 1929 года были выделены средства на закупку 70 метров синего сатина для пошива костюмов. [6, с. 32].

Спектакли «Синей блузы» проходили в клубах и красных уголках. Зрители увидели такие постановки, как «Антрекот»,

«Футляр», «Таинственный жилец», «Чудеса без чудес», «Гибель надежды», «Не взирая на лица», «Приговор», «Враги». [6, с. 219].

Выступления театров «нового типа» пользовались неизменным успехом у неискушенной пролетарской аудитории. Их популярность была обусловлена, прежде всего, понятными и близкими каждому рабочему темами спектаклей, доступной подачей материала, не предполагающего подготовку и образование, разумной сменой зрительного и слухового воздействия, не требующего большого напряжения.

Совершенно иное направление получило развитие театра, ориентированного на мелкобуржуазную публику, так называемых «нэпманов». Если основой «пролетарского» театра была «борьба нового со старым», то в основе «нэпманского» - тоже борьба, но за новое прочтение классики, за нетрадиционные методы режиссуры, раскрепощенную игру актеров. Однако и данное направление отличалось низким профессиональным уровнем, зачастую спектакли были откровенно халтурными. Основным творческим приемом таких коллективов стало шокирование публики «смелыми» приемами, когда «двупальная кровать на сцене может привлечь больше зрителей, чем серьезная драматургия». [9, с. 3].

В Николаеве данное направление было представлено деятельностью активно критикуемого, но единственного на тот момент, театра «Эрмитаж», который находился в здании бывшего кинотеатра с тем же названием, расположенного по улице Свердлова, 41/3 (старая нумерация). На заседании Николаевского окрисполкома в октябре 1924 года было принято решение «ввиду отсутствия других театральных помещений... использовать его как театр». [4, с. 1]. За последующие годы здание вместе с имуществом передавалось в аренду нескольким владельцам. По договору, составленному окрполитпросветом, на балансе которого находился театр, сумма аренды составляла 10% от сборов. Первым антрепренером стал М.Л. Пламп. Однако многочисленные финансовые нарушения послужили поводом для его быстрого отстранения. В 1925 году театр передали коллективу безработных союза Работников искусства (Рабис), а уже через год появился новый владелец.

С 1926 по 1928 год здание «со всеми его помещениями, инвентарем и оборудованием» было сдано в аренду братьям Б.Е. и Г.Е. Перловым (администраторы Д. Люблин, А. Арбенин). В указанный период в театре работали разные труппы. Определенным приоритетным жанром – им стала так называемая «комопера» (комическая опера). Зрителей привлекали непритязательные, веселые, красочные, музыкальные спектакли с неожиданными эффектами.

В 1927/1928 театральном сезоне на сцене «Эрмитажа» выступал коллектив «комперы» под руководством В. Ленского (он же главный режиссер). В состав труппы входило 25 человек, включая суфлера, среди них помощник режиссера П. Каргин, главный дирижер А. Осипов, балетмейстер И. Калтыков, художник-декоратор Е. Орловский, концертмейстер И. Гинзбург, прима-балерина О. Липовецкая. В спектаклях принимали участие артисты Н. Вассер, Н. Мальская, Н. Анчалов, А. Глуздовский, Н. Залетный, А. Соколова, И. Тяк, В. Высоцкая и другие. [14, с. 11].

Основу репертуара труппы составляли оперетты известных композиторов в необычной подаче. Например, ставились постановки по произведениям Имре Кальмана «Принцесса цирка», «Баядерка», «Сильва». Особой популярностью пользовался спектакль «Мариэтта», во время которого звучал «дуэт со свистом и с участием всей публики». [14, с. 9, 11,]. Зрителя завлекали уже на стадии афиши. Так, оперетту «Клоун» рекламировали как «пользующуюся огромным художественным успехом при аншлагах в Ленинградском академическом Михайловском театре», а во втором акте обещали «новые эксцентричные танцы». [14, с. 3].

В местной прессе гастроли музыкальных коллективов называли «опереточной оккупацией». Доказывая полную беспольность такого жанра, критики писали о дефиците драмы, объясняя его «пресловутым материальным риском» бразы «пустого зала». [1, с. 5].

Помимо оперетты, в репертуаре театра значительное место

занимали постановки сучасних псевдо-історических драматических п'єс, поставлених з особливою «кізюминкою». Николаєвці поспотролили такі спектакли, як «Петр 3 і Катерина 2», «Зелений острів», «Сиятельний парикмахер» [14, с.1; 6; 7]. Неизмінний зрительський інтерес викликали теми, затрагиваючі волнуючий «женський вiпрос». Так, популярністю користувався спектакль «Дни нашей жизни» по п'єсе Л. Андреева, поставлений в чотирьох действиях: 1. Воробьевы горы, студентський пікнік; 2. Тверской бульвар; 3. Меблiрованні комнати; 4. Трагедія дeвушки. [14, с. 8].

На сцені «Ермітажа» в гастрольних турах виступали многе театральні труппи, як драматическіе, так і оперніе. Среди них можна отметить український театр імени Заньковецької (спектаклі «Про що тирса шелестіла» С. Черкасенко, «Украдене щастя» І. Франка) [13]; труппу Тарасенко (спектаклі «97» І. Куліша, «Пламя» А. Луначарського) [2, с.7]; Московську руську драму (спектаклі «Медвежья свадьба» А. Луначарського, «Собор Парижской богоматери» В. Гюго) [4, с. 62-63]. В 1927 году прошли гастролі Киевской оперы под руководством Суходрева (спектаклі «Рагелетто», «Аида» Д. Верди) і єврейської труппи К. Юнг [7, с. 2].

Многіе спектаклі давались в пользу театра імени Скрипника, здание которого несколько лет находилось на капитальном ремонте. В 1928 году этот ремонт был завершен. Город получил «настоящий театр» і надобность в помещеніи «Ермітажа» отпала. На протяжении чотирьох лет небольшое здание «Ермітажа» «пригревало» николаєвську Мельпомену, а сцена отображала інтереси определенного класса, отвечала потребностям времени. Закрiтие театра совпало с началом нового этапа і в обществе і в искусстве. Повысился культурный і общеобразовательный уровень зрителя, что повлекло за собой изменения требований, предъявляемых к театру.

В 1929 году Николаевским окрисполкомом был подготовлен документ «О порядке устройства разного рода зрелищ по г. Николаеву», который регламентировал вопросы открытия і функционирования творческих организаций, в том числе театров, ограничивал гастрольные выступления в городе, что способствовало более качественному отбору театральных коллективов і предполагало достаточно высокий профессиональный уровень режиссуры, исполнительского мастерства, качественного репертуара. Произшло оправданное ограничение количества слабых трупп. Снижалась актуальность театров «малых форм», схематизм которых уже не удовлетворял публику. [5, с. 4].

Требух О.О., Требух Г.М.
(*м. Баштанка*)

ДО 120-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО САМОДІЯЛЬНОГО НАРОДНОГО ТЕАТРУ В БАШТАНЦІ

120 років тому в Баштанці був створений народний театр про що повідомляв часопис «Киевская старина» в 1899 році [1, с.136-137], передрукувавши інформацію з газети «Киевское слово». Мова йшла проте що селі Полтавка, Херсонського повіту, Херсонської губернії, восени 1899 року начальник поштового відділення К.І. Балафатов, будучи членом товариства трезвості і бажаючи дати розумну розвагу населенню, запросив кілька чоловік з місцевих селян і запропонував їм влаштувати виставу.

Для першого разу були розучені і поставлені дві п'єси: Д. Дмитренка «Кум-мірошник, Сатана із дїжки» і К. Мирославського-Винникова - «Київський ярмарок». Перша вистава пройшла з таким успіхом, що Балафатов вирішив продовжити почату справу – і ось уже в продовж трьох місяців кожний святковий день в Полтавці влаштовували спектаклі. П'єси ставлять такі, які можна купити на місці, на базарі у книгонош – «Козаче серце», «Бог не без милості, козак не без щастя», «Бувальщина», «Замордований Марко», але разом з тим були вже спроби поставити і більш серйозні і доволі літературні п'єси,

Начавшись в концe 20-х годов, данный процесс получил свое завершение в первой половине 30-х. Централизация, жесткий контроль за развитием всех видов искусства пришли на смену многообразию. Творческие Союзы определили основные критерии деятельности отдельных личностей і коллективов, утвердился единый художественный метод социалистического реализма. От искусства требовалось сочетание исторической конкретности художественного изображения действительности с воспитанием трудящихся в духе социализма. Новаторство і эксперименты, поиск оригинальности і эффекты, зачастую заменяющие профессионализм в 1920-х годах фактически были запрещены. Произошел возврат к традициям классики, профессиональному подходу, что оказало положительное влияние на дальнейшее развитие театрального искусства.

Список использованных источников и литературы

1. // Бурав. - 1925. - № 13. - с. 5-6.
2. // Бурав. - 1925. - № 15. - с. 6-8.
3. // Бурав. - 1925. - № 18. - с. 10-14.
4. Государственный архив Николаевской области (в дальнейшем ГАНО): - Ф. Р-99. - оп. 1. - Д. 774.
5. ГАНО: - Ф. Р-99. - оп. 1. - Д. 848.
6. ГАНО: - Ф. Р-99. - оп. 1. - Д. 849.
7. // Зритель. - 1927. - № 3. - с. 2-3.
8. // КПСС в резолюциях і решениях съездов, конференций, пленумов ЦК КПСС. - Москва: Политиздат, 1970. - 542 с.
9. // Красный Николаев. - 24.04.1923. - с. 2-3.
10. // Красный Николаев. - 16.05.1928. - с. 4.
11. // Красный Николаев. - 21.12.1928. - с. 3-4.
12. Красный Саша. Синяя блуза / Саша Красный // Бурав. - 1925. - № 5. - с. 12-13.
13. Николаевский областной краеведческий музей (в дальнейшем НОКМ): - КП-987. - Д-714.
14. НОКМ: - КП-49370/1-13. - Д-23201/1-13.
15. Сарафoнова Л.Г. Николаевский пролеткульт і формирование нового общественного сознания (1919) /Л.Г. Сарафoнова //Миколаївська обласна краєзнавча конференція. - Миколаїв: Атол, 2000. - с. 226-230; /Сарафoнова Л.Г. Театр «Ермітаж» - центр театральной жизни Николаева 20-х гг. XX в. /Л.Г. Сарафoнова //Миколаївська обласна краєзнавча конференція. - Миколаїв: Можливості Кімерії, 2006. - с. 198-200; Сарафoнова Л.Г. Художественно-агитационные театры Николаевского окрполитпросвета в 20-е гг. XX в. Требисат (театр революционной сатиры і быта) /Л.Г. Сарафoнова //Миколаївська обласна краєзнавча конференція. - Миколаїв: Можливості Кімерії, 2010. - с. 223-225.
16. Юнг Д. Театральная сцена /Д. Юнг //Бурав. - 1924. - № 5. - с. 14-16.

як наприклад «Розумний і дурень» І. Карпенка-Карого і «По ревізії» Д. Кропивницького. Театр охоче відвідували не тільки місцеві селяни, але і населенням сусідніх сіл. Прибутки від вистав марно не витрачалися – вже утворився капітал в 150 рублів, на який трупа має бажання завести власний оркестр з 12 чоловік, теж селян.

Окрім осіб що складають постійну трупу, коли буває потрібно, запрошуються і інші особи, також і в хор. Виявляють бажання приймати участь у виставах дуже багато. Декоратором театру є поштар Гладкий, який створив нескладні декорації: вид моря, вид на село, ліс і селянську хату – багату і бідну. Режисрує сам Балафатов, суфлірує його дружина. Велике сприяння цьому благому починанню надає місцевий пристав «А.П. Александров». Нажаль, нам не відома подальша історія з народним театром Балафатова, і скоріше всього його подальша діяльність була вже пов'язана з діяльністю театрального гуртка акторів-любителів, що діяв при товаристві «Просвіта». В Державному архіві Миколаївської області та фондах Баштанського краєзнавчого музею збереглися кілька цікавих документів і спогадів які

проливають світло на діяльність цього театру.

Зі звіту завідуючого Волосного відділу народної освіти (Волнародосвіти) К.Ковальчука про діяльність з лютого 1920 року по 1 січня 1921 року: «Товариство «Просвіта» розташоване в Народному домі і в справі просвіщення мас проявляє саму широку діяльність (нею організовано секції – театральна, хорова, музикальна і шкільна). Театральна секція сама багато чисельна. На початку своєї діяльності знаходилась без досвідченого керівника, але все ж таки ставило вистави. В подальшому саме життя підштовхнула на те, щоб справа постановки вистав була поставлена на належну висоту. «Просвітою» було порушено клопотання про присилання досвідченого режисера, яке увінчалось успіхом. Хорова секція організована з приїздом режисера, бере участь як в виставах так і виступає самостійно виконуючи народні пісні. Музикальна секція недавно оживилась, так як в селі колись давно існував оркестр духової музики, а потім розвалився. Музиканти беруть участь у проведенні вистав граючи в антрактах.

При «Просвіті» є театр, котрий влітку був відремонтований. На початку був бідний декораціями, але тепер і декорація прибивляється, так як управлінням народної освіти надісланий декоратор, що посилено пише різноманітні види. Словом по облаштуванні та устаткуванні навряд чи знайдеться такий же театр в нашому повіті в сільській місцевості. Театр доволі місткий душ на 500» [2, арк.132-133].

Зі звіту за 1921 рік Полтавського волосного політпросвіту. «Просвіта» було організована в 1917 року, проіснувала до 1921 року. Мала 35 членів на рік закриття. Неодноразово членами товариства піднімалося питання про забезпечення театру освітленням, опаленням, придбання книг, декорацій та такого іншого, страшно їх дорожнеча, все це вбивало на корінні навіть самі благі наміри і починання. Часто доводилося скасовувати спектакль, відмовлятися від постановки, тому що неможливо було дістати костюми або декорації. Народний дім ім. Т.Г.Шевченка знаходився в спеціальній будівлі яке було уступило «Просвіті» місцеве Полтавське кредитне товариство. В цій будівлі було 4 кімнати, з яких, великий зал був призначений для відвідувачів, і одна кімната для репетицій. В цілому ж народний дім слугував як місцем збору для молоді. В Шевченківські дні тут читалися реферати про Т.Г.Шевченка, декларувалися і читалися його твори, виступав хор. Театр – будівля зі сценою, лавками для глядачів, декораціями та інше. Театр був у розпорядженні гуртка театралів-любителів. Керівником гуртка був режисер-спеціаліст, запрошений з міста, який в той же час і виступав на сцені, як артист. Декоративна частина знаходилась знаходилась в завідуванні спеціаліста-декоратора робота якого, на превеликий жаль, страдала із-за відсутності і дорожнечі матеріалів. Ставилися виключно українські п'єси, причому при виборі їх в більшості випадків керувалися двома принципами: наявністю

Актор народного театру «Просвіти» в с. Баштанка Шевченко А.А. Фото з родини Шевченко.

Особиста картка актора-аматора народного театру товариства «Просвіти» в с. Баштанка Ткаленко Варвари Ісидорівни (сценічне ім'я Валентина). З фондів Баштанського краєзнавчого музею.

живих сил і наявністю костюмів і декорацій. Вибір п'єс був теж обмежений, а дістати нові для репертуару театру було в місті важко і майже неможливо. За перше півріччя 1921 року театральним гуртком просвіти було поставлено всього 18 спектаклів на яких пройшли по одному разу наступні п'єси: «Назар Стодоля», «Невольник», «Шельменко-денщик», «Нещасне кохання», «Степовий гість», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Грішниця», «Безталанна», «Доки сонце вийде», «Мартин Буря», «Дорогою ціною», «Ой не ходи Грицю, та на вечерниці», «Сто тисяч»; та по два рази «Борці за мрію», «Сватання на Гончарівці». Більшість вистав ставилися на користь «Просвіти» і театрального гуртка, і тільки три мали спеціальне призначення: в допомогу місцевого притулку, комсомолу та волосного виконкому.

Дохід від вистав та членських внесків становив в умовах інфляції - 1 млн. 54 тис. 97 крб. Витрати на заробітну плату режисеру та декоратору, виплати від спектаклів акторам, освітлення, ремонт та придбання обладнання становила 1 млн. 48 тис. 610 крб.

Коли в червні 1921 року Полтавської Волполітпросвіти товариство «Просвіти» було ліквідоване, а її майно передано до Волполітпросвіту. Положення театрального гуртка в цей час не покращилося. Театральний гурток разом з духовим та струнним оркестром продовжували діяти, але в досить складних умовах фінансового забезпечення. Частина акторів-любителів полишила театральний гурток. В театрі за друге півріччя 1921 року було поставлено 25 вистав, серед них «Наталка Полтавка», «Чайка», «Хмара», «Наймичка», «Гроші» та інші. Ставилися благодійні концерти, так звані спеціальне призначення як то на користь «Хворого і пораненого червоноармійці», місцевих шкіл та в допомогу голодуючим Поволжя. В театрі був затіяний знову так потрібний йому ремонт та переобладнання, але за відсутності коштів та матеріалів, не був завершений. Були спроби зробити в театрі електрифікацію, використовуючи динамо-машину на паровому млині що був поряд, але її потужностей не вистачало для освітлення зали, тому повернулися до освітлення вистав керосином» [3, арк.1-6].

Цікавими є спогади Теселька Петра Васильовича де він згадує діяльність театрального гуртка членів «Просвіти»: Шевченко Антона Антоновича, Ситченко Ананія Моїсейовича, Ткаленко Варвари Ісидорівни, Рижик Ольги Іларіонівни, Корольова Павла Івановича, Сипенко Тихіна Дмитровича. Згадує що з приходом більшовицької влади замість приміщення Народного дому «Просвіти» під театр пристосували колишнє зернохосвище приватного купця-зерноторгівця Розенберга. Тоді в драматичний кружок влилися нові сили: сестри Степаненко Меланія і Ірина, Сафонов Іван Сергійович, Бойченко Домінік Ілінічна, Балдук Павло Петрович, Бабіцька П.Ф., брати Григорій і Стор Черничко. Режисер тоді був Ольшевський, художником-декоратором Баскін [4, с.60-64]. В фондах Баштанського краєзнавчого музею збереглися особисті картки акторів-аматорів

*Актриса народного театру «Просвіти» в с. Баштанка
Ткаленко В.І. Фото з родини Шевченко.*

українського самодіяльного театру «Просвіти» в Баштанці Шевченка Антона Антоновича [5] та Ткаленко Варвари Ісидорівни [6], які в подальшому поєднали своє життя.

Театр став тим місцем де під час вистав вирувало життя в Баштанці, був цікавим як то для малого чи старого. Діяльність якого і не зупинялася в бурхливі роки української революції, в

Дорошенко О.М.
(м. Первомайськ)

ХРАМ З ДВОМА НЕВІДОМИМИ (ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАС БУДІВНИЦТВА, РУЙНАЦІЯ ТА ВІДРОД- ЖЕННЯ ЦЕРКВИ СЯТОЇ ВАРВАРИ У М. ПЕРВОМАЙСЬКУ)

Історія Свято-Варварівської церкви овіяна легендами. Найвідоміша із них розповідає, що в давні часи, коли наші землі належали трьом державам, дерев'яна православна церква стояла на голтянському березі, де був кордон Османської імперії. Відчайдушні козаки вирішили викрасти її у турків. Вони вкопали під річкою (Південний Буг) таємний хід, за одну ніч розібрали церкву, перенесли її і поставили на своєму березі, в слободі Орел. Гарна легенда, що має дух героїчного авантюризму козацьких часів... [1, с. 39].

Серед чималого корпусу наукових видань та краєзнавчих розвідок, присвячених історії релігійного й церковного життя Південної України, матеріали про Свято-Варварівську церкву майже відсутні. Водночас, Свято-Варварівська церква в слободі Орел була однією із перших церков, що функціонували на теренах Степової України і стала останнім пристанищем похідної запорізького війська Свято-Покровської церкви, перенесеної з Гарду (центру Бугогартівської паланки) після ліквідації Запорізької Січі.

Реконструювати історію Божого храму складно і перше дискусійне питання стосується часу зведення церкви.

На пам'ятному хресті, що встановлений неподалік місця, де знаходилася церква (нині приміщення Первомайської районної державної адміністрації) є напис: «Встановлено в знак пам'яті про Свято-Варварівську козацьку церкву, яка була розташована на цьому місці з 1776 – 1967 рік». Однак, зазначені дати є сумнівними і потребують уточнення.

У джерелах та літературі вказуються абсолютно різні роки будівництва церкви. Разом із тим, зберігся «Оціночний акт. Справа Варварівська церква 1952 р.» в якому вказано, що Варварівська церква збудована в 1746 р. Частково матеріали оці-

дні Баштанського селянського повстання 1919 року.

Якщо подивитися на те місце де знаходився Народний дім ім. Т.Г.Шевченка товариства «Просвіти» в Баштанці, то він знаходився на куті вулиць Поштової (нині Ювілейної) та Довгої (нині вул. Баштанської республіки), на місці старого універмагу. Навпроти ж через дорогу (між пам'ятником «Підкорювачам космосу» і магазином АТБ) знаходився театр пристосований з зерносковища-амбару, і слугував до тих пір поки не був збудований новий Будинок культури в 1936 році, що став осередком вже кардинально нового заідеологізованого театрального життя.

Список використаних джерел і літератури

1. Крестьянский театр// Киевская старина. – 1899. – т. LXVII. – С.136-137
2. Державний архів Миколаївської області. Ф.Р-228. Оп.1. Спр.108. Арк.137
3. Державний архів Миколаївської області. Ф.Р-228. Оп.1. Спр.33. Арк.20
4. Фонди Баштанського краєзнавчого музею, одиниця зберігання БКМ 2089(о) - Теселько Петро Васильович «Історія Баштанської організації ЛКСМУ 1920-1925гг.», 1975 рік. – С.95.
5. Фонди Баштанського краєзнавчого музею. Личная карточка актера-любителя Украинского театра Шевченка А.А. Одиниця зберігання. – БКМ 3365(о).
6. Фонди Баштанського краєзнавчого музею. Личная карточка актера-любителя Украинского театра Ткаленко В.И. Одиниця зберігання. – БКМ 3366(о).

Требух Олег Олексійович – директор Баштанського краєзнавчого музею

Требух Ганна Миколаївна - завідувач фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею

ночного акту публікувалися К. Муцет у газеті ТВ «Всесвіт» у 2011 р. [2]. Отже, 1746 рік можна вважати першою і найбільш ранньою датою з якої починається історія храму.

Історик А.В. Пивовар у статті «До питання про церковне будівництво на території краю в другій половині XVIII – першій третині XIX століть» пише: «При утворенні на території краю першої Новоросійської губернії за відомостями духовних правлінь 1764 року тут діяло вже 66 церков, з них у Новомиргородській протопопії – 22, Криловській – 15, Єлисаветградській 19, в Кам'янській намісній – 10. Крім вищеперелічених, у 1756 – 1757 роках були закладені церкви в слободах Тишківці і Добрянці, у 1758 – в слободі Орел» [3, с. 109]. Таким чином, 1758 рік є другою датою, яку дослідники вказують як час завершення Свято-Варварівської церкви.

В «Історико-хронологічному описі церков єпархії Херсонської і Таврійської», який склав архієпископ Гавриїл зазначено, що церква Великомучениці Варвари функціонувала в посаді Ольвіополь з 1760 року. Перша дерев'яна церква була спалена татарами під час набігу (1768-1769 рр.) на ці місця. Замість неї жителі посаду в 1774 р. побудували каплицю. В 1775 р. сюди перенесли іконостас і антимінс із похідної запорізького війська церкви. Каплицю підняли, розширили і перетворили на церкву, на що 2 грудня 1781 р. дав пастирське благословення архієпископ Слов'янський Никифор [4, с. 8].

Отже, маємо справу з тим, що в слободі Орел перша Свято-Варварівська церква діяла з 1746 по 1768 рік і була зруйнована татарами. У 1774 р. вже в Катерининському шанці (м. Катеринин з 1773 р.) жителі збудували каплицю, до якої у 1775 р. перенесли предмети церковного культу – антимінс, іконостас, ікони, ризи, священні книги похідної козацької Свято-По-

кровської церкви з Гарду. З 1781 р. почала функціонувати друга Свято-Варварівська церква, у цьому ж році Катерининшанець (м. Катеринин) був перейменований в м. Ольвіополь.

Відомості, які дозволяють реконструювати такий перебіг подій знаходимо у роботах Д. Яворницького [5, с. 209], Д. Заковоротнього [6, с. 69], Т. Губської [7, с. 230], А. Пивовара [8, с. 133], В. Семенова-Тянь-Шанського та ін.

Історію про перенесення Гардової похідної церкви до Катерининського шанцю описав єпископ Феодосій Макаревський в «Матеріалах для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії: церкви та приходи минулого XVIII століття». Він зафіксував: «Для виконання вищого веління Її Величності про небуття в імперії Її Величності Січі Запорізької і про знищення її (Січі), як шкідливого скопища для біглих і непокірних людей, під час нападу генерал-поручиком Петром Аврамовичем Текелієм на головну Січ, Молдавський гусарський полк, під командуванням свого полковника Василя Степановича Зверева, вчинив в червні 1775 року атаку на Бугогардівську паланку запорозького козацтва, в слободі Вербові, як на місце, що було віддане Молдавському полку як деташемент.

В цей час із Гарду була взята Молдавським полком, між іншим, похідна запорізького козацтва Свято-Покровська церква з усім начинням. На прохання Зверева, Текелій орденом дозволив поставити цю церкву в одному із шанців. Порадившись, поставили її в шанці Катерининському, по іншому в Орлі, де багато новонаселеного народу з купців і різних обивателів та церкви ще немає, а є лише священник Григорій Лабенський. Пресвященний Іов Переяславський дозволив священнику Лабенському здійснювати Божу службу для жителів Катерининського шанцю. А також священнодіяти в цій похідній церкві з тим щоб обивателі Катерининського шанцю протягом шести років збудували для себе справжню, нерухому церкву. З доданого до справи опису цієї похідної церкви і інвентаря видно, що церква начинням була багата, мала кадила срібні, хрести кипарисні оковані золотом та сріблом, ліхтарі срібні і багато інших срібних речей» [9, с. 1021].

Після ліквідації Запорізької Січі, вольності Війська Запорізького й Низового були поділені в адміністративному відношенні на дві губернії: Новоросійську й Азовську. Для керування справами церковними Указом імператриці Катерини II від 7 вересня 1775 р. утворена Катеринославська єпархія, що одержала назву Слов'янської і Херсонської для жителів Новоросійського краю. В подальшому назва і простір новоствореної єпархії мінялися разом із назвою і теренами Новоросійської й Азовської губернії.

В крайову історію 1781 рік вписаний як рік відкриття нової Свято-Варварівської церкви, і як рік утворення м. Ольвіополя. Відповідно Катерининський повіт стає Ольвіопольським, а з січня 1784 р. Ольвіополь - повітове місто Катеринославського намісництва. Слов'янська і Херсонська єпархія одержала назву Катеринославської, а архієреї титулувалися Катеринославськими і Херсонес-Таврійськими.

У 1802 р. Новоросійська губернія була поділена на Катеринославську, Миколаївську і Таврійську. Ольвіопольський повіт ввійшов до складу Миколаївської губернії. У травні 1803 р. губернське управління переведено з Миколаєва до Херсона і губернія стає Херсонською.

На початку XIX ст. деяких трансформацій зазнали духовні правління, які залишилися у межах Катеринославської, Херсонської й Таврійської єпархії. Так у 1804 р. Катеринославській духовній консисторії підпорядковувалося Ольвіопольське духовне правління [10, с. 161]. В його складі діяло 82 церковні парафії, Першоприсутнім правління став протоієрей Свято-Варварівської церкви Іоан Садоцький. Сама ж Свято-Варварівська церква отримала статус Соборної церкви [11, с. 15]. Соборна церква вважалася головною в місті та окрузі і на великі свята богослужіння здійснювалося собором духовенства.

З створенням у 1813 р. Кишинівської і Хотинської єпархії частина церков Ольвіопольського духовного правління ввійшла в її склад. У «Відомостях про метричні книги приходів у повітах Херсонської губернії 1807 – 1812 років Ольвіопольського повіту» зазначено, що за реформою 1813 р. Соборна Свято-Варварівська церква м. Ольвіополя числилася за Катеринославсь-

кою єпархією, а Миколаївська церква м. Ольвіополя передмістя Голти була в віданні Кишинівської єпархії [12.].

У 1829 р. уряд перевів м. Ольвіополь у розряд військових поселень і включив до складу IV Бузького уланського полку. Статус військового поселення змінив соціальну структуру населення. Прихожанами Свято-Варварівської церкви були штаб-офіцери, обер-офіцери, унтер-офіцери, рядові, купці, міщани різних національностей і державні поселенці переважно українці та волохи. Настоятелем Свято-Варварівської церкви у той час був ієрей Петро-Павлівської церкви с. Мигія Федір Кошівський. Він - син священника, випускник Катеринославської духовної семінарії, (вчителював у Катеринославському духовному повітовому училищі) доклав чимало зусиль для розвитку Свято-Варварівської церкви [13, с. 33]. Майже століття храм залишався одним із домінуючих у краї.

У 1886 р. в м. Ольвіополі за підтримки місцевої влади і прихожан було збудовано нову, велику, кам'яну однопрестольну церкву Різдва Пресвятої Богородиці, яка стала Соборною. Церква була осередком просвітництва та проукраїнських ідей. Під час національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. за підтримки священника відбулася таємна нарада отамана Кирила Бондарука (Лихо) з керівниками військових формувань повістанців Херсонської губернії та Північної Таврії, які готували спільне збройне повстання проти більшовиків [14, с. 86].

В цілому, у період військового протистояння початку XX ст. між більшовиками, українськими національними формуваннями, добровольчою армією церкви міста не постраждали.

У 1919 р. Ольвіополь Богополь і Голта були об'єднані в одне місто Первомайськ. З часом українські національні сили державотворчі змагання програли, до влади прийшли більшовики, політичний курс більшовицької партії був спрямований на формування в суспільстві атеїстичного світогляду. За цих обставин традиційна для України громадська інституція — православна церква, не вписувалася в рамки офіційної ідеології.

У 1928 р. був введений у дію Адміністративний кодекс УСРР, котрий поміж інших містив розділ «Правила про культури». З його прийняттям декрет уряду УСРР про свободу совісті втратив чинність. На зламі 20-30-х рр. XX ст. в умовах різкої зміни політичної атмосфери в країні, ставлення до релігії й церкви стало зовсім нестерпним. Слова «піп», «куркуль», «петлюрівець» сприймалися як синоніми.

На Первомайщині розпочала діяльність Спілка Безвірників, її активні члени заявляли: «Наша робота войовнича, бо ми ведемо наступ на релігію, на ту гальму, що перешкоджає поступові людства, його культурному життю, його соціалістичному майбутньому...» [15].

У 1929 р. у Первомайську планувався з'їзд служителів культури із всієї Первомайської округи. Однак в пресі розпочалося агресивна антирелігійна пропаганда: «...вчителство Первомайщини міста й округи (студенти ВЗІНО) в кількості 342 чоловік, зібравшись вислухати інформацію про майбутній попівський з'їзд, висловлюють своє обурення проти попівського нахабства й наміру перешкоджати нашому соціалістичному будівництву й переможному поширенню культурної революції, що чим далі захоплює до своїх лав широкі маси працюючих і заявляють свій протест проти з'їзду» [16].

Таким чином, не витримуючи тиску і гоніння багато священників публічно зрікалися сану, шпальти місцевої газети наповнені «покаяннями»: «Останній час я служив попом в релігійній громаді м. Першомайського. Тепер, коли Радвлада напружує всі свої сили, щоб через індустріалізацію та соціалізацію країни вивести трудящий народ із злиднів і темряви, зруйнувати старий побут і утворити нові кращі форми життя, ми, служники культу, не тільки не можемо допомогати в цьому державі, а стоїмо на перешкоді. Тому я 1-го січня 1930 року зрікаюся попівського сану і рішуче відмовляюся назавжди служити в будь-якій релігійній громаді, про що і прошу редакцію повідомити через газету громадянство. Бувший піп Іван Буряківський, м. Першомайське [17].

На початку 30-х рр. XX ст. влада перетворює церковні споруди Первомайщини на зали для перегляду радянських кінофільмів, клуби, божевільні, склади для зберігання сільськогосподарської продукції та ін. Розпочинається руйнація

храмів, зокрема, у 1934 р. знищили церкву Різдва Пресвятої Богородиці.

Свято-Варварівська церква пережила і перебула всі лихоліття першої половини ХХ ст. Старожили м. Первомайська розповідають, що церква була збудована у формі хреста і мала чотири входи. Стіни - тесані, фарбовані з двох боків, з надвору світло-блакитного кольору, підлога також дерев'яна і фарбована. Дах і двері - металеві, на вікнах - ковані, фігурні решітки. До Другої світової війни будівля мала три яруси, в повоєнний час основних поверхів залишилось два. Поряд з церквою була дзвіниця, у дворі огороженому залізною решіткою розташовувалась хатина священника і декілька господарських будівель [18].

Нова хвиля руйнації церков у Радянському Союзі в другій половині ХХ ст. знищила з лиця землі і Свято-Варварівську церкву. В літературі є декілька версій щодо часу процесу руйнації храму, однак це питання дискусійне.

Є версія, що храм «розібрали» наприкінці весни 1963 р., цю дату у своїх спогадах називають мешканці міста, які були прихожанами церкви у 60-х рр. ХХ ст.

Миколаївська дослідниця Т. Губська пише: «Було в Ольвіополі ще 2 церкви: в ім'я Великомучениці Варвари (1761 р.) і в честь Різдва Пресвятої Богородиці (1886 р.). Останню підірвали в 1934 р., а Свято-Варварівську зруйнували в 1967 р.» [19, с. 212]. Ця ж дата вказана і на меморіальній дошці, що розташована на пам'ятному хресті.

Краснавець О. Мурзак вважає, що церква Святої Варвари була збудована в Гарді у 1721 р., а у 1772 р. її перенесли до Ольвіополя і встановили на майдані біля Орликовського шанцю, на місті теперішньої райдержадміністрації. Вона була побудована з деревини на манер похідних козацьких церков, але в своєму архітектурному стані вже була зведена як капітальна будова в Ольвіополі. Храм варварські зруйнували у 1971 р. [20, с. 104].

Події другої половини ХХ ст. є відносно близькими до нашого часу, про час та хід руйнації Свято-Варварівської церкви розповів очевидець Шелест Ігор Васильович – пенсіонер МВС, підполковник міліції. Він подав спогади, що були надруковані на шпальтах газети «Всесвіт». Ігор Васильович згадує: «З жовтня 1961 року по травень 1969 року я проходив службу у Первомайському міському відділі міліції. Добре пам'ятаю, що в листопаді 1968 року мене викликав начальник міліції, підполковник міліції Пастушенко Григорій Єфремович, і поставив мені завдання: взяти наряд міліції і забезпечити порядок під час зняття хреста і руйнації дерев'яної церкви в Ольвіополі по вулиці Чкалова, яка через ветхість дерев'яних стін може самовільно завалитися і принести нещастя віруючим громадянам нашого міста...» [21].

І. Шелест стверджує, що міська і районна влада питання про руйнацію храму в установленому законом порядку розглядала довго. Колишній міліціонер посилається на звіт про роботу уповноваженого Ради у справах російської православної церкви і релігійним культам при Раді міністрів у Миколаївській області за 1963 р., де стверджується, що на розгляді знаходиться звернення місцевих органів влади про вилучення церковного приміщення релігійних товариств в м. Первомайську (Ольвіополь). Такий дозвіл у влади був. Він був погоджений з органами самоуправління церкви – «двадцяткою». Але коли робітники комунхозу напередодні прийшли до церкви, щоб її знести, активні учасники цієї «двадцятки» не дозволили проводити руйнацію будівлі.

Ігор Васильович зазначає: «... коли я прибув на місце події, то побачив там декілька робітників комунхозу, вони мали рішення про знесення церковної будівлі. Тут же знаходилися члени «двадцятки». Вони попросили дозволу внести іє і храму ікони. Це їм дозволили...». Міліція і робітники зайшли до церкви, один із комунхозівців заліз на купол церкви і зрубав хрест після того почали розбирати стіни, все пройшло спокійно.

Я стверджую, що це відбулося в листопаді 1968 року. Адже 4 травня 1969 року я був переведений до Вознесенського РВВС, тому в 1969 році я не мав би можливості бути свідком руйнації будівлі церкви в Ольвіополі» [22].

Отже, вірогідною датою руйнування Свято-Варварівської церкви є листопад 1968 р. Таким чином, проаналізувавши

окреслений комплекс літератури можна вважати, що друга Свято-Варварівська церква діяла з 1781 по 1968 рік.

В межах історії знищення храму завжди постає питання подальшої долі предметів культу. У даному випадку відомо, що прихожани винесли церковне начиння, багато предметів зберегли і згодом передали до відроджених храмів краю. У 2003 р. краєзнавчим гуртком, під керівництвом вчителя історії Є. Ліпанова, в рамках туристично-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України» було знайдено церковний хрест та ікону Дванадцяти свят. Реліквії під час ліквідації храму забрали дві прихожанки Єфросинія Катрук та Безкупська (ім'я не встановлено). Після смерті останньої її доньки Ганна і Катерина зберігали реліквії, у 1985 р. вони подарували Гані Ручко – хрест, а її сестрі Олександрі Голімбієвській – ікону. У 2004 р. церковний хрест та ікону Дванадцяти свят передали настоятелю Свято-Покровської церкви В'ячеславу Сімчуку. У жовтні 2004 р. отець В'ячеслав та отець Віктор Починок (настоятель Свято-Михайлівської церкви) подарували ікону Дванадцяти свят ігумені Свято-Михайлівського жіночого монастиря - Серафимі в честь 100-річчя заснування Свято-Михайлівської церкви в с. Пелагеївці, адже такою був заповіт дарувальниць, які зберегли реліквію [23].

У 1998 р. в м. Первомайську в районі, що має назву «Фрегат» (історичні терени м. Ольвіополя) розпочалося будівництво нової Свято-Варварівської церкви. Прихожани сучасного храму згадують про подію так: «... з Божого благовоління, ходотайством митрофорного протоієрея отця Віталія, за фінансової підтримки мецената Василя Капаццині і з благословення його Високопреосвященства Архієпископа Миколаївського і Вознесенського Питирима в 1998 році освячений перший камінь на закладку будівництва православного храму... У 2006 році була освячена новозбудована церква Святої Варвари, настоятелем назначили ієрея Сергія...» [24].

Відомо, що Свята Варвара є захисницею усіх людей, які працюють з вогнем, до неї звертаються за захистом від грому, вибухів, раптової смерті. Вважається, що перед своїми стражданнями вона молилася Господу, щоб всяка людина, яка згадуватиме її ім'я в своїх молитвах, була позбавлена раптової смерті. Для віруючих Степового Побужжя ХVІІІ ст., які жили в прикордонних землях такий захист був необхідним.

З 1746 р. по сьогоднішня на теренах сучасного Первомайська функціонувало 3 церкви Святої Варвари, вони розміщувалися в різних місцях, відрізнялися архітектурою, кількістю прихожан, разом із тим, ці церкви об'єднувало вшанування Святої Варвари.

Список використаних джерел і літератури

1. Первомайськ у моему серці / [укладачі Л.І. Сидоренко, М.Б. Токарська, С.Г. Бочковська] / головні редактори Дромашко Л.Г., Остапенко Г.Ф. – Миколаїв: Видавель Шамрай Н.П., 2012. – С. 39.
2. Муцет К. Храм, що відродився з попелу. Історія Свято-Варварівської церкви / К. Муцет // ТВ Всесвіт. – 2011. – 22 грудня.
3. Пивовар А.В. До питання про церковне будівництво на території краю в другій половині ХVІІІ – першій третині ХІХ століть (Херсонщина і правобережна Катеринославщина) / А.В. Пивовар // Інгульський степ. Збірник / упорядник В.А. Сердюк. – К.: Ярослав вал, 2018. – С. 109.
4. Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / [упорядкував Гавриїл]. – Одесса.: Городская типография, 1848. – С. 8.
5. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків в 3 томах / Яворницький Д.І. – Львів: видавництво «Світ», 1990. – Т. 1. – С. 209.
6. Заковоротний Д.И. Храмы Прибужья. / Заковоротний Д.И. – Николаев: Издательство ЧП «Гудым И.А.», 2004. – С. 69.
7. Губская Т.Н. Соль земли. Священнослужители и церкви Николаевщины / Губская Т.Н. – Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2013. – С. 230.
8. Пивовар А.В. До питання про церковне будівництво на території краю в другій половині ХVІІІ – першій третині ХІХ століть (Херсонщина і правобережна Катеринославщина) / А.В. Пивовар // Інгульський степ. Збірник / упорядник В.А. Сердюк. – К.: Ярослав вал, 2018. – С. 133.
9. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии церкви прихода прошедшего ХVІІІ столетия / Феодосий Макаревский; [упоряд. В.Г. Долгополий]. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2000. – С. – 1021.
10. Машуков В. Несколько документов, относящихся к епархиям Полтавской и Херсонской / В. Машуков // ЛЕУАК. – Екатеринослав,

1910. – Вып.6. – С. 161 – 162.
11. Войтов А.Н. Богополь, Ольвиополь, Голта (1800 - 1917) Летопись хронологическая. Историко-краеведческий очерк. / Войтов А.Н. - Первомайск-Николаев, 2016. – 272. – С. 15.
  12. Пивовар А.В., Ковтун М.В. Фонд Херсонської духовної консисторії. Відомості про метричні книги приходів у повітах Херсонської губернії 1807 – 1812 років Ольвіопольського повіту. (Ольвіопольське духовне правління) // Режим доступу: <https://www.myslendevo.com.ua>
  13. Войтов А.Н. Богополь, Ольвиополь, Голта (1800 - 1917) Летопись хронологическая. Историко-краеведческий очерк / Войтов А.Н. - Первомайск-Николаев, 2016. – 272. – С. 33.
  14. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі (Історичні розповіді про виникнення та розвиток села) / Ковальчук М. – Катеринка-Слов'янськ: ВЦ «Маторін», 2006. – С. 86.
  15. Руденко І. Готуємося до з'їзду безвірників / І. Руденко // Селянська Правда. – 1928. - № 107 (567). – 30 вересня.
  16. За культурну революцію, проти попів і равнин // Селянська Правда. – 1929. - № 71 (675). – 3 липня.
  17. Буряківський І. Зрікаюся попівства (до редакції «Селянської Правди») / І. Буряківський // Селянська Правда. – 1930. - № 3 (753). – 8 січня.
  18. Муцет К. Храм, що відродився з попелу. Історія Свято-Варварівської церкви / К. Муцет // ТВ Всесвіт. – 2011. – 22 грудня.
  19. Губская Т.Н. Соль земли. Священнослужители и церкви Николаевщины. – Вказ. праця – С. 212.
  20. Мурзак О.М. Історія міста Первомайська / Мурзак О.М. – Первомайськ, 2000. – С. 104.
  21. Еще раз о Свято-Варваровской церкви. Пишут наши читатели // ТВ Всесвіт. – 2012. – 16 лютого.
  22. Там само.
  23. Дуплик Т. Знайдено реліквію... / Т. Дуплик // ТВ Всесвіт. – 2004. – 12 лютого.
  24. Клопуева Ю.В. День рождения храма / Ю.В. Клопуева // Голос православия. – 2008. – 16 декабря.

Маринченко Г. М.
(*м. Миколаїв*)

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ТА ДІТЕЙ ДО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ В РОКИ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

Стан релігії в роки активної антирелігійної боротьби в період хрущовської «відлиги» перебував на межі існування. Релігійні громади, а особливо служителі культу докладали колосальних зусиль по збереженню як культових будівель (церков, молитовних будинків), так і громад в цілому. При цьому навіть залучаючи до своїх лав нових віруючих, про цілеспрямоване винищення релігії в СРСР в цілому говорить ряд нормативно-правових документів, прийнятих в досліджуваній період.

Дана розвідка спрямована на дослідження проявів релігійності серед дітей та підлітків на території Миколаївщини в період перебування при владі М.С. Хрущова.

Повоєнний період відзначився повним контролем держави над релігійним життям. Здійснювався облік як культових будівель, так і священнослужителів. Звичайно, під постійним наглядом перебували і самі віруючі.

Велике напруження викликало кількісне зростання молоді серед віруючих. В інформаційному звіті Уповноваженого Ради у справах РПЦ по УРСР за I квартал 1946 р. вказувалося, що причини відвідування молоддю церков наступні: 1) відвідування під впливом батьків; 2) прагнення внаслідок зацікавленості обстановкою, співом хору тощо; 3) тому що більше немає куди піти [1, арк. 71].

Виконання молоддю церковних обрядів, зокрема вінчання, пояснювалося такими причинами: 1) спонуканням батьків; 2) наявністю співчуваючих віри; 3) зацікавлених церковною обрядовістю [1, арк. 72].

Крім того, зустрічалися випадки залучення неповнолітніх до виконавчих органів релігійних громад. Так, в одній з громад СХБ м. Миколаєва у 1945 р. членом правління обрано Круглікова (1928 р.н.), мотивуючи це тим, що громаді потрібні грамотні [2, арк. 27].

Ново-Одеська релігійна громада СХБ Миколаївської області, складалася з 96 осіб, з них жінок - 69, чоловіків - 27. В громаді є хор (18 осіб, з них 7 неповнолітніх хлопчиків). Громада налічувала велику групу наближених, тобто тих, хто готується прийняти водяне хрещення і стати повноцінними членами громади. З наближеними інтенсивно працювали пресвітер і церковний актив. Серед наближених – 14 неповнолітніх юнаків. Пресвітер цієї громади С. Дундук мав великий авторитет, сильний вплив на людей, приділяв багато уваги вихованню дітей віруючих. Удома у нього завжди було багато молоді: готувалися керівники майбутніх гуртків – хороших, музичних, літературних, ораторських. Згодом ця молодь – активні віруючі. Пізніше пресвітеру С. Дундуку влада звичайно заборонила роботу з молоддю, але він разом з церковним ак-

тивом проводив її у завуальованій формі [3, арк. 224].

В громаді СХБ с. Федір-Михайлівка Сланецького району тієї ж області ситуація аналогічна. Пресвітер громади П. Луговий, вчитель початкової школи, залучає до громади багато молоді [3, арк. 58]. Уповноважений РСРК по Миколаївській області М. Капорін констатує, що у молитовних будинках сектантів панує надзвичайна чистота і порядок. Тут не лаються, не п'ють, не палять, чинно співають, обмінюються привітаннями, проводять душевні бесіди, словом, відпочивають і фізично і духовно. У богослужінні баптистів немає жорстких стандартів, панує творчість та імпровізація [3, арк. 58]. Саме це на його думку привертає увагу молоді, якій немає куди піти і розважитися.

Крім того, діти дошкільного і, особливо, шкільного віку, переважно релігійних батьків – виступають на молитовних зборах, розповідають вірші з Євангелія, виконують груповий спів тощо (в молитовних будинках в Новій-Одесі, Миколаєві, Вознесенську) [4, арк. 33]. Багато молоді та особливо дітей відвідує церкви. Так, 19 серпня 1946 р. в Семенівській, Всіхсвятській (Кладовищенській) та Касперівському соборі м. Миколаєва дітей було 25-30 % до загальної кількості відвідувачів церкви у цей день [5, арк. 69].

Однак, не дивлячи на всі заходи, що здійснювало радянське керівництво з ліквідації релігійності, відволікти молодь від релігії та церкви не вдалося.

Так, літом 1954 р. в с. Богемка Великоградівського району проповідник реформаторської церкви Пойман організував вивчення догм реформаторської церкви 14 та 15-річними підлітками. Після цього проведено іспит і підлітків прийняли до общини [6, арк. 113].

Згідно інформації наданої Уповноваженим РС РПЦ по Миколаївській області В. Колісниченко від вересня 1959 р. на території області зафіксовано прояв релігійності серед дітей та підлітків. Так, у м. Первомайськ, в Миколаївській церкві протягом року був службою у вівтарі та допомагав священнику під час служб учень V класу першої середньої школи Кравченко Юрій Онисимович. В цій же церкві учениця VII класу Галина Бабаєва здійснювала продаж свічок та просфор віруючим. В с. Степківка Первомайського району в церкві активно працювали два учня п'ятого класу місцевої школи Липа (Шкурко) Микола та Байла Микола. Перший співав у церковному хорі, а другий (син церковного старости) прибирав у церкві, носив воду, паливо, дзвонив у дзвін тощо.

В м. Миколаєві в церкві селища старий Водопой протягом кількох років обов'язки іподияконів виконували підлітки – Поляков Анатолій, Погодін Олександр, Баклан Микола, яких

брав до себе на «виховання» священник Анатолій Свіридовський. у Семенівській церкві м. Миколаєва активно допомагали під час церковних служб випускники середніх шкіл: Шереметьєв Кирило Якович та Балендебат Юрій Борисович, з яких останній, після певної роботи з ним колишнього настоятеля собору Микити Ольшанського пішов навчатися в Одеську духовну семінарію.

Протягом останніх трьох років намагається поступити до духовної семінарії випускник школи Загородній Петро Микитович, 1939 р.н., що проживає в с. Томенкі Мостовського району [7, арк. 331].

Особисті спостереження за станом церков в області показує, що частина дітей та підлітків ще і зараз відвідують церкви та здійснюють церковні обряди. Так, наприклад, під час відвідування Семенівського собору у свято «Маковій» та Кладовищенської церкви на свято «Спаса» встановлено, що значна кількість дітей та підлітків приймають участь в «освяченні маку» та «плодів». При цьому спостерігається наступне: діти та підлітки приходили в церкву для здійснення цих церковних обрядів самі без рідних.

Головними причинами наявності таких випадків релігійності серед дітей та підлітків в Миколаївській області є, на думку Уповноваженого, вплив батьків на дітей та робота духовництва та церковників серед молоді:

а) мати Юрія Кравченко з м. Первомайськ під час розмови з уповноваженим РС РПЦ та секретарем райвиконкому Литвиненко, на питання чому вона допускає, щоб син був служкою у церкві, відповіла: «це я його сама відправила туди, я віруюча і бажаю, щоб і мій син був віруючим і ніхто не має права заборонити мені це робити. Тому прошу не втручатися в моє життя».

б) під впливом свого батька, який працює церковним старостою став активно працювати в церкві Микола Байла із с. Степківки.

в) результатом активної роботи священників – Шнарука з м. Первомайськ; Дубінкіна з с. Степківка, Пераомайського району; Свиридовського та Ольшанського по м. Миколаєву стали можливими всі вищеперераховані випадки релігійності серед дітей та підлітків [7, арк. 332].

Як зазначає В. Колісниченко, окрім цих фактів на наявність окремих випадків релігійності серед дітей та підлітків позначається ще недостатня робота шкіл з атеїстичного виховання та контролю за їх діями та поведінкою поза школою:

а) учень Степківської середньої школи Микола Липа (Шкурко), за характеристикою класного керівника є кращим учнем класу. Має гарний голос, приймає участь у художній са-

модіяльності школи (соліст хору), був двічі учасником районної шкільної олімпіади та відібраний у 1959 р. для участі в обласному огляді художньої самодіяльності від Первомайського району.

б) недогледіли дирекція та вчителі першої середньої школи м. Первомайськ, що учні Юрій Кравченко та Галина Бабаєва протягом тривалого часу притягнуті священником Шнаруком для активної роботи в церкві. Аналогічне становище і в м. Миколаєві по Семенівському собору та церкві сел. Старий Водопой [7, арк. 333].

Після виявлення всіх цих фактів релігійності серед дітей та підлітків, про них повідомили партійні та радянські органи на місцях для прийняття заходів по відриву дітей від церкви, а також керівництво Облвиконкому та обкому КП України. Після вжитих заходів та посилення атеїстичної роботи в школах нових фактів релігійності серед дітей та підлітків в області не виявлено.

Крім того, за систематичне залучення молоді до роботи в церкві знято з реєстрації настоятеля Миколаївської церкви м. Первомайськ Герасима Шнарука; переведено за домовленістю з Митрополитом Нестором на роботу в Кіровоградську область настоятеля собору Микиту Ольшанського та попереджено про неприпустимість подібних дій в майбутньому священника сел. Старий Водопой Анатолія Свіридовського та священника с. Степківки Первомайського району Павла Дубінкіна.

Як бачимо, викоринити релігію з життя громадян доволі важко. Не вдалося це радянському керівництву. Молодь не тільки не відвернулася від релігії та церкви, а подекуди самостійно, свідомо йшла до церкви чи молитовного будинку здійснювати релігійні обряди.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-4648, оп. 3, спр. 22, 123 арк.
2. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-992, оп. 3, спр. 50, 82 арк.
3. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-992, оп. 3, спр. 97, 97 арк.
4. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-992, оп. 3, спр. 74, 106 арк.
5. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-992, оп. 3, спр. 73, 99 арк.
6. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-4758, оп. 1, спр. 30, 139 арк.
7. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-4760, оп. 1, спр. 65, 399 арк.

Шостак А.В.

(м. Миколаїв)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВТІЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КУРСУ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1980-1984 РР.: НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Перша половина 80-х рр. ХХ ст. є знаковою для СРСР, так як протягом декількох років в країні сталися неабиякі перестановки в політичному керівництві. Старі лідери, що робили кар'єру ще за часів Сталіна, один за одним відходили з життя. Спершу у 1982 р. відійшов у вічність Л. Брежнев, затим у 1984 р. Ю. Андропов, а завершив, як тоді жартували, «гонки на катафалках» К. Черненко, який помер на початку 1985 р. Втім, якщо правління першого у часі можна вважати довготривалим (18 років), то про періоди перебування на посаді Генерального секретаря ЦК КПРС останніх двох (15 і

13 місяців відповідно), влучно написав філософ В. Єленський, який назвав їх «транзитними режимами» [22, с. 13; 26, с. 242-246].

Однак, незважаючи на те, що упродовж 1980-1984 рр. на вершині влади в Радянському Союзі змінилося три генсеки,

державний курс щодо релігії не зазнавав помітних змін. Як і у попередні роки зміст партійно-державної конфесійної політики визначався тотальним контролем за діяльністю релігійних організацій та віруючих, кінцевою метою якого мала стати нівеляція релігійного чинника в атеїстичному суспільстві, скорочення кількості релігійних громад та неофітів.

Ключова роль у цьому процесі на місцях відводилася уповноваженому Раді у справах релігій при Раді Міністрів УРСР та його апарату, які виступали головними імплементаторами окресленого курсу. На Миколаївщині протягом першої половини 1980-х рр. функції уповноваженого виконували А. Коваль та Ю. Шуригін. У своїй повсякденній роботі фахівці апарату уповноваженого керувалися рішеннями ХХХІ з'їзду КПРС і ХХХІ з'їзду Компартії України, постановами, вказівками, рекомендаціями ЦК КПРС і ЦК Компартії України, со-

юдної і республіканської Рад у справах релігій, а також активно співпрацювали з місцевими органами влади, правоохоронними органами, ЗМІ та іншими установами. Більше того, задля координації дій та взаємного обміну інформацією з різноманітних питань релігійної сфери між цими суб'єктами, починаючи з 1970 р. в області діяла Координаційна Рада при обласному Комітеті партії, прийняті рішення на якій були обов'язковими до виконання для всіх її учасників [12, арк.7; 13, арк.3].

Робота у напрямі втілення державного курсу щодо релігії в офіційних документах, якими послуговувалися працівники апарату уповноваженого, іменувалася під загальною й нейтральною назвою – «контроль за дотриманням законодавства про релігійні культу». Натомість на практиці така робота включала у себе цілу низку антирелігійних заходів спрямованих проти конфесій (особливо протестантських, які радянські функціонери тенденційно називали «сектантськими») та віруючих, невід'ємними складовими яких були такі діяльні форми як: переслідування, нагляд і втручання.

Одним із найбільш показових проявів такої роботи варто вважати акцію з упорядкування релігійної мережі, яка здійснювалася в СРСР з середини 1970-х рр. із метою поставити у рамки закону, а насправді узяти під контроль (шляхом реєстрації підпільно діючого релігійного об'єднання або його злиття з вже зареєстрованим) функціонування усіх релігійних організацій та домогтися припинення діяльності тих із них, які не визнавали законодавства про культу.

У Миколаївській області апаратом уповноваженого дана акція протягом 1980-1984 рр. передусім спрямовувалася проти «сектантського підпілля», а головню проти незареєстрованих п'ятидесятників, які були його основними репрезентантами [8, арк.91; 18, арк.17-18; 19, арк.9; 24, с.515].

Результативність акції з упорядкування релігійної мережі досягалася широким спектром жорстких засобів та спільною дією багатьох органів державної влади. Зокрема, у всіх містах і районах, де функціонували незареєстровані групи віруючих, перманентно уточнювався їх склад і дислокація за місцем проживання і роботи. За віруючими-членами підпільних груп закріплювалися відповідальні працівники міськрайвиконкомів, прокуратур, управлінь і відділів внутрішніх справ для «виховно-профілактичної роботи» та проведення з ними бесід, в ході яких шляхом тиску докладалися зусилля щодо спонукання їх до реєстрації. Особливо ефективними, як повідомляв у 1983 р. Раду у справах релігій Ю. Шуригін були ті бесіди в яких приймали участь секретарі міськрайвиконкомів, керівники господарських підприємств і голови профспілкових комітетів. Проводилися збори в трудових колективах, сходки жителів сіл, використовувався потенціал ЗМІ щодо публічного осуду учасників незареєстрованих груп. Встановлювалося чергування членів оперативних груп в місцях можливих нелегальних молитовних зібрань з метою їх недопущення, а при виявленні таких вони накривалися, а на їх учасників накладалися санкції. Так, лише протягом першого півріччя 1981 р. в області було виявлено, заактовано та припинено 11 зборів незареєстрованих релігійних об'єднань. До адміністративної відповідальності за ці порушення було притягнуто 14 осіб, а з найбільш активними додатково було проведено бесіди працівниками апарату уповноваженого і обласної прокуратури. Загалом же упродовж 1981-1982 рр. радянськими і адміністративними органами було заактовано та припинено 37 зборів віруючих, притягнуто до адміністративної відповідальності 45 і до кримінальної відповідальності 7 осіб [8, арк.92; 10, арк.13-20; 11, арк.30; 12, арк.33-34; 13, арк.20-21; 14, арк.11; 15, арк.18; 16, арк.9-10; 18, арк.18; 20, арк.1-48].

Крім того, у процесі роботи з незареєстрованими групами віруючих апарат уповноваженого не рідко вдавався до хитрощів, йдучи їм на певні поступки. Приміром, задля всестороннього вивчення характеру діяльності групи та тих процесів, що відбувалися у її середовищі уповноважений тимчасово дозволяв збиратися її членам у певному місці на молитовні зібрання. Натомість опісля закінчення терміну цього дозволу віруючим пропонувалося два варіанти подальшого розвитку подій: або реєструватися, або припинити свою орга-

нізовану діяльність. Не цурався апарат уповноваженого застосовувати, й перевірений часом принцип *divide et impera*, розколюючи незареєстровану групу на прихильників реєстрації і противників відповідно [5, арк.42; 20, арк.58-76].

Втім, незважаючи на таку активну та різносторонню діяльність до 1985 р. апарату уповноваженого так і не вдалося остаточно завершити процес легалізації «сектантства» в області. Адже за станом на кінець 1984 р. на Миколаївщині кожна четверта «сектантська» громада все ще функціонувала поза реєстрацією. Серед них, окрім двох груп ХВС, також дві групи Свідків Єгови та по одній групі РЦ ЄХБ і АСД. Такий стан речей неодноразово викликав обурення з боку республіканської Ради у справах релігій, яке знаходило своє відображення у постановках від 18 січня 1983 р. та від 28 вересня 1984 р. [17, арк.1; 19, арк.9; 20, арк.59-75].

Не менш важливим напрямом роботи апарату уповноваженого на шляху боротьби з релігійними організаціями упродовж 1980-1984 рр. була діяльність, спрямована на виявлення і припинення проявів релігійного екстремізму у їх середовищі. У розумінні радянських функціонерів, що займалися питаннями релігії, до носіїв релігійного екстремізму відносились усі активні члени (керівники, лідери) незареєстрованих громад та груп віруючих, чия суспільна позиція дисонувала із пануючими у соціалістичному соціумі поглядами. Себто, вже сама належність до незареєстрованої релігійної організації робила віруючого в очах влади потенційним екстремістом. Щоб надати належного обґрунтування такому підходу, у чому їх тільки не звинувачували представники влади та ЗМІ. Зокрема, у фальсифікації марксизму-ленінізму; розпалюванні ненависті до атеїзму; наклепів на радянський спосіб життя; негативній психологічній установці на відмову від участі у суспільному житті; ворожому відношенні до невіруючих; негативному ставленні до радянського законодавства про релігійні культу, регулярних його порушеннях, підбурювальних діях, недотриманні ряду інших правових норм [2, с.33].

На Миколаївщині протягом 1980-1984 рр. за інформацією, яку апарат уповноваженого надавав до союзної та республіканської Рад у справах релігій яскраво виражених екстремістських проявів серед віруючих області не було, водночас, на її теренах проживав цілий ряд «віруючих-фанатиків та осіб схильних до релігійного екстремізму». До них передусім відносились окремі представники групи РЦ ЄХБ, незареєстрованих груп п'ятидесятників, груп Свідків Єгови, групи ІПЦ-ІПХ. Усі вони без виключення знаходилися на обліку, й з ними постійно проводилася «профілактична робота» шляхом: запрошення для бесід в апарат уповноваженого, прокуратуру, міськрайвиконкоми; надання письмових попереджень про неприпустимість порушення законодавства про культу; актування нелегальних зборів, в яких вони приймали участь; порушення кримінальних справ, як було у випадку з вісьмома представниками РЦ ЄХБ, яких протягом 1982 р. і січня 1983 р. обласним судом було засуджено на різні терміни позбавлення волі і виправних робіт [10, арк.15-20; 11, арк.31; 12, арк.3-34; 13, арк.21; 28, с.595].

Окрім невинних та як бачимо неабияк суперечливих пошуків релігійного екстремізму в діях осіб із числа віруючих працівники апарату уповноваженого спільно з місцевими органами влади протягом досліджуваного періоду спрямовували свої зусилля також на боротьбу з еміграційними (як правило, зустрічалися в середовищі ХВС) і «уніатськими» настроями (мали місце у деяких громадах РПЦ, а головним чином у тих із них, що знаходилися у районах компактного проживання переселенців із Західної України), відмова віруючих від участі в виборах і від служби в радянській армії з релігійних мотивів.

Пильно стежили та оперативно реагували місцеві функціонери за проявами пропаганди релігії за межами молитовного будинку. До таких проявів вони відносили спроби «сектантів» різних конфесій, напрямів і течій пропагувати положення Біблії на підприємствах, заводах, радгоспах, в поїздах, трамваях і скверах. Особливу активність та впертість за спостереженням працівників апарату уповноваженого в цій справі проявляли єговісти. «Ви можете мене стріляти, забрати до в'язниці, а я все

одно буду продовжувати проповідувати слово Єгови» – заявляла у бесіді з представниками влади Н. Плаценко із с. Яструбинове Вознесенського району [23, арк.2-3].

Серед інших проявів пропаганди релігії, за які віруючі отримували чимало проблем було зберігання нелегальної релігійної літератури. На практиці це означало, що будь-яка виявлена у віруючого приналежна до незареєстрованої громади чи групи при облаві література релігійного змісту, вважалася нелегальною. Для прикладу, на початку 1980-х рр. під час обшуків квартир віруючих РЦ ЄХБ було виявлено понад 2 тисяч примірників такої літератури, що згодом стало одним із приводів до порушення кримінальної справи проти 8 членів даної конфесії. Пропагандою релігії вважалося не лише зберігання, але й поширення та розпродаж релігійної літератури (церковних листівок, календарів тощо). Так, приміром, за розповсюдження т.зв. відкритих листів в містах Миколаєві та Вознесенську у 1980 р. була схоплена адвентистка-реформістка з м. Ташкент. Інколи у своїй боротьбі з релігією місцеві функціонери доходили до абсурду, коли носіння натільного хрестика й виступи в релігійних громадах приїжджих місіонерів вони трактували не інакше як пропагування релігії за межами храму [23, арк.3].

Не оминав своєю увагою упродовж досліджуваного періоду апарат уповноваженого, й зареєстровані релігійні організації, які так само як і підпільні, якщо не більше перебували під тотальним контролем. Фактично з моменту реєстрації релігійна організація ставала заручником радянської влади, адже була цілковито залежною від її настрою та дій. Так, приміром, перш ніж священнослужителі і церковний актив отримували реєстраційну довідку, яка давала їм право приступити до виконання своїх обов'язків, в апараті уповноваженого їм влаштовувався своєрідний іспит «зі знання ними законодавства про культу, основних конституційних положень та загальної ерудиції», а насправді відбувалося ніщо інше, як перевірка на благонадійність. Про такий стан речей влучно висловився історик С. Фірсов, який зазначив, що «за радянських часів можна говорити про існування «лжесимфонії», коли офіційно декларувалося відділення церкви від держави, але при цьому влада всіляко намагалася впливати на кадрову політику РПЦ» [12, арк.35; 3, с.231].

Більше того, у 1980-1984 рр. за сприяння апарату уповноваженого активно впроваджувалося в практику роботи райміськвиконкомів виведення не лояльних до влади осіб зі складу виконавчих органів релігійних громад. Тільки протягом 1980 р. зі складу виконавчих органів були виведені старости наступних громад РПЦ: Врадівської Врадівського, Василівської Снігурівського, Благодатненської Арбузинського, Миколаївської Казанківського та Калинівської Жовтневого (Вітовського) районів. Як екзальтовано повідомляв у грудні цього ж року заступник уповноваженого по Миколаївській області Л. Яровенко державні та партійні органи: «Головна мета такої роботи з духовенством і активом – виховання їх в дусі громадянськості і патріотизму, профілактика і припинення порушень законодавства про культу» [12, арк.6-35; 11, арк.31].

Однак, на цьому втручання апарату уповноваженого у внутрішньоconfесійне життя зареєстрованих релігійних організацій не завершувалося. Вагомий інтерес працівники даного органу проявляли до контролю за фінансово-господарською діяльністю релігійних громад, а головне тих, що входили до складу РПЦ. Особливість такого нагляду полягала у тому, що з одного боку здійснювалася перевірка (шляхом регулярних ревізій) роботи виконавчих органів релігійних громад у справі обліку, зберігання і використання грошових коштів, що надходили до їх кас, з іншого відбувалося безперервне стеження за тим, щоб священнослужителі не втручалися у фінансово-господарські питання, а займалися виключно духовним окормленням парафії. Якщо ж священник недотримувався цієї візії, що трактувалося як порушення законодавства про культу, його одразу запрошували в апарат уповноваженого на бесіду, опісля якої виносилося офіційне попередження або накладався штраф. Для прикладу, у 1980 р. на такі бесіди було запрошено 6 священників, натомість

у 1981 р. – 7 [11, арк.31-32; 13, арк.21-22; 18, арк.18-19].

Також апарат уповноваженого значну увагу приділяв контролю за здійсненням духовенством обрядової діяльності. Зокрема за тим, щоб при хрещенні дітей дотримувалася обов'язкова згода батьків, а при похованнях – родичів. Щоб усі проведенні обряди чи таїнства належним чином фіксувалися, а не звершувалися підпільно поза стінами храму без відповідного обліку і оформлення. Приміром, виконком Казанківської районної Ради задля цього у 1983 р. своїм рішенням увів кричущо контroversiйну практику, згідно якої у двох церквах району (Миколаївській та Володимирівській) здійснювати таїнство хрещення можна було лише по суботам та неділям. Відслідковували функціонери, й динаміку змін у кількісному та якісному складі релігійних громад, про що щораз інформували партійні і радянські органи. Періодично у всіх релігійних об'єднаннях області проводили інвентаризацію культурних цінностей і майна, які по договорам були передані конфесіям у користування [15, арк.7; 18, арк.19; 20, арк.14; 21, арк.23].

Контролювалися апаратом уповноваженого не лише практичні дії духовенства, але й те, що вони фонтанували з амвонів храмів чи кафедр молитовних будинків. У цьому контексті особливого значення службовці надавали контролю за проповідницькою діяльністю духовенства, яка розглядалася як основний рупор конфесійних організацій та дієвий засіб пропаганди релігії. Постанова Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР від 31 жовтня 1979 р. «Про вивчення проповідницької діяльності служителів культу» зобов'язувала уповноважених вжити заходів до поліпшення роботи з вивчення проповідницької діяльності духовенства, знати характер проповідей, їх ідеологічну і політичну спрямованість, а також вважати це завдання одним з основних у своїй діяльності. Крім того, уповноваженим наказувалося припиняти «вилазки» «окремих фанатично налаштованих проповідників, які намагаються розпалювати ворожнечу до невіруючих і атеїстів», які «вносять в релігійне життя елементи фанатизму», закликають віруючих самоізолюватися від суспільства і «відмовитися від усього земного», поширюють наклепницькі вигадки про політику радянської держави по відношенню до релігії, підбурюють вірян до протизаконних дій [3, с.232; 24, с.516; 27, с.394].

З метою виконання вищезазначеної постанови апаратом уповноваженого відразу було підготовлено, а 7 лютого 1980 р. направлено в усі райміськвиконкоми лист, в якому було подано аналіз стану цієї роботи в містах і районах, конкретні рекомендації щодо її вдосконалення і пам'ятку по організації вивчення проповідницької діяльності. Як наслідок, окрім працівників апарату уповноваженого упродовж досліджуваного періоду в містах і районах області вивченням та аналізом проповідницької діяльності займалися спеціально виділені групи в складі комісії сприяння з числа викладачів атеїзму, історії і суспільствознавства, біології та хімії вузів, технікумів, училищ та загальноосвітніх шкіл, юристів, філософів, соціологів, психологів, медиків, фахівців народного господарства, студентів старших курсів та інших. Кожен з членів таких груп, як правило, спеціалізувався на вивченні проповідей (не менше п'яти в рік) конкретної релігійної організації, церковні служби і молитовні зібрання якої періодично відвідував згідно наявних в апараті уповноваженого і міськрайвиконкомів графіків. Після цього, отриману від них інформацію голови комісії сприяння райміськвиконкомів узагальнювали в цілому по району (місту) і не рідше одного разу на півріччя інформували партійний і радянський актив для використання в атеїстичній пропаганді, а при виявленні фактів порушень релігійного законодавства під час проголошення проповідей оперативно повідомляли уповноваженого [11, арк.26; 13, арк.17; 18, арк.14-15; 21, арк.19-20].

У цьому зв'язку, необхідно відзначити, що уповноважений постійно перебував у контакті як із головами комісії сприяння, так і з членами груп з вивчення та аналізу проповідницької діяльності, а починаючи з 1982 р. навіть ввів у практику виїзди працівників апарату по суботам і неділях, в дні релігійних свят в міста і райони області для надання їм практичної та методичної допомоги. Однак, незважаючи на такі кроки, вже через рік

Ю. Шурігін із сумом у річному звіті писав: «Не можна сказати, що в області вже існує система з вивчення проповідницької діяльності служителів культу. Підготовлені кадри в цій справі вирішують все, а їх в області явно бракує, особливо в сільській місцевості» [15, арк.15; 18, арк.15].

Що ж показує аналіз проповідей, прослуханих і прочитаних працівниками апарату уповноваженого і членами комісії сприяння? По-перше, те, що на Миколаївщині священнослужителі РПЦ і проповідники зареєстрованих протестантських громад протягом 1980-1984 рр. зверталися в них, в основному, до релігійно-догматичних тем, питань моралі і патріотизму. По-друге, виголошуючи проповіді у присутності наглядачів від влади, священнослужителі і проповідники, як правило, намагалися говорити виключно ті речі, які службовці хотіли почути. Поза тим, певні відмінності у проповідях православних та протестантів все ж таки були, а тому надалі спробуємо деталізувати їх зміст виходячи із конфесійної складової [11, арк.26; 13, арк.17; 18, арк.14-15].

Так, приміром, священнослужителі РПЦ (за станом на 1984 р. проповідницьку діяльність в області проводило 40 священників), у своїх проповідях, окрім суто релігійних тем, доволі часто зверталися до релігійно-патріотичних та миротворчих тем, підіймали питання війни і миру, важливості виконання громадянських обов'язків і дотримання законів радянської держави. Разом з тим, деякі проповіді виголошені духовенством РПЦ у храмах Миколаївщини викликали якщо не обурення, то запитання з боку представників влади. До таких, зокрема, відносилися проповіді в яких владика або священник виступаючи суто на догматично-повчальні теми, серед іншого, наприклад, не забували дорікнути віруючим у тому, що вони почали забувати Христа; зіставляли релігійну і комуністичну моралі, з домінуванням першої над другою; говорили про гоніння і утиски духовенства; закликали віруючих і невіруючих регулярно відвідувати церкву та складати пожертви; критикували «зрадників» в середовищі віруючих; протиставляли віруючих невіруючим; вимагали від парафіян виховувати дітей в релігійному дусі [11, арк.27-28; 13, арк.17-18; 15, арк.15-16; 21, арк.19; 25, арк.1-3].

Натомість релігійні діячі протестантських конфесійних організацій (зареєстрованих громад ВР ЄХБ, АСД, ХВС), незважаючи на загальну свою лояльність до радянської влади у власних проповідях не так часто як православні священники зверталися до цивільних і патріотичних тем. Осердя їх проповідей складали догматичні та морально-повчальні теми, через які виступаючи розкривали такі питання як: значення релігії в житті людини та яким повинен бути віруючий. Головним чином це можна пояснити тим, яке значення протестанти надають проповіді, та яке місце вона займає у їхньому житті. Досить влучно щодо цього висловився у праці «Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття» відомий британський богослов, професор Оксфордського університету А. Макрат, який зауважив, що «для протестантів проповідь – це спосіб відкрити біблійний текст і дослідити його багатий інтелектуальний ландшафт, щоб об'єднати його з питаннями духовності та етики» [1, с.327-328; 8, арк.101-102; 11, арк.28-29; 13, арк.18; 15, арк.16; 21, арк.10; 25, арк.3].

Саме цим, до речі, пояснюється й те, що за станом на 1984 р. в Миколаївській області проповідницькою діяльністю займалося 216 представників протестантських релігійних громад, у тому числі 28 пресвітерів, 20 дияконів і 168 проповідників (серед них 43 жінки). Щоправда віковий та освітній рівень останніх бажав бути кращим, адже у їх числі: 10 осіб були у віці до 30 років, 13 осіб мали вік 31-40 років, 19 – 41-50 років, 56 – 51-60 років, 70 – були старше 60 років, у свою чергу 44 – мали середню освіту (з них лише 4 – вищу), неповну середню – 56, початкову – 68 осіб. Тим не менш, спільними зусиллями лише упродовж 1984 р. ними було прочитано близько 4 тис. проповідей у протестантських громадах Миколаївщини, при тому, що за аналогічний проміжок часу в православних громадах пролунало 1340 проповідей [19, арк.12; 21, арк.19; 25, арк.1].

Окрім кількісного переважання виголошених проповідей

представниками протестантських релігійних організацій над православними священнослужителями, перші також набагато частіше через їх зміст ставали об'єктом «виховної» роботи з боку комуністичної влади. Серед виступів, які пробуджували занепокоєння в уповноваженого та членів комісії сприяння варто назвати ті, що були присвячені: пропагуванню місіонерської діяльності серед невіруючих; проблемі гоніння, якого зазнавала церква та віруючі в Радянському Союзі; порівнянню віруючих і невіруючих як «духовно здорових і хворих» людей; випадкам проти атеїзму і атеїстів, досягнень радянської та світової науки; критиці соціалістичної дійсності; підтримці віруючих, що відмовлялися приймати військову присягу з релігійних мотивів. Ораторам, які допустили подібні сентенції під час виголошення проповіді одразу опісля молитовного зібрання в присутності віруючих робилося зауваження й виносило офіційне попередження про неприпустимість таких висловлювань, а окремі з них запрошувалися на більш ґрунтовну бесіду безпосередньо в апарат уповноваженого. (Не рідко ситуація могла завершитися навіть відстороненням проповідника від здійснення проповідницької діяльності, до якого вдавалося керівництво громади за усним наполяганням уповноваженого) [9, арк.45-47; 11, арк.30; 13, арк.17-19; 15, арк.16-17; 16, арк.11; 18, арк.16-17; 21, арк.21; 25, арк.3-9].

Як бачимо, вже в чергове ми є свідками того, як через бесіди з представниками релігійних організацій апарат уповноваженого намагався досягати власних цілей, і це не випадково, адже даний вид спілкування протягом 1980-1984 рр. розглядався чиновниками як дієвий засіб контролю та впливу на священнослужителів та віруючих. За своєю формою бесіди як один із різновидів політико-виховної роботи поділялися на індивідуальні і групові, а місцем їх проведення могли бути як стіни культових будівель, так і місця за його межами (місце роботи або проживання священнослужителів та віруючих, кабінети владних установ). До бесід працівники апарату уповноваженого ретельно готувалися, й виходили з того, щоб упродовж року ними бути охоплені абсолютно усі священнослужителі і церковний актив області. Для цього, якщо мова йде, приміром, про індивідуальні бесіди формувалася відповідний план-графік, за яким здійснювався виклик ключових представників релігійних громад. До таких осіб передусім відносилися священнослужителі, голови виконавчих органів та ревізійних комісій релігійних громад, лідери нелегальних релігійних груп, віруючі, що подали заяви про еміграцію з СРСР і мали вищу освіту, порушники радянського релігійного законодавства та інші [9, арк.53; 12, арк.6-34; 13, арк.21; 15, арк.18; 19, арк.12].

Не так часто як індивідуальні бесіди, що пояснюється специфікою таких заходів, разом з тим систематично працівники апарату уповноваженого у своїй роботі практикували групові бесіди із представниками релігійних організацій (перш за все зареєстрованими). Традиційно така форма бесід (проводилася з керівниками та членами кожної конфесії окремо) відбувалася у вигляді семінару-наради (кушового семінару) або зборів. Натомість метою групових бесід, як і у випадку з їх індивідуальною формою було виховання лояльного до радянської влади релігійного сегменту соціалістичного суспільства, готового ретранслювати ключові комуністичні меседжі у маси.

Помітне місце у структурі роботи апарату уповноваженого упродовж 1980-1984 рр. займала діяльність з освоєння колишніх культових будівель, яка була видимим проявом боротьби радянської влади з релігійним представництвом у соціалістичному суспільстві. Даний напрям роботи виник, як результат того, що починаючи з 1945 р. рішенням Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР унаслідок здійснення місцевю владою цілого ряду антирелігійних заходів та кроків на території Миколаївської області було знято з реєстрації 58 православних громад. Ще у 9 православних громад були вилучені типові культові будівлі, як колишні клубні приміщення. Як наслідок, протягом вісімнадцяти років (1945-1963 рр.) владі вдалося насильно вивільнити 67 типових церков. Культове майно і все церковне начиння, яке в них зберігалось були передані віруючим в діючі церкви, а щодо самих будівель були прийняті «відповідні рішення» [4, арк.18; 12, арк.38].

Так, зокрема, 22 церкви, у тому числі 4 – в Кривоозерському районі, по 2 – в містах Миколаєві, Первомайську, Арбузинському, Баштанському, Березнегуватському, Вознесенському та Очаківському районах, по одній в Доманівському, Казанківському, Новоодеському, Снігурівському районах в різні роки були знесені. Керувалися при цьому, як повідомляв у грудні 1980 р. А. Коваль республіканську Раду у справах релігій «головним чином планами реконструкції населених пунктів». З решти 45 церков були зняті хрести, а з більшості і купола, а самі будівлі почали використовуватися в народногосподарських і соціально-культурних цілях: під склади – 15, під клуби, бібліотеки, кінотеатри, музеї – 19, під інші цілі – 3. Разом з тим, як бачимо, 8 культових будівель з різних причин не використовувалися, і попросту пустували, себто, відносилися до т.зв. не освоєних колишніх культових будівель, що неодноразово викликало занепокоєння з боку центральних партійних та державних органів влади. З метою виправлення цієї ситуації, рішення якої полягало у тому, щоб передати колишні культові будівлі у користування підприємствам, установам, організаціям передусім під об'єкти соціально-культурного призначення або знести під виглядом аварійних (головне, щоб у віруючих не виникло бажання відновити у їх стінах богослужіння) упродовж досліджуваного періоду апарат уповноваженого докладав чимало зусиль у цій справі [4, арк.18; 12, арк.38].

На шляху до втілення антирелігійного курсу радянської держави апарат уповноваженого протягом першої половини 1980-х рр. вдавався не лише до практичної діяльності, але й не забував про її аналітичну складову. У цьому зв'язку неабиякого значення його працівники надавали вивченню процесів і тенденцій, ситуації та обстановки в релігійній сфері регіону, яке відбувалося під час відвідування населених пунктів та підприємств (в яких проживали та працювали віруючі), молитовних зібрань, церковних служб, індивідуальних і групових бесід із священнослужителями та учасниками релігійних обрядів. Особливу увагу партійно-державні функціонери зосереджували зокрема на таких питаннях, як: суспільно-політичні настрої духовенства; зростання інтересу до церковної атрибутики серед населення області; участь в релігійних обрядах атеїстів та неофітів; причини високої релігійної обрядовості; збільшення доходів релігійних організацій; проблема багатодітної протестантської сім'ї; прагнення окремих молодих осіб до священницької та пастирської діяльності; шляхи і засоби релігійного впливу на населення області і т.п. Аналітичні довідки з цих та інших питань з відповідними висновками та пропозиціями регулярно надсилалися уповноваженим до Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, обкому Компартії України, райкомів партії та райвиконкомів [9, арк.42-50; 12, арк.36-37; 16, арк.12].

У цій роботі, а також як можна побачити з тексту дослідження в багатьох інших напрямках діяльності апарат уповноваженого не обходився без допомоги членів комісій та груп сприяння контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу, що функціонували при виконкомках районних, міських, селищних та сільських Рад народних депутатів. За станом на 1980 р. в Миколаївській області діяло 26 комісій сприяння (при всіх міськрайвиконкомках), до складу яких входило 270 осіб. Крім того, при 34 селищних і сільських радах та 7 територіальних депутатських групах (Корабельний район м. Миколаєва) у межах яких компактно проживали віруючі та була висока релігійна обрядовість також функціонувала 91 група сприяння, членами яких було 455 осіб. У наступні роки кількісні показники комісій і груп сприяння особливих змін не зазнавали. Підтвердженням цього є статистичні дані за 1982 р. згідно яких на теренах Миколаївщини діяло 26 комісій та 91 група, а в їх складі нараховувалося 315 та 432 особи відповідно. Найбільш ефективно, згідно щорічних звітів уповноваженого за 1980-1984 рр. виконували покладені на них обов'язки комісії і групи сприяння Корабельного району м. Миколаєва, Вознесенського та Первомайського міськвиконкомів, Веселинівського, Новоодеського та Очаківського районів. Натомість не на належному рівні, з допущенням серйозних недоліків була поставлена робота комісій і груп сприяння Ле-

нівського (Інгульського) району м. Миколаєва, Арбузинського, Казанківського та Миколаївського районів [6, арк.33; 7, арк.10; 8, арк.2; 9, арк.40; 11, арк.32; 13, арк.22-23; 15, арк.19-20; 18, арк.20-21; 20, арк.17; 21, арк.22].

Узагальнюючи сказане вище, зазначимо, що упродовж 1980-1984 рр. на Миколаївщині активно провадилася політика вивільнення радянського суспільства від релігійного представництва. Осердям цього процесу був апарат уповноваженого, який спільно з іншими зацікавленими партійними та державними органами втілював у життя поліфонічний спектр антирелігійних заходів. Їх ґрунтовний розгляд та аналіз яскраво свідчить, що жодна конфесійна інституція області не залишалася поза увагою місцевих функціонерів. Разом з тим, складно не помітити, що найбільшого тиску з боку атеїстичної влади серед них зазнавали саме протестантські релігійні організації, а особливо ті із них, що діяли поза ресстрацією.

Список використаних джерел і літератури

1. Алістер Макрат. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття / Алістер Макрат. – Пер. з англ. Олексія Паніча. Вид. 2-е. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. – 664с.
2. Арестов В.Н. Религиозный экстремизм: содержание, причины и формы проявления, пути преодоления / В.Н. Арестов. – Х.: Вища школа, 1987. – 147с.
3. Вишневский А.К. Совет по делам религий и Русская православная церковь при патриархе Пимене (1971-1990) / А.К. Вишневский // Церковь и время: научно-богословский и церковно-общественный журнал. Том LXI. – 2012. – №4. – С.200-251.
4. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. Р-5028. – Оп. 1. – Спр. 18. – 76арк.
5. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 1. – Спр. 19. – 100арк.
6. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 1. – Спр. 20. – 100арк.
7. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 1. – Спр. 21. – 62арк.
8. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 1. – Спр. 22. – 119арк.
9. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 56. – 54арк.
10. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 57. – 25 арк.
11. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 59. – 36арк.
12. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 61. – 39арк.
13. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 63. – 24арк.
14. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 65. – 12арк.
15. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 67. – 21арк.
16. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 69. – 17арк.
17. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 70. – 14арк.
18. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 71. – 22арк.
19. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 73. – 16арк.
20. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 74. – 103арк.
21. ДАМО. – Ф. Р-5028. – Оп. 2. – Спр. 77. – 24арк.
22. Єленський В. Релігія і «перебудова» / В. Єленський // Людина і світ. – 2000. – №11-12. – С.11-21.
23. Інформація о нежелательных явлениях в религиях Николаевской области. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації. – 4арк.
24. Маслова И.И. Исторические уроки государственно-конфессиональной политики в России: анализ деятельности Совета по делам религий (1965-1985 гг.) / И.И. Маслова // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2011. – №23. – С.513-518.
25. О результатах анализа проповеднической деятельности зарегистрированных общин РПЦ, ЕХБ, ХВЕ, АСД в Николаевской области за 1982-1984 годы. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації. – 9арк.
26. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Т. 13. / В.К. Баран, В.М. Даниленко; відп. ред.: В.А. Смолій // Україна кризь віки: в 15 т. – К.: Альтернативи, 1999. – 303с.
27. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь в XX веке / М.В. Шкаровский. – М.: Вече, Лепта, 2010. – 480с.
28. Шоста А.В. Євангельські християни-баптисти на теренах Миколаївщини у 1982-1985 рр.: різновиди та становище / А.В. Шоста // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 7. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – С. 588-596.

Сапак Н.В.
(м. Миколаїв)

МИСТЕЦТВО МЕТАЛОПЛАСТИКИ В АРХІТЕКТУРІ МИКОЛАЄВА

Традиція використання художнього металу у міській забудові налічує не одне століття. Металеві ґрати балконів, брам, огорож, архітектурні завершення, скульптура, ліхтарі, малі архітектурні форми успішно застосовувалися зодчими та художниками при вирішенні питань створення архітектурного ансамблю. Металеві елементи є невід'ємною складовою оздоблення фасаду, своєрідною візитною карткою будівлі, архітектурного комплексу та в загалом міста.

Ковальське мистецтво в Миколаєві розпочалося з заснування міста 1789 року, коли за наказом кн. Г. О. Потьомкіна було засновано суднобудівну верф. Майстри металообробники працювали на стапелях великих заводів «Россуд», «Наваль» на будівництві судів для Чорноморського військового і торгового флоту. Згодом в місті з'явилися окремі ремісничкі угруповання, об'єднання, цехи, де вироблялись різні за призначенням речі широкого вжитку, сільськогосподарського устаткування, художній архітектурний метал.

В попередні два десятиліття вийшло достатньо досліджень за цією темою. Це книга С. М. Боньковської «Ковальство на Україні (XIX – початок XX століть)», де досліджуються етапи формування й розвитку ковальства в Україні, його технології, види і форми виробів, функціональне призначення та художньо-естетичні особливості. В. І. Тимофєєнка. «Брами, огорожі південних міст», де в тому числі й на прикладі м. Миколаєва досліджуються окремі твори художнього металу. В книзі й статтях В. Ю. Могилевського також знайшли послідовне відбиття характерні особливості виробів художнього металу, технології виробництва. Миколаївські краєзнавці, дослідники архітектурної спадщини Ю. С. Крючков, Н. О. Кухар-Онишко в своїх нарисах про історію забудови міста приділяють увагу плануванню, окремим будівлям, аналізу їх стилевих особливостей. Нажаль в дослідженнях науковців, краєзнавців архітектурна металопластика будівель залишилася поза увагою. Однак вагомий даробок декількох поколінь майстрів суднобудування – художній метал, який відіграв значну роль у формуванні архітектурного обліку Миколаєва, свідчить про певні досягнення в наслідуванні європейським традиціям, їх поширенні в цьому виді мистецтва.

Активне використання художнього металу в архітектурі Миколаєва співпало з розквітом стилю класицизм, який не шукав особливо складних рішень. Вимірjana простота, пропорційність та модульність класицистичної архітектури як найкраще об'єдналися з можливостями металу. Але при цій скромності, декор металевих виробів мав дивовижну проробку деталей і різноманітні мотиви: кола, меандру, акантового листя, рослинного орнаменту з квітів та лаврового листя. У художньому металі класицизму часто зустрічається зображення ліри, театральних масок, геральдичних знаків, лікторських пучків, прутів з сокирами, щитів, мечів, шоломів.

Майстри металевої пластики в своїх творах робили спроби наслідувати європейським майстрам. Створювались об'ємні композиції, високі та низькі огорожі, брами і паркові скульптури, мости, ґрати балконів та терас, сходи, ліхтарі, парасольки-навіси, архітектурні деталі. Велика увага приділялась зв'язку металевих виробів з архітектурою, її оточенням.

До художньої спадщини цієї доби належить огорожа миколаївської обсерваторії, що була побудована в часи перебування на посаді міського голови адмірала А. С. Грейга – знавця астрономії, який піклувався підготовкою морських офіцерів та штурманів. 1827 року за проектом архітектора Ф. І. Вунша зведено будівлю із місцевого каменю – черепашнику. Полотна брами та частини огорожі склали візерунчасті чавунні ґрати строгого класичного малюнку, які гармонійно узгоджувались з архітектурою центрального корпусу обсерваторії. Вона відокремлювала територію від міс-

цевого ландшафту і підкреслювала строгую велич обсерваторії, розташованої на найвищій частині міста.

Композиція огорожі представляє схематичне переплетіння кілець. Цей мотив зустрічається у металевій пластичі цього періоду в оформленні огорож мостів, громадських споруд, балконів. Центри кілець з'єднуються кільцевими чотирьох листяними розетками. А знизу та зверху вони спираються на кулі та півкулі. Огорожа виконана в техніці лиття по земляних формах із чорного чавуну, що свідчить про наслідування традицій майстрів головних промислових центрів. Можна припустити, що її виконали в місцевих майстернях суднобудівних заводів, де працювали високопрофесійні ливарники.

В техніці лиття виконано огорожу кафедрального собору Різдва Богородиці. В цьому творі простежується багатство технічних прийомів. Стовпи огорожі відлиті в чавуні і представляють колони із стилізованим листям аканту на капітелях. Сама огорожа має більш витончену форму. Вона представляє ритмічне мереживо, елементи якого виконані в техніці кування – завитки, штампування – верхні загострення вертикальних стояків, квадратів, лиття – кулеподібні форми нижньої частини загострень, чеканки – маленькі квіти елементи середньої частини композиції.

В епоху еkleктики техніка художнього лиття значно поширюється, а твори виконані в техніці художнього ковальства дещо втрачають складну детальну обробку металу. Проникнення в технологічний процес сварки спростило з'єднання металевих конструкцій, кованих елементів. Метал має різноманітний промислового профіль – прокат.

Способом художнього лиття зроблені ряд творів цього періоду. Так на місті колишньої мечеті зберіглася огорожа зроблена з вертикальних, круглих прутів. У верхній частині вони мають форму гострого кінця піки і створюють вертикальний ритм. Через однакову відстань огорожа має міцні стояки з двох вертикальних прутів, об'єднаних зверху в готичну арку. В середині її декоративний елемент, що нагадує вікна-рози готичних храмів. Огорожа має контрфорси. Вона досить прозора. Її силует чіткий і добре поєднується з місцевим ландшафтом міського парку.

У такому ж псевдоготичному стилі зроблені металеві оформлення усипальниці родини Аркасів, що на старому кладовищі біля храму Всіх святих. Архітектурна частина її складається з набору готичних елементів з витягнутою формою дверних та віконних проломів. Металеві ґрати зроблені з металу різної товщини – квадрату, смуги з відлитими з чавуну буквами тексту.

Значний інтерес для аналізу металевої пластики, її зв'язку з архітектурою представляють брами. Запозичені з античної архітектури форми триумфальних арок і парадних в'їздів стали основою для проектування і будівництва споруд такого функціонального призначення у Європі, починаючи з Ренесансу. Чимало їх залишилося на півдні України.

З високим художнім смаком виконано браму суднобудівної верфі на річці Інгул (завод ім. 61 Комунара). Збудована 1842 року за проектом архітектора К. Акройда вона зберегла колишню форму у вигляді великого арочного проїзду. Фланги прорізані великими прямокутними вікнами, збагаченими наличниками і сандриками. Півциркулярна арка розміщена у неглибокій лоджії, яка з боків обрамлена колонами дорійського ордеру. Всю композицію об'єднано антаблементом дорійського ордеру.

Металева брама чітко розподілена на головну прямокутну частину з двох половин і напівпрозору на півциркулярну верхню частину. Вертикальні металеві пруті створюють вертикальний ритм загальної композиції. В центрі обох половинок брами перехрещені якоря сприяють створенню

змістовного композиційного центру. Нижня частина брами повністю закрита металевією пластиною, що створює конструктивну міцність, яку підсилюють допоміжні прямокутники, з'єднані за допомогою клепок. Маски левів, що розміщені в центрі прямокутників виконані технікою лиття по виплавлених моделях, а геометричні деталі, що входять до складу орнаменту центральної частини, відлиті з чавуну по земляних формах. Верхня частина брами має форму півкола і представляє сітчастий фон, набраний перехрестям з металевих смуг, скріплених за допомогою склепок. Металева сітчаста площина нагадує мереживо і доповнює загальну композицію брами. Вона також є фоном ліхтаря, який звисає з фронтоном.

При побудові громадських та житлових будинків значну роль відігравали сходи, їх ковані або литі сходинки, грати, декоративний візерунок і елементи символіки. Величні сходи в інтер'єрі художнього музею ім. В. Верещагіна (в минулому за призначенням банк або біржа) належать, як і будівля до еkleктики. Сходи центрального входу, що ведуть на другий поверх представляють суцільні довгі грати. По композиції вони поділені на квадратні сегменти заповнені орнаментом з металевією смуги. Композицію доповнюють подвійні довгі смуги, які прикріплені до вертикальних квадратів, з'єднаних колами. Самі грати зібрані на клепах. З службового входу на третій поверх підіймаються під великим кутом другі сходи. Їхня огорожа зроблена з квадрату. Товстий квадрат використаний як стояки, що цікаво закріплені до бокової частини у вигляді рук, які виконані в техніці лиття. Грати цих сходів скромніші, не мають зайвої вигадливості. В їх малюнку проглядаються елементи модерну із гнутим малюнком ліній. А самі грати знаходяться в одній площині і мають строгий класичний вигляд.

В будинку центрального РАГС, де колись знаходилась міська бібліотека (кінець XIX ст., архітектор Є. А. Штукенберг) привертає увагу вертикально-гвинтові сходи у вестибюлі. Вони пофарбовані у бронзовий колір, вписуючись у теплу гамму кольорів інтер'єру, займають в порівнянні з прямими сходами невелику площу. Сходи виготовлені способом лиття по моделям окремими фрагментами і зібрані на основний несучий стаяк. Вони мають отвори для установки на металевий штир, який є для сходів центральною віссю. Сходина на горизонтальній і вертикальній частинах мають декоративний рослинний орнамент поєднаний з орнаментом у вигляді з'єднаних кілець з торця сходів. Стояки, що скріплюють сходинки з перилами також вкриті орнаментикою. В цілому сходи досить витончені, гармонійно вписуються в інтер'єр і виконують в ньому роль композиційного акценту.

Значно розширилося виробництво художнього металу в Миколаєві завдяки братам А. і Л. Донським. 1884 року вони заснували кузню, що згодом виросла в завод сільськогосподарських машин, який функціонував і протягом радянського часу. До цього часу зберіглася адміністративна споруда заводу, яка головним фасадом виходить на центральну магістраль міста – проспект Центральний. Головним його вбранням є металеві огорожі балконів. Вони мають виразну об'ємну випуклу форму і виконані в техніці ковальства і карбування. Квадратові пруті створюють чітку горизонтальну лінію з гармонічним підсиленням прямих та опуклих ділянок грати. Цікаве закінчення дуг, завитих у чіткому співвідношенні валютного орнаменту. Окантований лист – лейтмотив рослинного орнаменту легко проглядається, повторюючи гнуту лінію квадратних прутів. Знизу кожний балкон тримають два невеликі металеві кронштейни, які довершують зв'язок огорожі з фасадом. Орнамент балконних огорож, в яких присутні барочні елементи, поділений на три горизонтальні композиційні частини. Центральна частина має об'ємну випуклу форму з домінуючим мотивом перехрещених квадратних прутів, що створює мереживо, схоже на в'язання. В центрі її два ковані валютні завитки з великим акантовим листком, зробленим способом чеканки з плоского металу. Верхня продовговата частина балкону привертає увагу кованим завершенням з кульками, що нагадує корону.

Імовірно, що ця балконна огорожа стала зразком для

інших подібних. Її форма, орнаментальні мотиви знайшли повторення. Але пізніші балконні огорожі не повторюють її витонченості та високої техніки виконання.

Значну групу металевією декоративної пластики складають віконні та дверні грати. Головним чином вони зроблені способом ковальства з тонкого квадрату, металевією смуги, а також листові сталі, з якої виготовляли квіти, листя або елементи геральдики. Ця група металевих пам'яток другої половини XIX – початку XX століття зберіглася завдяки збереженню в історичній частині міста значної кількості колишніх приватних одно - двоповерхових будинків.

Характерним прикладом такого виду виробів є ковані грати парадних дверей міської дитячої художньої школи (колишній купецький будинок). Цю будівлю прикрашає єдина в місті ротонда-ліхтарик на даху з фігурою Меркурія (копія з роботи Дж. Болонья). Ця архітектурна надбудова з декоративними елементами, фігурою міфологічного божества була виконана з чистого цинку. Дерев'яні двері будинку художньої школи за конфігурацією і набором декоративних елементів не єдині в місті. Практично кожний приватний будинок прикрашав парадний вхід з рельєфно декорованими дверима і гратами, що захищали скло. Двері мають в своїх двох створах прямокутні з арочним завершенням вікна. Грати їх виконано з тонкої металевією смуги трохи витягнутої прямокутної форми. Малюнок грат композиційно розділений на три частини і складається із завитків валют. Середня частина має більшість завитків, які утворюють декорований вензель. Дверні грати суттєво доповнюють декор парадних дверей і складають з ними стильову єдність.

В кованих металевих дверних ґратах, що здобули розповсюдження на зламі XIX-XX століть чітко виявляється використання рослинних мотивів в дусі модерну. Звільнення від підкорення старому принципу суворої єдності форм надало ковалям більш широкі можливості для творчого підходу в металевій пластиці форм. Значна кількість дверних ґрат має унікальний малюнок у вигляді завитків, прямих ліній, зігнутих на кінцях. Вигадливі динамічні вигини десь хвилястої форми виходять з кута віконця паралельними трьома смугами перекиваючи площу віконного отвору з боків. Динамічні лінії смуг переплітаючись завершуються кованими квіточками. В таких ґратах більше технологічних прийомів виконання: кування, гнуття, чеканка, прорубка і метод закріплення клепою.

Найбільшим за кількістю зразків металевією пластики є навіси та козири над вхідними дверима. Вони мають різні форми: плоскі, дугоподібні, трикутні, односкатні, двоскатні і створені в техніці ковальства або лиття. В багатьох них головними є рослинні мотиви модерну, що створюються завдяки технологічним можливостям металу. Разом з дверними гратами навіси та козири акцентують увагу на вході в будинок і, як правило, є єдиним декоративним вбранням приватних будинків міської інтелігенції.

Отже, значна кількість пам'яток художнього металу в архітектурі Миколаєва дозволяє зробити висновок про розвиток металоластики, що був стимульований розвитком суднобудування, наявністю значної кількості високопрофесійних майстрів з металу. Види металевих виробів, технологія їх виробництва, стильові та художні ознаки мають риси, що властиві цьому виду мистецтва в Україні, а також в Європі.

Список використаних джерел і літератури

1. Боньковська С. М. Ковальство на Україні (XIX - початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 2003.
2. Крючков Ю. С. Град святого Николая. – Николаев, 2003.
3. Кухар-Онишко Н. О. Архітектура Миколаєва (кінець XVIII – початок XX століть). – Миколаїв, 2001.
4. Могилевский В. Ю. Художественный металл в архитектуре Киева середины XVII – начала XX ст. : автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. Искусствоведения : 17.00.03. М., 1990.
5. Тимофесенко В. І. Брама, огорожі південних міст. – К., 1994.

Одегова Л.І.
(м. Миколаїв)

ЖИВОПИСНІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ТВОРАХ ІЗ КОЛЕКЦІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМ. В.В. ВЕРЕЩАГІНА

Концепція пріоритетного спрямування музейної діяльності в суспільне русло стає трендом. У критичні моменти історичного поступу України суспільство прагне пізнати й ствердити власну ідентичність, осягнути свою роль у викликах сьогодення, намагатися виявити себе у творчості – слові, музиці, образотворчому мистецтві. На сучасному етапі розвитку державності України, осмислення суспільством власного мистецького спадку, звернення до теми «Українське козацтво в образотворчому мистецтві» видається актуальним як ніколи.

Дана наукова розвідка – «Живописні образи українського козацтва у творах із колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В. В. Верещагіна» – це спроба виявити та дослідити деякі живописні полотна художників XVIII–XXI ст., присвячені темі українського козацтва, що є частиною великої музейної збірки творів. До нині науковими співробітниками МОХМ ім. В. В. Верещагіна ґрунтовного наукового дослідження вищевказаної теми на матеріалах колекції не проводилось. Загалом образи українського козацтва в образотворчому мистецтві досліджували багато науковців: Ю. Белічко, Г. Белікова, П. Білецький, П. Жолтовський, Д. Степовик, Л. Членова та ін.

Різноманітні образи українського козака оспівані у народних піснях, легендах, переказах, змальовані в народних образах. Мамає, написані на полотнах художників-класиків. Олександр Середок, відомий український історик, у своїй книзі про козацтво «Лицарі Степу» відзначає, що запорізьке козацтво залишило глибокий слід не лише в державотворенні України, а й образотворчому мистецтві. Він висловлює справедливу думку: «Це ще раз свідчить про велич і значимість козацтва, бо ряд художників великі періоди свого життя і кращі твори присвятили саме цій темі. Лише в 1900-их роках С. Васильківський написав більше десяти акварелей з побуту запорожців і залишив нам типові їх образи, про які я згадав у книзі. Козацькі сюжети змальовував Т. Г. Шевченко. Соковито проілюстрував побут і боротьбу козацтва А. Базилевич, І. Репін, Т. Калинський, М. Дергус, Л. Жемчужников, Ю. Брандт, М. Пимоненко, Ф. Красицький, А. Манастирський, – загалом близько 30 репродукцій цих художників використано у книзі» [7, с. 19].

Формування, розвитку та еволюція козацтва завжди були пов'язані з основними історичними подіями в Україні. Це частина нашої культури. «Козацтво назавжди увійшло у свідомість українського народу як символ його прагнення до свободи, демократії та національної незалежності, забезпечило появу в ній нових стереотипів мислення» [5, с. 3].

У даному дослідженні розглядаються живописні твори XVIII ст., присвячені темі українського козацтва, що представлені в постійній експозиції Миколаївського обласного художнього музею ім. В. В. Верещагіна («Портрет Богдана Хмельницького» пензля невідомого художника XVIII ст., «Портрет полковника М. Миклашевського», написаний невідомим художником XVIII ст. (копія з портрету, що не зберігся), «Портрет Н. Д. Розумовської» (копія з роботи Г. А. Стеценка (?)) та шість живописних робіт сучасних українських художників, які зберігаються у фондах музею («Тече вода в синє море» (1990) Василя Цимбала (1952 р. нар.), «Автопортрет (козак-Мамай)» Анатолія Поліщука (1956 р. нар.), «На бузьких порогах» (1991), «Перша борозна» (1995), «Поки лихо спить» («Поки турки листа не прочитали») (2013) Миколи Штомпеля (1951 р. нар.)). Ці твори – невелика частина живописної музейної колекції робіт, присвячених козацтву.

На рівні сучасних музейних досліджень вважається, що всі, вищевказані портрети, які представлені в експозиції, виконані невідомими художниками. Ці портрети є художніми образами

різних за статусом представників українського козацтва: гетьмана, видатного українського військового, політичного та державного діяча Богдана Хмельницького, полковника запорізьких військ Михайла Миклашевського, козацьки, матері останнього гетьмана України Наталії Розумовської. Портрет завжди відіграє особливу роль у житті кожної нації – не лише мистецьку, а й соціальну, відображаючи її менталітет та зберігаючи для майбутнього національний типаж.

«Портрет Богдана Хмельницького» пензля невідомого художника XVIII ст. надійшов до збірки МОХМ ім. В. В. Верещагіна з Київського музею українського мистецтва (нині Національний художній музей України (НХМУ)) у 1948 р. На полотні зображено Хмельницького, який у правій руці тримає булаву, а в лівій – хрест. Угорі над головою надпис: «Зиновій Богдан Михайлович Хмельницький Гетьман войська запорозького Его царського Величества». «На темному фоні зображений Богдан Хмельницький, голова його трохи повернута до лівого плеча. На ньому темно-зелений жупан, поверх якого чорна накидка з червоними відворотами, яка схоплена біля шиї заколкою у вигляді круглої брошки з голубими каменями. На голові червона шапка, оторочена чорним хутром і прикрашена двома білими страусиними перами, склотими невеликою круглою брошкою» [3, с. 1].

Психологічний стан портретованого гетьмана важко визначити однозначно, бо Хмельницький мав складний характер, що відзначали його сучасники. «Історичні джерела засвідчують, що поведінка гетьмана Богдана Хмельницького вказувала на його холеричний темперамент, який досить часто проявлявся в рисах його характеру, так чи інакше впливав на його вчинки та дії» [5, с. 67].

Представлений у музейній експозиції живописний портрет Хмельницького, очевидно, написаний за однією з трьох гравюр голландського гравера, живописця і картографа Вільгельма Гондіуса (1598–1652/1658). Авторитетний науковець Білецький у своїй праці стверджував, що жодного написаного з натури портрета Богдана Хмельницького не збереглося. Переважна кількість його пізніших портретів написана за гравюрами Гондіуса.

Білецький писав: «У скульпастому довгоносому обличчі гетьмана немає шляхетської пихатості. Він дивиться спокійно, майже сумно, впевнено, але не весело. ... Важко допустити, що в оригіналі, за яким створювалася гравюра, було хоч би щось від іконопису. У будь-якому разі, все в ній відповідає духу західноєвропейського реалістичного живопису» [1, с. 58, 59].

Типологія «Портрета Богдана Хмельницького» (XVIII ст.) невідомого художника неоднозначна: враховуючи думки різних дослідників, можуть бути прийнятними визначення як і «парсуна», так і «козацько-старшинський» та «репрезентативний».

У музейній залі експонується «Портрет полковника М. Миклашевського» невідомого художника XVIII ст., що надійшов до колекції музею у 1964 р. з ДМУОМ УРСР (НХМУ). Досить великий за розміром (182x96) темперний портрет представляє Миклашевського у повний зріст на фоні інтер'єра.

Полковник Миклашевський – реальна історична особа. «Миклашевський Михайло Андрійович – (?–1706) – один із впливових представників козацької старшини. Власник багатьох маєтностей, володів будами по виготовленню поташу, руднями по виготовленню заліза. Походив з Правобережної України. Був наближений до гетьмана Дем'яна Многогрішного, їздив посланцем від нього до Москви. У 1675 р. – глухівський отаман, у 1679–1682 рр. – ніжинський полковий осавул, на початку 1680-х рр. виконував обов'язки генерального хорунжого і генерального осавула (1683–1686). У 1689 одержав уряд стародубського полковника. Загинув у битві зі шведами 19 березня

1706 р. біля містечка Несвіж (Білорусь). Фундатор Георгієвського собору Видубицького монастиря в Києві, відбудував також і собор архистратига Михаїла цього ж монастиря» [2, с.146].

Для детального з'ясування особи портретованого важливе значення має напис на портреті, який внесено в каталог: «478. Портрет полковника М. Миклашевського. Копія с несохранившегося портрета. Х., темпера, 182x96. Внизу: Михайль Миклашевский. ...»

Пост. в 1964 г. из ГМУИИ УССР. Ж-632» [6, с.98].

Напис на портреті історично засвідчує заслуги перед Видубицьким монастирем та героїчну смерть полковника Миклашевського.

«Портрет полковника М. Миклашевського» – яскравий приклад українського барокового портретного живопису XVIII ст. Сучасна трактовка художньо-стильового змісту портрета Миклашевського – «козацько-старшинський», «ктиторський», «репрезентативний», «епітафійний».

Багато з вищесказаного прийнятно й для художньої характеристики експонованого у музеї твору – «Портрет Н. Д. Розумовської» (Копія з роботи Г. А. Стеценка (?)) невідомого художника, який поповнив музейну збірку в 1948 р. з ДМУОМ УРСР (нині НХМУ).

Представляє великий інтерес і портретована особа (Н. Розумовська), і варіанти авторства портретного твору (Г. Стеценка, Хойзер Генріх Готліб). У будь-якому разі ми маємо вартісну копію з оригіналу, яку виконав невідомий художник. Поки що наукова спільнота МОХМ ім. В. В. Верещагіна дотримується думки, що «Портрет Н. Д. Розумовської» – це копія з роботи Г. А. Стеценка (?), хоча й має в цьому сумніви, про що вказує знак питання на етикетці та інших позначеннях твору (каталог та ін.). Авторка даного дослідження висловлює припущення, що музейний твір «Портрет Н. Д. Розумовської» є копією невідомого художника з портрета Н. Розумовської Хойзера Генріха Готліба 1746 року.

Інформація про особистість Наталії Розумовської та про авторство її портрету Хойзера Готліба викладена у каталозі-альбомі «Український портрет XVI–XVIII ст.» авторами-укладачами Беліковою і Членовою. «Розумовська Наталія Дем'янівна («Розумиха», 1681–1762) – народилася в с. Адамівці (Козелецького р-ну Чернігівської обл.) у родині козака Дем'яна Демешка (її мати була з роду Стрешенцових). Одружилися з козаком Григорієм Розумом із с. Лемешів. Родина мала синів Олексія, Кирила та Данила, а також дочок Агафію, Ганну і Віру. У 1741 р. Наталія Розумовська уже була вдовою й тримала корчму в Лемешах, коли стався палацовий переворот за участю її сина Олексія. У 1741 р. відбувся її перший візит у Петербург, з 1742 р. – статс-дама. У 1744 р. у зв'язку з приїздом імператриці Єлизавети в Малоросію, отримала графський титул разом із сином і усім родом. У 1745–1746 рр. відбулася її друга поїздка у Петербург, під час якої був виконаний Г. Хойзером її портрет 1746 року (ДІМР, Москва), що викликав безліч копій, одною з яких є даний портрет. Похована в соборі Різдва Богородиці в Козельці.

Перебування портрета у Санкт-Петербурзі, вказує на те, що він міг походити з одної з петербурзьких резиденцій Розумовських. Портрет приписувався Григорію Стеценку на тій підставі, що художник перебував при дворі Кирила Розумовського в Батурині» [2, с.159, 160].

У «Портреті Н. Д. Розумовської», що експонується у МОХМ ім. В. В. Верещагіна, невідомий художник відтворив образ немолодого жінки з красивим, але змарнілим обличчям. Вона вбрана пишно та дорого. Розумовській судилося ввійти в історію завдяки своїм синам, звідати за життя нечуваних розкошів та шани. У лютому 1750 р. на козацькій раді у Глухові Кирило Розумовський був обраний гетьманом Лівобережної України. Саме він став останнім гетьманом України.

Художньо-історична цінність музейного твору «Портрет Н. Д. Розумовської» (Копія з роботи Г. А. Стеценка (?)) невідомого художника дуже велика. Цей твір чекає ґрунтовного наукового дослідження у руслі сучасних тенденцій мистецтвознавства.

Не всі музейні живописні твори присвячені темі козацтва представлені в постійній експозиції, деякі знаходяться у фондосховищах музею та іноді експонуються на тимчасових ви-

ставках у музеї. Серед таких робіт твори сучасних українських художників ХХ–ХХІ ст. Цимбала, Поліщука, Штомпеля.

2016 року в музеї відбулася виставка «Україна – єдина країна», присвячена 25-річчю Незалежності України. До її експозиції входив твір черкаського художника Василя Цимбала «Тече вода в синє море» (1990). Цей твір надійшов до колекції музею у 1991 р. з дирекції художніх виставок Міністерства культури УРСР.

Робота Цимбала «Тече вода в синє море» виконана в декоративному стилі яскравими насиченими кольорами, які відповідають мажорному духу художнього твору, що прославляє звитягу, мужність, волелюбність славних представників українського визвольного руху за незалежність України – козаків. Вони постають в образі непереможних, майже казкових лицарів. Урочистого звучання надає картині не тільки чітка та ритмічна композиція, а й мажорний колорит. Робота написана автором у 1990 р. напередодні важливих історичних подій в Україні, яку в давнину іноземці часто називали «Козацька земля», «Країна козаків», «Козацька республіка».

Судячи з назви «Тече вода в синє море», картина створена під впливом поезії Шевченка, а саме, вірша «Тече вода в синє море», написаного в жанрі думи. Як відомо, Шевченко мав гарний голос і дуже любив співати. «Шевченко з дитинства добре знав думи, дуже любив слухати їх. ... Українські народні історичні пісні й думи були одним з історичних і літературних джерел таких Шевченкових поем, як «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Гамалія», «Тарасова ніч» і «Невольник» («Сліпий»)» [9, с.200].

Візитівкою української культури, символом її національної неповторності стали твори на зразок «Козак Мамай». Доволі цікава історія створення та надходження до збірки музею роботи «Автопортрет (козак-Мамай)» Анатолія Поліщука, відомого миколаївського художника, майстра різьблення по дереву, живописця, представника відомої в Україні творчої родини Поліщуків.

Тема українського козацтва хвилювала Поліщука ще змалку. Ставши професійним художником, він створив ряд робіт в галузі декоративно-ужиткового мистецтва, де відтворено образи козаків та козаків-мамаїв. Було написано декілька підробок народних картин «Козак-Мамай». Для Поліщука козак Мамай – не тільки воїн, а й митець, бо він не тільки захищав Україну, а й творить.

Багато українців образ козака Мамає вшановують і сьогодні. Мабуть, ця любов упродовж віків передається їм на підсвідомому рівні. В «Енциклопедії сучасної України» (2013) говориться: «Козак-Мамай – народна картина. Була надзвичайно поширена та популярна в українського народу. «Мамаїв» малювали на стінах, дверях, віконницях, лутках, скринях, вуликах, посуді, полотні, дереві, папері. ... До образу козака з бандурою (Мамає) зверталися Т. Шевченко, І. Репін, Г. Нарбут, О. Сластін, А. Ждаха, Д. Бурлюк, І.-В. Задорожний; його вивчали І. Франко, О. Лазаревський, Д.-П. де ля Фліз, П. Куліш, Д. Яворницький, Д. Щербаківський, П. Жолтовський, Л. Махновець, П. Білецький, О. Найден та ін. ... Образ козака Мамає у загальненімі пластичним символом української історії; в ньому проявилася всенародна любов українців до козацтва та виняткової ролі, яку воно відіграло в історії та культурі України» [4, с.615, 616].

«Автопортрет (козак-Мамай)» був написаний А. Поліщуком всього за декілька годин у майстерні, де тлом для автопортрету слугував настінний календар з зображенням козака-Мамає. У січні 2007 р., після закінчення експонування в музеї виставки творів родини Поліщуків «Сімейний портрет в інтер'єрі...», твір Поліщука «Автопортрет (козак-Мамай)» поповнив збірку музею як дар автора.

Упродовж останнього десятиліття в музеї відбулося дві персональні виставки (2013, 2018) робіт художника Штомпеля, в експозиціях яких були твори на тему козацтва.

Микола Штомпель народився 18 лютого 1951 р. у селі Новопетрівське, на Миколаївщині. Професійну освіту здобував у Одеському державному педагогічному інституті ім. К. Д. Ушинського, художньо-графічний факультет якого успішно закінчив у 1972 р. Талановитий художник багато років живе і творить на Миколаївщині, переважно у м. Нова Одеса. У значному

(кілька сотень робіт) творчому доробку Штомпеля, тема українського козацтва займає одне з пріоритетних місць.

У 2014 р., після закінчення експонування у МОХМ ім. В. В. Верещагіна виставки «Ой над Бугом, над рікою ...» (2013), Штомпель подарував музею свою чудову картину «Перша борозна», написану в 1995 р. Послугуючись класичними засобами виразності, живописець втілює у цій картині мрію українського народу про мир та спокійну натхненну працю на рідній землі. На досить великому за розміром полотні (100x70,5) зображено мирний образ козака, що йде за плугом, але шабля на поясі свідчить, що у будь-яку мить він готовий стати на захист рідної землі.

Микола Штомпель, будучи людиною щедрого серця, подарував музею (у березні 2018 р.) ще два твори, присвячені історії козацтва – «Поки лихо спить» (Поки турки листа не прочитали) (2013) та «На бузьких порогах» (1991).

На картині «На бузьких порогах» відтворена військово-історична сцена, де художник показує себе майстром зображення і багатофігурної групи козаків, і пейзажу Побужжя.

Робота Штомпеля «Поки лихо спить» («Поки турки листа не прочитали») – плід творчої уяви художника. Живописець натхненно змалював сцену зустрічі двох козаків-вершників посеред степу, де вони святкують тимчасове затишшя у військових діях. На створення цього полотна Штомпеля надихнув шедевр Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», де головний герой картини – сміх. У 1676 р. турецький султан Магомет IV звернувся до запорожців з листом, в якому закликав їх до покірності. Запорожці написали відповідь, сповнену натхненно придуманими жартами. Рєпін відкрив для себе, що лист запорожців – це не набір вульгаризмів, а гідний вчинок нескореної нації. ««Ніхто в цілому світі не відчував так глибоко волю, рівність і братерство», на думку Рєпіна, як запорожці. Для Рєпіна тема сміху далеко не вичерпувала зміст картини. Він з обуренням писав, що запорожці – це не гуляки, а герої, захисники свободи і батьківщини від чужоземців» [8, с.89, 90].

Матеріал доповіді «Живописні образи українського козацтва у творах із колекції Миколаївського обласного художнього музею ім. В. В. Верещагіна» покликаний привернути увагу глядачів до українського малярства та національної історії. Інтерес до живописних образів козацтва у творах із фондів музею може стати приводом для глибокого вивчення історії України,

з'ясування ролі козацтва у формуванні національної державницької ідеї. «Тріумфом козацьких державотворчих традицій став серпень 1991 року, коли незалежна Українська держава стала як реальність. Значення козацтва в історії України, незважаючи на вагомий історіографічний доробок, до кінця не усвідомлене ще й сьогодні. Вчені продовжують шукати пояснення причин появи та з'ясування сутності цього соціально-національного феномена» [5, с.3, 4].

Всебічно розглядаючи картину образотворчості України стає очевидним, що тема козацтва хвилювала багатьох знаних українських художників минулих століть і нині також збуджує інтерес багатьох сучасних митців України. Активне експонування художніх творів на тему козацтва у МОХМ ім. В. В. Верещагіна відповідає невинному зростанню суспільного інтересу до теми українського козацтва в образотворчому мистецтві, бо музейне середовище покликане не тільки розвивати у суспільстві високі естетичні почуття, а й плекати любов до рідної нації, ту розумову свідомість, вартості своєї нації, що зветься національними гордощами.

Список використаних джерел і літератури

1. Белецкий П. А. Украинская портретная живопись XVII–XVIII ст. Ленинград: Искусство, 1981. – 256 с.
2. Белікова Галина, Лариса Членова. Український портрет XVI–XVIII ст. Каталог-альбом. Видання друге. – К.: ТОВ «Новий друк», 2006. – 352 с.
3. Блинова С. М. Карточка научного описания (Ж–117. КП–304). Николаевский областной художественный музей им. В. В. Верещагина. – 2 с.
4. Енциклопедія сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба та ін. Т. 13. – Київ: САМ, 2013. – 712 с.
5. Гуржій, О. І. та ін. Історія козацтва. Держава – військо – битви. / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К.: Арії, 2013. – 480 с.: іл.
6. Николаевский государственный художественный музей им. В. Верещагина. Каталог. Выпуск I. – Сафонова Н. Д., Сапак Н. Д., Тверитинова Л. Е. – Николаев: РИП «Рионика», 1997. – 120 с.
7. Середюк О. М. «Лицарі степу», друге видання, доповнене та перероблене. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 476 с.: іл.
8. Фёдоров-Давыдов А. А. Илья Ефимович Репин. – М.: Искусство, 1989. – 120 с.
9. Шевченківський словник у двох томах. Т. 2. – К.: Поліграфкнига Держкомвидав УРСР, 1978. – 415 с.

Камінська М.І.

(м. Миколаїв)

КАТАЛОГ ТВОРЧИХ РОБІТ Є.П. ЗАЙЦЕВА З ФОНДІВ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Одним із визначних майстрів декоративно-прикладного мистецтва Півдня України у 70-90-х роках ХХ ст. був заслужений майстер народної творчості Євген Петрович Зайцев (1940-2001 рр.). Його дивовижні твори у дереві сповнені теплом, філософською мудрістю і народністю.

Євген Петрович народився 21 лютого 1940 р. у місті Орша (Білорусь), в сім'ї військовослужбовців. У 1963 р. поступив на факультет культурно-просвітницької роботи Московського державного інституту культури. Працював, спочатку викладачем культурно-просвітницького училища у м. Тамбов, пізніше завідувачем кафедрою режисури Тамбовської філії Московського державного інституту культури.

З 1974 року Є.П. Зайцев почав працювати у Миколаївському культурно-просвітницькому факультеті Київського державного інституту культури на кафедрі режисури. Паралельно він захоплювався різьбленням по дереву і як художник брав участь в обласних і всеукраїнських виставках. З 1977 року Євген Петрович був учасником 51 виставки. Його твори експонувалися на 31 обласних, 13 республіканських, 4-х всесоюзних і 3-х міжнародних виставках, неодноразово був нагороджений дипломами всесоюзних виставок.

У 1979 році Євген Зайцев продовжив педагогічну діяль-

ність на курсах художників - оформлювачів обласного науково-методичного центру народної творчості, а також був різьбярем по дереву художнього фонду Миколаївського художньо-виробничого комбінату. У ці ж роки він входить до складу творчого об'єднання народних майстрів „Прибужжя”, виконуючи обов'язки голови правління.

З 1993 по 2001 роки він працював на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв у напрямку обробка дерева на посаді доцента, пізніше професора. Сформована Євгеном Петровичем структура викладання забезпечувала високу ефективність навчання і підготовку висококваліфікованих спеціалістів з художньої обробки дерева.

21 лютого 1992 року указом президента України Е.П. Зайцеву було присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України». [КВ-63940, Д-28151].

Помер Є.П. Зайцев у 13.07. 2001р. в місті Миколаєві. З дня смерті митця минуло багато років, проте часточка душі Євгена Петровича продовжує жити у його роботах та серцях шанувальників.

В Миколаївському обласному краєзнавчому музеї зберігаються 82 творчі роботи Є.П. Зайцева. Це найбільша колекція

миколаївського митця.

Починаючи з 1982 року до художньої групи фондів Миколаївського краєзнавчого музею надходять перші роботи майстра, а саме - 14 панно, 1 рама під фотографію. До групи метал-дерево надходить творча робота - колиска.

Найбільше декоративних творів митця потрапляють до музею у 2013 році, після смерті дружини майстра Юлії Федорівни Вобленко. Це 53 панно, 8 антропоморфних скульптур, 3 карбування та 2 різьблені палиці.

Каталог

1. Панно «Пророк». КВ-53566, Г-2562 Дерево. Різьба. 80-ті рр. XX ст. Розмір 60x25x1.8 см.

2. Панно «Коваль свого щастя». КВ - 28658, Г-936 Дерево. Різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 62x33 см.

3. Панно «Квіткар». КВ-59536, Г-2981 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 1988р. Розмір 37x35,5 см.

4. Панно «Човникових справ майстер». КВ-28657, Г-935 Дерево. Різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 42x38 см.

5. Панно «Читаючий». КВ-28656, Г-934 Дерево. Різьблення. 1982р. XX ст. Розмір 40x25 см.

6. Панно «Олімпійське». КВ-12509, Г-2899 Дерево, метал. Різьблення. 80-ті рр. Розмір 72x22см.

7. Колиска дитяча. КВ-55501, М.Д-4275 Дерево. Різьблення. 1998см. Розмір 80x48x35см.

8. Панно «Варговий». КВ-63663, Г-3225 Дерево. Горельєф, плоско-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 52,5x35,5 см.

9. Панно «Кравець». КВ-63664, Г- 3226 Дерево. Барельєф, плоско-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 37x52 см.

10. Панно «Привіт, пташки». КВ-63665, Г-3227 Дерево. Горельєф, плоско-виїмчасте різьблення. 1987 р. XX ст. Розмір 36x36 см.

11. Панно «Пілігрим». КВ-63666, Г-3228 Дерево. Горельєф, рельєфне різьблення. 1982р. Розмір 42x29 см.

12. Панно «Ріпник». КВ-63667, Г-3229 Дерево. Горельєф, рельєфне та ажурне різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 37x53 см.

13. Панно «Трубач» з серії «Музики». КВ-63668, Г-3230 Дерево. Горельєф, поглиблене різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 41x32,5 см.

14. Панно «Муляр». КВ-63669, Г-3231 Дерево. Горельєф, скульптурне та поглиблене різьблення, інтарсія. 80-ті рр. XX ст. Розмір 20x33,5 см.

15. Панно «Маляр». КВ-63700, Г-3232 Дерево. Горельєф, прорізне та поглиблене різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 39,5x38,5 см.

16. Рама під фотографію. КВ-64457, Г-3261 Дерево. Різьба, шліфовка, поліровка 80-ті рр. XX ст. Розмір 23x23x5,5 см.

17. Палиця. КВ-63935, Г-3240 Дерево. Різьблення, метал. 80-ті рр. XX ст. Розмір довжина - 90 см.

18. Палиця. КВ-63936, Г-3241 Дерево, метал. Різьблення, чеканка. 80-ті рр. XX ст. Розмір довжина - 92 см.

19. Колекція карбувань. Виконані у 80-ті XX ст. КВ-63938/1-3, Г-3243/1-3

а). Карбування «Пан». КВ-63938/1-3, Г-3243/1 Дерево, метал. Карбування. 70-ті- поч.80-ті рр. XX ст. Розмір 41x21см.

б). Карбування «Гімн сонцю». КВ-63938/1-3, Г-3243/2 Дерево, метал. Карбування. 70-ті- поч.80-ті рр. XX ст. Розмір 31x25см.

в). Карбування «Світило». КВ-63938/1-3, Г-3243/3 Дерево, метал. Карбування. 70-ті- поч.80-ті рр. XX ст. Розмір 40x30 см.

20. Колекція панно 80-ті -90-ті рр. XXст. КВ-63934/1-53, Г-3239/1-53

53/1). Панно «Водолаз». КВ-63934/1-52, Г-3239/1 Дерево, різьблення горельєф, плоско – виїмчасте. 90-ті рр. XX ст. Розмір 42x44,5 см.

53/2). Панно «Бакенщик». КВ-63934/1-52, Г-3239/2 Дерево. Барельєф, плоско - виїмчасте, різьблення, точіння. 1987 р. Розмір 28x43 см.

53/3). Панно «Книжник». КВ-63934/1-52, Г-3239/3 Дерево. Різьблення, горельєф, тригранно-виїмчасте. 90-ті рр. XX ст. Розмір 30x40 см.

53/4). Панно «Поспішай повільно». КВ-63934/1-52, Г-3239/4 Дерево. Різьблення, горельєф. 80-ті рр. XX ст. Розмір 53,7x16 см.

53/5). Панно «Моління дощу». КВ-63934/1-52, Г-3239/5 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 34,7x36,7 см.

53/6). Панно «Мисливець». КВ-63934/1-52, Г-3239/6 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 36x36 см.

53/7). Панно «Городник». КВ-63934/1-52, Г-3239/7 Дерево. Горельєф, Тригранно-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 53x27 см.

53/8). Панно «Вихід». КВ-63934/1-52, Г-3239/8 Дерево. Горельєф, прорізне різьблення. 1988 р. Розмір 56x28 см.

53/9). Панно «Давид». КВ-63934/1-52, Г-3239/9 Дерево. Горельєф, Тригранно-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 47x28 см.

53/10). Панно «Пророк». КВ-63934/1-52, Г-3239/10 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте прорізне різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 47, 5x40, 8 см.

53/11). Панно «Бубніст» (з циклу «Музики»). КВ-63934/1-52, Г-3239/11 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 31x40см.

53/12). Панно «Гусяр» (з циклу «Музики»). КВ-63934/1-52, Г-3239/12 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 34x29 см.

53/13). Панно «Дисонанс». КВ-63934/1-52, Г-3239/13 Дерево. Горельєф. 80-ті рр. XX ст. Розмір 41,3x22,5 см.

53/14). Панно «Той, що спостерігає». КВ-63934/1-52, Г-3239/14 Дерево. Горельєф. 1977 р. Розмір 19,5x37,5 см.

53/15). Панно «Непримиренний». КВ-63934/1-52, Г-3239/15 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XXст. Розмір 31, 5x28 см.

53/16). Панно «Той, хто підіймається». КВ-63934/1-52, Г-3239/16 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 30x26 см.

53/17). Панно «Проникливий». КВ-63934/1-52, Г-3239/17 Дерево. Горельєф, контур за допомогою штампу. 1977 р. Розмір 26x21 см.

53/18). Панно «Старий зі старою». КВ-63934/1-52, Г-3239/18 Дерево. Барельєф. 80-ті рр. XX ст. Розмір 25x38 см.

53/19). Панно «Сімейка або привіт Грипичу». КВ-63934/1-52, Г-3239/19 Дерево. Горельєф, точіння. 1979 р. Розмір 33,5x43,5см.

53/20). Панно «Театр». КВ-63934/1-52, Г-3239/20 Дерево. Пласко - рельєфне різьблення . 80-ті рр. XX ст. Розмір 25x38 см.

53/21). Панно «Скляр». КВ-63934/1-52, Г-3239/21 Дерево. Горельєф, плоско-виїмчасте різьблення, стругання. 90-ті рр. XX ст. Розмір 45,5x 39 см.

53/22). Панно «Чоботар». КВ-63934/1-52, Г-3239/22 Дерево. Барельєф, плоско - рельєфне різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 42x25,5 см.

53/23). Панно «Горшечник (Молочник)». КВ-63934/1-52, Г-3239/23 Дерево. Горельєф, плоско - виїмчасте різьблення, свердління. 1988р. Розмір 39 x31см.

53/24). Панно «Дереворуб». КВ-63934/1-52, Г-3239/24 Дерево. Горельєф, плоско – виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XXст. Розмір 35x35 см.

53/25). Панно «Баклушник». КВ-63934/1-52, Г-3239/25 Дерево. Горельєф, плоско – виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 40x35 см.

53/26). Панно «Ложкар». КВ-63934/1-52, Г-3239/26 Дерево. Горельєф, плоско-виїмчасте різьблення свердління. 90-ті рр. XX ст. Розмір 30,5x22,5 см.

53/27). Панно «Дерев'яних справ Лівша». КВ-63934/1-52, Г-3239/27 Дерево. Горельєф. 90-ті рр. XX ст. Розмір 38,5x40 см.

53/28). Панно «Пігмаліон». КВ-63934/1-52, Г-3239/28 Дерево. Горельєф. 90-ті рр. XXст. Розмір 43x29,5 см.

53/29). Панно «Майстер». КВ-63934/1-52, Г-3239/29 Дерево. Горельєф, плоско-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XXст. Розмір 42x26 см.

53/30). Панно «Квіткар». КВ-63934/1-52, Г-3239/30 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 1988р. Розмір 37x35,5 см.

53/31). Панно «.В той травневий ранок» (Мій дідусь). КВ-63934/1-52, Г-3239/31 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте

різьблення. 1984 р. Розмір 47 х 46 см.

53/32). Панно «Портрет чоловіка з бородою». КВ-63934/1-52, Г-3239/32 Дерево, метал. Барельєф, пласке різьблення; карбування. 80-ті рр. XX ст. Розмір 40 х 34,5 см.

53/33). Панно «Обличчя». КВ-63934/1-52, Г-3239/33 Дерево. Горельєф, барельєф, пласке різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 36,6 х 23,5 см.

53/34). Панно «Композиція з портретом». КВ-63934/1-52, Г-3239/34 Дерево. Горельєф, барельєф, метал, інкрустація. 80-ті рр. XX ст. Розмір 44х19,5 см.

53/35). Панно «Маска». КВ-63934/1-52, Г-3239/35 Дерево. Рельєфне різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір дошки 41х16 х 13,5х41 см.

53/36). Панно «Рибалка». КВ-63934/1-52, Г-3239/36 Дерево, канат, тканина. Рельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 1974 р. Розмір 35,5х28 см.

53/37). Панно з зображенням чоловіка, що стоїть на колінах. КВ-63934/1-52, Г-3239/37 Дерево. Рельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 36 х 26 см.

52/38). Панно «Вічність». КВ-63934/1-52, Г-3239/38 Дерево, горельєф. 80-ті рр. XX ст. Розмір 40х15,5х40х16,5 см.

52/39). Панно «Спокій». КВ-63934/1-52, Г-3239/39 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 1981 р. Розмір 73х33 см.

53/40). Панно «Пісня – душа компанії». КВ-63934/1-52, Г-3239/40 Дерево, метал. Горельєф, пласке різьблення, карбування. 90-ті рр. XX ст. Розмір 54х38 см.

53/41). Панно «Дідусь з онукою». КВ-63934/1-52, Г-3239/41 Дерево. Горельєф. 90-ті рр. XX ст. Розмір 87х28, 5см.

53/42). Панно «Скорботний мотив». КВ-63934/1-52, Г-3239/42 Дерево, метал. Різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 33х55 см.

53/43). Панно «Атлант». КВ-63934/1-52, Г-3239/43 Дерево. Метал. Карбування, барельєф. 80-ті рр. XX ст. Розмір 37х80 см.

53/44). Панно «Купальниця або Композиція з моралістами». КВ-63934/1-52, Г-3239/44 Дерево. Горельєф. 90-ті рр. XX ст. Розмір 35х25 см.

53/45). Панно «Жінка з муфтою». КВ-63934/1-52, Г-3239/45 Дерево. Горельєф, свердління. 80-ті рр. XX ст. Розмір 45х27, 5 см.

53/46). Панно «Декоративний рельєф». КВ-63934/1-52, Г-3239/46 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 80-ті рр. XX ст. Розмір 78х21 см.

53/47). Панно «Русалка». КВ-63934/1-52, Г-3239/47 Дерево, метал. Карбування, горельєф. 80-ті рр. XX ст. Розмір 43х49 см.

53/48). Панно «Пісня (Композиція)». КВ-63934/1-52, Г-3239/48 Дерево, метал. Горельєф. Тригранно-виїмчасте різьблення, інкрустація. 1975 р. Розмір 44,5х36,5 см.

53/49). Панно «Жіночий портрет». КВ-63934/1-52, Г-3239/49 Дерево. Горельєф. 90-ті рр. XX ст. Розмір 31х19 см.

53/50). Панно «Городник (Адамич)». КВ-63934/1-52, Г-3239/50 Дерево. Різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 41х32,5 см.

53/51). Панно «Тимона (Приходьте у гості)». КВ-63934/1-52, Г-3239/51 Дерево. Горельєф, тригранно-виїмчасте різьблення. 90-ті рр. XX ст. Розмір 51,5х30 см.

53/52). Панно «Книгочей». КВ-63934/1-52, Г-3239/52 Дерево. Горельєф. 90-ті рр. XX ст. Розмір 50, 5 х 29,9 см.

53/53). Панно «Дед Семен и Семенов». КВ-69529, Г-3573 Дерево. Різьба. 80-ті рр. XX ст. Розмір 35х31 см.

21. Колекція антропоморфних скульптур. Виконані у 70-ті 80-

ті рр. XX ст. КВ-63937/1-8, Г-3242/1-8

8/1. КВ-63937/1, Г-3242/1.

Скульптура оголеної жінки, з гіпертрофованою головою грудьми, животом та довгими, простягнутими вздовж тулуба руками. Торс голий, талія та ноги задріпровані тканиною. Фігура прикріплена до квадратного постаменту висотою 3,5 см.

Дерево. Скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 31,5 х 9 х 8,3 см.

8/2. КВ-63937/2, Г-3242/2.

Скульптура оголеної жінки, з гіпертрофованою головою грудьми, животом та довгими, простягнутими вздовж тулуба руками. Торс голий, талія та ноги задріпровані тканиною. Фігура прикріплена до квадратного постаменту висотою 3,5 см.

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 27,5 х 7,5х7,5 см.

8/3. КВ-63937/3, Г-3242/3.

Скульптура чоловіка, що стоїть у повний зріст, ноги трохи зігнуті, гіпертрофована голова повернута праворуч, руки довгі, простягнуті вздовж тулуба, ліва рука з розпрямленою долонню, попереду, права за спиною. Талія задріпрована тканиною.

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 33 х 8 х 4,5 см.

8/4. КВ-63937/4, Г-3242/4.

Скульптура чоловіка з бородою, що стоїть на колінах. Голова гіпертрофована, з налобною пов'язкою. Великі долоні лежать на колінах. Борода, налобна пов'язка, рукава сорочки прикрашені металевими заклепками.

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 18, 5 х 6 х 8 см.

8/5. КВ-63937/5, Г-3242/5.

Скульптура голови чоловіка з довгим волоссям; чубчик підстрижений рівно; очі прижмурені, ніс рівний, вилиці витягнуті, підбородок рівний, з «ямочкою».

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 16 х 9 х 8 см.

8/6. КВ-63937/6, Г-3242/6.

Скульптура «Пігмаліон». Зображена жінка у русі: голова повернута ліворуч, ліва нога зігнута у коліні. Права частина являє собою стовбур дерева з частково вирізаними обрисами голови, руки, ноги. Фігура прикріплена до прямокутного постаменту висотою 2,7 см.

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 32, 3 х 10х9,2 см.

8/7. КВ-63937/7, Г-3242/7.

Скульптура жінки у повний зріст, у довгому платті. Жінка виконана у русі: ліва рука трохи піднята, ліва нога виставлена вперед. Риси обличчя ледь нанесені. Робота не завершена.

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 33 х 5,5 х 9,5 см.

8/8. КВ-63937/8, Г-3242/8.

Скульптура «Той, що естетствує». Зображений чоловік у русі: голова повернута праворуч, права рука зігнута у лікті, долонь лежить на плечі. Ліва рука довга, спирається у постамент. Фігура поясна, розташована на постаменті висотою 1,7 см. з світло-сірого мармуру.

Дерево, скульптурне різьблення. 70-ті рр. XX ст. Розмір 35 х 8,5 х 12,2 см.

Зайцева О.М.

(*м. Миколаїв*)

КОЛЕКЦІЯ ЛЯЛЬОК – МОТАНОК З ФОНДІВ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Музейні колекції є національним багатством, культурною спадщиною України. Їх вивчення дає можливість не лише поринути у геніальні творіння минулих поколінь, а також використати кращі традиції у практиці сьогодення. Кожна така колекція унікальна, неповторна, вона є тим першоджерелом, на

яке безпосередньо опирається дослідник.

Народна творчість Миколаївщини – невід'ємна частина матеріально-духовної культури півдня нашої країни. Багатюща творчість українського народу відбилася в багатьох видах декоративно-прикладного мистецтва, створених і удосконалених

за багато століть, які тісно пов'язані з побутом [1]. Одним із виявів народної творчості є яскраве, сповнене самобутності мистецтво, на основі якого сформувалися традиційні миколаївські художні ремесла та промисли. Найбільш відомі з них: ткацтво, вишивка, плетіння з рогозу та соломи. Саме ці види мистецтва використовують майстрині при виготовленні унікальних українських ляльок-мотанок. Про них ми знаємо з праць та наукових досліджень археології й етнографії ще від часів трипільської культури, коли знаходили глиняні вироби [16].

Українські ляльки з тканини - старовинний вид рукоділля, який нещодавно був на межі зникнення. Але традиції їх виготовлення частково збереглися до нашого часу та завдяки праці науковців набули широкого розповсюдження [3]. Сьогодні текстильна лялька популярна практично скрізь. Попри глибину, багатотисячолітню історію, відроджуватися це мистецтво почало не так давно. Якщо донедавна світ задовольняли фабричні тиражовані ляльки, то зараз неабияку зацікавленість викликають ляльки оригінальні, створені за технологією hand made. Пошиття ляльки – це цікавий процес, в який вдихнули нове життя майстрині Миколаївської області. Ці твори виходять неповторними, притаманними нашому південноукраїнському мистецтву. Літератури по українській ляльці – мотанці дуже багато. Але наукові дослідження по народній ляльці саме в Миколаївській області не проводилися.

Миколаївський краєзнавчий музей у своїх фондах має колекцію текстильних ляльок в кількості 40 експонатів. Майстрині використовували різні техніки виготовлення основ своїх ляльок, оздоблювали їх одяг різноманітною вишивкою.

Однією з визнаних майстринь є Димова Валентина Борисівна, яка народилася на Одещині, а з 1979 р. мешкає у нашому місті. Вишивати почала ще в дитинстві, опановуючи секрети майстерності від матері, Ганни Феодосіївни. Полюбить вишивати «хрестом», «рахунковою гладдю», прикрашає рушники та сорочки «вирізуванням», «виколуванням». Усі елементи одягу її мотанок є символічними: спідниця уособлює землю; сорочка — три часи: минулий, теперішній і майбутній; головний убір — очіпок, стрічка чи хустка — зв'язок із небом. Роботи майстрині не залишилися непоміченими, у 1986 р. вона стала членом творчого об'єднання «Прибужжя», а у 2009 році Валентині Борисівні було присвоєно почесне звання Заслуженого майстра народної творчості України. Довгий час мисткиня викладала у Миколаївській філії Київського Національного університету культури та мистецтва та школі мистецтва та прикладних ремесел «Академія дитячої творчості». З 1997 до сьогодні – голова т/о «Прибужжя», очолює секцію вишивки. У фондах музею зберігаються 2 роботи Валентини Борисівни: ляльки «Полісся» та «Таврія» [6].

У Миколаївському краєзнавчому музеї проходила персональна виставка Костюк Ольги Василівни, учасниці III виставкового циклу «Нові імена Миколаївщини» (1960 року народження, село Киселівка, Білозерського р-ну, Херсонської області). Закінчила Київський державний інститут культури імені Олександра Корнійчука. Працювала в Березанському районному Будинку творчості школярів методистом, а також керівником гуртка декоративно-ужиткового мистецтва. Саме з того часу вона захопилася сучасною народною лялькою. Членом об'єднання стала у 2013 році. Її роботи - це своєрідний оберіг Всеукраїнських акцій, виставок, обласних оглядів. Жінка глибоко переконана, що саме старовинні образи мотанок доносять до сучасників глибоку мудрість поколінь. Кожен образ нової ляльки народжується в уяві й довго виношується, як справжня дитина [3]. У фондах музею зберігається її дарунок – «Музейна Берегиня» [13].

А найпершими в колекції нашого музею були плетені та шиті ляльки майстрині народної іграшки Агекян Олени Олексіївни (1922 року народження, місто Вознесенськ). У 1987 році вона вступила до т/о «Прибужжя». Має багато грамот, дипломів, подяк. З тканини та ниток майстриня створювала чудові, неповторні образи української іграшки, по-справжньому домашні, затишні, теплі і рідні [2]. Іграшки О.Агекян - це своєрідна презентація неньки України, з її самобутним народним строєм та звичаями. Майстриня передала лялькам свій настрій, думки та енергію. Улюблені герої: козак, козачка, танцюристи,

молодиці [7]. Робила їх дуже ретельно: одягала в українське народне вбрання, плела вінок на голову, робила з соломи капелюхи (брили). З 1990 року Олена Олексіївна - член Співки майстрів.

У фондах музею є роботи Скларової Олександри Ігорівни (1951 року народження, місто Очаків Миколаївської області). Чудова самобутня майстриня. Вона закінчила Миколаївський суднобудівний технікум. У 1995 році навчалася вишивці у Школі народної майстерності (викладач Гончарова). Брала участь у фестивалі «На крилах надії» в м. Києві, стала його лауреатом. Музею має декілька її ляльок: «Парубок», «Лялька з глечиком», «Берегиня хлібного поля», «Господиня осені», «Весняна» [8]. Вона володіє різними техніками виготовлення ляльок: ляльки-катанки, ляльки-мотанки, шиті ляльки. Вбрання своїх чудових творінь майстриня оздоблює різноманітними вишивками з монохромними геометричними орнаментами в техніках набирування, лиштви. Використовує рослинні візерунки в техніці лічильної гладі, вирізування, виколування. Ці ажурні вишивки надають лялькам самобутнього колориту.

З 2005 року кандидатом у члени Співки майстрів є Васильєва Марина Василівна, (1960 року народження, місто Миколаїв). Закінчила Одеський інженернобудівельний інститут. Навчалася на курсах художників-оформлювачів. Її ляльки – це своєрідна подорож у наше минуле. Створюючи образи своїх героїв, майстриня зуміла відтворити цілий світ іграшок з тканини, які могли зачарувати з першого погляду простотою, витонченістю, зворушливістю. Вона не тільки передає їх характер, але й відображає народний костюм та знаряддя праці з увагою до навіть дрібних деталей. Для їх пошиття застосовуються виключно натуральні тканини. Яскраво, різноманітно прикрашає рукава святкових сорочок, в які вдягнені її ляльки, в техніках низь, настил, хрестик, мережка. Це і «Козак Тарас», і «Україночка», і «Молодиця», і «Дівчина з кошиком», «Чоловік з поросям». У колекції нашого музею зберігається 10 її витворів [9].

У 2015 році у музеї проходила виставка «Жіночі обереги – традиції та сучасність». Її учасницею стала Черкесова Інна Григорівна – професор кафедри дизайну Миколаївської філії Київського університету культури та мистецтва, заслужений діяч мистецтва України, член Співки дизайнерів України, автор концепції створення стилю Півдня України у декоративно-прикладному мистецтві. Народилася 18 січня 1952 р. у м. Миколаєві. Все, до чого торкається ця дивовижна жінка, розквітає в її руках, наповнюється життям і радістю буття. Як жартує Інна Григорівна: «Ставши пенсіонеркою, я почала «грати» в ляльки, бо вони як обереги, більш ніж з двоохотрічною історією, що здійснюючи діють на психіку і сприяють здоровому розвитку людини» [19]. Серед них: великодіні ляльки, травнички, колекції «Волинський серпанок», «Дівчата - степовички», «Деметра і Кора. Елевсинські містерії». Є у Інни Григорівни композиції з мотанок «Мазальниці-чарівниці». Вони присвячені пам'яті журналістки та митця Євгенії Петрівни Бондаренко (1928-2014), сюжетні картини якої стали новим явищем в народному малярстві. Інна Григорівна та Євгенія Петрівна товаришували, багато спілкувалися, обмінювалися творчими задумами. Бондаренко Є.П. розповідала про таврійський розпис, що бачила на Херсонщині, про обереги на вишиванках, що носять на Кінбурні. Під впливом від почутого у Інни Черкесової народилися дивовижні образи мазальниць – гордих, самодостатніх степовичок, які вміли все: мазати хату, виховувати дітей, орати лани, вибирати рибальські сітки, поратися по господарству. Як і більшість творів художниці, ляльки мазальниці - це уособлення жителів Північного Причорномор'я, невеличка частинка історії та культури краю. Ці чарівниці покривали глиняні хати вапном кольору «сивий туман». І хати виглядали порцеляновими. Потім на цей «фарфор» вони наносили візерунки і, незважаючи на «туманну пелену», здалеку впадали в очі яскраво барвисті квіти і вічнозелені дерева, рум'яні яблука і соковиті груші, золотисті колоски пшениці і ширяючі ластівки, краплі дощу і морські хвилі ... Хати - твори мистецтва - ще не так давно можна було побачити в причорноморських селах. Тепер, на жаль, їх немає. Майстриня використовувала різні відтінки білого, блакитного та синього кольорів, коли шила вбрання своїм лялькам. Одна з цих

Кушніренко Інна Володимирівна і ще одна майстриня, живописець (1936 року народження). Закінчила Одеське художнє училище імені М.Б. Грекова. Протягом багатьох років під головною новорічною ялинкою міста миколаївців зустрічали Дід Мороз, Снігуронька та казкові веселі персонажі – ляльки, що були зроблені руками Інни Володимирівни. У нашому музеї 16 грудня 2015 року була відкрита виставка. До експозиції увійшли кілька колекцій мотанок, створених мисткинею: «Прадавні Берегині», «Степовички», «Річне коло: Коляда, Пасха, Трійця, Покрова», «Берегині Миколаївщини», «Вдови». У кожну ляльку-мотанку художниця вкладає свої уявлення про безмежну цінність життя, про потребу зберігати людяність, добро та любов серед людей та прищеплювати ці якості онукам та правнукам. Її роботи відзначаються багатоманітною кольоровою гамою із застосуванням бісеру, стекларусу. Майстриня використовує рослинні мотиви, вишиті гладдю, а також геометричні орнаменти, вишиті хрестом [14].

Панкова Анна Сергіївна (1986 року народження) - одна із молодих майстринь нашого краю. Закінчила Миколаївський аграрний інститут, у 2016 році - Миколаївський коледж культури та мистецтва. Працює на заводі «Зоря-Машпроект». Із простих тканин вона виготовляє чудові ляльки, оздоблює їх одяг традиційною вишивкою. Авторка подарувала музею дві роботи: «Різдвяна коза», «Лялька в очіпку» [15].

У Миколаївському обласному краєзнавчому музеї однією з форм роботи є проведення майстер-класів з виготовлення

текстильної ляльки-мотанки. Колекція, що зібрана в нашому музеї, допомагає наочно показати різні види цих виробів, розповісти про народні традиції, передати південноукраїнські образи.

Список використаних джерел і літератури

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — Мюнхен, 1958;
2. Дивосвіт миколаївських майстрів - Миколаїв, 2007. – 13с
3. Каталог робіт виставкового циклу художніх виробів майстрів т'ю «Прибужжя» «Нові імена Миколаївщини» (2, С. 73)
4. Каталог до 40-річчя т'ю «Прибужжя» «Нові імена Миколаївщини» третьої виставковий цикл 2015-2016 рр
5. МОКМ, Т- 4613
6. МОКМ, Т-4398, Т- 4399
7. МОКМ, Т-1514, Т-1515, Т-2274, Т- 2275
8. МОКМ, Т-4119, Т-4080, Т-4079, Т-4225, Т-4224, Т-4223
9. МОКМ, Т-4082, Т-4081, Т-4066, Т-4065, Т-4775/ 1-6
13. Архів відділу пересувних та стаціонарних виставок (МОКМ)
14. Архів відділу пересувних та стаціонарних виставок (МОКМ)
15. Архів відділу пересувних та стаціонарних виставок (МОКМ)
16. Найден О.С. Українська народна лялька. – Київ: ВД «Стилос», 2007, – 240 с.
17. Напиткина Г.Т. Українська лялька - оберег. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007;
18. Шевченко Е., Корнієнко В. Українська народна іграшка.- Київ: Народні джерела, 2011.
19. Путь «указал» Леонардо да Винчи/ «Южная правда», № 61(23533)

Романенко С.В.

(м. Миколаїв)

ОСОБЛИВОСТІ ВИШИВКИ МИКОЛАЇВЩИНИ - АНАЛІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Споконвіку ткацтво та вишивка були улюбленими заняттями українських жінок, тому вивчення цих ремесел приваблювало науковців у першу чергу. Але не всі регіони країни були вивчені однаково. Південні області України, строкаті на традиції, без чітких регіональних меж, майже не досліджувалися. Лише роботи мистецтвознавця, засновника та голови творчого об'єднання «Прибужжя» та МО НСМНМУ В.В. Малини [3], викладача Херсонського державного університету О. Голікової [1] та низькі миколаївських краєзнавців, частково компенсують цю прогалину. Як правило, вони розглядають вишивку в якомусь одному аспекті: сюжет рушників, техніки вишивки тощо. В даній статті зроблена спроба на основі фондової колекції групи «Тканина», Миколаївського обласного краєзнавчого музею, розглянути загальний розвиток вишивки на Миколаївщині.

Найдавніші зразки вишивки в Україні датуються I сторіччям н.е. Вони були знайдені саме на Миколаївщині біля с. Ковалівка Миколаївського р-ну, під час дослідження кургану Соколова Могила [2]. У 1974 р. тут проводила розкопки Південно-Бузька експедиція Інституту археології АН УРСР, під керівництвом Г.Т. Ковпаненко. У похованні знатної сарматської жінки (ймовірно жриці) знайшли залишки одягу, пошитого з шовкової тканини та оздобленого гаптуванням¹. Вишивка в техніці «у прикріп»², розташовувалася в нижній частині сукні смугами та складалася з пальмет, ромбів з гачками, спіралей, кіл, хвилюподібних смуг та вишитих тороків.

Високоякісні нитки для гаптування виготовлялися за особливою технологією, втраченою з часом: шовкова нитка обпрядалася вузькою стрічкою чистого золота, причому її накручували так щільно, що створювалося враження суцільно-золотої. Характерно, що кожна деталь візерунку була обшита золотопряденою ниткою, що робило непомітним повороти ниток при заповненні всієї площини орнаменту. Ці особливості відрізняють вишивку з Соколової Могили від більш пізніх гаптованих виробів та свідчать про високу професійність, хист та художній смак давніх майстрів.

¹ Гаптування — шитво та вишивка золотими або срібними нитками.

² Техніка «у прикріп» полягала в тому, що нитку наклали на лицеву поверхню тканини і прикріпляли зверху шовковими нитками.

Про розвиток вишивки у XIX ст. на теренах сучасної Миколаївщини можна говорити на основі музейних колекцій. Вишитий одяг, інтер'єрні тканини побутовали не тільки в сільських хатах, але й в колоністських та міських будинках. Підполковник Генерального штабу Шмідт, досліджуючи у середині XIX ст. життя мешканців Херсонської губернії, відмічав велику кількість вишивок в оселях українців, болгар, греків [4].

Специфіка заселення регіону, історичні та соціальні фактори зумовили відсутність єдиних, чітко виражених ознак, характерних тільки для вишивки Миколаївщини. Так, вихідці з Полтавщини, продовжували певний час вишивати «білим по білому» в техніках «лиштва», «вирізування», «солов'їні вічка», вихідцям з Київщини були до вподоби червоно-чорні кольори вишивки «гладдю», «хрестиком», «набіруванням», а переселенці сер. XX ст. з західних областей України використовували поліхромну палітру для оздоблення виробів «низинкою», «настилуванням», «обміткою». Вишивка в поселеннях колоністів також наслідувала традиціям тих регіонів, з яких вони переселилися: болгарі Тернівки вишивали червоно-чорними нитками технікою «подвійний хрест» (т.з. «болгарський хрест»), німці – полюбляли кольорові мережки, якими оздоблювали рушники, серветки, одяг.

Великий вплив на розвиток вишивки здійснювали Причорноморські міста, куди селяни приїжджали для торгівлі. Тут можна було подивитися на модний одяг, виставлений у вітринах магазинів, придбати фабричне полотно для святкових сорочок та мило фірми «Брокер і Ко» з додатком - друкованими схемами вишивки. Тому з II пол. XIX ст. вишивка все частіше виконувалася не на домотканому конопляному полотні, а на фабричному бавовняному, а традиційні техніки почали активно замінюватись модним «хрестиком».

Незважаючи на вищесказане, у вишивці Миколаївщини можна виділити ряд характерних ознак. По-перше, це перевага рослинного орнаменту над геометричним. Рослинний орнамент включає в себе квіти (троянди, шипшини, маки, лілеї, чорнобривці, барвінок, гвоздики, волошки тощо), листя дерев та кущів (дуба, винограду, хмелю), ягоди та плоди (каліни, полуниці, ви-

нограду, вишні, сливи) з акцентом на великі композиційні мотиви у вигляді вазону, віночка або дерева життя. По-друге, особливо у вишивці рушників, часто використовуються зооморфні та інсектоморфні мотиви. Серед зооморфних - найбільш розповсюджено є зображення коня (в сюжетних рушниках пес, кіт, корова, олень) та різні види птахів: голуб, ластівка, пава, лебідь, півник, качка, зозуля тощо. До розповсюджених інсектоморфних мотивів відносяться зображення метелика, мухи, хруща. На рушниках початку ХХ ст. зустрічаються гербові тварини: двоголовий орел з гербу Російської імперії та лев з гербу Болгарії, є також міфічні істоти – дракони та грифони.

Увагу привертають епіграфічні⁴ та сюжетні рушники. І хоча їх вишивали за готовими схемами, але в кожен народні майстрині додавали свої оригінальні елементи. Вишиті слова, цифри, монограми на рушниках сприймаються як шрифтовий орнамент, а тексти – як елементи композиції. Тексти часто мали повчальний характер: «Злой не верит, что на свете добрые есть», «Родители берегут дочь до венца, а муж жену – до конца», «Хлеб-соль ешь, а правду режь», «Не красна моя работа, угодить была охота», «При солнце тепло, а при матери добро» тощо.

Ще однією особливістю вишитих миколаївських виробів є наявність великої площі мережки. Це стосується як оздоблення подолу жіночих сорочок, так і рушників, серветок, скатертин. З часом, в інтер'єрній тканині, складна за технікою виконання мережка, замінюється плетеним мереживом.

Вишивка Миколаївщини переважно червоно-чорного кольору, але зустрічаються така, що виконана з додаванням жовтого, синього, зеленого кольорів. Найбільш розповсюджені техніки: хрест простий, різні види гладі, штапівка, розсипний хрест, тамбурний шов тощо.

У 30-60-х роках ХХ ст. трохи змінюється асортимент вишитих виробів. Все рідше вишивають одяг, але збільшується кількість інтер'єрних тканин: серветок, доріжок, фіранок на вікна та двері, накидок, наволоку на подушки, підзорів, простирал, картин, килимів. Розповсюдженою технікою того часу стає техніка «рішельє», яка часто виконується на швейній машинці; масово з'являються нові для народної вишивки інструменти, наприклад, пробивна голка для виготовлення ворсової поверхні килимів.

Створення у 1976 р. Миколаївського творчого об'єднання самодіяльних художників та майстрів народного декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя» сприяло збереженню та розвитку народної декоративної культури в краї. Його членами були відомі вишивальники того часу К.М.Натанас та О.О.Буга.

Костянтин Михайлович Натанас (1923-1989) народився у м. Вільнюс Литовської РСР, з початком Другої світової війни з родиною емігрував в Україну. У складі 16-ої Литовської стрілецької дивізії він воював на Орловсько-Курському напрямі, де був тяжко поранений. Дев'ять місяців лікування у госпіталі не пройшли даремно, Костянтин Михайлович вирішив стати лікарем хірургом. По закінченні Харківського медичного інституту близько 20 років працював у Києві, а у 1960-х роках оселився в Миколаєві, де до 1975 року працював хірургом 2-ої міської лікарні.

Вишивка була захопленням та професійною необхідністю К.М.Натанаса. Щоб зберегти чутливість пальців він, повертаю-

³ Інсектоморфні мотиви - зображення комах.

⁴ Епіграфічні рушники – рушники з написами.

чись до дому зі складних операцій, кожного дня вишивав хоча б декілька рядків. Майстер часто виїжджав в експедиції, з яких привозив листи міліметрового паперу з нанесеними на них візерунками. Завдяки його старанням в області була зафіксована та збережена техніка вишивки «розсипний хрест».

В Миколаївському обласному краєзнавчому музеї зберігається 41 робота Костянтина Михайловича. Це рушники, сорочки, краватки, картини, вишиті в техніці «хрест» червоно-чорними нитками. В його роботах вміло поєднані тематична спрямованість виробу, присвяченого історичним подіям, з мотивами української народної вишивки.

Вишиті роботи Олени Олександрівни Буги (1928-2012) відрізняються від вишивок К. Натанаса селянською простотою та мудрістю. І це не випадково. Майстриня народилася у с.Константиновка Жовтневого району Миколаївської області, з дитинства ввібрала колорит рідної землі, а потім за допомогою нитки виплеснула його на полотні. Олена Олександрівна почала вишивати з 13 років, перейнявши від мами ази жіночого ремесла. Вона працювала на різних заводах м.Миколаєва: «Дормашині», суднобудівному заводі ім. А.Марті, трансформаторному, але вишивати не припиняла ні на мить. Брала активну участь у виставках, днях ремесел, з радістю передавала свій досвід молоді.

Серед робіт майстрині - вишиті сорочки, рушники, скатертини, серветки, штори, килими, картини, портрети Т.Г.Шевченка, Б.Хмельницького, виконані у різноманітних техніках. Творчість Тараса Шевченка підкорила О.О.Бугу ще у дитинстві. Її роботи, присвячені Кобзареві, зберігаються в Національному музеї Тараса Шевченка, Шевченківському Національному заповіднику у Каневі, Миколаївському обласному краєзнавчому музеї тощо.

Серед членів Миколаївського осередку Національної спілки майстрів також чи мало вишивальниць. Серед них Гончарова Р.М., Думанська Т.М., Клок В.А., Склярівна О.І., Семененко-Руських Ж.С., Панкова А.С., Паплаускене А.Г., Синякова В.М. та інші. Вони вивчають вишивку Миколаївщини, створюють на її основі власні композиції, продовжують традиції майстрів минулого.

Список використаних джерел і літератури

- Голикова О. Функціональність та часові видозміни Південно-українських рушників. // У гончарівській читання. Феномен українського народного мистецтва: форми і зміст. - К., 1998. – С.7; Голикова О. Семантика і символіка вишитих орнаментів півдня України //режим доступу:http://vishivochka.at.ua/news/semantika_i_simvolika_vishitikh_ornamentiv_pivdnja_ukrajini/2009-12-01-9
- Г.Т.Ковпаненко. Сарматское погребение в Соколовой Могиле (предварительная публикация). В кн.: Скифия и Кавказ. Киев, 1980, с.168-183
- Малина В. Традиційне народне мистецтво Миколаївщини. // НТЕ. - 1978. - № 1. – С.94-95; Малина В. Рушники Миколаївщини // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 3. – С. 78– 82; Малина В. Сюжетні рушники України // Декоративное искусство СССР. – 1985. – № 2. – С. 22– 23; Малина В. Народное искусство болгар Южной Украины: На материалах Одесской и Николаевской областей // Единение народов - единение культур: Украинско-болгарские культурные связи: история и современность. – К., 1987. – 126-139; Малина В. Таланты Прибужья, Одесса, 1988. - 145 с.
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба Херсонская губерния. Составил генерального штаба полковник А. Шмидт. – Часть I. – СПб, 1863

Записочна Л.О.

(м. Миколаїв)

ТВОРЧА СПАДЩИНА РОДИНИ БАЗИЛЕВСЬКИХ-БАРТАШЕВИЧІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Миколаївський обласний художній музей ім. В.В.Верещагіна багато уваги приділяє збереженню і популяризації творів декоративно-прикладного мистецтва. В музейній колекції багато творів родини миколаївських художників Базилевських-Барташевичів. Ці роботи належать до різних напрямків

народного мистецтва – декоративні розписи, абстрактний та більш реалістичний живопис, ручне ткацтво, витинанка. Але експонати, які знаходяться в запасниках, відвідувачі не можуть побачити у будь-який час, хоча вони досить часто експонуються у музеї на різних виставках.

З досвіду спілкування з відвідувачами на вернісажах можна відзначити, що значна частина сучасної молоді має слабкі уявлення про особливості народного мистецтва, технології виготовлення та оздоблення виробів. Особливо це стосується переробки ткацтва та витинанки. Діти часто взагалі не знають, як робиться тканина та нитки. Навіть багато людей старшого віку кажуть, що виткані візерунки – це вишивка гладдю. Поняття про витинанку нерідко обмежуються лише новорічними сніжинками. На виставках витинанки експонуються під склом, і з першого погляду, особливо здалека, відвідувачі вважають, що зображення намальовано, а не вирізано з паперу. В шкільних підручниках образотворчого мистецтва розповідається про різновиди витинанок, але ілюстрації настільки дрібні і неякісні, що їх дуже важко роздивитися. На жаль, до уроків естетичного циклу, продовжують ставитись як до другорядних та не важливих. Інколи їх проводять не фахівці, а вчителі інших предметів, які просто не мають відповідних знань та вмінь в цій галузі. Співробітники Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна намагаються виправити ці недоліки.

Стислу інформацію про майстрів народної творчості Тетяну та Олександра Базилевських-Барташевич можна знайти в Інтернеті та довідкових виданнях [1-4].

В каталогах обласних виставок народного мистецтва постійно зустрічається це прізвище.

У миколаївських періодичних виданнях регулярно публікуються статті про їх персональні та спільні з іншими авторами виставки. Є статті і в загальноукраїнській пресі.

Але в таких публікаціях журналісти більше розповідають про життєві шляхи художників, дають загальну характеристику творчості та трохи докладніше розглядають окремі роботи, звертаючи увагу більше на їхню загальну образну побудову та художню виразність. Журналісти не мають змоги детально пояснювати технологію виготовлення та особливості прийомів в кожному творі.

Серед сучасних публікацій переважають розповіді про Тетяну Базилевську-Барташевич, а про Олександра згадують дуже рідко, зрозуміло, відповідно до участі у виставках.

Метою даного дослідження є розглянути практичний досвід працівників Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна з поширення серед населення знань про народне декоративно-прикладне мистецтво на прикладі творів родини миколаївських художників Базилевських-Барташевичів, порівняти стилістику та прийоми роботи у творчості двох майстрів, дослідити взаємозв'язок авторського та загальнонародного у декоративно-ужитковому мистецтві, розглянути, як давнє традиційне народне мистецтво розвивається у сучасних умовах, показати роботу з впровадження практичних занять в практиці музею.

Тетяна Анатоліївна Базилевська-Барташевич (Миронова) наполегливо відроджує традиції такого стародавнього виду мистецтва, і водночас народного промислу, як ручне художнє ткацтво. А вже в XIX столітті як тільки дівчатка підростали і могли дотягнути до підніжок верстата, вони починали готувати собі посаг. Треба було наткати стільки тканини, щоб вистачило пошити одяг чоловікові і дітям. Це дуже кропітка і складна робота, яка вимагає і спеціального обладнання (ткацький верстат), яке може займати пів кімнати, і особливих рис характеру: терпіння, наполегливості, уважності, охайності. Особливо, коли майстриня робить не просто полотно, а вплітає в нього кольорові нитки, щоб створити візерунок. Треба самій продумати малюнок і постійно рахувати ниточки. Витрачається дуже багато часу. Тетяна працює кожен день по декілька годин. Маленькі панно вона може зробити за місяць, а на велику і складну річ може піти і півроку, не рахуючи процес створення образу, підрахунок кількості ниток на кожний елемент візерунку. Для створення вузького рушника на основу треба натягнути близько 400 ниток. Тому тільки підготовка верстата вимагає декілька днів.

Ось чому зараз досить багато вишивальниць, але дуже мало ткаль. Люди захоплюються цим мистецтвом, але мало кому вдається так досконалим, як Тетяна, засвоїти всі тонкощі технології. Т.А. Базилевська-Барташевич працює з тонесенькими ниточками. Часто починаючи з панно і рушників май-

стрині переходять на створення гобеленів з більш товстих вовняних ниток, або обмежуються ткацтвом поясів за готовими схемами.

Тетяна Анатоліївна народилась у 1959 р. у м. Владикавказ, але з раннього дитинства разом з батьками живе в Миколаєві. Ще у школі любила малювати в зошиті різні орнаменти. Займалася у дитячій художній студії. У 1979 р. з відзнакою закінчила професійно-технічне училище в м. Кролівці Сумської області за фахом художньо-декоративне ткацтво. Чимало часу віддала викладацькій діяльності. Приймала участь у створенні кафедри декоративно-прикладного мистецтва Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв. У 1992 році отримала звання «Заслужений майстер народної творчості України». У 2010 році стала лауреатом обласної премії імені Миколи Аркаса. Є членом обласного творчого об'єднання художників-аматорів та майстрів декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя» та Миколаївського осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Активно приймає участь у виставках народної творчості, проводить майстер-класи.

На одному з вернісажів молода ткаля Тетяна Миронова познайомилася з таким же молодим майстром декоративного розпису Сашком Базилевським-Барташевичем. Вони закохалися, одружилися. З того часу почався їхній активний взаємовплив у творчості. Тетяна почала займатися розписом, а її чоловік захопився ткацтвом.

Олександр Володимирович Базилевський-Барташевич народився в 1956 році в Миколаєві. Прожив яскраве, але, на жаль, коротке життя – лише 37 років відвела йому доля. Він не мав художньої освіти, втім дуже любив малювати. У 1980 році вступив до обласного народного творчого об'єднання художників-аматорів та майстрів декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя», де пізніше і познайомився з Тетяною. І вже в 1981 році був відзначений званням «Майстер народної творчості». Був учасником багатьох виставок.

За допомогою дружини Олександр теж навчився ткати, самостійно зробив ще один ткацький верстат, щоб працювати окремо, а не ділити його з дружиною.

Цей епізод з біографії майстра, доречно нагадує про те, що раніше не лише кожна селянська жінка вміла ткати хоча б просту тканину, а й чоловіки. Вони самі і придумували конструкцію, робили верстати для своїх жінок. Жінки самостійно вирощували льон та інші рослини для пряжі, стригли вовну з домашньої худоби, прядли нитки. Таким чином, тоді люди могли нічого не купувати, більшість потрібних речей вони могли зробити самі. Зараз в більшості ці навички втрачені. І дуже добре, що тепер зростає інтерес до ручної праці і чимало людей навчаються старовинним ремеслам, відновлюють давні традиції.

Співробітники Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна теж докладають зусиль до цього процесу відродження. Заклад не тільки зберігає твори народного мистецтва, а й регулярно проводить виставки спільно з Миколаївським обласним народним творчим об'єднанням художників-аматорів та майстрів декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя». А для самодіяльних і професійних майстрів дуже важливо мати представити свою творчість людям, побачити роботи своїх колег.

У Миколаївському обласному художньому музеї ім. В.В. Верещагіна неодноразово проходили персональні виставки Олександра і Тетяни Базилевських-Барташевичів.

На персональній виставці «Вічна доля тканих рушників», що відбулася у Миколаївському обласному художньому музеї ім. В.В. Верещагіна в 2014 році Тетяна Базилевська-Барташевич була нагороджена почесним нагрудним знаком до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка за збереження та розвиток національної культури України.

Ще навчаючись у училищі, Тетяна присвятила свою дипломну роботу –рушник «Пам'яті Т.Г. Шевченка» відомому поету. І це не випадково. Адже за родинними спогадами по материнській лінії вона є далеким нащадком роду Тараса Шевченка. Його життя і творчість постійно надихають майстриню не тільки на ткані витвори, а й на декоративні розписи.

І Олександр, і Тетяна часто називають свої твори рядками

з віршів та народних пісень. Вони і самі складають дуже красиві вірші. Цікаво навіть просто читати списки робіт як рядки з різних поетичних творів. Сама майстриня розповідала, що у неї задум роботи часто починається зі складання вірша-назви.

Тетяна почала багато уваги приділяти живопису після заміжжя, під впливом свого чоловіка, майстра декоративного розпису. Особливо активно вона малювала, коли в неї народилася донечка Леда, і майстриня не мала змоги займатися ткацтвом, а творча енергія вимагала виходу. Вона знову звертається до малювання вже у 2013 році. До виставки «Вічна доля тканих рушників» Тетяна Базилевська-Барташевич почала готуватися заздалегідь, створюючи великі декоративні розписи гуашшю та аквареллю. Два розписи «Пошлюблена дівчина-кріпачка» і «Дівчина вороже» майстриня подарувала музею. Вони експонуються під час розповіді про романтичні традиції українців.

Цікаво, що в тканих виробх Тетяни і Олександра багато спільного, часто вони ткали рушники та панно разом, або за ескізами один одного. А от розписи сильно відрізняються за авторським стилем. Олександр часто використовував прийоми петриківського розпису: у способах нанесення фарб, в зображенні квіток та листя, в загальній композиції, в розташуванні окремих елементів. Ці ж особливості проявлялися в ньому у витинанках. Такі роботи яскраві за кольоровою гамою. Майстер малював гуашшю, темперою, олійними фарбами, захоплювався живописом на склі. Серед живописних творів Олександра часто зустрічаються квіткові або абстрактні композиції.

Живопис Тетяни більш стриманий за кольором, але їй дуже подобаються золота та срібляста фарба, вона часто використовує локальні кольори та плоскісне зображення. Майстриня малює гуашевими та акварельними фарбами. Серед розписів Тетяни переважають сюжетні зображення.

Обидва художники часто використовували спрощення та узагальнення форм та елементів.

Серед музейних творів є роботи представниці молодшого покоління цієї родини – донечки з красивим і незвичним ім'ям Леда. Татусь назвав дівчинку на згадку про одноіменний твір Сальвадора Далі. Леда зростала в атмосфері уважного ставлення до народних звичаїв та традицій. Її батьки не тільки використовували у своїй творчості стародавню українську народну символіку, а й намагались дізнатися сакральне значення кожного елементу традиційних національних візерунків.

Спостерігаючи за роботою батьків, дівчинка почала і сама малювати з трьох років.

А в 1998 році дев'ятирічна Леда Базилевська-Барташевич стала призеркою IV виставки-конкурсу біенале дитячої творчості, присвяченої пам'яті В.В. Верещагіна «Світ навколо тебе», в номінації «За збереження національної традиції» за роботу «Планета Земля». Цю роботу співробітники Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна завжди демонструють у заходах, присвячених Великоднім святкам. На малюнку дівчинка показала Землю у вигляді розмальованого великоднього яєчка. На прикладі цієї картини добре роз'ясню-

вати значення традиційної української писанкарської символіки, яку використала маленька художниця. Квадрати або ромби в народних візерунках позначають поле і часто зустрічаються не тільки на писанках, а і на рушниках. Різнобарвні крапочки на них – це посіяні зернятка, що мають прорости. На писанках паростки зображували у вигляді баранячих рижків або закрученої спіралі, яка символізує розвиток. Знак сигми нагадує латинську букву S і за формою схожий на змію, що повзе по землі. Так люди просили змія, що керував підземним царством, охороняти посаджене. Кінь у народному мистецтві означає сонце, а риба – воду. Таким чином наші предки прикликали на поля вологу і дощі та сонячне тепло і світло, без яких не можуть існувати рослини і все живе.

Через декілька років музейна колекція поповнилась ще трьома роботами маленької художниці. Триптих «Вони і я – одна сім'я» дівчинка намалювала у 2000 р. Він складається з малюнків «Чапля», «Собака» та «Нільські гуси». Леда використала дуже цікавий прийом, типовий для писанкарських розписів та малювання на тканині в техніці батика: чіткий тонесенький білий контур, який відокремлює різні деталі. Так дівчинка показала хутро тварин та пір'я птахів. Яскраві чисті насичені барви підкреслюють декоративність зображень. Ці роботи експонуються під час проведення пересувних виставок одного дня «Світ тварин в образотворчому мистецтві».

У Миколаївському обласному художньому музеї ім. В.В. Верещагіна зберігаються зразки ще одного виду декоративно-ужиткового мистецтва – витинанки. Олександр і Тетяна почали вирізати зі складеного паперу, коли закінчилися нитки основи на ткацькому станку. У творчому об'єднанні «Прибужжя» вони довідалися, що це теж є один з видів образотворчого мистецтва. Майстри захопилися створенням великих складних витинанок, які часто експонувалися на виставках. І сьогодні співробітники музею дуже активно використовують роботи Олександра під час різних заходів.

Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна продовжує роботу зі збереження і популяризації творів декоративно-ужиткового мистецтва родини Базилевських-Барташевичів. Роботи майстрів не заховані в запасниках, а активно використовуються у проведенні різних заходів.

Список використаних джерел і літератури

1. https://uk.wikipedia.org/wiki/Базилевська-Барташевич_Тетяна_Анатоліївна
2. «Світ навколо тебе»: До Х ювілейного Верещагінського біенале дитячої творчості «Світ навколо тебе» / Укл. Л.Є. Тверітінова, І.Є. Дичко. — Миколаїв: Шамрай П.М. – С. 15
3. Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини: 200-літтю від дня народження Тараса Шевченка присвячується / ред. І. Б. Марцінковський [та ін.]. - Миколаїв: НУК, 2014. - С. 31-33.
4. Энциклопедический словарь «Николаевцы, 1789—1999 гг.». — Николаев: Возможности Киммерии, 1999.

Божкова Г.Л.

(м. Миколаїв)

ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: СВІТОВИЙ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Сьогодні проблема збереження, дослідження та популяризації нематеріальної культурної спадщини (далі – НКС) є одним із пріоритетних напрямків діяльності численних спеціалізованих установ, провідну роль серед яких грає ЮНЕСКО. На глобальному рівні ООН та її спеціалізовані установи формують напрям культурного розвитку світу і декларують необхідність збереження культурного різноманіття, культурної спадщини кожного народу. В 1982 р. на Всесвітній конференції в Мехіко було розглянуте питання про нематеріальність деяких видів культурної спадщини та розпочато роботу з розробки Рекомендацій щодо збереження традиційної культури і фольклору люд-

ства, які було затверджено ЮНЕСКО в 1989 р. 17 жовтня 2019 р. виповниться 16 років з моменту підписання одного із ключових документів у цій сфері – Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року, підписантом якої з 2008 р. є Україна. Кожна країна, що приєдналася до Конвенції, бере на себе зобов'язання по розробці комплексу заходів, направлених на реалізацію її положень. Ми поставили перед собою мету висвітлення різноманітних аспектів практичної реалізації положень Конвенції в сучасних умовах. В Україні питаннями дослідження проблеми вивчення, збереження та популяризації НКС займаються такі фахівці як: Босик З.О., Кудерська Н.І.,

Мельничук О.І., Снігирьова Л.М., Телеуца В.В. та інші [1-4].

Зусилля країн з популяризації національного культурного спадку передбачають низку комплексних заходів на місцевому, національному та міжнародному рівні. Щорічно експерти ЮНЕСКО додають найкращі зразки до глобальних переліків: Репрезентативного списку, Реєстру ефективних практик збереження культурної спадщини та Списку елементів НКС, що потребують термінової охорони. На сьогодні Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства складається із 508 елементів, які представляють культуру 122 країн світу, за останній рік він поповнився на 39 нових зразків [5]. Глобальні списки включають в себе такі категорії елементів:

- знання та практики, що стосуються природи та всесвіту: 173 елементи, що представляють культуру 88 країн світу;
- усна народна творчість: 264 елементів, 104 країни;
- виконавські мистецтва: 288 елементів, 103 країни;
- святково-обрядова культура, соціальні практики: 344 елементи, 110 країн;
- техніки і технології, пов'язані із традиційними ремеслами – 253 елементи, 100 країн світу [5]. Одним із безумовних світових лідерів зі збереження НКС є Китай, майже півсотні зразків культурної спадщини якого включено у глобальні списки ЮНЕСКО впродовж останнього десятиліття та Японія із 21 елементом.

Культура України також представлена на глобальному рівні: зокрема, в 2013 році до Світового списку елементів НКС, що потребують термінової захисту було включено Петриківський розпис, в 2016 р. – Козацькі пісні Дніпропетровщини. Сьогодні тривають консультації з експертами ЮНЕСКО щодо включення до Репрезентативного списку елементу «Традиції косівської мальованої кераміки», а на 2020 р. планується розгляд елементу «Орнек – традиційний орнамент кримських татар та знання про нього».

В Україні, згідно із Проектом довгострокової стратегії розвитку культури, дослідження та популяризація НКС позиціонується як пріоритетний напрям державної культурної політики, як важливий засіб збереження та зміцнення національної ідентичності та забезпечення культурних прав [6]. Координаційним органом, який проводить науково-методичну, організаційну та інформаційну роботу в галузі дослідження та збереження НКС (разом із Національним центром народної культури «Музей Івана Гончара» та Інститутом мистецтв, фольклористики та етнології імені М. Рильського) є Український центр культурних досліджень (далі – УЦКД) – спеціалізована установа, створена в рамках міністерства культури України. За міжнародної підтримки (зокрема, коштів ЮНЕСКО) в 2019 р. УЦКД реалізує проект «Захист культурної спадщини та різноманіття у складних та надзвичайних ситуаціях для стабілізації та миру», метою якого є проведення оцінки потреб для посилення національного потенціалу України в розробці стратегії щодо охорони НКС. Адже сьогодні наша країна, попри наявність надзвичайно багатого і різноманітного масиву живої спадщини, щоденно стикається із загрозами його поступового знищення.

З метою запобігання цьому руйнівному процесу, в Україні створено Національний перелік НКС, який сьогодні включає 17 елементів: традиції гуцульської писанки та косівської кераміки (Івано-Франківська область); кролевецьке переборне ткацтво (Сумська область), опішнянська кераміка, традиції рослинного килимарства селища Решетилівка та вишивка «білим по білому» (Полтавська область), петриківський розпис та козацькі пісні Дніпропетровщини (Дніпропетровська область), пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області, орнек – кримськотатарський орнамент та знання про нього (АРК), традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки (Вінницька область), бортичтво (Житомирська і Рівненська області), традиція приготування аяклак (караїмський пиріжок з м'ясом) (Запорізька область), традиція обряду «водіння куста» (Рівненська область), самчиківський розпис (Хмельницька область), олешнянське гончарство (Чернігівська область), художнє дереворізблення Чернігівщини.

В кожному регіоні України було створено органи, які координують роботу з фіксації елементів НКС та є відповідальними за створення відповідних місцевих переліків. Лідерами серед

регіонів виступають Закарпаття та Запоріжжя (по 13 елементів станом на 2018 р.), Львівщина (11 елементів), Харківщина (9 елементів), Вінниччина (7 елементів) та Рівненщина (5 елементів НКС в регіональному переліку).

З метою реалізації положень Конвенції про охорону НКС, Закону України «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» та Наказу Управління культури, національностей та релігій Миколаївської ОДА «Про забезпечення збереження нематеріальної культурної спадщини Миколаївщини» № 184 від 31.10.2016 р., на Миколаївщині при Обласному центрі народної творчості та культурно-освітньої роботи (далі – МОЦНТ та КОР) було створено комісію з формування Обласного переліку елементів НКС, до складу якої входять провідні фахівці області: історики, етнологи, філологи, мистецтвознавці тощо. На сьогодні в області сформовано Обласний перелік елементів НКС, до складу якого включено елементи «Сурва» та «Мартениці», що представляють культуру громади тернівських болгар Миколаївщини. На поточному розгляді Комісії знаходяться ще декілька елементів, зокрема: «Маланкування в с. Курячі Лози» (Кривоозерський район), «Традиційний матвіївський зелений борщ з бичками "Червонянський"» (Матвіївка, м. Миколаїв) та «Традиційні технології виготовлення міцних напоїв з винограду в с. Михайло-Ларине (Вітовський район) та інші.

В районах та ОТГ Миколаївської області розпочато роботу зі створення місцевих ініціативних груп зі збору, обробки матеріалів та складання облікових карток об'єктів (елементів) нематеріальної культурної спадщини. Впродовж 2016-19 рр. проведено низку тематичних інформаційно-методичних семінарів, присвячених дослідженню та популяризації НКС, розпочато роботу з виявлення та фіксації елементів НКС шляхом внесення їх до місцевих переліків. Наприклад, до Переліку НКС Кривоозерського району Миколаївської області внесено такі елементи: обряд «Вертеп» у Кривому Озері; обряд Маланкування в с. Курячі Лози; обрядове дійство «Розстріл куті» у с. Мала Мечетня Кривоозерського району; традиційна технологія приготування копченої ковбаси в смт. Криве Озеро. До Переліку НКС Казанківського району увійшли такі елементи як: автентичний фольклор с. Троїцьке-Сафонове; обрядове весільне дійство селища Казанки. Перелік елементів НКС Вітовського району Миколаївської області включає в себе наступні елементи: технології виготовлення хатніх килимків села Шевченкове; технології виготовлення міцних напоїв з винограду в с. Михайло-Ларине; легенди, повір'я та заборони, пов'язані із моголом у с. Засілля.

З метою виявлення та популяризації НКС Миколаївщини, в 2019 році Миколаївським ОЦНТ та КОР було започатковано Обласний огляд на кращу презентацію місцевого елементу НКС «Етно-традиції Миколаївщини 2019». На сьогоднішній момент ми бачимо необхідність розробки та впровадження комплексної програми дослідження НКС, яка б координувала роботу і робила можливим синтез результатів діяльності фахівців різних галузей.

Список використаних джерел і літератури

1. Гасиджак Леся. Нематеріальна культурна спадщина: світова теорія та українська практика / Леся Гасиджак // Музейний простір. – № 1(7), 2013.
2. Кудерська Н.І., Кудерська І.О. Списки (переліки, реєстри) нематеріальної культурної спадщини // Верховенство права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sd-vp.info/2016/spiski-pereliki-reyestri-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhini/>. – Заголовок з екрану.
3. Мельничук О.І. Концепція нематеріальної культурної спадщини. Формування в міжнародному праві / О.І. Мельничук // Памятки України: історія та культура. – 2003. – №3. – С. 12-17.
4. Нематеріальна культурна спадщина України: методична розробка. – К.: УЦКД, 2017. – 48 с.
5. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ich.unesco.org/en/lists>. – Заголовок з екрану.
6. Periodic reporting on the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Електронний ресурс]. – <https://ich.unesco.org/en/state/ukraine-UA?info=periodic-reporting>. – Заголовок з екрану.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ КРАЮ

Макушина Г.І.
(м. Одеса)

МИКОЛА РАЗУМНІКОВИЧ АВРААМОВ: ДЕЯКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

В історії Миколаєва другої половини XIX – початку XX ст. важливу роль відігравали купці. Вони брали активну участь в економічному, політичному, соціальному, релігійному, благодійному та культурному житті міста. В середовищі миколаївського купецтва виділяються окремі особистості, варті уваги дослідників. Це представники стану, які активно займалися благодійністю, брали участь в релігійному та культурному житті, допомагали потребувачам. В історії миколаївського купецтва є яскраві особистості, які зробили значний внесок в розвиток міста. Саме до них належав купець 1-ї гільдії Микола Разумнікович Авраамов.

Особистість М. Р. Авраамова знайшла своє відображення в деяких наукових працях. Йому присвячена стаття в енциклопедичному словнику «Николаевцы» [10, с. 35]. Миколаївська дослідниця Т. М. Губська у книзі «Город мраморных ангелов» справедливо називає його першим старостою Миколаївського купецького товариства у 1903 – 1916 рр. та характеризує як «об'єднителя місцевого купецтва, которое до 1903 г. было разрознено и не имело административного устройства» [3, с. 257].

Цілі дослідження: розкрити особливості економічної, політичної, громадської діяльності миколаївського купця 1-ї гільдії М. Р. Авраамова; дослідити ключові події життя особистості, виявити його головні досягнення.

Микола Разумнікович Авраамов отримав домашню освіту [5, арк.1зв] та був православного віросповідання [5, арк.2]. Завдяки шлюбу з Ганною Іванівною Оберемченко отримав родинні зв'язки з відомою в Миколаєві купецькою родиною. Подружжя Авраамових мало п'ятеро дітей. Серед них сини: Петро (1889 р. н.) та Євген (1892 р. н.), доньки Ольга (1886 р. н.), Клавдія (1894 р. н.) та Єлизавета (1899 р. н.) [5, арк.1-2].

М. Р. Авраамов був власником крамниць та лавок в лісовому ряду на Базарній площі і на Поповій балці. Торгівлю вів лісом (сосновим, ясеневим, вільховим, липовим), пічними приладами, водопровідними трубами, цвяхами, дротом, смоляним та білим канатом, вогнетривкою цеглою російського та англійського виробництва. М. Р. Авраамов володів паровим лісопилним заводом. Він привозив залізо із Німеччини, Бельгії, Російської імперії а також володів складом лісових та залізних будівельних матеріалів [9, с. 22].

Купець брав участь у будівництві та ремонті храму 58-го Празького полку у ролі постачальника лісових, залізних та будівельних матеріалів. В Державному архіві Миколаївської обла-

сті зберігся рахунок датований 15 жовтня 1898 р. Аналізуючи його, можна прийти до висновку, що купець постачав церкві дошки на суму 74 руб. 45 коп., болванки на суму 20 руб. 65 коп., бруси на суму 5 руб. 40 коп., штифти на суму 2 руб. 80 коп., аркуші заліза на суму 55 руб. 50 коп., цвяхи на суму 40 коп. Всього було замовлено матеріалів на загальну суму 160 руб. 20 коп. [4, арк.22].

М. Р. Авраамов був активним членом Миколаївської міської думи. Міськими виборчими зборами від 24 травня 1888 р. обраний гласним на чотирирічний термін з 1 червня 1888 р. до 1 червня 1892 р., далі переобирався гласним на наступні терміни: 1893 – 1897 рр., 1897 – 1901 р. [5, арк. 1зв, 8зв], 1901 – 1905 рр. [5, арк.19зв], 1905 – 1909 рр. [5, арк.27зв], 1913 – 1917 рр. [5, арк.37зв].

У якості гласного Микола Разумнікович обирався членом різних комісій та комітетів. У зв'язку з тим, що його професійна діяльність була пов'язана з будівельною справою, М. Р. Авраамов обирався в комісії і комітети будівельного напрямку. У 1896 р. та 1897 р. він бере участь у діяльності комісії для визначення ремонтних робіт в казармах [5, арк.6зв], а у 1897 р. – комісії з благоустрою міста [5, арк.9зв], до складу якої повторно обраний у 1901 р. [5, арк.19зв] та на період з 1905 до 1909 рр. [5, арк.28зв] 15 січня 1897 р. купець обраний членом комісії для прийому граніту та спостереженням за роботами з укладання бруківки в Миколаєві [5, арк.9зв]. 9 червня 1898 р. М. Р. Авраамов обраний в комісію про перебудову рибного ряду [5, арк.13зв], а у 1901 – 1905 рр. – комісії із заощення площ в Миколаєві [5, арк.30зв].

Також він займався фінансовими питаннями, тому у 1899 р. став членом фінансової комісії [5, арк.16зв], був ним переобраний у 1901 р., а у 1911 р. – член виконавчої трамвайної комісії [5, арк.37зв].

23 липня 1909 р. Миколаївська міська дума довірила М. Р. Авраамову бути головою «городского общественного управления в комиссию по вопросу о совместном рассмотрении с представителем биржевого комитета дел, касающихся интересов торговли и промышленности города» [5, арк.35зв]. Протягом 1900 – 1917 рр. входив до училищної комісії [6, с. 3].

М. Р. Авраамову як особистості, що мала справу з великими фінансовими операціями довіряли членство в таких організаціях, як Миколаївська міська присутність з розкладки додаткового збору з гільдійських підприємств, членом якої він був обраний 20 травня 1891 р. на трирічний термін до 1894 р.» [5,

арк.13в-2] та продовжував ним бути до 1900 р. [5, арк.3зв].

14 травня 1893 р. обраний членом Миколаївської міської з квартирного податку присутності до 1894 р. [5, арк.3зв] і був ним до 1914 р. [5, арк.39зв]. 13 вересня 1897 р. зборами Миколаївського купецького товариства Микола Разумнікович обраний членом Миколаївської міської податної присутності з розкладки додаткового збору з гільдійських підприємств на трирічний термін [5, арк.39зв].

8 грудня 1898 р. він обраний кандидатом на посаду «члена Николаевского раскладочного по промышленному налогу присутствию сроком на 4 года» [5, арк.15зв].

Іноді обставини склалися так, що він відмовлявся від пропонування посад. Наприклад, 10 червня 1897 р. «собранием Николаевской городской думы избран кандидатом в члены Николаевского податного присутствия для гильдейской раскладки, от коей должности отказался» [5, арк.11зв].

Діяльність Миколи Разумніковича була пов'язана із банківською справою. Так, 23 квітня 1893 р. на зборах Міської думи його обирають членом облікового комітету миколаївського міського громадського банку» [5, арк.13в]. З цієї події починається його діяльність в банківській сфері.

В січні 1895 р. з ініціативи Миколаївського відділення Державного банку, міністром фінансів М. Р. Авраамов «утвержден членом учетного комитета отделения по торгово-промышленным кредитам» [5, арк.4зв], а у 1897 р. затверджений на новий термін [5, арк.10зв]. Членство в обліковому комітеті продовжується і у 1899 р. [5, арк.17зв] та у 1907 до 1909 рр. [5, арк.29зв].

Але на цьому співпраця Миколи Разумніковича з банківськими установами не закінчується. Протягом трьох термінів, а саме: перший – 1905 – 1908 р., другий – 1911 – 1914 рр. [5, арк.36зв] та третій – 1914 – 1917 рр. [5, арк.39зв] його затверджують депутатом «при освидетельствовании государственного контроля касс и кладовых отделения Николаевского государственного банка» [5, арк.30зв]. У 1916 р. членом облікового комітету та комерції радником [8, с. 1].

16 квітня 1898 р. на зборах Миколаївської міської думи купець обраний членом в наглядовий комітет Миколаївського міського кредитного товариства [5, арк.13зв]. 25 листопада 1901 р. М. Р. Авраамов обраний загальними зборами Миколаївського біржового товариства кандидатом і членом арбітражної комісії при Миколаївській біржі [5, арк.22зв]. Згодом вступив на цю посаду замість Ф. Фогеля [8, арк.22зв].

Микола Разумнікович був активним учасником та керівником Миколаївського купецького товариства, яке очолював у 1903 – 1916 рр. Він з відповідальністю ставився до організації купецького стану в Миколаєві: виявив корпоративні потреби та цілі діяльності стану та намагався їх реалізувати. Також М. Р. Авраамов створив особливий фонд допомоги збіднілим купцям [8, с. 4].

Купець активно займався благодійною діяльністю. У 1898 р. був обраний членом Піклувальної ради Миколаївської другої жіночої гімназії [5, арк.12зв], а наступного року і І гімназії, яким обирається і у 1906 р. [5, арк.33зв]. З 26 червня 1902 р. Микола Разумнікович обраний членом наглядового комітету обох гімназій [5, арк.24зв]. 19 квітня 1898 р. М. Р. Авраамов затверджений членом комітету Миколаївських шкіл грамотності [5, арк.13зв], а у 1901 р. – членом Піклувальної ради з нагоди пропозиції Піклувальника одеського учебного округу [5, арк.20зв].

На початку ХХ ст. в середовищі торговців та купецтва Миколаєва актуальним постало питання створення в місті комерційного училища. Училище було відкрито у 1903 р. в результаті тривалих зусиль купецького та біржового товариств. Миколаївське купецьке товариство на той час очолював М. Р. Авраамов. Цього ж року він входить до нового піклувального комітету Миколаївське комерційне училище імені статського секретаря Вітте та став членом ради [12, с. 9-10]. У 1904 р. Микола Разумнікович обраний Миколаївським купецьким товариством членом піклувальної ради [5, арк.26зв] та входив до складу ревізійної комісії училища [12, с. 50].

Микола Разумнікович був членом декількох миколаївських товариств, які займалися благодійною діяльністю. Наприклад, була помітна його діяльність в «Товаристві взаємодопомоги прикажчиків-християн», до лав якого він входив з 1899 р. [1, с. 6] У

1900 – 1912 рр. мав статус почесного члена Товариства. Основним завданням купців був матеріальний внесок в розвиток цієї організації. У 1900 р. М. Р. Авраамов пожертвував 150 руб. [2, с. 35].

Зустрічаємо Миколу Разумніковича в списках членів «Миколаївського товариства допомоги потребуючим особам, що прагнуть отримати освіту» [13, с. 8]. У 1909 р. він входив до складу Миколаївського благодійного товариства [11, с. 3].

За проявлену активність у благодійних справах купці отримували заохочення від органів державної влади. Наприклад, подяку отримало Миколаївське купецьке товариство в особі М. Р. Авраамова від Державної думи «за щедрое пожертвование в сумме 500 рублей, полученное комитетом чрез члена Государственной Думы П. А. Стоянова» [7, с. 3]. У 1900 р. Микола Разумнікович затверджений Директором «Миколаївського піклувального комітету про в'язниці» [5, арк.18зв].

За свою активну політичну і громадську діяльність М. Р. Авраамов був удостоєний низки нагород. Серед них назвемо «срібну медаль та жетон в пам'ять Священного Коронування Їх Імператорських Величностей 14 травня 1896 р. на Андріївській стрічці для носіння у петлиці, шість медалей, з них дві бронзових нагрудних. Також він був нагороджений медалями на Станіславській, Анненській, Володимирській та Олександрівській стрічках» [5, арк.13в]. Золотою медаллю на Станіславській стрічці був вшанований 1 січня 1899 р. «по представлению Министра финансов об отлично-усердной службе и об особых трудах по должности члена учетно-ссудного комитета Николаевского отделения Государственного банка» [5, арк.15зв].

2 серпня 1911 р. М. Р. Авраамов обраний членом комісії «для выработки предположений празднования 300-летия царствования дома Романовых» [5, арк.37зв], а у 1913 р. вшанований медаллю «В память столетия Отечественной войны 1812 г. светло-бронзовой медалью для ношения на груди» [5, арк.39зв].

28 листопада був обраний асистентом Миколаївського міського голови на час урочистої інкорпорації в Москві імператора з імператрицею та піднесення Їх Імператорським Величностям привітань вів міста Миколаєва [5, арк.5зв].

Помер Микола Разумнікович 3 серпня 1916 р. в Кисловодську. Заупокійну літургію в Миколаєві відслужили 4 серпня 1916 р. Спадкоємицею була визнана дружина Ганна Іванівна Авраамова.

Сучасне місто прикрашає будинок Миколи Разумніковича, що знаходиться на вулиці Спаській, 22. Він відремонтований і є однією з перлин миколаївської архітектури.

Таким чином, Микола Разумнікович Авраамов був видатною особистістю Миколаєва. Він зробив значний внесок в розвиток економічного, політичного, громадського, культурного та релігійного життя міста кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Список використаних джерел і літератури

1. Годичный отчет общества взаимного вспоможения прикажчиков-христиан г. Николаева за 1900 г. — Николаев: Типография содерж. Л.П.Белопипским, 1901. — 56 с.
2. Годичный отчет общества взаимного вспоможения прикажчиков-христиан г. Николаева за 1912 г. — Николаев: Типография содерж. Л.П.Белопипским, 1913. — 60 с.
3. Губская. Т. Н. Город мраморных ангелов: Очерки. — Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2010. — 362 с.: илл.
4. Державний архів Миколаївської області (Далі – ДАМО). – Ф. 216. – Спр. 2051. – 37 арк.
5. ДАМО. – Ф. 222. – Оп. 2. – Спр. 23. – 44 арк.
6. Николаевская газета. – 1906. – 7 октября.
7. Николаевская газета. – 1915. – 19 февраля.
8. Николаевская газета. – 1916. – 4 августа.
9. Николаевский календарь. Справочная книга на 1894 г. — Николаев: Русская типография, 1893. — 128; 61 с.
10. Николаевцы. Энциклопедический словарь. — Николаев: Возможности Киммерии, 1999. — 374 с.
11. Отчет «Николаевского благотворительного общества» за 1909 г. — Николаев: Типолитография братьев Белопипских, 1910. — 53 с.
12. Отчет «Николаевского коммерческого училища имени статс-секретаря С. Витте» за 1903 – 1904 гг. — Николаев: Типография А. Г. Шнейдера, 1904. — 71 с.
13. Отчет о состоянии «Николаевского общества вспомоществования недостаточным лицам, стремящимся к образованию», за 1908 г. — Николаев: Типография А.Г. Шнейдера, 1909. —11 с.

Александренко І.І.
(м. Миколаїв)

НАРОДНИЙ ХУДОЖНИК УКРАЇНИ А.Д. АНТОНЮК В ЕКСПОЗИЦІЯХ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У серпні 1976 року на вулиці Декабристів, 32 відкрилася оновлена експозиція Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Хоча й найменший за площею з обласних музеїв в Україні, заклад мав окремий невеликий зал з історії доби Київської Русі та козацтва. Старожили міста і сьогодні згадують його оформлення - серію робіт в "народному стилі" талановитого молодого художника Андрія Антонюка. Давня козацька історія півдня України, Степу, Прибужжя у творах нашого земляка постала в кольорах "візуальними мелодіями призабутих легенд". Живописні роботи 1975 р. були виконані на дереві у стилі народної ікони - "мальовки": "Поселення", "Землеробство", "Князь Ігор", "Бузькі козаки", "Чумаки", "Гайдамаки", "Похід козаків проти турків", "Навіки разом" [1].

За словами Андрія Даниловича Антонюка, це був важливий період його другого народження - як художника. А своїм джерелом у мистецтві він завжди називав рідне Богопілля. І натхнення у роботі художник черпав із найтепліших спогадів дитинства - маминих і батьківських пісень, співів колядників на посіванні із Зіркою, малюнків бабусиної печі, старовинного вбрання, що вона виймала зі скрині на свята... Не дивно, що й майстерня А.Антонюка нагадувала батьківську хату. Вона була прикрашена вишитими рушниками, маминими макітрами, дерев'яними ложками. А на стіні висів солом'яний бриль, поруч - кобза - символ духовної сили українців, виготовлена талановитим народним майстром Миколою Будником.

У сімейному архіві Антонюка, що зберігається нині в музеї, є світлина батьків і брата Івана, з яким Андрійко вечорами читав "Катерину" і "Наймичку" зі старого "Кобзаря", і... нишком змахував сльозу. На фото легко впізнати того богопільського хлопчика, який прокидався дуже рано, виганяв з воріт корівок, та гнав їх на Синюху.

Все життя художник із вдячністю згадував своїх перших вчителів - сільських трудівників, земляків, шкільного викладача української мови і літератури Василя Петровича Вацюка, який і малював чудово, і ліпив барельєфи за народними піснями. А у Первомайському палаці піонерів малюванню Андрія навчав художник - фронтовик Лев Михайлович Островський. Згодом хлопчина закінчив професійну школу - Одеське художнє училище імені М.Грекова (1957-1962 р.р.).

Відчуття задоволення і розкутості, згадував Андрій, приносило, хоч і недовге, та незабутнє спілкування із видатним майстром Федором Манайлом на Закарпатті, куди поїхав працювати після служби в армії.

За часів навчання в Одеському училищі ми бачимо молодого Антонюка в образі типового "працівника пензля": темне вихрасте чоло, модні вуса і борідка, недбало накинутий на шию шарфик, він позує у кріслі, або просто, лежачи на килимі в колі друзів - художників.

Документи митця дають можливість простежити шаблі зростання. Із 1968 року А.Антонюк - учасник обласних, республіканських і всесоюзних виставок молодих талантів. У 27 років він стає членом Спілки Художників СРСР. І повертається на Миколаївщину. Андрій Данилович працює в майстернях Миколаївського художнього фонду СХ України. А влітку обов'язково виїздить у Первомайськ. Повертаючись на рідне Богопілля, зізнавався Андрій Данилович, він відчував, що є саме південноукраїнським художником, відчував на контрасті Карпат і Степу, усвідомлював, які багаті його земляки у своїй простоті, наскільки Степ неповторний і пластично, і історично. Але творчий шлях художника був зовсім непростим, і самотній начерк автора складався понад десяток років.

Матеріали, що зберігаються сьогодні у МОКМ, знайомлять відвідувачів із непересічною особистістю Народного художника України Андрія Даниловича Антонюка. Це - колекції до-

кументів, фотографій, афіш, публікацій, репродукцій, особистих речей, відзнак Майстра і його неповторні картини. Дорогоцінні реліквії передав до музею син художника - Данило Андрійович, який в житті іде батьківським шляхом живописця.

МОКМ неодноразово звертався до творчості А.Д.Антонюка і у створенні стаціонарних експозицій, і у виставковій діяльності. Традиційно картини художника супроводжували виставки з давньої історії у важкі для музею часи, коли основна експозиція через довготривалі ремонти не працювала. Вони зайняли чільне місце і у новій експозиції в приміщеннях "Старофлотських казарм".

Ім'я художника А.Антонюка - в колі авторів Миколаївського музею суднобудування і флоту. Близько 1,5 десятка його робіт прикрашають цей і на сьогодні унікальний заклад: зображення вітрильників, суднобудівних майстерень, Адміралтейств, портрети державних діячів ХУП ст., бойові баталії - "Взяття Кафи запорожцями", "Галери під Азовом", "Фрегат "Скорий" та інші [2].

До ювілеїв Кобзаря у 2009, 2014 роках Миколаївський обласний краєзнавчий музей представляв художника А.Антонюка як творця Шевченкіани на виставках "Тарас Шевченко і Миколаївщина" та "Образ Вічного Сучасника".

За словами живописця, простоти і чистоті почуттів, пластиці і сільській наївності в мистецтві він навчався у самого Т. Шевченка. Тепер важко перелічити скільки темперних та акварельних робіт створив Антонюк за творами Кобзаря - либонь, кілька десятків. Тому художник не міг не звернутись й до образу поета - вигнанця. Свій портрет Тараса Шевченка під назвою "У казематі" Андрій Данилович подарував Музею - заповіднику у Каневі. Там зберігається ще кілька картин за мотивами творів Т.Шевченка, написаних 1983 року: "Розрита могила", "Цигани", "Мужицький Прометей", "Радісна звістка". Кілька картин з цього циклу є й у МОКМ - "Кобзар", "Де ж ти, моя доле" [3]. Вищою оцінкою образотворчої Шевченкіани Антонюка стало вшанування художника званням лауреата Державної премії України імені Т.Шевченка у 1994 р. З відкриттям нового музею на вулиці Набережній у 2012 р., художник А.Д.Антонюк представлений серед Шевченківських лауреатів в залі новітньої історії.

До дня народження митця у 2015 році, в канун свята Покрови, в Миколаєві відбулась вже традиційна виставка його робіт - "Святе і чисте джерело", але вперше - у приміщенні нашого музею. Відвідувачі змогли побачити кілька десятків картин Андрія Антонюка із фондів музеїв та приватних колекцій.

До 25-річчя Незалежності України в експозиції "Предтечі Вольності Святої" (з історії державотворення) постать нашого земляка - серед творців і носіїв національної ідеї. Миколаївський обласний краєзнавчий музей одним з перших в Україні звернувся до такої нелегкої теми нашої політичної історії.

Усі, хто хоч трохи знав Андрія Даниловича, завжди усвідомлювали його неординарність і в житті, і у творчості. А очевидним це стало вже після першої (за 17 років!) персональної виставки митця у Миколаєві 1987 року. Книга відгуків з виставки повертає нас до цього значного явища в культурному житті краю. Про вернісаж Антонюка тоді повідомили ТАРС і Всесоюзне радіо. Його творчості присвятили свої публікації союзу і республіканські видання - "Юність", "Вітчизна", "Ранок".

"Талановитий живописець зі своєрідним світовідчуттям сучасної людини, переплетеним історичними і фольклорними мотивами" - прокоментували миколаївські ЗМІ.

А першими познайомились із творчістю земляка не миколаївці, а глядачі сусідніх міст - Одеси і Херсону, згодом - Львова, Новосибірська... При цьому сибіряки тепло вітали автора: "Ніби доторкнулися до чогось вічного, і в той же час жи-

вого" [4]. Миколаївці сприйняли картини Антонока дещо стримано: "Художник непростий, неодномірний, який не вкладається у прокрустове ліжко академізму" [5].

Творчу манеру А.Антонока не всі зрозуміли, а його лірико-філософські фантазії одним здались мудрими і поетичними, інших залишили байдужими, а деяких обурили. У книзі відгуків є записи прямо протилежні: від - "геніально!", до - "мазня". А ЗМІ писали про гласність і демократизацію, які утверджуються непросто. .. Серед творчої інтелігенції навіть пішли приглушені балачки, з яких виплило слизьке слівце - "націоналіст". Згадали злосчастий каталог, виданий колекціонером - емігрантом В.Асрієвим у Мюнхені 1979 року, де під однією обкладинкою з "неофіційними" українськими художниками В.Стрельниковим, А.Онуфрієвим було ім'я миколаївця А.Антонока. Тоді художнику прийшлося захищатися на правлінні МОСХ, а виставку в академістечку Новосибірська відмінили - відлучили твори митця від глядача! А це, розуміло, штовхало художника до участі у неофіційних експозиціях [6].

Ще весною 1976 року у Москві А.Антонок брав участь у такій "квартирній" виставці "На Рождественском бульваре". Роком раніше подібний вернісаж відбувся в Одесі, де роботи нашого майстра придбав господар квартири В.Сичов, який згодом теж покинув СРСР. Близько 30 картин Антонока у 70-х - на поч. 80-х років було вивезено за кордон, і вони мандрували світом без відома автора: Лондон, Торонто, Монреаль, Париж, Мюнхен, Вашингтон... Ярлик неблагондійності був забезпечений!

Сьогодні акцію з "британським листом від ловців людських душ з ОУН" на ім'я А.Д.Антонока можна розцінювати не інакше як провокацію "органів", яка мала закріпити за ним цей ярлик. І знов художник, який понад усе на світі боявся сфальшувати, поступитися особистими творчими принципами, поринути у дрімоту ремісництва, болото кон'юнктурщини, мав "каятись" у гріхах. Та прикладом громадянської мужності і підтримкою йому у той час залишалися такі великі таланти як Шукшин, Висоцький, Ліна Костенко.

Відвідувачка виставки 1987 р. Я.Шумакова, яка придбала портрет В.Висоцького роботи А.Антонока, зробила запис у книзі відгуків: "Дякую за повагу до історії та пам'яті. Подібного не бачила - все і весь Висоцький". "Сьогодні ми багаті Висоцьким, Вознесенським, Ахматовою, Тарковським і нашим Антоноком. Неймовірно важко зрозуміти усе, але хай будуть благословенні ті, хто не просто вмів розуміти, але й стає провідником знань для інших. Висоцький на портреті Антонока - частка світу безмежного, навіть після нас," - робить висновок інша відвідувачка А.Григор'єва.

Глядачі помітили і небажання художника розмінюватися на кон'юнктурщину, і тонке відчуття українського глибинного духу. Подружжя журналістів Заполянських зізнавалось: "Навіть для тих, хто раніше знав Андрія, виставка стала потрясінням, бо це роботи, які виникли в умовах нерозуміння і ворожби, і вдарили, ніби дзвін. Виставка вочевидь показала, що у Миколаєві живе митець, який своїм мистецтвом робить честь місту."

Художники О.Семерня, В.Жажкова були у захопленні від робіт колеги: "Ніколи не перестанемо дивуватись! У всьому - сюжеті, формі, фарбах - рука майстра."

Поет - просвітянин В.Бойченко подякував Андрієві: "Ти показав нам самих себе, наш народ, наш джерело духовності, незнищеної в ріднім краї." Лавина образів, поезія творів, кольори, думки високі і світлі потрясли самодіяльну майстриню С.Бондаренко: "Художник значимий, думаючий, самобутній, поет і філософ, щедрий чарівник, на картинах якого самі коштовності - хліб, вода, дерево, хата, мати..."

А поетів картини Антонока надихнули на такі рядки:

*"Пересохнут от соли уста -
растели самобранку холста -
Дай увидеть с твоей колокольни,
как толкуются коровы и кони,
Дети, женщины и старики,
- и все то, что за рамой строки."*

(Підпис нерозбірливий)

М.Штрайхер:

*"Стою серед твоїх дивин, а душу задріть ще лоскоче -
Чому не я творець картин, де пламяніє сяво ночі,
Де серцем бачиш майбуття, де скаженієш від зневаги!
Любов, даруюча життя, життя, що рветься до звятяги!"*

Підкреслюючи народність таланту художника, Заслужений артист України В.Бурдик порівнював його з поезією земляка - шестидесятника М.Вінграновського: "Пензель Антонока роздмухав зачухлий вогонь творчого життя нашого міста - хочеться жити, працювати, сперечатись по-творчому, бо ж радість велика, коли усвідомлюєш - ти живеш поруч із Великим Талантом."

В архіві Майстра є фото з Євгеном Сверстюком на персональній виставці у Києві 1989 року. Один із лідерів дисидентського руху написав в журналі Спілки Художників України: "Картини Антонока - свята крізь товщу буднів. Це - зачарований край його дитинства і снів про минуле - козацькі часи. Цей зачарований Світ якимось перегукується з Довженковою "зачарованою Десною." [7].

А під фотографією Андрія Даниловича і його дружини Олени з Народною артисткою України Ніною Матвієнко у 1993 р. в Національному художньому музеї України - відгук відомої співачки: "Біля твоїх картин, Андрійку, так хороше і тепло, наче я повернулася у своє село, у прекрасну казку дитинства."

Того року Асоціація незалежної творчої інтелігенції у Львові нагородила митця і громадянина А.Антонока Дипломом премії імені Василя Стуса. А Канадсько-Українська Мистецька Фундація організувала у 1994\1995 р.р. вернісаж його робіт у Торонто. У переліку виставки було 26 картин, назви яких яскраво характеризують тематику творчості миколаївського художника - "Духовна спадщина українців": "Берегиня", "Спас", "Колядники", "Пам'ять", "Розмова з вічністю", "У Великий Світ" та інші.

За вищі громадські і професійні досягнення в Україні та діаспорі у 1997 р. художника А.Антонока було нагороджено премією "Золотий Тризуб". Андрій Данилович із гумором згадував, як повертався додому із цією Відзнакою у вигляді герба правдавньої України, виготовленою з дуже важкого жовтого металу.

Миколаївці теж відзначили досягнення свого земляка - у загальноміській програмі "Городянин року" художник двічі став переможцем в номінації "Культура і мистецтво" (1996, 1998 р.р.), а 2006 року був оголошений "Людиною Року". Президент України особисто подякував А.Антонокові за значний внесок у духовний розвиток Української держави (2000 р.)

За високу майстерність і пропаганду гуманізму в образотворчому мистецтві Міжнародний комітет захисту прав людини нагородив нашого земляка найвищою відзнакою Організації Об'єднаних Націй - медаллю "60 років ООН" (2001 р.). Національна академія мистецтв України оцінила його професійні здобутки золотою медаллю (2002 р.)

Збереглися афіші і фотографії з виставкою початку 2000-х років. Київська галерея "Софія-А" та журнал НСХУ "Образотворче мистецтво" у 2005 році здійснили мистецький проект "Свіча роду". У запрошенні до нього були такі слова: "Гармонією краси і любові напуває нас, спраглих правди і справедливості творчість Антонока. І рецепт його творення дуже простий - тільки серце, тільки чиста душа". Звідси, мабуть, і назви наступних виставок - "Благословенні чисті серця" (Миколаїв, 2010 р.), "Шлях до Храму" (Санкт-Петербург, 2010р.), за участь у яких художника тричі відзначив Міжнародний Фонд "Культурное достояние".

Спонсорами останніх експозицій Майстра - "Сльоза Аркасового лева", "Душа не знає часу" виступили друзі художника - Дмитро і Тарас Кремені та Вадим Меріков.

Теплі стосунки поєднували Андрія Даниловича з родиною поета, лауреата Державної премії ім. Тараса Шевченка - Дмитра Дмитровича Кременя. Вони разом працювали над книгою - альбомом "Лампада над Синюхою", яка була визнана "Кращою миколаївською книгою" 2007 року. Фото із друзями, диплом, книгу з автографами, картини "Влітку на Богопільі", "Мигіївські дівчата" та інші могли побачити відвідувачі виставки "Предтечі Вольності Святої", яка подала глядачеві ретроспективу боротьби за українську культуру, мову та історію [8].

2007 року наш земляк був удостоєний звання Народного художника України. Приймаючи цю нагороду, А.Д.Антонок підкреслив, що розцінює її як нагороду усьому своєму поколінню митців, які були змушені боротися за власне бачення в мистецтві.

У музеї зберігається запрошення і афіша виставки творів художника у Київському музеї ім. Т.Шевченка 2011 р. Вона називалась "З обійнятих тобою днів" і була присвячена пам'яті поета - земляка, першого з когорти шестидесятників Миколи Вінграновського.

А на виставці 2016-2017 р.р. у МОКМ демонструвалась репродукція з картини А.Антонюка "Скіфський степ", на якій під портретом М.Вінграновського з не менш відомим земляком - науковцем Борисом Мозолевським - рукою поета написано: "Дивовижний художник Андрій..., а де ще ти знайдеш таку школу номер 17, що на Богопіллі, котра дала б світу двох лауреатів Шевченківської премії!"

У Національному музеї ім. Тараса Шевченка до 70-річчя народження художника зі світовим ім'ям відбулась остання виставка "Боже поле Андрія Антонюка". Вже без Майстра...Художник не дожив до свого ювілею півроку.

Факт широкого визнання творчості нашого земляка сьо-

годні є свідцтвом культурного і національного відродження України. Замість зникнення з рядів Національної Спілки художників, чим Антонюку неодноразово загрожували за радянських часів, син Миколаївщини став титулованим Майстром, Народним художником України.

Список використаних джерел і літератури

1. Миколаївський обласний краєзнавчий музей; Г-1088 - 1094, Г - 1118.
2. МОКМ; Г-510; Г-514-520; Г-522-524; Г-590; Г-1119.
3. МОКМ; Г-1335-1338; Г-2542.
4. Позиція. - "Южная правда"; 17 вересня 1987.
5. Бойченко В. Дзвіниця в штучному морі. - "Ленінське плем'я"; 19 березня 1988.
6. Яців Р. Квартирні виставки. - Артанія, № 6, 2004, с.26.
7. Сверстюк Є. Творець свого свята. - Образотворче мистецтво, №6; ХІ-ХІІ, 1990, с.7.
8. МОКМ; Д-26592.

Александренко І.І.

(м. Миколаїв)

ЛЕГЕНДА ЖУРНАЛІСТИКИ Б.Л. АРОВА

Матеріал підготований до 100-річчя з дня народження відомого краєзнавця і письменника, на основі матеріалів виставки «Дорогий наш земляк», що стала похідною від назви першої книги Бориса Лазаревича Арова (Арончика), що вийшла у 1994 році, - "Дорогие мои земляки". Колекція книжок, документів, фотографій, особистих речей, відзнак, медалей, значків (загалом понад 200 експонатів), що були передані до музею дружиною ветерана, дали можливість відвідувачам простежити життєвий і творчий шлях людини, ім'я якої стало

Б. Л. Аров народився 1 травня 1919 року у селищі Аджамка Кіровоградської області. В архіві відомого земляка знайшлися такі іронічні рядки з нагоди його народження:

"В огне боев и зареве пожаров, в суровом 19-ом году,

На свете появился Аров, на радость Вам, а может, на беду..."

Тільки уявіть: із 1937 року, коли юного Бориса було прийнято до штату газети "Більшовицький шлях", життя його було тісно пов'язане із журналістикою. А професія зробила Бориса Лазаревича безпосереднім свідком і учасником багатьох подій. У 18 років, в редакції рідної газети, він познайомився із героєм своєї першої замітки - молодим цинкографом і карикатуристом Михайлом Божієм, згодом Народним художником СРСР, дійсним членом Академії художеств СРСР. Молодих людей поєднала газета і ... захоплення футболом. У 1979 році, напередодні Олімпійських ігор у Москві, коли співробітники музею працювали над виставкою з історії спорту, Борис Лазаревич показував на фасаді будинку спеціалістів барельєф "Футбол", зроблений його другом - миколаївським художником М.Божієм.

Із редакції обласної газети у 1941 році Б.Аров пішов на війну. А покидаючи приміщення (одним із останніх), він залишив на стіні напис, зроблений разом із колегами: "Ми ще повернемося!" Попереду були Південно-західний, Сталінградський, 3-й, 4-й Українські, Південний, Карельський і Далекосхідний фронти... Карта, зроблена самим Борисом Аровим, показує його шляхи-дороги часів воєнних і мирних. На війні, у сталінградському шпиталі, доля звела Бориса із героєм його першого інтерв'ю - Вадимом Квіташем - юним випускником миколаївської школи, який мріяв лікувати людей, і став полковником медичної служби. У музеї зберігається військовий квиток, довідка про проходження служби і отримані поранення Бориса Лазаревича, пропагандиста, політрука, капітана, полковника запасу [1].

Свій перший орден Червоної Зірки він отримав у 1945 році, нагороджений також орденом Вітчизняної війни і двома орденами Богдана Хмельницького, медалями "За Победу над

Германією", "За Победу над Японією", "Учасник бойових дій" та багатьма іншими (загалом 20 медалями) [2].

Дружина Б.Арова Мар'янчик Фаїна Натанівна, відомий миколаївський педагог, розповідала, що для юного Бориса взірцем і авторитетом завжди був старший брат Соломон. Їх можна побачити разом на сімейному фото "Діти родини Арових". Льотчик штурмової авіації, Соломон загинув у небі Донбасу в 1942 році, і по смертю був нагороджений орденом Червоного Прапора [3].

Тільки у жовтні 1945 року журналіст Борис Аров повернувся до Миколаєва, в редакцію газети, яка вже стала "Південною правдою", на свою посаду завідувача відділом інформації. Він згадував, як з вокзалу йшов пішки через усе місто. А поруч поспішала дрібними кроками старенька мати у невтішній печалі від того, що троє з чотирьох чоловіків її родини залишилися на полі бою.

Першим службовим відрядженням Б.Арова у 1945 р. стала поїздка до селища Кримка Первомайського району для вивчення по свіжих слідах діяльності підпільної молодіжної організації "Партизанська іскра". Тоді у "Південній правді" з'явилась одна з перших в Україні публікація Б.Арова про подвиг юних героїв Миколаївщини. А через кілька років разом із колегою Маргаритою Саєнко Борис написав документальну драму "Партизанська іскра", яка з успіхом йшла на сценах не тільки миколаївських театрів, а й інших театрів України. У 1968 році за постановку цієї композиції у Миколаївському театрі драми та музичної комедії колектив театру та автор твору стали лауреатами республіканської премії ЛКСМУ імені Миколи Островського. Про цю сторінку творчої діяльності журналіста і письменника розповідають програмка, афіша вистави, фото зйомки телесюжету, присвяченого "Партизанській іскрі", в кабінеті головного режисера ТЮГу Бориса Оселедчика. Текст драми був опублікований у збірці київського видавництва "Молодь". У Москві було зроблено переклад російською мовою і видано "Молодою гвардією". Постановку передивились понад 200 тисяч глядачів. Відбулось понад 300 вистав!

Б. Арова можна назвати журналістом різнопланової творчості. Головними його темами як краєзнавця були: культура, мистецтво, події, долі земляків, спорт. У пошуках сюжетів і своїх героїв він об'їздив усю Миколаївську область.

1957 року у Москві проходив Всесвітній фестиваль молоді і студентів, на який був делегований миколаївський журналіст. Збереглися його кореспонденції та численні посвідчення, в тому числі - учасника У Всесвітнього конгресу профспілок 1961 року.

На виставці були представлені ілюстровані історично -

красназавчі видання (альбоми) "Миколаїв" і "Миколаївщина", випущені у 70-х роках Київським видавництвом "Мистецтво" за участі Бориса Арова. До того ж Борис Лазаревич став автором кількох документальних фільмів, знятих на Київській кіностудії: "До свідання, кораблі", "Незримий пасажир", "Второе рождение"... Вони з успіхом йшли на кіноекранах СРСР.

А перша книга нарисів Бориса Лазаревича "Дорогие мои земляки" (1994 р.) була присвячена землякам - учасникам війни, які захищали Миколаїв від фашистів. Він писав про Героїв Радянського Союзу, легендарних Костянтина Ольшанського, Миколу Єгіпка, відважних льотчиків Василя Стрельникова, Леоніда Агєєва..., а ще - про героїв праці, вчених, космонавтів, письменників, музикантів, спортсменів. В архіві журналіста зберігаються візитні картки легендарного спортивного оглядача Миколи Озерова, поетів - земляків Марка Лисянського, Анатолія Поперечного (автора слів пісні: "И снится мне трава, трава у дома...") та інших "знаменитостей" [4]. Галстук з автографом Леоніда Вишеславського, лауреата Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка, нагадує про зустріч із ще одним відомим поетом-земляком [5].

Б. Л. Аров був ініціатором створення у Миколаєві клубу фронтових друзів і міської ради ветеранів, сам був членом ради ветеранів війни і спорту Миколаївської області, допомагав співробітникам музею у створенні виставок "Спортивна доблесть Миколаївщини", "Спортсмени - учасники II Світової війни", "Спортивна атрибутика" та інших.

Це із легкої руки Б.Арова (його влучної назви репортажу: "Корабелі виходять у космос"), Миколаїв стали називати "містом космонавтів". Пам'ятні фото назавжди залишили спогади про зустрічі у Миколаєві з Почесним громадянином міста - космонавтом №2 Германом Степановичем Титовим і його "незримим пасажиром" - вчителем Андріаном Митрофановичем Топоровим; з Героями Радянського Союзу В.Биковським і В.Волковим під час візиту, присвяченого спуску у Миколаєві науково-дослідного судна зв'язку із космонавтами "Академік Сергій Корольов". Як цінний подарунок журналіст зберігав годинник "Ракета", випущений в СРСР на честь перших космічних польотів Юрія Гагаріна [6].

Борис Лазаревич розповідав, що візит до Миколаєва Германа Титова у 1963 році був дещо несподіваним для представників місцевої влади. Тож зустріч космонавта із вчителем батьків, "духовним дідом" Андріаном Топоровим прийшлося влаштовувати на партійній дачі, бо своєї квартири у "Миколаївського Солженицина" не було. Зрозумівши це, космонавт у присутності журналіста пообіцяв на зворотному шляху заїхати до діда додому. І цей хитрий маневр забезпечив письменника житлом.

Журналіст Борис Аров друкувався у центральних і республіканських виданнях - журналах "Огонек", "Юность", "Молодежная эстрада", "Україна", "Спорт", "Старт" та інших.

На фотографіях повсякденного часу ми можемо бачити кореспондента Б. Арова у Миколаївському яхт-клубі під час підготовки репортажів зі змагань найвищого рангу. І таких публікацій в нього було чимало - про яхтсменів, плавців, веслувальників, водно-моторників, вихованців миколаївського яхт-клубу. Не даремно Арова називали "літописцем" миколаївського спорту. Ще одне фото: Борис Лазаревич на березі Південного Бугу з відомими акторами - гумористами Тарапунькою (Юрієм Тимошенко) і Штепселем (Юхимом Березінім), які були у захваті від місцевості, де розташований наш Миколаївський Яхт-клуб: "Тільки б їй не занастали...". До ювілею народження адміністрація Яхт-клубу нагородила журналіста медаллю "За 60 років служіння вітрильному спорту". Пам'ятні настільні медалі вручили Б.Арову також редакція газети "Советский спорт" та Українське товариство охорони пам'яток історії та культури [7].

Під егідою редакції газети "Південна правда" у 70-х роках активно діяв клуб шанувальників спорту, створений Борисом Лазаревичем, в якому він сам брав активну участь, навіть вийшовши на пенсію. На виставі в музеї можна було побачити особисті речі і його спортивний одяг із написом: "Новорічний крос"... (Уявіть 70-річного Бориса Арова, який бігає крос у но-

ворічну ніч навколо ялинки на Соборній!) Інше гасло на футболці - "Прокачай себе в ритмі Олімпіади" нагадує про те, що спортивний оглядач Б.Аров був акредитований на республіканських, всесоюзних змаганнях, чемпіонатах світу, Європи та Олімпійських іграх [8]. Він обирався членом президії Федерації пропаганди спорту України. З 1988 року був членом Федерації спортивних журналістів України.

Збереглися акредитаційні посвідчення, пам'ятні медалі змагань ("Чемпіон Миколаївської області 1969 р."; "Республіканська регата пам'яті П.П.Шмідта"; медалі VII-ї, VII-ї літніх спартакіад народів СРСР та ін.); значки "Преса" [9] Б.Аров був спортивним кореспондентом на всіх Спартакіадах народів СРСР (починаючи з 1963 року), на Всесвітній спартакіаді студентів 1981 року. У 1965 р. він, не будучи спортсменом - "професіоналом", був удостоєний знака "Отличник физической культуры и спорта СССР".

Журналіст жартував, що не є футбольним вболівальником, він - "больной футболистик". У 1945 р. Аров відкривав футбольний сезон на старому миколаївському стадіоні. На фото журналіст разом із прославленим майстром миколаївського футболу Павлом Худояшем розкриває велетенський м'яч, із якого вилітають голуби. На іншому знімку - фанати футболу - журналіст Борис Аров і славновісний актор Євген Леонов жваво обговорюють події на чемпіонаті світу 1985 р.

За допомогою Бориса Лазаревича Арова мені свого часу вдалося знайти родичів легендарного миколаївського футболіста Асира Марковича Гальперіна, і до експозиції тоді були передані унікальні документи, значки та фотографії 20-30-х років минулого століття. Скульптурка "Воротар" - подарунок журналісту від ветеранів футболу Миколаївщини [10]. Розповідають, що коли на Центральному проспекті міста встановлювали пам'ятник на честь 100-річчя миколаївського футболу, то першим прізвиськом за алфавітом серед тих, хто послужив справі розвитку цього виду спорту, було ім'я Бориса Арова. Професійні футболісти засумнівались: "Він же ніколи не грав..." Та на виставці можна було побачити м'яч із автографами членів збірної команди області і фото Бориса Лазаревича з цим м'ячем і в іменній футболці. Журналіст радів: "Хай тепер скажуть, що я м'яча ніколи в руках не тримав!"

Завдяки нарису Б.Арова про миколаївця Олександра Сергійовича Волчка, єдиного в Україні міжнародного гросмейстера з шахів за листуванням, у нашому музеї відбулись аж дві виставки "В королівстві чорно-білих" та "Географія гросмейстера", присвячені цій видатній людині. З того часу в музеї зберігається сувенір - шахова фігурка "Тура", подарунок О.С.Волчка [11].

Журналіст Б.Аров був коментатором змагань на чемпіонатах Європи з кінного спорту, де виступали вихованці ушлявленого миколаївського тренера Олександра Левовича Зозулі. Збереглися кадри документальної хроніки, на яких Б.Арову на день 50-річчя вручається Кубок ДСТ "Колос", за яке виступали миколаївські вершники.

Із хокейних чемпіонатів Світу 1970-х років Борисом Аровим були привезені унікальні сувеніри: скринька з портретом, клюшки, шайба. Найбільша клюшка - унікальна не тільки за технологією виготовлення, це - ще й подарунок від гравця команди суперників збірної СРСР на грі у Фінляндії 1978 р. Борис Лазаревич розповідав, що поки усі уболівальники кинулись вітати наших переможців, він підійшов за інтерв'ю до фінського хокеїста, чим дуже його здивував, бо, мало того, що його команда програла, під час змагань цей гравець отримав ще й добрих стусанів від "наших" [12].

А наступне фото - свідоцтво про дружбу на все життя... Наприкінці 1930-х років Борис Аров познайомився з поетом Марком Лисянським. Вони зустрілись на засіданні літературного об'єднання, що діяло при редакції обласної газети. І потім їх долі стали схожими: поет теж пройшов шляхами війни до самого Берліну, і теж отримав поранення, обидва були закохані в рідне місто Миколаїв... Збереглися вітальні листівки Борису Арову, автору гімну міста Миколаєва, від Марка Лисянського, автора гімну міста Москви.

На фото: журналіст із Миколаєва виступає на ювілейному вечорі Марка Лисянського у Центральному Будинку літерато-

рив. А наступна світлина і пивний кухоль від друзів - поетів дещо нагадують ситуацію, що в анекдоті: Еміль Январьов і Марк Лисянський, йдучи у гості до свого непитушого друга Бориса Арова, придбали у подарунок кружку [13]. Біля будинку Бориса Лазаревича знаходиться один з найвідоміших у Миколаєві пивних закладів, тож друзі були впевнені, що тверезому способу життя не завадить одне запрошення на пиво.

Журналіст Б.Аров присвятив другу - поету книжку "Чуткиє струны Марка Лисянского" (2011р.) Приємно, що до появи цієї книги зробили внесок і музейні працівники, які підбирали матеріали про Лисянського у фондах МОКМ.

Як відомо, Борис Лазаревич написав кілька пісень, присвячених нашому місту Миколаєву: "Мой город", "Любимый город", "Марш корабелов", "Корабельная сторона". Остання була написана разом з поетом Емилем Январьовим на музику Климентія Домінчена, який до війни був головним дирижером симфонічного оркестру Миколаївської філармонії. Вона вийшла у виданні "Музична Україна" і стала репертуарною у народного артиста СРСР Юрія Богатікова. За цю пісню у 1975 р. Б.Арову було присвоєно звання лауреата обласної премії імені Олексія Гмирява.

У 1966 році, на День міста Миколаєва, на переповненому стадіоні "Суднобудівник" відбулась презентація пісень журналіста Бориса Арова "Корабельная сторона" і поета Марка Лисянського та відомого композитора Олександра Долуханяна "Корабелы". Автори прибули на свято, взявши із собою виконавців. І вже понад півстоліття ці пісні, не старіючи, звучать, ніби перегукуючись, доповнюючи одна одну:

"С юных лет и до седин я твой самый верный сын.

Здесь мой дом, здесь я рос, я навеки твой матрос.

Море любит только сильных, только смелых,

Вы прислушайтесь - радируют суда:

Если б не было на свете корабелов, то и не было б колумбов никогда".

А у М.Лисянського:

"Ты мне был родным порогом, первым городом любви,

И по всем морским дорогам корабли идут твои.

С каждым годом ты мне ближе, мой причал и мой привал. Я и в городе Париже Николаев вспоминал".

Платівка "Корабельная сторона" була записана 1973 року. А наступного року "Миколаївський сувенір" вийшов тиражем у 10 тисяч примірників. У 1989 р., до 200-річчя Миколаєва, платівку було перевидано (ще 10 тисяч штук). І сьогодні вона зберігається поруч із диском пісень співака і композитора Євгена Долгова "Я люблю этот город" із дарчим підписом: "Б.Арову, чий пісню вже давно полюбилися миколаївцям" [14]. І на першій сторінці автобіографічного нарису про лауреата Державної премії УРСР ім. Тараса Шевченка, Народного артиста України композитора Климентія Домінчена теж є зворушливий підпис: "Дорогому другу моих юных лет и всей моей жизни - Борису Арову. Спасибо тебе за нашу творческую дружбу". Композитор написав музику ще до "Маршу корабелів" та пісні "Мій Миколаїв". На фото - Б.Аров у Києві на авторському концерті К.Домінчена у Палаці "Україна", 1977 р.

У 1976 році за великий особистий внесок у розвиток телебачення і преси журналіст Б.Л.Аров був нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР [15]. Того ж року за активу пропаганду спорту в Україні він отримав медаль Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР. Відвідувачі музею могли побачити і медаль "За верную дружбу" (1969 р.) до 50-річчя народження, і жартівливу відзнаку "Гросмейстеру скандально-спортивної хроніки" (1979 р.) від колег, і рельєфний портрет журналіста на медалі до 75-річчя народження [16].

На фото 1980 року Б.Аров з олімпійцями - Антоніною Пустановіт, срібною призеркою XXII Олімпійських ігор з веслування, Віктором Погановським, чемпіоном цих ігор з кінного спорту, та його тренером Олександром Левовичем Зозулею. Саме Борис Аров розповів нам про те, яким важким і драматичним виявився шлях В.Погановського до олімпійських вершин. Сталося так, що напередодні Олімпіади захворів кінь Фазан, на якому виступав спортсмен. І під загрозою стала сама участь у змаганнях. Але наставник Олександр Зозуля настільки був

впевнений у своєму підопічному, якого знав з 12 років, що прийшов у Держкомітет і заявив: "Якщо дасте іншого коня, Погановський зуміє за місяць підкорити його собі і виступить відмінно!"

Герой війни, який пройшов шлях від Москви до Ельби, полковник О.Л.Зозуля, кавалер 2-х орденів Леніна, ордена Суворова, орденів Червоного Прапора і Червоної Зірки, Вітчизняної війни II ст. та 12 інших бойових нагород, після демобілізації міг піти на будь-які керівні посади, але це його не приваблювало: "Поки сам сиджу у сідлі, буду навчати інших". І завдяки його старанням на західній околиці Варварівки, неподалік Миколаєва, майже з нічого виросла кінноспортивна школа. Борис Аров писав про перші перемоги її вихованців. У 1966 р. вони прибули на республіканські змагання ДСТ "Колгоспник" і усім на подив здобули командну першість. У 1967 р. - знову стали чемпіонами. 1969 року із десяти членів збірної команди України сімох запросили з Миколаєва. І вони привезли до Києва Кубок СРСР.

Мчали миколаївські коники і перед кінокамерами. Вся країна дивилась фільми "Невлівими месники" і "Нові пригоди невлівимих". У багатьох масових кіношних сценах рубилися на шаблях і переслідували бандитів юні бійці "ескадрону" Олександра Зозулі.

Перед Олімпіадою разом із тренером О.Зозулею журналіст Б.Аров кожен день приходив на манеж. Усі хвилювалися, чи порозуміється Віктор з новим конем Топким. І спортсмен не підвів - слова свого дотримався. А в поета Б. Арова народилися такі строки: "Пусть сегодня, как и прежде сердце бьется молодо, Олимпийские надежды превратятся в золото! На олимпийском фоне успех то наш какой? Серебряные звоны и акр золотой!"

Кореспондент Миколаївської обласної газети "Південна правда" Борис Аров за своє довге життя встиг зустрітися з багатьма знаменитостями. Він брав інтерв'ю в академіка О.Ю.Шмідта, художника - земляка Є.А.Кібрика, "розвідника Штірліца" - популярного актора кіно Вячеслава Тихонова, оперної співачки Бели Руденко... Про ці цікаві зустрічі нагадують фотографії, але найцінніше для нас те, що Б.Аров познайомив читачів зі своїми земляками.

Зберігається в музеї медаль з Міжнародного фестивалю хороших колективів імені Бели Бартока - подарунок Б.Арову від В.В.Кучеровського, керівника ушлявленого миколаївського хору "Сонячний струм", переможця конкурсу 1984 року в Угорщині, і багатьох інших престижних фестивалів світу [17].

А в арсеналі легендарного журналіста - почесні знаки - "ДОСААФ СРСР" 1977 року і "Товариства сприяння обороні України" 2001 року; призи, кубки, відзнаки переможця багатьох національних професійних конкурсів: 2002 р. - Приз Асоціації спортивних журналістів "За вірність спортивній журналістиці"; 2006 р. - іменний кубок Національної Асоціації Спілки Журналістів "За великий внесок у розвиток спортивної журналістики України"; 2007 р. - Приз "Золотий фонд АСЖУ. Зал слави"; 2008 р. - медаль Національного Олімпійського Комітету України "За внесок в олімпійський рух"; 2008 р. - ім'я Б.Л.Арова було занесене до Книги Пошани міста Миколаєва. Він нагороджений Почесним знаком "За заслуги перед городом Николаевом"; 2009 р. - Приз імені Ігоря Заседи "За честь і відданість спортивній журналістиці"; золота медаль Української журналістики "Золоте перо"; 2012 р. - Приз "За відданість олімпійському руху" (Переможець ХП всеукраїнського конкурсу "Україна Олімпійська"); Б.Арову присвоєно звання "Кращий працівник галузі культури в Миколаївській області"; нагороджений Почесним знаком НОК України "За олімпійську відданість"; 2014 р. - Приз "Золоті пера і голоси України" [18].

Треба сказати, що Борис Лазаревич дуже відповідально поставився у 2009 р. до святкування свого 90-річного ювілею, і як справжній майстер слова, ... відмовився від слів у коментарях до слайд-фільму "Два тайми життя Бориса Арова", довірившись звукам улюблених мелодій різних років. Він сам вів ювілейний вечір, не показуючи втоми і не знижуючи темпу... Офіційно пішовши на пенсію у 1976 році, Б.Л.Аров до останнього подиху життя залишався кореспондентом рідної газети і носив у кишені безстрокове посвідчення журналіста. Світлий пам'яті Бориса Лазаревича Арова поет Г.Фоменко присвятив такі рядки:

*"Свечу задул холодный ветер, упало с рук твоё перо.
Тепло ушло в январский вечер, вдруг стало пусто и темно.
Застыли мудрые цитаты, и строки, что не дописал.
Невосполнимо жгут утраты, что много нам не досказал.
Король пера и мастер слова, ты будешь жить в своих
статьях.*

*Звезда твоя восходит снова, ведь на земле мы все в го-
стях..."*

У фондах музею, як заповіт від Б.Л.Арова, зберігається пла-
кат - шарж роботи художника О.Д.Покосенка "Живите долго!"

Список використаних джерел і літератури

1. Колекція книжок і документів Б.Л.Арончика (Арова), 1939-2013 р.р. -МОКМ; Д-29783; 29785
2. Колекція медалей та знаків. - МОКМ; Н-6889

Гаврилов И.В., Гаркуша Н.М.

(г. Николаев)

КУЗНЕЦОВ ЛЕОНИД СЕМЕНОВИЧ – СОЦИАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ МУЗЕЙНОГО СОТРУДНИКА

Первая краткая биографическая справка о музейном сотруднике, общественном деятеле, украинском патриоте Л.С. Кузнецове была подготовлена для энциклопедического словаря «Николаевцы» в 1999 г. [42,с.189]. В дальнейшем, в процессе изучения материалов по истории Николаевского областного краеведческого музея, были выявлены новые сведения о его жизни и деятельности. Считаем актуальным, на правах расширенной, но, все-таки, предварительной публикации, поделиться этими сведениями с краеведами.

Источниковедческой базой послужили документы из собрания Государственного архива Николаевской области (ГАНО). В научный оборот вводятся данные из дореволюционных метрических книг и книг регистрации актов гражданского состояния николаевского ЗАГСа советского времени [15;16;17]. Изучены протоколы заседаний, списки членов, афиши спектаклей украинской культурологической организации «Просвіта» [12, д.10; д.15; д.42]. По квартальным отчетам Николаевского историко-археологического музея за 1925-1929 гг. прослеживается работа Л.С.Кузнецова, как научного сотрудника [11; ф. р-99]. Особый интерес представляет «Переписка отдела культуры и просвещения с музеями...» за 1942-1943 гг., в которой отражен второй период его работы в музее, в качестве и.о. директора. [17; р-1037,оп.1, д.1].

Нами использованы документы из фондов Николаевского областного краеведческого музея: книга протоколов заседаний общества «Друзья музея», переписка с окружным отделом образования по поводу перемещения музея в новое здание, описи находок из раскопок Ольвийского городища и некрополя, материалы музейного делопроизводства. [22; 4, с.293-296; 29-33].

Из опубликованных источников, обращаемся к своим ранним статьям [3, с.173-177; 4, с.293-296; 5, с.30-32], публикациям краеведов Ю.А.Зайцева, Н.А.Кухар-Онышко, И.Б.Марцинковского, Г.С.Павловой, С.В.Романенко, Л.Ф.Траспова [19,с.110-114;25,с.16-24;27,с.12-14;34,с.274-275;43], работам археологов В.В.Крапивиной, А.В.Каряки, В.И.Никитина, Г.А.Станициной, участника Ольвийской экспедиции Г.П.Цветаева[24,с.4-19; 20, с.306-312; 28, с.118-121; 37, с.83-88; 40, с.87-97]. Вспомогательное значение имеют заметки и статьи в газетах «Красный Николаев» и «Шлях індустріалізації» [6-10].

Личность формируется под воздействием социальной среды, влиянием семейных моральных принципов и воспитательных приемов. Поэтому, вначале, мы решили привести данные о семье Кузнецовых – отце и братьях. Они, безусловно, способствовали развитию его природных задатков, круга интересов и увлечений.

Семен Кириллович Кузнецов (ок.1847-16.11.1907)

3. Колекція фотографій (1924-2015). - МОКМ; Ф-9308

4. Колекція карток візитних колег та друзів Б.Арова. -МОКМ; Д -29778

5. МОКМ; Т - 4782

6. МОКМ; МД-5722

7. МОКМ; Н - 6892

8. МОКМ; Т - 4784

9. МОКМ; Н - 6908

10. МОКМ; МД - 5667

11. МОКМ; МД - 5665

12. МОКМ; МД-5662, 5664, 5666; К - 3618

13. МОКМ; К - 3578

14. МОКМ; Пз-26; 506

15. Колекція грамот та дипломів Б.Арова (1976-2015). -МОКМ; Д-29784

16. МОКМ; Н - 6904, 6890

17. МОКМ; Н - 6903

18. МОКМ; МД - 5658 - 5661, 5663, 5669.

[13,оп.1,д.1705.л.4], происходил из купеческого рода, вероятнее всего, г.Херсона. Потомственный почетный гражданин, был домашним учителем, а с 1880 г. становится нотариусом Херсонского окружного суда по г.Николаеву [14,ф-230,оп.1, д.1060, л.4]. Избирался гласным Городской Думы. С 1895 г. был членом яхт-клуба, но сам спортом не занимался, а приобщил к яхтингу старших сыновей [43,с.147]. Вместе с женой Софией Константиновной, урожденной дворянкой Павловской, вырастили и воспитали четырех сыновей.

Старший – Всеволод Семенович Кузнецов (1887-7.3.1933), потомственный почетный гражданин, секретарь городского Кредитного общества, член яхт-клуба, избирался помощником начальника гавани по шлюпочной мастерской. Успешный спортсмен, одерживал победы на яхтах «Сирена» и «Мираж»; на яхте «Буревестник» участвовал в одиннадцатидневном походе в устье Дуная. В советское время заведовал плановым отделом завода «Плуг и молот» [15,ф-484,оп.1,д.1627;43,с.149].

Следующий сын, Вячеслав Семенович Кузнецов (1881-?), родился в Херсоне, окончил в 1901 г. николаевскую Александровскую гимназию, а высшее образование получил на юридическом факультете Новороссийского университета. Там же, в Одессе, женился на дочери греческого подданного Домникии Михайловне Пори. В Николаеве избирался гласным Городской Думы, входил в состав нескольких комиссий – о пользах и нуждах города, постоянной ревизионной, по строительству городской набережной. Кроме того, работал в попечительном совете городской больницы, был членом совета николаевского отделения Русского Технического Общества. Успешный спортсмен: в николаевском яхт-клубе его называли «Кузнецов-второй». На яхтах «Валькирия» и «Звонарь» побеждал и брал призы [43, с.151]. В феврале 1913 г. вошел в первый состав комиссии по созданию городского естественно-исторического музея [18, Д-23209/18-19]. Возможно, его участие в формировании музейного собрания, повлияло на судьбу младшего брата Леонида, пробудив в нем интерес к музейному делу.

Третий сын, Борис Семенович Кузнецов (?-?), как отец и братья, был потомственным почетным гражданином. Очевидно, имел музыкальное образование, поскольку, в организации «Просвіта» был солистом хора и ему доверили возглавлять артистическо-музыкальный отдел организации. После смерти Н.Н.Аркаса, в течение года, исполнял обязанности председателя общества «Просвіта» и за активную работу в 1908 г. получил памятный серебрянный жетон [12,ф-206, оп.1, д.10,15,42]. В советское время он работал директором городского садоводства. В период немецкой оккупации 1941-1944 гг. переписывался с Ксенией Николаевной Шестериковой-Аркас, которая жила в Праге, и по материалам этой переписки,

разместил в газете «Українська думка» свои воспоминания об общественном деятеле, композиторе и историке Николае Николаевиче Аркасе [9; 27, с.13].

Младший сын, Леонид Семенович Кузнецов (1887-1943), родился в Николаеве и был крещен в Рождество-Богородичном соборе. О его детских и юношеских годах, практически, ничего не известно. Самые ранние сведения о нем относятся к 1907-1911 гг., и связаны с его участием в работе «Просвіти».

Организационное собрание общества состоялось 25 февраля 1907 г., присутствовало 150 человек. С докладом по истории Украины выступил Н.Н.Аркас; затем был принят устав, согласно которому, основной задачей организации, должно было стать просвещение украинского народа. В члены общества записались 100 человек. В состав правления избрали юриста С.И.Гайдученко, художника Е.М.Маковского, секретарем стал Е.Т.Литвин, а возглавил «Просвіту» Н.Н.Аркас [41, с.394]. Общество имело четыре отделения – литературно-научное, библиотечное, хозяйственное и, самое многочисленное, артистическо-музыкальное. Последним руководил Борис Кузнецов, который приобщил своего младшего брата Леонида к работе драмкружка и хора [12; ф-206, оп.1, д.10; 15; 42]. Общество проводило платные членские литературно-музыкальные вечера, чтения, концерты, спектакли. Члены организации решили участвовать в сборе средств на сооружение памятника Т.Г.Шевченко в Киеве. В связи с этим 14 и 15 апреля 1908 г. жителям Херсона показали оперу С.С.Гулака-Артемовского «Запорожец за Дунаем», где в роли султана выступил Леонид Кузнецов [12; ф-206, оп.1, д.10; 15].

13 декабря 1908 г., в арендуемом помещении Технического Общества по улице Таврической, 46, был проведен семейный вечер с танцами. В первом отделении показали пьесу-шутку В.Овчинникова «Панська хворість». Во втором отделении хор и солист исполнили десять песен. В программе значилась песня «Ще, як були ми козаками. Виконавець Кузнецов 2-й» [12; ф-206, оп.1, д.10]. 27 декабря 1908 г. зрители аплодировали драмкружковцам и хору, которые представили спектакль «Шельменко – денщик» с участием Леонида Кузнецова. В целом, 1908 год был периодом наибольшей активности «Просвіти» – за год зрители увидели восемь комедий, три драмы, четыре оперы [12; ф-206, оп.1, д.15; 42]. Общество проводило благотворительные концерты в помощь малоимущим ученикам среднего механико-технического и железнодорожного училищ [41, с.395].

В составе «Просвіти» в 1909 г. значились два почетных члена, четыре вечных члена, восемьдесят два действительных члена и восемь членов-сотрудников, среди которых был Л.С.Кузнецов [41, с.397]. 10 апреля 1909 г. он распечатал в ведомости о получении памятного жетона. Жетон, тиражом в 100 экземпляров, изготовили в честь первой годовщины общества. Заказ выполнил николаевский предприниматель А.Вильчепольский. Знак овальной формы, на аверсе было изображение кобы и лавровой ветви, по верхнему краю, прописными буквами выгравированы слова из шевченковского стихотворного послания «І мертвим, і живим, і нерожденним», слова «Свого не цурайтесь»; на реверсе «Миколаївська «Просвіта». 1908 р.ік» [27, с.12-14]. Так сотоварищи отметили заслуги Леонида Кузнецова в популяризации украинской песни и драматического искусства.

Леонид был активным читателем библиотеки общества. В ее фонде собраны украинские периодические издания, справочная литература – словари, брошюры по истории Украины. Художественная литература была представлена произведениями украинских авторов М.Коцюбинского, П.Мирного, П.Кулиша, В.Винниченко, Е.Гринченко [41, с.48].

К 100-летию со дня рождения Н.В.Гоголя 19 июля 1909 г., в центре города, на бульваре, были организованы народные гуляния. В программе «Сорочинская ярмарка» предусматривалось следующее: торговля с возов овощами и фруктами, торговля со столов медом, квасом, холодцом и разными закусками, в торговых палатках можно было купить вышитые рушники, салфетки и керамику. Самостоятельные артисты показали сценки «Украинские вечерницы» и «Возвращение жнецов», с песнями и танцами. Центральную часть ярмарки занимала пло-

щадка, где был установлен бюст Н.В.Гоголя в окружении корзины с цветами. Хор пел «Славу». Это стало одним из самых масштабных мероприятий «Просвіти».

Архивные документы свидетельствуют, что в 1910 г. Леонид Кузнецов был действительным членом «Просвіти», а в 1911 г. членом-сотрудником [12, ф-206, оп.1, с.10, 13]. В последующие годы он также участвовал в спектаклях и литературно-музыкальных вечерах общества, демонстрируя свой артистизм. Эти навыки ему пригодятся в работе лектора, экскурсовода, когда в апреле 1925 г. он станет научным сотрудником историко-археологического музея.

Музей располагался в одноэтажном особняке на углу Малой Морской и Большой Морской улиц, в доме №11. К началу 1925 г. в его штате были лишь заведующий (директор) и технический работник. 16 марта утвердили новую должность хранителя, а с 1 апреля ее преобразовали в научного сотрудника.

С директором музея Феодосием Тимофеевичем Каминским (1888-1978) Леонид Семенович был знаком по совместной работе в «Просвіте». Ровесники, они входили в молодежную группу организации, пели в хоре, участвовали в разных мероприятиях. Объединял их, также, интерес к истории Украины, археологии, краеведению.

Период 1925-1929 гг. стал временем расцвета музея, больших преобразований: активно пополняется ольвийская коллекция, в ходе археологических разведок появляются материалы с поселений хоры Ольвии. Удалось решить вопрос о перемещении музея в более просторное здание. Там, кроме экспозиционных залов, обустроили фотолабораторию, химический кабинет, реставрационную мастерскую. Документальные источники позволяют рассмотреть все основные виды музейной работы изучаемого периода.

Летом 1925 г. по приглашению опытного археолога, руководителя Ольвийской экспедиции Б.В.Фармаковского, сотрудники музея приняли участие в раскопках ольвийского городища. Из-за незначительного финансирования, работы велись в течение двух недель, в северо-восточной части Верхнего города. Все 732 находки – монеты, украшения, орудия труда, фрагменты керамики и целые формы, передавались Николаевскому историко-археологическому музею, о чем 1 сентября 1925 г. был составлен акт [2, Д-27013]. По описи артефакты принимал Л.С.Кузнецов [29, Д-27008].

В следующем 1926 г. работы в Ольвии велись с 18 июля по 5 сентября. Расширился штат научных сотрудников и практикантов, что позволило провести более масштабные исследования. Разбили разведочные раскопки к западу и северу от Зевсова кургана, открыли главную городскую улицу, мощенную крупным, круглым булыжником. Произвели раскопки нескольких жилых домов, а затем, работы сосредоточили на некрополе. Нашли уникальную площадку для кремации диаметром более 10 метров, на ее территории обнаружили 90 амфор. По завершению работ музейная коллекция пополнилась на 3400 предметов [30, Д-27009].

В 1927 г., перед началом работ в Ольвии, Б. В. Фармаковский отдыхал в Великих Сорочинцах под Полтавой. В письме от 26 июня он сообщал Ф.Т.Каминскому о подготовке экспедиции, но новый приступ тяжелой болезни не позволил ученому поехать в Ольвию. Созданный Совет экспедиции, в составе С.С.Дложевского, М.Ф.Болтенко, И.И.Мещанинова и Ф.Т.Каминского, продолжил исследования Ольвии [37, с.85; 24, 9; 20, с.306-308]. Процесс раскопок длился со 2 августа по 11 ноября. Леонид Кузнецов руководил работами на территории городища (квадраты 4,6 и 7), с его участием на некрополе были открыты захоронения 5 и 10. Он же составлял описи находок и занимался их упаковкой. Коллекция николаевского музея пополнилась 2499 экспонатами [31, Д-27000; 23, Д-3890].

Год 1928. Газета «Красный Николаев» 31 июля оповещала читателей: «Наркомпрос сообщил историко-археологическому музею, что со второй половины августа начнутся масштабные раскопки в Ольвии. Они пройдут под руководством Б.В.Фармаковского, при участии археологов из Киева, Одессы, Николаева. Все находки достанутся николаевскому музею» [6, с.4]. Заметка была напечатана в день, когда близкие, коллеги, научная обще-

ственность Ленинграда провожали в последний путь выдающегося ученого, неумолимого исследователя Ольвии Б.В.Фармаковского. Совет экспедиции принял решение о продолжении исследований в Ольвии. Экспедиция стартовала 15 августа, работы сосредоточили на некрополе, где было раскрыто 18 погребений, датирующихся от эпохи эллинизма до I-II вв.н. э [40, с.87-97].

Часть погребений – это земельные склепы с коридорами-дромосами и каменными закладами. Наиболее интересные находки были сделаны в склепе №5 (в раскопках приняли участие Л.Кузнецов, волонтеры – николаевские врачи Г.Цветаев и Л.Гутшейн). У головы одной из трех погребенных женщин лежала остродонная амфора, в ногах – керамическая расписная курильница, рядом алебастровая чашечка с кусочками охры внутри. В этот же комплекс входили две мегарские чаши, два бальзамария, стеклянная подвеска в виде головы негра, терракотовая маска Силены и множество бусин. У другой женщины на каждой руке было по три бронзовых браслета, на пальцах – серебряные и бронзовые кольца; в правой руке зажата медная монета. Учитывая важность находок, Совет экспедиции поручил художнице В.Ф.Штейн сделать акварельную зарисовку и макет склепа [40, с.87-88]. Часть инвентаря из этого погребения в настоящее время демонстрируется в ольвийском разделе новой экспозиции Николаевского областного краеведческого музея. Все находки полевого сезона 1928 г., в количестве 4939 экземпляров, по уже сложившейся традиции, поступили в историко-археологический музей г. Николаева [32, Д-27011].

Пролистывая газету «Красный Николаев» за июль-август 1929 г. мы получаем такую информацию: «Сегодня, 9 июля на Березань выедет научная экспедиция, в которой примут участие научные сотрудники из Киева, Харькова, Одессы, Херсона и Ленинграда. Вторая экспедиция в Ольвию начнется 20 июля. В раскопках примет участие германский профессор Виганд и его ассистент» [8, с.4].

В номере от 23 августа помещена заметка «Археологические раскопки в нашем округе», в которой говорится: «Продолжавшиеся около месяца раскопки в Ольвии закончились. Открыты городские сооружения VI-V вв. до н.э. На одном из участков открыты остатки мастерской литейщика. Добыты 3214 предметов старины передаются в историко-археологический музей» [7, с.3]. Ежегодные ольвийские поступления записывали в инвентарную книгу, [21, Д-23467], составляли инвентарные карточки с рисунками, подготавливали к экспонированию.

Пополнится ольвийский отдел музея и в 1930 г. [33, Д-27012], но экспедиция будет работать уже без участия Ф.Т.Каминского и Л.С.Кузнецова.

В дальнейшем, собрание историко-археологического (с 1950 г. – краеведческого) музея расширится за счет материалов из раскопок разновременных стоянок, поселений, курганов. В ольвийскую коллекцию поступят только находки из поселений и некрополей ее хоры.

Первичное изучение сельской округи Ольвии началось во второй половине 20-х гг. XX в. Усилиями сотрудников историко-археологического музея и членов общества «Друзья музея». Предполагаем, что план разведок или как тогда называли «научных экскурсий», обсуждался с Б.В.Фармаковским.

В течение 1925-1927 гг. по берегам Бугского лимана были открыты следующие поселения и городища: по правому берегу – северо-восточнее с. Большая Корениха, вблизи Малой Коренихи, восточнее хутора Топчия (2 километра от Новой Богдановки), городище за южной околицей с. Козырка и на северо-западной окраине с. Кателино; по левому берегу – севернее Нижне-Сиверсова маяка (между Широкой Балкой и Корабельным районом г. Николаева), поселения в 8 километрах на юг от с. Лупарева Балка и близ с. Ефимовка, городище на мысу Семенов Рог [23, с.5-6; 28, с.119-120]. В 1951 г. эти открытия будут зафиксированы И.В.Фабрициус в книге «Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР».

В июле 1927 г. музейщики вместе с добровольными помощниками провели обследование местности близ Новой Одессы, Касперовки, Ново-Ивановки и Ново-Петровки [23, с.7; 11, р.-99, оп.1]. На территории Николаева неоднократно осматривали

раннее открытые поселения в морском порту, на Набережной, в Спасске, Поповой Балке. В августе 1927 г. впервые собрали подъемный материал на территории Дикого Сада [23, с.8]. В настоящее время на городище белозерской культуры (XIII-X вв. до н.э.) Дикий Сад ведутся масштабные исследования.

Сотрудники историко-археологического музея ежегодно проверяли состояние исторических объектов Николаевщины: в с. Ефимовка-дом, в котором у родственников отдыхал писатель В.М.Гаршин, близ с. Свято-Троицкого, редут, сооруженный войсками шведского короля Карла XII и запорожцами после поражения в Полтавской битве 1709 г.; проверяли состояние церкви в с.Кисляковка, построенной в последней четверти XVIII в.; осматривали Адмиралтейский собор, на чердаке которого обнаружили его деревянную модель; в Александро-Невской церкви нашли и перенесли в музей шестнадцать цеховых знамен бывшей Ремесленной Управы [36, Д-7981].

Еще в октябре 1923 г. Ф.Т.Каминский составляет первое заявление в окружной отдел народного образования, которому подчинялся музей, с обоснованием необходимости перемещения музея в новое здание [11, р.-99, оп.1, д.793]. Наиболее подходящим он называет бывший особняк Аркасов, однако, в то время, там размещался окружной отдел коммунального хозяйства, поэтому городские власти не дали своего согласия [4, с.293-296]. В 1925-1927 гг. борьба за новое здание продолжалась. Музейщики просили здание Одесского Учетного Банка по улице Розы Люксембург или особняк по улице Инженерной, 3, предлагались и другие варианты. В итоге, остановились на здании бывшей гауптвахты, располагавшейся в самом центре города, на Советской площади. В апреле 1928 г. там начались ремонтные работы, которые проходили под наблюдением Ф.Т.Каминского и Л.С.Кузнецова. В конце августа их отозвали из ольвийской экспедиции и заставили в течение трех дней осуществить переезд в новое помещение. И снова выручили члены общества «Друзья музея» – с их помощью музейные предметы были упакованы и перевезены, однако, их размещение в неотапливаемом здании затянулось до февраля 1929 г. Музей занял двенадцать комнат площадью 1112 кв. метров, насчитывал шесть экспозиционных залов и несколько необходимых вспомогательных помещений [4, с.296]. Появилась возможность обустроить библиотеку, которой занимался Л.Кузнецов, аудиторию для чтения публичных лекций и заседаний общества «Друзья музея». Общество сформировалось на основе нумизматического кружка и группы любителей старины, которые собирались при музее с 1925 г., а юридически оформились, со своим уставом, программой деятельности и членскими билетами в марте 1928 г. [3, с.173-177].

22 апреля 1928 г., на первом заседании совета общества председателем был избран Г.П.Цветаев, под руководством которого разработали план лекций на ближайший год. 13 февраля 1929 г. Ф.Т.Каминский в письме к Б.В.Страдомскому сообщил: «Каждые две недели в музее читаются лекции, уже прочитано семь. Лекторы – Н.Д.Лагута и Г.П.Цветаев об Ольвии и Березани. О древних поселениях побережья Буга лекцию прочитал Л.Кузнецов [36, Д-7981].

Большим событием стало открытие экспозиции в новом помещении, которое состоялось 10 марта 1929 г. Кроме основной экспозиции, посетителям презентовали мионц-кабинет, где выставили около 3 тысяч монет [23, Д-3890]. Л.С.Кузнецов возглавил работу по его созданию, поскольку он имел опыт в этом деле – с 24 по 30 июля 1927 г. стажировался в нумизматическом отделе Одесского археологического музея [23, с.9]. Много времени занимала подготовка и проведение экскурсий по музею для разных категорий населения. В летнее время сотрудники историко-археологического музея руководили экскурсионными группами, которые массово приезжали в Ольвию [23, с.11]. Л.С.Кузнецов вел музейную бухгалтерию и делопроизводство, систематизировал всю входящую и исходящую корреспонденцию.

Итак, у музейщиков насыщенный график работы, множество планов, но им не суждено было осуществиться. 29 сентября 1929 г. арестовали Ф.Т.Каминского, арест тщательно готовился. 19 августа в газете «Красный Николаев» появилась заметка «Очистить школы от чуждого элемента», где, среди

прочого, сообщалось: «Особенно неблагоприятно обстоят дела с комсоставом музеев и библиотек. Некоторые заведующие далеко не преданы советские власти, пользуются тем, что пока их нечем заменить». Корреспондент заявляет, что для аквариума и историко-археологического музея следует подготовить новые кадры.

Временно должность директора занял Л.С.Кузнецов, но уже 12 ноября 1929 г. все музейное хозяйство он передает вновь назначенному «партийному» директору Л.М.Скобцу, а сам остается научным сотрудником.

В начале 1930 г., для систематизации археологической коллекции, из Эрмитажа была приглашена Т.И.Фармаковская. В штате музея, также, был лаборант Вессели В.О.. Маленький коллектив разделился на противоборствующие стороны и Т.В.Фармаковская, в письменном виде, попросила разобраться в ситуации. Начались многочисленные проверки, по итогам которых 8 февраля 1930 г. в газете «Красный Николаев» вышла статья «Вредитель из историко-археологического музея», где снова вспоминали Ф.Т.Каминского, обвиняя его в срыве передачи бронзовых пушек периода русско-турецких войн на переплавку в Рудметаллорг.

27 сентября 1930 г. уже переименованная местная газета «Шлях індустріалізації» писала: «Камінський був причетний до процесу СВУ («Спілка визволення України»), нині сидить у концтаборі, його права рука, а після арешту майже негласний керівник музею Кузнецов – шовініст петлюрівського гатунку, правив до серпня 1930 р., а потім перейшов до хлібзаготівельної установи» [10, с.4].

Возвращение Л.С.Кузнецова в родной музей состоялось в октябре 1941 г., где он занял должность научного сотрудника, а с декабря стал исполнять обязанности директора. Музей, в это время, располагался в небольшом двухэтажном здании, во дворе недействующего католического костела, по улице Декабристов, 32 [25,с.21]. Экспозиция размещалась в семи залах. В первом были выставлены палеонтологические материалы и археологические находки эпохи каменного века. Во втором и третьем залах демонстрировались лучшие ольвийские находки: архитектурные детали, мраморные стелы с надписями, керамика, монеты, культовые предметы. Представитель группы «Южная Украина» немецкого оккупационного ведомства по делам культуры Г.Рудольф писал: «Оба зала, безусловно, являются наиболее значимой частью музея и могут служить ценным дополнением к раскопкам в Греции и на Крите» [34,с.274]. В следующих залах были представлены экспонаты по истории Украины, Николаева, развитию морского судоходства.

Архивные документы содержат интересные сведения о периоде 1942-1943 г. 31 марта 1942 г. из городской отдела культуры в украинскую вспомогательную управу поступило письмо: «Надсилається технічне обстеження приміщень історичного музею, щодо можливості встановлення там кам'яних «баб», які треба прибрати від стін костюлу. Прохання виділити на це кошти» [35,р.1037,оп.1,д.1,л.3]. 24 апреля 1942 г. была удовлетворена просьба ассигновать музею 3022 рубля на ремонт стены. 15 апреля Л.С.Кузнецов пишет докладную записку: «Повідомляю, що сьогодні, цілком для мене несподівано, німецькі військові приступили до повалення фігури адмірала Грейга, а на моє запитання відповіли, що діють по розпорядженню Генерального комісара. Заявили також, що забирають 5 бронзових гармат та бронзову жіночу фігуру з вінком у руках від іншого пам'ятника» [35, р.1037,оп.1,д.1,л.14].

С целью ускорить открытие музея для посетителей 29 июня 1942 г. Л.С.Кузнецов составил ходатайство о подключении здания музея к городской электросети [35, р.1037,оп.1,д.1,л.17]. Но, уже через две недели, руководитель отдела культуры Г.Кокот жалуется на директора музея: «Він не виконує наказ що до термінового відкриття музею – не замінено етикетки, не відремонтовано стелю у відділі історії Миколаєва, а ще треба прибрати подвір'я, надати йому охайного вигляду» [35, р.1037,оп.1,д.1,л.28]. 19 сентября Л.Кузнецов пишет в Управу: «Прошу вашего разрешения, чтобы городская строительная организация произвела следующие срочные работы в историческом музее: 1). строительство трехстенной ограды возле трех скифских скульптур (здесь неточность – две скульптуры – по-

ловецкие – авт.); 2). сооружение кровли над старыми надгробными камнями, чтобы защитить их от атмосферных воздействий; 3). установить полки в помещениях музея; 4). застеклить наружные оконные рамы; 5). застеклить семнадцать витрин; 6). отремонтировать входную дверь подвального этажа» [35, р.1037,оп.1,д.1,л.83].

Беспокоился Л.С.Кузнецов и о состоянии Ольвийского заповедника. 2 июня 1942 г. он пишет директору Одесского историко-археологического музея: «Мені довелося супроводити цими днями екскурсію на розкопки стародавньої Ольвії, при цьому я зустрів там великі непорядки...». Затем, он сообщает о разрушении водами лимана остатков строений и призывает принять срочные меры. В конце письма отмечается: «Поскільки тепер Миколаїв відрізаний від Ольвії державним кордоном, а ні я сам, ні миколаївська адміністративна влада не може втручатися в справу Ольвії... Тому прошу вас вжити заходів до збереження історичної пам'ятки» [35, р.1037,оп.1,д.1, лл.78-79].

Интересна докладная записка Л.Кузнецова в управление культуры от 4 сентября 1942 г. В ней сказано, что музей имеет 1000 рублей на закупку экспонатов и просит использовать их для приобретения книги Г.Ге «Исторический очерк столетнего существования г. Николаева», трех номеров газеты «Южанин» от 29-31 августа 1890 г. со статьями, посвященными 100-летию Николаева. Для нумизматического кабинета он предлагает купить серебряные рубли 1727, 1814 и 1891 годов» [35, р.1037,оп.1,д.1, с.48].

Отношения между начальником отдела культуры Г.Кокотом и директором музея становились все более неприязненными. 20 сентября 1942 г. Кокот жалуется: «В.О. директора исторического музея Л.Кузнецов за весь час існування музею нічого не зробив щодо його впорядкування: 1). Не приведено в систему експозиції археологічного відділу; 2). Не розгорнута експозиція відділу нумізматіки; 3). Не створено історичного відділу... Отже, таким чином, історичний музей становить собою кунст-камеру, де зібрано і виставлено випадкові речі з археології, історії, зброї та окремі картини з історії України» [35, р.1037,оп.1,д.1,лл.50-51]. Он предлагал уволить Кузнецова и на его место назначить нового научного сотрудника Ю.М.Тарасова. 10 октября 1942 г. последовал приказ об увольнении «за недисциплиноване відношення до справи». Однако, в качестве директора Л.С.Кузнецов упоминается в акте от 19 ноября 1942 г. в том, что он, Ю.Тарасов и археолог Ю.Колубакина, во время осмотра музея, обнаружили пропажу четырех античных монет: большого асса с Деметрой, борисфена, малого асса с Медузой Горгоной и еще одной медной ольвийской монеты [35, р.1037,оп.1, д.1, л.53].

Необходимо рассказать и еще об одном направлении деятельности Л.С.Кузнецова. В августе 1941 г. в Николаев прибыли члены Южной походной группы ОУН, которые начали поиск украинских патриотов в среде местной интеллигенции, для ведения подпольной работы против немецких оккупационных властей. В городской управе тогда служила В.Н.Дороховская (до войны – декан заочного факультета педагогического института), которая инспектировала библиотеки и музеи. Благодаря ее влиянию, исторический музей становится одной из баз ОУН. Создается Вспомогательный Комитет, который официально занимался распределением хлеба, помощью детям из бедных семей, инвалидам и военнопленным. Была установлена связь с концлагерем на Темводе. По свидетельству одного из членов организации, участники собирались на квартире Буженко, бывшего декана природоведческого факультета пединститута, или в историческом музее, в кабинете Л.С.Кузнецова. Было решено, два раза в неделю, под видом лекций, проводить занятия для оуновцев, определили темы: «История Украины по Н. Аркасу», «Информация о международном положении», и, главное, «Методы конспирации» [19,с.110-111]. Леонида Кузнецова назначили референтом по вопросам печати, на музейной печатной машинке изготавливали листовки.

До ареста Л.С.Кузнецова и переправки его в Бухенвальд оставалось совсем немного времени. В «Личной трофейной карточке гражданского лица, бывшего в немецком плену», составленного переводчицей Вахниной 18 апреля 1951 г., читаем следующее: «Концлагерь Бухенвальд. Опознавательный знак

№ 25319. Кузнецов Леонид. Дата и место рождения – 19 июня 1887 г., г. Николаев. Гражданская специальность – педагог, археолог. Персональные данные – рост 169 см, глаза голубые, нос прямой. Особые приметы – седой. Далее, названа ближайшая родственница – жена Нина Петровна, урожденная Антонович; ее место жительства – Аleshки, Херсонского района и области. На следующей странице указано: «5 октября 1943 г. полицией г. Николаева передан в концлагерь Бухенвальд. 30 декабря 1943 г. умер» (без уточнения обстоятельств смерти) [26, с.1].

В биографии Леонида Семеновича Кузнецова еще множество белых пятен, однако, уже в настоящее время, можно оценить многогранность его деятельности – научный сотрудник музея, участник археологических разведок и раскопок, лектор, экскурсовод, счетовод и делопроизводитель, организатор краеведческой работы.

Список использованных источников и литературы

1. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 г. – Николаев, 1914.- с.36, 43-47.
2. Акт от 1.09.1925 г. о передаче в Николаевский историко-археологический музей находок из Ольвии. – Николаевский областной краеведческий музей (МОКМ), Д-27013.
3. Гаврилова И.В., Гаврилов И.В. Діяльність «Товариства друзів» при Миколаївському історико-археологічному музеї (1925-1929)/Гаврилова І.В. //IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. - Миколаїв, 2002.- с.173-177.
4. Гаврилов И.В., Гаркуша Н.М. К вопросу о переводе Николаевского областного краеведческого музея в новое здание в 20-е гг. XX ст./Гаврилов И.В.// VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. - Миколаїв, 2006.- с.293-296.
5. Гаркуша Н.М. Этапы формирования ольвийской коллекции Николаевского историко-археологического музея/Гаркуша Н.М.//Матеріали II Міжнародної археологічної конференції «Ольвійський форум» (пам'яті В.В.Крапівіної) до 150-річчя дослідження Ольвії.-Миколаїв, 2018.-с.30-32.
6. Газета «Красный Николаев».- № 2273 от 31.07.1928 г.
7. Газета «Красный Николаев».- № 2554 от 9.07.1929 г.
8. Газета «Красный Николаев».- № 2556 от 20.07.1929 г.
9. Газета «Українська Думка».- № 11 от 5.02.1944 г.
10. Газета «Шлях індустріалізації» от 27.09.1930 г.
11. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф.Р-99, оп.1, спр.793.
12. ДАМО, ф.-206, оп.1, спр.10,15,42.
13. ДАМО, ф.-222, оп.1, спр.1705.
14. ДАМО, ф.-230, оп.1, спр.
15. ДАМО, ф.-484, оп.1, спр.1627.
16. ДАМО, ф.Р-5950, оп.1, спр.303.
17. ДАМО, ф.Р-1037, оп.1, спр.1.
18. Дело Городского Общественного Управления с перепиской о принятии в дар городу родственниками покойного Э.П.Францова естественно-исторического музея (1912-1917).-НОЛКМ, Д-23209/1-129.
19. Зайцев Ю.О. Українська інтелігенція у антифашистському підпіллі ОУН на Миколаївщині у 1941-1944 рр./Зайцев Ю.О.// V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. - Миколаїв, 2004.- с.110-114.
20. Каряка О. Створення наукової ради Ольвійської експедиції (1927-

- 1930 рр.)/Каряка О.//ЕМІНАК, науковий шоквартальник, №4(16), жовтень-грудень. FORUM OLBICUM. Пам'яті В.В.Крапівіної. –Київ - Миколаїв, 2016.-с.306-312.
21. Книга инвентарная Николаевского историко-археологического музея (1925-1940).-МОКМ, Д-23467.
22. Книга протоколов заседаний общества «Друзья музея» (22.04.1928-29.09.1929).-МОКМ, Д-24916.
23. Коротке звітання про діяльність Миколаївського історико-археологічного музею за 1927 р.-Миколаїв, 1928.-МОКМ, Д-3890.
24. Крапівіна В.В. Ольвія: проблеми охорони та археологічні дослідження/Крапівіна В.В.//Археологія.-№1.-2001.-с.4-19.
25. Кухар-Онышко Н. Краеведческий музей во времени и пространстве/Кухар-Онышко Н.//Соборная улица.-№1.- 2012.- с.16-24.
26. Личная трофейная карточка гражданского лица, бывшего в немецком плену.18.04.1951 (копия).
27. Марцінковський І. Ще раз про жетон 1908 року українського товариства «Просвіта» / Марцінковський І./Краєзнавчий альманах.-№1.- 2011.-с.12-14.
28. Нікітін В.І. Ф.Т.Камінський – дослідник пам'яток античності Нижнього Побужжя/Нікітін В.І.//Археологія.-№4.-2008.- с.118-121.
29. Опис речам, знайденим під час розкопів на території давньої Ольвії за 1925 р. – МОКМ, Д-27008.
30. Описи А, Б, В, Г предметів древності, добытих раскопками в Ольвії в 1926 г. – МОКМ, Д-27009.
31. Описи предметів древності, добытих раскопками в Ольвії в 1927 г. – МОКМ, Д-27000.
32. Описи предметів древності, добытих раскопками в Ольвії в 1928 г. – МОКМ, Д-27011.
33. Описи предметів древності, добытих раскопками в Ольвії в 1930 г. – МОКМ, Д-27012.
34. Павлова Г.С., Романенко С.В. Николаевский исторический музей в 1941-1943 гг. (по документам ЦГА ВОВУ)/Павлова Г.С.// V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. - Миколаїв, 2004.- с.274-275.
35. Переписка отдела культуры и просвещения с музеями, заявления и анкеты о приеме на работу (10 июня 1942-29 сентября 1943).- ДАМО, ф.Р-1037, оп.1, спр.1, лл.1-90.
36. Письмо Каминского Ф.Т. Страдомскому Б.В. от 13 февраля 1929 г. – МОКМ, Д-7981.
37. Станиціна Г.О. Охорона та організація археологічних експедицій в Ольвії у перші роки роботи заповідника (за матеріалами наукового архіву ІА НАН України)/Станиціна Г.О.//Археологія.-№4.-2001.- с.83-88.
38. Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР.- Киев, 1951. – 128 с.
39. Фармаковский Б.В. Розкопування Ольвії в р.1926//Звіт з двома планами й 60 фотознімками. - Одеса, Історико-археологічний музей.- 1929.-74 с.
40. Цветаев Г. Геленістичне поховання (з розкопів некрополя Ольвії у 1928 р.)/Цветаев Г.// Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській Академії Наук, ч.4-5, секція археологічна. - Одеса, 1930.-с.87-97.
41. Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини/ Уклад. І. Марцінковський.-Миколаїв, НУК, 2014.-с.
42. Энциклопедический словарь «Николаевцы.1789-1999» - Николаев, Возможности Киммерии, 1999.-374 с.
43. Яхт-клуб. Матеріали по історії парусного спорту і Николаевского яхт-клуба/Составил и издал Л.Траспов.- Николаев, 2012.-с.

Акинина Р.Р.
(г. Николаев)

ГЕЙСТ ФЕРДИНАНТ КАРЛОВИЧ – ПРИРОДОВЕД, ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

Гейст Фердинанд Карлович родился 4 апреля 1888 года в предместье Вознесенска с. Натягайловка. По национальности немец лютеранского вероисповедания. Родители – мещане, занимались огородничеством на принадлежавшей им усадьбе с. Натягайловка. Семья состояла из 8 человек. Отец Гейст Карл Августович умер в 1907 году. Мать Эмма Даниловна - домохозяйка. Первоначальное образование Фердинанд получил в сельской одноклассной школе с. Натягайловки и четырехклассной прогимназии в Вознесенске. Среднее - в городе Луганске, в классической Екатери-

нинско – Александринской мужской гимназии, которую закончил в 1906 г. От уплаты за обучение Гейст Ф. К. освобождался и получал материальную помощь от Луганского «Общества вспомоществования нуждающимся учащимся средних учебных заведений». По окончании гимназии занимался репетиторством в Вознесенске, а в 1907 году Гейст Ф.К. поступил в Новороссийский университет на физико-математический факультет, отделение естественных наук. 13 февраля 1909 года его избрали в действительные члены студенческого биологического кружка университета [1, с.4].

Окончил Гейст Ф.К. университет с дипломом I степени в 1911 году. [2, с. 5]. На протяжении всего пребывания в университете стипендией не пользовался. Несколько раз получал пособие для уплаты за право слушать лекции. Средства к существованию добывал репетиторством. Иногда обучение оставлял на несколько месяцев и выезжал на заработки в ближайшие от Одессы районы. Окончив Новороссийский университет поступил на педагогические курсы при Одесском учебном округе для подготовки к педагогической работе. Здесь Гейст Ф.К. работал под руководством профессоров Танфильева Г.И., Половцева В.В. и др. Окончив курсы с 20 сентября 1912 года был допущен к исполнению обязанностей преподавателя естествознания и географии в Николаевском реальном училище. Будучи преподавателем в училище он реорганизовал кабинет естествознания и химическую лабораторию. При поддержке родительского комитета училища организовал экскурсионный фонд в 4000 руб., разработал и напечатал план городских и иногородних экскурсий для реального училища и др.

В 1917г. Гейст Ф.К. получил приглашение от педагогического совета Николаевского учительского института занять место преподавателя ботаники и методики природоведения и 1 июля 1918 года был зачислен штатным преподавателем в институт [3, с. 56].

Кроме основной работы Гейст Ф.К. выполнял по совместительству в 1917-1922 гг. обязанности заведующего Институтом Природоведения, организованного им в Николаеве как краеведческое учреждение. [4, с. 251]. Институт Природоведения для внешкольных занятий учащихся основан был в 1917 году при Николаевском Обществе Любителей Природы по инициативе его правления. В мае институт, согласно распоряжению Николаевского отдела народного просвещения, перешел в ведение Отдела Народного Просвещения. С 7 августа по 30 января 1920 года управление институтом осуществлялось правлением Общества Любителей Природы. Первоначально положение о Летнем Практическом Институте Природоведения было утверждено общим собранием членов Николаевского Общества Любителей Природы. Измененное положение в связи с переходом института в ведение Отдела Народного Просвещения утверждено его коллегией. С разрешения отдела институту присвоено наименование Летнего Практического Института Природоведения им. Д. И. Менделеева, и дополнительно, приданы функции научного учреждения.

Каковы мотивы открытия в Николаеве Летнего Института Природоведения? «Задача общеобразовательной школы состоит в том, чтобы выпускать в жизнь не только образованных, но и трудоспособных. Но жизнь показывает, что наша школа не достигает этой цели... Правильное трудовое воспитание, нарождающейся у нас трудовой школы требует внесения элемента обязательного труда в вакантное время учащихся – прежде всего в летнее, когда большинство школьников не имеет никаких занятий. Наиболее соответствующими этому времени года внешкольными занятиями могут быть занятия по природоведению. Одной из наиболее желательных форм, в которой могла бы выразиться такая организация для городов, имеющих много общеобразовательных учебных заведений, было бы учреждение в них особых Практических Институтов Природоведения. Для первоначального устройства Института в Николаеве необходимо организовать группу натуралистов-специалистов, средства для должной оплаты этого труда, оборудование, инвентарь, необходим участок земли вблизи города с летними на ней постройками барачного типа. При институте должен быть устроен зоосад, ботанический сад, музей местной природы и технические производства города Николаева» [5, с. 9].

В Государственном архиве Николаевской области представлена схема Института Природоведения. Во главе стоит Совет института и Научно-учебное бюро. В институте предусматривалось: I. Растениеводство – 1. Школьный сад. 2. Маточный сад. 3. Семенное хозяйство. II. Животноводство – 1. Мелкое животноводство. 2. Пчеловодство. III. Секция прикладных знаний - 1. Инструкторское бюро. 2. Лекционное и

экскурсионное бюро. 3. Аквариум. 4. Ботанический сад и зоопарк. 5. Музей природы. 6. Библиотека. 7. Наблюдательный астрономический пункт. 8. Метеорологическая станция. 9. Мастерская наглядных пособий. 10. Лаборатории: а) физики; б) химии; в) биологии; г) географии [6, с. 58].

Когда в 1920 году разделили городской музей на музей природы и историко-археологический, то музей природы перевели в здание реального училища, где находился Институт Природоведения.

Гейст Ф.К. как зав. Институтом Природоведения всячески старался помочь музею природы в пополнении экспонатами. 31.03.1921 года он пишет просьбу в Губнаробраз «Подготавливаясь к сбору материала по орнитологии и ихтиологии для пополнения коллекций музея местной природы Институт Природоведения просит Губнаробраз возбудить ходатайство перед Губисполкомом о предоставлении права сотрудникам института т.т. Петрашуку Андрею Дорофеевичу и Григоровичу Борису Петровичу добывать птиц и рыб всеми способами лова в пределах Николаевской губернии» [7, с. 200].

09.04.1921 года Губнаробраз дает ответ: «На основании разрешения данного председателем Губисполкома сотруднику музея природы препаратору Петрашуку А.Д. на право добывания птиц и рыб для составления коллекции по орнитологии и ихтиологии для музея природы, Институт Природоведения просит Губнаробраз ходатайствовать перед Главрыбой об оказании содействия т. Петрашуку в сборе вышеуказанного материала» [8, с. 201]. То есть, препаратор музея природы Петрашук Андрей Дорофеевич числился сотрудником и музея природы и Института Природоведения.

Институт заготавливал семена огородных, бахчевых и полевых растений и бесплатно раздавал их школам, для чего сотрудники института ездили в командировку в Херсон на опытное поле.

Фердинанд Карлович помогал музею природы определять минералы из коллекции Францова Э.П. В фондах музея сохранилась часть письма-обращения Гейста Ф.К. к научному бюро Института Природоведения им. Д.И. Менделеева. «В связи с моим переходом на службу Губземотдела и сложности порученных мне в нем работ (по должности зав. отделом научных исследований и опытного дела), я вынужден оставить преподавание в Институте Народного Образования, что, безусловно, вызовет потерю для меня получаемого там пайка. Последний являлся для меня и моей семьи самым существенным средством к существованию и давал мне возможность вести работы по институту и музею природы. Результат этой работы я представляю на рассмотрение института природоведения с просьбой дать о ней свое заключение Губполитпросвету, присоединив к нему мое условие для окончания незаконченного труда, который сводится к тому, что если институт найдет мою работу целенаправленной и необходимой для музея, то я согласен закончить начатый мною каталог-указатель минералогической коллекции (доведенный до Х111 витрины из ХХ1), составить такое же для петрографической и палеонтологической коллекции при условии снабжения меня индивидуальным пайком. Считаю необходимым указать, что представленный мною труд потребовал следующих работ. Все коллекции, которые переведены из бывшего городского музея были приняты мною в самом хаотическом состоянии и потребовали полной проверки определений минералов и классификации. К ним было присоединено 20 пудов новых образцов минералов, найденных на чердаке дома Францева, которые по определении их, дали весьма ценные дополнения к основной коллекции. Весь этот материал после проверки определения...» (далее текст обрывается). Данный каталог-указатель минералогической коллекции, составленный Гейстом Ф.К., находится в фондах краеведческого музея [9].

В 1921 году на заседании главной коллегии Губнаробраза решили объединить все музеи под единое идейное руководство. Началось сокращение штатов. А 19/Х1-1921 года на заседании решили, так как Институт Природоведения находится вне всяких главков, временно закрыть его, весь инвентарь передать в институт народного образования.

Постановили: «выделить комиссию, выяснить, каким образом может существовать в дальнейшем Институт Природоведения» [10, с.32]. Таким образом, Летний Практический Институт Природоведения им. Д. И. Менделеева в Николаеве, основателем которого был Гейст Фердинанд Карлович, просуществовал с 1/IV-1917г. по 1/VII-1922 г.

С 1/VII-1922 г. по 1/IX-1923 г. Гейст Ф.К. был командирован на 1 год в город Херсон ректором сельхозтехникума. В 1923 возвратился в Николаев, где, кроме института народного образования (далее пединститут) работал в партийной школе и на рабочем факультете судостроительного института.

С 1/IV-1933 г. по 1/X-1935 г. по приглашению сначала районного и потом областного земельного управления Одесской области Гейст Ф.К. работал руководителем бригады геоботаников по инвентаризации земель Николаевского и Варваровского районов Одесской области. В результате этой работы была составлена геоботаническая карта этих районов и характеристики (ботаническая и производственная) всем объектам обследования.

Гейст Ф.К. вел работы также по анализу флоры территории между Южным Бугом и Днепром. Результатом этого обследования являлись работы: «Анализ флоры песков Буга и его системы», «Степные поды правобережья Днепра» (собранные материалы и произведены флористические и геоботанические описи почти всех подов от Ингула до Днепра, составлена работа по подам Ингул-Ингулец), «Флора долин рек Буга и Ингула» (береговые склоны, пойма, болота), «Бурьяни ланів Николаївського району», «Деревья и кустарники Николаевского округа. 1930г.», «Фенологические ботанические наблюдения в окрестностях Николаева (за 10 лет), «Лекарственные растения по долинам рек Буга и Ингула» (с впадающими в них балками).

Кроме того, с 1930 года он работал по организации в Николаеве ботанического сада при пединституте. Одним из достижений молодого ботанического сада являлось внедрение в колхозные хозяйства Николаевского и Варваровского районов кормовых растений. Из 600,0 граммов земляной груши, имевшихся в распоряжении ботанического сада в 1932 году, ботанический сад весной 1936 года раздал колхозам до 50 центнеров посадочного материала, а в 1937/38 году Николаевским районом запланировано занять по 2 гектара этой культурой по всем колхозам. Гейст Ф.К. участвовал в организации хат-лабораторий в Николаевском районе, а также в выявлении и борьбе с сорняками Николаевской области.

С 1931 года Гейст Ф.К. назначен заведующим кафедрой ботаники. Кафедра ботаники принимала активное участие в работе местного земельного отдела по вопросам озеленения города. С 1937/38 учебного года он – декан естественного факультета. Ученое звание Гейста Ф.К. - и. о. доцента ботаники, заканчивал кандидатскую диссертацию по теме «Степные поды правобережья Днепра» (название проблемы: укрепление кормовой базы колхозов).

В июне 1938 Гейста Ф.К. по ложному доносу обвинили в участии в антисоветской немецкой национал-фашистской организации и в проведении шпионской работы в пользу Германской разведки. 6 июня 1938 года провели обыск на его квартире по ул. Севастопольская, 92 кв. 2. Изъяли у учителя-биолога и географа географические карты Одесской области, Украины, районные карты, географическую карту Южного полюса, самоучитель немецкого языка, а также карманные металлические именные часы марки «Винтер». 6 июля его арестовали, содержали под стражей в тюрьме НКВД города Николаева.

Обвинили в участии в этой организации также Гордика Г.И. и Танского В.Я.

Гордик Григорий Иванович, 1890 г.р., уроженец г. Александровска, высшее образование, бывший офицер, преподаватель математики строительного техникума, родственник Гейста. Проживал по ул. Наваринская 18. С Гейстом они знакомы были с 1919 года.

Танский Владимир Яковлевич, 1883 г.р., родился в Москве, украинец, высшее образование. В сентябре 1936 года

был переведен из Киева в Николаев на должность зав. учебной частью строительного техникума. Проживал по ул. Шевченко 26, беспартийный.

Исследуя дело по обвинению Гейста Ф.К., Гордика Г.И., Танского В.Я. в Государственном архиве Николаевской области ф. 5859, оп.2, д.6510, видно, что при допросах выясняли связь Гейста Ф.К. с известными людьми города Николаева:

Совун Дмитрий Афанасьевич - из Большой Коренихи, служащий ботанического сада педагогического института с 1935 года.

Гуле Евгений Эрнестович, которого Гейст Ф.К. знал с 1913 года, 1881 г.р., уроженец с. Погорелово Николаевской области, заведовал ботаническим садом института. До революции учился за границей и в первые годы империалистической войны ездил в научную командировку в Германию. Арестован 4/X-1937г. Приговорен к расстрелу 17/VII-1938 г.

Гармашев Леонид Петрович, которого Гейст Ф.К. знал с 1913 года. С 1918 по 1927 оба работали в институте. Преподавал геологию и минералогию.

Нестеров Евгений Владимирович, сын священника и бывший офицер, преподаватель химии и физики в институте. Миллер Томас Мартынович, 1887 г.р., г. Баку, директор немецкой школы, потом зав. учебной части школы. Арестован 14/II-1938 г.

Мирек Виктор Францевич, поляк, до 1924 года был студентом института, потом преподаватель на природоведческом факультете института, с 1926 г. был директор музея природы. После пятилетней работы в институте Мирек В.Ф. выехал в Москву.

Лагута Николай Дмитриевич, до 1929 г. работал в институте, потом научный сотрудник историко-археологического музея. Лагута Н.Д. с Гейстом Ф.К. были в самых близких отношениях, посещали друг друга на дому, ездили в летнее время за Буг, устраивали пикники.

Внуковский Владимир Владимирович, поляк, профессор зоологии, много переписывался с заграницей, главным образом, с городами Брюссель, Вена, посылал туда свои научные работы, а оттуда получал почту.

Образцов Николай Сергеевич, сын николаевского врача, до 1926 года учился в институте народного образования, был близок к Гейсту Ф.К., выехал в Киев, работал научным сотрудником по энтомологии.

Сербинов Николай, уроженец Херсонщины, учился в Николаеве в институте до 1924 г., после годичной практики в городской школе выехал из Николаева.

Оперман Павел Андреевич, до 1926 года учился в институте, ботаник. По окончании учебы работал в институте, был помощником Гейста Ф.К., потом выехал в Харьков.

Постановление тройки НКВД: «Расстрелять с конфискацией всего личного имущества Гейста Ф.К., Гордика Г.И., Танского В.Я.». 2 октября 1938 года в 24 часа приказ приведен в исполнение [11, с. 170]. По указу Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года Гейст Ф.К., Гордик Г.И. и Танский В.Я. реабилитированы [12, с. 187].

По отзывам знакомых и близких Гейста - Фердинанд Карлович был по своей натуре большой весельчак, шутник, умел быстро располагать к себе людей. Любил анекдоты и умел их рассказывать. На работе, как специалист и преподаватель, он обладал хорошей подготовкой и пользовался большим авторитетом. Хороший семьянин. Жена Матильда Карловна Гейст, 1896 г.р., домохозяйка. Младшая дочь Сусанна (в честь бабушки по матери) 1921 г.р., на момент ареста была учащейся, проживала с родителями. Старшая дочь Ольга Фердинандовна, закончила НКИ, инженер-конструктор завода 200 (ныне им. 61 Коммунара), была замужем за Шутовым Алексеем, инженером завода 200, проживала по адресу: ул. Инженерная 5. Родной брат Гейста Ф.К. еще в 1902 г. выехал в Калифорнию, из писем к матери известно, что брат там служил садовником. Двоюродный брат, Гейст Василий Вильгельмович, служил в Одесском порту экспедитором.

Гейст Фердинанд Карлович, имел очень солидную научно-образовательную подготовку, обладал основательным

педагогическим опытом, создал каталог минералогической коллекции для Николаевского областного краеведческого музея, был известен в городе Николаеве как один из лучших педагогов-натуралистов и общественный деятель 1920 – 1930-х годов.

Список использованных источников и литературы

1. Государственный архив Одесской области (далее - ГАОО), ф. 45, оп. 22, д. 32.
2. ГАОО, ф. 45, оп. 22, д. 106.
3. Государственный архив Николаевской области (далее –

ГАОО), ф. 115, оп. 1, д. 204.

4. ГАОО, ф. 98, оп. 1, д. 23.

5. ГАОО, ф. 103, оп. 1, д. 416.

6. ГАОО, ф. 103, оп. 1, д. 42.

7. ГАОО, ф. 98, оп. 1, д. 23.

8. ГАОО, ф. 98, оп. 1, д. 23.

9. Фонды НОКМ: Каталог-указатель минералогической коллекции музея. 1921 г.

10. ГАОО, ф. 98, оп. 1, д. 22.

11. ГАОО, ф. 5859, оп. 2, д. 6510.

12. ГАОО, ф. 5859, оп. 2, д. 6510.

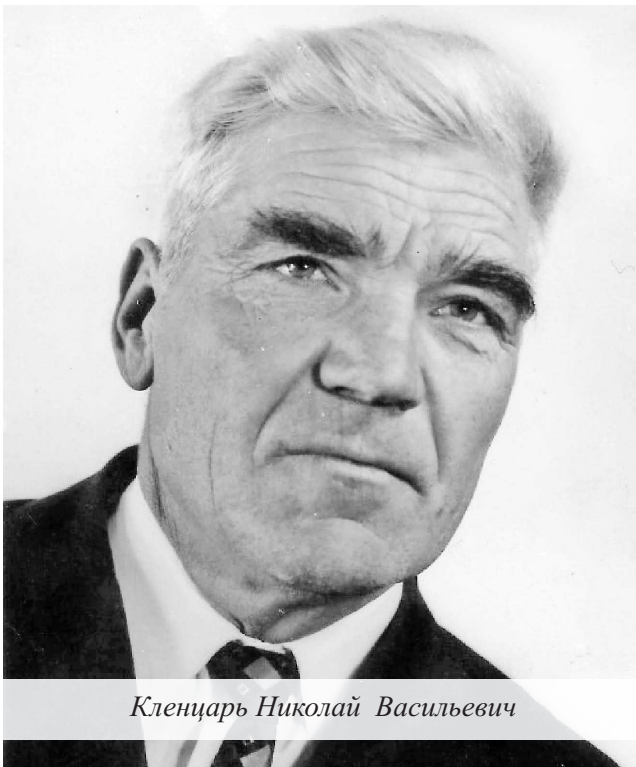
Забиянов Е.В.

(г. Николаев)

Н.В. КЛЕНЦАРЬ: НЕУТОМИМЫЙ ТРУЖЕННИК

Говорят, что землю красит солнце, а человека – труд. Труд и только труд возвышает человека. За труд его ценят и славят. Однако не ради славы свершает свой ежедневный незаметный подвиг Труженник, а во имя приумножения жизни и процветания родной земли.

Гордостью Николаевской и Одесской областей является замечательный механизатор и хлебороб Кленцарь Николай Васильевич. Всю свою жизнь этот неутомимый труженник посвятил земле, которую он безмерно любил, и которой отдавал

Кленцарь Николай Васильевич

все свои силы, опыт и умение, чтобы была она щедрее и богаче.

Родился Николай Васильевич 2 июня 1928 года в с. Кавказ, что сейчас находится в Березнеговатском районе Николаевской области.

Его детство и юность пришлось на непростое время. В 1937 году, когда страну захлестнула волна Великого террора, он пошел в школу. И только закончил он 5 класс, как в 1941 году нацистская Германия начала войну против Советского Союза. После окончания Второй мировой войны Николай Васильевич проходил службу в рядах вооруженных сил СССР. А в 1957 году переехал в село Троицкое Бежелевского района Одесской области, где стал работать трактористом.

Кленцарь с молодости отличался неутомимостью в ра-

боте, чем завоевал уважение к себе. В пору, когда на полях созревают хлеба и начинается жатва, дома его и вовсе не застанешь – Кленцарь и день и ночь был на работе. А за добросовестность, за дружелюбие и добрый нрав любили его в коллективе механизаторов совхоза «Троицкий» [1].

Среди специалистов по обслуживанию машин и механизмов мало было людей, которые могли бы сравниться по опыту, знаниям, умениям и упорству с Николаем Васильевичем. Не раз он брал на себя повышенные социалистические обязательства, за выполнение которых неоднократно был отмечен правительственными наградами. Так Кленцарю Н. В. присвоено звание «Ударник коммунистического труда» [5, лист 1].

В 1971 году за самоотверженную трудовую деятельность по выполнению восьмого пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР он был награжден медалью «За трудовую доблесть» [4]. Так был отмечен его вклад в высокие показатели восьмой пятилетки (1966 – 1970 гг.), которая получила неофициальное название «Золотой».

В следующем году, звено, которое возглавлял Кленцарь, вырастило 121 центнер зеленой массы кукурузы на силос на каждом из 225 гектаров. Николай Васильевич особое внимание уделял эффективному использованию плавневых земель. В 1973 году звеньевой поставил задачу вырастить на этих площадях 250 центнеров кукурузы на силос с гектара. Одновременно значительную часть плавневых земель на острове Турунчук отводилась под овощные культуры. Механизаторы Кленцаря на севе овощей при норме 8,7 гектара за смену засеивали 15 – 17 гектаров [6].

За высокие результаты в социалистическом соревновании по выполнению и перевыполнению плановых заданий Кленцарю Н. В., звеньевому совхоза «Троицкий», вручен орден «Знак почета» [2].

Неоднократно о нем писали в районной газете, а его портрет часто можно было увидеть на Доске Почета родного ему сельскохозяйственного предприятия.

В 1974 году за достижение наилучших показателей в выполнении планов производства и продажи государству зерна, успешное проведение комплекса осенне-полевых работ Кленцарь Н. В. отмечен исполнительным комитетом Одесского областного совета депутатов трудящихся и областным советом профсоюзов [8].

Комаров Иван Сергеевич так вспоминал о своем выдающемся коллеге: «Кленцарь Николай Васильевич много лет проработал механизатором. Долгое время возглавлял звено по выращиванию кукурузы, также принимал участие в заготовке сена, посевах зерновых, т.е. выполнял все виды работ в отделении, которое специализировалось на выращивании кормовых культур, заготовке силосной массы. Он досконально знал технику и содержал ее всегда в технически исправном состоянии. Много времени уделял воспитанию молодых механизаторов, передавая им свой накопленный опыт. А в жизни был веселым человеком, которого все очень

любили и уважали».

В 1983 году звено по выращиванию кукурузы на силос совхоза «Троицкий» под руководством Кленцаря Н. В. признано победителем социалистического соревнования среди звеньев по выращиванию кормовых культур Беляевского района. Ведущее звено Беляевщины было награждено переходным вымпелом. Николаю Васильевичу присвоено звание «Мастер – кукурузовод 1983» с награждением ценным подарком и предоставлением возможности приобрести товар повышенного спроса [7].

Долгие годы все удивлялись его трудовым свершениям и задумывались над вопросом о секрете успеха этого неутомимого труженика. А разгадка секрета была проста: организованный и высокопроизводительный труд, любовь к своей работе и земле, внимание к, казалось бы, незначительным деталям и нюансам сельскохозяйственного производства, умение ценить и беречь своих товарищей по работе. Отсюда и поистине уникальные результаты работы Николая Васильевича и его соратников. Обработывая 260 гектар земли, звено Кленцаря брало на себя обязательство получить 400 центнер зеленой массы с гектара. Поэтому еще с осени вносились азотные удобрения. Завозился суперфосфат из расчета на каждый гектар по 400 кг. В погожие первые зимние дни площади выравнивались. Вся почвообрабатывающая техника и трактора, закрепленные за звеном, всегда находились в исправном состоянии. Кленцарь самолично проверял сеялку на норму внесения минеральных удобрений. Не раз проходил полем с агрономом, советовался. Процесс производства кормовой кукурузы на всех его стадиях находился под внимательным контролем заботливого звеньевца [3].

Иванова Г.А.
(м. Николаїв)

РОДИНА КЕНІГСБЕРГІВ В ІСТОРІЇ МІСТА МИКОЛАЄВА

Кенігсберги – одна з найбільш відомих єврейських родин в історії Миколаєва 2-ї половини XIX – початку XX ст. Представники цієї родини лишили помітний слід в економічному та суспільно-політичному житті Миколаєва, в розвитку медицини. Різні аспекти та епізоди їх життя й діяльності висвітлено в роботах відомих миколаївських істориків-краєзнавців Ю. С. Крючкова, В. П. Чистова, Г. І. Чередниченко, В. В. Щукіна і А. М. Павлюка [1]. При цьому увагу дослідників здебільшого привертала діяльність найбільш помітного представника родини – Михайла Григоровича Кенігсберга, що є цілком справедливим. Але в тіні цієї визначної постаті лишилися інші представники родини, життя й діяльність котрих також є достатньо цікавими. Власне, на даний час відсутні дослідження, в яких було б представлено родину Кенігсбергів в цілому. Автором даної статті здійснено спробу на основі архівних документів та інших джерел подолати цей недолік.

Першим представником родини в Миколаєві був Герман Михайлович Кенігсберг. Ймовірно, він оселився тут не раніше кінця 50-х або початку 60-х рр. XIX ст., оскільки до 1859 р. заборонялося постійне проживання єврейських купців в Миколаєві та місцевостях, підпорядкованих Миколаївському військовому губернаторству. В ранніх документах прізвище записано як Кейнігсберг, пізніше (в кінці XIX – на поч. XX ст.) – Кенігсберг. У виявлених документах Г. Кенігсберг фіксувався під іменами Гершко (Гірш) або Герман, але його діти в подальшому офіційно писалися Григоровичами.

В алфавітах до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про шлюб за 1864 р. є відомості про одруження Кенігсберга Гершка та Дорфман Естер, однак самі метричні книги миколаївської синагоги до 1873 р. на зберігання до держархіву не надходили, тому дізнатися більш детальну інформацію з цього питання, а саме їх соціальний стан, вік та дівоче прізвище Дорфман Естер неможливо [2].

А когда с очередной трудовой победой его поздравляли друзья и коллеги, он говорил: «Это наш общий успех. Моя здесь только часть труда».

Несомненно, Николай Кленцарь вписал свое имя в книгу славы совхоза «Троицкий» как один из лучших профессионалов сельскохозяйственной отрасли. Именно отношением к работе, к коллективу, вместе с которым он трудился, проявилась вся нравственная ценность этого человека. Уметь даже при самых больших нагрузках не снижать качество работы – вот основа и человеческой его порядочности, и его гражданского достоинства. Хотелось бы, чтобы этого выдающегося труженика помнили, ценили, брали себе в пример наши земляки и в Троицком, и на его родине – в селе Кавказ, Березнеговатского района Николаевской области.

Список использованных источников и литературы

1. Акулібаба Л. Невтомний трудівник / Л. Акулібаба // «Південна зоря». – 1975. – 27 травня.
2. З нагородою! // «Південна зоря». – 1973. – 29 грудня.
3. Матвійчук П. Слово ділом красне / П. Матвійчук // «Південна зоря». – 1984. – 31 січня.
4. Ось вони, нові кавалери орденів і медалей // «Південна зоря». – 1971. – 6 травня.
5. Список Ударників Коммунистического труда по совхозу «Троицкий» на 1977 год // Архивный отдел Беляевской районной городской администрации. – Фонд Р-263. – Опись 1. – Дело 121.
6. Чебан О. Ми – з острова Турунчука / О. Чебан // «Південна зоря». – 1973. – 24 квітня.
7. Честь і слава по праці! Про підсумки соціалістичного змагання трудівників сільського господарства району за 1983-й рік // «Південна зоря». – 1984. – 19 січня.
8. Шана Біляївщини за її працю // «Південна зоря». – 1974. – 7 листопада.

Указом Херсонської казенної палати від 30 травня 1877 р. Германа Михайловича Кенігсберга було причислено до Миколаївського міщанського товариства [3]. 1882 р. миколаївського міщанина Германа Михайловича Кенігсберга та членів його родини було причислено до миколаївських 2-ї гільдії купців [4].

В сім'ї Германа і Естер Кенігсбергів було шестеро дітей – чотири сина та дві доньки, котрі народилися в Миколаєві.

25 вересня 1865 р. (за старим стилем) народився старший син Михайло. Михайло Григорович (Германович) Кенігсберг, доктор з "нервових хвороб" (закінчив університет у 1889 р.), один з упорядників санаторію "Сухий фонтан", дійсний член відділу Російського товариства охорони народного здоров'я і товариства миколаївських лікарів, особливу популярність набув з 1901 р., після відкриття власного гідропатичного закладу у м. Миколаїв на вул. В. Морський, 3/1 (тепер № 27), де працював завідувачем, а його молодша сестра – Анна Григорівна Кенігсберг – лікарем. Після ранкових і денних годин роботи у водолікарні Михайло Григорович проводив прийом хворих у себе вдома за адресою: вул. Пушкінська, 12 (нині № 16), щороку збільшуючи кількість своїх пацієнтів і набуваючи все більшої популярності [5]. 1892 р., як миколаївський 2-ї гільдії купець, отримав гільдійське свідоцтво на виробництво промислу [6]. М. Кенігсберг був одним з найбільш активних діячів організації есерів та брав активну участь в діяльності миколаївської організації партії соціалістів-революціонерів (есерів), особливо її бойових дружин, які ставили на меті організацію терористичних актів проти представників влади. Як зазначалося в документах жандармського корпусу, в його будинку на Пушкінській вулиці проводилися сходки членів місцевих есерівських організацій, він проводив « посилену пропаганду серед місцевої інтелігенції », « щедро забезпечував грошима революційні організації на придбання зброї ». 6 лютого 1906 р. він був заарештований і покараний до заслання

до Якутії терміном на 5 років, але покарання пом'якшили, в квітні він мав виїхати з міста, але за рішенням тимчасового військового губернатора А.Н. Ступина йому дозволили повернутися до Миколаєва [7]. Надалі М. Кенігсберг продовжував успішно займатися лікарською діяльністю. Його ім'я згадувалося в списках Миколаївського товариства лікарів, членів різних благодійних товариств, а також серед жертводавців на потреби євреїв-біженців з прифронтових областей в 1915 р. Зі встановленням в м. Миколаєві радянської влади в листопаді 1920 р. водолікарня доктора Кенігсберга була націоналізована, а сам він звільнений з посади її завідувача. У червні 1922 р. його ім'я зазначено в списку членів патронажу (органу громадського контролю) ідальнею для харчування дітей, яка була відкрита в м. Миколаїв на кошти «Міжнародного союзу допомоги дітям» і «Всесвітньої єврейської конференції допомоги дітям» для допомоги голодуючим». Відомо, що в цей час він працював консультантом в міській амбулаторії № 1, був членом комісії «з розбору справ дефективних дітей» та займався приватною лікарською практикою [8]. На 01 січня 1924 р. М. Кенігсберг значиться у списку медичних лікарів СРСР як лікар з нервових та внутрішніх хвороб центральної амбулаторії м. Миколаїв [9]. Помер Михайло Григорович 28 квітня 1929 р. у віці 63 років в Миколаєві. Причина смерті – жовта атрофія печінки (актовий запис відділу ЗАГС Миколаївської міськради № 470 від 29 квітня 1929 р.) [10]. Похорон відбувся 30 квітня 1929 р. Проводили в останню путь знаменитого лікаря з його власної квартири № 16 по вул. Пушкінська, а 1 травня 1929 р. колеги Михайла Григоровича з окрздздравінспектури в газеті "Красный Николаев" опублікували некролог "Пам'яті лікаря М.Г. Кенігсберга. Скорботна, приголомшлива звістка: помер лікар старожил міста Миколаєва – Михайло Григорович Кенігсберг. Зійшов в могилу великий невропатолог, людина великих знань, великого досвіду і чуйного підходу до хворого. Його глибока вдумливість, серйозна ерудиція і особливий дар лікаря-діагноста створили йому заслужену популярність серед трудящих мас. Перу Михайла Григоровича належить цілий ряд робіт, опублікованих в спеціальній медичній, вітчизняній та європейській пресі. Учень Шарко, він перший вводить на Миколаєві цілий ряд нових методів в області лікування нервових хвороб. Михайло Григорович народився в Миколаєві в 1865 р., закінчив Миколаївську гімназію в 1884 р., Харківський університет – в 1889 р. Після закінчення університету працює в Парижі у Шарко протягом 2-х років, потім в Інституті Пастера, а потім в Берліні. Його дітище – водолікарня, створена ним, була однією з кращих на Україні свого часу, і в ній він пропрацював 17 років. Останні роки працював в 2-ій поліклініці. Образ Михайла Григоровича – лікаря-людини буде довго жити в серцях тих, хто знав його і хто з ним стикався з медичної роботи" [11].

Віам (Володимир) Германович Кенігсберг народився 15 березня 1868 р. (за старим стилем) (метричний запис № 36 в алфавітах до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про народження за 1868 р.), мешкав в Миколаєві в будинку № 12 по вул. Пушкінська. 1914 р. – рахівник у Миколаївському відділенні Російського для зовнішньої торгівлі банку [12].

Берман (Борис) Германович Кенігсберг народився 12 квітня 1869 р. (за старим стилем) (метричний запис № 28 в алфавітах до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про народження за 1869 р.). 1911-1915 рр. – біржовий маклер, член правління Миколаївського товариства взаємного сільськогосподарського кредиту, кандидат в члени Миколаївського біржового комітету, старший маклер, кандидат математичних наук, мешкав в Миколаєві по вул. Пушкінська, 12 [13]. Одружився у віці 55 років. Так, у книзі записів актів громадянського стану відділу ЗАГС Миколаївської міськради Миколаївського округу про шлюб за 1924 р. є актовий запис від 04 жовтня 1924 р. № 948 про одруження Кенігсберга Бориса Григоровича, 12 квітня 1869 р. народження, єврея, холостого, першим шлюбом, службовця, старшого біржового маклера, мешканця м. Миколаїв, вул. Пушкінська, 12, письменного, прізвище після одруження – Кенігсберг, та Сімонович Ревекки Борисівни, 22 серпня 1865 р.

народження, єврейки, вдови, другим шлюбом, домогосподарки, мешканки м. Миколаїв, вул. Чернігівська, 10, письменної, прізвище після одруження – Сімонович [14].

Йосиф Германович Кенігсберг народився 13 вересня 1870 р. (за старим стилем) (метричний запис № 74 в алфавітах до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про народження за 1870 р.). 1898 р. мешкав разом з матір'ю – Естер Давидівною – в Миколаєві в будинку № 12 на Бульварній площі, у 1903 р. – по вул. Пушкінська, 12, а з лютого 1909 р. – в Одесі по вул. Дерibasівська, 9, кв. 13. [15].

Хая Германівна Кенігсберг народилася 22 січня 1873 р. (за старим стилем) (метричний запис № 7 в метричній книзі синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про народження за 1873 р.) [16].

Анюта (так у документі) Германівна Кенігсберг народилася 03 листопада 1879 р. (за старим стилем) (метричний запис № 147 в метричній книзі синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про народження за 1879 р.) [17]. 13 серпня 1917 р. Ганну Григорівну Кенігсберг було обрано гласною демократичної Миколаївської міської думи за списком № 12 від єврейського об'єднаного комітету [18]. У травні 1917 р. у Миколаєві за ініціативою Ганни Григорівни відкрито єврейський дитячий садок в будинку № 14 по вул. Мала Морська, а згодом на розі вул. Великої Морської та Наваринської. Коштами громади утримувалися дитячі притулки-сиротинці для дівчат та хлопців (1919 р. передані під опіку державної системи соціального забезпечення). Крім того, на благодійні внески діяв «денний притулок» для дітей воїнів та з бідних сімей, створений в 1914 р. (припинив діяльність в 1918 р. через відсутність коштів). Громада утримувала єврейську богадільню [19]. В 1924 р. Ганна Григорівна працювала дитячим лікарем у миколаївському шкільному санаторії [20].

Згідно ревізької казки миколаївського міщанина Германа Кенігсберга склад його родини станом на 19 січня 1882 р. був таким: миколаївський міщанин Герман Михайлович Кенігсберг, 43 років, дружина Ернестіна, 38 років, сини: Михайло, 16 років, Володимир, 13 років, Борис, 12 років та Йосиф, 11 років; доньки: Клара (так у документі), 8 років, та Ганна, 2 років. Проте згідно посвідчення, виданого 20 серпня 1882 р. Миколаївською міщанською управою Герману Михайловичу Кенігсбергу, 45 років, його сімейство складалося з дружини Естер Давидівни, 40 років, синів: Михайла, 17 років, Володимира, 14 років, Бориса, 13 років, Йосифа, 12 років та доньки Клари, 9 років. Можливо, що на час складання Г.М. Кенігсбергом клопотання до Миколаївської міщанської управи про видачу такого посвідчення (тобто до 20 серпня 1882 р.) його молодша донька Ганна ще не народилася, тому не згадується у посвідченні як член родини [21].

Герман Михайлович Кенігсберг помер 31 жовтня 1893 р. (за старим стилем) в Одесі у віці 53 роки від спинної сухотки, похований в Миколаєві в єврейському кладовищі (актовий запис № 146 у метричній книзі синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про смерть за 1893 р. [22]). Його вдова – Ернестіна Давидівна Кенігсберг померла в Миколаєві 15 серпня 1915 р. (за старим стилем) у віці 72 років від запалення легенів (актовий запис № 108 у метричній книзі синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії з записами про смерть за 1915 р.) [23].

Список використаних джерел і літератури

1. Крючков Ю. С. Град святого Николая. Путеводитель по старому Николаеву. Николаев: Изд. Ирины Гудым, 2003; Чистов В. П. Кенігсберг Михаил Григорьевич. Николаевцы. Энциклопедический словарь. Николаев: Возможности Киммерии, 1999. С. 164-165; Чередищенко Г. И. Водолебница доктора Кенігсберга в Николаеве. Николаевские доисторические возможности. Николаев: Возможности Киммерии, 2010. С. 163-174; Щукин В.В., Павлюк А.Н. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.). Николаев: Изд. Ирины Гудым, 2009; Щукин В.В. Доктор Михаил Кенігсберг. Штрихи к портрету. Исторические мидраши Северного Причерноморья. Материалы IV Международной научно-практической конференции. Николаев: Изд. П.Н. Шамрай, 2015. – С. 218 – 225; Щукин В. В. Етнічні меншини Миколаївщини в період Української національної ре-

волюції. Миколаївщина: нариси історії революції 1917 – 1921 років / Л. Л. Левченко та ін. – Миколаїв: Гліон, 2017. С. 156 – 191.

2. ДАМО. Алфавіти до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії про одруження євреїв м. Миколаїв за 1864 р.

3. ДАМО. Ф. 216, оп. 1, спр. 579, арк. 1-7.

4. ДАМО. Ф. 216, оп. 1, спр. 579, арк. 6.

5. Чердниченко Г. Водолечебница доктора Кенигсберга // Новый век. – 2001. – № 3-4. – С. 81-82.

6. ДАМО. Ф. 229, оп. 1, спр. 50, арк. 11-16.

7. ДАМО. Ф. 229, оп. 4, спр. 161, арк. 9 зв., 17, 25.

8. ДАМО. Ф. Р-611, оп. 1, д. 1, л. 17, 25, 27, 29, 80; Щукин В.В., Павлюк А.Н. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.) / В.В. Щукин, А.Н. Павлюк — Николаев: Изд. Ирины Гудым – С. 83, 93, 193, 198.

9. Список медицинских врачей СССР. Изд. народного комиссариата здравоохранения РСФСР. Москва. 1925 г. – С. 437.

10. ДАМО. Ф. Р-5950, оп. 1, спр. 195, арк. 14.

11. Газета "Красный Николаев", 30 квітня 1929 р., № 2498, с. 4; 01 травня 1929 р. № 2499, с. 4.

12. ДАМО. Алфавіти до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії про народження євреїв м. Миколаїв за 1868 р.; ф. 218, оп. 1, спр. 101, арк. 49 зв.-50; Адрес-календарь Николаевского Градоначальства на 1915 год. – Николаев: Изд. Кан-

целярии Николаевского Градоначальника, 1914 – С. 100.

13. ДАМО. Алфавіти до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії про народження євреїв м. Миколаїв за 1869 рік; Адрес-календарь и справочная книга Николаевского Градоначальства на 1912 год. – Николаев: Изд. Канцелярии Николаевского Градоначальника, 1911 – С. 76; Адрес-календарь Николаевского Градоначальства на 1915 год. – Николаев: Изд. Канцелярии Николаевского Градоначальника, 1914 – С. 102, 119.

14. ДАМО. Ф. Р-5950, оп. 1, спр. 76, арк. 150.

15. ДАМО. Алфавіти до метричних книг синагоги м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії про народження євреїв м. Миколаїв за 1870 рік; ф. 218, оп. 1, спр. 101, арк. 76 зв.-77.

16. ДАМО. Ф. 484, оп. 1, спр. 1460, арк. 6 зв.

17. ДАМО. Ф. 484, оп. 1, спр. 1467, арк. 70 зв.

18. ДАМО. Ф. 222, оп. 1, спр. 1814, арк. 3-3 зв., 6.

19. Миколаївщина: нариси історії революції 1917 – 1921 років / Л. Л. Левченко, Л. А. Вовчук, О. В. Волос та ін. – Миколаїв: Гліон, 2017. – с. 168.

20. Список медицинских врачей СССР. Изд. народного комиссариата здравоохранения РСФСР. Москва. 1925 г. – С. 82.

21. ДАМО. Ф. 216, оп. 1, спр. 579, арк. 1-5.

22. ДАМО. Ф. 484, оп. 1, спр. 1501, арк. 29; ф. 216, оп. 1, спр. 847, арк. 144-146 зв.

23. ДАМО. Ф. 484, оп. 1, спр. 1708, арк. 45 зв.

Пархоменко В.А.
(м. Миколаїв)

МИКОЛАЇВСЬКИЙ БРАНДМЕЙСТЕР ФЕЛІКС КАРЛОВИЧ ВІСНЕВСЬКИЙ

Малодослідженою в краєзнавчих розвідках залишається проблема історії миколаївської протипожежної служби. Автор даної публікації оприлюднював вже матеріал про миколаївських брендмейстерів М. Свіжинського [1] та Ф. Пономарьова [2]. Зараз пропонуємо інформацію про ще одного керівника миколаївських пожежних.

У перші роки ХХ ст. обов'язки брендмейстерів м. Миколаєва виконували Г. Годунов та О. Орлов. У 1904-1905 рр. на чолі миколаївських вогнеборців стояв Фелікс Карлович Вісневський. Про його життя та діяльність інформації поки що обмаль. У журналі «Пожарное дело» за 1905 р. є невеличкий

Кленцарь Николай Васильевич

нарис та фото брендмейстера нашого міста [3, с. 369]. Народився ймовірно він у Варшаві. Там із дитячих років його захопила пожежна справа, адже він завжди намагався із розташованою поруч місцевою командою, потрапити на усі пожежі.

Рано втративши батьків, Фелікс Вісневський змушений був заробляти на життя і працювати на одній з пивоварень Варшавської губернії. Але і там у 16-річному віці він створив місцеву пожежну команду, і протягом трьох років очолював її. Нарешті, його мрія здійснилась - він поступив до Варшавської протипожежної служби, якою керував відомий знавець пожежної справи в Російській імперії (в різні часи очолював вогнеборців Москви, Варшави, Одеси) брендмайор Едуард Едуардович Лунд (1856-1922).

Переїхавши на службу до Одеси, Е. Лунд узняв із собою в якості помічника брендмейстера Фелікса Вісневського. На цій посаді Вісневський зарекомендував себе справжнім професіоналом. За порятунок, під час пожежі, дитини був нагороджений срібною медаллю «За спасение погибающих», а за збереження важливої документації та фінансів під час іншої пожежі одержав срібну медаль «За усердие» [3, с. 369].

У 1904 році Ф. К. Вісневський обіймав посаду миколаївського брендмейстера. На той час миколаївська протипожежна служба налічувала 45 вогнеборців та мала 34 коней, і була розподілена на дві пожежні частини: Одеську та Адміралтейську. Крім цього у місті діяло Миколаївське відділення імператорського Російського пожежного товариства (34 члена, обоз із 6 кіньми), однак із-за відсутності власного приміщення, обоз товариства розташовувався при депо місцевої конки. За матеріалами місцевої преси протипожежна служба міста вимагала негайного реформування. Це намагався здійснити вже наступний миколаївський брендмейстер Феофан Іванович Пономарьов (1875-1911) [2].

Список використаних джерел та літератури

1. Пархоменко В. А. Миколаївський брендмейстер М. М. Свіжинський // VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2006. – С. 247-248.
2. Пархоменко В. А. Николаевский брендмейстер Ф. И. Пономарев // IX Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2015. – С. 134-136.
3. Пожарное дело. – 1905. – № 24. – С. 369.

Пономарева Е. В.
(г. Николаев)

В.Н. ПЕЧКОВСКИЙ – «ПИОНЕР КАЗЁННОГО ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА»

В начале 80-х годов XIX в. в связи с поворотом железнодорожной политики в сторону государственной реорганизации всей системы железнодорожного транспорта Российской империи возник вопрос о выкупе частных железных дорог в казну. Прежде всего, это касалось обанкротившихся железнодорожных предприятий, в т. ч. и Харьковско-Николаевской железной дороги. Подготовить ее к переходу в государственное управление должен был В. Н. Печковский.

Владимир Николаевич Печковский (14.05.1846, Варшава – 27.09 (10.10.) 1921, Белград), выпускник Санкт-Петербургского института инженеров путей сообщения (1867), около десяти лет руководил службой ремонта пути Московско-Рязанской железной дороги, два года был управляющим общества Донецкой, а с 16.04.1880 г. Харьковско-Николаевской железных дорог. Перед новым управляющим стояло очень много проблем. Главная финансовая – дорога имела огромный долг перед государством, техническая заключалась в дробности и разветвленности пути. «Харьковско-Николаевская железная дорога была принята Владимиром Николаевичем в состоянии, близком к хаотическому. Она состояла из разновременно построенных... отдельных участков и ветвей. Слабо или лучше сказать почти между собой не связанные в эксплуатационном отношении, были совершенно не объединены ни порядками, ни даже характером личного состава [1, с. 8]. Новый управляющий деятельно принялся к необходимым реорганизациям: ввел новые способы организации труда, перешел от подрядной системы работ к товарно-станционным хозяйственным способам, повысил материальную заинтересованность подчиненных. На станциях Люботин, Ворожба, Знаменка, Николаев были построены локомотивные сараи для улучшения пользования паровозами; устроены надлежащие дежурные комнаты для паровозного и поездного персонала в пунктах их смены; открыты железнодорожные школы, амбулаторные приемные с аптеками по всей линии, а в Знаменке и Люботине – больницы. Результаты разносторонней деятельности В. Н. Печковского не замедлили сказаться – дорога, бывшей дефицитной, стала давать возрастающую с каждым годом прибыль и 27.03.1881 г. была выкуплена государством. Э. Б. Кригер-Войновский, последний министр сообщения Российской империи, вспоминал: «В. Н. Печковский был строителем и начальником первой значительной казенной дороги – Харьковско-Николаевской. Это, по справедливости, был пионер казенного железнодорожного хозяйства в России, который блестящим опытом этой дороги дал в то время сильный толчок к перемене железнодорожной политики, к переходу от концессионной системы к казенному хозяйству. Харьковско-Николаевская железная дорога типами своих сооружений, своими порядками, положениями и инструкциями долго служила образцом для других казенных дорог» [9, с. 152].

Начальник дороги много внимания уделял Николаеву: и станции, и городу, в котором находился «первоклассный порт». Ко времени вступления Печковского в должность коммерческий порт принимал максимально 300 вагонов в сутки, которые держались в обороте станции и порта по 4 суток, так что в рабочее время образовывался застой в 1200 вагонов. Владимир Николаевич ознакомился с условиями работы порта и выступил инициатором устройства в Гороховке вспомогательной станции, для чего ходатайствовал перед артиллерийским ведомством об отчуждении городу земли. К станции проведены сортировочные пути для поездов. По остроумному замечанию Г. Н. Ге: «весь портовый город есть торговый путь» [3, с. 66], поэтому по инициативе Печковского по Заводской улице были проложены железнодорожные пути,

от которых отходили ветки к 180 частным амбарам. Решения и правила пользования были выработаны и одобрены на совещаниях городской думы и биржевого комитета. Работы эти, стоившие дороге не более 200 тыс. руб., увеличили приемную способность до 600 вагонов в сутки, уменьшили время их оборота вдвое [5, л. 339]. В. Н. Печковский много сделал и для ускорения работ по очистке Очаковского канала, с углублением его для прохода судов большей осадки. По его инициативе министерство путей сообщения приобрело для Николаева пароход-ледокол «Гайдамак», при помощи которого николаевский порт сделался открытым для действия почти круглый год. От его внимания не ускользнул тот факт, что еще в 1865 г. город вынужден был передать Артиллерийскому ведомству 113 десятин земли на Широкой балке. Однако они не использовались по назначению, а сдавались в аренду частным лицам. Вскоре «артиллерийские сооружения» стали перевозиться в Очаков и по Николаеву поползли слухи, что по инициативе Э. Т. Баранова планы по размещению коммерческого порта изменились и именно на Широкой балке готовится строительная площадка [4, л. 2, 2 об.]. Николаевское общественное управление, отражавшее интересы торговой буржуазии, стало срочно искать протекции в Санкт-Петербурге у члена Государственного совета С. А. Грейга. Обсуждалась перспектива отправки делегации из гласных думы под руководством городского головы М. П. Паризо. С. А. Грейг отвечал уклончиво: о времени и месте строительства порта ничего не известно, проводятся изыскания, присылать делегацию преждевременно [4, 11]. На некоторое время николаевское общество было удовлетворено. Стоит вспомнить, чем занималась так называемая «барановская» комиссия? Эдуард Трофимович Баранов с 1881 г. стал председателем департамента экономики Государственного совета, возглавлял комиссию для выработки проекта законоположений для ограждения интересов казны от злоупотреблений железнодорожных обществ. В результате был выработан Общий устав железных дорог Российской империи. Но в 1884 г. Э. Т. Баранов умер и именно В. Н. Печковский продолжил его нелегкий труд по защите интересов государства.

Возрастающий поток грузов, поступающий в Николаев, в большинстве случаев имел транзитный характер. 60% экспортного груза поставлялось по железной дороге, 40% подвозилось на баржах и подводах, что приводило к увеличению накладных расходов на внутренние городские перевозки хлебных грузов, необходимости создания дополнительных складов на железной дороге. Сложившаяся ситуация требовала расширения портового хозяйства. Г. Н. Ге отмечал: «Устройство порта было совсем несчастное, совсем деревенское...нагрузка хлеба на суда в Николаеве представляла что-то ужасное в полном смысле этого слова. Вообще вся операция получения в Николаеве хлеба и передачи его на иностранный пароход стоила дороже, чем доставка его в Николаев из Лондона» [3, с. 42]. 26.09.1884 г. В. Н. Печковским была составлена объяснительная записка на имя николаевского губернатора, в которой говорилось, что «порт остается вне развития, время уходит, теряет казна и громадный край» [3, с. 77]. Суть его проекта состояла в следующем. От последней перед Николаевым станции предполагалось провести рельсовую ветвь влево на Широкою Балку к берегу Южного Буга, где планировалось устроить плавучие пристани с механическими приспособлениями для погрузки товаров. Хлебные грузы поступали бы в трюмы судов прямо из вагонов, которые забирали их в различных пунктах на протяжении всей линии железной дороги [1, с. 20]. 15.09.1884 г. городской голова В. А. Даденко известил гласных думы о том, что

в министерство финансов поступил проект начальника Харьково-Николаевской железной дороги В. Н. Печковского об устройстве порта на Широкой Балке [5, л. 228]. Гласными это известие было принято однозначно отрицательно. Э. Э. Кибер внес предложение ходатайствовать об отклонении проекта даже без предварительного обсуждения. А. И. Косяков все же предложил составить комиссию для переговоров, в которую должны были войти члены городской управы и комиссии по благоустройству города, но сразу же отметалось предложение Печковского об участии в переговорах самых заинтересованных лиц – экспортеров зерна [5, л. 339]. 27.11.1884 г. на заседании думы была зачитана телеграмма начальника дороги: «Городскому голове. Вследствие письма Вашего 20 октября № 558 и дополнению моему письму 19 ноября № 7401 сообщаю, что дни текущей недели могу прибыть Николаев. Прошу ответа» [5, л. 339]. Гласные предложили Печковскому встретиться с заступающим головой Кузьминым, т. к. Даценко в это время находился в Санкт-Петербурге. Уровень встречи для обсуждения столь важного вопроса показался Печковскому недостаточным, что вызвало у николаевского общества крайнее возмущение, вылившееся на страницы местной газеты «Южанин». В ряде статей остро критиковалась железная дорога, «не явившая еще способности служить краю» [3, с. 76]. В. А. Даценко в Санкт-Петербурге в декабре 1884 г. напечатал отдельной брошюрой «Записку о Николаевском коммерческом порте. По поводу проекта инженера В. Н. Печковского», которая составлена пространно и со знанием дела, но содержит очень много противоречий и явное желание пролоббировать интересы местной торговой буржуазии в противовес интересам государственной железной дороги. Во вступительной части «Записки» отмечалось, что николаевский порт имеет «счастлиное географическое положение... в сравнительной близости к хлебоборным областям Южной России», в связи с этим «отпуск зернового хлеба, едва доходящий в 1862 г. до 19 тыс. четвертей, перед открытием Знаменско-Николаевской ветви Харьково-Николаевской железной дороги до 1 млн. четвертей, а после открытия – до 3,5 млн. четвертей» [7, л. 16]. И тут же делается парадоксальный вывод, что «в развитии хлебного отпуска из николаевского порта железная дорога имела лишь посредственное влияние» [6, л. 16. об]. Затем перечисляются расходы городского общественного управления: замощение гранитом спусков и улиц вдоль складочных магазинов, выстроенных частными лицами [7, л. 17]. Об участии в этом управления железной дорогой и лично В. Н. Печковского не сказано ни слова. А уже 6.03.1885 г. на заседании городской думы была оглашена телеграмма городского головы, в которой сообщалось, что 26.03.1885 г. состоялось заседание технического комитета министерства путей сообщения, на котором был окончательно отклонен проект начальника железной дороги [6, л. 13].

В. Н. Печковский тяжело переживал ситуацию с провалом проекта. К этому присоединились неприязненные отношения с правительственными кругами (Печковский утверждал, что крушение императорского поезда под станцией Борки произошло из-за превышения скорости, а не по вине инженерного состава), руководством общества Юго-Западных железных дорог, стремившихся захватить в сферу своего влияния местность у Фастовской железной дороги, несомненно, тяготевшую к Николаеву. Эти обстоятельства привели к тому, что в 1889 г. он подал прошение об освобождении его от должности начальника Харьково-Николаевской железной дороги, а в марте 1892 г. совершенно оставил государственную службу. Его опыт и авторитет не позволили долго остаться не у дел. Уже в декабре 1892 г. Печковский стал одним из директоров общества Владикавказской железной дороги, в 1893 г. – членом железнодорожного совета МПС, тарифного совета при министерстве финансов, директором-распорядителем правления общества брянских металлургических заводов, Невского судостроительного и механического завода. В 1901 г. принял участие в проектировании прообраза будущего метрополитена – эстакадно-подземной дороги в Санкт-Петербурге. С 1903 г.

работал в комитете по управлению инвалидными домами железных дорог, комиссии по выработке правил определения норм нормального труда и отдыха железнодорожных служащих, после чего Владимир Николаевич был назначен председателем комиссии по выработке правил «Общего положения о служащих на железных дорогах» [1; 10]. Собранный материал обобщен им в книге «Современные задачи русской железнодорожной политики и местные железные дороги» (СПб, 1907).

С началом Первой мировой войны деятельность железной дороги полностью перешла на военный лад. По инициативе Печковского стали открываться госпитали и лазареты для раненых, построен и оборудован за счет дороги военно-санитарный поезд из 15 вагонов. По воспоминаниям сына Андрея Владимир Николаевич продал свою дачу в Сочи и вырученные два млн рублей золотом передал правительству на нужды фронта [11]. Революцию 1917 года он не принял, переехал в Кисловодск, где по убеждению многих «жизнь течет мирно и крепкое Терское и Кубанское казачество не допустит никакого брожения». Но вскоре волна «брожения» докатилась и до юга. Из воспоминаний министра финансов и председателя совета министров (до 1914) В. Н. Коковцова: «Бывший председатель правления дорог В. Н. Печковский, проживающий в вагоне на пустых запасных путях около вокзала, перестал получать из Ростова из правления какие бы то ни было телеграммы, и в один прекрасный день, в половине января, к нему пришел помощник начальника станции и под величайшим секретом передал ему, что низшие служащие постановили на митинге ночью выселить его из вагона... он поспешил переселиться в здание вокзала» [8]. В 1918 г. все правление дорог переехало в Ростов-на-Дону, затем в Новороссийск, а потом через Константинополь в Белград, столицу Королевства сербов, хорватов и словенцев. Там В. Н. Печковский работал в качестве члена правления строительного, торгового и промышленного общества, был членом Южнославянского союза инженеров. Умер 10 октября 1921 г. [2].

В. Н. Печковскому в краеведческой литературе, начиная с известного произведения Г. Н. Ге, дается характеристика как чиновнику, с которым боролось николаевское общество по поводу проекта размещения портовых сооружений. Сам проект не подвергался серьезному логистическому анализу. В связи с этим не писали об этой интересной и многогранной личности, посвятившего всю свою жизнь делу служения железнодорожному строительству, упоминают только в отрицательном контексте. Современник вспоминал о нем так: «Состоя членом почти всех главнейших советов, совещаний и комиссий МПС, относясь с особой серьезностью и вниманием ко всякому рассматриваемому вопросу и, пользуясь заслуженным авторитетом во всех железнодорожных делах, он до самой революции продолжал играть серьезную роль в МПС» [1, 59].

Список использованных источников и литературы

1. Владимир Николаевич Печковский, председатель правления общества Владикавказской железной дороги, к исполняющему 30 мая сего года сорокапятилетию его инженерной деятельности. – Ростов-на-Дону: Акционерная печатня, 1912. – 35 с.
2. Волков С. В. Участники Белого движения в России / С. В. Волков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: svolkov.org
3. Ге Г. Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула. 1790 – 1890 / Г. Н. Ге – Николаев: Русская типо-литография, 1890 – 122 с.
4. Государственный архив Николаевской области (далее ГАНО) – ф. 216, оп. 1, д. 543.
5. ГАНО, ф. 222, оп. 1, д. 1622.
6. ГАНО, ф. 222, оп. 1, д. 1631.
7. ГАНО, ф. 255, оп. 1, д. 4.
8. Коковцов В. Н. Из моего прошлого / В. Н. Коковцов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: tveteparhia.ru
9. Кригер-Войновский Э. Б. Записки инженера. Воспоминания, впечатления, мысли о революции. Российская мемуарная библиотека / Э. Б. Кригер-Войновский – Москва: Русский путь, 1999. – 520 с.
10. Татарникова О. Л. Благотетеля знали... / Рукопись статьи из личного архива автора.
11. Щербakov С. Потаенная дача инженера Печковского / Сергей Щербakov. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: arch – sochi.ru

Серединський О.В.
(м. Миколаїв)

М.П. ЛЕОНТОВИЧ – УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПЕДАГОГ

Микола Павлович Леонтович народився 20 грудня 1876 року у м. Єлісаветград у дворянській родині мирового судді. Мати Миколи була вчителькою музики.

Микола Леонтович отримав вищу юридичну освіту: 1891 року він вступив до Імператорського училища правознавства у м. Санкт-Петербург, яке закінчив 1898 року, отримавши звання губерньського секретаря. Навчаючись в училищі, Леонтович написав музику к романсу «Що коли б я сказав», який був надрукований у Санкт-Петербурзі у 1897 році. [1]. Після закінчення училища Микола Павлович поступив на службу до канцелярії першого Департаменту Урядового Сенату, потім переїхав до Одеси і поступив молодшим кандидатом на судову посаду судової палати. Працюючи у м. Одеса, Леонтович М.П. почав збирати колекцію акваріумних рибок з метою проведення спостереження та вивчення рибного миру [2].

1901 року Микола Павлович переїхав до м. Миколаїв. Працював чиновником особових доручень при Миколаївському градоначальнику, з 1905 року – по міському громадському управлінню: спочатку діловодом управи, потім секретарем Миколаївської управи та думи. 1906 року колезький секретар Леонтович М.П. був обраний заступником Миколаївського міського голови, з 27 березня 1908 року виконував обов'язки міського голови. На засіданні Миколаївської міської думи 8 квітня 1909 року Леонтович Микола Павлович більшістю голосів був обраний Миколаївським міським головою на 1909-1912 роки, а потім переобраний на другий термін до 1917 року, він мав чин надвірного радника. Микола Павлович обирався гласним Миколаївської міської думи, був членом Миколаївського відділу Російського товариства охорони народного здоров'я, особливого Комітету піклування про народну тверезість, Миколаївського Присутствія у портових справах, головою санітарно-статистичного бюро, з будівництва набережної, по військовій повинності Присутствія, Миколаївського районного військово-промислового комітету, одним із директорів Миколаївського комітету піклування при тюрмах, почесним мировою суддею. Леонтович М.П. ні в яких політичних партіях не перебував, але за своїми поглядами був близький до промислових колів міста. У 1915-1916 роках, під час Першої світової війни, він керував Миколаївським районним воєнно-промисловим комітетом і мав зв'язок з промисловцями м. Миколаїв. Комітет під керівництвом Леонтовича М.П. займався допомогою урядовим та військовим організаціям у питаннях постачання армії та флоту предметами озброєння та забезпечення. Виконував різні замовлення: на патронні та обозні двоколки, парні повози, міни, гранати, упряж, чоботи та ін. Всього було виконано за перший рік існування комітету замовлень на суму 999 тис. 845 руб. Замовлення для фронту виконували снарядно-механічний завод та обозна майстерня при складі, які безпосередньо підпорядковувались Миколаївському районному воєнно-промислового комітету, а також підрядним способом інші заводи та майстерні. Микола Павлович позитивно віднісся до звістки про повалення самодержавства. Він, як міський голова, виступив у міській думі з промовою, в якій призвав присутніх підтримати тимчасовий комітет Державної Думи. 17 березня 1917 року Леонтович М.П. прийняв присягу на вірність Тимчасовому Уряду. Ще раніше, 5 березня 1917 року, Тимчасовий Уряд призначив його Миколаївським градоначальником та уповноваженим голови особливої Наради з продовольства. Леонтович М. П. займався розпуском поліції та створенням міліції міста. Звільнялись без винятку класні чини, вільнонаймані службовці, городові Миколаївської міської поліції. Всі військовозобов'язані з числа звільнених чинів поліції повинні були з'явитись у Миколаївське міське у військовій повинності присутствіє для зарахування до рядів армії. Критикувати дії Тимчасового Уряду заборонялось, вивуватих заарештовували. Також, Леонтович Микола Павлович, як градоначальник, займався визволенням політичних в'язнів, щодо карних злочинців, то їх направляли на фронт, замість відбування покарання. Одночасно до червня 1917 року Микола Павлович продовжував виконувати обов'язки міського голови. У роки грома-

дянської війни Леонтович М.П. не займав керівних посад в управлінні містом, а займався збереженням експонатів музею живої природи «Акваріум», директором якого був призначений [3].

За роки, коли Леонтович Микола Павлович був міським головою, у м. Миколаїв було відкрито: 1908 року – перший кінотеатр, 1913 року – вчительський інститут, друга чоловіча гімназія та природничо-історичний музей, 1914 року – художній музей, у грудні того ж року був відкритий рух електричного трамваю, 1914-1915 року об'єднано музей учбових приладів Миколаївських міських початкових училищ. У 1911 році засновано суднобудівний завод «Руссуд», 1915 року – Трубочний і електромеханічний завод (Темвод).

У 1908 році на засіданнях Миколаївської міської управи Миколаю Павловичем було порушено питання про необхідність будівництва у м. Миколаїв каналізації та другого додаткового водопроводу з метою покращення санітарного стану у місті. Була створена Друга виконавча водопровідна комісія, яка провела певну роботу по збільшенню водопровідної мережі. Із загальної кількості домоволодінь – 8049 у м. Миколаїв, приєдналося до водопровідної мережі на 1 червня 1910 року 1561 домоволодіння. Після припинення діяльності комісії тягар експлуатації водопроводу випав на водопровідний відділ, який визнав збільшення потужності системи водопостачання пріоритетним. Збільшення потужності міського водопроводу відбувалось за рахунок відкриття нових колодязів. На запрошення Леонтовича М.П., як голови санітарно-статистичного бюро, у вересні 1913 року місто відвідав головний медичний інспектор професор Малиновський, який вказав, що наявність діючого водопроводу – ознака нормальних санітарних умов у населеному пункті. У подальшому водопровідна мережа розширилась на територію Слобідки, Пісків, Мішкового, Погорілого, Водопою та Широкої Балки. 1917 року шляхом великих зусиль та особистого вкладу Миколи Павловича вдалося вирішити питання водопостачання більшої частини міста, використовуючи при цьому воду підземних джерел. При будівництві Миколаївського водопроводу було використано передовий досвід науково-технічної думки тієї доби і це дозволило стати водопроводу нашого міста одним з кращих в Україні за рівнем забезпечення населення водою та темпами збільшення потужності системи. Також, під особистим керівництвом Леонтовича М.П. були завершені роботи по будівництву каналізації, зроблена «зливка», вимощені вулиці у центрі міста. Будучи головою комісії з будівництва міської набережної, Леонтович М.П. протягом 1909-1916 років неодноразово на засіданнях міської думи піднімав питання з будівництва та експлуатації міської пристані, обладнанню торгового порту механічними пристроями для вантаження, залученню землеробичного каравану для робіт по будівництву набережної та її благоустрою, фінансуванню робіт. Як міський голова, Леонтович М.П. контролював роботу комісії по розширенню міської електричної станції. На засіданнях Миколаївської міської управи розглядалися питання технічного переустаткування електростанції, закупки у фірми «Нобель» необхідних машин. Міська електростанція за роки, коли Микола Павлович був міським головою, розширилась з 127 вольт на 220. У 1911-1916 роках покращилась діяльність Миколаївської міської лікарні, особливо з лікування інфекційних хворих. При міській лікарні були влаштовані: пральня, каналізація, біологічна станція для очищення стічних вод, павільйон для інфекційних хворих на 84 місць, на початку 1917 року діяв рентгенівський кабінет. У тяжкі роки Першої світової війни Миколаївською міською думою виділялись значні кошти на улаштування лазаретів для хворих та поранених військовослужбовців. Багато часу у ці роки Леонтович М.П. займався допомогою Миколаївській міській виконавчій продовольчій комісії у справі постачання мешканцям м. Миколаїв продуктів харчування. Леонтович Микола Павлович доклад всіх зусиль у справі розвитку загальної початкової освіти, яка почала вводиться на території Миколаївського градоначальства з 1 вересня 1910 року. Передбачалось відкрити 11 початкових училищ у м. Миколаїв і одне початкове училище на хуторі Водопій та завер-

шити перехід до загальної початкової освіти на території Миколаївського градоначальства до 1920 року. Вже у перші три роки реформи у м. Миколаїв було відкрито чотири нових початкових училищ. 1912 року усі 12 шкіл грамотності, які існували у м. Миколаїв і підпорядковувались особливому комітету, були перейменовані у міські початкові училища та передані у ведення міського громадського управління. У 1914-1915 навчальному році в існуючих початкових училищах Міністерства народної освіти і церковно-приходських школах на території Миколаївського градоначальства навчалось 5967 дітей, із них закінчили курс 624 учня. На жаль, у зв'язку з подіями Першої світової, а потім громадянської війни, перехід до загальної початкової освіти не був завершений. Микола Павлович також займався благочинною діяльністю, на особисті кошти він спорудив дзвіницю Касперовської церкви.

Основною заслугою Леонтовича М.П. було відкриття 26 квітня 1901 року приватного музею «Акваріум». До революції «Акваріум» належав міському голові, розміщувався в його будинку і був відкритий для всіх бажаючих, хто хотів відвідати музей. Музей живої природи був оснащений електричними компресорами та нагрівачами, риби розміщувались в акваріумах. При установі існував невеликий за площею (приблизно 1 га), але дуже цікавий щодо складу порід дендрарій, заснований 1905 року. Тут росли, зокрема, гінгко, кримська сосна, ялина звичайна і колоча, біота, ялівець віргінський, каркас, айлант, робінія рожева, шовковиця тощо – всього близько 35 видів. Багато тут було рідкісних рослин: уріандра, японські водяні лілії, бамбук, валісерія.

1917 року «Акваріум» мав 12 тисяч експонатів, 163 види риб, земноводних, рослин. 1918 року «Акваріум» було націоналізовано, за німецької окупації він дуже постраждав. Після громадянської війни були проведенні поновленні роботи і 25 червня 1922 року у м. Миколаїв відбулось друге відкриття «Акваріуму», який налічував 147 видів та до 6000 експонатів екзотичних риб, рослин, земноводних, його відвідали безкоштовно до кінця 1922 року близько 40 тис. чоловік. При «Акваріумі» був ботанічний сад, у чотирьох басейнах культивувались екзотичні рослини, розводились риби та земноводні. До структури установи входили відділи: екзотичний, місцевої фауни та флори; лабораторії експериментальної іхтіології та експериментальної культури рослин. У середині 1920-х років такий «Акваріум» був єдиним у Радянському Союзі. Першим директором «Акваріуму» став Микола Павлович Леонтович, який мешкав разом з родиною на території парку. Одночасно Леонтович М.П. був членом Спілки робітників освіти, членом секції наукових робітників, мав друковані праці щодо розведення риб. У 1925 році при «Акваріумі» було відкрито зоологічний відділ (тварин привезли з Асканії-Нової), установа почала іменуватись Акваріумом-Зоосадам, в якій у 1928 році працювало 9 чоловік [4].

Леонтович Микола Павлович працював директором Миколаївського «Акваріуму», а потім Акваріуму-Зоосаду у 1918-1934 роках, у 1934-1935 роках – науковим співробітником. Наказом Миколаївської міської народної освіти від 17 квітня 1935 року Леонтович М.П. був знятий з посади наукового співробітника, як соціально-ворожий елемент, його родина була виселена з території парку. Микола Павлович Леонтович улаштувався працювати головним касиром по будівництву ТЕЦ, де працював до свого арешту [5].

28 липня 1937 року Леонтович М.П. був заарештований Миколаївським міським відділом Одеського обласного управління НКВС УРСР по обвинуваченню у контрреволюційній діяльності, участі у військово-офіцерській організації по ст. 54-10, ч. 1. Під час проведення слідства утримувався у Миколаївській в'язниці. Постановою засідання трійки при УНКВС по Миколаївській області від 19 листопада 1937 року Микола Павлович був ув'язнений на 10 років. У 1939 році карна справа на Леонтовича М.П. була переглянута по його скарзі. Миколу Павловича привезли з м. Харків, де він знаходився у місцевій в'язниці, для допитів у м. Миколаїв, однак згідно висновку Прокуратури Миколаївської області від 13 жовтня 1939 року приговор залишився без змін. На той час Леонтович Микола Павлович був тяжко хворий, головний лікар в'язниці НКВС м. Миколаїв виявив у нього міокардит за віком та визнав нездатним до фізичної праці. У 1940 році Леонтович М.П. вдруге подав скаргу на перегляд своєї справи, однак Постановою прокурора відділу по спеціальним справам Прокуратури УРСР від 20 липня 1940 року і ця скарга залишилась без наслідків. Подальша доля Леонтовича Миколи Павловича достовірно невідома. Постановою Президії Миколаївського облас-

ного суду від 18 травня 1957 року № 215 Постанова трійки УНКВС Миколаївської області від 19 листопада 1937 року була скасована, справа щодо Леонтовича М.П. провадженням припинена за недоказовістю обвинувачення і він був реабілітований [6].

Леонтович Микола Павлович мав двох синів – Олександра та Євгенія. Старший син – Олександр народився у м. Миколаїв у 1912 році. Його мати – Олена Дмитрівна Петриченко була простою селянкою, трагічно загинула у 1918-1921 роках. 28 листопада 1923 року Леонтович М.П. офіційно зареєстрував шлюб з молодшою сестрою Олени – Євдокією Дмитрівною Петриченко. 27 червня 1929 року у них народився син Євгеній, який після засудження батька взяв прізвище матері – Петриченко.

Олександр Миколайович Леонтович мав середню освіту. 11 грудня 1934 року, навчаючись на третьому курсі Миколаївського суднобудівного робфаку, він був заарештований по обвинуваченню в активній участі у підготовці терористичних актів проти робітників радянської влади, проведенні контрреволюційної агітації по ст. 54-11 та постанови ЦВК СРСР від 2 грудня 1934 року. Згідно постанови із протоколу особової наради при комісарі внутрішніх справ СРСР від 4 березня 1935 року Леонтович О.П. був засуджений за контрреволюційну діяльність до п'яти років ув'язнення у виправно-трудовому таборі. Покарання відбував у АРСР Комі. Відбувши свій строк, Олександр у 1940 році у Харкові востанє зустрівся зі своїм батьком Миколою Павловичем Леонтовичем. Постановою Президії Миколаївського обласного суду від 27 лютого 1957 року № 89 Постанова особової наради НКВС СРСР від 04 березня 1935 року була скасована, справа щодо Леонтовича Олександра Миколайовича провадженням припинена за відсутністю в його діях складу злочину. Леонтович О.М. був реабілітований [7].

Миколаївці шанують пам'ять Леонтовича Миколи Павловича. У вересні 2001 року, біля зоопарку, йому було відкрито пам'ятник.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2921, арк. 10, 21; Сергей Гаврилов, Юрий Любаров. Николаев, 220 лет. Очерки истории жизни города и горожан. Николаев, 2009. – С. 147; Владимир Топчий. Мой Леонтович. Николаев: «Возможности Киммерии», 2006. С. 11.
2. ДАМО, ф. 229, оп. 1, спр. 267, арк. 2-3; ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2921, арк. 21; ф. Р-8, оп. 1, спр. 510, арк. 24.
3. Там саме, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2921, арк. 11 зв., 21; ф. 216, оп. 1, спр. 1820, арк. 10-10 зв.; спр. 1824, арк. 28, 37; спр. 3521, арк. 88; ф. 229, оп. 1, спр. 1411, арк. 1, 2-2 зв.; оп. 4, спр. 223, арк. 1-5; спр. 487, арк. 3-4, 155 зв., 173, 192; спр. 550, арк. 5, 7, 32; ф. Р-8, оп. 1, спр. 412, арк. 93, 96, 99; Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1913 год. Издание канцелярии Николаевского градоначальства. Николаев, 1913. – С. 122; Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 год. Издание Канцелярии Николаевского градоначальника. Николаев, 1914. – С. 27, 35, 40, 47, 49, 106, 113, 116.
4. ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 2154, арк. 1; спр. 2185, арк. 1-5 зв.; спр. 2156, арк. 222-222 зв.; спр. 2157, арк. 60, 95; спр. 2238, арк. 50-51 зв.; спр. 2360, арк. 1-20; спр. 3953, арк. 5; спр. 3975, арк. 30; спр. 3978, арк. 56, 86-87 зв., 109-110 зв.; спр. 3980, арк. 13-13 зв.; спр. 3986, арк. 28; спр. 3998, арк. 10; спр. 4000, арк. 2-2 зв.; спр. 4040, арк. 1-3; ф. 229, оп. 1, спр. 1576, арк. 36; оп. 4, спр. 558, арк. 6-6 зв., 14-14 зв.; ф. Р-8, оп. 1, спр. 412, арк. 89-91, спр. 510, арк. 24; газ. «Красный Николаев», 1 вересня 1922 р. № 498; Николаевцы. Энциклопедический словарь. «Возможности Киммерии», Николаев, 1999. – С. 200-201; Веденеева Г.К., Калашникова Л.В. 3 історії дендропарку Миколаївського державного зоопарку // VII Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв: Можливості Киммерії, 2008. – С. 52; Сергей Гаврилов, Юрий Любаров. Николаев, 220 лет. Очерки истории жизни города и горожан. Николаев, 2009. – С. 149, 154; Владимир Топчий. Мой Леонтович. Николаев: «Возможности Киммерии», 2006. – С. 18; Кремль Т.Д. Потік води живої. До 100-річчя заснування Миколаївського міського водопроводу (1906-2006). – Миколаїв: Видавництво «Ліон», 2006. – С. 50-59.
5. ДАМО, ф. Р-8, оп. 1, спр. 412, арк. 89-92; ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2921, арк. 10.
6. Там саме, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2921, арк. 5, 8, 16, 18, 28, 30, 31, 34-36, 43, 45, 50.
7. Там саме, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2920, арк. 2, 3, 5-7, 32-34, 37, 42, 44; ф. Р-5950, оп. 1, спр. 59, арк. 426-426 зв., спр. 192, арк. 113 зв.; Владимир Топчий. Мой Леонтович. Николаев: «Возможности Киммерии», 2006. – С. 22.

Гаврилов И.В., Пономарева Е.В.
(г. Николаев)

РОЛЬ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТОДОРА МИНКОВА

Видный деятель болгарского национального возрождения, основатель Южнославянского пансиона в Николаеве Тодор Николов (Федор Николаевич) Минков (2.01.1830 – 15.03.1906) родился в семье Николы Георгиева и Кирьяки Пеневои. Воспитывался дядей, богатым купцом города Русчук в Болгарии, настоявшем на том, чтобы племяннику дали его имя и фамилию, и взявшему на себя все заботы по воспитанию и расходы на обучение в Вене и Дрездене. В составе балканских добровольцев Тодор участвовал в Восточной войне (1853 – 1856), легендарной обороне Севастополя. Служил в должности второго адъютанта главнокомандующего Южной армией князя М. Д. Горчакова. 14 июня 1862 г. министр народного просвещения Российской империи А. В. Головин отдал приказ попечителю Одесского округа А. А. Арцимовичу о создании в Николаеве пансиона для юношей, выходцев из балканских стран. Тодор Николов Минков занял должность младшего надзирателя этого учебного заведения. 1 января 1866 г. пансион упразднили, а уже 10 февраля 1867 г. было получено высочайшее разрешение на его воссоздание как частного заведения господина Минкова, получившего должность чиновника для особых поручений при министерстве народного просвещения. 29 мая 1868 г. из Херсонского губернского правления в канцелярию николаевского городского полицмейстера пришло предписание объявить содержателю пансиона Тодору Минкову, что министерство внутренних дел разрешает ему принять присягу на российское подданство. Позже он получит и российское дворянство с родовым девизом «Трудом честным» [16, л. 4; 17, л. 314 – 316]. Частный пансион открылся 1 марта 1867 г. Краеведческая литература утверждает – в здании по адресу Никольская, 65, построенном на средства жены Минкова (М. Георгиева-Лазарова, А. Л. Журавель, Ю. Н. Иванов и др.). Со времени первых публикаций на эту тему «богатая русская девушка» обрела имя – Ксения Павловна Дудникова (1847 – 1887), но историки упорно не обращали внимания на то, что венчание Федора Николаевича и Ксении Павловны произошло 16 августа 1868 г., а это значит, что пансион Минков до своей женитьбы открыл в каком-то другом здании. В 1869 г. в Николаеве побывал Нил Александрович Попов, секретарь Московского Славянского благотворительного комитета, славист, историк и оставил свои воспоминания о Южнославянском пансионе: «Сам пансион г. Минкова находится в середине города и помещен в одном из лучших зданий его. Но это помещение может служить не более как 75 воспитанникам, хотя содержатель пансиона и присоединил к главному дому еще и флигель, причем за квартиру он платит ежегодно 1480 рублей со страховкою и ремонтом за его же счет согласно контракту. Внутренность помещения отличается вообще опрятностью, а приемная комната даже изяществом. Столовая, спальня, библиотека, классные комнаты убраны просто, но чисто. Сзади здания помещается двор, где обыкновенно воспитанники гуляют или играют в свободное от занятий время» [33, с. 437 – 438]. О каком же здании оставил свои воспоминания Нил Александрович? Пансион первоначально находился в Московской части, квартале 22 по улице Соборная, 6 и был собственностью Анны Константиновны Пикиной. Ею был заключен контракт на аренду здания господином Минковым сначала с оплатой 1000 рублей в год [18, л. 27]. Пикина постоянно повышала арендную плату; закладывала свое недвижимое имущество и Минков по контракту платил тому лицу, у которого дом находился в залоге, но владелица перекладывала на арендатора обязательства и по уплате государственного налога [22, л. 93]; Минков вел дол-

гие переговоры через Московскую полицейскую часть об обязательстве госпожи Пикиной отремонтировать аварийный балкон в здании, которое занимал Южнославянский пансион [23, л. 333 – 333 об.]. После смерти А. К. Пикиной ее наследники 8 октября 1884 г. продали с публичных торгов угловой одноэтажный дом и двухэтажный флигель по Соборной (длинной в 34 сажени) и Спасской (25 сажень) А. И. Косякову и Ф. И. Максимова [11, № 149, 163]. В этом же году они заключают отдельный акт [12], а А. И. Косяков продает свой двухэтажный дом по Соборной 6/1 николаевскому купцу И. М. Липаве, тот в свою очередь отдает его в аренду городскому 6-классному училищу, а после его смерти наследники – частной мужской гимназии И. П. Березовского [26]. Дом уже был приспособлен к размещению в нем учебного заведения (28 комнат на втором этаже, внутренний двор для прогулок, отдельный флигель, в котором разместились сначала сам Ф. Н. Минков и три надзирателя, а потом и его семья). И сделал это Федор Николаевич Минков для своего пансиона, а после того, как он разорвал арендные отношения, новые владельцы после незначительных перестроек сдавали здание именно под использование его учебными заведениями.

Венчание Ф. Н. Минкова и К. П. Дудниковой проходило 16 августа 1868 г. в Свято-Никольской церкви с. Остаповка при поручителях по жениху графе Дмитрии Ерофеевиче Остен-Сакене, капитан-лейтенанте Николае Федоровиче Бредихине, по невесте капитан-лейтенанте Николае Константиновиче Бредихине и поручике Павле Васильевиче Хмельницком [21, л. 27]. Отцом Ксении был отставной капитан-лейтенант Павел Степанович Дудников. С 1819 г. он служил на кораблях Черноморского флота, в 1827 г. на транспорте «Пантелеймон» перешел от Таганрога в Сулину, где судно потерпело крушение, и П. С. Дудников, перейдя на транспорт «Павел» прибыл в Килию, а оттуда берегом возвратился в Николаев. В 1828 г. в отряде канонерских лодок перешел из Николаева к Сулинским гирлам, а далее до крепости Силистрия на соединение с Дунайской флотилией. Состоя начальником переправы и командуя отрядом из 10 судов флотилии, находился при осаде и взятии Силистрии, за что был награжден орденом Святого Владимира 4 ст. с бантом. В отставку ушел 17 декабря 1830 г. [30, с. 58 – 59]. Павел Степанович Дудников вместе с женой Александрой Ивановной (урожденной Бутаковой) числились землевладельцами. По завещанию, утвержденному 10 мая 1883 г., он передал в полную собственность своей дочери Ксении «2580 десятин при д. Остаповка Херсонского уезда, из них благоприобретенные им 1000 десятин, состоящих при д. Антоновка, называемых Лобанова пустошь, приобретенных у жены лейтенанта Дарьи Федоровны Рафтопуло, урожденной Бредихиной». Жене Александре Ивановне имущество передавалось в пожизненное владение [10, № 86].

И только в 1875 г. Ксения Павловна Минкова покупает дворовое место с постройками, на котором впоследствии и было построено здание пансиона. 25 августа 1875 г. оформлена сделка покупки на 8200 рублей углового дома Московской части в квартале 15 по адресу Никольская, 65 у коллежского регистратора Николая Ивановича Александровича [19, № 167]. 3 октября 1875 г. жена штабс-капитана Александра Ивановна Плигинская продала жене надворного советника Ксении Павловны Минковой дом с оградой по соседству с уже приобретенным ею участком в том же квартале по адресу Инженерная, 1 [20, № 129], а вскоре и штабс-капитан Михаил Максимович Плигинский продал Ксении Павловне оставшийся от продажи дворовой земли

существовавший дом на углу улиц Инженерной и Спасской [20, № 128] и два номера по Инженерной, 1 – 3 были объединены в один. В совокупности с участком по Никольской получилась обширный участок земли, занимавший треть квартала, на котором было построено здание пансиона, описание которого оставил в своих воспоминаниях бывший его воспитанник Петр Абрашев: «Массивное в два с половиной этажа здание со стороны Инженерной занимает почти половину квартала. Парадный вход в пансион находится со стороны Инженерной, а в квартиру Ф. Н. Минкова на углу. Оба входа снабжены чугунными столбами и лестницами по 10 ступенек. К главному корпусу по Инженерной пристроен одноэтажный флигель с воротами для экипажей и пешех. Вокруг пансиона на широких тротуарах посажены акации, которые бурно растут на николаевской песчаной почве. Снаружи здание производит прекрасное впечатление... Двор огражден высокой стеной, граничащей с пустым местом на западе. Во дворе были насажены акации. Преимущественно на западной стороне около стены, вдоль которой стояли скамейки. Была такая скамейка в южной стороне прямо под балконом Минкова, с которого он часто наблюдал за играми воспитанников. Квартира Минкова выходила и на улицу и во двор балконами» (перевод с болгарского А. Д. Саказы) [1]. В финансовом отношении достойное содержание пансиона было очень затратным предприятием, поэтому Ксения Павловна вскоре закладывает доставшиеся ей по завещанию отца 1000 десятин земли при д. Антоновка [7, № 30]. А после смерти Ксении в 1887 г. ее мать Александра Ивановна Дудникова отказывается от пожизненного проживания в пользу Ф. Н. Минкова и его детей Павла, Александры, Надежды и Софии для того, чтобы они могли это имущество заложить [9, № 86].

Ксения Павловна умерла от чахотки в Одессе, предана земле 18 июня 1887 г. на кладбище Остаповки в семейном склепе Дудниковых в ограде церкви [24]. Здесь похоронены и Павел Степанович Дудников, и рано умершая дочь Минковых Любовь (10.08.1875 – 17.02.1887) [13; л. 25, л. 39]. В 2017 г. члены общественной организации «Скамейка» попытались его найти. Вывод неутешительный – «кладбище никогда не переносилось, оно всегда находилось там, где находится, но найти там захоронения позапрошлого века просто нереально» [32].

Федор Николаевич Минков заботился не только о своей семье. Но и о многочисленных болгарских родственниках. В Южнославянском пансионе в Николаеве воспитывался его внучатый племянник Николай Минков (сын Анны Константиновны, внук Тодора и Милана Минковых). Мальчик учился в Александровском реальном училище, жил в пансионе. Директор Николаевского краеведческого музея Феодосий Тимофеевич Каминский начинал разрабатывать тему истории Южнославянского пансиона. С вопросами об этом учебном заведении обращался к старожилам города. Сохранилась копия письма Т. В. Рюминой (урожденной Волковой) от 24.03.1960 г., в котором она описывает свою беседу с братом Георгием. Он вспоминал: «Скажу Вам, лично я никогда не видел содержателя пансиона Федора Николаевича Минкова. Мы часто приглашали Колю Минкова как моего товарища особенно на Рождество и Пасху, он у нас и жил эти дни. Знаю, что его мать жила в Болгарии в г. Русуке и звали ее Милана [ошибка, Милана – бабушка Николая Минкова – авт.]... Заходил я в этот пансион редко, с целью получения к себе на праздники Колю Минкова» [3]. Георгий Владимирович Волков в 20-е годы был в эмиграции. В Болгарии он встретился со своим старым товарищем Николой Минковым, который подарил в память о годах, проведенных в Николаеве, черновик письма Ф. Н. Минкова императору Александру II с выражением благодарности за содействие ему в деле открытия пансиона с подлинной подписью болгарского просветителя [31]. В своих записках Ф. Т. Каминский упоминает тетрадь сочинений Г. Иванова «Мои приключения». В ней помещены по-детски наивные рассказы учащегося о мальчишеских шалостях. В переделанных фамилиях и узнаваемых реалиях угадываются воспитанники пансиона, которые дру-

жили и делили свой досуг с маленькими жителями Николаева (Удод, Гроза, Охота). На лето пансионеров вывозили на дачу (возможно в имение Дудниковых в Остаповке), куда в свою очередь наезжали их николаевские друзья (Новая дача). Ф. Н. Минков, если не поощрял, то и не запрещал подобные знакомства [27].

О Николе Минковом Федор Николаевич заботился и после того как встал вопрос о закрытии пансиона. У воспитанников возникли проблемы в связи с получением заграничных паспортов. Ф. Н. Минков написал военному губернатору пространную телеграмму, в которой он просил не только о своем родственнике, но и о других воспитанниках: «В канцелярии существует распоряжение правительства, что болгарско-поданные ученики должны представлять свидетельства училища о неимении препятствия выехать за границу, а не полиция, иначе в течение 29 лет не давали бы паспорта. Прошу рассмотреть дела прежних лет и не делать препятствий» [15, л. 175, 184, 185, 186]. Двоюродная сестра Федора Николаевича Екатерина Пенева (1860 – 1947), благодаря его хлопотам, окончила IV Московскую женскую гимназию, Берлинский университет. Преподавала в Стокгольмском университете, а после освобождения Болгарии уехала преподавать на родину. Вышла замуж за премьер-министра Болгарии Петко Каравелова. Учителем была в Первой софийской женской гимназии, 25 лет возглавляла Болгарский женский союз, представляла страну на IV конгрессе Международной женской лиги за мир и свободу (1924, Вашингтон). Современники вспоминали, что двери небольшого дома Каравеловых были всегда открыты для посетителей. Домашняя обстановка напоминала жилье старого московского студента до тульского самовара включительно. Последние крохи семьи тратились на издание газеты. Бескорыстие Каравелова признавалось даже врагами. Он испытывал бы нужду, граничащую с нищетой, если бы не даровитая и трудолюбивая жена [28, с. 115].

Второй брак действительный статский советник Ф. Н. Минков заключил 15 апреля 1887 г. В Адмиралтейском соборе венчался с Елизаветой, дочерью отставного контр-адмирала Михаила Филипповича Есаулова (1820 – 1889) и Юлии Михайловны, урожденной Хабловской (1845 – 1914) [26, л. 16]. М. Ф. Есаулов служил на кораблях Черноморского флота. В 1851 – 1853 гг. на корабле «Святослав» плавал с десантными войсками между Севастополем и Одессой, крейсировал у абхазских берегов. С 13.09.1854 по 31.07.1855 гг. в чине лейтенанта состоял в гарнизоне Севастополя, ранен в голову, награжден орденом Святой Анны 3 ст. с мечами, а в 1857 г. орденом Святого Владимира 4 ст. с бантом, служил на коммерческих судах, в 1861 г. зачислен на службу в 3 Сводный Черноморский экипаж Черноморской флотилии, с 1873 г. капитан 1 ранга 2 Черноморского экипажа. В отставку вышел контр-адмиралом 1 июня 1879 г. [30, с. 108 – 110]. Елизавета Михайловна была младше своего мужа на 30 лет, но смогла понять и поддержать дело его жизни – руководство Южнославянским пансионом. На ее долю пришелся закат деятельности пансиона в Николаеве и переезд в Гродненскую губернию. 11 февраля 1889 г. Федор Николаевич Минков продал дворянке Надежде Васильевне Головатенко за 10000 рублей дом на Инженерной, 1 и Никольской, 65 [8, № 31]. 12 мая 1890 г. Елизавета Михайловна подает прошение (которое было вскоре удовлетворено) о выдаче ей свидетельства о благонадежности для приобретения имения в Юго-Западном крае [14, л. 5]. В 1892 г. закрылся пансион в Николаеве и в 1893 г. семья Минковых переезжает во вновь приобретенное имение.

В Николаеве осталась семья старшей дочери Александры Федоровны (26.05.1869 – ?), которая была замужем за Павлом Николаевичем Засухиным (1864 – 1938). Выпускник николаевской Александровской мужской гимназии (1886), медицинского факультета Императорского университета Св. Владимира в Киеве (1891), с 1893 г. служит младшим ординатором морского госпиталя в Николаеве, занимается наукой (докторская диссертация «О селезенке у детей. Ее анатомические особенности и изменения при рахите», СПб, 1899). Проживал в Николаеве на ул. Фалеевская, 1 в собственном

доме. Гласный городской думы (1905 – 1920), действительный член общества военно-морских врачей, входил в попечительные советы фельдшерской школы морского госпиталя, Марининской и 2-й женской гимназий [2, с. 26, 35, 43, 44, 46, 48, 50, 68, 74, 125, 145]. Павла Николаевича, как видного специалиста по детским болезням, Ф. Н. Минков часто привлекал для консультаций в лечебницу пансиона. Забегая вперед, следует сказать, что в 1920 г. семья эмигрировала в Королевство сербов, хорватов и словенцев, с 1921 г. он врач окружной больницы в Никшиче, в 1938 г. вел прием по кожным и венерическим болезням в поликлинике общества Красного Креста в Белграде [5, с. 85]. Дочь Павла Николаевича и Александры Федоровны (30.11.1894 – ?) Людмила вышла замуж за Вениамина Анатольевича Бредихина, который эмигрировал во Францию, служил летчиком гражданской авиации.

В Адрес-календарях и справочных книжках Гродненской губернии за 1894 – 1906 гг. Минковы значатся как владельцы 1200 десятин удобной и 540 десятин неудобной земли с. Ровины Дрогичинской волости Кобринского уезда Гродненской губернии. Действительный советник Ф. Н. Минков был также почетным мировым судьей Кобринско-Пружанского округа. Павел Федорович Минков (17.12.1873 – ?) служил земским начальником 5 участка Кобринского уезда, занимал должность гродненского губернского агронома, был членом Гродненского особого агрономического совещания, Брестского сельско-хозяйственного общества. Жил в имении Горловичи Кобринского уезда, до 1933 г. владел фольварком Жабчицы Пинского повета Полесского воеводства, в г. Гродно имел собственный дом. Надежда Федоровна Минкова была замужем за лесничим Кобринского лесничества Иваном Егоровичем Бушем. Жили они в казенной усадьбе Брашевичи Кобринского уезда. Софья Федоровна Минкова вышла замуж за Бориса Сергеевича Репнинского, успешного юриста, служившего прокурором в Риге и Санкт-Петербурге.

В Дрогичине и Ровинах действовал возрожденный пансион, но в отличие от николаевского, это был фактически частный лицей для подготовки молодежи к обучению в кадетском корпусе. Стараниями Елизаветы Михайловны дела шли неплохо: имение процветало за счет работы крахмального завода и идеально поставленного подсобного хозяйства. Приезжающим в Ровины открывался «большой двухэтажный барский дом, где гостей встречал в передней, поднявшись во весь рост, препарированный медведь. Дальше на первом этаже были гостиная, библиотека, столовая, кухня с кладовыми и комнатами для прислуги, а также терраса с выходом в сад. Второй этаж занимали спальни и ваннные комнаты... за домом был большой фруктовый сад и пруд в зарослях. Домик управляющего и его садик находились несколько в стороне от въезда в поместье. Там же и было здание бывшего [закрывшегося после смерти Ф. Н. Минкова – авт.] пансиона» [34]. Елизавета Михайловна после смерти Федора Николаевича стала главой большого семейства. У Минкова были дети и во втором браке. К сожалению, Ксения умерла в раннем возрасте. Татьяна погибла в 1916 г. в железнодорожной катастрофе, в которую попала вместе с мужем Александром Карловичем Тоном. Он отделался переломом ключицы, а Татьяна погибла, что навсегда охладило его отношения с родственниками жены.

Федор Николаевич умер 15 марта 1906 г. и похоронен на кладбище в г. Дрогичин. В августе 2012 г. заброшенная могила обнаружена белорусскими журналистами В. Бондаренко и Е. Честновой. 17 ноября 2012 г. надгробие на могиле было восстановлено преподавателями и учащимися Слонимского кадетского корпуса [4]. Елизавета Михайловна, молодая и энергичная женщина, при помощи управляющего распорядилась хозяйством в Ровинах. Доходы от этого большого и богатого имения поддерживали материально большую минковскую семью. Федор Николаевич еще при жизни приобрел для своих детей соседние к Ровинам имения, в которые семья приезжала из города только летом и «тогда не присыхал поток гостей из одного имения в другое. В Ровины приезжали и подолгу гостили и болгарские родственники Федора Николаевича, учившиеся в России...» [34]. С началом

войны имение опустело. Последними, кто его покинул в 1915 г. накануне захвата и разграбления немцами, была Елизавета Михайловна с внуком Георгием. Сначала они уехали в Николаев, потом в Петроград, где жили родители Георгия – Борис Сергеевич и Софья Федоровна Репнинские. Какое-то время Елизавета Михайловна жила с дочерью, а затем, почувствовав себя там лишней, ушла в нанятую квартиру, обзавелась необходимыми инструментами и материалом, и ... стала шить обувь на заказ! Это еще раз доказывает незаурядность характера и энергичность второй жены Ф. Н. Минкова. В 1920 г. она уехала в Ровины, увидела разрушенное немцами имение, побывала на могиле мужа и навсегда покинула родину, окончательно перебравшись в Болгарию. Сначала жила у племянниц Федора Николаевича Славы Константиновны и Анны Константиновны Минковых, которые в свое время при содействии своего дяди получили блестящее образование в Российской империи и у себя на родине стали врачами. Потом перебралась в собственное нанятое жилье – из Одессы к ней приехал внук Георгий Репнинский. Его родители остались в советской России: Софья Федоровна в 1922 г. заразилась тифом и скончалась, Борис Сергеевич в 1937 г. арестован и сгинул в лагерях. Воспитанный бабушкой, Елизаветой Михайловной, Комамой (крестная мама), как ласково он называет ее в своих воспоминаниях, Георгий Борисович (1908 – 1999) стал в Болгарии известным архитектором. Участвовал в конкурсе по разработке планировки Софии (1938), является одним из авторов книги «Архитектура и жизненная среда на века» (1975). Фотограф, художник, турист, альпинист. Елизавета Михайловна Минкова воспитала также приемную дочь, которой дала отчество и фамилию своего давно умершего мужа. Лиляна Тодорова Минкова (1932 – 2016), доктор филологии. Ею переведены на болгарский язык романы Н. Гоголя, Ф. Достоевского, А. Куприна, М. Булгакова, И. Ильфа и Е. Петрова. Елизавета Михайловна Минкова сохраняла архив Федора Николаевича, на основе которого Петр Абрашев написал свое исследование по истории Южнославянского пансиона [6, с. 89]. Одному богу известно, чего это ей стоило: беречь бесценные документы в поездках по стране, охваченной войнами и революцией, а затем вывезти в Болгарию.

Красивый, статный, с европейским образованием, энергичный Тодор Минков быстро стал душой николаевского общества. Он не мог привлечь богатством и родовитостью, но идея образования славянских юношей была благородна и вызывала симпатию. Две жены Федора Николаевича – Ксения Дудникова и Елизавета Есаулова, представительницы известных фамилий Николаева – финансово и морально поддерживали устремления мужа. На средства Ксении Павловны было построено здание пансиона в Николаеве, Елизавета Михайловна причастна к организации и деятельности его в Ровинах. Многие потомки и родственники славянского просветителя стали известными людьми в России и Болгарии.

Авторы статьи на основании архивных документов установили в каком здании был открыт 1 марта 1867 г. Южнославянский пансион, а также ввели в научный оборот ранее не публиковавшиеся документы из фондов Николаевского областного краеведческого музея.

Список использованных источников и литературы

1. Абрашев П. Южнославянский пансион на Т. Н. Минков в Николаев. Спомени: Фототипно издание / Петр Абрашев. – Николаев: Иллион, 2017. – 143 с.
2. Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства на 1915 год // Издание канцелярии николаевского градоначальника. – Николаев, 1914. – 245 с.
3. Архив Ф. Т. Каминского. – Фонды Николаевского областного краеведческого музея (Ф. НОКМ).
4. Бондаренко В. Честнова Е. «За мной остается только труд...». Жизнь и судьба великого славянского педагога Тодора Минкова / В. Бондаренко, Е. Честнова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.viaevrasia.com
5. Васильев К. К. К биографии медицинских чинов Черноморского флота участникам белого движения / К. К. Васильев // Вестник морского врача – т. 5. – Севастополь, 2008. – С. 84 – 90.
6. Гамза В. І. / Південнослов'янський пансіон у Николаєві та Тер-

- нівська Болгарська громада: зустріч співвітчизників / В. І. Гамза // Історія. Етнографія. Культура. Збірник наукових матеріалів Х Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. – Миколаїв: Іліон, 2016. – С. 89 – 92.
7. Государственный архив Николаевской области (далее – ГАНО), ф. 143, оп. 1, д. 7.
  8. ГАНО, ф. 143, оп. 1, д. 18.
  9. ГАНО, ф. 143, оп. 1, д. 35.
  10. ГАНО, ф. 143, оп. 1, д. 41.
  11. ГАНО, ф. 149, оп. 1, д. 35.
  12. ГАНО, ф. 222, оп. 1, д. 1330.
  13. ГАНО, ф. 230, оп. 1, д. 12079.
  14. ГАНО, ф. 230, оп. 1, д. 12539.
  15. ГАНО, ф. 230, оп. 1, д. 13154.
  16. ГАНО, ф. 231, оп. 1, д. 1053.
  17. ГАНО, ф. 231, оп. 1, д. 1054.
  18. ГАНО, ф. 236, оп. 1, д. 743.
  19. ГАНО, ф. 378, оп. 1, д. 3.
  20. ГАНО, ф. 379, оп. 1, д. 7.
  21. ГАНО, ф. 410, оп. 1, д. 150.
  22. ГАНО, ф. 479, оп. 1, д. 102.

23. ГАНО, ф. 479, оп. 1, д. 111.
24. ГАНО, ф. 484, оп. 1, д. 706.
25. ГАНО, ф. 484, оп. 1, д. 1190.
26. ГАНО, ф. 484, оп. 1, д. 1347.
27. Иванов Г. / Георгий Иванов. Мои приключения. Рукопись. – Ф. НОКМ, КП 7488, Д 7091.
28. Некролог / Нива – 1903. – № 6.
29. Николаевская газета – 1909. – 9 апреля (№ 970).
30. Общий морской список. – ч. 10. – СПб., 1898.
31. Письмо благодарственное (черновик) Т. Н. Минкова императору Александру II – Ф. НОКМ, КП 66271, Д 29009.
32. Пономаренко Н. В. Вверх по Ингулу и Громоклею / Н. В. Пономаренко Сайт «Николаевский базар». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: bazar.nikolaev.ua
33. Попов Н. А. Славянский пансион в Николаеве. Доклад читан на заседании Славянского благотворительного комитета в Москве 18.10.1870 / Н. А. Попов // Московские университетские известия. – № 9. – 1870. – с. 421 – 453.
34. Репнинский Г. Б. Автобиография / Г. Б. Репнинский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: everything.kz

Юрченко С.С., Котляр О.
(*м. Миколаїв*)

РІД АРКАСІВ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Історична наука завжди віддавала належне місце висвітленню історичних особистостей. Особливо, в останнє десятиліття в українській історіографії намітилася тенденція репрезентувати визначну постать в просторово-часовому вимірі та в особистісно-індивідуальній сфері.

Заслугує на ретельне вивчення й осмислення питання про роль та місце регіональної родової еліти в складних процесах становлення розвитку соціоекономічної та культурної структури суспільства. В цьому зв'язку постає проблема дослідження процесу поступового переростання родової еліти з регіонального рівня на загальнонаціональний. Не останню роль тут відіграє регіональна ідентичність родової еліти, зокрема, регіональна ідентичність родової еліти півдня України.

Серед народів, що брали участь в освоєнні Півдня України, одне з найвагоміших місць посідали греки, які знаходили на цих землях порятунок від турецького гноблення. Перетворившись на підданих Російської імперії, до складу якої входив на той час український Південь, вони сформували цілий пласт соціополітичної та духовної еліти України. Серед таких родин чільне місце посідає родина Аркасів, що вписала яскраву сторінку в історію нашої Вітчизни. Створення колективних біографічних портретів видатних родів України є важливою складовою частиною відтворення загального процесу історії країни. Через призму висвітлення індивідуального, що пов'язано з життям, діяльністю, світоглядом кожного з визначних Аркасів, їх життєвого шляху та змісту, у всій повноті, різнобарвності та яскравості відкривається сучасна їм епоха. Діяльність і творчі здобутки роду Аркасів як складової української еліти, потребують докладного вивчення та встановлення об'єктивної історичної істини в оцінці їх місця в історії.

В роботі досліджено проаналізовано історію п'яти поколінь роду Аркасів, починаючи з кінця XVIII ст., коли перші Аркаси прибули з Греції на Південь України, і закінчуючи 60-ми рр. XX ст., коли загубилися відомості про останніх представників роду.

Метою даної роботи є узагальнення відомостей про Аркасів і визначення на основі аналізу документальних і наративних джерел місця і значення кращих представників роду Аркасів в історії України.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- розглянути особливості джерельної бази та історіографії проблеми, висвітлити долю родинного архіву Аркасів;
- з'ясувати ступінь вивчення проблеми та визначити коло

питань, що потребують дослідження;

- простежити рід діяльності Аркасів на їх історичній батьківщині, виявивши ментальні риси родоводу та розглянути причини еміграції родини Аркасів з Греції на Південь України;

- розкрити механізм стрімкої інтеграції роду Аркасів в етносоціокультурне середовище України, проаналізувати значення злиття двох родів: грецького роду Аркасів з українським козацьким родом Богдановичів;

- охарактеризувати роль і місце Аркасів в розбудові Чорноморського, Балтійського та Каспійського флотів в 20-70-ті рр. XIX ст., визначити місце М. Аркаса в створенні та налагодженні діяльності Російського товариства пароплавання і торгівлі;

- дослідити діяльність Аркасів в галузі історії та археології, розглянути та проаналізувати музично-театральну та літературно-перекладацьку творчість Аркасів;

- показати представників роду Аркасів як активних діячів українського національно-культурного процесу.

Об'єктом дослідження є рід Аркасів в історичному контексті.

Предметом дослідження є вивчення біографій визначних представників роду Аркасів, виявлення ментальних особливостей династії, аналіз творчих здобутків.

Методологічною основою є принцип історизму, що є підходом до історичних явищ і процесів з позицій діалектики, вивчення взаємозв'язків між ними; принцип наукової всебічності та об'єктивності, тобто комплексний аналіз усієї сукупності джерел, які стосуються різних факторів життя та діяльності родини Аркасів.

У роботі використані наукові методи: проблемно-хронологічний, що визначив підхід структурування дослідницького матеріалу; порівняльний, ретроспективний та просопографічний, що надав можливість створення історичного портрету роду Аркасів, враховано теоретичний доробок вітчизняної і зарубіжної історіографії.

Особливого значення в дослідженні теми набуває просопографічний метод, який дозволяє реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності цілих династій з урахуванням всіх чинників, що впливали на формування особистості.

Наукова новизна роботи визначається, насамперед, самою постановкою і науковою розробкою складної і малодослідженої проблеми.

Серед архівних джерел найвагомішу групу складає ро-

динний архів Аркасів, який комплексно практично не вивчався. Родинний архів декілька разів зазнавав значних втрат, що позначилося на його цілісності. Зараз він розпорошений по кількох сховищах: Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України, Державний архів Миколаївської області, Миколаївський обласний краєзнавчий музей, Відділ рідкісних видань Миколаївської державної обласної універсальної наукової бібліотеки. Крім того, документи, що характеризують військово-морську діяльність Аркасів, зберігаються в Російському державному архіві військово-морського флоту та в Відділі рукопису національної бібліотеки С.-Петербургу. Період навчання М. Аркаса в Одесі висвітлюють документи та матеріали Державного архіву Одеської області. Особливо цінну групу джерел для вивчення місця і ролі Аркасів в українському національному культурному русі кінця XIX - початку XX ст. становлять документи Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Всі матеріали та документи джерельного значення, щодо родини Аркасів, можна розбити на такі групи: 1) офіційні документи та листування; 2) наративні матеріали і приватне листування, щоденник, спогади, родинні альбоми; 3) творча спадщина; 4) матеріали науково-збиральницьких експедицій Миколаївського краєзнавчого музею [10, с.6].

До першої групи слід віднести документи про діяльність М.А. Аркаса (1818-1881 рр.). Вони свідчать про ту активну роль, що відіграв М. Аркас у відбудові інфраструктури чорноморського узбережжя після руйнацій, завданих Кримською війною (1853-1856 рр.). Листування по реорганізації морської справи, по влаштуванню торговельних комерційних пароплавних ліній, закупівлі пароплавів за кордоном пов'язано зі створенням і налагодженням роботи Російського товариства пароплавання і торгівлі (РТПіТ). Офіційні папери М.М. Аркаса (1853-1909 рр.) складаються з свідоцтв, атестатів про закінчення навчальних закладів, посвідчення про внесення до призовного списку, послужного списку, повідомлень від різних установ. Ці документи висвітлюють віхи життя М.М. Аркаса. Плани землі родинних маєтків, підготовлених для закладання, рахунки з позик у банках - свідчення матеріального становища родини, яка йшла на певні жертви заради втілення в життя творчих проектів М.М. Аркаса. Великий підрозділ в групі офіційних документів складають матеріали миколаївської «Просвіти», фундатором якої був М.М. Аркас [2, с.44-48].

Наступна група наративних джерел дозволяє виявити коло спілкування родини Аркасів, простежити їх сімейні стосунки, проаналізувати процес становлення світоглядних установок. Перлиною джерелознавчої бази дослідження є щоденник М. Аркаса за 1875 р. Написаний він українською мовою в Одесі під час навчання на останньому курсі Новоросійського університету, а продовжено його вже в родинному маєтку в Богданівці. Безпосередньо текст щоденника нараховує 48 сторінок зошита великого формату. Це переказ повсякденного життя студента з 15 січня по 15 березня 1875 р. Він є єдиним щоденником з родини Аркасів, що дійшов до нас і є яскравим свідченням формування його духовного світу [9, с.3-6].

Завдяки листуванню М. Аркаса з видатними діячами українського відродження такими як Леся Українка, М. Кропивницький, М. Лисенко, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, В. Степаненко. Завдяки листуванню відкривається можливість розкрити проблемні питання, які хвилювали свідому інтелігенцію, світоглядні позиції діячів українського національного руху і, перш за все, самого М. Аркаса [1, с.205-211].

В спогадах М. Лагути, члена миколаївської «Просвіти», поданий докладний матеріал з підготовчої роботи до другого видання «Історії України-Русі» вже після смерті М. Аркаса. Завдяки спогадам члена Миколаївської «Просвіти» П. Андріященко вдалося встановити важливі побутові деталі з життя М. Аркаса. Спогади І. Ярошенка та О. Дунткової розкривають особисті риси М. Аркаса-другого. Серед друкованих спогадів чільне місце посідають мемуари адмірала М. Аркаса. Це ба-

гатий фактологічний матеріал, що висвітлює діяльність уряду Миколи I під час Кримської війни. Спогади гетьмана України в 1918 р. П. Скоропадського на сьогоднішній день є єдиним джерелом, яке характеризує військову діяльність М. Аркаса-другого під час українських визвольних змагань.

Третя група джерел - творча спадщина Аркасів. Це, в основному, друковані твори, переважно з історичної тематики, а також літературні спроби.

Четверту групу складають матеріали експедицій Миколаївського обласного краєзнавчого музею до маєтків Аркасів [4, с.51-52]. Експедиційні матеріали багаті на факти з життя родини Аркасів, які іноді огорнуті в легенди, фольклорний матеріал, містифікацію [5, с.78-91]. Але ці джерела допомагають яскравіше змалювати постаті Аркасів.

Таким чином, джерельна база дослідження досить багата і складає значне підґрунтя для висвітлення обраної теми.

Історіографія питання ускладнюється відсутністю спеціальних досліджень про роль та місце роду Аркасів в історії України, за винятком дисертаційного дослідження Т. Березовської [10]. Але, про окремих її представників накопичилася значна кількість літератури, написаної в різні часи авторами з різних світоглядних позицій. Початок вивчення життя та діяльності окремих представників роду Аркасів було покладено у другій половині XIX ст.

З. Аркас та М. Аркас були помітними особистостями свого часу і зробили вагомий внесок в економічний, соціальний та культурний розвиток країни. Тому відомості про них були вміщені до енциклопедій. Перша книга, присвячена представнику роду Аркасів, вийшла з друку в 1887 р. в Севастополі і була присвячена діяльності адмірала М. Аркаса. Її автор, А. Денисов змалював М. Аркаса, одного з визначних Головних командирів Чорноморського флоту, як переконаного монархіста та улюбленця царів.

Перша оцінка діяльності М. Аркаса, яскравого представника наступного покоління роду, пролунала на початку XX ст., коли вийшла з друку його книга «Історія України-Русі». В журналі «Літературно-науковий вісник» були вміщені рецензії відомих українських істориків В. Липинського та М. Грушевського. Вони піддали критиці книгу М. Аркаса з історіографічної точки зору, але відзначили його палкий патріотизм [11, с.82-84].

Перша докладна біографія М. Аркаса з'явилася в некролозі, що був надрукований у Львові в «Календарі «Просвіти», в якому він був визначений як вірний син українського народу, що поклав своє життя на вівтар культурного розвитку України [2, с.44-48].

20-ті рр. ХХ ст. - плідні у розвитку української історіографії, але не принесли фундаментальних розробок з теми. Тільки при Миколаївському історико-археологічному музеї, де активно діяла група науковців по вивченню регіональної історії, існувала секція на чолі з професором Учительського інституту М. Лагутою по дослідженню документів та матеріалів М. Аркаса [12, с.75].

Подальші 30-ті - перша половина 50-х рр. ХХ ст. позначена повним замовчуванням імені Аркасів. Вивчення їх постатей було визначено «неактуальним», як царських генералів, «буржуазних націоналістів» і, нарешті, греків за походженням, до яких сталінська система в післявоєнний період ставилася підозріло. Однак в еміграції, на теренах Чехословаччини, де працювало багато українських істориків в екзилі на початку 40-х рр. ХХ ст. з'явилася книга С. Наріжного. Вона побудована за принципом довідника і є цінним і майже єдиним матеріалом, який дозволяє висвітлити діяльність Аркасів за кордоном в 20-30-ті рр. ХХ ст.

В 1955 р. за кордоном вийшов перший том «Енциклопедії українознавства» під редакцією професора В. Кубійовича. В ньому були вміщені короткі статті про З. Аркаса, М. Аркаса, М. Аркаса-другого та М. Аркаса-третього. Поява їх імен у такій науково-популярній енциклопедії доводила їх значимість в історії України, популяризувала найвизначніших представників цієї родини серед українського загалу в екзилі [10, с.8].

Першу монографію про М. Аркаса написав в 1958 р. ми-

сествознавець Л. Кауфман. Автор поставив перед собою завдання відтворити значення М. Аркаса як композитора, але зробив це на тлі його життєвого та творчого шляху. Певну увагу автор приділяв громадсько-культурній діяльності М. Аркаса. Він згадавав його і як автора «Історії України-Русі», і як організатора товариства «Просвіта» в Миколаєві. Монографія Л. Кауфмана стала віхою у вивченні роду Аркасів і дала поштовх для широкого дослідження його музичної діяльності [7, с.48].

З середини 80-х рр. XX ст. перед дослідниками відкрилися нові перспективи. З науковців, хто першим зняв з М. Аркаса табу «українського націоналіста» буз В. Сарбей. В своїх працях він довів, що М. Аркас був видатним просвітителем та популяризатором української культури. Концептуально В. Сарбей досліджував історичну постать М. Аркаса у контексті процесу розвитку української національної свідомості. Це була перша ґрунтовна робота, присвячена М. Аркасу як автору книги «Історія України-Русі», громадському діячу, організатору товариства «Просвіта».

На початку 90-х рр. XX ст. вийшов «Морской энциклопедический словарь», який підтвердив значення і місце в історії розвитку морського флоту З. Аркаса та М. Аркаса. Вперше в Україні з'явився друкований матеріал про М. Аркаса-другого, вміщений поруч з відомостями про його знаменитого батька М. Аркаса в енциклопедичному довіднику.

Вагомим дослідженням, присвяченим З. Аркасу, як першому історичному Чорноморському флоту, є спільна робота З. Першиної та В. Сарбея. Вчені розкрили унікальну історичну цінність роботи З. Аркаса з історії Чорноморського флоту як першої спроби створити узагальнюючу працю з цієї проблематики і наголосили на її значенні як історичного джерела [10, с.8-9].

Значний новаторський внесок в розробку теми з залученням важливих документів і матеріалів, які раніше не були відомі дослідникам, зробив доктор історичних наук В. Ульяновський. У 1993-1994 рр. він надрукував низку вагомих розвідок про роль і місце М. Аркаса в процесі українського відродження, а також про світоглядні засади його онука - М. Аркаса- третього. Автор ґрунтовно розкрив деякі проблеми роду Аркасів, яких раніше дослідники не торкалися.

Оскільки матеріалів, які б висвітлювали приватне життя Аркасів, недостатньо, а також походзячи з просопографічних методів дослідження, до історіографії питання була залучена біографічна повість В. Жадька «Микола Аркас». В 2002 р. побачила світ ще одна монографія присвячена життю, творчості та діяльності М. Аркаса. Її автор - В. Шкварець присвятив свою працю 150-річчю від дня народження М. Аркаса. Книга містить шість розділів: огляд історіографічної спадщини М. Аркаса, його життєвого шляху, музичної творчості, історичної спадщини, літературно-поетичної творчості, громадської діяльності. Автор у вступному слові до монографії підкреслював, що своєю працею він не претендує на якнайповніше висвітлення спадщини одного з подвижників нації - М. Аркаса [11].

Останнє десятиліття ознаменувалося появою великої кількості друкованих матеріалів, що висвітлювали окремі аспекти діяльності Аркасів або як членів Одеського товариства історії і старожитностей, або як членів Миколаївської «Просвіти». Серед них слід виділити роботи Т. Березовської [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] та В. Шкварця [12].

Таким чином, слід констатувати, що є значна кількість праць, присвячена вивченню життєдіяльності окремих представників роду Аркасів. Спеціального узагальнюючого дослідження про цей рід як складової української еліти досі не створено. Проте, значна джерельна база та наявність широкого кола зазначених наукових розвідок роблять можливим створення узагальнюючого дослідження.

Інтеграція роду Аркасів в етносоціокультурне середовище України

Рід Аркасів, який швидкими темпами входив в складне тогочасне етносоціокультурне середовище, зробив багато для розвитку України. Звертає на себе увагу той факт, що в діяльності представників роду Аркасів після їх прибуття на Пів-

день України намітилося дві лінії, які відповідали напрямкам їх діяльності в Греції. Мова йде про заняття морською справою, підприємництвом та діяльністю в гуманітарній сфері. В Миколаєві Андреас (Андрій) Аркас спочатку відкрив невеличку овочеву крамницю і почав торгувати. Але невдовзі до Миколаєва з Херсону було переведено Кадетський корпус, який був переформований в Чорноморське штурманське училище. Воно повинно було готувати кадри для Чорноморського флоту. Освіта дозволила Андреасу Аркасу зайняти в Штурманському училищі посаду викладача історії та мов.

Всі його сини служили морськими офіцерами в Чорноморському відомстві. Це З.А.Аркас (1793-1866), І.А.Аркас (1807-1837), Д.А.Аркас (1808- 1826) та М. А. Аркас (1818-1881). Вони ретельно виконували свій військовий та патріотичний обов'язок і були відзначені урядом нагородами. Родинним святим Аркаси обрали Миколу Чудотворця. Одного з хлопчиків в кожному поколінні за традицією називали Миколаєм. Сталося так, що саме Аркаси на ім'я Микола прославили свій рід і залишили помітний слід в історії України [6, с.66-68].

Визначне місце в історії роду Аркасів мало поєднання з українським родом Богдановичів, представники якого проживали в місті Миколаєві з самого заснування. Існує багато спільних рис, які характеризують входження цих родів до етносоціокультурного середовища Російської імперії. Звичайно, що глибокі інтеграційні процеси торкнулися всього багатоетнічного спектру Південної України. І греки Аркаси, і українці Богдановичі прагнули вкоренитися в російську соціальну структуру, щоб стати нарівні з дворянством. Велике значення для подібної інкорпорації мала спільність соціально-економічних інтересів російського дворянства та представників грецької та козацької еліти. Інкorporація відкривала шлях до службової кар'єри, особистого збагачення, отримання престижного статусу.

Процес вкорінення родини Аркасів в суспільну структуру Російської імперії можна розбити на два напрямки. Перший - це військово-морська діяльність, тісно пов'язана з участю Аркасів у російсько-турецьких війнах. Другий - адміністративна діяльність, що тісно перепліталась з військово-морською і, водночас, з соціоекономічним та культурним піднесенням півдня України [10, с.10].

Аркаси приймали активну участь в російсько-турецьких війнах. Проте саме другий вид діяльності підніс родину до найвищих щаблів влади. Карколомно виглядає кар'єра М.А.Аркаса, який пройшов шлях від юнга до адмірала, генерал-ад'ютанта імператора. Переведений зі служби на Чорному морі до Петербургу, М.А.Аркас виконував цілу низку урядових доручень. Це - заснування пароплавного судноплавства на Каспії, реорганізація Луганського ливарного заводу, зміцнення оборони Балтійського моря, розробка проекту плавучих батарей. Проте М.А.Аркаса не полишала думка про економічне та стратегічне піднесення півдня України. Після Кримської війни цей регіон перебував в критичному стані. Він запропонував російському уряду заснувати та Чорному морі на пільгових умовах масштабне приватне акціонерне товариство. Так виникло Російське товариство пароплавства і торгівлі. Одним з директорів-засновників був М.А.Аркас, а другим директором-співзасновником М.О.Новосельський, міський голова Одеси. В історію флоту М.А.Аркас увійшов як фундатор комерційної морської торгівлі в Російській імперії. Поганий стан здоров'я змусив його залишити Петербург і з 1871 р. зайняти посаду головного командира Чорноморського флоту і портів, і одночасно військового губернатора Миколаєва. Десять років діяльності адмірала сприяли економічному та культурному піднесенню міста.

На відміну від молодшого брата, З.А.Аркас залишався служити на Чорному морі, після відставки широко опікувався культурницькими справами. В історію він увійшов як автор археологічних досліджень та першої історії Чорноморського флоту.

Важливим аспектом в дослідженні інтеграційних процесів, пов'язаних з вкоріненням роду Аркасів в соціальний ґрунт російської імперії є висвітлення їх світоглядних пози-

цій. М.А.Аркас був переконаним монархістом, він перейнявся тогочасними суспільним віяннями і виступав прихильником російського національного характеру. Навпаки, З.А.Аркас завжди залишався грецьким патріотом. Але обидва вони відкидали революційний шлях суспільного становлення, будучи за своєю суттю еволюціоністами [3, с.35-40].

Просопографічний підхід передбачає розгляд приватного життя Аркасів. Рід продовжився полінії М.А.Аркаса та С.П.Богданович. Реконструюються їх сімейні відносини, світовідчуття, світоглядні поривання. Важливо відзначити, що в родовіді Аркасів можна спостерігати не лише присутність вірності обраним ідеалам та ревного служіння вітчизні, але й гідні сімейні відносини [7, с.48-49].

Таким чином, вже на початку XIX ст. для більшості грецьких емігрантів українські землі Російської імперії стали батьківщиною, їхні патріотичні почуття були міцно пов'язані з російськими державницькими інтересами. Для більшості українського дворянства також не існувало тоді протиріч між «малоросійським» і «великоросійським» патріотизмом. Тому немає нічого дивного в тому, що Аркаси, так само як і Богдановичі, глибоко перейнялися інтересами Російської імперії, поступивши на державну службу. Для кращих представників роду Аркасів основним соціальним та духовним орієнтиром була ідея служіння своїй державі та своєму народу. Вони культивували матеріальні відповідники цієї ідеї, передаючи їх від батька до сина, а від сина до онука й правнука.

Аркаси в українському національному русі

Життя та діяльність наступних трьох поколінь Аркасів, які усвідомлювали себе синами українки С.П.Богданович і прагнули служити українській справі.

Рід Аркасів продовжив син адмірала - М.М.Аркас (1853-1909), якому судилося стати єдиним спадкоємцем і стрижнем роду. Але, на відміну від батька, М.М.Аркас своє життя присвятив діяльності на ниві українського національного відродження. Якщо відповідати на запитання, коли саме відбулося вкорінення М.М.Аркаса в український ментальний простір, то можна збагнути сутність переходу від ієрархії численних лояльностей до ідеї взаємовиключних свідомостей. На процес формування світогляду молодого М.М.Аркаса проливає світло таке цінне джерело, як його щоденник за 1875 р. На його сторінках, через фіксацію повсякденного студентського життя молоді особи, проступає чітка моральна орієнтація на загальноукраїнські цінності. М.М.Аркас ототожнює себе з українським народом [1, с.205-211].

Першою великою справою М.М.Аркаса, що відразу поставила його в ряди видатних діячів української культури, була опера «Катерина» - перша опера на Шевченківський сюжет. Вдруге його ім'я пролунало на всю Україну після виходу в світ книги «Історія України-Русі». Надзвичайні організаторські здібності М.М.Аркаса в повній мірі розкрилися на живому просвітницькому ґрунті, коли він заснував у Миколаєві товариство «Провсвіта». Йому вдалося об'єднати коло себе однодумців, завдяки яким товариство інтенсивно здійснювало свою діяльність [2, с.44-48].

Є підстави стверджувати, що М.М.Аркас вдало поєднував палкий патріотизм, чулу думку з практицизмом та поміркованістю. Продовжуючи традиції роду Аркасів, він завжди відгукувався на нагальні вимоги, висунуті часом. Син українки Богданович, М.М.Аркас усвідомлював себе невід'ємною складовою етносоціокультурного середовища України. Але крім усвідомлення, він фактично і був цією складовою, більш того, він здійснював вплив на формування суспільної свідомості цілої нації.

Якщо М.М.Аркас виступав генератором української національної ідеї, то його син та онук виборювали її зі зброєю в руках. Із «Спогадів» гетьмана П.П.Скоропадського стає відомо, що М.М.Аркас-другий (1880-1938) в 1917 р. був командиром кінного відділу у складі куреня Січових стрільців під командуванням Євгена Коновальця. В подальшому гетьман П.Скоропадський признає його на помітну та впливову посаду начальника гетьманського конвою. Военна хуртовина занесла М.М.Аркаса-другого в еміграцію, на Закарпаття, що входило до складу Чехословаччини. Туди ж невдовзі пере-

їхала і вся родина Аркасів, рятуючись від більшовицького терору. В еміграції М.М.Аркас-другий прославився як режисер і театральний діяч, великий патріот України.

В роботі достатньо уваги приділено родинним легендам, традиціям, таємницям. До однієї з них належить народження М.М.Аркаса-третього (1898-1980), усиновленого онука, історика і композитора. Між ним і дідом існував великий духовний зв'язок. Про це свідчить і той факт, що він продовжив родинну історичну традицію. З під його пера вийшла книга «Історія Північної Чорноморщини» [12, с.22-23]. В 20 років М.М.Аркас- третій вимушений був покинути батьківщину. Він здобув ступінь доктора філософії в Українському вільному університеті в Празі і активно включився в діяльність ОУН. Разом зі своїми друзями по університету він вступив до лав української дивізії СС «Галичина». М.М.Аркас- третій прагнув зі зброєю в руках, як колись його предки в Греції і на Запорозжі, здобути свободу поневоленої вітчизні [5, с.78-91].

Висвітлення окремих сюжетів з громадського та приватного життя Аркасів репрезентує їх як людей відповідальних, енергійних, вірних обраним ідеалам, які мають нахил до творчої праці, обдарованих. В Роду Аркасів була притаманна порядність та відчуття честі, гаряча та віддана любов до вітчизни. Сюжети з приватного життя підкреслюють та поглиблюють сутність громадських вчинків Аркасів. Важливо наголосити, що спадковий гуманізм Аркасів, дуже добре узгоджуючись з потужною хвилею українського відродження, працював у річищі зростання етнічної самосвідомості народу, посилював процеси політичної та правової розбудови незалежної держави.

Просопографічний портрет Аркасів, реконструкція образів його найкращих представників свідчить, що кожне покоління роду було представлене історичною постаттю, яка відігравала ту чи іншу роль в історичному процесі України протягом XIX-XX ст. Характерною особливістю або феноменом роду Аркасів можна назвати прагнення його представників завжди перебувати на відповідальних ланках соціально-економічного та культурного розвитку своєї країни [7, с.48-51].

Таким чином, кращі представники роду Аркасів були не лише визначними військово-морськими діячами, науковцями, митцями, але й людьми з глибоко-гуманістичною свідомістю. Їх родинні взаємини, приватне життя, публічна діяльність, все свідчить про надзвичайність і велич роду Аркасів.

Творчі здобутки роду Аркасів

Проаналізований творчий доробок родини Аркасів, наголошується, що найбільш широко вони займалися історією, музикою та театром, в меншій мірі - літературою.

Простежити документально творчу діяльність окремих представників роду стає можливим починаючи лише з постаті З.А.Аркаса (1793-1866). З початку 40-х рр. XIX ст. він впритул почав займатися археологією Північного Причорномор'я, обравши основною тематикою грецьку колонізацію. Він також став першим дослідником, хто здійснив роботу по написанню історії Чорноморського флоту. Джерельну базу склали вахтові журнали, реляції про військові дії, спогади очевидців і учасників подій, зафіксовані самим автором. Деякі з відомостей, що подані в цих документах, ніколи не дійшли б до нас без участі З.А.Аркаса.

Історичні «гени», закладені З.А.Аркасом яскраво проявилися в наступних поколіннях цієї родини. Його племінник М.М.Аркас написав і видав першу популярну книгу з історії України - «Історію України-Русі» (1908 р.) а повість «Калниш» - історичну розвідку про козацьку добу та трагічну долю останнього кошового отамана запорозців П. Калнишевського [4, с.51-55].

Таким чином, можна відзначити, що ідея служіння справі піднесення української національної культури, а через неї свідомості всього народу стала домінантною в творчості М.М.Аркаса. Саме з цих позицій слід підходити до оцінки його основного твору «Історія України-Русі». Дискусійним є питання про авторство другого видання «Історії України-Русі», яке вийшло з друку в 1912 р. в Кракові коштом О.І.Аркаса, вдови М.М.Аркаса. Доводиться безперечно при-

сутність концептуальних авторських засад М.М.Аркаса. В той же час в другому виданні присутні зміни в текстових акцентах, що пов'язано, з одного боку, з прагненням редакторів зробити викладення подій більш академічним, відійти від науково-популярного характеру книги, а з другого, - безпосередньо з їх професійними навичками роботи з джерелами і документами. Таким чином, друге видання, в порівнянні з першим, написано більш професійно, на науковому рівні [11, с.89].

Історичну традицію в родині Аркасів продовжив онук історика М.М.Аркаса-третього (1898-1980). В умовах еміграції на початку 1965 р. він завершив велику історичну працю (525 сторінок) «Історія Північної Чорноморщини. З дід прадавніх й до часів козаччини». Твір був задуманий у кількох томах. Але вийшов з друку в 1969 р. в Торонто тільки перший том «Історія Північної Чорноморщини. Від найдавніших часів до початків формування Київської держави». В українській історіографії це була перша спроба створення регіональної історії Південної України. В цьому полягає її основне значення як історичної візії. Опрацьований документальний матеріал дослідник підпорядкував власній науковій методиці, зокрема геокультурному підходу у висвітленні явищ культури. Це дає змогу розцінювати цю роботу як дослідження побудоване на чітких світоглядних та наукових принципах [12, с.23-24].

До історичної традиції в родині Аркасів тяжіють і їх літературні спроби. Вони представлені творчістю М.М.Аркаса (1853-1909) та М.М.Аркаса-третього (1898-1980). Жодна з поезій не була надрукована за життя авторів. Аркаси розглядали свої поетичні спроби як суто внутрішню творчу лабораторію. Був надрукований в Торонто, а потім в Лондоні прозовий твір М.М.Аркаса-третього «Наш степ широкополий» та фрагменти перекладу «Ліади» [12, с24].

Одним з вагомих творчих напрямків родини Аркасів була музична та тісно з нею пов'язана театральна діяльність. Її нинішими виступили М.М.Аркас (1853-1909) та його син М.М.Аркас-другий (1880-1938).

Музично-фольклорна діяльність виступала першою творчою спробою М.М.Аркаса на ниві українського відродження, що вилилася невдовзі у великий самостійний твір загальнонаціонального значення – оперу «Катерина» за однойменного поємою Т.Г.Шевченка. Значення опери М.М.Аркаса «Катерина» полягає не в її музичних характеристиках, а в ідейному змісті самої її сутності. Це був засіб боротьби за українську справу. [11, с.60-68].

Театральна діяльність стала визначальною для М.М.Аркаса-другого (1880-1938). Любов до сценічного мистецтва йому прищепив батько. Але якщо за часів батька український театр проходив період становлення, то мистецька діяльність сина припадала на період утвердження постановницької режисури. Мистецькі здібності М.М.Аркаса-другого найбільш плідно розкрилися в еміграції, на Закарпатті, де він працював режисером українського пересувного театру «Просвіти» [2, с.44-48].

М.М.Аркас репрезентував європейському модернізмові його театральне обличчя в українському варіанті. Він сам написав музичну п'єсу «Місяць і зоря». В ній він відобразив боротьбу абссінського народу проти фашизму. М.М.Аркас написав музику до вистави «Неофастида» М.Чирського. Глибина розуміння природи театрального мистецтва доповнювалася у М.М.Аркаса-сина тонким смаком, уважним ставленням до всіх боків сценічного твору.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Аркаси прагнули бути першими не лише на передових позиціях історичних подій, але й в творчій діяльності, створюючи нові піонерні проекти. Є всі підстави назвати рід Аркасів одним з визначних родів України.

Висновки

Відзначається, що греки-емігранти, які прибули на південь України мали вибір: або розглядати свій стан як тимчасовий, або інтегруватись в етносоціокультурне середовище нової батьківщини. Аркаси обрали останнє. Поліетнічність Північного Причорномор'я, пільги надані урядом Катерини II грекам-переселенцям, слухний культурно-історичний фактор, брак фахівців сприяли асиміляції Аркасів, ототожненню

своєї долі з долею Російської імперії, до складу якої на той час входив південь України.

В історії роду Аркасів відбулися всі злети та падіння історії вітчизни. Це російсько-турецькі війни XIX ст., розбудова чорноморського військового та торговельного флотів, друга хвиля українського відродження, національні визвольні змагання 1917-1920 рр., Друга світова війна, суспільно-політичні та національні руш, боротьба за українську національну ідею.

Військово-морська лінія найвищого свого апогею досягла в особі М.А.Аркаса (1818-1881), повного адмірала, генерал-ад'ютанта, Головного командира Чорноморського флоту та портів. В історії міста Миколаєва це єдина людина, що досягла таких висот в службовій кар'єрі. М.А.Аркасу належить започаткування торговельного комерційного судноплавства на Чорному морі та покладення початку панцирного суднобудування Чорноморського флоту.

Гуманітарна сфера була широким полем діяльності Аркасів. В коло їх інтересів входила історія, археологія, музична та театральна діяльність, літературна творчість. Але головне місце належало історії. З.А.Аркас (1793- 1866) був автором першої роботи з історії Чорноморського флоту, а також створив першу історично-археологічну розвідку Херсонесу. М.М.Аркас (1853-1909) створив перше комплексне популярне дослідження з історії України - книгу «Історія України-Русі». Вона не мала значної наукової ваги, адже її автор не був професійним істориком, значення «Історії України-Русі» лежало в площині ідей українського національного відродження. Ця особливість робить книгу одним з вагомих джерел з цієї проблематики. З під пера М.М.Аркаса (1898-1980) вийшла книга «Історія Північної Чорноморщини від найдавніших часів до початків формування Київської держави». Це була перша спроба в умовах української еміграції.

Музично-театральна діяльність знайшла втілення в особі М.М.Аркаса (1853-1909) та його дітей, які брали широкую участь в роботі миколаївської «Просвіти». М.М.Аркасу належить авторство опери «Катерина», першої української опери за сюжетом Т.Г.Шевченка. Вона була явищем не стільки музичним, скільки ідейним і поставила автора в один ряд з провідними діячами українського національного відродження наприкінці XIX ст. Театральною діяльністю професійно займався син композитора М.М.Аркаса-другий (1880-1938). Його творчість була тісно пов'язана з шляхами розвитку українського національного театру та пошуками нових новаторських ідей в сценіграфії та режисурі.

Головним, що визначало традиції роду Аркасів, було служіння справі піднесення вітчизни, її потребам і вимогам. Аркаси культивували матеріалізовані відповідники цієї ідеї, передаючи їх з покоління в покоління. Таким чином, з кінця XVIII-до 60-х рр. XX ст. представники роду Аркасів відігравали помітну роль в історії України. Своєю діяльністю Аркаси сприяли економічному піднесенню півдня України, духовному становленню нації, генерації української національної ідеї, здобуттю Україною незалежності. Аркаси вийшли за межі свого часу і набули значення історичного.

Список використаних джерел та літератури

- 1.Березовська Т.В. М.А. Аркас: громадянин та державний діяч / Т.В. Березовська // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. - 2002. - Випуск 12. - С.205-211.
- 2.Березовська Т.В. Аркас М.М.: шлях до «Просвіти» / Т.В. Березовська // Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Збірник наукових праць. - Миколаїв, 1998. - Ч. II. - С.44-48.
- 3.Березовська Т.В. Інтеграція роду Аркасів в соціально-економічне та культурне середовище Російської імперії / Т.В. Березовська // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Видання Донецького національного університету. - 2001. - №4(8). - С.35-40.
- 4.Березовська Т.В. Козацький некрополь на маєтних землях видатного історика і композитора М.М.Аркаса / Т.В. Березовська // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових статей. - К., 1999. - Випуск 8. - С.51-55.
- 5.Березовська Т.В. Містична лінія в історії роду Аркасів / Т.В. Березовська // Історія релігії в Україні. - Львів, 1998. - С. 78-91.
- 6.Березовська Т.В. Про рід Аркасів / Т.В. Березовська // Слово і час. - 1993. - № 8. - С. 66-68.

7. Березовська Т.В. Просопографічний погляд на вивчення родоводу Аркасів на тлі історичного розвитку Півдня України / Т.В. Березовська // Науково-методичний журнал. Миколаївська філія Національного університету «Кієво-Могилянська академія». - 2002. - Випуск 2. - С.48-51.
8. Березовська Т.В. Феномен роду Аркасів / Т.В. Березовська // Джерела духовності. Науково-практична конференція до 140-річчя М.М. Аркаса. - Миколаїв, 1993. - С.9-11.
9. Березовська Т.В. Щоденник молодого Миколи Аркаса як джерело формування йзго духовного космосу / Т.В. Березовська // Матеріали II-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. - Миколаїв, 1997. - С.3-6.

10. Березовська Т.В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби. / Т.В. Березовська - Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.і.н. за спеціальністю 07.00.01. - історія України. - Одеса, 2003. - 18 с.
11. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність / В.П. Шкварець. - Миколаїв-Одеса: Тетра, 2002. - 260 с.
12. Шкварець В.П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого / В.П. Шкварець. - Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005. - 148 с.

Генчев В.В., Купченко С.В.
(с. *Счастливое*)

ІСТОРІЯ СЕМЬИ АЛЕКСАНДРА ТРОПИНА, ОСНОВАТЕЛЯ УСАДЬБИ НАД ИНГУЛОМ

На території Новобугського району знаходиться РЛП «Приінгульський». Адміністративним центром парку являється усадьба Александра Степановича Тропина, який в 1914 – 1917 роках займав посаду судьи пятого участка. Усадьба розташована на території Софіївського сільського союзу, в селі Счастливое (Щорсово). Собственно, і камера мирового судьи знаходилась в усадьбі. О судьбі Тропина А.С. известно крайне мало, что и побудило авторов в данной работе сделать попытку раскрыть этот вопрос.

Херсонський рід Тропиных достаточнo известен. Довольно успешные предприниматели, истинно верующие христиане-старообрядцы, меценаты. Главным событием в истории рода является строительство и содержание больницы имени Афанасия и Ольги Тропиных, но об этом ниже.

История семьи с одной стороны достаточно освещена в литературе, но в то же время системного и всеобъемлющего исследования нет. Так, наиболее «солидным» по объёму изданием является «Анатомия милосердия» Л. Ремыги и Т. Кондаковой, но издание посвящено вышеупомянутой больнице, об истории семьи же сказано вскользь [1, с. 348-350]. О Михее Тропине упоминает в частном исследовании печатей Введенской старообрядческой церкви в Херсоне Година Н.А. [2, с.28]. Но и здесь речь идет только о фиксации момента появления Михея Тропина в Херсоне. Одним из авторов в своё время была предпринята попытка проанализировать документы, касающиеся проблемы появления Тропиных в Херсоне [3, с. 168-170].

Стоит упомянуть и про обобщающие труды в области изучения процессов заселения Северного Причерноморья. Наряду с классическим трудом Кабузана В.М.[4] достойны внимания [5], [6], К вопросу о дальнейшей судьбе Александра Тропина надлежит отнести сборник «Русская эмиграция в Югославию» [7].

К вышесказанному стоит добавить, что это относится в основном к той ветви рода Тропиных, которая причастна к строительству указанной больницы, нас же интересует судьба А.С. Тропина, племянника основателей Тропинки.

Итак, о семье Тропиных. Вопрос появления основателя херсонского рода Михея Тропина довольно запутан. Часть авторов склоняется к мысли о том, что Тропины-старообрядцы не напрямую приехали сюда из Вологодчины, но сначала поселились в Подунавье или через Стародубье – значительную колонию староверов на Черниговщине. Авторы же придерживаются мысли о том, что имела место прямая миграция. В пользу этого можно привести следующие аргументы. Во-первых, ни в архивах Стародубья, одного из центров старообрядчества на Черниговщине, [8, с. 37-41], ни у липован Дуная не сохранились сведения об этой семье, хотя её появление в Херсоне сразу обозначило лидерские качества Михея Тропина. Тем более, что это были в основном эмигранты-староверы с Дона, так называемые некрасовцы.

Интересно и появление фамилии Тропин. Языковед

А. Мосин утверждает, что фамилия происходит от древнегреческого Евтропий – Благонаправный, что указывает на связь с церковным землевладением [9, с. 156]. У В. Поздеева, краеведа из Челябинска, исследователя истории Сибири мы читаем: «Основателями около 1727 г. деревни Тропина на реке Ольховке были монастырские каменщики Яков Гордеев Смирных и Афанасий Петров Тропин с сыновьями Лаврентием (у того дети Козьма и Иван) и Леонтием, племянником Афанасием Михайловичем

Тропиным (у него дети Сава, Федор и Петр). Прибыли Тропины в наши края из Устюжского уезда, Белослудского стана, Чивозорской волости, деревни Тропина. С 1743 г. Лаврентий Афанасиев Тропин с братом Леонтием проживали в д. Смирнова.» [10, с. 13-16]. Обращаем внимание на повторение имен Афанасий, Михаил, Степан, встречающихся в роду Тропиных. Такое повторение характерно для традиционных сообществ, в частности для старообрядцев. Географически расположение села Тропина вроде указано конкретно, но ещё более утверждает нас в этом следующий документ:

«Мы, именованные, Тотемской округи черносошной вотчины Брусенской волости Рождественского стану староста Яков Баженов Брусенца городка и Бережной слободки десятник Ефим Баженов же, с нижеподписавшимися добросовестными людьми и протчими крестьяны, при собрании на стану, с общего согласия, добровольно согласились и условились...землю...

сей общей согласной приговор учинили и сей приговор для засвидетельствования в Тотемской нижней расправе и обратно возвращения к нам в станцию добросовестному крестьянину Кондратию Галецкому поверили марта 1 дня 1790 года.

Подлинной ручен тако.

К сему приговору вотчинной староста Яков Баженов руку приложил.

К сему приговору прошением десятника Ефима Баженова и добросовестных крестьян Кондратия Галецкого, Прокопия Кобицына, ... и за себя Степан

Тропин руку приложил...» [11].

С большой долей вероятности мы можем допустить, что здесь речь идёт об отце Михея Тропина (Устюжская и Тотемская волости географически были расположены рядом. Да и Петр Челищев в своём «Путешествии по северу России» описывая путь по Сухоне из Великого Устюга в Тотьму именно в Брусене-городке впервые упоминает фамилию лоцмана Тропина [12, с.186].

Ещё один вид заработка, характерный для тех мест – солеварение. Недаром край тот называется Усолье. И хотя в конце 18 века появляются несколько «монополистов», всё равно часть крестьян занималась солеварением. Одна семья не могла справиться с таким производством и обычно крестьяне объединялись в артель [13].

Учитывая вышесказанное, российское правительство для

привлечения экономически активных крестьян-староверов на вновь приобретенных землях Северного Причерноморья Светлейший князь Потемкин уговаривает Екатерину Вторую разрешить старообрядцам «...строить монастыри церкви по обрядам своим и править в них богослужения по стародрукам по примеру Стародубской слободы» [14, с. 71-75]. Для того, чтобы окончательно привлечь староверов к переселению, Потёмкин в 1787 году передаёт 120 десятин земли для создания старообрядческого монастыря в Днепровском уезде Таврической губернии [15].

Использовались и материальные стимулы – освобождение от налогов, постоя, предоставление материальной помощи с отсрочкой выплат и так далее [16]. Всё это способствовало росту и укреплению старообрядческой общины Херсона. В 1805 году было начато строительство храма Пресвятой Богородицы, которая была освящена в 1812 году. Не последнюю роль в её строительстве сыграл Михай Тропин.

С появлением в Херсоне, Михай сразу же начал активную экономическую деятельность – приобретает и арендует земли, занимается овцеводством – в то время наиболее эффективный способ заработать деньги при минимальных затратах рабочей силы. Это говорит о том, что навыки предпринимательской деятельности у Михея были. Откуда они могли взяться? Дело в том, что крестьяне-поморы ещё в XIII-XIV веках из-за нерентабельности сельского хозяйства в регионе часто уходили на промыслы. Вот что пишет по этому поводу П.И. Челищев: «в конце 18 века крестьян Кирилловского округа мужского и женского пола всего 52 617 душ. В том числе ремесленников гончаров – 66, плотников – 96, кузнецов – 105, сапожников – 136, судостроителей – 204, рыбаков – 1239, всего занятых на отхожих промыслах 1984 двора. Хотя Кирилловского округа крестьяне и занимаются сельским хозяйством, выращивая рожь, ячмень, лён и коноплю, земля у них не очень хлебодородная... но без ржи, с ячменем и овсом крестьяне свои семьи прокормить не могут...» [12, с. 120-121]. В архивах не сохранилось данных чем занимался Михай Тропин до середины двадцатых годов. Лишь под 1826 годом сохранился рапорт в Казенную палату Херсонского землемера о получении ним в аренду на четыре года более 10000 десятин земли. Из этого можно сделать вывод о том, что он и до этого он занимался крупными операциями с землей. Единственным занятием на таких больших площадях при условии дефицита рабочей силы, который наблюдался до отмены крепостного права было скотоводство, в частности овцеводство, «моду» на которое ввёл губернатор той поры Сен-При. С тех пор основным кругом деятельности всех Тропиных было сельское хозяйство – в конце 19 начале XX века уже и земледелие с широким привлечением наёмной рабочей силы. Всего на 1909 год наследники Тропина владели более чем 9000 десятин земли на берегах Днепра и Ингула.

У Михея было двое сыновей – Иван и Афанасий. В 1845 году в семье случился разлад. Дело в том, что согласно распоряжения императора Николая Первого в 1845 году старообрядческим общинам при условии подчинения их официальной Православной церкви давалась возможность рукоположения священников и отправления обрядов согласно обычаям. Иван и его потомки перешли в единоверчество, Афанасий же остался верен своим убеждениям. Он и его сподвижники были вынуждены построить новую церковь (на его деньги, он же на свои средства содержал и священника). Разрыв между братьями был почти полный, хотя кумованье между родственниками в некоторых случаях сохраняется. Далее мы будем проследивать лишь ветвь Ивана Тропина. Жена его, Матрена Федоровна, была родом из Николаева, представительница известного рода Кириевских. Её брат Василий был ратманом в 1864 году [17], а Яков в 1911 – гласным городской Думы [18].

У Тропина Ивана было трое сыновей - Тропин Василий Иванович (1840-1896), Трпин Павел Иванович (1849-1887) и собственно Тропин Степан Иванович (1835-1903). Степан Иванович был достаточно крупным землевладельцем в Приингулье. У него было 1550 десятин земли, [19, с. 175], которые,

он к стати, приобрел у наследников известного старшинского рода Кирьяковых, занимавшихся озеленением нашего края [20].

С 1864 по 1901 год его имя встречается среди списков гласных Херсонской городской Думы [21,22].

Жена Матрена Фёдоровна родила ему 13 детей, однако до взрослой жизни выжили не все. Михаил (1859) был медиком, он значится в списках студентов Новороссийского (Одесского) университета; Сергей по окончании Елисаветградского кавалерийского училища служил в 19 кавалерийском Кинбургом полку. По всей вероятности сестра его Мария вышла замуж за сослуживца корнета Ниценко Василия Григорьевича (запоминаем это имя). Две другие сестры – Мария и Юлия тоже вышли замуж за военных.

Иван по окончании службы получил наследство в Кирьяковке 597 десятин земли.

Николай, уйдя в запас так же занялся сельским хозяйством, имея два участка земли – один в Кирьяковке, другой в Тягинке, на Херсонщине.

Александр, закончивший Московский университет [23] женился на жительнице Одессы Софии Семеновне Юрицкой (11.8.1881, Одесса- 4.3.1976, Нью-Йорк). Он так же получает в наследство земли на берегу Ингула, 611 десятин. Все братья вели активную общественную жизнь, избирались гласными Херсонской городской Думы.

В 1914 году Александр Степанович начинает исполнять обязанности судьи 5-го николаевского и Новобугского участка и заканчивает строительство усадьбы на берегу Ингула. В состав усадьбы по описаниям из нескольких источников, входил ряд зданий, сооружений и объектов садово-паркового характера. Так, к зданию с лендником примыкало с западной стороны деревянное строение на 3 семьи, так называемые «вульки».

К югу от погреба, буквой «П» был комплекс зданий, в 30-е – 60-е годы использовавшийся как конюшни для фондового поголовья коней. Между ними находился манеж для выездки.

К западу от современных развалин находилось П-образное в плане деревянное здание, использовавшееся в 30-е – 40-е годы как общежитие. Во времена Тропиных, вероятно использовалось как казарма для сезонных сельхозработников. К югу от здания находилась кузница. К северо-востоку находилась остекленная беседка, а к северу от неё – фонтан.

Парк состоял из нескольких рядов деревьев, ориентированных по оси север-юг. Одни говорят о наличии 4 рядов тополей (Овчарюк), другие – 3 рядов (Дайнеко). Кроме того, Л. В. Дайнеко говорит о соснах и елях. Кроме того, она рассказывает об яблонях (очень крупные плоды красного цвета). Речь по всей вероятности идет о так называемом алмаатинском апорте, плоды которого достигали в линиях начала 20-го века килограмма. Так же росли персики и абрикосы.

Дальше к северу находился круглый в плане пруд с бетонированными берегами, скамейками по кругу и высаженными вокруг деревьями (по аналогии с петергофским «кругом белых берез»?). Ниже по первой речной террасе тянулся фруктовый сад и огороды вплоть до балки Разбитой.

Дом. Окна были открывающимися наружу, вертикально вытянутыми, с фрамугою поверху, рамы без переплетов, с середины закрывались ставнями. Двери, как и перегородка тамбура имели переплет(раскладку) 5*2 стекла с двойной вертикальной филенкой в нижней части. Перегородка состояла из 4 частей – две крайние неподвижные, в середине двухстворчатые двери. Стекланный полукруглый фонарь над парадным входом имел перекрестный переплёт.

Все внутренние двери были очень высокими, («в потолок»). Их местонахождение прослеживается, несмотря на более поздние изменения. Двери были глухими, двойными, по 4 спаренные филенки на каждой створке. По центру располагалось помещение, по всей вероятности игравшее роль парадной приёмной. Справа от входа стена была глухой. Обособленность данной части здания (за этой стеной) и наличие отдельного входа в него, другая конфигурация окон, даёт основание предполагать, что здесь либо была хозяйственная часть, либо «присутственное место». То есть, именно здесь

могла находиться та самая «судебная камера» 5-ого судебного участка. Потолки хозяйской части были украшены лепниной, основным элементом которой были цветки роз. Более подробные описания отсутствуют.

В 30-40 годы полы были деревянными, «очень красивыми». Возможно, речь идет о паркете, но точных данных в местной молве не сохранилось.

Ещё по поводу окон и дверей. Характерные накладки на остатках дверных косяков дают основание предполагать, что они были характерны для плотницких изделий строений начала 20-го века определенного уровня достатка, и скорее всего были изготовлены в г. Николаеве или Херсоне. При демонстрации Дайнеко фото «тропинки» она усмотрела сходство с оконными переплетами усадьбы, только без раскладок рам.

Стены снаружи были оштукатурены гладкой штукатуркой, вокруг окон лепнина, выделенная белым цветом. На чердак вела кованная металлическая лестница. Кирпич использовался для армирования кладки окон.

К сожалению, фотоматериалы пока не обнаружены, но поисковые работы продолжаются.

У Александра Тропина и его супруги было двое детей – Ирина, 1905 года рождения и Кирилл, 1912 года рождения.

С началом гражданской войны семейство Александра Тропина из имения выезжает и какие-либо следы его теряются. Авторам пришлось работать в основном с Интернет-ресурсами. Учитывая, что все Тропины были людьми далеко не бедными, хоть и добродетельными к разделу про участников, в первую очередь обратись к сайту Погибшие ру, а именно к разделу участников Белого движения. Установлено, что А.С. Тропин похоронен в Белграде, в русской части кладбища Ново Гробле. Умер он в 1956 году, и у него был сын Кирилл (в херсонских архивах о нем не упоминается). Через интернет была установлена связь со специалистом по белому движению, Алексеем Арсеньевым, жителем пригорода Белграда Нови Сад. Означенный Арсеньев посетил вышеуказанное кладбище и установил, что Кирилл подзахоронен в могилу отца (1999 год), и за его похороны уплачивала некая Христина Тропин с указанием адреса проживания. Ни стационарного телефона, ни странички в соцсетях у неё нет.

Тот же Арсеньев поделился досье на Кирилла. Мальчик закончил гимназию в Белграде, потом университет, электротехнический факультет. В 1940 году женился на сербке Данице Петрович. Александр Степанович в Югославии работал по специальности – судьёй, внося, таким образом, как и многие белоэмигранты свою лепту в развитие новой родины.

Был налажен с помощью старого почтового способа контакт с Христиной, затем – и телефонная связь. У Кирилла родилось двое детей – Александр, в 1945 года, и Христина, в 1947 году.

Мать Кирилла, София Семеновна после смерти мужа эмигрировала в США, по всей вероятности, вместе с дочерью Ириной, которая, кстати, вышла замуж за Ростислава Васильева. Умерла в 2001 году, похоронена, как и мать, на Новодивеевском кладбище под Нью-Йорком.

Со слов Христины Тропин Кирилл погиб во время натовских бомбардировок Белграда, погибла и часть семейного архива. Интересный момент Тропины в Белграде общаются со слов Христины с Григорием Ниценко, как с хорошим знакомым, то есть они утратили родственность в отношениях, наше разъяснение было для них приятным сюрпризом. На данный момент ведется переписка с детьми Христины с целью дополнить знания о семье и получить, по крайней мере, в копиях документы и фотографии, касающиеся истории семьи Александра Тропина – основателя имения над Ингулом.

Таким образом, мы попытались раскрыть судьбу отдель-

ной семьи в непростое время становления капитализма в России и, особенно в период социальных потрясений. Судьба, типичная для данной общественной прослойки. Как и многие тысячи людей, Тропины были выбиты из социальной среды, прошли горькие мытарства по чужбинам, причем одна часть семьи нашла себя на новой родине, служила ей в благодарность за предоставленную возможность продолжить жизнь, другая – отправилась дальше за океан, и ее следы теряются (по всей вероятности ассимилировалась). И даже перипетии начала нынешнего века прошли по ней.

Список использованных источников и литературы

1. Л.Т. Ремьга, Т.В. Кондакова. Анатомия милосердия /Херсон: Наддніпряночка, 2014. – 499 с.
2. Година Н. О.Печатки Введенської старообрядницької церкви в колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею //Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю (14 – 15 вересня 2017 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка – Херсон: Гілея, 2017. – 212 с.
3. Генчев В. В. Історичні корені родини Тропиних//Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції (14 – 15 вересня 2018 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка – Херсон: Гілея, 2018. – 194 с.
4. Кабузан, В. М.Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII - первой половине XIX века (1719-1858 гг.) / В. М. Кабузан; АН СССР, Ин-т истории СССР. – Москва: Наука, 1976. – 304, [2] с. : табл.
5. Полное географическое описание нашего отечества. Т.14, Новоросия и Крым. Под ред. В.П.Семенова-Тянь-Шанского. С-Пб, Слово, 1914, 984С.
6. А.Шмидт. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния, ч 2. С-Пб, типография Калиновского, 1863, 873С.
7. Русская эмиграция в Югославии. М., Индик, 1996, 359 С.
8. Волошин, Ю.В. Происхождение и социальный состав миграционных потоков русских староверов на территорию Стародубья в XVIII веке. Проблемы исторической демографии и исторической географии: сб. научных статей по материалам конференции / под ред. Ю.А. Полякова / Полтава, 2008. С. 37-41.
9. Мосин О. Г. Исторические корни уральских фамилий: опыт историко-антропонимического исследования. / М., 2002.205С.
10. Поздеев В. В. Кто же вы, первопоселенцы?. Исторические чтения//Материалы науч. конф./ Челябинск, 1997. Вып. 3. С. 13-16.
11. Государственный архив Вологодской области, Ф831,оп.1,д.578 5зв,-6.
12. Челищев П. И. Путешествие по Северу России в 1791 году./ Вологда, Белозерье 1994, 312 С.
13. Замарин В. М. Тотьма – соль земли русской. URL: newsvo.ru
14. Міжконфесійні взаємини на Півдні України XVIII-XX століття / Бойко А.В., Ігнатуша О.М., Мільчев В.І. та інші. - Запоріжжя, 1999.
15. Российский государственный архив древних актов. -Ф. 16. - Д. 699. - ч. 1. - Л. 22
16. Российский государственный архив древних актов. - Ф. 16. - Д. 352. - Л. 143.9-238.
17. Херсонский статистический комитет. Памятная книжка для Херсонской губернии на 1864 г. /Типография Херсонского губернского правления. 1864 г. С. 177.
18. Херсонский статистический комитет. Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 г. /Херсон, Губернская типография. 1914 г. С128.
19. Херсонский областей государственный архив/ Книга землевладельцев Херсонского уезда. 1901г.
20. Сайт Фаберова дача
21. ХОДА, ф4. д.№73. Отчеты Херсонской городской управы за 1893, 1896, 1901, 1909 годы. Херсонское губернское правление./ Памятная записка для Херсонской губернии на 1901год./ Типография Херсонского губернского правления, 1901г.
22. Херсонский статистический комитет. Памятная книжка для Херсонской губернии на 1864 г. /Типография Херсонского губернского правления. 1864 г. С. 177.
23. URL сербский ресурс «Родовид»

Демьяненко Ю.Н., Демьяненко В.И.
(г. Николаев)

РОД ПОТОМСТВЕННЫХ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЕЙ ТОРСКИХ

История создания статьи началась с обращения уцелевших в XX в. потомков этого рода к местным краеведам с просьбой о помощи в сборе информации об их родословной. Исследование по этой тематике прежде не публиковалось, информация о Торских отсутствует в наиболее обширных полных на сегодня биографических и энциклопедических изданиях Николаевской обл. [13; 32] в чем состоит научная новизна статьи. Научной основой публикации служит обширный архивный [1], справочный материал [3; 15-16; 18-22; 27-29], монографии [3; 9; 11; 12; 25], периодика [30; 31], публикации электронных медиа [5; 7; 8; 10; 14; 17], воспоминаниях К.В. Селихова [24], личный архив [6].

Первое упоминание в летописях о потомственном священническом роде Торских относится к 1-й пол. 17-го в. Русский 25-ти томный биографический словарь (1896-1918 гг.) упоминает Илию Торского (ум. 1645), игумена и возобновителя Густынского монастыря Черниговской епархии УПЦ. О мирской жизни Илии сведений не сохранилось, летописные свидетельства о нем появляются в 1639 г., когда Илия Торский прибыл из Киево-Печерской лавры на игуменство в Густынский Свято-Троицкий монастырь, находившийся в совершенном запустении после бегства в Путивль прежнего игумена Василия. Причиной этого стали расправы и казни 1630-х гг., когда польский магнат Иеремия Вишневецкий обрушился с репрессиями не только на казаков и крестьян, но и православных монахов за поддержку левобережными монастырями народных восстаний против магнатов, униатов и шляхты. Игумен Василий с уцелевшими монахами Густынского монастыря бежали, по словам летописца, в Путивль, который тогда находился на терр. Московского царства. Первый год новый игумен с братией питался подавниями, но деятельно восстанавливал монастырь. Митрополит Петр Могила, посетив в том же 1639 г. Густынский монастырь, дал благословение на сооружение нового храма, приказав построить новую большую церковь. На строительство церкви в 1641 г. игумен выпросил значительную помощь от молдавского господара Василия Лупу и от московского царя М.Ф. Романова. За 5 лет монастырь был восстановлен, построена церковь [8].

В 17-19 вв. род Торских разветвился, отдельные его представители служили священно и церковнослужителями в Волынской, Холмской, Варшавской, Полтавской, Киевской, Херсонской губ. Рассмотрим сведения о лицах, чьи биографии можно восстановить в виде коротких биографических справок.

Варшавская губ.: 1. Торский Василий Никанорович (ок. 1857/1858 – апрель 1922 (Ковалевский П.Е. / 1923 г. Волков С.В.). Дух. сосл. 1876-1882 гг. – учеба в Холмской ДС; 1882 г. – вып. Холмск. ДС, 2-й р.; 1882-1885 гг. – церк. служ., предположительно в Полтавской губ. [6]; 1885 г. – рукоположен (рк). свящ.; 1896 г. – скуфия, 1898-1899 гг. – свящ., наст. Св. Александринск. ц., с. Александринская колония, Плонского уезда, Варшавск. губ. [21, с. 394]. 1905-1907 гг. – свящ. наст. ц., там же. 1913-1914 гг. – свящ. Яновск. приход, Люблинск. губ. [6]. Воен. свящ. в 1-й МВ, в монографии В. Капкова [9] не упомянут. 1915-1918 гг. – воен. свящ. на кораблях ЧФ. 1918-1920 гг. – прот., во ВСЮР и Русской армии в ЧФ до эвакуации Крыма. В ноябре 1920 г. ушел из Крыма вместе с Черноморской эскадрой в Бизерту (Тунис). На 25.03.1921 г. – в составе русск. Эскадры в Бизерте, на ноябрь 1921 г. – прот. свящ. Минной бригады там же. В на. 1922 г. переселился в Париж. Приходил на службы в Александро-Невский собор, но назначения не получил, поддержки в эмигрантской среде не встретил; умер от разрыва сердца в одной из Парижских больниц для бедных [6].

сын (?) 1.1. Торский Василий Васильевич (1885, Хорольск. у., Полтавск. губ. – п. хх.09.1914). Дух. сосл. 1907 г. – вып. Полтавск. ДС; 1907-1909 гг. – студ. 3-го курса филфака И. Х. У., ратник, отсрочка до 1913 г. [6; 27, с. 264].

сын (?) 1.2. Торский Петр Васильевич (1892, с. Бакаля, Хорольск. у., Полтавск. губ. – п. 1921). Дух. сосл. 1918/1919 гг. –

прапорщик, участник белого движения. Взят в плен. С 1921 г. – на особом учете в Туапсе [3, с. 246; 6].

Волынская губ.: 1. Торский Никанор. 1881 г. – свящ., с. Великий Раковец, Кременецкого у. [6].

сын: 1.1. Торский Петр Никанорович (ок. 1875/1880 – п. сент. 1916). Рус.; дух. сосл.; 1908-1910 гг. – поручик 11-го драгунск. Рижского п., 11-й кав. див., м. Кременец. (Общий список Р.И.А. на 1.0.1909, с. 574; на 1.01.1910, с. 596). 1915-15.09.1916 г. – ротмистр того же п., участник 1-й МВ. (ст. в чине с 10.08.1913 г.) [6; 26, с. 42].

Киевская губ.: 1. Торский Николай Иоаннов (ок. 1805/1806 г. – п. 1837). 1837 г. – стихарный дьячек Иоанно-Богословск. Ц., с. Богачевка (31 г.). Упомянут вместе с женой, Зиновией Прокопиевой (27 л.), детьми: Андреем, (6 л.), Лукой (5 л.), Иваном (3 л.), Николаем (1 г.) [6; 10, с. 68].

Херсонская губ.: 1. Торская Анастасия (ок. 1865 – ?), вып. 1886 г. Одесск. епархиального женского училища (ЕЖУ) [6].

2. Торская Аполлиария (1860 – 1944, Николаев). Дух. сосл. Вып. Екатеринославск. или Одесск. ЕЖУ [6; 24].

3. Торский Алексей Илларионович (ок. 1890, Елисаветград (Кировск) – 15.11.1938, Краснодар). Укр.; дух. сосл. 1910 г. – вып. Елисаветградск. ДУ, 3-й р., переекзамен. по рус. яз. (письмо), греческ. яз., церк. пению [6]. Получил среднее образование; на 1938 г. – б/п. Служащий. Проживал: г. Новороссийск. Арестован 28.07.1938 г. Приговорен особой тройкой при УНКВД по Краснодарскому краю 4.10.1938 г., по обвинению: «агент итальянской разведки». Приговор: ВМН. Расстрелян 15.11.1938 г. Место захоронения: Краснодар. Реабилитирован 3.10.1961 г. военным трибуналом Северо-Кавказского воен. окр. [6; 7: Книга памяти Краснодарского края].

4. Торский Антоний Никодимович (1893, с. Софиевка, Александрыйский у., Херсонск. губ. – 8.10.1937, Томск). Укр.; дух. сосл. 1908 г. – окончил полный курс Херсонск. ДУ, без права поступления в 1-й кл. ДС без испытания. 1910 г. – вып. Херсонск. ДУ, 3-й р. 1910-1915 гг. – учеба в Одесск. духовной семинарии (ОДС). 1915 г. – вып. ОДС, 2-й р. 1915 г. – предполож. служил псал. в Херсонск. епарх. [6]. На 1933 г. – свящ., служил в Кривошеинском р-не, Томской обл. 1933 г. – арестован. Проходил по обвинению в «контрреволюционной деятельности». Был приговорен к 10 годам ИТЛ. Подробности отбытия наказания неизвестны. 22.09.1937 г. – арестован в с. Болотная, Томск. обл. На момент ареста – б/п, начальн. образов., проживал в Томске, работал помощником бухгалтера пекарни хлебокомбината. Обвинен в участии в «к-р кадетско-монархич. организации». Из обвинительного заключения: «...Бросал в тесто мелкое стекло, мелкие гвозди, подсыпал песок — делал это систематически...». Приговорен 28.09.1937 г. к ВМН. Расстрелян 8.10.1937 г. Реабилитирован в августе 1959 г. [6; 7: Книга памяти Томской обл.; 14].

5. Торский Антон Федорович (1892, с. Калужское, Херсонск. у., губ. (на 1937 г. – УССР, Днепропетровск. обл., Березнеговатск. р-н, с. Калужское). Укр.; дух. сосл. Ок. с/х вуз, образование высшее, агроном. На 1937 г. – проживал: Западно-Казахстанская обл. (Уральская), Урдинский р-н, работник конезавода № 67. Арестован 7.12.1937 г. Урдинским РО НКВД по ЗКО. Приговорен: Тройка УНКВД по ЗКО 25.12.1937 г., по обв.: ст. 58-7, 58-10 УК РСФСР. Приговор: ВМН. Реабилитирован 26.04.1989 г. прокуратурой ЗКО по указу ПВС СССР от 16.01.1989 г. [6; 7: Сведения ДКНБ Респ. Казахстан по Западно-Казахстанской обл.].

6. Торский Борис (ок. 1895 – ?). Дух. сосл. 1910 г. – вып. Херсонск. ДУ, 2-й р.; 1916 г. – вып. ОДС, 2-й р. [6].

7. Торский Василий (? – п. 1905). Дух. сосл. 1901-1905 гг. – псал. Св. Вознесенск. ц., с. Александровка, Ново-Воронцовск. благочин. окр., Херсонск. у. В 1906 г. – как особа дух. сосл. в Херсонск. епарх. не служил [22, с. 111-112; 28].

8. Торский Виктор Капитонович (ок. 1890/1892 – п. 1915).

Дух. сосл. 1908 г. – исключен из 3-го кл Херсонск.ДУ, уволен по прошению отца. 1913-1914 гг. – псал. Новослободской Св. Вознесенск. ц., Слободка-Романовка, Одесса [6]. На 1915 г. среди духовенства Одессы не числился [2, с. 118-128; 6].

9. Торский Виталий Филиппович (ок. 1880 г., Глодоссы (?), Александрйск. у., Херсонск. губ. – п. хх.09.1914). Дух. Сосл. Сын псал. Ок. Глодосское 2-х кл. ц.п.у. 1903-1906 гг. – псал. Св. Покровск. ц., с. Иванковцы (Маржановка), Новогергиевский благочин. окр., Александрйск. у. На 1906 г. в семье – жена и сын 3 л. [6; 28, с. 378-379].

10. Торский Григорий. 1859-1861 гг. – свящ., с. Архангельское, Херс.у., Херс. губ.; 1861 г. – скуфья [6; 29, с. 74].

11. Торский Евгений Гаврилович (ок. 1838 – п.1906). Дух. сосл. Ок. Херсонск. ДС, 2-й р. 1862 г. – рк. свящ. 1862-1873 гг. – свящ. Херсонск. епарх, 2 места служения. С 1873 г. – свящ., настоит. Св. Ильинской ц., г. Новомиргород, Новомиргородск. благочин. окр., Елисаветградск. у. Организовал ремонт ц-ви существ. с 1786 г., что позволило возобновить приходское попечительство с 1876 г. Апрель 1888 г. – камилавка, ко дню Св. Пасхи, «за примерно-усердное служение» [6; 30, с. 119]. С 1893 г. – благочинный Новомиргородск. благочин. окр. [6; 27, с. 498-499]. 6.05.1899 г. – сан прот. за заслуги по дух. ведомству [6; 31, с. 176]. 1905 г. – орд. Св. Ан. 3 ст. «за усердное служ. по епарх. ведомству». На 1906 г. – вдов. [6; 28, с. 498-499]. До 1910 г. умер или вышел за штат [6].

12. Торский Илларион Григорьевич (ок. 1862/1864 – п. 1914). Дух. Сосл. 1885 г. - вып. ОДС, 2-й р. 1886 г. – псал., с 1888 по 1907/1910 г. – свящ. Св. Покровск. ц., с. Новокурск, Широковск. благочин. окр., Херсонск. у. и губ. На 1906 г. в семье жена, сыновья 19 и 12 л., дочери 10, 10 и 7 л. 1910-1912 гг. – свящ. Св. Николаевск. ц., с. Витязевка (Нечаевка), Бобринецк.благочин.окр., Елисаветградск.у., Херс.губ.; зав. и законоучит. местн. ц.п.ш. и шк.. грамотности [6; 18, с. 179; 19, с. 178; 28, с. 228-229].

13. Торский Капитон (19 в.). Церк.служ. Херсонск. епарх. [6].

14. Торский Никита (о. 1851/1854 – п. 1918 (?). 1873 г. – вып. ОДС, 2-й р. (Воспитанники ОДС). 1870-е (предполож.) – церковнослуж. Херсонской епарх. 1913-1918 гг. – свящ. с. Благодатное, Акмолинск. губ. (на 1937 г. – Акмолинский р-н и обл., Казахск.ССР) [6].

14.1. Сын: Торский Антон Никитович (1914, с. Благодатное, Акмолинск. губ. – п. 1937). Рус.; дух. Сосл. На 1937 г. – образование начальное; машинист Казастанск. хлопкового треста. Проживал: Южно-Казахстанская (Чимкентская) обл. Чимкент. Арестован 18.11.1937 г. УНКВД по ЮКО. Приговорен: Тройка УНКВД по ЮКО 28.11.1937 г., по обв.: ст. 58-10 УК РСФСР. Приговор: 10 лет ИТЛ Реабилитирован 7.10.1957 г. Президиумом облсуда ЮКО «за недоказанностью состава преступления» [6; 7: Сведения ДКНБ РК по Южно-Казахстанской обл.].

14.2. Дочь: Торская Ксения Никитична (1918, с. Благодатное, Акмолинск. губ. (на 1942 г. Акмолинская обл., Еркечинский р-н) – п. 1942). Укр.; дух. Сосл., Акмолинская обл.. На 1942 г. образование среднее; лаборантка, Казастанск. Хлопкового треста. Проживала: Южно-Казахстанская (Чимкентская) обл. Чимкент. Арестована 28.04.1942 г. УНКВД по Южно-Казахстанской обл. Приговорена: Обл. судом ЮКО 5.06.1942 г., по обв.: 58-10, 58-11 УК РСФСР. Приговор: 7 лет ИТЛ Реабилитирована 15.10.1942 г. Коллегией Верховного Суда СССР «за недоказанностью состава преступления» [6; 7: Сведения ДКНБ РК по Южно-Казахстанской обл.].

15. Торский Никодим Филиппович (ок.1870 – п. 1906). 1890/1891 г. – выбыл из 2-го кл. Херсонск. учительск. сем. 1891-1904 г. – псал. Херсонск. и др. епарх. На 1902 г. – в Херсонск. епарх. не служил [6; 22]. 1904-1906 гг. – псал. Св. Покровск. ц., с. Ново-Покровское, Нововоронцовск. благочин.окр., Херсонск. у. и губ. (6-е место служ.). В семье жена, сыновья 12 и 4 л., дочери 10, 8, 6 и 3 л. [6; 28, с. 250-251].

16. Торский Николай Капитонович (ок. 1895, Херсонск. губ. – 17.01.1960, Хэмпстед, Лонг-Айленд, Нью-Йорк, дух. на клдб. Св. Тихоновск. монастыря, США) [6; 12, с. 436]. Дух. сосл. 1917 г. – вып. Алексеевск. инженерного училища. Прапорщик. Во ВСЮР и Русской Армии в частях связи до эвакуации Крыма. на 18 дек. 1920 в радиороте Телеграфного батальона Техниче-

ского полка в Галлиполи. Подпоручик. В эмиграции окончил горный институт, 1921–1923 гг. – член Союза русских инженеров в Турции. Поручик. После 1923/1924 г. – эмигрант в США. [3, с. 246; 6].

17. Торский Павел Гаврилович (ок. 1845 – п. 1915). Рус.; дух. сосл. 1867 г. – вып.ОДС, 1-й р. [5; 6]. 1867 г. – рк. диак., свящ., назначен на приход Св. Николаевской ц., с. Грушевка, Нововоронцовск. благочин. окр., Херсонск. у., губ. 1867-1915 гг. – наст. там же. С 1901 г. – благочинный своего окр.; одновременно 2-х кл. школы М.Н.П., законоучит. и зав. одноклассных Грушевской и Усть-Каменской школ грамоты. 1910-1914 гг. – прот., благочинный Ново-Воронцовск.благочиния, 1-й Херсонск. благочин. окр., с. Грушевка, Херсонск. у., губ. [6; 18, с. 58; 29, с. 113]. 1896 г. – сер. мед. «в пам. царств. имп. А ПШ»; 1903 г. – наперстный крест (?); до 1904 г. – набедреник, скуфья, камилавка. 1905 г. – сан прот. До 1913 г. – орд. Св. Ан. 3 ст. [6]. 06.05.1915 г. – орд. Св. Влад. 4 ст. «за службу по епарх. ведомству» [6; 25, с. 540]. На 1906 г. – в семье жена [6; 28, с. 232-233].

18. Торский Николай Павлович (ок. 1875 – п. 1914). Рус.; дух. сосл. 1890/1891 г. – вып. из 1го кл. ОДС. 1891 г. – псал. С 1900 г. – диак. Херсонск. епарх. 1903 г. – рк. во свящ. 1903-1910 гг. – свящ., с. Авдотьевка (Вербово), Широковск. благочин., 1-й Херсонск. благочин. окр., Херсонск. у., губ. [6]. 1910-1911 гг. – 2-й свящ., с. Грушевка, Ново Воронцовск. благочиние, 1-й Херсонск. благочин. окр., Херсонск. у., губ. [6; 18, с. 58]; 1911-1914 гг. – 2-й свящ., с. Каменка, того же благочин. окр. [6; 19, с. 48; 20, с. 113]. На 1906 г. – в семье жена, сын Николай (1 г.), дочери 5, 2 л. [6; 28, с. 208-209].

18.1. Сын: Торский Николай Николаевич (ок. 1905 – ?) [6].

18.2. Дочь Торская Татьяна Николаевна (? – ?) [6].

19. Торский Николай (ок. 1885/1886 – п. 1955, Кривой Рог (?). Дух. сосл. Свящ. в 3-м поколении. 1907 г. – вып. ОДС, 1-й р. 4-м в рейтинге. 1920(?)–1923 гг. – свящ., наст. Св. Воскресенск. ц., Кривой Рог. Активно помогал епископу Онуфрию (Галгалку) в 6-бе с обновленчеством. 1923-1930 гг. – свящ., наст. Св. Николаевск. ц., Кривой Рог. В сер. дек. 1930 г. пытался помешать снятию колоколов Св. Никольской ц. Н. Торский и 2-й свящ., Александр Зенчевский, вместе с церковным причтом продолжали службу в полуразрушенном храме. Священников постоянно запугивали, терроризировали, заставляли отречься от сана и веры. Тайно продолжал служить в к. 1930-х – 1940-е гг. Служил в послевоенный период до самой кончины в середине 1950-х гг. в Св. Покровск. ц. Больной, перенесший гонения, отец Николай находил отраду в молитве и верил в торжество православия. Когда физические силы оставили священника, то прихожанка Бохан лечила и ухаживала за ним. Она же похоронила митрофорн. прот. Н. Торского на расположенном недалеко от ее дома старом погосте. Когда городские власти снесли кладбище, Л.Л. Бохан перенесла его прах на погост Зелёного Гая [6; 17]

20. Торский Павел Павлович (1839 – окт. 1919). Дух. сосл. Вып. Екатеринославской ДС. В 1890-е гг. служил в Херсонск. епарх. В окт. 1919 г. еще правил службу. Возвращаясь в приход из отдаленного хутора на бричке, был перехвачен анархистующим отрядом махновцев. Его пытали, требуя выдать церковные ценности и личные сбережения. Ничего не добившись от старика, бандиты забили его штыками, затем захватили в село и таким же образом расправились с его женой, матушкой Ириной [6; 24].

21. Торский Федор Гаврилович (1853, Херсонск. губ. – п. янв. 1925). Рус.; дух. сосл. 1876 г. – вып. ОДС, 2-й р. (1-й в рейтинге по 2-му р., 1-й р. за тот год получил лишь 1 студ.) [6]. 1876-1884 г. – псал. Херсонск. епарх., 3 места служения. До 1884 г. – ок. 2 курса И.Н.У. 1884 г. – рк. в диак. свящ. архиепископом Одесским и Херсонским Никанором (Бровковичем) в Одессе, назначен наст. Св. Покровск. ц., с. Калужское (Михайловка), Висунск. благочин. окр., Херсонск. у. 1884-1919 гг. – свящ., наст. ц. там же [1, д. 6, л. 92; 6; 18, с. 58; 19, с. 48; 20, с. 113]. В 1884-1918 гг. законоучитель в министерской и земской школах, заведующ. ц.п.ш. в с. Калужское [6; 27, с. 258-259]. В 1908-1909 гг. – упомянут как землевладелец Елисаветградск. у., Херсонск. губ., был родовой дом в Новомиргороде до 1918 г. [6]. 1919-1924 гг. – свящ., прот., наст. Петропавловск.ц., с. Балабановка, Кисляковск. вол., Ник. благочин. окр., Херсонск. у. 1924-1925 гг. – прот., наст. ц. с. Калужское. На 3.09.1924 г. – поминал Патриарха Тихона [1, д. 6, л.

92]. 12.12.1924 г. – дал подписку Херсонск. окр. отделу по делам религий о непоминовении Патриарха Тихона, епископов Прокопия, Онуфрия, Михаила, Сергия, Антония. (Чиновники-авторы административного произвола, нарушавшего даже сов. конституцию, установлены: помощник нач. админотдела Барыш<ев/ов/евский/овский(?)>, зам. нач Херсонск. окр. админотдела Деймар, нач. отдела по религиозн. делам Херсонск. окр. админотдела Титушкин). Священников, отказывавшихся давать такую подписку, закрывали в «холодную» (карцер) в зимнее время, в дек. 1924 – янв. 1925 гг. Свящ. Св. Покровск. ц. Висунска Цедрик Николай Дмитриевич (1876, Николаев – 22.03.1925, Березнеговатое) этого не пережил, скончавшись от райбольнице от «Mastoidit'a» [1, д. 307, л. 131; 6]. Предположительно, Ф.Г. Торского постигла такая же или подобная судьба, т. к. на 15.01.1925 г. и. о. свящ. с. Калужское назван его сын Ф.Ф. Торский [1, д. 307, лл. 2, 8, 17а; 6]. На 1906 г. – женат, в семье жена, сыновья 13, 12, 9, 6 л., дочери 20 и 19 л. [6; 28, с. 258-259].

21.1. Сын: Торский Федор Федорович (ок. 1892/1893 – п. 1929). Дух. сосл. Ок. Херсонск. ДУ. На 15.01.1925 г. – и. о. свящ. с. Калужское [1, д. 307, л. 17а; 6].

22. Торский Филипп (19 в.). Церк. служ. Херсонск. епарх. [6].

Вывод: в данной статье авторы изучили биографии служителей церкви Торских и их родственников, что значительно дополнило краеведческую базу данных.

Примечание: Авторы приносят искреннюю признательность ст. н. сотруднику Ник. краеведческого музея Т.Н. Губской за ознакомление с материалами воспоминаний К.В. Селихова (биографии Аполлинару и Павла Торских).

Список использованных источников и литературы

1. Государственный архив Николаевской области (далее – ГАНО). Ф.-р. 1053 «Березнеговатский райадминотдел». – Оп. 1. – Дд. 6, 307.
2. Адрес-Календарь Одесского градоначальства на 1916 г. – Одесса: изд. ведомостей Одесского град. нач., 1916 г., 542 с., ХСIV с.
3. Волков С.В. База данных № 2 (1995-2014): «Участники белого движения в России». – Сост. на янв. 2014 г. – Буква «Т». / С.В. Волков. – Указ. баз. дан., В.О. Рогге. – Алф. указ. упом. фамилий. – 376 с. – Режим допуска: <http://www.swvolkov.org>. – Дата обращ.: 19.01.2018. – Назв. с экрана.
4. Волков С.В. Офицеры флота и Морского ведомства. Опыт маршрутирования / С.В. Волков. – Указ. соч. – М., 2004. – 546 с.
5. Выпускники Одесской духовной семинарии / Сайт: «Генеалогический форум ВГД». – С. 4. – Режим доступа: <http://odessachurches.net.ua/seminar.htm><http://forum.vgd.ru/40/>. – Назв. с экрана.
6. Демьяненко Ю.Н. Духовенство Одесско-Херсонской епархии в 1837-1945 гг. / Ю.Н. Демьяненко. – Личный архив автора. 2010-2019 гг. – 7212 регистрационных биографических карточек. – [Сост. на 5.09.2019 г.].
7. Жертвы политического террора в СССР. – Буква «Т». – Сайт общества «Мемориал». – Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index19.htm>. – Дата обращ.: 29.08.2019. – Назв. с экрана.
8. Илия (Торский). – Сайт: «Википедия». – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%98%D0%BB%D0%B8%D1%8F_\(%D0%A2%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)&oldid=98438721](https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%98%D0%BB%D0%B8%D1%8F_(%D0%A2%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9)&oldid=98438721) – Дата обращ.: 19.01.2018. – Назв. с экрана.
9. Капков К.Г. Памятная книга Российского Военного и Морского Духовенства XIX – начала XX веков. Справочные материалы / К.Г. Капков. – Указ. соч. – Москва: Инф.центр «Летопись». – 2008 г. – 752 с.

Демьяненко Ю.Н.

(г. Николаев)

НЕИЗВЕСТНЫЙ НИКОЛАЕВСКИЙ ГОРОДСКОЙ ГОЛОВА XIX в. – ЕВДОКИМ ПАВЛОВИЧ РАСТОРГУЕВ

История создания и развития Николаевского городского управления достаточно подробно исследована местными краеведами, наиболее полные на сегодня биографические данные по лицам исполнявшим должность Николаевского городского головы (НГГ) изложена в местных краеведческих энциклопедических изданиях [15; 20]. К 230-летию основания нашего города автор дополняет список лиц, и. о. НГГ, восстанавливая

10. Киевская епархия, священнослужители и их семьи / Сайт: «Генеалогический форум ВГД». – С. 68. – Режим доступа: <https://forum.vgd.ru/651/84951/680>. – Дата обращ.: 27.08.2019. – Назв. с экрана.
11. Ковалевский П.Е. Дневники (1918-1922) / П.Е. Ковалевский. – Указ. соч. – СПб., 2001. – 432 с.
12. Незабывтые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917-2001 гг. в 6 тт. Сост. В.Н. Чуваков. – Т. 6, Кн. 2: Скр – Ф. – 724 с.
13. Николаевцы. Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) гл. редактор В. А. Карнаух. – Николаев: Возможности Киммерии. – 1999. – 376 с., илл.
14. Новомученики и исповедники. Выпускники ОДС претерпевшие тюремное заключение и мучения за веру / Сайт «ОДС УПЦ». – Режим доступа: <http://seminariya.od.ua/istorija/istorija-v-personalijah/novomucheniki-i-ispovedniki/>. – Дата обращ.: 27.08.2019. – Назв. с экрана.
15. Общий список офицерским чинам Русской Императорской Армии. – Сост. по 1 янв. 1909 г. – СПб.: Воен. Тип. – 1909. – 1080 с.
16. Общий список офицерским чинам Русской Императорской Армии. – Сост. по 1 янв. 1910 г. – СПб.: Воен. Тип. – 1910. – 1124 с.
17. Охинченко А. Ф. / Свято-Николаевский храм // Сайт Криворожско-Никопольской епархии. – Указ. статья. – Режим доступа: <http://www.eparhia.com.ua/?p=11528>. – Дата обращ.: 27.08.2019. – Назв. с экрана.
18. Памятная книга Херсонской губернии на 1911 г. Составлена под редакцией советника губ. прав. А.А. Золотарева. – Херсон: Тип. Херсонского Губернского Правления. – 1911. – 220 с.
19. Памятная книга (Адрес-календарь) Херсонской губернии на 1912 г. – Херсон: Тип. Херсонского Губернского Правления. – 1912. – Ч. 1. – 220 с.
20. Памятная книга Херсонской губернии на 1913 г. издание Херсонского губернского статистического комитета. – Херсон: Губернск. Тип. – 1913. – Ч. 1. – 224 с.
21. Памятная Книжка Варшавской губернии. Сост. В. Сонин. – Варшава: губ. тип., 1898. – XVII с., 601 с.
22. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. Составил свящ. Федор Милянковский. – Одесса: Тип. Е. И. Фесенко. – 1902 г. – CVIII вступ. с., 278 с., XXXVI с. оглавл.
23. Православные служители русской эмиграции. История религиозных учений и учреждений / Сайт: «Генеалогический форум ВГД». – С. 17. – Режим доступа: <https://forum.vgd.ru/398/15665/170/> – Дата обращения: 19.08.2019. – Назв. с экрана.
24. Селихов К.В. Воспоминания. / К.В. Селихов. – Указ. док. – Личн. архив Т.Н. Губской. – 5 с.
25. Синодик кавалеров ордена Святого Князя Владимира / Авторы-составители: К.Г. Капков, Т.С. Красноручкая, прот. В.И. Сорокин, Е.М. Карловская. – СПб.: ООО «Издательство «МКС», 2015. – 616 с.
26. Список ротмистрам армейской кавалерии по старшинству. Составлен по 15 сент. 1916 г. Петроград: Военная типография Имп. Екатерины Великой. – 1916 г. – XII с., 72 с.
27. Список студентов Императорского Харьковского университета на 1908-1909 академ. год. – Харьков: Тип. «Печатное дело». – 1909 г. – 316 с.
28. Справочная книга Херсонской епархии. Издание Херсонск. Духовной Констистории. – Одесса. – Тип. Е. И. Фесенко. – 1906 г. – X вступ. с., 760 с.
29. Христианское чтение, издаваемое при СПбДА. – Ч. 2. – СПб.: Тип. Департамента уделов, 1861. – 504 с.
30. Церковные Ведомости (ЦВ). – 1888. – №№ 17-18. – 24 апреля.
31. ЦВ. – 1899. – № 19. – 6 мая.
32. Шитюк М. М. Слава і гордість Миколаївщини: [Навчальний посібник.] / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров, – Миколаїв: Видвництво Шамрай П. М., 2012. – 276 с.

историческую справедливость по отношению к достойному человеку и предпринимателю, для которого слова о социальной ответственности бизнеса не были ни пустым звуком, ни красочно декларируемым к выборам лозунгом, а делом жизни.

Расторгуев Евдоким Павлович (ок. 1827 – 1.06.1896, Николаев, 3.06.1896 похоронен на старом Ник. гор. некрополе) [10, лл. 86об-87]. Родился в семье мещанина, православного вероис-

поведання. В 1859 г. – числился Ник. купцом 3-й гильдии в списке лиц, получивших торговые свидетельства [2, л. 16; 3, л. 34]. В период 1858-1866 гг. неоднократно был избран жителями города гласным Николаевской городской думы (НГД), депутатом квартирной комиссии, казначеем НГД, ратманом Ник. гор. полиции, и. д. НГГ в течение месяца. За период 1858-1870 гг. на городской службе использовал только одинарный 28-ми дневный отпуск. В 1862 г. был представлен во время визита в Николаев Великого Князя Константина Николаевича Романова, получил благодарность за исправность Одесского моста, замощение Спасского шоссе и разумное ведение городского хозяйства. В 1863 г. был избран в состав делегации по организации визита и встрече императора Александра II. По время монаршего визита был представлен ему и получил еще несколько благодарностей. За время когда Ник. воен. губернатором был вице-адмирал Б.А. Глазенап (1860-1870 гг.), Е.П. Расторгуев принимал участие в строительстве пристани на Поповой балке, разчищал спуски к пристани, замостил булыжником дорогу к ней, открывал вместе в НВГ Глазенапом коммерческий порт, исполнял множество поручений по улучшению благоустройства города. Также выполнял поручения различных городских комиссий и служб. Общественная служба отнимала практически все время, его не оставалось на ведение собственных торговых дел. До сер. 1870-х гг. купец Е.П. Расторгуев владел тремя мануфактурными торговлями (по его словам – платил приказчиком по 700 р. в год). Передав управление торговлей приказчиком за недостатком времени, он допустил ошибку. Приказчики (предположительно войдя в сговор с его конкурентами) раздали товары в долг, а фирмы-получатели не возвратили долги. Кроме того, 2 раза его торговые мануфактуры пострадали от пожара (не исключается поджог). Таким образом, ведение дел пришло в полное расстройство, с кредиторами пришлось расплачиваться под драконовские проценты (1870-е гг. – время массового появления в городе кредитно-ссудных контор). Ко времени войны 1877-1878 гг. все мануфактуры Е.П. Расторгуева полностью разорились и он сам был вынужден наняться приказчиком, доставляя пропитание семье личным заработком [8, лл. 1-2]. Не следует считать Е.П. Расторгуева таким бизнесменом-неудачником: в 1860-е – 1880-е гг. в Николаеве происходило массовое разорение купцов-старожилов, и переход дел в руки приезжих; среди последних было немало иностранцев, захватывавших наиболее прибыльные городские бизнесы. К сожалению, Ник. гор. полиция во главе с полицмейстером 1863-1869 гг. подполк. Карабчевским В. М. закрывала глаза на захват торговых, мануфактурных, прочих дел лицами иногородними и иностранцами. Несколько характерных примеров: 1) 4.09.1862 г. Ник. купец 2-й гильдии Андрей Самокишин подал прошение НВГ Б. Глазенапу об освобождении от выборной должности городского магистрата по причине «безпроемужоточного состояния по службе ... все время с 1850 г. ... по случаю расстройства моих обществ (дел), последовавших от неудачных коммерческих предприятий ... вынужден находиться в присищении для себя частной службы». Б. Глазенап удовлетворил просьбу 15.09.1862 г. [л. 1-2]; 2) 22.12.1864 г. Одесская контора гос. банка, как наиболее крупный заимодавец, через Ник. гор. полицию взыскала имущественный долг с мещанина (бывшего Ник. купца 2-й гильдии) Григория Ивановича Рогозина через опись его имущества [6, лл. 1-3]; 3) 10.01.1863 г. Херсонская палата гражданского суда требовала от НВГ Б. Глазенапа взыскать с Ник. купца Николая Водолагина 3 тыс. руб. серебром в пользу Севастопольского купца Христофора Топалова по векселям переданным ему Нахичеванским купцом Христофором Ивановым [5, лл. 1-2].

Е.П. Расторгуев ратал приказчиком до 1884 г., когда глава семьи перенес сыпной и возвратный тиф (проболел в общей сложности более 9 мес.) и был выброшен на улицу работодателем. В конце 1884 г. Е.П. Расторгуев обращается в НГД с прошением о денежной помощи. НГГ поручик В.А. Даценко распорядился выдать единовременное вспоможение в 100 р. и назначить пожизненную пенсию в размере 120 р. в год, которую уже мещанин Расторгуев получал до к. 1888 г. [8, лл. 2-20б] включительно. Принятие этого решения – отдельная история. Ярким примером чиновничьего произвола по отношению к че-

ловеку, заслужившему своей многолетней службой городу иного отношения, служит протокол заседания НГД от 24.01.1886 г.:

гласный И.А. Рыбаков: «В прошлом заседании собрание постановило выдать вспоможение какому-то Расторгуеву; кто он такой никто кажется не знает. Личность эта меня заинтересовала, я был у него в квартире. Это несчастный, больной старик, голод и нужда окружают его; и этот старик 12 лет служил в Николаеве в должности ратмана, подносил когда-то, как представитель города хлеб-соль покойному Государю, исполнял должность НГГ. Мы дали вспоможествование семье <архитектору> В.Е. Андриевского до 10 тыс. руб. – и этому бедному, в одном рублище Расторгуеву не можем выделить такую ничтожную сумму. Безвыходная нужда заставила его обратиться за подаемием к <нынешнему> НГГ, который дал ему из своих средств 10 руб.»

гласный Ф.И. Соболев: «Я помню Расторгуева; действительно недели 2-3 он и. о. НГГ».

гласный И.Л. Федосеев: «г-н Рыбаков представил нам крайне печальную картину. Управе следует войти в Думу по этому поводу с особым докладом».

Г-н председатель <НГГ В.А. Даценко>: «Я говорил с Расторгуевым; то, что сказал г-н Рыбаков может быть и правда; но сам Расторгуев просил вспоможествование в том размере, каков ему и дан».

Гласный А.М. Милио: «Хотя собрание и постановило выдать Расторгуеву единовременное пособие ничто не мешает ему же обратиться это пособие в пенсию» [8, л. 10]. Решением НГД от 24.01.1886 г. мещанину Расторгуеву было назначено пособие в размере 120 р. в год пожизненно [8, л. 10об].

При переизбрании НГД в 1889 г. гласные принимают решение об урезании его малой пенсии до мизерных 60 р. в год [8, л. 11], причем такое решение было принято только относительно этого бывшего гласного НГД. В отношении других гласных и чиновников пенсии остались неизменными или даже были увеличены [8, лл. 2-20б]. К примеру: 1) секретарь НОГУ г-н Шмидт получал годовое жалование в 1200 р. в год, за что ему была назначена пенсия в 300 р. годовых, которую он исправно получал все 1880-е – 1890-е гг.; 2) наследница Ник. гор. доктора Стратиевского, вдова Федорова также получала пенсию в 300 р.; 3) семьи ведущих гор. чиновников и архитекторов получали кроме пенсий единовременные вспоможения по 3, 5, 10 тыс. руб. Обращение Е.П. Расторгуева к гласным в 1889-1892 гг. о возврате к предыдущей сумме выплат и выплате задолженности за неск. лет были отклонены [8, л. 9].

При повторном переизбрании НГД в 1893 г., новый состав гласных на заседании 19.12.1893 г. (на день Св. Николая Чудотворца, что можно рассматривать как изощренное издевательство над личностью человека), при открытой баллотировке 18 «за» / 10 «против» снова отклонил ходатайство Расторгуева [8, л. 120б], нарушив тем самым распоряжение Правительствующего Сената от 1891 г. об обязательной выплате пенсий лицам, прослужившим городу определенные сроки из средств гор. бюджета. Неоднократные обращения Е.П. Расторгуева к гласным НГД, НГГ Ф.Е. Кроуну и военному губернатору Н.В. Копытову в 1890-е гг. также не дали результата, не смотря на содействие юрисконсульта НГД Каллистова [8, л. 190б]. На последнем обращении сохранилась резолюция: «отклонить, как не заслуживающее уважения» [8, лл. 21-22].

Причиной такого бездушного отношения к и. о. НГГ Е.П. Расторгуеву может, по мнению автора, служить следующее:

1) В бытность свою ратманом Ник. гор. полиции и и. о. НГГ, Е.П. Расторгуев навел порядок в замощении города, прежде всего улиц, ведущих в пристани и порту, другим стратегическим объектам. Устранение Расторгуева и его помощников от замощения города привело, выражаясь современным языком, к «теневой коммерциализации этого доходного дела», «появлению откатов», на которых наживались нечистые на руку дельцы. Вот как обстояло дело с благоустройством городских улиц к 1884 г., когда этот бизнес оказался в других руках: «поставщик гранита г-н Лигензевич требует надбавки ему цены на поставку им гранита с 50 до 60 руб. за куб. сажень. Он обещал город до 150 куб. саж. в мес., а фактически поставил не более

15 куб. саж. Кроме того, Ге (Ге Григорий Николаевич, гласный НГД в 1879-1887 гг.) и Лигензевич клеветали на жд правление <о задержке поставок>. Вопрос уже ставился перед НГД, которая 3.05.1883 г. приняла решение доплачивать с мая 1883 г. до поставленные 50 коп. за куб. саж. За июнь вместо 400 было поставлено 30, август – 127, сент. – 102,5, окт. – 113,5, нояб. – 44, дек. – 38,25 куб. саж. 28.07.1883 г. – НГД призвала к выполнению контракта» [11, с. 2]. Как видно из данной заметки, Г.Н. Ге был не только братом известного художника Н.Н. Ге, бывшим лейб-гвардейским гусаром, чиновником Акцизного управления, «прогрессивным общественным деятелем, писателем, краеведом» [15, с. 88-89], но и оборотистым коммерческим дельцом, не стеснявшимся на пару с компаньоном запускать руку в Ник. гор. бюджет. К сожалению, эта часть его биографии осталась незамеченной местными исследователями. Как метко заметил британский поэт Редьярд Киплинг в стихотворении «Общий итог» такие дельцы всегда исповедовали и, к сожалению, будут придерживаться норм первобытной «морали»:

Далеко ушли едва ли // Мы от тех, что попирали // Пяткой ледниковые холмы.

Тот, кто лучший лук носил, – // Всех других поработил, // Точно так же как сегодня мы...

Был уже тогда такой закон. // Как у нас – все шито-крыто, Жулики и фавориты // Ели из казенного корыта.

И секрет, что был зарыт // У подножья пирамид, // Только в том и состоит,

Что подрядчик, хотя и он // Уважал весьма закон, // Облегчил Хеопса на мильон [18, с. 635-636].

2) За время ратманства Е.П. Расторгуев несколько раз брал участие в третейских судах, где принимал решения, которые могли вызвать конфликт интересов сторон. К примеру, в 1864-1868 гг. длилось дело об имущественном споре между русско-подданным, греком, мещанином Иваном Алафузо и турецкоподданным, армянином, мещанином Александром Чияновым. В дек. 1864 г. оба компаньона образовали предприятие по хлебной торговле и взяли в аренду у п. п. гр., гласного НГД Ф. Киреевского слабо подходящее для хранения хлеба помещение. По представлению И. Алафузо, который брал на себя проводку судов через фарватер Днепро-Бугского лимана, он, из-за некачественного выполнения работ по доводке помещения и прочих действий А. Чиянова, понес убытков на 800 руб. сер. только за 1865 г. [7, л. 1]. Попытки разрешить имущественный спор через третейский суд несколько раз заканчивались фиаско (взяли самоотвод чиновник Лага, купец Иванов и др.). Ник. гор. магистрат встал на сторону Чиянова; по жалобе Алафузо Херсонская Гражданская палата 24.01.1866 г. признала действия Ник. магистрата неправомочным. 14.06.1866 г. дело рассматривалось в словесном суде, при нескольких медиаторах (третейских общественных судьях) и было принято решение о выплате 650 руб. сер. И. Алафузо как пострадавшей стороне. Позже словесный суд неоднократно возвращался к рассмотрению этого спора: было вынесено 2 особых мнения – купца Е.П. Расторгуева (о принятии претензий к А. Чиянову на 1436 руб. 50 коп.) от 10.11.1866 г. и купца И.П. Кокоша (на 650 руб. сер.) от 16.11.1866 г. 5.12.1866 г. общий третейский посредник, купец Павел Сторчеус принял решение о выплате А. Чияновым И. Алафузо 650 руб. сер., а претензию в 750 руб. сер. выделил в особое разбирательство [7, лл. 1об-2]. Чиянов сначала был не против такого разрешения спора, но за декабрь 1866 г. посредством жалоб в Оттоманское ген. Консульство и 8-й департамент Правительствующего Сената в С-Петербурге добился неисполнения полицией действий медиаторов и отказался оплатить имущественные претензии. Ник. гор. полиция склонилась перед решением столичных чиновников и, по разьяснению И.Алафузо, тем самым нарушила ст. 1176, тома X, части II постановлений Гос. Совета Рос. Имп. «Об обязательном исполнении решений медиаторских судов полицией» в 4-х недельный термин [7, л. 2об]. Обращения И. Алафузо к НВГ Глазенапу и Новороссийскому и Бессарабскому губернатору данного имущественного спора на 1868 г. не разрешили [7, лл. 30, 34, 42, 45].

Воспользовались неурядицами в хлебной торговле города крупные иностранные дельцы и промышленники, такие как ав-

стрийские подданные Г.И. Властелица (инициатор аферы 1912-1915 гг. о растрате 5 млн. руб. кредитным обществом) [16, с. 149-150], Ф.И. Фришен, который начав с обустройства в 1873 г. коммерческого порта и экспорта руды и хлеба, к 1902 г. практически монополизировал экспорт за границу (в основном – в Германию) железной, марганцевой, других горнозаводских руд, леса, не говоря уже о зерне и сахаре. Одновременно он же являлся одним из крупных резидентов германской разведки на юге Российской империи в 1873-1913 гг. [14, с. 332-334].

Не случайно из-за такой «взаимопомощи» Ник. христианского купечества, какую они продемонстрировали по отношению к единоверцу Е.П. Расторгуеву, к 1902 г. в списке лиц, занимающихся хлебной торговлей на экспорт, из лиц православного вероисповедания остались только Михаил Ильич Ортензато и еще 2 грека (прихожане Св. Николаевской (греческой) ц., г. Ник.); в основном в нем преобладали бывшие подданные (граждане) других государств, принявшие для нужд своего бизнеса русское подданство, или же подданные (граждане) других государств и других исповеданий, поселившиеся в г. Ник. в 1880-е – 1890-е гг.: Луи Дрейфус и Ко; М. Нейфельд и Ко; Владимир Масс, Арист Масс и Ко; братья Валлер; торговый дом «Франц Фришен»; Семен Трахтенберг; Иван Эрлих; компания Гайо и Квинтовалле; торговый дом «Гаммерман и Лившиц»; Мориц Калиновский; Вильгельм Сиппле и другие [1, с. 122-123]. Бизнесмены-«варяги», лица им способствующие из числа местных чиновников и хлебных концессионеров-спекулянтов, были одержимы лишь одной целью – сверхприбылью, интересы города и их жителей им были безразличны. Они беззащитно спаивали местное чиновничество и мелких концессионеров, чтобы путем шантажа и коррупции добиваться максимума предпочтений. В голодный для Российской империи 1898 г., в Николаеве крупные зерноэкспортеры, празднуя окончание коммерческих операций за осень, устроили грандиозный прием на борту плавучего ресторана. Празднование быстро переросло в безобразную попойку. Загулявшие дельцы издевались не только над людьми, гулявшими по нижней набережной р. Ингул, но и птицами, кормя пернатых шариками хлебного мякиша, смоченными в водке, а затем – спихивая опьяневших птиц в реку. Местные околоточные долго не могли унять дебош, а в газете «Южанин» появился едкий фельетон об этом [20, с. 2]. За 1910 г. был установлен рекорд по вывозу хлеба через Ник. порт – 650 млн. пуд., что на 84 млн. пуд. больше, чем в 1909 г. [17, с. 1]. Такие «рекорды» не один раз стоили многочисленных человеческих жертв городу, т. к. стремясь к максимальной выгоде экспортеры пренебрегали элементарными нормами безопасности. В Николаеве катастрофа с наибольшим количеством жертв произошла 8.12.1910 г., когда магазин и зерновой склад одного из коммерческих партнеров Ф. Фришена – николаевского купца Йозефа Шардта, который тот арендовал у купца Стоянова, обвалился под тяжестью хранившегося зерна, похоронив под своими обломками 40 человек и тяжело искалечив еще 6. Некоторые николаевские семьи погибли почти полностью: в числе 16 идентифицированных тел были опознаны супруги Дмитрий и Прасковья Ковтуны (последняя – на 4-м мес. беременности), их родственница Варвара Ковтун; сиротой остался 4-х летний Федор Дмитриевич Ковтун [12, с. 3; 13, с. 4]. Сам торговый дом «Франц Фришен» официально оказался непричастен к нарушению Й. Шардтом ст. 1468 уложения о наказаниях; еще 1.01.1910 г. дом «супразднил экспортные дела» в Николаеве под предлогом засорения хлеба, купленного в экспортной конторе Й. Шардта [14, с. 334].

Сведения о семье: Е.П. Расторгуев был женат; один из его сыновей, Василий, умер младенцем (20.02.1859, Николаев – 5.07.1859, Николаев) [9, л. 86]. К 1896 г., из близких родных купца 2-й гильдии Е.П. Расторгуева, по предположению автора, уже никого не было в живых; он умер в приюте и был отпет во Всесвятской церкви при приюте Ник. благотворительного общества [10, лл. 86об-87].

Вывод: статья открыла имя ранее неизвестного НГГ Е.П. Расторгуева широкому кругу исследователей и краеведов, который немало сделал для николаевского городского хозяйства, в особенности – для замощения города в 1860-е гг.

Примечание: автор выражает благодарность ст. н. сотруд-

нику НКМ И. В. Гаврилову за помощь в определении дат смерти Е. П. и В. Е. Расторгуевых.

Список использованных источников и литературы

1. Адрес-Календарь и справочная книга Николаевского градоначальства на 1902 г. – Николаев: Русская типо-литография. 1901. – 260 с.
2. Государственный архив Николаевской области (ГАО). Ф. 222 «Николаевская городская дума». – Оп. 1. – Д. 632 «Объявление купцами г. Ник. капиталов на 1860 г.». – 25.10.1859 г. – 28.12.1860 г. – 229 лл.
3. ГАО Ф. 222. – Оп. 1. – Д. 633 «Прошение купцов о выдаче свидетельств ... Список купцов получивших св-ва на право торговли в 1859 г.». – 3.01.1859 г. – Дек. 1859 г. – 132 лл.
4. ГАО Ф. 230 «Николаевский военный губернатор». – Оп. 1. – Д. 4061 «Прошение купца Самокишина об освобождении его от выборной должности городского магистра». – 4.09.1862 г. – 15.09.1862 г. – 2 лл. Государственный архив Николаевской области (ГАО).
5. ГАО Ф. 230. – Оп. 1. – Д. 4841 «О взъяснении с Ник. купца Н. Водолагина 3000 руб. серебром в пользу Х. Топалова». – 7.02.11863 г. – 4.06.1870 г. – 124 лл.
6. ГАО Ф. 230, оп. 1, д. 4884 «Переписка с Одесской конторой гос. банка о предоставлении описи имущества купца Рогозина». 3.10.1863 г. – 14.01.1865 г. – 3 лл.
7. ГАО. Ф. 230. – Оп. 1. – Д. 6508 «О продаже имущества турецкоподданого Александра Чиянова в пользу мещанина Алафузо, а также другого имущества в Николаеве». – 25.01. – 20.06.1868 г. – 56 лл.
8. Ф. 230 «Николаевский военный губернатор». – Оп. 1. – Д. 13389 «Переписка с Ник. гор. полицией по ходатайству бывшего купца Пасторгуева Е.П. о выдаче ему пенсии за службу в управе». – 15.11.1893 г. – 7.05.1894 г. – 22 лл.
9. ГАО Ф. 252 «Николаевское военное по воинской повинности присутствие». – Оп. 1. – Д. 79 «Документы о приписке к призывному участку Гуровича Р.А. и Яшина М.М.». – 124 лл.
10. ГАО Ф. 484 – «Сводный каталог метрических книг». – Оп. 1. – Д. 1175 «МК Приютской церкви. 1896 г. – 76 лл.
11. [Господа Ге и Лигензевич и мошение города] // Николаевский листок объявлений. – 1884. – 19 янв. – № 15. – С. 2.
12. [К катастрофе с человеческими жертвами] / НГ. – 1910. – 10 дек. – № 1476.
13. [К катастрофе с человеческими жертвами] / НГ. – 1910. – 12 дек. – № 1478.
14. Ковалев Г.И. Фришен Франц Иванович // Г.И. Ковалев. – Указ. статья / VII Миколаївськй обласна красназнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура: Нові дослідження. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2008. – 370 с. – С. 332-334.
15. Николаевцы. Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) гл. редактор В. А. Карнаух. – Николаев: Возможности Киммерии. – 1999. – 376 с., илл.
16. Пархоменко В. А. У войны забытое лицо ... Малоизвестные страницы Первой мировой. / В. А. Пархоменко. – Николаев: ННУ им. В. А. Сухомлинского, 2011. – 180 с.
17. [Рекордный вывоз хлеба] / НГ. – 1911. – 25 янв. – № 1511.
18. Симонов К.М. Собрание сочинений: в 10-ти тт., М., Худож. Лит., 1979 г. Т. I. Стихотворения. Поэмы. Вольные переводы / Вступ. ст. Л. Лазарева; коммент. А. Александровой. – 1979. – 670 с. – С. 635-636.
19. Шитюк М. М. Слава і гордість Миколаївщини: [Навчальний посібник.] / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров, – Миколаїв: Видавництво Шамрай П. М., 2012. – 276 с.
20. Южанин. – 1898. – 16 окт. – № 226.

Єрмілов В.С.

(*м. Миколаїв*)

ПЕТЕРС – ІДЕАЛЬНИЙ ЛІКАР З ДУШЕЮ КРИСТАЛІЧНОЇ ЧИСТОТИ

В Російській імперії диплом лікаря тривалий час могли отримати тільки чоловіки. В середині XIX ст. жінки, спираючись на вже розвинуту систему жіночої середньої медичної освіти (акушерські, фельдшерські школи), почали боротися за право отримати й вищу медичну освіту. Окремим жінкам це вдавалось як в Росії, так і за кордоном. У 1897 р. в Петербурзі нарешті відкрили Жіночий медичний інститут. Перший його випуск 112 студенток відбувся у 1902 р. Інші подібні заклади (медичні факультети Вищих жіночих курсів, жіночі медінститути) почали відкриватися в університетських містах країни з 1905 р. Випускниці таких жіночих медичних закладів отримували звання «жінка-лікар» і мали право надавати медичну допомогу тільки жінкам і дітям.

На засіданні «Попечительної ради» Миколаївської міської лікарні 8 січня 1903 р. розглядалося прохання жінки-лікаря Марії Карлівни Петерс про прийняття її на посаду штатного молодшого ординатора. Рада вирішила розглядати це прохання після оголошення, як це було прийнято в лікарні, про вакансію в газеті «Русский Врач» [1, арк. 21 зв.]. Після оголошення надійшло 6 заяв лікарів. За результатами закритого балотування поданих кандидатур «Попечительна рада» перевагу (10 голосів за і 2 – проти) надала М. К. Петерс [2, арк. 25–25 зв.].

Марія Карлівна народилась у 1873 р. в Казані, закінчила 1-у Варшавську гімназію у 1889 р. із золотою медаллю. У 1890 р. переїхала до Петербурга, де вступила на педагогічні курси на математичний відділ. Закінчила курси у 1893 р. зі срібною медаллю і була запрошена викладачем математики в одну із жіночих гімназій міста. Пропрацювавши три роки в гімназії, Марія Карлівна в числі перших вступила до щойно відкритого 1897 р. в Петербурзі Жіночого медичного інституту. В інституті вона вчилася й одночасно займалася медициною під керівництвом відомих професорів М. М. Феноменова і М. Я. Чистовича. Студенткою на канікулах вона їздила працювати серед голодуючого населення Казанської губернії, працювала віспошеплювальницею під час взпняної епідемії в Петроградському повіті Петербурзької губернії.

*М. К. Петерс
(Фото з газети «Южная Россия»)*

Петерс М. К. закінчила інститут у 1902 р. з відзнакою і продовжила працювати в гінекологічному відділенні Петропавлівської лікарні. У січні 1903 р. отримала місце 2-го лікаря в Старооскольській земській лікарні Курської губернії. Але, відчуваючи недостатню практичну підготовку для складної ро-

боти земським лікарем, Марія Карлівна вирішила попрацювати декілька років під керівництвом досвідчених лікарів у якійсь великій міській лікарні та набути досвід, достатній для багатогранної земської діяльності, до якої вона прагнула. Так М. К. Петерс опинилася в Миколаєві.

Марія Карлівна з старою матір'ю і сестрою переїхала з Петербурга і з 15 березня 1903 р. почала працювати в Миколаївській міській лікарні. Пізніше миколаївська газета про неї писала: «при солидной научной подготовке М. К. Петерс отличалась удивительной скромностью, вечно умаяя свои знания. Тихая, незлобивая, всегда ласковая с больными и окружающими, она сделалась общей любимицей в больнице и пользовалась громадным вполне заслуженным уважением среди товарищей-врачей» [3]. Про роботу Петерс лікарем газета також писала: «Она была до несправедливости строга к себе. Душа её вечно страдала за каждого больного. Она, например, никак не могла мириться с малейшим ухудшением в состоянии здоровья больного, хотя бы в этих случаях и сама наука была бессильна. Ей всё казалось, что она во всём виновата. Близкие люди, умевшие ценить этого прекрасного человека, сколько раз убеждали её: «Мария Карловна, пощадите себя, так невозможно. Вас не надолго хватит» [4]. І дійсно, сумлінна і самовіддана праця М. К. Петерс була не довгою.

У суботу 28 серпня 1904 р. головний лікар Миколаївської міської лікарні Л. В. Смірнов при вранішньому обході палат у гінекологічному відділенні застав хвору жінку, яка чекала лікарського прийому. Хвору Лукерію Бугаєнку у Миколаївську лікарню з Нової Одеси привіз її чоловік. У жінки після пологів уже 4 дні не виходила плацента і потрібна була операція з її видалення. Тому Бугаєнко та її чоловік звернулися до Смірнова з проханням допомогти хворій, але за умови одразу після операції відпустити хвору додому.

Смірнов не погодився з такою умовою і заявив подружжю, що після такої, не дуже складної операції, усе ж можуть бути серйозні наслідки, особливо, якщо хвору одразу після операції повезуть поганою дорогою досить далеко в Нову Одесу.

Подружжя Бугаєнків це не влаштувало і вони попрямували до міста. Об'їхавши фургоном із хворою медичні заклади та приватних лікарів міста, вони ніде не отримали допомоги через свою неправильну з погляду медицини вимогу і повернулися до міської лікарні.

У той день М. К. Петерс на прохання свого колеги позачергово заступила на чергування по лікарні. До неї явилися Бугаєнки і просили допомоги вже без жодних умов, адже стан хворої погіршувався. Петерс прийняла хвору і по телефону отримала дозвіл від головного лікаря зробити загалом нескладну операцію. Зробивши за участі лікарняної акушерки та сестри милосердя в операційній гінекологічного відділення під хлороформним наркозом операцію, Петерс як спеціаліст із гінекологічних захворювань звернула увагу, що стан хворої став швидко погіршуватися і через 10 хвилин вона, незважаючи на ужиті заходи, померла.

Петерс була приголомшена. Вона зблідла, схопилася за голову і вибігла з палати померлої. Зайшовши в перев'язочну, Петерс узяла шприц, флакон із розчином кокаїну і пішла в кімнату чергового по лікарні. Невдовзі в цю кімнату зайшов один із служителів і застав Петерс у такому стані: вона лежала на дивані з дивно розкритими очима, все тіло пересмикували судами, на підлозі валився шприц і порожній флакон із рештками кокаїну. Покликаним службовцям, що збіглися, Петерс чітко, але слабким голосом сказала, що вона отруїлася кокаїном. Викликали із сусіднього морського госпіталю чергового лікаря. Але Петерс уже померла.

Покійна залишила два листи. Один – колезі-лікарю, другий – рідним, із якого стало зрозуміло, що вона вважала себе винною у смерті хворої Бугаєнко, «а раз из-за неё погиб человек, то дальнейшее существование она считает для себя невозможным» [5].

Ховали М. К. Петерс із лікарні. У відспівуванні померлої брали участь всі лікарі, фельдшери, сестри милосердя та інший персонал, головний лікар морського госпіталю М. М. Морачевський, виконувач обов'язків міського голови П. С. Греховод, члени «Попечительної ради» лікарні, гласні міської думи,

члени правління Товариства лікарів Миколаєва на чолі з головною старшим лікарем градоначальства Л. Г. Ратнером, лікарі Єврейської лікарні, вільнопрактикуючі лікарі, аптекарі та чисельна публіка. Прийшло багато жителів Слобідки, «особенно женщин, горячо молившихся за упокой души хорошего человека, которого так полюбила простая слободская масса».

Було багато вінків, серед яких особливу увагу звертав скромний вінок із живих квітів із написом: «Глубокоуважаемой Марии Карловне, сердечному и отзывчивому врачу – от благодарных больных». У траурній церемонії в лікарні та на цвинтарі брали участь багато містян. Церемонія була настільки зворушливою, що «редкий из присутствующих был в состоянии подавить душившие его слёзы».

Потім лікарі встановили, що смерть хворої Бугаєнко після операції сталася від тромбоемболії серця через не видалену своєчасно плаценту і запалення матки, що прогресувало. Вини Петерс у цьому не було.

Товариство лікарів міста вирішило встановити за свій рахунок пам'ятник на могилі Петерс. Лікарі міської лікарні, бажаючи увіковічити пам'ять колеги, домовилися встановити в кімнаті чергового лікаря портрет М. К. Петерс, а також портрети ще двох своїх товаришів, що трагічно загинули: «врача Стратиевского, умершего от заразы при спасении дифтеритного больного и врача Майхровского, умершего на своем посту при исполнении долга».

Про трагічну смерть М. К. Петерс писала преса країни, тому цей випадок став широко відомим і викликав співчутливі відгуки. Так, головний лікар Миколаївської міської лікарні Смірнов отримав від свого попередника, колишнього головного лікаря доктора медицини Ю. Ю. Трейберга, а тепер професора Петербурзького жіночого медичного інституту таку телеграму: «Глубоко потрясён известием о трагической кончине молодого товарища. Разделяю Вашу глубокую скорбь о незаемимой утрате этого редкого друга больных» [6]. Цей випадок спричинив тривале обговорення стану організації медичної допомоги, діяльності медичних закладів і лікарів. Адже стався він у період Російсько-японської війни, коли на театрі бойових дій гинули тисячі життів, тому реакція на смерть Петерс в одному з російських видань була як ніколи актуальною і повчальною: вона повинна була «пробудить во всех грозное сознание страшной ответственности за чужую жизнь: пусть поймут все, что не только в том бранный подвиг, чтобы погубить возможно больше врагов, но и в том, чтобы сохранить больше человеческих жизней» [7].

20 вересня 1904 р. «Попечительна рада» міської лікарні вшанувала пам'ять М. К. Петерс і висловила співчуття її сім'ї. Потім рада розглянула заяви гласного міської думи Г. А. Властелиці та головного лікаря міської лікарні Л. В. Смірнова про допомогу сім'ї жінки-лікаря, «относившейся в высшей степени добросовестно к своим обязанностям». У своїй заяві про трагічний випадок із Петерс Смірнов писав: «я утверждаю и со мною согласны все врачи, что на смерть покойной Петерс нельзя иначе смотреть как на смерть, происшедшую под влиянием острого психоза: факт смерти больной, против которой она как врач приняла все меры, и в которой она несколько не повинна, настолько потряс нравственно покойную Петерс, что этот нравственный яд, проникший в её душу, отравил её и жизнь для организма стала невозможно настолько, насколько она делается невозможной от отравления всяким физическим ядом» [8, арк. 4–4 зв.]. З огляду на те, що Марія Карлівна була єдиною опорою і годувальницею сім'ї, яка нещодавно витратилася на переїзд у Миколаїв, облаштування тут і лікування хворої сестри, що сім'я після смерті Марії Карлівни залишилася без засобів для існування, «Попечительна рада» прийняла «на общий счет содержания больницы расходы по погребению покойной – 139 руб, а также некоторые её авансовые долги – 86 руб, всего 225 руб» і на прохання заявників постановила клопотати перед міською думою про допомогу сім'ї.

Міська дума на засіданні 12 жовтня 1904 р. за поданням управи розглянула це питання. На засіданні під час обговорення один із гласних думи лікар В. І. Каноніков сказав про свою колегу, яка стала жертвою надто чутливої совісті, слова, винесені в заголовок нашої статті: «Покойная Петерс – идеальный врач

с душою кристаллической чистоты», і що «дума должна, обаяна чить память таких идеальных врачей, каким была покойная Петерс». Поділяючи таку думку, гласні майже одногласно постановили видати матері та сестрі М. К. Петерс її піврічне жалування – 450 руб [9].

Пізніше мати Марії Карлівни Петерс через міську думу широко подякувала всім за співчуття і допомогу.

Вчинок М. К. Петерс і сьогодні примушує задумуватися над лікарською совістю і відповідальністю, чого інколи так бракує в сучасному медичному середовищі.

Щегинина Л.Н.

(з. Николаев)

Я В ГЕОЛОГИИ ФИЛОСОФ

Выдающийся ученый с мировым именем, академик Национальной академии наук Украины, доктор геолого-минералогических наук, лауреат Государственной премии Украины, заслуженный деятель науки и техники Украины Иван Ильич Чебаненко – наш земляк, он родился в Матвеевке в 1925 году.

Земля академика

Дом, в котором будущий академик появился на свет, выделялся среди всех окрестных хат, крытых камышом, щегольской красной черепичной крышей. Его в 1904 году построил дед Афанасий Письменный, на фасадном скате он белыми черепицами выложил большую букву «А».

Афанасий Елисеевич был человеком незаурядным: первым в Матвеевке начал выращивать виноград, держал пасеку, и был сельским корреспондентом дореволюционного журнала «Нива»; выписывал труды Мичурина и все старался делать по науке. Односельчане дивились: на вишне у Письменного плодоносит черешневая ветка, на шпанке зреют владимировка и мичуриновка (теперь, кажется, и сортов таких нет, вишня, да все тут), на яблоне висят яблоки разных сортов и груши. Чудеса!

В советско-колхозные времена произошло отчуждение крестьянина от земли, от тысячелетиями накапливаемых агротехнических знаний. А до революции были и свободные земледельцы, и их было немало, скажем, тираж «Нивы» в Российской империи в 1917 году достигал 275 тыс. экземпляров.

В Матвеевке крепостного права не было никогда, и коллективизации ее жители противились весьма активно. В 1919 году в селе поднялось так называемое «кулацкое восстание», которое советская власть подавила оружием. Зачинщики скрылись, их потомки до сих пор живут в Матвеевке, население которой и сегодня отличается исключительной асертивностью.

А вообще, какие «кулаки»? В 1917 году в Матвеевке мирно жили 313 семей, на них приходилось 330 десятин посевной земли и 61 лошадь. Случалось, что и ссорились, но верхом неприличия среди потомков первопоселенцев до сих пор считаются споры на кладбище. Совместно построили новую церковь. Люди свободно жили на своей земле, неистово на ней трудились и готовы были защищать ее с оружием. Кто-то пришлый возжелал иметь свою долю. Такие, вот, корни «классовой» борьбы.

На пустоши, на песке, Афанасий Письменный посадил лозы, землю со своей Пелагеей Ивановной носили корзинами, воду – ведрами. А вечерами доморощенный агроном при керосиновой лампе писал корреспонденции в журнал: когда начали сев, сколько засеяли, сколько собрали урожая... И он, и супруга Пелагея Ивановна любили читать, в доме было много книг: «Нива» ежегодно присылала двенадцать томов литературных приложений, печатали писателей-классиков: Толстого, Достоевского, Данилевского... В семье было пятеро дочерей, девочки тоже любили читать, особенно мама Ивана Матрена Афанасьевна. Она с отличием окончила четырехклассную зем-

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Миколаївської області, ф. 308, оп. 1, спр. 82, 43 арк.
2. Там само.
3. М. К. Петерс (Некролог) // Южная Россия. – 1904. – 10 сентября.
4. Драма в городской больнице // Южная Россия. – 1904. – 1 сентября.
5. Там само.
6. К кончине Петерс // Южная Россия. – 1904. – 8 сентября.
7. К кончине Петерс // Южная Россия. – 1904. – 11 сентября.
8. Державний архів Миколаївської області, ф. 308, оп. 1, спр. 84, 113 арк.
9. Из зала заседаний городской думы // Южная Россия. – 1904. – 14 октября.

Иван Ильич Чебаненко

скую школу. С детства пристрастился к чтению и маленький Иван Чебаненко, книги всегда любил самозабвенно. Иван был первым мальчиком в семье, его любили особенно.

Бабушка Пелагея Ивановна была уважаемой женщиной – сельская повитуха и церковный староста была красива, умна и, безусловно, обладала харизмой. Ее уважительно кликали Письменихой, но она себя именовала Полиной. Полиной называли и старшую внучку. Отмечу, что клички среди старожилков Матвеевки до сих пор обычное дело: фамилии идентифицирует неоднозначно – в селе множество Письменных, Белоусовых, Галиченко, Лубковских...

Пелагея и Афанасий Письменные жили зажиточно. Пелагея Ивановна рассказывала, как однажды односельчанка, зайдя к ней в дом, воскликнула: «Ой, Боже, я думала, що в Письменихи зорі в хаті сяють, а в неї діжки в залі стоять». Сельская интеллигентка со смехом комментировала: «Нехай би мені ті діжки довіку стояли, бо вони були повні меду». Шурша накрахмаленными, отороченными белоснежным шитьем, юбками, Письмениха хозяйкой ходила по селу, она собирала деньги на строительство новой матвеевской церкви: от каждого двора – десять рублей, маленькая золотая монетка. Церковь освятили в

1914 году. А в 1932 году коммунисты ее разорили. Тракторист Савва зацепил тросом колокольню, и она упала.

Есть фотография: будущий академик вместе с классом и любимой учительницей на фоне старого здания матвеевской школы, в котором когда-то размещались казачьи казармы. Удивительно, но это здание сохранилось, хотя статуса «памятник истории» у него нет.

Матвеевка старше Николаева, ее название впервые упоминается в документах 1778 года, но казачье поселение Червона Слобода (затем просто Червона) возникло здесь гораздо раньше. Дед Афанасий вспоминал, что в юности отец побил его богатым, за то, что он вместо традиционных козацких шаровар надел городские, скандально узкие «босаяцкие» брюки.

В тогдашнем крестьянском понимании все, кто не принадлежал к матвеевскому кругу, были босяками; селяне звали из «зайдами», «забрдами», относились настороженно, даже с презрением: у них-то за плечами была своя земля – основа жизни, ее красугольный камень, и эту землю они были готовы защищать с оружием в руках.

Крестьянский труд всегда тяжел. Кроме виноградника и надела земли, отобранного в пору коллективизации, у семьи Письменных был заливной огород в плавнях; теперь на части той плодородной земли стоят пятиэтажные жилые дома, остальное заросло камышом: обрабатывать тяжелую землю сегодня желающих нет.

Отец академика Илья Иванович Чебаненко – уроженец села Себино Николаевской области – работал бригадиром в литейном цехе на заводе «Новаль». В 1936 году получил увечье: на ногу упала изложница, к счастью, в ней не было металла. Если бы не знаменитый в Николаеве хирург Варшавский, мог остаться без ноги, но доктор собрал ногу по косточкам. После этого Илья Иванович работал в рыболовецкой артели.

Иван Чебаненко в детстве был смышленным мальчугом, лидером среди сверстников и драчуном. Вот картинка из детства академика: Ваня с мамой Матреной Афанасьевной идут на огород за овощами; августовское солнце жарит нещадно, раскаленный песок обжигает босые ступни. Мама несет две корзины, в них пустые мешки и небольшой узелок с едой. Завтра Матрена встанет «вдосвіта» и вместе с другим женщинами пойдет босиком вдоль берега Южного Буга в город, на базар. И так изо дня в день. И в сентябре, когда еще будет разливаться нежнее осеннее тепло, Ваня с мамой все так же будут ходить «на город». Ваня, поспешая за мамой, будет размахивать руками, словно что-то хочет написать на воздухе. Закончив рассуждения вслух, он объявит, что задача решена. Домашнее задание почти готово. Назад будут идти так: впереди у каждого большая корзина, за спиной – привязанный к ней клумак...

Война

Когда началась война, школа закрылась, но колхоз немцы не разогнали, рабский труд им, как и большевикам, нравился. Во время оккупации прихожане снова открыли свою церковь, но в ней уже не было той огромной сияющей хрустальной люстры, серебряной утвари и икон. Неизвестно откуда, появился священник, службы возобновились.

Сестра Ивана Ильича Полина до сих пор убеждена в том, что батюшка был советским разведчиком. Во время бомбежек советской авиации он неизменно залезал под стол, накрытый до пола скатертью, матушка комментировала: «Батюшка боится». Однажды любопытная девочка заглянула под стол и увидела там что-то, как она поняла позже, похожее на рацию.

Когда пришла Красная Армия, всех подростков мобилизовали, Иван с односельчанами попал в Запорожскую Краснознаменную стрелковую дивизию. Среди ополченцев было много его ровесников, все сразу попали в Яссо-Кишиневскую операцию, и многие из той мясорубки не вернулись. Иван Чебаненко уцелел и отличился, наградили орденом Красной Звезды. Затем участвовал в освобождении Румынии и Болгарии. Дошел до Старой Загоры, там оставили в распоряжении коменданта, работал в библиотеке. Влюбился в красивую болгарскую девушку из аристократической семьи, под руководством Маргариты выучил болгарский язык, увлекся французским.

Еще на фронте Иван Чебаненко начал писать стихи. Од-

нажды кто-то из русских эмигрантов привел юношу в монастырь. В комнате на коляске сидела пожилая женщина к ней все обращались: «Княгиня». Послушав стихи, она всплеснула руками: «Это ты сам написал? Подойди ко мне, юный Лермонтов!» Поцеловала и почему-то заплакала. Юный поэт послал свои творения в газету, однако ответ пришел убийственный: «Ваши стихи пахнут западнобуржуазной гнилью». Были там строки и о Сталине. За самостоятельность мыслей чуть не посадили, спасло то, что стихотворения были напечатаны на пишущей машинке, сказал в НКВД, что чужие, просто перепечатал.

После войны

В 1947 году Иван Чебаненко вернулся в Николаев. Работал в наградном отделе облисполкома. Родители купили небольшую квартиру на Мархлевского, 21. Вся семья переехала в город: мама Матрена Афанасьевна, отец Илья Иванович и сестра Полина.

Чиновничья работа показалась Ивану Ильичу неинтересной, и он, сдав экстерном экзамены за среднюю школу, в 1947 году поступил в Одесский университет. Учился отлично и с увлечением. Обладая блестящей памятью, выучил триста громоздких формул комплексных минералов, что, в общем-то, и не требовалось. На занятиях по минералогии преподаватель прерывал свой рассказ словами: «А формулу скажет Чебаненко».

Время было голодное, помощь из дома была скромная. Писал в письме к матери: «Зима в этом году теплая, видит Бог, что у меня нет зимнего пальто».

Разумеется, были и девушки. Вместе с закадычным другом ходили к ним в гости на гречневую кашу. Женится на самой красивой. Стройная блондинка с иконописным лицом и обаятельным чувством юмора, студентка медицинского института пленила навсегда. Через год родился первый сын Сергей.

Работа

Окончив с отличием университет, Иван Чебаненко распределился в Луганск, два года работал инженером-геологом Ворошиловградского горного округа.

В 1955 году Иван Ильич поступил в аспирантуру Института геологии. Ему повезло: во-первых, из 32 поступивших выбрали именно его, во-вторых, научным руководителем стал вице-президент Академии наук УССР Владимир Гаврилович Бондарчук, выдающийся геолог и географ, который стал не только учителем, но и образцом на всю жизнь. В.Г. Бондарчук исследовал связь поверхностного рельефа Земли с глубинным строением ее литосферы.

В 1958 году, успешно защитив диссертацию, Иван Ильич выехал в командировку в Чехословакию. Семья поселилась в Новом-Месте-на-Мораве. Молодой ученый работал главным инженером на шахте, занимался поиском месторождений урана. Быстро выучил чешский язык. Через два года вернулся в Киев. С тех пор Институт геологических наук Академии наук Украины стал для Ивана Ильича единственным местом работы.

Начал с должности старшего научного сотрудника; сначала заведовал лабораторией, потом – отделом геотектоники; был заместителем директора, советником, многие годы возглавлял специализированный ученый совет по защите докторских и кандидатских диссертаций. Никогда не стремился к административной карьере, много читал, писал стихи на английском, болгарском, французском, чешском, английском, немецком, русском и украинском.

Академик Чебаненко – автор более 200 научных работ, в том числе 14 монографий. Почти все они им подписаны единолично. В соавторстве Иван Ильич почти не писал: не подписывал работ своих учеников и никого не брал в соавторы своих работ, был не тщеславен, но горд и бескомпромиссен.

Ученый исследовал взаимосвязь планетарных разрывных и складчатых деформаций земного шара с залежами полезных ископаемых.

Открытия

В мировой науке как геолог-теоретик он стал широко изве-

стен после публикации монографий: «Основные закономерности разломной тектоники земной коры» (1963), «Проблема складчатых поясов земной коры в свете блоковой тектоники» (1964), «Розломна тектоніка України», (1966), «Розломи Землі» (1969).

В первой из этих работ размещены составленные лично Иваном Ильичем карты расположения больших разломов Европы, Азии, Южной и Северной Америки, Африки, Атлантического, Индийского и Тихого океанов и частично Северного Ледовитого. Иван Чебаненко открыл закономерную сетку разломов земной коры, он смог пояснить причины деформаций коры и их роль в геотектогенезе. Это выдающиеся открытия планетарного уровня. Украинские ученые встретили их с восторгом, но в Москве сказали: «Не может быть, если бы такая сетка существовала, ее бы давно заметили». Всесоюзная аттестационная комиссия защищенную в Украине докторскую не утвердила.

Мама, М.А.Чебаненко, вспоминала: «Сыночек приехал из Москвы расстроенный, но сказал: «Я прав. И я докажу, что я прав». В столице он услышал: «Чебаненко похож на Алису в стране чудес» и врезавшуюся в память фразу: «Я этого упрямого хохла проучу!». И тогда у человека с чувством собственного достоинства возникла мысль: «А почему, собственно, мою работу должны утверждать в Москве? У нас есть своя Академия наук». До Незалежности еще было далеко.

А затем был триумф. В 1967-1968 годах в американских геологических журналах напечатали снимки Земли, сделанные со спутников. Сетка разломов литосферы, которую открыл украинский ученый, на фотографиях была прекрасно видна. Остается удивляться, каким зрением он ее разглядел, оставаясь на Земле.

Учение Чебаненко о тектонических разломах стало новым научным направлением в геотектонике, основой для формирования представлений о строении земной коры.

И еще одно открытие мирового значения: И.И.Чебаненко открыл генетическую связь между структурой литосферы и расположением месторождений полезных ископаемых. Это открытие имеет колоссальную практическую ценность, оно стало основой для принципиально нового подхода к геолого-разведке.

Идеи И.И.Чебаненко позволяют предсказывать залежи полезных ископаемых, не вставая из-за письменного стола, и ими сегодня пользуются ученые всего мира. А где Нобелевская премия? Никому не пришло в голову подать документы в Нобелевский комитет.

По Чебаненко, между глубинными разломами земной коры и поступлением из недр Земли газовых и нефтяных углеводородов неорганического происхождения существует однозначная связь. Однако гипотеза неорганического происхождения нефти тоже стала камнем преткновения в ученых спорах. Ее создали академики АН Украины В.Б.Порфирьев и Г.Н.Доленко, опираясь на водородно-кислородную модель Земли, разработанную академиком АН Украины М.П.Семеновым и учение о разломно-блоковой структуре земной коры, созданное вице-президентом АН Украины В.Г.Бондарчуком и его учеником И.И.Чебаненко. Эти исследования Москва финансировать не хотела, но Президент Академии наук Украины Борис Евгеньевич Патон проявил незаурядные мудрость и дальновидность и добился финансирования в обход центра.

Иван Чебаненко идею неорганического синтеза углеводородов принял сразу и безоговорочно. Во-первых, геологи давно

заметили, что некоторые месторождения нефти, будучи полностью исчерпанными, вдруг непонятным образом возрождались, и можно было возобновлять добычу. Во-вторых, нефть была найдена на больших глубинах в породах кристаллического фундамента, куда органические останки попасть не могли. В-третьих, образование углеводородов в условиях высокого давления и высокой температуры исследователи подтвердили экспериментально. В-четвертых, органическая теория не отвечает на многие вопросы, в частности, почему месторождения нефти концентрируются преимущественно возле зон глубоких разломов земной коры. Зато неорганическая теория объясняет все.

И.И.Чебаненко доказал, что в Украине есть месторождения нефти и газа принципиально нового типа, и они могут стать источником расширения топливно-энергетической базы страны. За эту работу Иван Чебаненко и группа его единомышленников в 1992-м году были награждены Государственной премией Украины. Нефти в Украине много, но для ее добычи нужны большие вложения, так как залегают она на больших глубинах.

В последние годы И.И.Чебаненко трудился над разработкой теоретических основ геотектоники и проблемами взаимодействия сил гравитационного сжатия и геохимического развития веществ материальных масс Земли. Однажды в разговоре Иван Ильич сказал: «Я в геологии философ». И, действительно, его работы большей частью посвящены самым общим вопросам развития геологической науки.

Космогонические идеи И.И.Чебаненко, его теоретические исследования, глобальные обобщения решали самые общие вопросы геологической науки и способствовали развитию геологической философии. В своих научных изысканиях ученый опирался на учение о биосфере первого президента Академии наук Украины В.И.Вернадского.

Иван Чебаненко был членом редколлегии «Геологического журнала», заместителем ответственного редактора сборника «Тектоника и стратиграфия», активно работал в обществе «Знание». Ученый был пламенным патриотом своей страны, неоднократно выступал в периодической печати по актуальным проблемам развития украинского общества. Особенно Ивана Ильича возмущала недалекость политиков, уничтоживших в перестроечные годы Министерство геологии Украины, что привело к сворачиванию работ по активному поиску месторождений нефти и газа, нанесшее нашей стране колоссальный материальный и моральный ущерб.

В 1990-е годы в Киеве в метро вешали громкоговорители, повествуя о том, что в Украине своей нефти нет, и нужно быть экономными. Люди ехали на эскалаторе угрюмо опустив головы. Я не знаю, был ли в этом вешании злой умысел, но после беседы с Иваном Ильичем мне хотелось подойти к каждому и утешить: «Нефть есть, ее нужно достать». А экономить, конечно, нужно. Нефть – кровь Земли, ее нельзя выкачивать бесконечно. Сегодня ученые пришли к выводу, что Луна внутри поля. Может, из нее когда-то уже выкачали все, и она омертвела?

Иван Ильич активно занимался воспитанием новых поколений ученых; в качестве научного руководителя он подготовил четырех докторов наук и десять кандидатов наук, которые и сегодня развивают основанное им научное направление. И, несмотря на всю свою занятость, ученый много времени посвящал внукам: Денису, Ивану, Николаю и особенно он гордился внучкой Жанной, основавшей известный дом моды от кутюр «JannetvonKlingen».

МУЗЕЙНА СПРАВА

Бабенко Л.О.
(м. Миколаїв)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ СВЯТ У МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДАХ

Актуальність дослідження незаперечна, бо культура є тією сферою життя людей, яка репрезентується в найрізноманітніших моделях поведінки та засобах і продуктах їхньої діяльності, у тому числі в ідеях, нормах та цінностях. Дозвілля стає необхідною частиною життя людини, за досить короткий час, людина має відновити свої витрачені сили, розважитися, відволіктися від буденності. Масове свято є однією з форм проведення дозвілля, яке задовольняє потреби у відпочинку та розвазі, розвиває певні здібності людей. Масове свято – це активне, змістовне дозвілля, яке не потребує великих фінансових затрат та багато вільного часу. Такий вид дозвілля відповідає інтересам широких верств населення, є доступним і, крім того, несе в собі багато корисних функцій. Ми бачимо хорошу перспективу в нашій державі для розвитку масових свят як одного з провідних видів культурно-дозвіллевого відпочинку, який несе в собі не лише розваги та веселощі, а й розвиток населення. Наведені позиції спонукали нас до проведення наукового дослідження.

Оцінка сучасного стану розробленості проблеми висвітлена у працях К.І. Станіславської, І.Ф. Ковшар, В.Б. Кісіна, З. Мазурика. У вітчизняній науці проведено багато досліджень, присвячених дозвіллу. Серед сучасних дослідників, які займалися проблемою культурно-дозвіллевої діяльності можна назвати таких авторів, як: В.Й. Бочелюк, І.В. Петрова.

Мета дослідження полягає в теоретичному та практичному аналізі специфіки та ефективності роботи над проведенням масового театралізованого свята в музейних закладах.

Завданням дослідження є визначення ефективності проведення масових театралізованих свят у музейних закладах.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що проаналізовані його основні положення та фактичний матеріал можуть бути використані у подальшій розробці обраної теми, при написанні наукових праць з теоретичної та прикладної культурології. Висновки даного дослідження можуть бути використані при розробці й реалізації організації масових театралізованих свят не лише у музеях, а й в цілому в культурно-дозвіллевих закладах. Дослідження адресоване широким колам аудиторії: мистецтвознавцям, культурологам, викладачам та студентам навчальних закладів культури, фахівцям установ культури в організації масових свят, видовищ, менеджерам соціокультурної діяльності у вдосконаленні організації культурно-дозвіллевої діяльності.

Роль і місце музеїв у суспільстві і культурі визначає одна з

традиційних функцій – освіта і виховання. Організація культурно-освітньої роботи серед населення – важливий критерій ефективності діяльності музейних закладів, зокрема Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна. Художній музей у Миколаєві посідає значне місце в формуванні культури особистості, гідно підкреслює і наочно пропагує ідеї національної самосвідомості, які завжди були основою української культури.

Соціальні та культурні зміни сьогодення змушують переосмислити місце музею в культурному просторі, переглянути шляхи й форми його роботи. Однією з головних функцій музею з моменту його виникнення як соціокультурного інституту стала просвітницька та виховна робота.

У сучасному культурному просторі музей – не лише науково-освітня установа, а й центр дозвілля, що вирішує завдання особистісного розвитку та естетичного виховання своєї вікової та загальноосвітньої аудиторії. Музей мистецького профілю, зокрема Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна, має орієнтацію на творчий розвиток людини, її естетичне виховання з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу в рамках гуманістичної педагогіки.

Пріоритетним завданням культурно-дозвіллевої діяльності Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна є гармонізація особистості шляхом розвитку естетичних зародків у людині, адже це шлях до самопізнання і творчого осмислення навколишнього світу, а методом його досягнення є діалог у широкому значенні. Таким чином, вкажемо на окремий вид комунікації – музейну комунікацію, яка пов'язує відвідувача з художнім простором музею, його експонатами та музейними фахівцями.

Провідною формою культурно-дозвіллевої роботи музеїв традиційно були екскурсії. Їх ефективність залежала від неповторності й унікальності розкриття інформаційного потенціалу музейного предмета. Так, спеціальні театралізовані екскурсії в Миколаївському обласному художньому музеї ім. В.В. Верещагіна проводяться щорічно з нагоди святкування Міжнародного дня музеїв. Театралізовані екскурсії створюють особливу атмосферу сприйняття специфічної культури саме цього художнього музею та з часом перетворюються на традиційні масові заходи.

Ефективність екскурсійної роботи у Миколаївському обласному художньому музеї ім. В.В. Верещагіна певним чином пов'язана з особистостями, які працювали і працюють в закладі. Точніше сказати – віддавали своїй роботі душу і серце.

Здатність встановити контакт, вміння зацікавити своєю емоційною розповіддю в основному недиференційовану музейну аудиторію – відвідувачів є фундаментальним для успішної роботи екскурсоводів. Це дозволяє сприймати музей не як сховище експонатів, а як скарбницю творчої атмосфери з духом театру. Одночасно відбувається і живий процес передачі духовних цінностей від одного покоління до наступного. Усвідомлений вибір, відбір та власна віддача культуроформуючого потенціалу предметів музейного значення шляхом особистого проведення екскурсій співробітниками музею сприяють вдосконаленню культурного середовища окремо взятого закладу, міста, регіону. Культурно-дозвілєва робота здійснюється не тільки у формі екскурсій. У музеї проводяться лекції, творчі зустрічі, музичні вечори тощо. Прищеплюючи почуття пошани і гордості за вітчизняну історію та культуру міста, співробітники Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна в цьому аспекті впливають і на загальну культуру музейної аудиторії.

Співробітники музею зважаючи на сучасні тенденції розвитку змістили акцент з об'єктів експонування на відвідувачів, таким чином розглядаючи візит до музею через призму емоційної і соціального сприйняття. Музейники використовують широкий спектр засобів для того, щоб по-новому представити кожен елемент музейного досвіду, у тому числі архітектуру і дизайн, підказки для орієнтування, мультимедійні інсталяції, інтерпретації. Кожен із цих елементів має на меті ефективно перетворити візит до музею на важливу та приголомшливу подію і, врешті-решт, привернути увагу більш розмаїтої публіки, а отже, досягти вищої мети – поділитися знаннями із ширшою аудиторією.

Як відомо, різноманітність типів та категорій музейних відвідувачів визначається соціально-демографічними (стать, вік, освітній рівень, місце проживання, соціальна група, професія тощо), соціально-психологічними (настанови, норми, цінності, очікування тощо) та загально-психологічними характеристиками (особливості мотиваційно-емоційної сфери, увага, пам'ять, мислення тощо). Привертає особливу увагу досвід роботи зарубіжних музеїв з такою категорією відвідувачів, як інваліди. Індивідуальний підхід до кожного, вміння спілкуватися з представниками особливих категорій відвідувачів (люди з обмеженими можливостями, „проблемні діти”, пристраїлі) розширюють коло потенційних відвідувачів музею, що дозволяє останньому здійснювати педагогічний вплив на більш широку аудиторію.

Сукупність людей, включених у сферу культурно-освітньої діяльності музею, називають музейною аудиторією. Це поняття об'єднує не тільки реальних відвідувачів, що прийшли в конкретний музей, але й потенційних його відвідувачів, тобто людей, які взагалі ходять у музеї. Музейна аудиторія характеризується за низкою параметрів. Її соціально-демографічний аналіз передбачає виділення таких ознак, як освітній рівень, рід занять, стать, вік, місце проживання. Кожну з цих ознак необхідно брати до уваги при роботі з реальними й потенційними відвідувачами, але, як показують дослідження, ставлення до музею, його експозиції та програм визначається перш за все освітнім рівнем людини.

З погляду частоти відвідання музею аудиторія може поділятися на нестабільну та постійну. Наявність у музеї постійного контингенту відвідувачів – показник успішності його діяльності та важливий чинник подальшого розвитку. Музейна аудиторія досліджується і в контексті спрямованості її інтересів на певні форми культурно-освітньої діяльності музею. У цьому випадку можна говорити про аудиторію виставок або лекторіїв, тематичних вечорів і концертів, відвідувачів „вихідного дня” і т.д. Важливим параметром характеристики музейної аудиторії є ступінь її підготовленості та схильності до сприйняття, що іноді означається поняттям „музейна культура відвідувача”. Йдеться про вміння людини орієнтуватися в музейному середовищі та сприймати специфічну музейну мову. Критеріями оцінки музейної культури можуть служити частота та вибірковість відвідання музеїв, цілеспрямований огляд експозицій і пам'яток, наявність попередньої інформації про музей, отриманої з книг, статей, радіопередач, телепередач та інших джерел.

Аналізуючи музейну аудиторію, важливо враховувати обставини відвідання музею, тобто, самостійно приходять людина в музей чи ж відвідує його у складі організованої екскурсійної групи як учасник культурно-освітнього заходу. Для отримання всіх цих даних, що всебічно характеризують музейну аудиторію, необхідні соціологічні дослідження. Одні з них виявляють динаміку відвідуваності та фактори, що обумовлюють приплив різних груп відвідувачів, інші вивчають інтерес людей до експозиційної тематики та окремих музейних предметів, треті аналізують особливості сприйняття експозиції, ефективність конкретних експозиційних рішень та форм культурно-освітньої діяльності. Результати досліджень дозволяють удосконалювати методіку музейної роботи, виробляти рекомендації щодо планування та управління діяльністю музеїв.

Важливим параметром характеристики музейної аудиторії є ступінь її підготовленості та схильності до сприйняття, що іноді має поняття „музейна культура відвідувача”. Йдеться про вміння людини орієнтуватися у музейному середовищі та сприймати специфічну музейну мову. Критеріями оцінки музейної культури можуть слугувати частота та вибірковість відвідання музеїв, цілеспрямований огляд експозиції і пам'яток, наявність попередньої інформації про музей [1].

Для отримання цих даних, які всебічно характеризують музейну аудиторію, необхідні соціологічні дослідження.

З метою активного залучення широкої аудиторії до музею використовується така форма культурно-дозвілєвої роботи, як музейне свято. Так, 18 травня – в Міжнародний день музеїв – передусім для молодого покоління, проводилися театралізовані екскурсії. У їх проведенні активно допомагають співробітники та студенти Відокремленого підрозділу Миколаївської філії Київського національного університету культури та мистецтв, Миколаївського коледжу культури, актори Миколаївського академічного українського театру драми та музичної комедії та інші заклади культури міста. Святковість створювалася загальною атмосферою веселощів, активністю учасників, яскравим оформленням.

У сучасній музейній практиці досить активно проводяться дослідження, які дають можливість вивчення й аналізу музейної аудиторії за різними параметрами. Виявляються вікові і соціальні характеристики, вплив музею на формування світогляду, накопичення знань. Дослідження в галузі музейної комунікації проводяться в музезнавчому, педагогічному, соціологічному та психологічному аспектах, які доповнюють один одного і потребують міждисциплінарного підходу [4].

Для визначення проценту ефективності проведення масових театралізованих заходів на базі Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна було проведено експрес-опитування відвідувачів під час святкування Міжнародного дня музеїв у 2018 р. Респондентам було запропоновано відповісти на 5 запитань, які наводяться нижче:

1. Як часто ви відвідуєте масові театралізовані заходи?
2. Чи порадили би Ви своїм знайомим відвідати масові театралізовані заходи у музеї?
3. Який масовий театралізований захід Вам найбільше запам'ятався?
4. Чи було би Вам цікаво особисто прийняти участь у музейному масовому театралізованому заході?
5. Оцініть масовий театралізований захід „Ніч музеїв” за 12-бальною системою.

У нашому анкетному опитуванні взяли участь 100 осіб віком від 15 до 80 років. Це – жителі Миколаєва та області. Серед опитаних респондентів чоловіків – 30, жінок – 70. Вони мають різний рівень освіти – початкову, середню і вищу. За родом занять – це студенти, вчителі, службовці, робітники, селяни.

У нашому аналізі виділимо лише ті питання, які стосуються культурно-дозвілєвої діяльності музею, тобто пов'язані з темою дослідження. Однак, попередньо хотілося отримати відповіді на загальні питання, довідатися: що для людей означає музей, як вони розуміють саме поняття „музей”, що їм дає відвідування музею, що найбільше приваблює в музеї, коли вперше побували в музеї, коли востаннє побували в музеї, як часто бувають у музеї, чи планують відвідати музей, чи потрі-

бен музеїв суспільству, громаді. Більшість респондентів змогли правильно дати визначення поняття „музей”. Вони мають уявлення про його діяльність і правильно розуміють роль музею у суспільстві, відзначаючи необхідність існування музею для духовного та культурного розвитку суспільства, для знання історії свого краю.

Майже всі респонденти хоча б кілька разів за своє життя побували в музеї та відвідали саме театралізовані заходи. Таким чином зі 100 % опитаних респондентів на питання як часто вони відвідують масові театралізовані заходи відповіли часто 80 %. З певних причин (браку часу, стан здоров'я, відсутність бажання, ін.) не були в музеї 2–3 і більше років. Отримані результати можемо порівняти з даними дослідження на тему „Музеї України”, проведеного в цілому по Україні. Так, експерти Інституту Горшеніна за результатами телефонного опитування 1200 респондентів у віці від 16 років у містах Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі та Львові, проведеного в травні 2010 року, зробили наступні висновки: 28,1% – жителів великих міст України останній раз відвідували музей один чи два роки тому; 26,4% – опитаних останній раз були в музеї три – п'ять років тому; 21,5% – заявили, що відвідували музей більше п'яти років тому; 11,2% – півроку тому. Були в музеї протягом останніх трьох місяців 4,5% опитаних, а 8,3% заявили, що ніколи не відвідували музей [9].

Відвідування музею в цілому та масових театралізованих заходів окремо більшості приносить задоволення, нові знання та відпочинок. Аналіз підтвердив позитивне ставлення всіх респондентів до проведення масових театралізованих свят у музеї. З опитаних відвідувачів 60 % порадили би своїм знайомим та друзям відвідати масові театралізовані заходи у музеї. Найбільше запам'ятався 30% опитаних музейний захід „Три кохання Айвазовського”, що проводився у 2017 р. в межах святкування Міжнародного дня музеїв та з нагоди відзначення 200-річчя від дня народження художника-мариніста.

Проведене дослідження показало ще один цікавий результат, що відношення до музею, сприйняття його експозиції, систематичність відвідування визначається насамперед освітнім рівнем людини та творчими якостями. Таким чином, особисто прийняти участь у музейному масовому театралізованому заході готові 70 % респондентів.

Вивчення музейної аудиторії проводилось стосовно направленості її інтересів на певні форми культурно-дозвілєвої діяльності музею (екскурсії, огляд стаціонарних експозицій і музейних виставок, тематичні вечори, лекції, вікторини, презентації, ін.) Респонденти однозначно визначились у своєму інтересі до театралізованої екскурсії. Більшість заявили про своє бажання оглядати музей саме з екскурсоводом. Екскурсія є основною традиційною формою культурно-освітньої діяльності музею. Музейна екскурсія проводиться екскурсоводом на певну тему і за окремим маршрутом, тобто вона має організований характер і передбачає колективність огляду. Створення екскурсоводом психологічної атмосфери в групі сприяє більш ефективному сприйняттю і засвоєнню інформації. В екскурсії задіяні паралельно візуальний огляд і слово. При замовленні варто знати не лише тематику екскурсій, але і їх класифікацію. Щодо тривалості екскурсії, то більшість висловила думку, що вона має тривати 45–60 хвилин. Щоб екскурсія вдалася, пропонується використовувати театралізовані елементи, дійства. Інші форми культурно-дозвілєвої діяльності, зокрема, лекції з використанням музейних предметів, цикли лекцій у музеї і поза музеєм; консультації, гуртки, клуби, масові заходи (тематичні вечори, дитячі ранки, ін.) є менш відомими і на думку респондентів менш цікавими.

У процесі аналізу музейної аудиторії важливо враховувати обставини відвідування музею (чи самостійно приходить людина до музею, чи відвідує його організовано у складі екскурсійної групи, як учасник культурно-освітнього заходу, інше). Більшість опитаних (80%) вперше побували в музеї у шкільному віці.

Важливим було визначити як та на скільки балів оцінюють відвідувачі масові театралізовані заходи, що проводяться у Миколаївському обласному художньому музеї ім. В.В. Верещагіна. На запитання „Оцініть масовий театралізований захід „Ніч му-

зеїв-2018” за 12-бальною системою” були отримані наступні результати: 80% опитаних оцінили масовий захід „Ніч музеїв-2018” на 10 балів і запевнили, що наступного року знову завітають на музейне свято за новими враженнями.

Ефективність музейної діяльності залежить від впливу музейної експозиції і різних форм культурно-освітньої роботи на певні категорії відвідувачів. На особливу увагу заслуговує молоді. У наш час саме ця вікова категорія людей має низький рівень соціальної активності, вирізняється зниженням культурних запитів, нехтуванням ціннісних орієнтирів, що певною мірою було доведено даними дослідженням. Студенти досить рідко відвідують музей, пояснюють це браком часу, появою інтернету, як джерела цікавого і нового, байдужістю до музею. Та частина молоді, яка відвідує музей зазначає, що хоче дізнатися нове, збагатити свої знання, тобто розглядає музей в першу чергу як освітній заклад. Однак, використання його як центру відпочинку, розважального закладу сприяло б залученню молодих відвідувачів. На думку молоді при музеї могло б функціонувати молодіжне кафе. Тут могли б проводитись розважальні заходи, екскурсій-вікторини, тематичні вечори, творчі презентації, ін.

Цікавими є думки опитаних щодо ефективності функціонування музею, залучення відвідувачів? Для відвідування музею зручнішими є вихідні і святкові дні. Варто вказати на те, що наразі музей працює до 18 години у будні та до 19 години у вихідні, що дозволяє відвідування у вільний час. Відмічались брак інформації про музей, відсутність або недостатня кількість реклами, потреба в рекламній продукції (проспектах, путівниках, буклетах, прес-релізах, ін.). Вартість квитка на думку опитаних є доступною для них. Зазначалось, що кількість відвідувачів у музеї збільшилась би, якби при ньому діяло дитяче чи сімейне кафе, ігровий центр, інтернет-клуб, ін.

Таким чином, при вивченні потенційної музейної аудиторії було визначено її ставлення до музею, рівень готовності до сприйняття музейної експозиції, направленість її інтересів на певні форми культурно-освітньої роботи, адже процес музейної комунікації здійснюється в першу чергу через культурно-освітню діяльність музею. За матеріалами соціологічного дослідження, проведеного під час святкування Міжнародного дня музеїв у 2018 р., використавши результати анкетного опитування, можна зробити певні висновки:

- по-перше, соціологічні дослідження є одним із шляхів музейної комунікації (спілкування музею з відвідувачем);
- по-друге, використання результатів проведених досліджень дозволять удосконалити методіку музейної роботи, виробити рекомендації щодо планування і управління діяльністю музею;
- по-третє, визначено фактори, які впливають на рівень відвідування музею (інтерес до певних експозиційних тем і окремих експонатів, ефективність конкретних експозиційних рішень і форм культурно-освітньої діяльності);
- по-четверте, чинниками для залучення відвідувачів (в першу чергу молоді) є реклама музею через інтернет, телебачення, радіо; видання друкованої продукції (афіші, буклети, прес-релізи, музейні газети, журнали, інше); впровадження нових технологій в роботу музею; створення організації сприяння музею, залучення волонтерів;
- по-п'яте, необхідним є створення у музеї спеціального наукового підрозділу, який би займався вивченням музейної аудиторії, музейним менеджментом і маркетингом;
- по-шосте і найголовніше, масові театралізовані свята у музеях є цікавими і важливими засобами комунікації між музеєм і потенційним відвідувачем [9].

Отже, вивчення музейної аудиторії – одна з основних умов ефективного функціонування даних соціокультурних установ. Дослідження у цьому напрямі дали можливість виявити динаміку відвідувань різних категорій музейної аудиторії, що сприяє встановленню „зворотнього зв'язку” між відвідувачами і музейними спеціалістами, формуванню „своєї” постійної аудиторії. Музейна аудиторія опосередковано визначає якісні (склад, різноманітність угруповань, ступінь активності) і кількісні (кількість „користувачів” музею) показники ефективності музейно-педагогічної та культурно-дозвілєвої діяльності.

Список використаних джерел і літератури

- Музейна аудиторія та особливості її різних груп. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bookster.com.ua/muzejna-audytoryi-ya-osoblyvosti-yiyi-riznyh-grup/> (дата звернення – 11.08.2018 р.) – Назва з екрана.
- Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах [Текст]: навчальний посібник./І.В. Петрова — К.: Кондор, 2005. — 408 с.
- Радлов С.Э. Театр площадей и набережных / С.Э Радлов // Рабочий театр. - 1936. - №8.
- Российская музейная энциклопедия. – М. : Прогресс; РИПОЛ классик, 2001. – 434 с., 201–202
- Скрипник Г. Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць. Випуск 2 (5) / Г. Скрипник. – Київ, 2002. – 442 с. с.273
- Словник літературознавчих термінів. Вічні образи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrlit.net/info/dict/8n97o.html> (дата звернення – 27.03.2018 р.) – Назва з екрана.
- Словник української мови [Текст]: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 6. — С. 536.
- Словник мистецьких термінів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iskustvolit.ucoz.ru/publ/statti_pro_mistectvo/slovník_mistecckih_terminiv/2-1-0-52 (дата звернення – 15.09.2018 р.) – Назва з екрана.
- Соціологічне опитування «Музеї України». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/news0254.html> (дата звернення – 11.08.2018 р.) – Назва з екрана.
- Станіславська К.І. Мистецько-видовищні форми сучасної культури [Текст]: монографія/ Катерина Станіславська; вид. друге, перероб. і доп. — К.: НАКККіМ, 2016. — 352 с.: іл.

Давиденко Я.К.
(м. Миколаїв)

TRENDS WATCH І ФУТУРОЛОГІЧНІ ОБРИСИ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

На сучасному етапі для музейної справи характерні кількісна і якісна динаміка музеїв та переосмислення стратегії їх розвитку. На основі розгляду провідних тенденцій в сучасній музейній архітектурі і соціокультурних трансформацій світу в умовах і реаліях XXI ст. актуальним стає дослідження багатовекторності шляхів розвитку музейної інституції.

Феномен музейних метаморфоз в футурологічному плані став предметом дослідження музеєлога Дункана Камерона [4], теоретика мистецтв Анрі Мальро [5], архітектора постмодернізму Чарльза Дженксона [3], сучасних теоретиків музейної морфології Олени Мастениці [6], Наталі Павлової [7], Надії Полуніної [8], Наталі Федяниної [9], Дарини Агапової [2] та ряду інших дослідників.

Метою дослідження є кореляція останніх футурологічних прогнозів з тенденціями в роботі одного з вітчизняних музеїв як частини української музейної галузі в цілому.

Центр майбутнього музеїв Американського альянсу музеїв в 2018 році опублікував доповідь TrendsWatch [1], яка показує чотири сценарії, що ілюструють виклики та можливості, з якими можуть зіштовхнутися музеї в найближчі десятиліття. Якщо доповіді минулих років охоплювали конкретні тенденції, найчастіше технологічні, то на цей раз колеги пропонують поглянути на чотири сценарії: позитивний, вкрай несприятливий, збалансований і сценарій-джокер. У квітні 2018 року Альянс музеїв провів семінар, на якому фахівці музеїв, некомерційних організацій, університетів і технологічних компаній поділилися своїми точками зору на можливі зміни до 2040 року. Період в 20 років дозволяє планувати якісь масштабні проекти і вписувати їх в стратегію розвитку організації та достатньо тривалий, щоб відбулися якісні зміни. Частина трендів американської музейної справи не відповідає дійсності вітчизняних музеїв.

Чотири сценарії майбутнього з чітко вираженими стратегічними викликами:

1. Оптимістичні очікування

Соціум став толерантнішим, менш розмежованим та більш соціально та економічно справедливим. Активізм проклав шлях до великих інвестицій уряду, філантропії та великого бізнесу. Молодше покоління сприймає різноманітність та мультикультуралізм як належне. Значна частина населення старша 65 років.

Автоматизація, що працює за допомогою робототехніки та штучного інтелекту, підвищила продуктивність та прибуток для багатьох галузей. Державна та приватна філантропія направляють значну частину цього багатства назад у публічну інфраструктуру.

Сильний захист конфіденційності допоміг розробити велику, відкриту базу даних, спільну для секторів охорони здоров'я, уряду, освіти. Ці набори даних, у свою чергу, дали змогу проводити масштабні поздовжні дослідження, які встановлювали переваги різних типів поведінки, включаючи культурну

залученість. Це зіграло важливу роль у відродженні державного фінансування мистецтв та гуманітарних наук, оскільки прихильники твердили, що така підтримка не лише досягла суттєвого блага, але й отримала фінансовий сенс. «Краще будувати музеї, ніж в'язниці».

Освіта повільно відхиляється від стандартизації і проходить у багатьох місцях, державних та приватних, по всій громаді.

Технологія мультисенсорної зануреної доповненої реальності та віртуальної реальності глибоко інтегрована у повсякденне життя, через це люди у вільний час переходять на реальне життя, особисту соціальну взаємодію та на занурення в середовище, що не включає цифрові елементи. Творці віс্তু VR розглядають музеї як прем'єрні джерела високоякісного цифрового контенту. У той же час музеї – популярні напрямки для тих, хто хоче відключитися від цифрового світу.

Громадяни очікують, що музейні ресурси будуть відкритими і доступними та хочуть відігравати значну роль у музейних дослідженнях та створенні контенту.

2. Реалізація найбільших страхів

Через сегрегацію житла за прибутками власників виникають однорідні мікрорайони та відокремлений Інтернет-світ для категорій з однаковим доходом і політичними переконаннями. Журналістику замінили публікації в блогах. Через постійне втручання в сферу конфіденційності, виникає офф-лайн спільнота або цифрові привиди, що користуються анонімними підключеннями.

Кількість навчальних закладів скорочується, головне завдання педагогів полягає у нагляді за аудиторіями, де здобувачі освіти сидять біля терміналів, отримуючи доступ до навчального програмного забезпечення. Заможні сім'ї зазвичай відправляють своїх дітей до приватних навчальних закладів або наймають репетиторів.

Зміна клімату прискорила урбанізацію, і 90 % населення живуть у мегалополісах високої щільності, щоб мати доступ до кліматичного контролю та мінімізувати переміщення.

У фрагментованому по майновому принципу суспільстві більшість музеїв належать до однієї з трьох категорій: приватні музеї, що фінансуються заможними засновниками, які зберігають великий контроль за діяльністю установи; прибуткові некомерційні організації, які в першу чергу обслуговують еліти; і невеликі, переважно волонтерські музеї громад, які самоорганізуються для місцевих потреб.

Музеї здатні надати вичерпну, загальнодоступну інформацію з документації, яка підтверджує історію артефактів та опубліковані в Інтернеті матеріали. Однією з особливо ефективних практик у роботі з представниками скептичної громадськості є дослідження оригінальних архівів та музейних предметів – в епоху складних цифрових комунікацій аналогові докази викликають більше довіри.

Музеї, які обслуговують мікрорайони з низьким рівнем доходу, часто працюють з кооперативами, які пропонують якісну, доступну альтернативу переповненим державним школам. Повага та вдячність за роботу цих музейних шкіл є основними рушійними силами підтримки музеїв громад.

3. Результати існуючих лімітів і демографічних процесів сьогодення

Тренд до поширення гігнотіки.

Зростає споживання складного цифрового контенту. Споживання потокового вмісту на різних платформах для розваг, спілкування та ігор, всупереч деяким прогнозам скорочується – зростає попит на досвід фізичних переживань IRL (In Real Life).

Державні навчальні заклади обслуговують непропорційну кількість осіб з особливими потребами. Освіта є необхідною умовою працевлаштування та добре оплачуваної роботи, але її доповнюють онлайн-курсами чи іншими формами.

Серед культурного ландшафту міста чи регіону виникають гібридні організації, які виконують різні ролі для своїх громад: багато музеїв включають у своїй структурі бібліотеки, дошкільні заклади, парки, будинки культури чи медичні центри. Ця специфіка детермінує успішну співпрацю музеїв району з урядом, шкільною системою, бібліотеками та відповідними некомерційними організаціями сфери мистецтва, культурної спадщини та історії. Музейні заклади служать хабами для покоління нових творців – людей, що перенаправляють свій час на творчі заняття.

4. Неочікуваний прогноз

Природна катастрофа чи соціальний конфлікт спрямовує державні фінанси та добродійність в сферу охорони здоров'я та освіти, а не на мистецтво та культуру. Музеї переходять на самофінансування і продовжують функціонувати лише одиниці.

Ймовірне майбутнє знаходиться десь на перетині всіх сценаріїв. Сценарії неоднозначні через суб'єктивність респондентів. Бачення успіху в розширенні організації може вважатися як успіхом, так і промахом через втрату ідентичності культурного осередку.

Тенденції розвитку музейної світу, як зростання комплексних музеїв, популярність приватних музеїв і поява установ музейного типу, служать свідченням трансформації історично сформованого класичного публічного музею, динаміки його функцій і напрямків модернізації, а також формування перехідної моделі музею як ресурсу розвитку культури в сучасних умовах.

З досвіду роботи Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна слід зазначити, що поки нема передумов до створення мегамузею для мегаполісу. Музей виступає ідеальним місцем зберігання, осмислення та інтерпретації мистецтва, однак не вступає в довгострокову колаборацію з іншими організаціями чи сервісами в рамках власного архітектурного чи віртуального простору.

Логіка демонстрації музейної збірки оперує класичними канонами показу експонатів. Театралізація музейної експозиції для задоволення потреб видовищності масових смаків поки поступається статичності хронологічного принципу.

В комунікаційний простір музею не входять навчальні програми, що виступають аналогами шкільній чи університетській освіті, хоча кореляція музейних тематичних програм з навчальними планами закладів освіти відбувається постійно, і установка культури виступає додатковим осередком здобуття знань.

Ще рано констатувати імплементацію технологій мульти-

сенсорної доповненої та віртуальної реальності, поширення музеїв, які демонструють лише репродукції, або віртуальні рекреації на основі цифрових сканувань, або фізичні об'єкти, створені на 3D-принтері. Відчутні тенденції діджиталізації музейних експонатів та їх каталогізації в електронному вигляді. Першим етапом створення цифрової колекції музею ім. В.В. Верещагіна можна вважати проєкт «Музейна скарбниця», запущений в 2019 році. Протягом року раз на тиждень в медіапросторі публікується фото одного артефакту з фондосховищ і коротка анотація до нього.

Подібний характер мав і проєкт «Трансформація закладів культури у сучасні хаби» Агенції розвитку Миколаєва за підтримки Українського культурного фонду. Команда відомих українських дизайнерів створила на основі реальних оцифрованих експонатів креативні колажі, які стали логотипами сувенірної промо продукції.

Отже, в пошуках нової парадигми розвитку за сучасних передумов можна сказати, що жоден з прогнозів Американського альянсу музеїв не враховує локальний контекст української музейної справи. Робота вітчизняних музейних інституцій підтверджує тренд до впровадження і подальшого використання ультрасучасних технологічних можливостей, профільної репрезентативності і прагнення до глобальної поширеності, що не трансформувалося в створення мультикультурних установ, які поєднали в собі функції музею, театру, бібліотеки, кінотеатру, закладу харчування, магазину, майданчику для освіти та урядових ініціатив одночасно. Тому самим ймовірним сценарієм розвитку виступає неочікуваний прогноз, за якого урядове фінансування музеїв і сфери культури скорочується та продовжує здійснюватися за залишковим принципом, і музейні установи продовжують шукати способи комунікації з новою аудиторією, самопрезентації і ведуть конкурентну боротьбу в сфері платних послуг розваг.

Список використаних джерел і літератури

1. TrendWatch. The scenario edition [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим доступу: https://www.aam-us.org/wp-content/uploads/2018/07/2018_TrendsWatchScenarios-Edition-redesign.pdf, після реєстрації.
2. Агапова Д. Культура участия: миллионы диалогов / Дарья Агапова // Музей как пространство образования: игра, диалог, культура участия. – 2012. – С. 8-20.
3. Дженксон Ч. Зрелищный музей – между храмом и торговым центром: осмысление противоречий // Чарльз Дженксон // Пинакотека. – 2001. – № 12. – С. 5-15.
4. Камерон Д. Музей: храм или форум? / Дункан Камерон // Музейное дело: музей-культура-общество: сб. науч. тр. – 1992. – С. 259-275.
5. Мальро А. Зеркало лимба: Сборник: Пер. с фр. / Анри Мальро. – М.: Прогресс, 1989. – 520 с.
6. Мастеница Е.Н. Музей эпохи глобализации: окно в будущее / Елена Николаевна Мастеница // Глобальное пространство культуры. Материалы международного научного форума 12-16 апреля 2005 г. – СПб: Центр изучения культуры, 2005. – С. 471-475.
7. Павлова Н.Н. «Музей for fun?» / Наталья Николаевна Павлова // Музей и личность. – М.: РИК, 2007. – С. 117-126.
8. Полунина Н.М. Частные музеи. Избранные портреты / Надежда Михайловна Полунина // Музей. – №4. – 2011. – С. 32-36.
9. Федянина Н.Н. Перспективы интеграции музейного образовательного ресурса с системой образования / Наталья Николаевна Федянина // Музей и современные технологии: Материалы Всероссийских научных конференций. – 2006. – С. 42-46.

Шинкаренко Л.П.

(м. Миколаїв)

СПІВПРАЦЯ МУЗЕЮ СУДНОБУДУВАННЯ І ФЛОТУ З ДЕРЖАВНИМИ, ГРОМАДСЬКИМИ, ОСВІТЯНСЬКИМИ ТА КУЛЬТУРНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Більшість музеїв, які функціонують на території України, були створені ще за радянських часів і несли відповідне ідеологічне навантаження. Втім, дбайливо відібрані експонати та

ретельно продумані експозиції виходять за межі ідеологічних каркасів, набувають загальнолюдської цінності, привертають увагу все більшої кількості відвідувачів.

За роки незалежної України музеї зробили значний крок в бік популяризації національного виробництва, культури, мистецтва, побуту. Музеї стають об'єднуючими центрами на за-садах духовності, патріотизма, історичної пам'яті.

Але існують проблеми у функціонуванні музеїв. Деякі з них успадкувалися ще з минулих часів, деякі накопичилися за останні роки.

За даними експертів незалежного аналітико-дослідного центру – інституту Горшеніна, більше, ніж чверть жителів великих міст України (28,1%) останній раз відвідали музеї більше, ніж рік тому, 26,4 % - 3-5 років тому. Кожний 5-й респондент (21,5 %) – більше 5 років тому, а кожний 10-й (11,2 %) – півроку тому. Протягом останніх 3-х місяців відвідали музеї 4,5 % опитаних, а 8,3 % заявили, що ніколи там не були [1].

Тобто, ми бачимо, що значна кількість населення відвідує музеї не досить часто. При цьому дослідники називають основні причини:

- недостатній рівень комфорту;
- недостатня інформованість щодо музейних заходів та пропозицій;
- незадовільний стан приміщень та прилеглих територій;
- нерегулярне оновлення експозиції;
- недостатня якість запропонованого музеєм інформаційного та дозвільного продукту тощо.

Науковці різних напрямків досліджують проблеми функціонування музеїв, шляхи покращення їх роботи.

В роботах І. Пантелейчук розглядається, як реагують музеї на зміну ідеологічних, політичних та економічних умов. Особлива увага приділяється фінансовому забезпеченню та впровадженню новітніх інформаційних технологій в музейний простір [4, с.12].

Дуже цікавий аспект в роботі музеїв розглядає львівський вчений О.Караманов. Це – взаємодія неформального та академічного навчання [2]. Проблеми розвитку музейної справи, їх причини аналізує дослідник Л.Чупрій, він також дає деякі методичні рекомендації [5, с.3]. Чорнівецькі економісти О.Кифяк та М.Руденко пропонують використовувати маркетинг у музейній справі. Також автори з'ясовують причини низької популярності музеїв [3].

Мета даного дослідження: на прикладі Миколаївського музею суднобудування і флоту показати, як можна залучати до музею більше відвідувачів, пропонувати нетрадиційні для музеїв форми роботи.

В останні роки наш заклад не стояв осторонь від загальних тенденцій розвитку музейної справи. Створений у 1978 році, в період розквіту Радянського Союзу і найактивнішої фази будівництва кораблів, довгі роки був символом величчя і могутності минулої епохи, візитною карткою Миколаєва – міста корабелів та суднобудівників. Все було підпорядковано галузі суднобудування: система професійно-технічних училищ, Миколаївський кораблебудівний інститут, суднобудівні заводи, культурно-побутова сфера. І експонати музею ретельно відображали всі події, пов'язані з кораблебудуванням, особистостей, що створювали матеріальні цінності, передовиків виробництва.

Але поступово, після розпаду Радянського Союзу, суднобудування почало занепадати, і виникло питання: а чи потрібен музей суднобудування і флоту?

Наукові співробітники музею були занепокоєні долею закладу культури, унікальних експонатів, що збиралися протягом багатьох років. Крім того, музей завжди був улюбленим місцем відпочинку жителів і гостей міста, а також історичною пам'яткою – Будинку головного командира Чорноморського флоту і портів.

І було прийняте рішення: піти шляхом трансформації, тобто переосмислення ролі музею в сучасних економічних і політичних умовах, оновити форми і методи роботи з відвідувачами.

Розроблений Проект партнерської програми співпраці музею суднобудування і флоту з державними, громадськими, освітніми та іншими організаціями, який включає близько 20 різноманітних закладів науки, культури та освіти, спорту та соціального захисту населення. Це: Український Національний Антарктичний центр, Міський територіальний центр надання соціальних послуг населенню, Миколаївський яхт-клуб, вій-

ськові частини Миколаївського гарнізону, навчальні заклади, Миколаївська обласна спілка ветеранів-підводників та ВМФ, Миколаївська міська рада національних товариств, дитячі музичні школи № 1 і 5, державний архів Миколаївської області тощо.

Спільно з кожним учасником програми проводяться різноманітні культурно-освітні акції, презентуються виставкові проекти.

Так, за сприяння Українського Національного Антарктичного центру, готується відкриття виставки «Terra incognita», присвяченої 200-річчю відкриття Антарктиди. Цікава виставка «Легенди Бузьких хвиль» (з історії розвитку водних видів спорту) була підготовлена з використанням матеріалів яхт-клубу, унікальна виставка «Миколаїв і Чорноморський флот за доби Української революції 1917-1921 рр.» побудована на матеріалах державного архіву Миколаївської області та експонатах з фондів музею.

Для школярів і студентів пропонуються оглядові і тематичні екскурсії по новостворених виставках. Оглядова екскурсія передбачає комплексне знайомство з постійно діючою експозицією, де висвітлюються основні віхи вітчизняного суднобудування починаючи з найдавніших часів до сьогодення. Значний інтерес у відвідувачів викликають такі тематичні екскурсії, як «Суднобудування за античних часів та періоду Київської Русі», «Мандрі аргонавтів Чорним морем», «Заснування Миколаївського адміралтейства», «Славетний адмірал С.О.Макаров – наш земляк», «Морський щит Вітчизни», «Кораблі – наша гордість і слава», наскрізні екскурсії «Морські катастрофи», «Спуск кораблів на воду».

Значна кількість ілюстративного матеріалу, дбайливо підібраний відеоряд пропонується школярам під час проведення музейних уроків «Морські походи козаків» та «Відкриття Антарктиди».

Щомісяця проводяться заходи для підопічних Міського територіального центру надання соціальних послуг населенню. Для них були прочитані лекції «Академік Сергій Корольов» – унікальне науково-дослідне судно, побудоване у Миколаєві» (лектор: полковник О.О.Пилипчук, член Миколаївської обласної спілки ветеранів-підводників та ВМФ), «Таємнича спецоперація підводників» (лектор: контр-адмірал В.В.Левшунов, голова Миколаївської обласної спілки ветеранів-підводників та ВМФ).

Одним з найважливіших напрямків діяльності музею, показником перетворення його в особливий соціально-культурний інститут, є культурно-просвітницькі заходи. У 2014р. музей запропонував до реалізації проект «Оркестр наш духовий» з метою відродження традиції проведення народних концертів біля Будинку головних командирів Чорноморського флоту і портів – сучасного музею суднобудування і флоту.

У Миколаєві концерти почали проводитись наприкінці ХІХст. В Будинку флагманів і командирів, на Флотському бульварі, а також біля Будинку Головного командира Чорноморського флоту. Влітку 1874р. в Миколаєві побував інспектор військових духових оркестрів Морського відомства композитор М.А. Римський-Корсаков з інспекцією портового хору Чорноморського флоту (так називався військовий духовий оркестр Миколаївського морського порту). Композитор отримав направлення до Миколаєва з метою реорганізації портового хору з міського в змішаний з дерев'яними духовими інструментами. Після перевірки стану оркестру М.А.Римський-Корсаков залишився задоволенням підготовкою музикантів, їх професіоналізмом.

Композитор мешкав з сім'єю у флігелі Будинку Головного командира Чорноморського флоту, писав музичні твори, проводив репетиції з оркестром. 20 і 21 червня 1881р. біля Будинку флагманів відбувся народний концерт силами військових оркестрів та окремих виконавців, мав значний успіх.

У 2014р. музей суднобудування і флоту відродив традицію проведення народних концертів під час проведення акції «Ніч у музеї: мелодії Чорного моря» у Міжнародний день музеїв. Вона знайшла позитивний відгук у громадськості, жителів та гостей міста. Основною метою проведення народних концертів стало: створення міського рекреаційного простору, доступного культурного продукту, пропаганда кращих зразків світового та

вітчизняного виконавства, відродження військових духових оркестрів.

За 6 років проведення концертів в них взяли участь кращі художні професійні та аматорські колективи Миколаївської філармонії, обласного та міського Палаців культури, міського Будинку вчителя, ДМШ № 1 і 5, народної оперно-вокальної студії ім. Н.Г.Западинської та інші.

Процесу залучення відвідувачів до музею сприяє проведення різноманітних конкурсів. Так, для школярів були проведені конкурси на кращий малюнок «Кольоровий світ моря» та на кращу модель корабля.

Але дійсно брендом музею став конкурс творчості військовослужбовців «Бойові фанфари». Щорічно, протягом уже 5 років, напередодні Дня захисника України, проводиться цей конкурс, постійними учасниками якого стали військові оркестри Миколаївського гарнізону, військовослужбовці строкової служби, студенти військової кафедри Національного університету ім.В.О.Сухомлинського.

Музей активно використовує нові інформаційні технології, веде сторінку на «Facebook», де зареєструвались друзями музею 1542 чол.

На сторінках газет «Южная правда» та «Вечерний Николаев» постійно друкуються статті про роботу музею: «О развитии туризма, выставке предметов из музея ЧСЗ и открытии

Антарктиды», «Музей судостроения и флота: стали доступны новые экспонаты», «Что нового в музее?», «День музеев по Николаевски», «Тайны и загадки Антарктиды» та інші.

В Україні функціонують більше 4 тис. музеїв різних напрямків. За кількістю та якістю музейних колекцій наша країна є однією з потужніших країн світу і може стати центром світового культурного туризму. І музей суднобудування і флоту знаходиться в числі 100 кращих музеїв світу, до якого намагаються потрапити туристи з багатьох країн.

Список використаних джерел і літератури

1. Інформаційне агентство «УНІАН», «Як часто туристи відвідують музеї?» (електронний ресурс), in <http://tour.cn.com.ua/news/2010-05-26-908>.
2. Караманов О. Організація музейних студій в умовах взаємодії академічної і неформальної освіти. /О. Караманов // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна.-2009.-Вип.25, ч.2.- С.195-200.
3. Кифяк О.В., Руденко М.М. Маркетинг у музейній справі: теоретико-прикладні аспекти (електронний ресурс), in [http://art.chnu.edu.ua\(handle\)123456789/155](http://art.chnu.edu.ua(handle)123456789/155).
4. Пантелейчук І.В. Трансформація музею як соціо-культурного інституту (XX- поч.ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.наук/ Пантелейчук І.В.- К., 2006.-20с.
5. Чупрій Л.В. Стан та проблеми музейної справи в Україні/ Л.В.Чупрій // «Музеї України». – 2010.- №2.- с.2-4.

ПРИРОДА КРАЮ

Веденєва Г.К.
(м. Миколаїв)

ІЗ ГЕРБАРНИХ ЗІБРАНЬ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ОЛЕКСАНДРА АЛОЇЗОВИЧА ЯНАТИ В ФОНДАХ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Яната Олександр Алоїзович є фундатором та організатором ботанічної науки на Україні, Миколаївського Товариства Любителів природи, журналу «Природа» цього ж Товариства, Українського ботанічного Товариства, «Українського ботанічного журналу» і т.п. [2, с.97,99].

Для миколаївців знаменним є те, що цей український вчений розпочав свою наукову діяльність саме в нашому місті: наслідком вивчення рослинного світу Миколаєва та його околиць стали наукові праці Олександра Алоїзовича «Нові дані про флору околиць м. Миколаєва» (Київ, 1909), «Програми ботанічних екскурсій в околицях міста Миколаєва» (Миколаїв, 1911), «Фенологічна характеристика рослинних формацій околиць м. Миколаєва Херсонської губернії» (Одеса, 1914). [1, с.30;7, с.24-25;9, с.86].

Праці Янати О.А. присвячені проблемам геоботаніки, флори і рослинності України, сільськогосподарської ботаніки (вивчав бур'яни, питання насінництва). [11, с.32-37].

Під час екскурсій, котрі проводились завдячуючи Миколаївському Товариству Любителів природи, надавались різні ботанічні відомості біологічного і систематичного характеру, проводився збір природного матеріалу [6, с. 16-28].

В 1910 році Миколаївське Товариство Любителів природи брало участь в роботі Московської та Одеської виставок, де експонувалися гербарій, друковані матеріали Товариства, діапозитиви та фотографії.

Першого травня 1912р на виставці до Пасхальних днів в ботанічному відділі дуже цікавими були колекції лікарських рослин, зібрані Янатою О.А. та Дойчем О.С., колекції бур'янів, болотних, степових рослин з назвами українською мовою та колекція хвороб рослин [8, с.34].

В 1913 році гербарій Янати О.А. та Дойча О.С. отримав срібну медаль на Московській виставці.

...На першій весняній виставці Миколаївського Товариства Олександр Алоїзович Яната разом з Олександром Степановичем Дойчем виставили колекцію лікарських трав околиць Миколаєва, котра складалася з 200 видів, та супроводжувалася анотаціями про використання їх в науковій або народній медицині, про методи збирання, сушіння, приготування і т.д. Тут же на виставці збирали усні дані від відвідувачів про факти лікування травами.

Колекція гербарних зборів, котра зберігалася в музеї Товариства, далеко не вичерпувала всієї кількості лікарських трав околиць міста, а дані на етикетках не повністю розкривали всі властивості, котрі притаманні цим рослинам.

В планах Товариства було видання популярної брошури місцевою – українською мовою з наведенням головних та найбільш розповсюджених лікарських трав із зображенням їх в малюнках [9, с.86].

Питаннями лікарських рослин Миколаївське Товариство Любителів природи займалося ще з 1910р. В 1911/1912рр на демонстративній ботанічній ділянці Товариства проведені були досліді щодо вирощування цілого ряду лікарських рослин, котрі показали повну можливість зростати в нашій місцевості не тільки туземним дикорослим видам, але і не туземним. На жаль, обмежені можливості Товариства не дозволили продовжувати розпочаті досліді [8, с.34].

У відділі фондів МОКМ зберігається гербарна колекція лікарських рослин Янати О.А. та членів Миколаївського Товариства Любителів природи. Серед них: *Vupleurum rotundifolium* L. - ласкавець круглолистий (1048), *Sambucus nigra* L. – бузина чорна (Б-1053); *Conium maculatum* L. – болиголов плямистий (Б-1051); *Filago arvensis* L. - жабник польовий (Б-1060); *Artemisia vulgaris* L. – полин звичайний (Б-1074); *Plantago major* L. - подорожник великий (Б -1081); *Pulsatilla pratensis* L. - сон лучний (Б-2235); *Eryngium campestre* L.- миколайчики польові (Б – 2295), тощо. [4; 12].

На гербарному аркуші (47х29см) прикріплено висушений екземпляр рослини або її фрагмент та етикетка (15х19см). Етикетка «фірмова», з написом:

«Лекарственная флора окрестностей г. Николаева. Из гербария Яната А.А., Дойча А.С.. Николаевское Общество Любителей природы».

На етикетці виділено окремі графи:

«Научное название:

Семейство:

Русское название:

Местное украинское название:

Цветет:

В научной медицине употребляется:

Фармацевтические препараты:

Способ собирання и приготовления:

В народной медицине употребляется:»

Зберігається гербарій в картонних папках.

В журналі «Природа» та в етикетках гербарних аркушів автором гербарного зібрання надано короткий опис деяких лікарських рослин.

Одну з рослин в Україні називають просто «сон» або «сон-зілля» (сон лучний - *Pulsatilla pratensis* L.). В журналі «Природа» О.А.Яната про неї пише так (мовою оригіналу): «Помимо едкого запаха, вызывающего истечение слез, особенно при растирании травы, она обладает также жгучим вкусом. Народом применяется как лечебное при параличном состоянии глаз. Изготавливаются из сна различные препараты научной медициной, которые даются при бронхите, астме, для глазных примочек, от зубной боли и других болезнях». [6, с. 6].

Цікаво описані автором грабельки звичайні, буськи - *Egodium sicutarium* (L.)L.Нег.: «неподвижно укрепленное семя может служить довольно верным указателем влажности окружающего его воздуха, легко закручивая и раскручивая свой придаток от его сухости и влажности... Широко распространены грабельки по всей России на сорных местах и употребляются народом, как лечебное средство при различных болезнях: от ран, от горловой боли в виде чая, для очищения крови, купания детей, от испуга и младенческой, листья прикладывают к глазам от куриной слепоты; сушеными присыпают червивые раны у скота» і т.д. [6, с. 16-18].

В журналі «Природа» №2/1915 надано рекомендовані списки лікарських рослин для вирощування /як сільськогосподарські культури/. Це – «алтейный корень; анис; белладонна; маун аптечный; лихорадочный корень; валериана; горчица белая и черная; девясил высокий; дягиль; донник лекарственный или желтый; зоря или любисток; иссоп; календула; кориандр, кишнец; ложечная трава; мак самосейка; майоран; мелисса лекарственная, лимонная мята и др.».[10, с. 55-58].

Яскраво описує Олександр Алоїзович лікарські властивості бузини чорної: «Селянину бузина доставляет простые лекарственные средства от самых разнообразных болезней. При простудах для вызывания пота употребляется настой из сушеных цветов бузины. Приготавливаемые из них в Швабии лепешки, пирожки служат средством от лихорадки. Обладают цветы бузины также и слабительным свойством. Широким распространением в медицине пользуются и плоды бузины, в свежем и вареном виде, а также экстракт из их сока, - с теми же целями, как и цветы. Служат они также для приготовления каш, киселя и варений, весьма полезных, благодаря содержанию в плодах яблочной кислоты, камеди и сахара. Не бесполезны и другие части растения. Листья, изрезанные и настоянные в кипятке, пьют для «очищения крови».

Кора молодых ветвей бузины содержит слабительное и тошнотворное смолистое вещество, а также употребляется как сильное мочегонное средство. Древесина и сердцевина также не остаются в народном быту без употребления.

Из ветвей бузины деревенская детвора вырезает себе хлопушки, называя их «пукалками», а из рыхлой упругой сердцевины делают «ванек - встанек». Общий смысл поверий, связанных с бузиной, сводится к почитанию бузины, как растения, приносящего счастье, благополучие в дом крестьянина, оберегающего его от всяких бед.

Надеясь бузину такими мифическими свойствами, наши прародители, как видим, все-таки не ошиблись. Не зная истинной сущности содержимого в бузине, раскрытой нам только химическим анализом, они долгим опытом успели постичь ее полезные качества!».

В етикетці гербарного аркуша /Б-1053/ щодо бузини читаємо: «В научной медицине употребляется: в качестве потогонного средства (цветы), а также для полосканий, вдыханий и припарок. Плодовый экстракт входит в состав потогонных микстур и слабительных капель. Кора ветвей – экстракт из нее – в качестве сильного мочегонного.

Способ собирання и приготовления: цветы собирают в ясную погоду, срезая целыми соцветиями и подвергают простой сушке; плоды собирают вполне зрелыми и подвергают их в свежем виде прессованию; из сока приготавливают экстракт; кора со-

бирается весною с молодых, но уже достаточно толстых ветвей – их очищают от наружного пробкового слоя и подвергают простой сушке».

«Калина: в народной медицине употребляется отвар коры внутрь – от удушья и от простуды; снаружи же – сок ягод для уничтожения прыщей на лице. В Курской губернии однолетние побеги оттапливают в воде, в которой купают золотушных детей, а полузонтки со спелыми ягодами обмакивают в горячий растопленный мед и сберегают для питья в виде чая от простуды горла. В Московской губернии – ягоды употребляют как рвотное и слабительное и для производства испарины». /Б-1054/.

«Кульбаба – многолетнее растение с толстым центральным корнем и прикорневыми ланцетными, перистозубчато - выемчатыми листьями.

Называется она иногда также цикорием, так как ее сушеные корни составляют суррогат кофе, а листья употребляются в пищу на салат.

Свежевыжатый сок кульбабы входит в состав весеннего травяного лечения. Растение это имеет широкое применение в народной медицине: употребляется от каменной болезни, вместо слабительного, от боли в животе; от кашля курят траву как табак. Применяются различные препараты из *Taraxacum officinale* L. и в научной медицине, для чего весною собираются корни с листьями до цветения, а осенью один корень, и затем высушиваются». [5, с. 11-29; 12].

Ботанічні екскурсії організовувались на Стрільку, в Червоне, в Пристені, в Сливині, в Широку Балку, в Тернівку, в Бого-явленськ, в Варварівку, в Корениху, на дачу Барбе, в м. Гале, в Горохівку, на пасіку Богомолла, в Ліски, в Парутино, на Аляудинський півострів і т.д..

Після екскурсій проводились практичні заняття з ботаніки під керівництвом П.В.Крижевського, О.А.Янати та О.С. Дойча, в яких приймали участь більше 30 чоловік шкільної молоді.

Відносно необхідності пізнання природи населенням Олександр Алоїзович стверджував, що знання та розуміння життя оточуючої нас природи, з якою людина вступає в тісні взаємовідносини і від якої часто навіть залежить, розвиває та поглиблює наш кругозір, спонукає створенню цілісного конкретного світогляду...

Ботанічними екскурсіями керували П.В.Крижевський, О.С.Дойч, Яната О.А., а через відсутність приміщення зібраний під час екскурсії матеріал розбирали і визначали на квартирі Крижевського П.В. або на квартирі Янати О.А. /під їх керівництвом/.

Деякі види рослин в гербарних зразках були представлені дублікатами, котрі слугували для обміну. [10, с. 55-58].

Найближчим помічником та послідовником в науковій справі Олександра Алоїзовича була його дружина - Наталія Тихонівна Осадча - Яната (1891 -1982) - український ботанік, фармаколог і фольклорист.

Її дослідження були спрямовані на пізнання народної мудрості і традицій у застосуванні рослин для лікування, з тим, щоб пізніше ці рослини використовувати в медицині. Часто вона мандрувала Україною, виявляла дикі лікарські рослини України, можливості їх використання, опитуючи людей про їх таємниці.

Завдяки дослідженням і пізнанням, які були зібрані протягом років, написала великі монографічні праці: «Лікарські рослини України, їхнє поширення й застосування в народній медицині» (1930-1937), «Дикі лікарські рослини України в офіційній і народній медицині» (1939), «Лікарські рослини України, застосовувані в народній медицині для лікування ран, абсцесів, опіків, переломів» (1941). Проте друком вони не вийшли. У 1933 році Олександра Алоїзовича було репресовано; 1938го - загинув на засланні. Наталія Тихонівна у роки війни змушена була емігрувати: після війни 1941-1945рр опинилася в Німеччині; а, переїхавши до США, отримала можливість працювати в Нью-Йоркському Ботанічному Саду над темою «Лікарські рослини в народній медицині України». В «Медицину збірнику ВУАН» вийшла її праця «Лікарські рослини, уживані населенням Правобережної України в народній медицині», в 1954-1957рр вийшла серія її статей «Українська народна меди-

цина»; в 1962р - стаття «Лікарські рослини»; в 1966р - «Антибіотики у вищих рослин». Разом з Олександром вони працювали над цими темами в Україні, вона продовжила його справу за кордоном, чим зробила великий внесок в розвиток науки.

На прикладі досліджень лікарських рослин Олександром Алоїзовичем та Наталією Тихонівною читачі журналу «Природа», відвідувачі виставок, читачі статей О.А.Янати та Н.Т.Осадчої - Янати знайомилися і можуть знайомитися сьогодні з довершеністю пристосування людини до використання оточуючої природи та її охороною, що є важливим завжди.[3, с. 2].

Список використаних джерел і літератури

1. Борейко В.Є. Першопроходець/В.С.Борейко//Екологічна газета України Зелений світ.-1994.-№10-11.- С.30-31.
2. Доброчасва Д.М., Рибалко О.Л. Олександр Алоїзович Яната – тала-

- новитий вчений і організатор ботанічної науки//Український ботанічний журнал.-1989.-т.46, №1.-С.97-99.
3. Дражевська Л. Наталя Осадча-Яната - український ботанік./Л. Дражевська//Свобода. Український щоденник. – Jersey city and New York. - 1973.- №106.- С.2.
  4. Определитель высших растений Украины.- Киев: Наук. Думка, 1987.- 548 с.
  5. «Природа», №1/1910. - С.11 - 29.
  6. «Природа», №1/1911.- С.16 - 28.
  7. «Природа», №3/1911.- С.24 - 25.
  8. «Природа», №5-6/1912.- С.34
  9. «Природа», №3/1913.- С.83 - 86.
  10. «Природа» №2/1915.- С.55-58.
  - 11.Сарбей В.Один з фундаторів української радянської науки/ В.Сарбей//Архіви України.- 1969.- №3.- С. 32 - 37.
  - 12.Фонд МОКМ, 1913 - 2019.

Озерянов В.В.

(г. Николаев)

ЛЕПИДОПТЕРОФАУНА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ: МЕЛКИЕ БАБОЧКИ

В этой работе представлено 186 видов мелких, в основном, невзрачных бабочек 13 семейств, которые были найдены в окрестностях города Николаева. Несколько видов найдено в разных районах области, некоторые виды - в других областях.

На самом деле видовой состав Николаевской области намного обширнее и богаче. Нужны поиски и исследования. Очень важно то, что многие виды молей, листовёрток и огнёвок очень трудны для определения. Встречаются среди них чрезвычайно красивые виды с ярким металлическим блеском крыльев.

Бабочки представлены следующих семейств:

1. PTEROPHORIDAE (пальцекрылки) 15
2. ALUCITIDAE (веерокрылки) 1
3. MICROPTERYGIDAE (первичные зубатые моли) 1
4. ADELIDAE (длинноусые моли) 3
5. YPONOMEUTIDAE (горностаевые моли) 4
6. TINEIDAE (настоящие моли) 11
7. TORTRICIDAE (листовёртки) 37
8. CRAMBIDAE (огнёвки – травянки) 93
9. Подсемейство NYMPHULINAE (водяные огнёвки) 2
10. PYRALIDIDAE (настоящие огнёвки) 7
11. LIMACODIDAE (слизневибки) 7
12. NOLIDAE (карликовые шелкопряды) 4
13. PSYCHIDAE (мешочницы) 7

1. Сем. PTEROPHORIDAE (пальцекрылки)

Моли – пальцекрылки летают в сумерках и лишь немногие виды активны днём. Почти все виды европейской фауны развиваются в 2-х поколениях. Гусеницы ведут различный образ жизни: одни минируют листья, другие живут открыто на растениях. В Палеарктике более 200 видов пальцекрылок.

1. Agdistis adactyla Hb.
2. Snaemidophorus rhododactylus Schif.
3. Platyptilia calodactyla Schif.
4. Oxyptilus Rollari St.
5. Oxyptilus parvidactylus Hw.
6. Oxyptilus ericetorum Stt.
7. Pterophorus pentadactylus L.
8. Oidaematophorus vafradactylus
9. Pterophorus decipiens Ld.
- 10.+ Pterophorus ischnodactylus Tr. (из гусениц 3 экз. 30.05.2006)
11. Emmelina monodactyla
12. Stenoptilia coprodactyla St.
13. Stenoptilia zophodactyla Dup.
14. Crambrugghia tristis Zel.

15. + Alucita tetradactyla L. (из гусениц 6 экз. 1.07.1994)

2. Сем. ALUCITIDAE (веерокрылки)

Бабочки летают в сумерках, некоторые зимуют. Гусеницы живут открыто в цветках или минируют различные части растений, иногда образуют галлы. Бабочек можно увидеть редко.

16. Alucita desmodactyla L.

3. Сем. MICROPTERYGIDAE (первичные зубатые моли)

17. Micropteryx calthella L.

4.Сем. ADELIDAE (длинноусые моли аделы)

18. + Adella viridella Sc. (из гусениц ♂)

19. Nemophora fasciella

20. - Cauchas rufimitrella (1 экз.,окрестности Киева 30.04.2018)

5. Сем. YPONOMEUTIDAE (горностаевые моли)

21. Yponomevta evonymella L.

22. Yponomevta malinella Zel.

23. Yponomevta plumbella Schif.

24. + Scythopia crataegella Lin. (2 экз. из гусениц 1.08.2003)

6.Сем. TINEIDAE

Моли (сем. TINEDAE) представляют в Европе и, в частности в Украине, обширное семейство, разделяющееся на много подсемейств и насчитывающее более 1000 видов. Гусеницы ведут разнообразный образ жизни, многие виды минируют листья растений, другие живут в соцветиях и плодах растений.

25. Harpipteryx xylostella L.

26. Ethmia bipunctella F.

27.+ Psecadia pusiella Rom. (несколько экз. из гусениц)

28. Ypsolopha seguella

29. Diurnea fagela den et Schif.

30.+ Scythopia crataegella L. (из гусениц 2 экз. 1.08.2003)

31. Goniiodoma auroguttella F.

32. Eteobalea anonymella

33. Pancalia nodesella

34. Agonopterix alstromeriana Cl.

35. Nevrothausia ankerella M.

7. Сем. TORTRICIDAE (листовёртки)

В Европе и в частности Украине более 100 родов и около 1000 видов. Некоторые виды вредят культурным растениям. Бабочки летают в основном в сумерках и ночью, но есть некоторые виды, летающие днем. Гусеницы живут в основном в свернутых листьях многих деревьев.

36. *Archips xylosteana* (Lin. 1758)
37. *Clepsis pallidana* (Fabric. 1776)
38. + *Tortrix viridana* L. (несколько экз. из гусениц)
39. *Periclepsis cinctana* Schif. 1773
40. *Eupoecilia ambigvella* Hb.
41. *Agapeta hamana* Lin. 1758
42. + *Ptycholoma lechearna* L. (из куколки 19.05.2005)
43. *Adoxophyes orana* F.R.
44. *Aeleris variegana* Schif. 1775
45. *Aeleris sparsana* Schif. 1775
46. *Archips rosana* Lin. 1758
47. *Neosphaleroptera nubilana* Hb. 1799
48. *Tortricodes alternella* Schif. 1775
49. *Chephasia communana* (H-S. 1851)
50. *Cnephasia pasivana* Hb. 1799
51. *Labesia bacinctana* (Dup. 1844)
52. *Olethreutes arcuella* (Clerck 1759)
53. *Celypha anatoliana* (Caradja 1916)
54. *Enarmonia formosana* (Scop. 1763)
55. *Eucosma catoptrana* (Rebek 1903)
56. *Dichrorampha podoliensis* (Toll. 1942)
57. *Dichrorampha gruneriana* (H-Schif. 1851)
58. *Archips podana* (Sc. 1763)
59. *Evestria resinella* L.
60. *Epiblema graphana* Tr.
61. *Cnephasia chrysantheana* L.
62. *Eugnota magnificana* (Rebel 1914)
63. *Eugnota lathoniana* (Hb. 1800)
64. *Eucosma agnatana* (Chist. 1872)
65. *Diceratura roseofasciana* (Mann 1855)
66. *Philagane gerningana* Schif. 1775
67. *Aethes margarotana* (Dup. 1836)
68. *Celypha striana* (Schif. 1775) (окрестности Киева 7.07.2019).

69. *Eucosma pupilana* (Clerck 1759)
70. *Epiblema foenella* Lin. 1758
71. *Acleris lacordainana* Dup.
72. *Nedyu pruniana* Hb.

Примечание. Знаменитый энтомолог М.С. Образцов, работавший в городе Николаеве, изучал бабочек нашей фауны, описал и дал название листовёрткам следующих видов:

Phtheochroa kenneli (Obraztsov 1944) листовёртка Кеннела;
Chephasia hellenica (Obraztsov 1956) листовёртка Эллингская.

8. Сем. CRAMBIDAE (огнёвки- травянки)

Бабочки активны в сумерках и ночью. Гусеницы живут в основном на злаках. В Палеарктике около 400 видов крамбид.

73. *Chilo phragmitellus*
74. *Chilo luteellus* M.
75. *Chilo pulverosellus*
76. *Ancylolomia palpella* Schif.
77. *Acigona cicatricella* Hb.
78. *Crambus prateellus* L.
79. *Agriphila deliella* Schif.
80. *Chrysoteuchia colmella* L.
81. *Crambus pascuellus* L.
82. *Agriphila tristella* Schif.
83. *Agriphila selesella*
84. *Salagia argyrella* Schif.
85. *Catoptria mytillella* Hb.
86. *Palpita vitrealis* (Rossi 1794)
87. *Cydalima perspectalis* (Walker 1859) (1 экз. окрестности Одессы)

88. *Chrysocrambus craterellus* Sc.
89. *Ancylolomia tentaculella* (Hb. 1796)
90. *Thisanotia chrysonuchella* (Sc. 1763)
91. *Scirpophaga praelata* Sc.
92. *Myclois cribrumella*
93. *Ostrinia palustralis*
94. *Tegostoma compalalis* Hb.
95. *Corcyra cephalonica* Sc.
96. *Perinephila coronata*
97. *Etiella zinckenella*
98. *Salebria semirubella*
99. *Nephopteryx fumella* Ev.
100. *Abrephia cempasitella* Tr.
101. *Calamotropha paludella* Hb.
102. *Titanio normalis* Hb.
103. *Pyrausta purpuralis* L.
104. *Pyrausta faicatalis* Gn.
105. *Pyrausta aurata* Sc.
106. *Pyrausta despicata* Sc.
107. *Pyrausta ostrinalis*
108. *Pyrausta sangvinalis* L.
109. *Pyralis vegalis* Schif.
110. *Pyralis farinalis* Schif.
111. *Enolotricha flammealis*
112. *Parapopynx afinialis* G.
113. *Cynaeda gigantea* Wk.
114. *Diasemia reticularis*
115. *Dolicharthria punetalis* Schif.
116. *Evergestis politalis* Schif.
117. *Heliothela wulfeniana* S.
118. *Euchromius superbellus* Z.
119. *Euchromius ocella* Hw.
120. *Pyrausta nigrata* Sc.
121. *Loxostege sticticalis*
122. *Sitochroa verticalis* L.
123. *Loxostege clathrolis* Hb.
124. *Erastria obliterate* Rb.
125. + *Evergestis extimalis* Sc. (из гусеницы 20.08.2005)
126. *Phlyctaenia perlucidalis* Hb.
127. *Aglossa pinguinalis*
128. *Erastria pusilla* V.
129. *Eublemma pannonica*
130. *Eublemma amoena*
131. *Crambus perllella*
132. *Trachonitis cristella* Hb.
133. *Zophodia grossulariella* Zinck
134. *Platytes cerusella* Schif.
135. *Pempelia palumbella* Schif.
136. *Hypochalcia lignella* Hb.
137. *Nephopterix hostiles* Stph.
138. *Caprosina scirrhosella*
139. *Calyrna comununimacula*
140. *Anania verbascalis* Schif.
141. *Pediasia contaminella* Hb.
142. *Evergestis forficalis* L.
143. *Phlyctaenia perlucidalis*
144. *Dolicharthria punctalis* Schif.
145. *Nascia ciliaris* Hb.
146. *Cynaeda dentalis* Schif.
147. *Galleria mellonella* L.
148. ? *Schoenobius fonficella* Th.
149. *Plodia interpunctella* Hb.
150. *Selagia argyrella* S.
151. *Assara terebrella* Z.
152. *Eurgestis extimalis* S.
153. *Agriphila inguinatella*
154. *Pterothrixidia rufella* Dup.
155. *Cledeobia moldavica* Esp.
156. *Microstega pandalis* Hb.
157. *Pyrausta nubilais* Hb.
158. *Pyrausta cingulata* L.
159. *Selerocona acutella* Ev.
160. *Aglossa pinguinalis* L.

161. *Pleuroptya ruralis* Sc.
 162. *Pseudobisseta terrastrella* Chr.
 163. *Ostrinia scapularis* Wl.
 164. *Nascia ciliaris* Hb.
 165. *Pyralis regalis*

9.Сем. PYRALIDIDAE (огнёвки) подсемейство NYMPHULINAE (водяные огнёвки)

Бабочки держатся около рек, озёр и крупных водоёмов. Летают ночью. Гусеницы ведут водный образ жизни, у некоторых гусениц имеются трахейные жабры. В Европе и Азии 7 видов.

166. *Cataclysta lemnata* L. (часто на свет)
 167. *Nymphula nymphaeata* L. (1 экз. 22.08. 1992, р. Ингул, с. Пересадовка Николаевская обл.)

10.Сем. PYRALIDIDAE (настоящие огнёвки)

168. *Anagasta kuehniellaz*
 169. *Plodia interpunctella* Hb.
 170. + *Scoparia truncicolella* Stt. (3 экз. из гусениц 7.06.1995)
 171. *Rhodophaena suaveilla* Zinck.
 172. *Myelois cribrella* Hb.
 173. *Eurrhyncha hortulata* L.
 174. *Perinephila coronata* Hufn.

11.Сем. LIMACODIDAE (слизневидки)

Бабочки встречаются редко. Гусеницы напоминают мокриц. Живут на дубах, осенью.

175. *Cochlidion limacodes* Hufn. (1 экз. 17.06.2007, с. Ульяновка, Николаевский р-н, на свет).

12.Сем. NOLIDAE (карликовые шелкопряды)

Мелкие бабочки, активны ночью, летят на свет. Гусеницы живут на различных травянистых и древесных растениях, окукливаются в прочном, как - будто сделанном из пергамента, коконе.

176. *Nola subchlamidula* Stgr.
 177. *Nola chlamytulalis* Hb.

178. - *Rhynchopalpus albula* (2 экз., 5.08.2006, Железный порт, Херсонская обл.)
 179. *Thalpochara clychrysi*

13.Сем. PSYCHIDAE (мешочницы)

Небольшие, скромно окрашенные бабочки с рудиментарным хоботком. Самки безкрылые, иногда без лапок, червеобразны, живут в чехлике – мешке. Гусеницы живут в чехликах, сделанных с помощью шелковины из кусочков растений или земли.

180. + *Canephora unicolor* Hufn. (2 экз. из гусеницы, самец, 6.06.2000)
 181. + *Psyche viciella* Schif. (из гусеницы 7.11.2000, самец)
 182. + *Psyche hirsutella* Hb. (из гусеницы 22.05.1997, самец)
 183. *Oreopsyche plumigera* O. (самец, 11.04.2000, окрестности Николаева, днём)
 184. ? *Oreopsyche muscella* F. (самец, 2 экз. на свет, окрестности Николаева, 25.05.2017)
 185. *Psyche nudella* (самец, на свет, окрестности Николаева)
 186. *Apterona crenulella* Brd. (самцы, очень редко)

Все виды, описанные в этой работе, представлены в моей коллекции.

Список использованных источников и литературы

1. Медведев Г.С. Определитель насекомых европейской части СССР. Чешуекрылые / Г.С. Медведев. - Л., 1986. - Т.4. - 503 с.
2. Ламперт К. Атлас бабочек и гусениц/ К. Ламперт. - Минск : Харвест, 2003. - 755 с.

Примечание:

Знаком «+» выделены виды, выведенные из гусениц или куколок.

«-» выделены виды, найденные в других областях.

ГІПОТЕЗИ ТА ВЕРСІЇ

Ковальський Ю.В.
(*м. Миколаїв*)

ПРО ЗНАХІДКИ АРТЕФАКТІВ НА УРОЧИЩІ СІВЕРСЬКИЙ МАЯК

В попередній публікації [1] мова йшла про стан пам'ятників археології на урочищі Сіверський маяк з метою привернути увагу до руйнівних природних і антропогенних факторів. Наводились приклади нових знахідок і невідомих культурних шарів. За час, який пройшов, вдалося уточнити деякі характеристики пам'яток і визначитися з належністю до відповідних археологічних епох. Деякі твердження в статті потребують уточнення.

Пам'ятка руйнується обвалом берегової лінії, підтопленнями, змушеними і вандалними земляними роботами. І для користі пам'ятки і для будівельників в аварійному порядку відводиться підземна джерельна вода.

В публікації [1] наведені приклади знахідок – куски кера-

міки і залишки кісток. Ретельний аналіз вказує не на їх грецьке походження, а на належність до епохи пізньої бронзи. Поселення типу літовка відноситься до часів ранньої і пізньої бронзи - III-I тисячоліття до н.е. Мешканці займалися скотарством, мисливством, рибальством та частково землеробством, про що свідчить знайдена зернотерка. З ремесел володіли гончарством і виготовленням знарядь з кременю. Кераміка ліпна з характерною гребінцевою зачисткою (Рис 1).

Поселення-літовка були відкриті археологами Ключинцевим В.М. і Єлісеєвим В.Ф.[2]. Головні випадкові знахідки на поселенні епохи бронзи розміщені в балці і на північному її схилі. Хоча під охороною знаходиться південний схил. Це підстава для перегляду меж пам'ятки після розкопок.

Рис. 1. Кераміка з гребінцевою зачисткою.

Рис. 2. Кераміка з гребінцевим орнаментом.

Рис. 3. Кераміка ліпна і кружална.

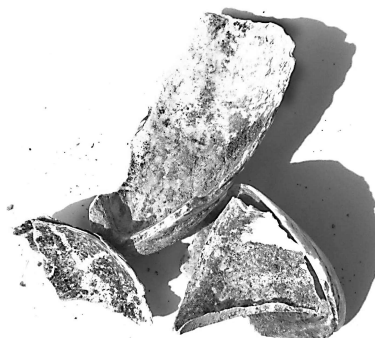

Рис. 4. Мушля в шарах потужністю до 1 метра.

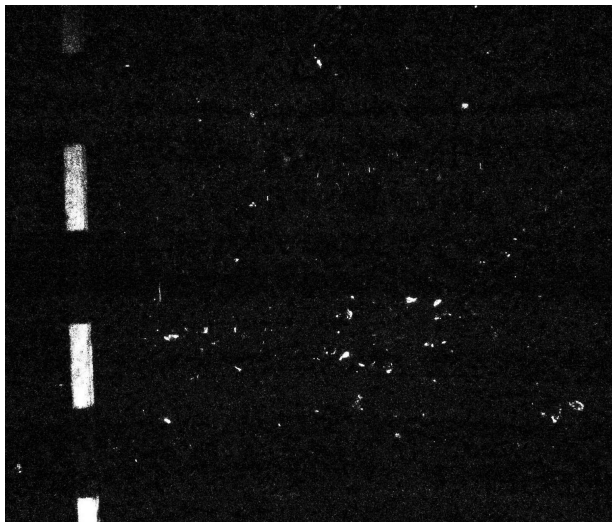

Рис. 5. Люмінесценція в культурному шарі епохи бронзи. Чітко виділяється середній насичений залишками шар і верхній – менш інтенсивний з поступовим зникненням люмінесценції. Це відповідає типовому непереложеному культурному шару.

Рис. 6. На місці скотарів епохи бронзи козацький зимівник (Карта Таміліна 1775 р.).

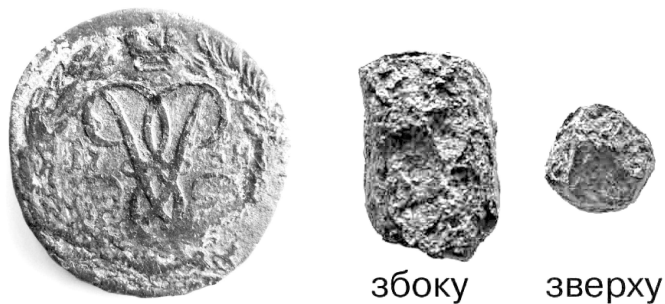

Рис. 7. На місці зимівника знайдено монету 1758 року і рубане залізо – картеч.

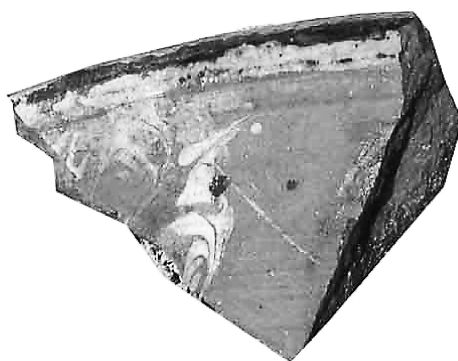

Рис. 8. На місці зимівника кераміка - полив'яна миска, середньовічний розпис.

Невідомий середньовічний культурний шар ідентифікується з козацьким зимівником і редутом часів Кримської війни.

Висновки: Таким чином, на місці поселення епохи бронзи в верхніх шарах знаходяться шари середньовічного періоду. Для уточнення приналежності таких шарів необхідні розкопки професійних археологів [3].

Список використаних джерел і літератури

1. Ковальський Ю.В. Невідомий культурний шар і знахідки артефактів археологічних культур біля пам'ятника Сіверський Маяк. // Повідомлення на красназвчій конференції 2016 року м. Миколаїв.
2. В.М. Ключинцев - людина і вчений. – Миколаїв: Видавництво "Яслав", 2017. – 36 с.
3. Ковальський Ю.В. Древнему пастбищу и земледельческому полю исполнилось пятое тысячелетие // «Вечерний Николаев» 18.10.2016 г.

Губская Т.Н.
(г. Николаев)

ИСТОРИЯ ПОДВЕНЕЧНОГО ПЛАТЬЯ

Формирование музейной коллекции – одно из наиболее интересных направлений в работе научных сотрудников. Публикации, выставки, презентации – все это будет позже, а первоначальная стадия этого процесса – атрибутика предмета.

В именном каталоге священнослужителей Херсонской епархии конца XVIII-нач. XXI веков, который собирается автором статьи с 1990 г. и включает более 2,5 тысяч имен, значилась фамилия протоиерея Андрея Агафоновича Гребнева – Ивановича, который в 1905 году служил в церкви во имя Рождества Пресвятой Богородицы с. Ровное Елисавет-градского уезда (территория современной Кропивницкой области [1]) В его семье, согласно данным числились жена и трое детей: два сына 19 и 15 лет и дочь 13 лет.

Указанный возраст позволяет определить даты рождений, что зачастую помогает в поиске данных.

Еще в начале 2000-х годов краевед Д.И. Заковоротный, работая над книгами о храмах г. Николаева озвучивал фамилию «Гребнев», но с другими инициалами: «И.А.» [2] с целью уточнения данных, автор статьи обратилась к имеющейся «Картолке персоналий» и обнаружила сведения об Иване Андреевиче Гребневе, сыне священника, родившимся в с. Ровное и погибшем в годы сталинских репрессий. Его фамилия утратила двойную форму, но возраст, указанный относительно священника Андрея Агафоновича Гребнева – Ивановича подтвердил родство этих двух людей: один из сыновей А.А.Гребнева-Иванова в 1905 г. имел 15 лет от роду, значит он родился в 1890 г. В вышедшей в 2005 г. книге о священниках г. Николаева, автор упомянула имя Ивана Андреевича Гребнева, как человека, служившего в Всехсвятской (Кладбищенской) церкви г. Николаева. Но иных данных на то время не было.

В 2008 году в фонды областного краеведческого музея г. Николаева поступила коллекция предметов от Константина Васильевича Селихова, внука протоиерея И.А. Гребнева. Благодаря щедрому дару нашего земляка все точки на «и» были расставлены: фотографии, документы, личные вещи, две рясы о. Иоанна и подвенежное платье его жены – Ксении Константиновны Гребневой (в девичестве) Руденко, венчальные свечи и рукописи двух книг о. Иоанна стали достижением музея, а главное – достоверная история нескольких поколений священников, среди которых и убиенные за веру Христову.

В данной статье мы уделили внимание лишь одному из них – Ивану Андреевичу Гребневу (1890 г. 22.03 – март 1938 г.).

Из биографии составленной К.С. Селиховым известно, что в 1911 г. И.А. Гребнев окончил Одесскую духовную семинарию и в звании псаломщика служил до 19 февраля 1919 года в Вознесенской церкви г. Одессы, сочетая службу с преподаванием Закона Божьего в учебных заведениях города. В этом же году был рукоположен в сан дьякона и назначен на служение в Свято-Казанскую церковь г. Одессы с последующим рукоположением в священники. Поскольку эта церковь стала местом духовного подвига о. Иоанна, приводим краткую справку о ней.

Церковь во имя Св. иконы «Казанская Богородица на территории Пересыпи, каменная, построенная в 1846 году на средства прихожан, расширена с пристройкой колокольни в 1895 году, двухпрестольная: главный - в честь Казанской Иконы Божьей Матери, второй – Трех Святителей» [3].

В этом же храме, в 1919 году состоялось венчание о. Иоанна с Ксенией Константиновной Руденко (23.01.1893 г. с. Суходол Екатеринославской губернии – 19.03.1995 г. Николаев) [4]. В ее роду – фамилия священнослужителей, достойных войти в сонм канонизированных мучеников XX века: отец Ксения Константиновны – протоиерей Константин Михайлович Руденко (19.10.1862 – 20.10.1920 гг.), прапрадед – Павел Павлович Торский (27.07.1839 – октябрь 1919 гг.) Отец Константин, уроженец г. Берислав с золотой медалью окончил духовную се-

минарию в Одессе. Сначала служил в Луганске, а после переехал в с. Красногригорьевка Екатериновского уезда, где стал настоятелем Свято Преображенской церкви, позже служил благочинным данного уезда. В сентябре 1920 г. был арестован органами ГПУ, подвержен пыткам с целью отречения от церкви и сана. Был выпущен, но вследствие побоев страдал горловым кровотечением, вследствие чего скончался. Погребен в ограде церкви с. Красногригорьевка.

А судьба протоиерея Павла Торского известна далеко за пределами нашего города: в настоящее время Синод Православной церкви России решает вопрос о включении его фамилии в список новомучеников.

Жизнь о. Павла – блестящий пример истинного служения богу и людям: кавалер 6 наград, он занимался благотворительностью и каждый год перечислял 1.000 золотых рублей в духовную семинарию г. Екатеринослава, финансировал строительство свечного завода в Одессе и постройку ветки железной дороги на ст. Подстепная. А жизнь его трагически оборвалась в октябре 1919 года, когда он ехал исповедовать и причащать умирающего: его штыками сняли с брички бесчинствующие молодчики и, не найдя денег, расстреляли. В тот день его жена Ирина, была заколота штыком у себя в доме.

У о. Иоанна и матушки Ксении было 4 детей, младший сын – Алексей – умер во младенчестве. Им всем пришлось выпить до дна чашу терпения: отца Иоанна арестовали 4 февраля 1923 года в г. Одессе во время церковной проповеди и отправили в тюрьму, требуя всенародно отречься от сана и обвиняя в контрреволюционных действиях. Однако основания, для суда у власти не было и о. Иоанн был освобожден, однако его выслали из города. Свято-Казанская церковь была закрыта, позже в ней разместили мебельный магазин.

В мае 1923 г. семья Гребневых переехала в г. Николаев: отца Иоанна назначили священником с Симеоно-Агриппининскую церковь (на пересечении улицы Пушкинской и совр. Пр. Центрального). Однако через год храм был закрыт и священника перевели в Свято-Николаевскую церковь («Греческую»). В это время семья Гребневых проживала на ул. Мархлевского (ныне Макарова) № 24, кв. 4, где проводились постоянные аресты, обыски. Матушка Ксения подрабатывала где могла: шила облачения, работала в больнице, вела хозяйство. После закрытия Свято-Николаевской церкви в 1928 г. о. Иоанна перевели в Свято-Николаевскую (Полковую) церковь (сегодня здесь расположены корпуса ЧГУ им. П.Могилы), а с 1930 по 10 сентября 1934 он служит во Всехсвятской (Кладбищенской) церкви. Постоянно преследовался органами НКВД за проповеди и был выслан из города за 24 часа в Каховку, без права жить в Николаеве, Одессе и Херсоне. Трое несовершеннолетних детей остались в городе на попечении бабушки Апполинарии Павловны Руденко, практически без средств. Матушка Ксения отправилась вместе с мужем: в Каховке о. Иоанн с 9.11.1935 до 08.11.1937 г.

Служил в Свято-Покровской церкви. В августе 1937 г. он заболел тяжелой формой брюшного тифа, а 21 ноября 1937 г. был арестован как проповедник против безбожия. Храм был закрыт. Изнуренный после болезни священник был вывезен из Николаевской тюрьмы в тюрьму г. Херсона, Матушке Ксении удалось узнать о времени его перевозки и она попав на пароход, смогла в последний раз увидеть своего мужа и передать ему немного еды. Отправленная в декабре 1937 г. посылка вернулась в марте 1938 г.: адресат уже не числился в живых... По рассказам свидетелей смерти о. Иоанна, он скончался в тюремной камере после пыток, допросов и упрямого нежелания отречься от Бога и всенародно топтать рясу. За стойкость и молчание ему обессилевшему от пыток разорвали рот.... Отцу Иоанну было 48 лет.

Свободно читавший Св. Евангелие на латинском, грече-

ском, славянском языках, имевший церковные награды и уважение прихожан, протоиерей о. Иоанн Гребнев в июне 1959 г. был заочно предан земле в Свято-Николаевском Соборе г. Николаева.

Служил, совершил настоятель о. Павел Бело польский, служивший с о. Иоанном в 1930-1934 г. во Всехсвятской (Кладбищенской) церкви.

Дело по обвинению Гребнева Ивана Андреевича было рассмотрено в Президиуме Херсонского областного суда 16 сентября 1958 г. Реабилитирован о. Иоанн в том же году.

А в витрине музея внимание посетителей привлекает подвенечное платье, в котором сто лет тому назад молодая матушка, Ксения Руденко, стояла рядом с о. Иоанном. Оба держали в руках свечи, оба верили в счастье. После испытаний и слез, разлук и надежд они снова вместе: их пропавший в

штрафбате сын Володя, дочери Ольга и Людмила, все родные и близкие. А по земле ходит тетка матушки Ксении – Ксения Константиновна Селихова, носительница традиций чудесных династий николаевских священников¹.

Список використаних джерел і літератури

1. Справочная книга Херсонской епархии. Одесса, 1906. С.570
2. Заковоротный Д.И. Храмы Николаева. Николаев, 2001
3. Справочная книга Херсонской епархии... с. 58
4. Губская Т.Н. Соль земли. Священники и церкви Николаева. Николаев, 2013 г.

¹ Автор приносит благодарность К.В. Селихову за подаренные музею предметы, фотографии, личные вещи семьи Гребневых.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Акініна Рима Романівна** - старший науковий співробітник відділу фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Александренко Ірина Іванівна** - старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Апуневич Олександра Олександрівна** - магістрантка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, лаборант I кат. ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України.
- Божкова Ганна Леонідівна** - кандидат історичних наук провідний методист МОЦНТ та КОР
- Бабенко Любов Олександрівна** - завідувача відділом науково-освітньої роботи Комунального закладу культури «Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна».
- Бобіна Олег Валерійович** - кандидат історичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту.
- Бондаренко Андрій Олексійович** – краєзнавець, члени секції археології Миколаївської обласної організації Українського Товариства Охорони пам'яток.
- Бондаренко Георгій Григорович** – директор Миколаївського будівельного коледжу Київського національного університету будівництва і архітектури, кандидат технічних наук, член-кореспондент Академії будівництва України, заслужений працівник освіти України.
- Веденєва Ганна Костянтинівна** – старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Гаврилов Ігор Володимирович** - старший науковий співробітник відділу фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Гаркуша Наталя Михайлівна** - старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Генчев Валентин Валентинович** - співробітник наукового відділу РЛП «Приінгульський».
- Горбенко Кирило Володимирович** – старший викладач кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, директор ДП НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ Інститут археології НАН України.
- Гребенников Віктор Борисович** – старший науковий співробітник Державної інспекції по охороні пам'яток культури в Миколаївській області.
- Губська Тетяна Миколаївна** - старший науковий співробітник науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Давиденко Яна Костянтинівна** - організаторка екскурсій Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна.
- Дем'яненко В.І.** – провідний інженер-програміст інформаційно-аналітичного відділу Миколаївського обласного центру здоров'я .
- Дем'яненко Юрій Миколайович** – викладач історії і англійської мови Миколаївського будівельного коледжу Київського національного університету будівництва та архітектури, викладач-методист.
- Денисюк Ніна Іванівна** – завідувача музеєм історії с. Катеринівка Веселинівського району Миколаївської області.
- Дорошенко Оксана Миколаївна** – завідувача Первомайським краєзнавчим музеєм.
- Ермілов Валерій Семенович** - кандидат медичних наук, доктор історичних наук, професор кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Животовська Віта В'ячеславівна** – учений секретар Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Забіянов Євгеній Володимирович** – краєзнавець, член ГО «Краєзнавець».
- Зайцева Ольга Миколаївна** - науковий співробітник відділу пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Запісочна Любов Олексіївна** - лектор II категорії Миколаївського обласного художнього музею ім. В.В. Верещагіна, член обласного творчого об'єднання художників-аматорів та майстрів декоративно-прикладного мистецтва «Прибужжя».
- Іванова Г.А.** - провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Миколаївської області.
- Камінська Марія Іванівна** – молодший науковий співробітник відділу пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Коваль Геннадій Павлович** - вчитель історії та географії Ново-Сафронівської ЗОШ Новоодеського району Миколаївської області.
- Котляр Оксана** - студентка Миколаївського коледжу культури і мистецтв.
- Котляр Юрій Вадимович** - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету імені П. Могили.
- Крамаренко Марія Валеріївна** - молодший науковий співробітник відділу пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Крикалова Ірина Валентинівна** - головний спеціаліст державного архіву Миколаївської області.
- Кузовков Владимир Владимирович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології історичного факультету МНУ імені В.О. Сухомлинського.
- Куценко Сергій Володимирович** – директор РЛП «Приінгульський».
- Ласінська Маріанна Юріївна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.
- Луцива Ірина Вікторівна** – старший науковий співробітник Миколаївського музею суднобудування та флоту.
- Макушина Ганна Ігорівна** - кандидат історичних наук Одеської державної академії будівництва та архітектури, доцент кафедри українознавства.
- Маринченко Ганна Миколаївна** - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.
- Мітковська Тетяна Сергіївна** – кандидат історичних наук, завідувача Музеєм суднобудування та флоту.
- Нікітін Василь Іванович** – археолог, краєзнавець.
- Одегова Лідія Іванівна** - завідувач науково-методичного сектору Комунального закладу культури «Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна».
- Озерянов Валерій Володимирович** – краєзнавець, дослідник ентомологічної фауни Миколаївської області.
- Пархоменко Владислав Анатолійович** - доктор історичних наук, професор кафедри історії Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

- Петренко Світлана Анатоліївна** - провідний бібліограф Центральної міської бібліотеки ім. М.Л. Кропивницького Централізованої бібліотечної системи для дорослих м. Миколаєва.
- Пономарьова Олена Володимирівна** - завідувача науково-експозиційним відділом Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Романенко Світлана Василівна** – завідувача відділом пересувних та стаціонарних виставок Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Сабалдашов Віктор Вікторович** – старший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Сапак Наталія Вікторівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв».
- Сарафоновна Людмила Григорівна** - старший науковий співробітник відділу фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Сергеева Олена Валентинівна** - головний бібліограф Центральної міської бібліотеки ім. М.Л. Кропивницького Централізованої бібліотечної системи для дорослих м. Миколаєва.
- Серебрякова Тетяна Василівна** - завідувача відділом науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки.
- Серединський Олександр Валентинович** - кандидат історичних наук, заступник начальника відділу інформації та використання документів Державного архіву Миколаївської області.
- Скарлат Микола Миколайович** – науковий співробітник Миколаївського музею суднобудування та флоту.
- Смирнов Леонід Ігорович** - фахівець лабораторії археології та етнології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, молодший науковий співробітник ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України.
- Смирнов Олександр Ігорович** - старший викладач кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, молодший науковий співробітник НІАЗ «Ольвія», керівник Миколаївської археологічної експедиції мнс ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України.
- Смирнова Антоніна Олександрівна** – заступник директора Миколаївського будівельного коледжу Київського національного університету будівництва і архітектури з виховної роботи, викладач вищої категорії, викладач-методист.
- Снитко Іван Олексійович** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник державної інспекції по охороні пам'яток культури в Миколаївській області.
- Стеблiченко Віктор Станіславович** - історик, краєзнавець.
- Сугацька Наталія Василівна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».
- Тригуб Олександр Петрович** – доктор історичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики ЧНУ ім. П.Могили.
- Требух Олег Олексійович** – директор Баштанського краєзнавчого музею
- Требух Ганна Миколаївна** - завідувач фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею
- Чайка Валентин Владиславович** - студент 634 групи Чорноморського національного університету ім. П. Могили.
- Чернявська Катерина Вікторівна** - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії МНУ ім. В.О. Сухомлинського.
- Чернявський Валерій Валерійович** – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею.
- Чиатурелі Олександр Володимирович** - лаборант кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Шевченко Наталія Володимирівна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії Чорноморського національного університету ім. П. Могили.
- Шинкаренко Лариса Павлівна** - доктор філософії в галузі освіти, старший науковий співробітник музею суднобудування і флоту.
- Шостак Андрій Васильович** - кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу у справах національностей та релігій управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації.
- Шпиловой Вадим Вадимович** – журналіст, краєзнавець.
- Щетиніна Людмила Миколаївна** – кандидат філологічних наук, краєзнавець, поетеса .
- Юрченко Світлана Семенівна** - викладач вищої категорії, старший викладач Миколаївського коледжу культури і мистецтв.
- Ковальський Юрій Вацлавович** – краєзнавець, видавець.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ІСТОРИЯ. ЕТНОГРАФІЯ. КУЛЬТУРА.
НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Збірка наукових матеріалів
XI Миколаївської обласної краєзнавчої конференції
24-25 жовтня 2019 року

Усі матеріали подані в авторській редакції. Редакційна рада незавжди поділяє точку зору авторів публікацій. Відповідальність за достовірність викладеної інформації несуть автори матеріалів.

Миколаївський обласний краєзнавчий музей.
54001 м. Миколаїв, вул. Набережна, 29.
e-mail:museumskr1913@ukr.net
тел./факс (0512) 37-37-06; (0512) 37-70-14

Формат 60x841/8. Умовн. друк. арк. 10,06. Тираж 100 пр. Зам. № 0611-01.

Створення оригінал-макету ФОП Севастьянов Ю.Г.

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Іліон».
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1506 від 25.09.2003 р.